

ISSN 2413-516X

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ПАЁМИ
ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
(*маҷаллаи илмӣ*)
БАХШИ ФИЛОЛОГӢ

4/1 (159)

ВЕСТИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
(*научный журнал*)
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЯ

ДУШАНБЕ: «СИНО»
2015

**ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

**МАҶАЛЛАИ ИЛМИЙ СОЛИ 1990 ТАЪСИС ЁФТААСТ.
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ОСНОВАН В 1990 ГОДУ.**

**Ҳайати таҳририя:
Редакционная коллегия:**

**Имомов М.С. – гл. редактор, доктор филологических наук, профессор
Сафаров Б.А. – зам. гл. редактора, кандидат юридических наук, доцент
Абдулазизов В.- зам.гл.редактора, кандидат филологических наук, доцент**

**Аъзои ҳайати таҳририя:
Члены редколлегии:**

**Кучаров А.- доктор филологических наук, профессор
Муроди М.- доктор филологических наук, профессор
Нагзабекова М. - доктор филологических наук, профессор
Ходжаев Д.- доктор филологических наук, профессор
Шарипов Х. - доктор филологических наук, профессор
Сайдов Х. - доктор филологических наук, доцент**

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.
Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

**Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2015
Вестник Таджикского национального университета, 2015**

З А Б О Н Ш И Н О С Й

НОВЫЕ ЯВЛЕНИЯ В ИСПОЛЬЗОВАНИИ ФОРМУЛ ПРИВЕТСТВИЙ В ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОМ ОБЩЕНИИ

M.P. Джсураева

Таджикский национальный университет

Несколько лет назад нам довелось побывать в Иране, где господствует персидский язык - родственный с таджикским языком. Каково было наше удивление и восхищение от услышанной на утренней шоу - программе телевидения формы приветствия:

Субҳ ба хайр! Лаҳзай Шумо ба хайр бод! Ба номи Худованди баҳшандай меҳрубон, ассалому алайкум. Худоро шукр, ки дар як рӯзи зебову қашанг хидматгузори шумоям. Қашангтарин, зеботарин атри зиндагиро бароятон орзу мекунам. –Доброе утро! Пусть каждое ваше мгновение будет добрым! Во имя милосердного и милостивого Всевышнего, здравствуйте. Слава Богу, что в такой прекрасный день я ваши покорный слуга. Желаю вам наиприятнейшие и красивейшие ароматы жизни (01.2011).

Кроме того, на каждом шагу, в повседневном общении иранцев традиционно можно было услышать подобные формулы приветствий, которые почти без исключения сопровождались формулами принижения себя, то есть адресанта: *Субҳ ба хайр, Наваратам! –Доброе утро! Твой слуга. Субҳатон ба хайр! Қурбони Шумо! –Доброго Вам утра! Я Ваш Слуга! Субҳатон ба хайру шодӣ бод! Доброго и радостного Вам утра! Аҳди Шумо ба хайр! Доброго Вам времени! Салом, хаста набоӣ, чокаратам! – Здравствуй, не скучать тебе, твой покорный слуга, Салом, муҳлисам, ҳоли Шумо хуб? – Здравствуйте, Ваш поклонник (преданный друг), Вы хорошо себя чувствуете?*

Тогда эта картина вызвала во мне чувство сожаления, что, несмотря на общность и родство наших языков, единое многовековое культурное наследие, в нашем речевом этикете подобные формулы приветствия отсутствовали. Преобладали, как правило, общеупотребительные, с наименьшими ситуативными ограничениями приветствия: заимствованные из арабского - *салом, ассалому алайкум*.

В повседневном межличностном общении это остаётся почти неизменным, исключением является незначительная часть просвещённой интеллигенции, которая употребляет приветственные формы речевого этикета, типа: *субҳ ба хайр, дуруд*.

Совсем иная картина наблюдается за последние годы в СМИ Таджикистана. Анализ материала показывает, что в последнее время в плане употребления семантически-ситуативных единиц приветствия наблюдаются существенные изменения и в публицистическом общении появляются новые явления. Появились разнообразные формы одного и того же приветствия. Одна и та же формула приветствия, изменяясь в использовании компонентов, обретает новые формы.

Во-первых, в настоящее время на телевидении и радио частотным стало употребление приветственной реплики «*дуруд*» как изолировано, так и в составе словосочетаний и выражений:

Дуруд ба шумо, тамошобинони азиз, дар студия барномаи навбатии «Дабистони оиладорӣ» (ТВТ, 2014)

Дуруд ба Шумо, бинандаҳои азиз, боз барномаи «Дар ниҳояти рӯз» аст... (ТВТ, 2014).

Дуруд ба ўумо, дӯстон ва муҳлисони телевизиони «Баҳористон» (ТВБ, 2014).

Этимологически таджикское слово «*дуруд*» в толковом словаре «Фарҳанги забони тоҷикӣ» имеет следующие значения: 1) дуо, ниёиш, ибодат; 2) раҳмат, путфу марҳамат (аз худо); 3) таҳсин, мадҳ, сано, салом дуруд гуфтан (ё кардан): а) дуо кардан, дуои нек кардан; б) салом гуфтан, таҳнийт гуфтан: дуруду паём додан салому хабар расонидан; дуруд расонидан ё фиристодан.

Слово «*дуруд*» присутствует также при толковании слова «салом»: салом гуфтан – дар вақти воҳӯй ба ҳамдигар дуруд гуфтан; салом кардан – таҳнийт ва дуруд гуфтан (ФЗТ).

Постепенное возрождение «*дуруд*» в качестве приветственной фразы в последние годы, по нашему мнению, связано со стремлением части исследователей и сторонников подлинности языка вернуть в речевой этикет исконно персидско-таджикские слова, которые на протяжении довольно длительного времени были заменены арабскими заимствованиями. Об этом говорят примеры СМИ и

ежедневного коммуникативного общения, где выражение **дуруд** до сих пор иногда применяется в сочетании арабского «салом»:

Салом ва дуруд ба ҳамаи он нафароне, ки ин вақту соат айни ҳол дар назди оинаи нилгун ҳастанд. Барномаи «Лаззат» шуморо хайрамақдам мегӯяд (Лаззат.ТВС. 2013).

Салому дуруди бепоён нисоратон бод, бинандагони азизи шабакаи телевизионии «Баҳористон» (Офарин.ТВБ. 3.08.14).

Приветственная формула «дуруд» в наши дни обретает более распространённые формы:

Дуруду паёмҳои моро бипазиред, тамошобинони намошии «Калидчаи заррин» (Калидчаи заррин.ТВБ. 11.02.13).

Дуруду пайғоми гарм чун кулчаҳои гарми танӯрии модар нисоратон, бинандагони азиз, меҳмонони гиромӣ ва ҳамкорони бисёр арҷманӣ (Лаззат. 27.12.12).

По статистике анализируемого материала приветственные формулы с компонентом «дуруд» составляют около 35% всех ситуативных выражений приветствия, что говорит об употребительности этой единицы на данном этапе развития речевого этикета.

Изучая особенности формул приветствия в русском языке А.Г.Балакай выделил восемь ситуативно-семантических групп приветствий.:

1. доминантные приветствия (общеупотребительные, с наименьшими ситуативными ограничениями: здравствуйте, добрый день.

2. официальные и повышенно вежливые приветствия (торжественные, почтительные, учтивые): разрешите Вас приветствовать, моё почтение.

3. неофициальные приветствия (обиходные, дружеские, шутливые): привет, чао, хеллоу.

4. специальные приветствия, предназначенные только для конкретной речевой ситуации: Беседа Вам, Бог навстречу, здравия желаю.

5. приветствие через посредника: мой привет, привет Вам (тебе (Вам) от кого-либо.

6. эпистолярные приветствия: (добрый день, а может вечер, посылаю (шлю) Вам (тебе) привет).

7. возгласы радости или удивления при встрече (а, ба, кого я вижу).

8. ответы на приветствие (На добрый привет добрый ответ)

Если опираясь на классификацию ситуативно-семантических групп приветствия А.Г.Балакая разделить приветственные формулы таджикского языка, то можно выделить следующие группы приветствий:

1. доминантные приветствия (общеупотребительные, с наименьшими ситуативными ограничениями: салом, салом алайкум, ассалому алайкум.

2. вежливые приветствия с ситуативными ограничениями: субҳ(-ат,-атон) ба хайр, рӯз (-атон) ба хайр, шом ба хайр.

3. официальные и повышенно вежливые приветствия (торжественные, почтительные, учтивые): дуруд (ба Шумо), дуруду паём, дуруду пайғом, хайра мақдам;

4. неофициальные приветствия (обиходные, дружеские, шутливые): чӣ хелӣ? созӣ?, нагзӣ?

5. специальные приветствия, предназначенные только для конкретной речевой ситуации: ба Шумо саломатӣ меҳоҳам (появилось совсем недавно в речи военнослужащих аналогично русскому выражению:здравия желаю).

6. приветствие через посредника: саломи маро расонед, салом гӯед, ба Шумо салом гуфтанд;

7. ответы на приветствие: ваалайкум ассалом (салом).

В таджикском языке эпистолярные приветствия не отличаются особо, как например, в русском языке (добрый день, а может вечер), в эпистоляном жанре по большей мере употребляются доминантные приветствия: салом, ассалому алайкум, за исключением некоторых индивидуальных импровизаций. Исходя из этого, считаем, что в таджикском языке выделять эпистолярные приветствия как отдельную группу не целесообразно.

Так же по нашему мнению, возгласы при встрече не могут быть приветственными формулами, а лишь, как правило, являются эмоциональным выражением удивления и радости.

Доминантные приветствия. Как отмечалось в предыдущей главе наиболее типичным выражением в таджикском языке до сегодняшнего времени являются: салом, салом алайкум, ассалому алайкум.

Подобные приветствия встречаются, в основном, в новостных и развлекательных программах на радио и телевидении, иногда на страницах газет:

Ассалому алайкум, бинандагони гиромӣ! Барномаи иштилоотии «Ахбор»-ро мустақиман аз шабакаи якуми телевизиони Тоҷикистон манзуратон мегардонем. - Здравствуйте, уважаемые телезрители! Представляем вашему вниманию информационную программу «Ахбор» в прямом эфире первого канала таджикского телевидения (Ахбор ТВТ, 17.01.14).

Салом, ҳамсолон ва тамошобинони азиз! Ин аст баҳии «Як китоб» дар барномаи «Як соат» - Здравствуйте, дорогие телезрители и ровесники! Это рубрика «Одна книга» в программе «Один час». («Як соат» ТВБ, 2012).

Салом, бинандагони гиромӣ! Барномаи «Ҳукм» аст меҳмони кошонаҳои шумо - Здравствуйте, уважаемые телезрители! У вас в гостях программа «Приговор» (Ҳукм.Сафина. 2012).

Одним из наиболее ярких новых явлений в области приветствия – это формула **Салом арз мекунем...** (Приветствуем – дословно выражаем приветствие), которая очень часто встречается и в средствах массовой информации:

Салом арз мекунем ба қулли алоқамандони телевизиони «Баҳористон». Шом ба ҳайр, дӯстони азиз, бо фаро расидани як вақти мусоид намошии «Як соат»-ро манзуратон мегардонем(Як соат.ТВБ.2012).

Салом арз мекунем ба шумо, дӯстон, шабакаи «Сафина»-ро тамошо мекунед ва манзури шумо мегардад ин соат барномаи «Лаззат» (Лаззат.ТВС. 7.01.2012).

Салом арз мекунем ба шумо, бинандагони гиромӣ ва таманно мекунем, ки ин субҳи накӯ ба кошонаҳои ҳар яки шумо файзу баракатро арzonӣ гардонад (Субҳ.ТВТ.4.03.14).

Выражение **субҳ ба ҳайр, шом ба ҳайр**, в отличие от более широкой по значению формулы ассалому алайкум и салом, ограничены временем употребления.

Субҳ ба ҳайр (добroe утро) произносится при встрече утром (на работе, на улице). Оно часто применимо и непосредственно после сна, следовательно, в семейном кругу. Нередко это выражение оказывается сигналом к тому, что пора вставать, им будят очень близких людей. В этой формуле содержится пожелание хорошего утра, удачного последующего дня.

Выражение **Субҳ ба ҳайр** в настоящее время стало одним из символов приветствия многочисленных утренних информационно-развлекательных программ радио и телевидения:

Субҳ ба ҳайр! Боз «Ораз» аст тӯли ин як соат меҳмони кошонаҳои Шумо (Ораз.ТВС. 2012).

Субҳатон ба ҳайру шодӣ бошад...Субҳи душанбе аст, оғози барору корҳои нав (Ораз.ТВС. 2012).

Примечательно и другое новое явление в наши дни, что журналисты радио и телевидения стали намного изобретательнее в использовании ситуативно-семантической группы приветствия с компонентом «субҳ»:

Субҳи зебоӣ Ватан ба ҳар яки шумо, тамошобинони азиз, фарҳунда бошад (Субҳ. ТВТ.21.01.14).

Ин субҳи баҳориро бароятон ба ҳайру шодӣ гуфта барномаи худро бо як навои баҳорӣ ҳусни оғоз мебахшем (Субҳ. ТВТ.4.03.14).

Ин субҳи пур аз накҳату наворо барои шумо муборак мегӯем (Субҳ. ТВТ.2014).

Бори дигар субҳи зебоӣ ватанро бароятон табрик мегӯем, ҳамватанони азиз! (Субҳ. ТВТ.2014).

Баракати субҳ дар хонадонатон! (Субҳ. ТВТ. 7.02.13).

Боз як субҳи ватанро ба шумо шодбоши мегӯем (Субҳ. ТВТ.1.04.2014).

Субҳи бинандагони мо мусаффо бошад! (Субҳ. ТВТ.7.02.13).

Нусрату зиёни субҳ дар хонадонатон, ҳамватанони азиз! (Субҳ. ТВТ.7.02.13).

Бо дили саршор аз меҳр... ва шукргузорӣ аз истиколи кишивар тӯлӯи хушиеди субҳидамро ба ҳар яки шумо муборак мегӯем, бинандагони гиромӣ! (Субҳ. ТВТ. 15.08.14).

Другое новое явление в приветствии СМИ – это перед приветственной формулой употребление стихотворных строк по тематике приветствия:

То тавонӣ баҳра бар аз пайку паймони саҳар,

Тезтар бархез аз хобатба ҳангоми саҳар.

Барои он нафароне, ки ба шабакаи мо пайвастаанд, субҳашонро ба ҳайр мегӯем. Салом, бинандагони азиз! Оғози барномаи «Субҳ» аст тақдим аз шабакаи якуми телевизиони Тоҷикистон (Субҳ. ТВТ. 8.04.14)

Ҳар азми оқилона аз субҳ мешавад сар,

Афкори фозилона аз субҳ мешавад сар,

*Саъи дурусту комил, некӣ бараги ботил,
Бар корҳо равонааз субҳ мешавад сар.*

Дамидан боз як субҳи атромези диёрро ба шумо муборак гуфта, бо арзи меҳру муҳаббати самимӣ барномаи бомдодии «Субҳ»ро ҳусни оғоз мебахшем. Бо волотарин ниятҳои нек ва хушии рӯзгори шумо итминон дорем, ки чанд лаҳзае, ки дар ихтиёр аст, субҳи нақӯи Ватанро бо хушинудӣ истиқбол мегиред ва барои ин ҳамкорони мо омодаанд. Бори дигар, субҳ ба хайр (Субҳ, ТВТ.11.03.14).

Есть и другие ситуативные формулы приветствия, которые так же являются новыми явлениями:

Саломи пур аз муҳаббати мо нисоратон бод!

Ба арзи салом ва арзи адаб ба қулли шумо, бинандагони шабакаи якуми телевизиони Тоҷикистон, барномаи «Чашмандоз» тақдими шумо мегардад (Чашмандоз, ТВТ.2013).

Необходимо отметить, что вышеотмеченные формы приветствий содержат слово «хайр», которое этимологически означает 1)хубой, некӣ, муқобили шар(р) - добро, благо, благодеяние, милосердие, антоним зла; 2) нек, хуб, нағз – добрый, хороший,прекрасный (ФЗТ. с. 456).

К неофициальным приветствиям можно отнести такие формы, как «**ба ҳама салом**» «**салом ба ҳама**» (**всем привет или привет всем**), которые чаще употребляются в устном контактном общении. Это дружеские приветствия знакомым, равным по возрасту и положению. Сейчас в некоторых развлекательных, музыкальных телепередачах встречаются такие формы приветствия как: «**ба ҳама салом**», «**салом ба ҳама**» (**всем привет или привет всем**). Имитируя устное общение, ведущие программы пытаются сделать данное выражение более ярким, а также придать ему оттенок непринуждённости.

Салом ба ҳамаи тамошобинони телевизиони «Баҳористон» (Калидчай заррин, ТВБ, 3.05.14)

Бо пешниҳоди мавзӯи нав дар барномаи «Мумтоз», яъне тараннуни баҳор ба ҳамаи шумо салом мегӯем (Мумтоз, ТВС, 20.03.12).

Делая отступление заметим один факт. По счастливой случайности нам не раз удавалось наблюдать за речевым этикетом русского народа. В связи с появлением супермаркетов произошёл определённый сдвиг русского речевого этикета в сторону европейского. Прежде всего, речь идёт о стандартной ситуации «Магазин». Во многих крупных магазинах Москвы, в том числе, открытых, европейскими и американскими компаниями, действует свой обязательный корпоративный этикет. Так, продавец или кассир в таком магазине обязательно здоровятся с клиентом. Не ответить в данном случае на приветствие было бы откровенной грубостью, поэтому, как следствие, постоянные покупатели сами начинают здороваться с продавцами и кассирами.

Свидетелем такой же картины мы стали в одном из крупных банков города Смоленска. Так служащие банка – молодые люди и девушки каждого очередного клиента встречают определенной ситуативной формулой приветствия. Ниже приводим ту форму приветствия, которая была адресована непосредственно нам:

Здравствуйте! Спасибо за ожидание! Меня зовут Валерия! Я помогу Вам в Вашем вопросе. Пожалуйста, я Вас слушаю.

Заметим, что данная фраза сопровождалась лёгкой открытой улыбкой, что непременно создаёт атмосферу уюта, а не напряженности. Для впервые обратившегося человека, согласимся, что это очень важный фактор. Вежливость Валерии настолько заворожила, что в конце мы без раздумий купили предложенную ею лотерею банка (при таком вежливом отношении уже неловко не покупать). Во время прощания она не забыла сказать этикетную фразу: *Спасибо, что выбрали наш банк. Всего Вам наилучшего.* Так как эта тема интересует автора этих строк особенно, мы спросили: У Вас тут специально преподают уроки вежливости? Скорее всего это был риторический вопрос, мне очень хотелось подчеркнуть, что нам было приятна их вежливость, и ответ всё же последовал положительный.

Нашему отступлению есть соответствующая причина: вот уже идёт третье десятилетие со Дня провозглашения независимости нашего государства. Несмотря на то, что достигнуто немало успехов в различных сферах социальной и общественной жизни, культура коммуникативных отношений и межличностного общения всё же оставляет желать лучшего. Возрождая наши национальные традиции доброжелательности, гостеприимства, вежливости во всех социальных сферах общественной жизни необходимо обратить внимание на культуру речи всех тех, кто работает в непосредственном отношении с людьми. Для этого целесообразно было бы в каждом учреждении:

супермаркетах, банках и других сферах, где необходимо общение адресанта с адресатом, в обязательном порядке вводили уроки вежливости и обучали хотя бы нескольким необходимым фразам приветствия и благодарности. Это бы могло сыграть огромную роль в воспитании культуры общественного общения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Балакай А.Г. Русский речевой этикет и принципы его лексиографического описания / А.Г Балакай. – Новокузнецк: (ИГПИ), 2002. - 228 с.
2. Пахомова И.Н. Новые явления в русском речевом этикете: на материале средств массовой информации: дисс. на соискание уч. ст. канд.фил.наук / И.Н. Пахомова. – Москва, 2008.
3. Формановская Н.И. Вы сказали: «Здравствуйте!» (речевой этикет в нашем общении). 2-е изд / Н.И. Формановская. - М.: Знание, 1987. - 160 с.
4. Фарҳонги забони тоҷикӣ. – Москва: Советская энциклопедия, 1969. - Ч. 2.

НОВЫЕ ЯВЛЕНИЯ В ИСПОЛЬЗОВАНИИ ФОРМУЛ ПРИВЕТСТВИЙ В ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОМ ОБЩЕНИИ

Среди всех ситуативно-тематических групп речевого этикета приветствие является одним из наиболее употребляемых. В публицистическом общении, особенно на радио и телевидении наравне с традиционными формами приветствий стали употребляться ряд новых формул, большинство которых стилистически повышенные.

Ключевые слова: салом, дуруд, субъ ба хайр, шом ба хайр, приветствие, коммуникативное общение

NEW PHENOMENA IN USE OF FORMULAS OF GREETINGS IN PUBLICISTIC COMMUNICATION

Among all situational theme groups of speech etiquette the greeting is one of the most used means. In publicistic communication, especially on radio and television on an equal basis with traditional forms of greetings a number of new formulas, majority of which recognized as stylistically raised, began to be used.

Key words: how do you do, hello, good morning, good evening, greeting, communicative interraction.

Сведения об авторе: *М.Р. Джураева* -докторант Таджикского национального университета.
Email: light_angel-65@mail.ru

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ С ЗООКОМПОНЕНТАМИ, ОТНОСЯЩИМИСЯ К КЛАССУ ПТИЦ В ТАДЖИКСКОМ, НЕМЕЦКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

К.Т. Гафарова
Российско-Таджикский (славянский) университет

Фразеологизмы с компонентами–зоонимами и фитонимами неоднократно привлекали внимание известных лингвистов: - В.В.Виноградова, Г.Д.Григорьева, Ф.И.Фахрутдинова, Н.Ф.Зайченко, Е.Р.Малафеева и др. Глубоко изучена лексико-семантическая группа существительных, обозначающих животных или растения, в лексикографии русского и в большей мере тюркских языков. Так, например, в классической работе А.М.Щербакова представлено сравнительно-историческое исследование материалов, относящихся к названиям домашних и диких животных; в монографии З.Р.Садыковой описана зоонимическая лексика татарского языка.

Однако, до сих пор весь пласт фразеологических зоонимов и фитонимов рассматриваемых нами языков не подвергался специальному исследованию в сопоставительном аспекте. Благодаря применению интегрально-дифференциального подхода и ряда других методов, мы попытались выявить универсальное во фразеологии каждого из изучаемых языков, а также констатировать те семантические области во фразеологических зоонимах и фитонимах, которые присущи каждому из языков. Исследование фразеологических зоонимов в их совокупности позволяет внести определённый вклад в решение проблем лексикологии, фразеологии и стилистики рассматриваемых языков.

Как известно, богатство выразительных средств языка является показателем уровня его развития и степени его совершенства.

Фразеологический фонд языка народа является живым и неиссякающим источником, который придаёт языку яркость черт национального характера и обеспечивает его обогащение новыми выразительными средствами и возможностями.

Фразеология, являясь самостоятельным – «золотым» - разделом языкоznания, пользуется особым вниманием у лингвистов - исследователей. Ей посвящено множество фундаментальных работ известных отечественных и зарубежных учёных: Смита Л.П. (1959); Амосовой Н.Н. (1962); Шанского Н.М. (1963); Архангельского В.А. (1964); Телия В.Н. (1966, 1981, 1996); Бабкина А.М. (1970); Кунина А.В. (1970,

1971); Чернишевой И.И. (1970); Бабаева Э. (1974); Молоткова А. И. (1977); Жукова В. П. (1978, 1986); Умарходжаева М. И. (1979); Райхштейн А. Д. (1980); Флайшер В. (1982); Бургер Г. (1982); Зайченко Н. Ф. (1983); Гудавична А. И. (1984); Фахрутдиновой Ф. И. (1987); Добровольского Д. О. (1988, 1995, 1997); Маматова (1991); Вотяк Б. (1992); Мардоновой Д. М. (1997); Огдановой И. И. (2000) и многих других.

ФЕ могут возникать на основе образного восприятия действительности, отображающего обиходно - эмпирический, культурный и исторический опыт какого - либо языкового сообщества. ФЕ могут представлять собой осколки сказочных, мифологических, религиозных, литературных текстов. И вне зависимости от контекста обладают экспрессивностью, то есть наличием выразительной воздействующей силы, делающей речь более понятной, яркой и убедительной, сильнее воздействующей на человека.

Фразеологический пласт языка служит для экспрессивно-эмоциональной окраски нашей речи, способствуя характеристике и отображению отношений говорящего к объекту речи.

Из домашних птиц **мурғ**, **хүрӯс** – **das Huhn, der Hahn** – **курица, петух** являются самыми распространенными обитателями наших дворов, особенно в сельской местности. Вероятно, поэтому возникло в речи языков немало ФЕ с зоонимами.

Ассоциативные значения ФЕФ с зоокомпонентом курица довольно разноплановы.

Так, в немецком языке: драчливость, заносчивость, сделать поджог, вред;

wie ein Hahn hochgehen – распетушиться, разойтись;

den (roten) Hahn aufs Dach setzen – пустить красного петуха, поджечь;

Hahn im Korb – общий баловень;

alle seine Hühner und Gänse herzdhlen – перемывать кому-либо косточки (ругать кого-либо, осуждать);

da lachen die Hühner! – курам на смех.;

mit den Hühnern schlafen gehen – с курами ложиться спать (очень рано);

fröh mit den Hühnern zu Bett und auf mit dem Hahn um die Wette – ложиться с курами, вставать с петухами.

В таджикском языке: **неподвижность** – мурги қурк – наследка; мурги саҳар – петух; забони мургонро мургон медонанд – поговорка: язык птиц знают птицы; желание, мечта – мурги маттаб – птица желания, мечты (счастья). В таджикском языке слово мурғ полисемично. Второе его значение – птица. Напр.: *мурги давлат ба сари касе нишастан* – (досл.: птица счастья села на голову, кому-то – стать правителем, счастливым, господином). Напр.: *мурги беболу пар*, *мурги паршикаста* – «лишенный сил и возможностей» - здесь имеется ввиду птица; в очередных примерах также подразумевается птица, а не курица: *мурги давлат аз сари касе парида рафтан* (букв.: птица счастья улетела с чьей-либо головы) – наоборот, упасть вниз, обанкротиться, стать несчастным; *мурги дили касеро куитан* (букв.: убить чью-либо птицу сердца) – беспокойство, нетерпеливость; *мисли мурги посӯхта* буквально: как курица с отсиженной ноги – беспокойный, испуганный, нетерпеливый; *гиря кардани мургони ҳаво* (букв.: плакать, как воздушные птицы). Здесь понимается трудность, уныние, нежелание, душевная тяжесть; *мурги дил мурдан* (букв.: умерло сердце птицы) – нет желания.

Примеры: *Вазир бошад, тадбир мечуст, мурги посӯхта барин ба ҳарсу беист даву гең мекард* (аз рӯзнома). – а вазир искал выхода из положения, как курица с обожженной ногой, из стороны в сторону метался. *Мурги давлат аз сари домулло бебозгаёт парида рафт* [7:43] – птица счастья улетела с головы домулло навсегда (покинула домулло).

В ФЕ чаще отмечается внешний вид **петуха**: высоко поднятая голова, важная, горделивая походка. В русском языке ФЕ со стержневым компонентом **петух** выражают важность, форс, горделивость: важный как **петух**; как **петух** среди кур, ходит **петухом**, важничает как **петух** на навозной куче (ироническое).

Слово **курица, кура** в русском языке когда-то имело и однокоренной коррелят по роду – **кур** (древнеиндоевропейское *kauti* – кричать). Это наименование сохранилось как компонент компаративного фразеологизма: попал как **кур** в щи.

Кроме семантических признаков «важный», «гордый», «самодовольный», в значениях рассматриваемых языков отличаются и другие признаки, например:

задирист как петух, драчливый как петух, дерутся как петухи (ожесточенно наброситься друг на друга); дикий как петух (вспыльчивый, своенравный).

Функционирование в русском языке таких сравнительных оборотов способствовало формированию у зоонима **петух** переносного метафорического значения, употребляемого при характеристике мужчины – «забияка», а также появлению глагола *петушиться* со значением «горячиться, вести себя задиристо, запальчиво». В таджикском языке подобной зооморфемы не отмечено.

Некоторые сравнительные обороты немецкого языка содержат семантический признак, не характерный для русского зоообраза *петух* – общий баловень, любимиц: *Hahn im Korb*; осуждение, поругание: *alle seine Hühner und Gänse herzdhlen* – перемывать кому-либо косточки, осуждать; раннее время – *mit den Hühnern schlafen gehen* – с курами ложиться спать; *fröh mit den Hühnern zu Bett und auf mit dem Hahn um die Wette* – ложиться с курами, вставать с петухами; совершить зло, наделать беды: *den (roten) Hahn aufs Dach setzen* – пустить красного петуха, поджечь.

В таджикском языке, как и в немецком, русском языках, кроме названных признаков отмечаются воинственность, задиристость, боевитость **петуха**:

Хурӯсчанг – петушинный бой, война – *онҷо ба хурӯсчанг даромаданд* (они сразились как два *петуха*).

В таджикском, немецком и русском языках зооним **петух** употребим в значении горячиться, вести себя запальчиво, задиристо.

В русском языке в отличие от немецкого, фаунистическая единица **курица** употреблена в ироническом значении: умница, как попова курица – о глупом человеке; как куры бродят – о беспорядочном движении, бесполковом.

В целом, следует сказать, в таджикском и немецком языках ФФЕ с компонентом **курица** меньше встречаются и употребляются, чем в русском языке, где они довольно разноплановы, т.е. более нюансированы ассоциации, связанные с рассматриваемым зоонимом. Хотя следует отметить, в немецком языке ФФЕ с компонентами петух, курица ассоциируются со значениями:

- о давно забытом деле, о безучастии в каком – то деле (напр.: *kein Hahn kröht (mehr) danach* – и думать об этом давно забыли; никому до этого и дела нет; никто даже голоса не подает (букв.: ни один *петух* об этом не кричит));
- изменения, неверности (напр.: *jemanden zum Hahnrei machen*) – наставить рога кому-либо, делать рогоносцем кого-либо);
- нанести обиду, задеть чье-либо больное место (напр.: *jemandem auf die Hühneraugen treten*) – наступить кому-либо на больную мозоль);
- свести с кем-либо счеты (*ein Hähnchen mit jemandem zu rupfen (zu pflocken) haben*) – свести счеты, возместить обиду.

Немало пословиц в немецком языке, содержащих компонент **курица**, привносящих особое характеризующее человека значение: *Ein blinder Hahn findet auch Mal ein Korn* – бывает, что и дурак метким словом обмолвится (букв.: бывает, что и слепая курица зерно находит);

Kluge Hühner legen auch in die Sessel - и на старуху бывает проруха; на всякого мудреца довольно простоты.

Wie die Hühner gackern, so die Küchlein - каков батька, таковы и детки;
Яблоко от яблони недалеко падает.

А ФЕ со стержневым компонентом **курица** в немецком языке имеют разную характеризующую направленность, выражающую оценку человека:

Ein komisches Huhn - чудак,
ein verrücktes Huhn – сумасброд,
ein fideles Huhn - веселый малый, весельчак.

Итак, в немецком и русском языках в отличие от таджикского ФЕ со словами **курица**, **петух** более разноплановы, многозначны в аспекте оценочности человека:

Фоз - Die Gans - гусь

Гуси дикие и домашние всегда жили рядом с человеком. Гусь привлекает человека вкусным мясом, пуховым пером. Однако, сравнительные обороты с зоонимом (фаунистическим компонентом) **гусь** в исследуемых языках имеют отрицательную оценочность, направленную в адрес человека.

Гусь символизирует самонадеянность, тщеславие, глупость, хитрость, ловкость, недоумение, растерянность, некрасивую походку и прочее.

В русском языке отмечена ФЕ с данным зоонимом - 8, в 2-х из них отразилось одно из символических значений **гуся** – «глупый», которое образовалось в результате переноса на птицу качества, присущего по своей природе человеку: *глупый как гусь, глупая как гусыня*.

Нем.: *eine dumme Gans* – дура; *aussehen wie die Gans, wenn es Wetter leuchtet* – иметь глупый вид; *er ist dum, dass ihn die Gdnse bejden* – он непроходимо глуп, безмерно глуп; *flog eine Gans ьber das Meer, kam eine Gans wieder her* – ворона за море летала, а ума не достала.

В немецком языке отмечено шесть ФЕ со словом гусь, гусыня. Семантический признак «важный», отсутствующий в семантике немецкого языка, встречается в формировании фразеозначения двух русских сравнительных оборотов: ходить как гусь, важный как гусь (гусыня).

В основе данных ФО лежат реальные наблюдения над внешним видом гуся, его важным, неторопливым шагом. Фразеологизм как с гуся вода своим происхождением связан с народным заговором: «как с гуся вода, с лебедя вода, с моего дитя вся худоба – на пустой лес, на большую воду, под гнилую колоду».

Наши наблюдения показывают, что КФЕ с фаунистическим компонентом отличаются семантикой и коннотативным характером в сопоставляемых языках, однако общее у них – отрицательная оценочность.

При наличии отдельных черт семантического сходства рассматриваемых зоообразов в сопоставляемых языках имеются определенные различия, связанные с особенностями национального мировидения и миропонимания. Ярко выраженной национальной спецификой отличаются немецкие ФФЕ с зоокомпонентами:

I. die Eule – сова; *die Eule unter Krđhen* – всеобщее посмешище; ни пава, ни ворона; *jemanden zur Eule machen* – высмеивать кого-нибудь, сделать предметом насмешек; *da hat eine Eule gegessen* – дело провалилось, сорвалось.

Пословицы:

1. *Jeden dnkt seine Eule ein Falk* – Всяк кулик свое болото хвалит.

2. *Des einen Eule ist des anderen Nachtigall* – Один потерял, другой вдвое наверстал.

3. *Von Eulen kommen keine Sperber* – От худого семени не жди доброго племени и др.

II. der Kauz – сыч.

alter Kauz – старый хрыч (простор.)

drolliger Kauz – чудак, забавный малый

guter Kauz – славный парень, добрый человек

lustiger Kauz – веселый малый, весельчак

merkwrdiger Kauz – странный субъект

reicher Kauz – богач

III. der Strauss – страус. Компонент, вносящий отрицательную оценочность, ассоциирующийся с ненасытностью (напр.: *einen Strausseitagen haben* – иметь лужёный желудок); с пугливостью (напр.: *sich benehmen wie der Strauss – den Kopf in den Sand stecken wie der Strauss*).

IV. der Adler – орёл

den Adler fliegen lehren – учить учёного (досл.: учить орла летать).

Образ павлина в таджикском и русском языках ассоциируется со спесью:

Товус думашро менарварад (тадж.)

Спесивый как павлин (русск.)

Совпадение образности имеет под собой общую основу – наблюдение. Во многих сказках разных народов символом спеси и красоты выступает павлин.

Зооним, обозначающий красоту пения, основывается на одинаковых образах в рассматриваемых языках:

русс.: *петь, как соловей*;

тадж.: *овозаш булбул барин*;

нем.: *er singt wie ein Nachtigal*;

В силу сложившихся народных традиций, соловей воспринимается как символ красоты пения. А вот пример переноса с видового понятия на родовое или расширение значения мы находим во фразеологизме с зоонимом **кулик**:

русс.: *всяк кулик свое болото хвалит*.

тадж.: Зоф хам ба бачааш: «Чонакам, сафедакам», мегӯяд - и ворона своему птенцу говорит: «Миленъкий мой, беленький мой»; Хорпушт бачаашро гуфтааст: «О, мулоимакам, махмалакам» - Еж своему дитяти сказал: «О мой мягенький, мой бархатный»; Қурбоққа «Бачай худам хушрўй» мегӯяд - лягушка говорит: «Моё дитя красивое» [1:65].

Фаунистическое слово кулик в этих языках означает каждый, даже самый маленький. В немецком же языке в понятие фаунемы der Vogel входит любая птица.

einem jeden Vogel gefllt sein Nest – пословица: всяк кулик свое болото хвалит.

Фаунема (стержневой компонент ФЕ, зооним) «птица» может отражать родовое понятие любой птицы.

Данный зооним ассоциируется в немецком языке:

- с невоспитанностью: *Vogel unter dem Hut haben* (быть невоспитанным);
- с богатством, достатком, обеспеченностью, удачей: *ihm ist so wohl wie dem Vogel im Hanfsamen* – (он как сыр в масле катается);

- с успехом, победой в состязании: *den Vogel abschießen* – добиться успеха, стать первым, выиграть первенство;

- с беспрекословным исполнением, безотказностью: *friЯ Vogel oder stirb* – хоть умри, но сделай, выполни, расшибись в лепешку, но сделай;

Blauer Vogel - синяя птица (символ счастья). С фаунемой «птица» нами выявлено 15 ФЕ.

В немецком языке мы выявили немало коннотативов с зоонимом *голубь*, которые фиксируют полисемантическое развитие коннотаций следующего понимания, значения:

Tauben im Kopf haben – быть со странностями, причудами;

Tauben fliegen einem nicht gebraten ins Maul – без труда не выловишь и рыбки из пруда;

sich davonstehlen wie die Katze vom Taubenschlag – уйти от ответственности, спрятать концы в воду (сравните с русской пословицей: чует кошка, чье мясо съела);

hier geht es zu wie in einem Taubenschlag – это не дом, а проходной двор; вечно кто-нибудь приходит и уходит.

Со стержневыми компонентами – зоонимами *der Kranich* (журавль), *die Schwalbe* выявлено по 1 и 2 ФЕ. Это:

die Kranich des Ibycus – ивиковы журавли (название баллады Фридриха Шиллера, ставшее символом отмщения, возмездия);

eine Schwalbe macht noch keinen Sommer – одна ласточка весны не делает.

Немало фразеологических единиц в таджикском, русском и немецком языках наличествует с зоонимом *der Rabe* – ворон/ворона.

Межэтническое совпадение: дружественна с особями своего вида; ворона имеет черную окраску, заботится о потомстве, устойчивый стереотип поведения (клюет навоз), охотно ест падаль, имеет дурной голос.

Для русских ассоциируется с признаками: незначительность, заурядность.

В немецком же языке – с признаками воровства, прожорливости, коварства, подлости и другими негативными чертами:

Ein weiЯer Rabe – белая ворона (редкое исключение);

Stehlen wie die Raben – воровать, тащить, красть (буквально: красть как ворона);

Den Raben ьberliefern – отдать воронам на съедение (повесить);

Erziehst du dir einen Raben, wird er dir die Augen ausgraben – пословица: Выкормить змейку на свою шейку;

Die Raben mьssen einen Geier haben – пословица: На то и щука в море, чтоб карась не дремал;

Eine Rabenbotschaft ьberbringen – сообщить дурную весть (зловещание).

В сравниваемых языках ФЕ с данным зоонимом несут в себе коннотацию отрицательной оценочности. Особенно это ярко отражено в немецком и русском языках.

Проанализировав корпоративные ФЕ с названиями птиц в рассматриваемых языках, мы отметили определенную закономерность: у большинства зоонимов этой группы в наборе ассоциативных признаков, формирующих семантику сравнительных оборотов, присутствуют признаки «глупый», «неразумный», «коварный», «заносчивый», «задиристый» и др. Однако из множества выделенных, на первое место выступает первый признак – «глупый». М.Н.Азимова, исследуя зоометафоры английского языка, под термином «прототипная метафора» понимает «ряд однотипных регулярных ассоциаций и устойчивый семантический инвариант» [2:10]. В качестве примера она приводит обобщенную зоометафору не хищная птица – глупый человек, которая реализуется на языковом уровне в ряде гипонимических образов. Наш материал подтверждает ее объективность, хотя и на другом уровне. Сравнение, как общепринято считать, – это развернутая метафора, а «переносное значение слов-названий животного мира является результатом семантического развития, значительное место в передаче которого занимают сравнительные конструкции, которые трансформируют начальный сдвиг в семантике слова в направлении животное – человек» [3:214].

Коннотативные характеристики многих оборотов, имеющихся в таджикском и немецком языках, не зафиксированы в устойчивых сравнениях русского языка, что, на наш взгляд, вполне закономерно, потому что такие ФЕ имеют свое национальное

своеобразие и практически не совпадают в исследуемых нами языках (кроме заимствований).

Зоонимическая единица, как лингвистическая данность, по-разному преломляется в языковых системах. Отсюда мы наблюдаем существенное отличие ассоциативных признаков, реализуемых в ФЕ с некоторыми рассмотренными зоонимами в немецком, таджикском и русском языках.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуллаева М. Б. Узуальное и окказиональное в использовании ФЕ (на материале произведений Э. Штриттматтера): автореф. дис. ... канд. филол. наук / М. Б. Абдуллаева. - Ленинград, 1990.
2. Азимова М. Н. Сопоставительный анализ фразеологических параллелей английского и таджикского языков / М. Н. Азимова. - Душанбе, 1999. - 115 с.
3. Толикина Е. Н. Природа значения ФЕ / Е. Н. Толикина // Вопросы семантики ФЕ. - Новгород, 1971. - С. 213-221.
4. Фозилов М. Ф. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик / М. Ф. Фозилов. - Душанбе, 1963. - К.1. - 952 с.; - К.2. - 802 с.
5. Чернышева И. И. Принципы систематизации фразеологического материала современного немецкого языка / И. И. Чернышева // Язык и стиль. - М.: Мысль, 1965. - С. 167.
6. Stepanova M. D. Lexikologie der deutschen Gegenwartsprache / M. D. Stepanova, I.I Cernyseva. - Moskau, 1986. - Р. 255.
7. Ҷалил Р. Ҳикояҳо / Р. Ҷалил. - Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1948. - 43 с.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ С ЗООКОМПОНЕНТАМИ, ОТНОСЯЩИМИСЯ К КЛАССУ ПТИЦ В ТАДЖИКСКОМ, НЕМЕЦКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматриваются фразеологические единицы с зоокомпонентами, относящимися только к классу птиц в немецком, русском и таджикском языках. Объектом исследования являются фразеологические единицы, связанные с птицами. Такие фразеологизмы имеются во всех трех языках, хотя они нечасто употребляются в разговорной речи.

Ключевые слова: фразеология, фразеологические единицы, птицы, зоонимы, фразеологический пласт, метафорические значения.

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH TOCOMPONENT BELONGING TO THE CLASS OF BIRDS IN TAJIK, RUSSIAN AND GERMAN LANGUAGES

The article discusses the phraseological units with tocomponent related only to the class of birds in the German, Russian and Tajik languages. The object of the study are phraseological units associated with birds. Such idioms are available in all three languages, though they are rarely used in colloquial speech.

Key words: phraseology, phraseological units, birds, zoonomy, phraseological formation, a metaphorical meaning.

Сведения об авторе: К.Т. Гафарова – кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой иностранных языков Российско-Таджикского (славянского) университета. Телефон: 907-97-59-77

МУРОДИФОТ ВА МАҶНОИ ЛУҒАВИИ КАЛИМА

М.М.Мирзоева
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз воситаҳои рангину ҷаззоб ифода кардани фикр ва дилчаспу муҳтасар баён кардани матлаб дар асари бадӣ истифодаи муродифоти сатҳи муҳталифи забон аст. Муродифот, аз ҷумла муродифоти лугавӣ, дар асари бадӣ бо мақсадҳои гуногуни услубӣ кор фармуда мешаванд ва ҷи тавре ки маълум аст, дар онҳо сухан дар бобати ҳаммаҷошавии яке аз маҷноҳои калимаҳо бо ҳамин гуна маҷнои калима дигар меравад. Ҷиҳати муҳимми ин масъала – семантикаи калимаҳо, ки бе омӯзиши ҷиддии он моҳияти мавзӯи мазкурро кушодан файриимкон аст.

Семантика «инъикосоти бевосита ё бавоситаи шайъ ва ҳодисаҳои ҳаёти воқеӣ дар шуури одамон, ки бо қиёғаи овозии калима ифода карда мешавад» [9, 24]. Ин ё он калима маҷмӯи маҷноҳоро фаро мегирад, ки мазмуни онро ташкил менамояд. Мазмуни калима аз навъҳои гуногуни маҷноҳои лугавӣ, ҷилоҳои рангоронги онҳо ва маҷноҳои грамматикий таркиб ёфтааст.

Маҷнои лугавии калима дар ташаккули доништу маҷрифати инсон нақши муҳим мебозад ва дар ҷараёни фаъолияти босамари ўшакл мегирад. Калимаҳо ва маҷнои онҳо инъикоскунандай ашё, ҳодисаву воқеаҳои олами атроф, амалу ҳолат ва ҷараёнҳои муҳталиф мебошанд.

Маҷнои лугавии калимаҳоро вобаста ба тарзи зохиршавиашон ба **озод** ва **устувор** чудо кардаанд.

Азбаски калима воҳиди номинативӣ ва масолеҳи асосии соҳтмони воҳидҳои аз он қалонтар – таркиб, ибора, ҷумла ба ҳисоб меравад, табиист, ки маҷнои

фарогирифтаи он ба катори маъноҳои серистеъмолтари ни системаи семантикии забон шомил мегардад. Маъноҳои озоди лугавии калимаро ба навъҳои гуногун чудо мекунанд: мафхумӣ, эҳсосотӣ, модалӣ ва ишоратӣ.

Бояд зикр кард, ки дар маънои лугавӣ вазни маънои мафхумӣ зиёд аст. Забоншинос Ҳ. Мацидов ин навъи маънои лугавии калимаро чунин шарҳ медиҳад: «Маънои мафхумии калима дар байни ҳамаи маъноҳои дигари он фарқ карда меистад. Дар он ба тариқи ҷамъбастшуда шайъ ё ягон ҳодисаи дигари ҳаёти воқеӣ ифода гардидааст. Пас, ин образи ҷамъбастшудаи шайъ ва ҳодисаҳои дигари ҳаёти воқеӣ дар шуури одамон, маънои лугавии мафхумиро ташкил медиҳад, ки он мафхуми мантиқиро ба тариқи умум ифода кардааст» [10, 25]. Масалан, ифодаи «шахси аз ҳама азиз, ба дунё оваранд ва тарбиякунанд» дар калимаи *модар*, «ҷойи таваллуд» дар вожай *ватан*, «нутқ» дар *сухан*, «ҷойи нигаҳдошти маҳбусон» дар *ҳабс* ва амсоли инҳо ба маъноҳои мафхумии калимаҳо мансубанд.

Гулнор бо *модари* худ сари дупо нишаста, инҳо ҳам бо як қошуқ ба навбат меҳӯрданд [6, 110]; ... оё сиҳат-саломат ба ватан мерасида бошад? [2, 233]; Ман ин *суханҳоро* ба ту дар поёни гап аз рӯйи ёру бародарӣ гуфтам [6, 121]. ... аввал ўро бо *ҳабси умрӣ*, бо зиндон ва канахонаи Бухоро ва бо дору манори ҷаноби олий тарсондан даркор аст [6, 123].

Маъноҳои мафхумии калимаҳо на ҳамеша дар шакли ҳолис ифода мейбанд. Баъзан дар онҳо үнсурҳои гуногуни эҳсосотӣ, обуранги субъективӣ ва услубӣ низ зоҳир мегарданд. Масалан, ифодаи маънои «суханҳои ноҷо, дашном» дар калимаи *мукофот* аз ҳамин гуна маъниҳост. Бар замми маънои ифодакардааш «подоши амал» эҳсосоти манғии гӯянда – бадбиниву нафрати ў низ инъикос гардидааст:

... баъд аз он қӯшибегӣ, раиси қалон ва миришаб ҳам санг андохта, ҳар як ба «мукофоте» сарафroz гардидаанд [1, 365].

Ё ин ки ҳамин гуна эҳсосот дар сифати *вайрон* низ мушоҳида мешавад. Дар алоқамандӣ бо ашёи бечон ба маънои аслӣ – «корношоям, абгор, шикаста» (қулфи вайрон) далолат мекунад, аммо дар муносибат ба инсон ба маънои мачозӣ меояд, ки эҳсосоти манғии одамонро низ фаро мегирад: – Ту дар ҳаққи ҳама муллоёни *вайрон* ва мурдор гап задӣ ... [4, 60].

Чунин ҳусусият дар сифати *ифлос* низ ҳаст: – Ҷаноби олиат, ки ту, ҷонсӯҳта, меҳоҳӣ ўро беайб нишон дихӣ, фосик, фочир, молимардумхӯр, *ифлос* ва мурдор як одам аст [4, 35].

Ҳамин тариқ, дар маъноҳои ҷудогонаи мафхумӣ тобишҳои гуногуни ҳиссӣ, аз қабили лутф, навозиш, муҳаббат, шафқат, истеҳзо, нафрат, адован ва амсоли инҳо ифода ёфта метавонанд.

Дар маъноҳои мафхумии калима мавридҳои истеъмоли онҳо низ инъикос гардидаанд. Вобаста ба мавриди истеъмол ба ин ё он услуби забон мансуб мегарданд. Чунончи, аз силсилаи калимаҳои *rӯй*, *ҷеҳра*, *лиқо*, *ораз*, *сими*, *афт*, *андом*, *башара*, *сикка*, *суммот*, *шакл*, *шамоил* ва амсоли ин *rӯй* – умумиистеъмол ва муштаракуслуб, *ҷеҳра*, *лиқо*, *ораз*, *сими*, *қиёфа*, *шакл*, *шамоил* – мансуби услуби ҳаттӣ, *афт*, *башара*, *сикка*, *суммот* ҳоси забони гуфтугӯйист:

Як тарафи *rӯяшро* бо фаши салла печонда гирифта буд, ки ўро ҳар кас намешиноҳт [4, 75]. ... бо он латта сару *rӯйи* пурарақшуудаширо пок кард [3, 14]. Ӯрмон – Полвон, пас аз он ки як лаҳза ҳомӯш истода *ҷеҳраи* ба андеша фурӯрафтаи ҳамсӯҳбати ҳудашро аз назар гузаронид, илова кард... [3, 329]. ... аз *башарааши* хеле дар ташвиш буданаш маълум буд [4, 70]. Ман танҳо пушти он одамро дида мондам ва чигунагии *симию сураташро* муайян карда натавонистам ва дар пеши худ қарор додам, ки то мӯйсари худро тарошонида баромадани он одам дар ҳамон ҷоҳо истода *шаклу шамоилашро* тамоман шинохта мегирам... [7, 9]. ... ман, бе он ки ба ў фаҳмонам, сару сурат ва тамоми *қиёфаи* ўро аз назар гузаронидам [7, 9].

Дар ин силсила калимаи *андом* метавонад вобаста ба мақсади гӯянда ва муносибати ў нисбат ба объект, дар матн тобишҳои эҳсосотии гуногун зоҳир намояд. Дар ифодаи *андоми зебо* (*андомзебо*) ё калимаи *хушандом* эҳсоси мафтунӣ, аммо дар *афту* *андоми* ҳунук эҳсоси бадбинӣ зоҳир мегардад: 1. Бештарини онҳо ... ғуломбачагони *хуисимоанд* [3, 49]. 2. ... рафта канизакони *хушиандомро* тамошо қунам [3, 50].

3. Барои шустушӯйи занон ва духтарони *хуисимо* ва писарбачагони *андомзебо* зиёдатар аҳамият медод [3, 51].

Баъзан калимаи *башара* дар сухани тасвирии муаллиф эҳсосоти манғиашро аз даст медиҳад ва маъноро мӯътадил ифода мекунад: Аз *башараи* пирамард аломати маъюсӣ намоён буд [3, 14]. Аз *башараи* он зани қуҳансоле, ки ўро ҷег зада буд, аломати андеша намоён мешуд [3, 35].

Навъи дигари маъни лугавии калима маъни эҳсосотии он аст. Маъни лугавии эҳсосотӣ навъҳои гуногуни ҳиссиёту ҳаяҷони инсон, аз ҷумла шодӣ, нафрат, ҳайрат, андуҳ, изтироб ва амсоли инро фаро мегирад. Он метавонад маъноро бидуни омезиш бо маъни мағхумӣ ифода намояд. Чунончи, калимаҳои *оғарин*, *боракалло*, *ҳайфо*, *ағсӯс*, *шукр*, *алҳамдулилоҳ*, *дарег* ва амсоли инҳо ифодакунандаи чунин маъноҳоянд:

Туркман ҳам аз натиҷаи кори Ятим хурсанд буд, ғоҳо ўро бо «*оғарин*» ва «*боракалло*» мемукофотонид [5, 389]. Мо бошем, *шукр*, *алҳамдулилоҳ*, ҳат дорем, савод дорем [2, 257]. ... ҳонандагон, навозандагон ва раққосони хубро бо овози баланд: «*Оғарин*, *боракалло*, барака ёб, *шод бош*, *зинда бош*, *намур!*»-гӯён таҳсин мекард [8, 4, 239]. ... *ағсӯс*, ки ҳабари гузаштани аскарони сурҳ ва инқилобчиёни Бухоро аз Бойсун ... ба ҳусули ин муддао ҳалал расонид [6, 259]. ... *ҳайфо*, ки ёбандай ин фикр аз миён рафтааст (яъне Мирзои урганҷӣ мурдааст) [6, 254]; ... *ҳайфо*, ки тангаву тилло камӣ мекард [6, 255]. – *Ҳай дарег* – *сад дарег*, ҷаро ин одами навомади ноозмудро барои ин кор фиристодам [6, 379].

Маъноҳои лугавии *модалӣ* ифодакунандаи муносибатҳои мухталифи гӯянда нисбат ба фикри гуфташуда мебошад, ки аз ифодаҳои гуногуни грамматикии онҳо тафовут дорад. Маъноҳои лугавии *модалӣ* аксаран дар шакли ҳолис ифода мегарданд:

Кошикӣ гурехта метавонист, шояд ба ягон ҷой кор меомад: ба ун дунё нигоҳ карда ҷуфтакро музоаф кардааст, яъне кушта шудааст [6, 228]. ... он ҳама дидагиҳояш ҳобу ҳаёл будаанд ...: *аҷаб* ҳоби ҳуҷ, *турфа* ҳаёли ширин [6, 105]. – *Сиёҳдил*, *бадботин*, – гуфт падарам ҳуд ба ҳуд ғурғуркунон [8, 1, 33]. – Додар, *илюҳӣ* ҳазорсола шавӣ, *намурӣ!* [8, 1, 63]. – *Оҳир*, шумо аз ман ҳоҳиш карда будед, ки тоқияҳоятонро ба ҳаридорҳои беруна бо нарҳи яккафурӯшӣ – бо нарҳи баланд фурӯхта диҳам ... [7, 18].

Бар ҳилоғи маъноҳои лугавии мағхумӣ, ки ба таври доимӣ шакли умумиятдодашудаи ашҳо ва ҳодисаву воеҳаҳоро ифода мекунанд, маъноҳои эҳсосотӣ ва иродавӣ ҳусусияти зоҳиршавии лаҳзаинаро доранд.

Дар маъноҳои лугавии ишоратӣ унсури асосӣ номбаркунӣ аст. Тибқи гуфтаи олимон, онҳо ба ҷуз воситаи ишорат ба маъни дигаре далолат намекунанд. «Аз он ки бисёре аз онҳо як вақтҳо маъни мағхумӣ доштанд, ё ки он маъноҳоро имрӯз ҳам барқарор кардан мумкин аст, масъала ранги дигар намегирад. Дар забони имрӯзai тоҷик онҳо ба ҷуз номбаркунӣ вазифаи дигар надоранд» [10, 27]. Калимаҳои *ин*, *ҳамин*, *чунин*, *мо*, *ман*, *Хосият*, *Равшан*, *Неъматулло*, *Норак*, *Душанбе*, *Зарафшон* ва амсоли инҳо танҳо маъни лугавии ишоратӣ доранд. Муродифоти исмҳои ҳосро дар ҷуфти номҳои ҷуғрофӣ, ба мисли *Венгрия* – *Маҷористон*, *Германия* – *Олмон*, *Греция* – *Юонон*, *Польша* – *Лаҳистон*, *Египет* – *Миср* мушоҳида кардан мумкин аст.

Ҳамаи навъҳои мазкури калима дар қатори унсурҳои доимии системи семантикаи забонамон ба ҳисоб мераванд. Ҳамчун унсури доимӣ онҳо умумихалқиянд ва ба соҳибони забон баробар фаҳмо ва дастрасанд. Баъзан калима бо ин ё он маънное кор фармуда мешавад, ки ҳарактери умумихалқӣ шудан надорад. Одатан, ин маъни калимаҳо аз ҷониби шоиру нависандагон кор фармуда мешавад, ки ҳоси ӯслуби онҳо шуда мемонад. Чунончи, дар мисоли зерини устод Айни калимаи *ган* ба маъни ҷавоб ва савол омадааст, ки ҳосияти умумишавӣ қасб накардааст:

Ман омадам, ки аз ту як *ган*и пухта шунавам: «ҷӣ бояд кард?». Ана ба ҳамин *ган*и ман ҷавоб дех! [6, 358].

Ин гуна маъни калимаҳоро на маъни доимии системи забон, балки *истеъмолҳо* меноманд. Бо мурури замон чунин *истеъмолҳо* ҳарактери умумихалқӣ пайдо мекунанд ва ба унсурҳои доимии системи забон табдил мейбанд.

Ғайр аз маъни озоди лугавӣ маъни устувор низ мавҷуд аст, ки онро *маъни вобастаи фразеологӣ* меноманд ва доираи маҳдуди зоҳиршавӣ дорад. Бо вучуди тангии зоҳиршавиашон мустақилияти бештаре доранд ва ба ҷумлаи маъноҳои озоди лугавӣ доҳил шуда, дар ҳалқаи маъноҳои озоди лугавӣ ҷой мегиранд. Онҳо робитаи ҳудро бо воеҳият, бо ҳодисаву шайъҳои воеҳӣ гум накардаанд. Онҳоро бо осонӣ таҷзия карда, маънидод кардан мумкин аст [10, 28].

Маъни вобастаи фразеологӣ дар ҳамнишинии устувори калима бо калимаҳо дигар зоҳир мегардад. Масалан, калимаи *танг* дар ҳамнишинии доимӣ бо калимаи *даст* дар таркиби ВФ-и *дости касе танг* маъни «камбағалӣ» дорад. Ё ин ки калимаи *кӯтоҳ* дар ҳамнишинӣ бо вожаи *ақл* ба маъни «ақлаш норасо, нодон» далолат менамояд: ... ў девона набошад ҳам, *ақлаш кӯтоҳ*, нодон, бо ҳамаи ин самимона ҳайроҳ ва хостгори саломатии ҳалқ мебошад [8, 3, 272].

Ҳамин калима бо вожаи *даст* ҳамнишин шуда, дар таркиби ВФ-и *дасти касе* кӯтоҳ ба маъни «тангдастӣ» ишора мекунад.

Агар шарти асосии муродифот дар байни воҳидҳои лугавӣ ва фразеологӣ ифодай маъноҳои якхела ё ба ҳам наздики лугавию фразеологӣ буда, маъни калима ва воҳиди фразеологӣ дар онҳо мавқеи марказӣ дошта бошанд, дар мавриди муродифоти наҳвӣ он ба маъни вобастаи наҳвӣ (синтаксическое обусловленное значение) ва маъни наҳвӣ (синтаксическое значение) комилан иртибот надорад. Маъни вобастаи наҳвӣ, чунон ки Н.М. Шанский зикр мекунад: «*Маъни ба вазъияти нутқ ва ба ҷумла ё матн алоқаманди калимаро маъни вобастаи наҳвӣ мегӯянд*» [11, 67]. Маъни наҳвии калима маъни дар ибора ва ҷумла бо калимаҳои дигар алоқаманди он, яъне маънне, ки вазифаи наҳвии калимаро дар ҷумла, муносибати онро бо калимаи дигар дар ибора муайян менамояд, ба шумор мераవад. Чунон ки мебинем, ҳоҳу ноҳоҳ маъни вобастаи наҳвӣ ва маъни наҳвӣ марбути калима буда, бо қолаби наҳвии ҳуди ҷумла иртиботи бевосита надоранд.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Ёддоштҳо / Садриддин Айнӣ. – Сталиnobod: Нашрдавточ, 1955. - К.3. 4. – С. 570.
2. Айнӣ С. Одина. Қуллиёт / Садриддин Айнӣ. – Сталиnobod: Нашрдавточ, 1958. – Ч.1. – С. 327.
3. Айнӣ С. Ғуломон. Қуллиёт / Садриддин Айнӣ. – Сталиnobod: Нашрдавточ, 1960. – Ч.3. – С. 485.
4. Айнӣ С. Ҷаллодони Бухоро / Садриддин Айнӣ // Акнун навбати қалам аст. – Душанбе: Ирфон, 1978. – С. 79.
5. Айнӣ С. Ятим / Садриддин Айнӣ // Акнун навбати қалам аст. – Душанбе: Ирфон, 1978. – С. 456.
6. Айнӣ С. Доҳунда / Садриддин Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1984. – С. 428.
7. Айнӣ С. Марғи сұдхӯр / Садриддин Айнӣ. – Душанбе, 1985. – С. 160.
8. Айнӣ С. Ёддоштҳо / Садриддин Айнӣ. – Душанбе: Адид, 1990. – К.1, 2. – 852 с.
9. Маджидов X. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка / X. Маджидов. – Душанбе: Деваштич, 2006. – С. 409.
10. Маджидов X. Забони адабии муосири тоҷик. Лугатшиносӣ: васоити таълимӣ / X. Маджидов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – Ч.1. – С. 242.
11. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М.: Просвещение, 1972. – С. 326.

СИНОНИМИЯ И ЛЕКСИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ СЛОВА

В статье автором рассмотрено лексическое значение слова и в качестве фактического материала продемонстрированы примеры из художественных произведений С. Айни.

Ключевые слова: семантика, лексическое значение, фразеологическое значение, синонимия, концептуальное значение слова, эмоциональное значение, модальное и указательное значения.

SYNONIMY AND LEXICAL MEANING OF THE WORD

In article the author considered a lexical meaning of the word and as the actual material is shown examples from works of art of S. Ayni.

Key words: semantics, lexical meaning, phraseological value, synonymy, conceptual word meaning, emotional value, modal and index values.

Сведения об авторе: *М. М. Мирзоева* – кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой стилистики и литературного редактирования факультета журналистики ТНУ. Телефон.: 937-11-30-28

ОИД БА ТАФОВУТИ БАЁН ДАР НАСРИ АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

X. Камолов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Чунин будааст, ки аз услуби баён гоҳо муаллифи асареро пайдо мекардаанд. Ҳар фарди эҷодкор услуби хосе дар таълифи осори бадеи хеш доштааст, ки тафовути ўро аз соири муаллифони дигар нишон медодааст. Ба ин чиз вижагиҳое дар тасвири макон, таркиби луғавии асар, инъикоси ҷаҳони ботинии инсон ва амсоли ин аз ҷониби нависанда мисол шуда метавонанд. Воқеан, нафаре, ки ба мутолиаи адабиёти бадеи бештар майл дораду осори ҷанд нафар эҷодкорро хондааст, тафовутро дар забону услуби баёни эшон эҳсос мекунад. Аммо, баъзан эҷодкорон дар таълифи осори бадеи услубу равиши мутафовитро истифода намудаанд, ки ба назари хонанда ба як муаллиф тааллуқ доштани асарҳояшон шубҳаовар менамояд. Нуриддин Абдурраҳмони Ҷомӣ аз зумраи он донишмандон ва шоиру нависандагонест, ки чунин тарзи баён дар осори насрин ўмуноҳида мегардад. Ин ҷо сухан аз фарқи забони осори илмиву бадеи намеравад. Мусаллам аст, ки осори илмӣ

бо услуби илмӣ ва осори бадеӣ бо услуби бадеӣ эҷод мегардад ва ҳар яке аз ин услубҳо талаботи хоса доранду унсурҳои фарқунанда дар байни чунин асарҳо ба назар мерасад. Чун осори безаволи Абдураҳмони Ҷомиро мутолиа менамоем, хоҳем дид, ки забону услуби баён дар асарҳои насрии ин донишманд ва адаби машхури тоҷик, воқеан, фарқунанда буда, то ҷойе ин тарзи баён ба ҳадафҳои муаллиф низ вобаста будааст. Мо қӯшидем, ки то ҳадди имкон оид ба гуногуниӣ ва тафовут дар тарзи баёни осори мансури Ҷомӣ чанд сухан бигӯем. Барои намуна аз “Нафаҳот-ул-унс”, “Маҷмӯаи мурosalot” ва “Рисолаи муншаот” истифода намудем. Чун доир ба забону услуби “Баҳористон” пажӯҳишҳое сурат гирифтаанд, ин асарро сарфи назар намудем. Асарҳое, ба мисли “Рисолаи қофия”, “Рисолаи арӯз”, “Рисолаи мусиқӣ” низ бо назардошти он ки осори илмиянд, сарфи назар гардиданд.

Аслан, Нуриддин Абдураҳмони Ҷомӣ, ки дар таърихи адабиёти тоҷик аз мондагортарин ҷеҳраҳо маҳсуб мешавад, дар рушду нумӯи илму адаб ва фарҳанги мардуми тоҷик саҳми беҳамто дорад. Ин олим ва шоири нависандай тавоно осори фаровоне дар анвои гуногуни жанрҳои адабӣ аз худ боқӣ гузаштааст, ки хушбахтона то имрӯз нигаҳдорӣ шудаанд. Дар Тоҷикистон осори Абдураҳмони Ҷомӣ дар ҳашт ҷилд нашр ва манзури хонандагон гардидааст. Дар баробари ин, пажӯҳишгарон чанде аз осори ӯро аз нигоҳи улуми инсоншиносӣ ба риштаи таҳқиқ қашидаанд, аммо паҳлӯҳои гуногуни эҷодиёти мутафаккир ҳанӯз ба таври коғӣ баррасӣ нагардидаанд. Ба осори илмии Ҷомӣ ва номаҳояш таваҷҷуҳи камтар зоҳир намудаанд. Пажӯҳиши ин қисмати осори Абдураҳмони Ҷомӣ барои муайян намудани арзишҳои адабиву фарҳангӣ ва таърихиву забонии мардуми тоҷик, бешак, мусоидат менамояд.

Услуби баён дар осори мансури Абдураҳмони Ҷомӣ гуногун буда, метавон онро ба ҳадафи эҷод вобаста донист. Се асаре, ки мо мавриди қиёс қарор додем, аз нигоҳи услуби баён аз ҳамдигар фарқ доранд. “Нафаҳот-ул-унс”, ки номи пурраи он “Нафаҳот-ул-унс мин ҳазарот ал-қудс” аст, яке аз асарҳои арзишманди Ҷомӣ эътироф гардида, дар пайравии “Табақот-ус-сӯфия”-и Абдуллоҳи Ансорӣ таълиф шудааст. Ин асар шарҳи ҳол ва тавсифи орифону машоих ва донишмандонро фаро мегирад. Ду асари дигари мавриди пажӯҳиш номаҳои Ҷомиро фаро мегиранд. Бархе аз номаҳояшро Ҷомӣ дар маҷмӯае бо номи “Рисолаи муншаот” гирд овардааст, аммо гурӯҳи дигари номаҳои ӯ аз ҷониби Алишери Навой ҷамъоварӣ гардида, бо номи “Маҷмӯаи мурosalot” маъруф аст.

Забон ва услуби баён дар “Нафаҳот-ул-унс”-и Абдураҳмони Ҷомӣ нисбат ба номаҳои ӯ, маҳсусан “Рисолаи муншаот”, хеле фарқ дорад. Дар ин асар, чун аҳволи бузургони тасаввуф тавсиф мегардад, муаллиф қӯшидааст то ҳадди имкон содаву равон ва фахмо сухан гӯяд. Корбасти вожа, таркиб ва ибораву ифодаҳои арабӣ нисбат ба номаҳо камтар сурат гирифтааст. Барои хонандай имрӯз низ, дарки маъно душвории зиёд пеш намеорад. Барои намуна чанд ҷумла меорем:

Гӯянд, ки рӯзе ҳодими **матбах** қадре шир дар дег карда буд, ки барои **асҳоб** ширбириңҷ пазад [1, 17]. Аз Аҳмад, писари Ҳусейн Мансур шунидам ба Ҳучанд, ки пасин шаб падари худро гуфтам, ки маро васияте кун [1, 17]. Мерафтам, қавме дидам, ки бар боми бозор нард мебоҳтанд. Шайх Абӯбакр рафт ва бо эшон биншасту даст дар бозӣ кард ва аз хичолат об аз ман мерафт, ки ӯ мекунад, ки мардумон мебинанд. Охир фуруд омаду рафтем. Диdem, ки тане чанд шатранҷ мебоҳтанд. Ба сӯйи эшон рафту **натъя** эшон баргирифту бидарид ва ҷӯҳо бияфканд. Ду тан аз эшон корд баркашиданд [1, 25].

Тавре мебинем, дар ҷумлаҳои фавқуззикр ба ҷуз вожаҳои матбах (ошпазхона – 9, 771), асҳоб (шакли ҷамъи “соҳиб” – 9, 89), натъ (суфраи ҷармин – 9, 900) ҳар вожаи дигар ба хонандай имрӯз фаҳмост. Услуби баён низ содаву равон аст.

Як ҳусусияти забони порчаҳои мансур дар “Нафаҳот-ул-унс” ин аст, ки дар аксари онҳо шумори ҷумлаҳои сода зиёд аст. Яке аз сабабҳо ин аст, ки дар ҳикояҳо

муколама зиёд ба назар мерасад. Дар чунин ҳолат табиист, ки чумлаҳои содаи нопурра бештар корбаст мегарданд. Чунончи:

Пас мо рақс мекардем ва Бўсайиди Тирмизӣ байтаке мегуфт. Падарам бингарист, гуфт: Хоча Аҳмади Фаззолиро дидам, ки бо мо рақс мекард ва либоси ў чунин чунин буду нишон медод. Бўсайд гуфт: Маргам орзуст. Ман гуфтам: Бимири! Филҳол бемор шуду бимурд. Муфтии вақт ҳозир буд, гуфт: Чун зиндаро мурда мекуний, мурдаро низ зинда тавонӣ кард? Гуфтам: Мурда кист? Гуфт: Фақеҳ Маҳмуд. Гуфтам: Худовандо, фақеҳ Маҳмудро зинда гардон. Дарсоат зинда шуд (71). Рӯзе дар масциде буд, писаре даромад бобаҳо, гуфт: Кучо меравӣ? Гуфт: Ба сафар. Гуфт: Маълумие дорӣ? Гуфт: Не. Гуфт: Пас, чӣ гуна кунӣ? Гуфт: Зарурат шавад, бихоҳам [49].

Таъкид бояд намуд, ки ҷо-ҷо дар “Нафаҳот-ул-унс” ҳикоёте аз рӯзгори машоиху сӯфиён низ вомехӯранд, ки забони каму беш печида доранд. Вожаҳои иқтибосии арабӣ бештар истифода гардидаанд, фикр печида аст ва бо ҷумлаҳои мураккаб ифода гардидааст. Намуна:

Аксар эшон аз рибқаи дину ислом ҳориҷ буданд ва дар доираи ибоҳату таҳовун ба шаръу суннат дохил ва шояд ки маншай ин он буда бошад, ки машраби тавҳид бар хидмати Сайд Қосим қаддаса сирруҳу ғолиб буд ва назар дар ҷамеи умур бар мабдаъ дошта ва бисоти эърозу эътиrozro билкуллия тай карда буд ва ба муқтазои қарами зотӣ, ки доштааст, футуҳоти нузуре, ки мерасида, ҳама сарфи лангаре буда, асхоби нафсу ҳаворо он ҷо мақсад ҳосил буда ва монеъе на [105].

Дар асар гоҳо фикр тавассути ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиб низ ифода ёфтааст. Масалан:

Ва ҳам вай гуфта, **ки** дар авоили ҳол мутараддид будам, **ки** ба талаби илм машғул бошам, **ки** мӯчиби фазилат ва камол аст ё ба иборат, **ки** мусмири ҳаловат ва саломат аз оғати қилу қол аст ва дар ин қашокашу изтироб маро на қарор монду на хоб [104].

Бояд гуфт, ки шумори чунин ҷумлаҳо дар “Нафаҳот-ул-унс” зиёд нест, бинобар ин ҳондану фаҳмидани асари мазкур ба ҳонанда душвории зиёд пеш намеорад.

Дар қиёс бо “Нафаҳот-ул-унс” забон ва услуби баён дар номаҳои Абдурраҳмони Ҷомӣ то андозае фарқ дорад. “Маҷмӯаи мурosalot” номаҳоеро фаро мегирад, ки бештари онҳоро Ҷомӣ ба шогирд ва дӯсти хеш Алишери Навоӣ навиштааст. Услуби баёни Абдурраҳмони Ҷомӣ дар ин номаҳояш ягона нест. Номаҳое, ки мутафакир ба аркони давлат, аз ҷумла ба Алишери Навоӣ, навиштааст, дар қиёс бо мактубҳои дигари ў забони нисбатан содаву равондоранд. “Номаҳои дастнависи Ҷомӣ, ки барои Алишери Навоӣ нигошта шудаанд, як навъ ҳуҷҷати нодири таърихианд, ки дар авроқашон аҳволи аҳли замон, руҳдодҳои сиёсиву адабӣ, вазъи бочу ҳироҷситонӣ, тарзи давлатдориву ҳукumatронӣ, ҳолати ободонии шаҳру дехот, низоми кори идораҳои давлатӣ, оқибати ғоратгариву лашкаркашиҳо, симои аҳли рикобу ҳунару адаб ва паҳлӯҳои дигари ҳаёту иҷтимоиёт аз забони шоҳиди зинда басо мудаллалу мұттамад ба қалам омадаанд” [1, 302]. Пас, Абдурраҳмони Ҷомӣ ба хотири фарогири ин мавзӯъҳо будани номаҳояш қўшиш намудааст, ки онҳоро ба забони фаҳмо ва дурттар аз суханпардозиҳову такаллуфот таълиф намояд, то ҳадаф аён бошад. Аз ин лиҳоз, забон ва услуби баён дар номаҳои дастнависи Абдурраҳмони Ҷомӣ то ҳадди имкон мұғаз, равон ва фаҳмост. Услуби баён дар номаҳои Ҷомӣ маҳсусиятҳоеро дорост, ки тафовути онҳоро аз соири номаҳои муаллифони дигар барчаста нишон медиҳад. Пажӯҳишгарон услуби эҷоди чунин номаҳоро сабки хосси муаллиф гуфтаанд. Яке аз онҳо оид ба забони номаҳои дастнависи Ҷомӣ мегӯяд: «Ин номаҳо ба сабки хосе навишта шудааст, ки дар он алфозу қалимоти мавзун бо устодӣ ва маҳорат, ба наҳве бас зебову дилнишин ба кор гирифта шуда ва аз он насрэ мусаччаъи салису равон падид омада, ки бо қитъаоти манзум омехта шуда ва ҳонанда аз он ҳаззи воғир ва лаззати фаровон мебарад. Албатта, ин сабки хоси Ҷомӣ аст, ки дар саросари осори мансури вай ба кор рафта ва ба насири вай рӯҳи зиндаву

чони тоза бахшидааст» [6, 8]. Қисме аз ин номаҳо аз нигоҳи ҳаҷм низ қўтоҳанд. Намуна:

Баъд аз арзи ниёз маъruz он ки Бобоҳочии Идгоҳӣ мегӯяд, ки оби Идгоҳ ба дастури собиқ намедиҳанд. Илтимоси он медорад, ки ишорат равад, ки бар дараҳтони Идгоҳ ҳайфе наравад. Тавфиқ рафиқ бод, вассалом [352].

Чунин услуби таълиф дар баъзе номаҳои дастнависи дигари Ҷомӣ низ, ки ҳаҷман калонтаранд, мушоҳида мегардад.

Як тағовути назарраси забони ин номаҳо аз “Нафаҳот-ул-унс” дар он аст, ки ин ҷо муаллиф аз вожаҳои арабӣ бештар истифода намудааст. Номаҳое вомехӯранд, ки ҳаҷман чандон хурд нестанд, аммо матлаб танҳо бо як ҷумлаи мураккаб ифода гардидааст. Таваҷҷӯҳ кунед ба номаи мазкур:

Баъд аз арзи ниёз маъruz он, ки баъзи шуракои қарияи Кавсавия иттифоқнома навиштаанду илтимоси он медоранд, ки иноят намуда ишорат равад, ки хидмати Сайд Амирон дар он қария калонтар бошаду нагзорад, ки дар миёни шурако зулму тааддӣ равад ва агар аз золимону авvonон ҳайфе мутаваҷҷеҳ шавад, дафъ кунад. Тавфиқ рафиқ бод! [340].

Аз номаҳои Ҷомӣ ба Навоӣ намунаҳое низ вомехӯранд, ки забони мураккабу печида доранд. Чунончи:

Рашаҳоти ақломи дабирони олимакоми суддаи судраойин, лозола мулассаман ли шифоҳалмулукӣ вассалотин, ки сарчашмаи ҳаёти лабташнагони водии ҳирмону сармояи оби ҳаёти саргаштагони баводии буъду ҳичрон аст, фӣ аймани явму асьади сөъат ба ин фақири ҳақири қалилулбизоат расид. Равзai ҷонро ҳузрате тозаву ҳадиқаи ҷинонро нузрате беандоза бахшид. Бар ҳусули ин давлату вусули ин саодат вазойифи шукргузориву маросими миннату сипосдорӣ ба ҷой оварда шуд... Вассалом валикром [324].

Дарки комили ин нома бидуни луғатномаҳо ба осонӣ даст намедиҳад. Ин ҷо ҳам услуби баён аз номаҳои дигар фарқ дорад, ҳам вожагони хеле зиёди арабӣ, ҳатто ҷумлаи комили арабӣ корбаст гардидааст. Бояд зикр кард, ки шумори чунин номаҳо дар “Маҷмӯаи мурosalot” зиёд нест.

Вобаста ба ҳадафи муаллиф услуби баён дар номаҳои “Маҷмӯаи мурosalot” фарқ мекунад. Агар номае барои мусоидат ба ҳалли мушкилие фиристода шуда бошад, забонаш нисбатан равон, дақиқ ва дур аз такаллуфот аст. Ин гуна номаҳо ҳаҷман чандон калон нестанд ва ҳадафи нависандаро дақиқ инъикос мекунанд. Дар чунин мактубҳои Ҷомӣ “бисёр ғаразу маонӣ дар андак моя сухан” [8, 142] ба кор рафтааст. Номаҳои дигари мутафаккир, ки ба шогирдаш ҷиҳати дӯстиву рафоқат ва ҳолпурсӣ, инчунин мубодилаи ашъор ирсол гардидаанд, услуби баёни мутафовит ва забони печидаву мураккабтаре доранд.

Номаҳои дар “Рисолаи муншаот” аз ҷониби худи Ҷомӣ гирдоваришуда вижагиҳои хосе доранд. Ин таълифот дар муқоиса бо номаҳои “Маҷмӯаи мурosalot” аз нигоҳи услуби баён, ҳаҷм ва мавзӯй фарқ мекунанд ва бо забони нисбатан мураккаб иншо гардидаанд. Абдурраҳмони Ҷомӣ дар таълифи ин номаҳо аз санъат ва ҳунари волои дабирӣ, ки то ин замон рушд намуда буд, моҳирона истифода намудааст. Бояд гуфт, ки дар номанигорӣ мусобиқаи ошкору ниҳони дабирони давраҳои гуногун, ки баҳри намоиш додани ҳунару забондонии хеш сурат мегирифт, таъсири манғӣ ба бор овард ва печдарпечии андеша дар иншонигорӣ то андозае аз меъёр убур намуд. Корбасти фаровони вожаву ибораҳо ва ҷумлаҳои арабӣ то дараҷае меъёр гардид ва ин тарзи номанигорӣ ба услуби расмии дабирӣ табдил ёфт. Номаҳо “дар услуби расмии дабирӣ ва ҳамчун намунаи муншаоти маъмулӣ навишта шуда, ғолибан тавассути шеъру фикраҳои арабӣ зинат меёфтанд” [1, 305]. Ҷомӣ, ки ба ақидаи муҳаққиқон “донандай беназири забони форсии дарӣ буда, дар ифодай фикру андешаҳо чирадастиву абарқудратӣ нишон додааст” [1, 305], наметавонист аз ин ҷараён берун монад.

Яке аз вижагиҳои руқъаоти “Рисолаи муншаот” корбасти бештари вожаҳои иқтибосии арабӣ аст. Миқдори вожаҳои арабӣ дар ҳар ду маҷмӯа ба таври назаррас фарқ мекунад. Чунин ба назар мерасад, ки Абдурраҳмони Ҷомӣ дар таълифи ин номаҳояш айнан гуфтаҳои Үнсурулмаолии Кайковусро дастуралами хеш қарор додааст, ки фармуда:

“Ва агар нома порсӣ бувад, порсии мутлақ манабис, ки нохуш бувад, хоса порсии дарӣ, ки на маъруф бувад, он худ набояд набишт ба ҳеч ҳол, ки ногуфта беҳтар аз гуфта бувад. Ва такаллуфҳои номии тозӣ худ маълум аст, ки чун бояд навишт” [8, 142]. Номаҳои Ҷомӣ гӯё дар партави ин гуфтаҳои Кайковус таълиф ёфтаанд. Намуна:

Ба исми Субҳонаху.

Шарафноме з-офтоби баланд,
Суви зарраи бесарупо расид.
Зи ташрифи он макрамат зарраро,
Сари фахр бар ҷарҳи воло расид.

Чун иноятномаи ҳумоюн мабнӣ аз издиёди давлати рӯзафзун ҳокнишинони оstonи аҷзу ниёзро сарфароз гардонид ва кулоҳгӯши қадру манзalаташон ба авчи иззату зурваи қаромот расонид, ҳамгион яқдилу яқзабон рӯйи ниёз бар замину дasti дуо бар осмон ба вазоифи дуогӯйиву маросими ризочӯйӣ қиём менамуданду менамоянд. Ҳазрати муҳаммад маннон ба маҳзи фазлу итминон авлиёи он ҳазратро ҳасбулимкон аз макореҳ масъуну аз макойид маъмун дар мақарри давлату мустақарри ҷоҳу ҳашмат бидород! Биннабӣ ва олиҳиламҷод, вассалом валикром (389).

Дар сурати муқоиса намудан ин нома аз “Рисолаи муншаот” бо номае, ки аз “Маҷmӯai мурosalot” оварда шуд, чунин эҳсосе касро фаро мегирад, ки гӯё муаллифи ин номаҳо ду нафар аст. Такаллуфоте, ки дар ин нома ба мушоҳида мерасад, қабл аз ҳама, аз забондонии номанигор ва ҳунари дабирӣ ӯ гувоҳӣ медиҳад. Ҳамчунин, интиҳоби услуби баён, тавре зикраш рафт, ба ҳадафи номанигор низ вобаста буда метавонад.

Аксарияти номаҳои “Маҷmӯai мурosalot” ва “Рисолаи муншаот” аз нигоҳи оғоз ё худ даромади сухан фарқ мекунанд. Дар номаҳое, ки ба аркони давлат, бештар ба Навоии вазир, ирсол гардидаанд, усули муроҷиат расмӣ аст. Дар оғози номаҳо ифодаҳое, аз қабили “Баъд аз арзи ниёз маъruz он ки...” дар аксари кулли ин номаҳои корбаст гардидаанд. Мисол:

Баъд аз арзи ниёз маъruz он, ки доранда мазлум менамояд ва тазалуме дорад [336]. Баъд аз арзи ниёз маъrizmandӣ маъruz он, ки мактуби шариф мабнӣ аз сиҳату саломату оғият расид... [319]. Баъд аз арзи ниёз марғӯy он, ки хидмати Сайд Кутбиддин ба воситай тақсире, ки дар муддати сафар дар мулозамат воеъ шудааст, изҳори ташвиру шармандагӣ мекунад [332]. Баъд аз арзи ниёз арзадошт он, ки... раъоёоро умединори тамом ҳосил шуда... [328]. Баъд аз рафъи ниёз маъruz он, ки ... [361]. Баъд аз рафъи ниёз марғӯy он, ки чун аз сафари муборак ба Ҳирот расида шуд... иттифоқи мулокот афтод [327].

Аммо дар номаҳои “Рисолаи муншаот” ҳусни оғоз вобаста ба муҳтавои номаҳо ғунаи дигар дорад. Баъзе номаҳо бо назм оғоз гардидаанд, ки аз ду ё як байт иборат аст. Бархе номаҳои дигар бо ифодаи “Ба исмиҳи субҳонаху” оғоз гардидаанд. Дар баъзе номаҳо қолиби “Баъд аз арзи ниёз маъruz он ки...”, ки дар “Маҷmӯai мурosalot” фаровон корбурд дорад, дар шакли хеле муфассал корбаст гардидааст. Масалан:

Баъд аз арзи ниёзмандиву шикастагӣ ва шарҳи тааллуқу дилбастагӣ ба заминбӯсии атибаи маҷlisи шариф ва мавқифи манифи ходимони он остона ва мулозимони он давлатхона арзадошт он ки... [376]. Баъд аз арзи ниёз ба лисони ихтисору эҷоз маъruzi ходимони он остона ва мулозимони он давлатхона он ки... [377].

Аз ҳусусиятҳои дигари ҳар се асари мавриди пажӯҳиш корбасти насири мусаччаъро метавон номбар кард. Аммо бояд бигӯем, ки дар “Нафаҳот-ул-унс”

насри мусаҷҷаъ истифодаи васеъ надорад, чо-чо ба назар мерасад. Ин асар маъмулан тасвири лаҳзаҳои зиндагии ин ё он нафари маъруфро фаро мегирад ва фикр бештар бо ҷумлаҳои сода ифода мегардад. Чун тасвир муъҷаз асту равон, аз корбасти насри мусаҷҷаъ ҳуддорӣ шудааст. Дар муқоиса бо ин асар корбасти насри мусаҷҷаъ дар номаҳо – ҳам дар “Маҷмӯаи муросалот” ва ҳам дар “Рисолаи муншаот” бештар аст, аммо аз нигоҳи корбасти ин навъи наср ин ду рисола низ аз ҳамдигар тафовут доранд. Дар мавриди истифода аз ҳунари саҷънависӣ Үнсурулмаолии Кайковус дар “Қобуснома”-и хеш овардааст: “Ва андар номаи тозӣ саҷъ ҳунар аст ва хуш ояд, лекин андар номаи порсӣ саҷъ нохуш ояд, агар нагӯйӣ беҳтар бошад” [8, 142]. Аз ин нуқтаи назар метавон гуфт, ки ба далели корбасти фаровони вожаву ибораҳо ва ҷумлаҳои арабӣ дар “Рисолаи муншаот” бештар аз санъати саҷъ кор гирифта шудааст. “Рисолаи муншаот” бо ин вижагӣ аз ду асари дигари мавриди таҳқиқ фарқ дорад. Намунаҳо:

Баъди рафъи салому савқи қалом дар баёни камоли shawқу ғаром маърузи акобири узом ва мафохиро киром он, ки хочаи дарвешмашраби дар ҷавонӣ ба пири мулаққаб, ки гумони ин фақир он аст ки мақсади вай аз муҳочарати автону муфорақати ихвон зиёрати дарвешону тақарруб ба мулозамати эшон аст, на ҳусули омолу амонӣ ва вусул ба музахрафоти фонӣ, ки бар ҳеч оқил пӯшида намонад [422].

Тавре зикр гардид, дараҷаи корбасти вожаҳои арабӣ дар асарҳои мавриди пажӯҳиш гуногун аст. Ҳамчунин, аз ҳусусиятҳои дигари номаҳои Ҷомӣ, ки забони онҳоро то андозае мураккаб гардонидааст, дар оғоз истифода гардидани ибораву таркиб ва ҳатто ҷумлаҳои комили арабӣ бидуни тарҷума аст. Масалан, оғози номае ҷунин аст:

Маъруз он, ки Ҷӯйи Мазорро ба ҷиҳати девори доруннаими Нематобод, до зола маъмуран ило явмиттанод^{*}, миқдоре болотар мебоист бурд [346]. Ва аммо қазияи дуову истидъо, ки ишорате ба он рафта буд, дуоро навҳе мебояд, ки рабба ло тазар алалараз миналкофарин диёран[†] гӯён дар ҳеч диёр аз ин тоифаи дайёр нағузорад... [324].

Дар баробари ин, номаҳое низ ба назар мерасанд, ки бо мадҳи султон оғоз гардидаанду ҷумлаи муқаддимавӣ пурра бо забони арабӣ аст. Чунончи:

Ло зола фӣ ҳулуди давлатуҳу ва шумули неъматуҳу авналислома валмуслимин ва авн аласҳобиссидқи ва арбобиляқин [309].[‡]

Дар “Нафаҳот-ул-унс” ин ҳолат тақрибан ба назар намерасад, аммо корбасти ибораву ҷумлаҳои арабӣ ғоҳо дар муколама чун нутқи айнан ва ё мазмунан нақлшуда бидуни тарҷума оварда мешавад. Масалан:

Чун онро бидидам, бо ҳуд гуфтам: Ё Раб, маақзар авлиёука мо фиҳим аҳад назиф[§]. Ногоҳ саҳаргоҳе хидмати Мавлоно аз хилвати ҳуд гирён берун омад ва рӯй ба хилвати ман ниҳод ва фарӯд баровард, ки аз барои Худой бигӯй, ки мегӯяд “ва наҳну ақрабу илайҳи мин ҳабл-ул-варид”** ва шаст сол медавонад ва ҳанӯз нарасидаам [108].

Корбасти баъзе үнсурҳои дастурӣ, аз ҷумла сиғаи дуоиро аз ҳусусиятҳои дигари номаҳои Абдураҳмони Ҷомӣ метавон номид, ки онҳоро аз “Нафаҳот-ул-унс” мутафовит гардонидааст. “Сиғаи дуои орзу, ҳоҳиҷ, дуоро ифода мекунад ва амали замони ҳозира ва ояндаро мефаҳмонад. Ин сиға ба воситаи илова кардани морфемаи “-од” ба асоси замони ҳозираи феъл соҳта мешавад” [4, 194]. Яке аз талаботи номанигорӣ ин будааст, ки чун матлаб зикр мегардад, дар охир муаллиф ба ҳонандадаро:

* Ҳудо то рӯзи охир ободаш дорад (тарҷума аз таҳиягарони осори 8-чилдаи Ҷомӣ)

† Ҳудоё, кишварро аз зарари кофарон эмин дор! (тарҷума аз таҳиягарони осори 8-чилдаи Ҷомӣ)

‡ Вусъати давлату доманаи неъмати ӯ барои аҳли ислому асҳоби сидқу арбоби яқин безавол бод! (тарҷума аз таҳиягарони осори 8-чилдаи Ҷомӣ)

§ Эй Ҳудо, чӣ гуна ифлосанд авлиёёни ту ва дар байни онҳо покизае нест (тарҷума аз таҳиягарони осори 8-чилдаи Ҷомӣ)

** Ва мо азраги гардани ҳуд дида ба ӯ наздиҳем (тарҷума аз таҳиягарони осори 8-чилдаи Ҷомӣ)

ва ё гирандаи нома таманиёти хешро изҳор медорад. Ҷомӣ дар таълифи номаҳои ҳар ду рисола аз усули зерин фаровон истифода менамояд. Намунаҳо:

Ҳақ субҳонаҳу ва таоло давлате аз ҳадди идрок афзуну саодате аз ихотаи анҷуму афлок берун рӯзӣ кунод! [386]. Эзид таоло зоти малакисифотро дар мақарри иззату давлат бидород! [418]. Ҳақ субҳонаҳу ва таоло ҳамгинонро аз зулмати гирифторӣ ба худ бираҳонод ва бар ошной ба худ бирасонод! [423]. Ҳақ субҳонаҳу ва таоло ҳамгинонро аз худ раҳоиву бо худ ошной каромот кунод! [424].

Корбурди сигаи дуой дар “Маҷмӯаи муросалот” нисбат ба “Рисолаи муншаот” андаке бештар ба назар мерасад.

Дар истифодаи баъзе шаклҳои феълӣ низ “Нафаҳот-ул-унс” аз номаҳои Абдурраҳмони Ҷомӣ фарқ мекунад. Масалан, бо илова гардидан пешванди “ме-” ба асоси замони ҳозираи феъл замони ҳозира-оянда шакл мегирад (меравам, мебинад), аммо феъли “доштан” ба маънои дорои чизе будан ин шаклро надорад. Феъли мазкур дар ин замон дар шакли “дорам” истифода мешавад. Аммо дар номаҳои Ҷомӣ дар чанд маврид феъли “доштан” бо пешванди “ме-” корбаст гардидааст. Дар ин шакл истифода гардидан феъл то андозае ба давомнокии амал мусоидат мекунад:

Илтимоси он медорад, ки ўро минбаъд ба он кор таклиф накунанд ва муъоф доранд [339]. ...эътимоди куллӣ бар илтифоту эҳтимоми хидмати шумо медоранд [329]. Баъд аз арзи ниёз маъруз он, ки доранда мегӯяд, ки писари қозии Ҳавоф бар вай даъво дорад. Илтимоси он медорад, муомалаи эшонро қозии дигар пурсад, на падари вай... [338]. Илтимоси он медоранд, ки нисбат ба эшон ва сойири қаробатону хешон амре, ки муҳолифи шариати мутаҳҳара бошад, воқеъ нашавад» [333].

Дар шакли анъанавӣ низ истифода гардидан феъли “доштан” дар замони ҳозираи феъл ба назар мерасад:

Ва ҳоло илтимоси он доранд, ки ин парвона низ ҳосил шавад... [334].

Аз баррасии осори мансури Абдурраҳмони Ҷомӣ ба чунин натиҷа расидан мумкин аст, ки услуби баён дар асарҳои насрин ин мутафаккир ва адиби машҳури тоҷик, воқеан, фарқунанда будааст ва то ҷое ин тарзи баён аз ҳадафи муаллиф вобаста аст. Ҷое Абдурраҳмони Ҷомӣ хеле сода ва фаҳмо сухан мегӯяд ва гоҳо суханонаш пур аз тақаллуфот аст. Ҷойе хеле қӯтоҳ, аммо пурмуҳтаво сухан мегӯяд ва гоҳо дарки ҷумлаҳои пеҷдарпешаш ба хонанда гарон аст. Дар ҳар сурат, забони осори мансури ин мутафаккир аз намунаҳои беҳтарини насрин волои классикӣ маҳсуб мешавад. Аз мутолиаи “Нафаҳот-ул-унс”, “Маҷмӯаи муросалот” ва “Рисолаи муншаот”, ҳамчунин, ҳар асари дигари мансури Абдурраҳмони Ҷомӣ, инчунин, осори мансури классикони адабиёт бармеояд, ки забони наср воқеан аз забони назм фарқи зиёд дорад. Пажӯҳишгаронро мебояд, ки ҳар ҷи бештар осори насрин намояндагони адабиёти классикии моро таҳқиқ намоянд. Аз пажӯҳиши амиқу ҳамаҷонибаи забоншинохтии осори мансури адабиёти классикӣ мо метавонем ҷараёни рушди ҳазорсолаи забони тоҷикиро зина ба зина муайян созем ва баҳри беҳбудии вазъи кунуни забони тоҷикӣ аз он вижагиҳо истифода намоем.

А Д А Б И Ё Т

1. Абдурраҳмони Ҷомӣ. Осор / А. Ҷомӣ. – Душанбе: Адиб, 1990. – Ч. 8. - 495 с.
2. Афсаҳзод А. Абдурраҳмони Ҷомӣ / А. Афсаҳзод. – Душанбе: Маориф, 1987. – 218 с.
3. Камолов Х.М. Ҳусни оғозу анҷом дар “Маҷмӯаи муросалот”-и Абдурраҳмони Ҷомӣ / Х.М. Камолов // Абдурраҳмони Ҷомӣ ва масоили рушди фарҳангсолорӣ дар тамаддуни Шарқ : маҷмӯаи мақолаҳои конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳурияйӣ. – Ҳуҷанд: Ношир, 2014. – С. 177-185.
4. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2003. – 490 с.
5. Қосимова М.Н. Корбурди вожа, таркиб ва ибораҳои ифодагари рамзу муқаддасоти дину мазҳабҳо дар ашъори Абдурраҳмони Ҷомӣ / М.Н. Қосимова // Ганҷи сухан : маҷмӯаи мақолаҳо. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. – С. 401-426.
6. Нуридин Абдурраҳмони Ҷомӣ. Рисолаи муншаот / Н.А. Ҷомӣ. – Техрон: Интишороти Шайхулислом Аҳмади Ҷом, 1383ҳ. – 291 с.
7. Тоиров У. Мактуботи Ҷомӣ / У. Тоиров, С. Дурманова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2014. – № 4/5 (143). – С. 117-126.

8. Унсурулмаоли Кайковус. Қобуснома / У. Кайковус. – Душанбе: Маориф, 1979. – 192 с.
9. Фарҳанг тафсирии забони тоҷикӣ. / зери таҳрири С. Назарзода. – Душанбе, 2008. - Ч.1. – 950 с.
10. Фарҳанг тафсирии забони тоҷикӣ / зери таҳрири С. Назарзода. – Душанбе, 2008. – Ч.2. - 945 с.

О РАЗЛИЧИИ ВЫРАЖЕНИЯ В ПРОЗАХ АБДУРРАХМАНА ДЖАМИ

В данной статье рассматриваются различные подходы выражения мысли в трех прозах мыслителя XV-го века Абдурахмана Джами. Выявлено, что автор в зависимости от жанра и ситуации своей целью выбирает различные способы выражения мысли. Язык и стиль его писем в отличие от других произведений имеют свои особенные черты.

Ключевые слова: язык, стиль, проза, письмо, способы выражения, особенности, сходство, отличия.

ON THE DIFFERENCES BETWEEN EXPRESSIONS IN PROSE ABDURAHMAN JOMI

This article discusses the different approaches of expression in the three proses of Abdurrahman Jami. It was revealed that by depending on the genre, the situation and the purpose author chooses different ways of expressing thoughts. The language and style of his letters, in contrast to other works have their own special features.

Key words: language, style, prose, letters, ways of expression, features, similarity, differens.

Сведения об авторе: **Х. Камолов** – кандидат филологических наук, доцент кафедры истории языка и типологии ТНУ. Телефон: **90-772-47-06**

ФЕЛЬХОИ ДАРОМАДАН ВА БАРОМАДАН ДАР ЗАБОНИ ТО҆ИКӢ ВА ТАРЗҲОИ ИФОДАЁБИИ ОНҲО БА ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ДАР АСОСИ МАВОДҲО АЗ АСАРИ “ЁДДОШТҲО”-И С. АЙӢ

**Исмоилзода Эраҷ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Системаи феъл аслан яке аз системаҳои мураккаби забон ба шумор рафта, аз нигоҳи семантиқӣ ва грамматикӣ хеле бой аст. Дар ин бора забоншиноси машҳури рус В. В. Виноградов чунин менинорад: “Гуногунӣ ва обурангии маъни феъл дар шаклҳои гуногуни грамматикии он акс меёбад” [4, 428].

Феълҳоро ҳам дар забони тоҷикӣ ба гурӯҳҳои гуногун чудо мекунанд. **Феълҳои даромадан** ва **баромаданро** аз нигоҳи грамматикӣ ба гурӯҳи феълҳои мустақил ва аз нигоҳи семантиқӣ бошад ба гурӯҳи феълҳои ҳаракати забони тоҷикӣ доҳил мекунанд.

Феъли **даромадан** аз нигоҳи семантиқӣ сермаъно буда, ба феълҳои гуногуни забони англisis рост меояд. Муродифи асосии он дар забони англisis **to go** буда, вобаста аз самти ҳаракат дорои пешояндҳо аст [ниг.8, 426]. Пасоянди **in** метавонад пас аз **to go** истифода шуда, самти ҳаракатро ба дарун муайян созад:

Чун аз дарвоза даромадам, Қутбия дар роҳрав ба ман рӯ ба рӯ омада... [12, 83]. - As I went in, Qutbiya met me in the corridor [13, 103].

Вақте ки ба қозихона даромадем, Маҳрамон дастарҳони модаркалонамро бардошта ба ҳудаши роҳбарӣ карда, ўро ба ҳавлии даруни қозӣ дароварданд [12, 89]. - When we went in, the kadi's women servants took my grandmother's bundle and led her into the women's quarters [13, 108].

Мо осиёро тамошо карда шуда баромадем; азбаски дар рӯд об набуд, барои аз вай гузаштани ба сари нул нарафтем, балки бар рӯйи кӯлмакҳои яхбастаи рӯд яхмолакбозикунон ба неши нул омада аз он ҷо ба канори шимолии рӯд баромадем ва ба ҳавлие, ки дарвазаши рӯ ба рӯйи нул күшода мешуд, даромадем [12, 25]. -We took a quick look inside the mill and came out. Since there was no water in the canal we did not use the bridge, but crossed over on the chunks of ice, pelting each other with snowballs, then climbed up onto the north bank by the bridge and went in through the gate facing it [13, 48].

Инчунин, баъд аз феъли ҳаракати **to go** метавонад пасоянди **into** истифода шавад. Пасоянди мазкур бо **in** синоним буда, он танҳо самти ҳаракатро ба даруни ҷизе ифода мекунад:

Дар даруни ҳавлӣ як хонаи қалон ҳаст, вай ҳалвогарҳона аст, ба ҳамон хона даромада, ҳар касе, ки дар он ҷо бошад, салом дода, маро ном гирифта ҳамин як тангаро дех ва «маро фиристонданд, ки як қабза ҳалво барам» гӯй [12, 24]. -Go into that building and greet whoever you meet there, tell them I send you, give them the tanga and ask for a qabza of halva [13, 47].

Ман рафта ба мактабхона даромадам, [12, 83]. -I went on into the classroom [13, 103].

Ман ба меҳмонхона даромада, нўги занчири шикелро аз сутун күшода сар додам [12, 87]. - *I went into the porch and untied the chain from the column; the lunatic pulled the end throught from behind the wall beam, coiled it up in his hands, and stood up* [13, 106].

Инчунин, пасоянди **inside** баъд аз истифодаи феъли **to go** низ самти ҳаракатро ба даруни иморате ифода мекунад, ки муродифи феъли ҳаракати **даромадан** аст:

Мо дари яктабақаро, ки ба даромадгоҳи дарвоза наздик буд, күшода ба даруни хона даромадем [12, 25]. - *We opened the nearer one, and went inside* [13, 48].

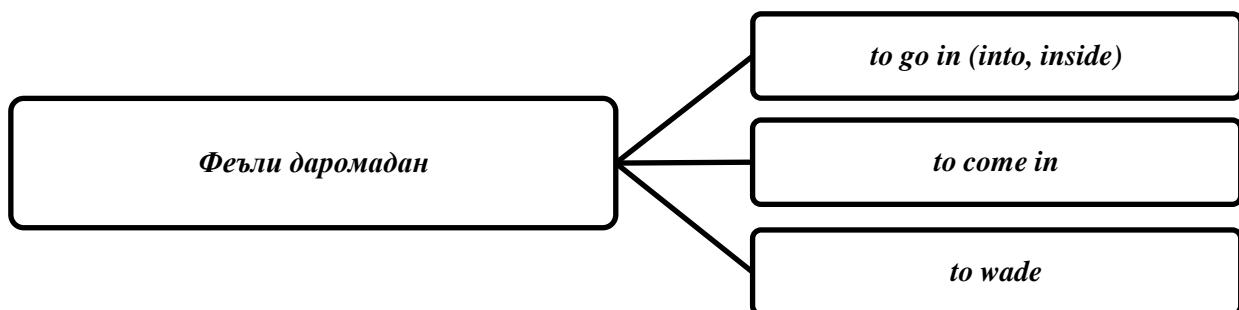
Дар забони англисӣ ҳамчунин маъни **даромадан**-ро феъли **to come** низ ифода мекунад, яъне муродифи дигари он ба ҳисоб меравад:

Дар ин миён ба қозихона писари косагари қазоқработӣ лангон-лангон даромад омад [12, 90]. - *At this juncture the potter's son from Qazograbot came limping in* [13, 108].

Инчунин муродифи дигари феъли **даромадан** дар забони англисӣ феъли **to wade** аст:

Ман эзорпоҳаҳоямро боло карда ба об даромадам, дар ҳақиқат ҳам оби рӯд ба буҷулаки поям нарасид [12, 29]. - *I hitched up my trouser-legs and waded into the stream. It really was barely ankle-deep* [13, 51].

Феъли даромадан ва муродифҳои он дар забони англисӣ

Феъли ҳаракати «баромадан»

Феъли навбатие, ки шомили ин намуди гурӯҳи феълҳо аст, феъли ҳаракати **баромадан** мебошад. Он дорои тобишҳои маънии гуногун аст. Муродифи он дар забони англисӣ вобаста аз ифодаи мазмун гуногун мебошад. Яке аз муродифҳои он метавонад феъли **to go out (outside)** бошад:

Ман он як порча ҳалвои қоқтиро, ки модарам ба ман дода буд, қатар-қатаркунон хӯрда ба кӯча баромадам, ки акаам аз тарафи даруни деха меомад [12, 22]. - *Nibbling on the piece of halva, I went out to the street and ran into my brother coming from the village* [13, 46].

Ман ба ёбон баромадам [12, 28]. - *I went outside* [13, 50].

Муродифи дигари феъли **баромадан** дар забони англисӣ феъли **to come out** буда метавонад:

Мо осиёро тамошо карда шуда баромадем .... [12, 25]. - *We took a quick look inside the mill and came out* [13, 48].

Хозир аз мадрасача домуллои акаам мебарояд, нигоҳ карда исто, ман ўро ба туннишон медиҳам [12, 94]. - *Your big brother's domullo is about to come out from the madrasa* [13, 113].

Аз кӯча дубора ба тарафи дарвозаи қозихона рӯ овардам. Аммо ба ҷашмони худ бовар намекардам: дуҳтаре, ки дар паҳлӯи писари косагар аз қозихона **мебаромад**, Ҳабиба буд [12, 91]. - *I turned to face the kadi's house, and could not believe my eyes: the girl coming out of the gate side by side with the potter's son was Habiba* [13, 109].

Муродифи дигари феъли **баромадан** дар забони англисӣ феъли **to join** буда метавонад:

Ман эзорпоҳаҳоямро боло карда ба об даромадам, дар ҳақиқат ҳам оби рӯд ба буҷулаки поям нарасид. Аз рӯд гузаштам ва бо Эргаш ба пеши бачаҳо баромадем [12, 29]. - *I hitched up my trouser-legs and waded into the stream. It really was barely ankle-deep. I crossed over and joined Ergash and the other boys* [13, 51].

Муродифи навбатии феъли **баромадан** дар забони англисӣ феъли **to race up** буда метавонад:

Эргаши давида ба болои хомаи рег **баромад** ва ман ҳам аз дунболи ў давидам. Шамол аз тарафи шимоли шарқӣ меомад: Ман пуштамро ба тарафи омади шамол карда, якруя роҳ рафта базӯр ба рӯйи хомаи рег баромадам [12, 30]. -Ergash raced up to the top of the dune with me close behind him. The wind was coming from the northeast; I kept my back to it and forced my way up the dune [13, 52].

Муродифи дигари феъли **баромадан** дар забони англисӣ феъли **to sidle out** буда метавонад:

*Ман оҳиста аз мазор **баромада** пешӣ Ҳочихоҷа омадам [12, 112]. -I sidled out from the shrine and rejoined Homid Khoja [13, 131].*

Муродифи дигари феъли **баромадан** дар забони англисӣ феъли **to beat on** буда метавонад:

*Ман бо ду хез аз онҳо пештар аз дарвозаи қозихона ба кӯча **баромадам**, то бинам, ки ин овози шинос овози кӣ буд [12, 91]. -In two bounds I had beaten them out of the gate and onto the street, in order to see who that familiar voice belonged to [13, 109].*

Муродифи дигари феъли **баромадан** дар забони англисӣ феъли **to approach** буда метавонад:

*Дар ҳамин вақт назарам афтид, ки Сайид Акбарҳоҷа аз мадрасаҳа **баромада** ба тарафи ҳавлиаш меояд [12, 87]. -At this very moment I noticed Sayid-Akbar Khoja approaching, on his way home from the mosque school [13, 106].*

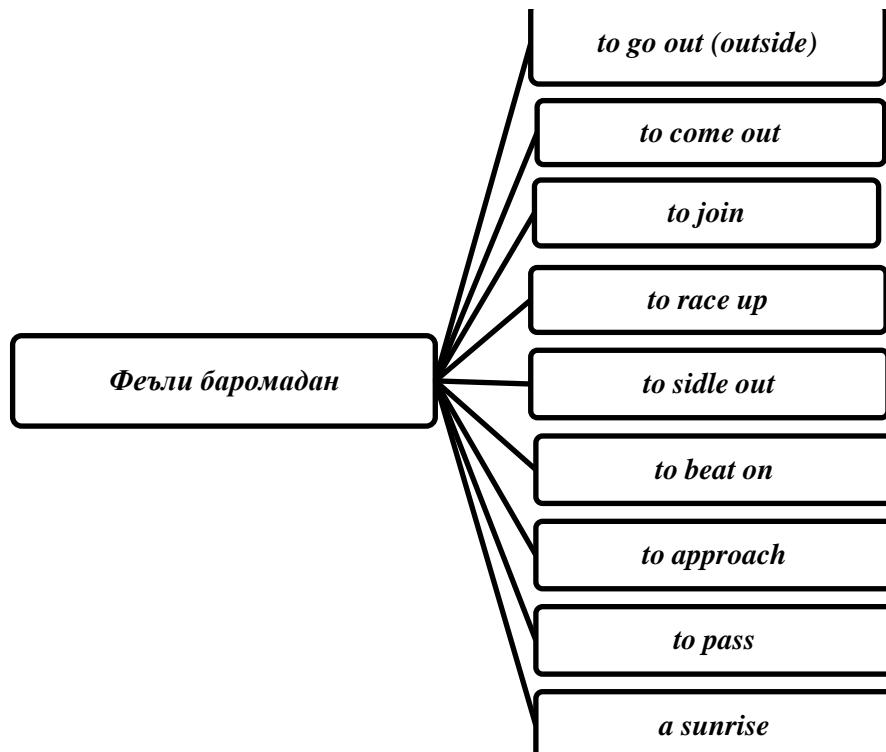
Муродифи дигари феъли **баромадан** дар забони англисӣ феъли **to pass** буда метавонад:

*Як пагоҳонӣ, ки ман аз ҳавли **баромада** аз пешӣ меҳмонхонаи Усто амак гузашта ба мактаб рафта истода будам, Сайид Акбар маро ҷег зад [12, 85]. -One morning, as I was passing Usto Amak's house on my way to school, Sayid-Akbar called out to me [13, 104].*

Муродифи дигари феъли **баромадан** дар забони англисӣ феъли **to sunrise** буда метавонад:

*Ман рӯзи дигар пеш аз **баромадани** офтоб ба пешӣ он гулбуттаҳо рафтам, ки барои Ҳабиба гул чинам [12, 83]. -Next morning, before sunrise, I crept out to pluck a rose for Habiba from one of them [13, 102].*

Феъли **баромадан** ва муродифҳои он дар забони англисӣ

А Д А Б И Ё Т

1. Авдеев В. В. Видовременные формы современного английского языка / В. В. Авдеев. – Пенза: Кн. изд., 1961. – С. 71.
2. Русско-таджикский словарь / С. Д Арзуманов, Х. А Ахори, М Бегбуди [и.др]. – М.: Русский язык, 1985. – С. 1280.
3. Арзуманов С. Д. Забони тоҷикӣ / С. Д. Арзуманов. – Сталинабад, 1951. – С. 189.

4. Виноградов В. В. Исследование в русском языке / В. В. Виноградов. – М., 1975. – С. 784.
5. Грамматикаи забони ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Маориф, 1973. - К. 1. – С. 450.
6. Качалова К. Н. Практическая грамматика английского языка / К. Н. Качалова, Е. Е Израилевич. – М.: ЮНВЕС, 2003. – С. 718.
7. Чамшедов П. Фарҳанги тоҷикӣ ба англисӣ / П. Чамшедов. – Душанбе: Пайванд, 2007. - С.1202.
8. Мюллер В.К. Англо-русский словарь / В.К Мюллер. – М., 1969. – С. 912.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: Советская энциклопедия, 1969. - Ч. 2. – 947 с.
10. Шахобова М. Б. Опыт сопоставительного исследования строя таджикского и английского языков / М. Б Шахобова. – Душанбе: Дошиш, 1985. – С.252.
11. Jamghedoy P. English – Tajik dictionary / Jamghedov P., Riyozy T. – Dushanbe: Paivand, 2005. – 800 p.
12. Айни С. Ёддошто / С Айни. – Душанбе: Адиб, 1990. – Ч.1,2. - С. 352.
13. Perry J. The sands of Oxus (Reminiscences) / J. Perry., Lehr Rachel. – California: Mazda publisher, Costa Mesa, 1998. – 275 p.

ГЛАГОЛЫ ДАРОМАДАН И БАРОМАДАН В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ И ИХ СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ НА ОСНОВЕ МАТЕРИАЛОВ ИЗ ПРОИЗВЕДЕНИЯ “ЁДДОШТО” С. АЙНИ

В данной статье анализируются в сопоставительном плане грамматические и семантические особенности глаголов **даромадан** и **баромадан** в таджикском и английском языках на основе материалов произведения “Ёддошто” С. Айни. Особое внимание уделено наличию грамматических форм глагольных конструкций с указанными глаголами и их синонимов в английском языке.

Ключевые слова: глагол, система, семантика, грамматика, сходство, различие, особенность, глагольные конструкции, спрягаемые и неспрягаемые формы.

VERBS ОМАДАН AND РАФТАН IN TAJIK LANGUAGE AND THEIR WAYS OF EXPRESSION IN ENGLISH LANGUAGE ON BASIS OF MATERIAL FROM “YODDOSHTHO” OF S. AINY

This article is considered the grammatical and semantic comparison of verbs **даромадан** and **баромадан** in Tajik language and their ways of expression in English language on basis of material of “Yodoshtho” by S. Ainy. The main question devoted to having the grammatical forms of the constructions with these verbs and their synonyms in English language.

Key words: verb, system, semantics, grammar, similarity, distinction, feature, verbal constructions, finite and nonfinite forms.

Сведения об авторе: Эрадж Исмоилзод - кандидат филологических наук, ассистент общеуниверситетской кафедры английского языка ТНУ. Телефон: **918-31-03-88**

ОТ ДРЕВНЕГО ТАБУ К СОВРЕМЕННОЙ ЭВФЕМИИ

M.M. Хакимова

Таджикский государственный университет права бизнеса и политики

В языковедческой литературе преобладает социолингвистический подход к явлению табу и эвфемии. Однако эвфемистический словарь редко рассматривается в динамике, в историческом развитии, в связи с изменениями, происходящими в обществе. Лишь в некоторых работах делаются попытки проследить, как фиксируются в эвфемистической лексике особенности эпохи [I,9,12]. Так Б.А. Ларин в общих чертах характеризует различия между эвфемизмами русского языка и разные исторические эпохи. Фундаментальных работ, однако, в этом направлении, к сожалению, нет. Вследствие этого нет ясности и единства взглядов в самом кардинальном вопросе данной проблематики, а именно: в каком соотношении находятся Т1 – Э1 и Т2 - Э2.

В некоторых работах акцентируется различие между ними. Характерно такое высказывание: “Синонимы-эвфемизмы, в противоположность бранным словам, являются словами, “облагораживающими” речь ... Следует отличать рассмотренные синонимы от бранных слов эвфемизмов, принадлежащих жаргонам, а также от явлений табу”.

Однако другими авторами – и эта точка зрения преобладает – напротив, подчеркивается связь и преемственность между Т1 – Э1 и Т2 – Э2.

Д.Фрэзер указывает на “исключительное влияние, которое имела древняя система запретов по суеверным мотивам на человеческий разум во все времена и во всех странах”[I,18,17].

Л.А. Булаховский отмечает “различные виды словесного табу, начиная от того, что наблюдается, например, у крайне суеверных полинезийцев, и кончая теми видами словесных запретов, которые существует у наших современников, боящихся что-либо назвать, чтоб не сглазить ”[I, 3, 50].

Д.Н. Шмелев подчеркивает, что табу свойственно не только первобытным народам, но и современному цивилизованному обществу, хотя характер запретов, естественно, изменился [1, 19, 57].

Это, безусловно, справедливо. Корни современных эвфемизмов уходят в далекое прошлое. Древнейшее табу определялось политеистическими верованиями, тотемом и магией. Историки религии отмечают преемственность между тотемом и магией, с одной стороны, религиями более поздних времен – с другой. И в древности, и позднее, на заре цивилизации и далее в основе табу лежал суеверный страх: вначале по отношению к деревьям, животным, явлениям природы, которых первобытный человек наделял сверхъестественными качествами, позднее – по отношению к богам и сверхъестественным силам. Третья библейская заповедь: “Не клянись именем моим во лжи и не бесчести имена бога твоего” предписывает избегать произнесения имени бога, как говорят церковники, всуе, т.е. без особой надобности. В действии этой заповеди слышны отголоски древних магических представлений. Здесь и отождествление имени и понятия, и суеверный страх перед карой божьей за нарушения запрета, внушаемый и поддерживаемый церковью.

В этом же направлении, нужно полагать, действовали и предписания морального характера.

Еще более тесная связь между моральными и религиозными факторами существует в классовом обществе. Здесь вообще разумнее говорит не о религиозных и нравственных мотивах табу, ибо тем самым допускается параллелизм их действия, а скорее о религиозно-нравственной основе как едином целом. Убедительным примером этому являются 10 библейских заповедей. Возникшие первоначально как религиозные догматы, в дальнейшем они стали моральными нормами на долгие времена. К явлению табу большинство этих заповедей имеет самое непосредственное отношение. Ведь они связана с понятиями убийства, воровства, прелюбодеяния и т.д., т.е. как раз с теми понятиями, которые на протяжении веков у самых разных народов интенсивно вовлекаются в сферу табу и эвфемии.

Таким образом, мы видим связь и преемственность а религиозных и моральных предпосылках табу и эвфемии на протяжении веков, что позволяет рассматривать это языковое явление в рамках единого процесса человеческой истории. Ранее с магией упоминалось выражение “ни пуха, ни пера”. Вот пример другого омертвевшего эвфемизма – “на кудыкину гору”. Первоначальный смысл этого выражения был связан с приметой, а именно запрещением называть место, куда отправлялся охотник. Народная поговорка: “Не кудыкай, счастья не будет” происходит от той приметы: назовешь место охоты, не будет удачи.

Трудно даже представить, что некоторые обыденные фразы имели некогда отношение к табу и эвфемии. Известное выражение “вот где собака закрыта”, т.е. “вот в чем суть дела”, очевидно, обязано своим происхождением суеверному убеждению, бытовавшему среди средневековых кладоискателей, что упоминание слова /клад/ может помешать обнаружению клада, а поэтому необходимо заменить его другим словом, например, /черная собака/, а позднее просто “собака”.

Говоря об отголосках древнего табу, нельзя, однако, ограничиваться подобными реминисценциями минувших эпох. Если бы современными языками пользовались только люди науки, свободные от каких-либо предрассудков, то влияние магии было бы полностью изжито к настоящему времени. Однако языковые процессы формируются не одними лишь учеными. До сих пор, например, в европейских странах как пережиток сохраняется обычай держать в секрете, имя новорожденного до тех пор, пока его не окрестят. Обычай этот родился в древности и порожден был безумным страхом перед колдунами, которые, узнав имя ребенка, могут причинить ему вред. Еще в прошлом веке в некоторых графствах Англии этот порядок соблюдался неукоснительно: выбрав имя для своего ребенка, отец тщательно скрывал его от матери вплоть до самого крещения.

Теперь обратимся к моральным факторам. Предварим их рассмотрение несколькими замечаниями относительно эмоциональной основы запретов в Т1 и Т2.

Эмоциональную основу Т1 составляет главным образом чувство страха. Однако с ним связано другое негативное чувство - отвращение. Заслуживает внимания акцентуемая в литературе по истории религии идея совмещения представлений о святом и нечистом в сознании древних еще в пору господства политических религий. Избежание у некоторых народов употребления в пищу свинины с тем, что, во первых, свинья как тотем внушала им священный ужас; во-вторых, с тем, что мясо этого животного, считалось нечистым, а поэтому вызывало отвращение. Можно полагать, что наименования некоторых животных избегались не только вследствие страха,

вызываемого ими у первобытных людей, но и потому, что они уязвляли их этическое чувство, казались им отвратительными. В дальнейшем чувство отвращения стало играть еще большую роль в языковых запретах преимущественно в таких предметно-понятийных сферах, как физические и умственные недостатки, человеческие пороки, физиологические функции.

В Т2 в эмоциональной основе запретов значительное место принадлежит стыду. Чувство стыда непосредственно вызывает табу на наименования некоторых физиологических актов, предметов туалета, всего, что связано сексуальными отношениями. Следует прямо сказать, что для Т1 перечисленные ЛСР не характерны. В словаре табу и эвфемизмов соответствующие обозначения составляют значительный удельный вес лишь в более поздние исторические эпохи. Однако было бы ошибкой утверждать, что у первобытных народов такие запреты совершенно отсутствуют. Есть все основания считать, что в какой-то мере эмоциональная основа Т1 включает и чувство стыда. Доказательством этому служат некоторые факты в языках современных отставших в своем развитии народов.

С.И. Надель пишет, что в языке одного из американо-индейских племен /ниюп/ “прямое упоминание секса и определённых частей человеческого тела или физиологических процессов подвергается безусловному запрету”. В частности, эти индейцы вместо слова “беременная”, употребляют выражение “она наелась бобов”, “дучон, вазнин”, являющееся косвенным намеком на состояние женщины. Для обозначения некоторых частей тела употребляется слово широкой семантики епua, соответствующее английскому “thing/вещь” или “yeta”, таджикскому; “чиз” соответствующее *in front*/ то, что находится впереди/ [I, 23, 265].

М.Р. Хаас обращает внимание на то, что некоторые американские индейцы в присутствии белых избегают употреблять отдельные слова собственного языка, напоминающие своим звучанием, так называемые fourletterwords /нецензурные слова/ английского языка [I, 23, 489]. Не свидетельствует ли это о достаточно развитом чувстве стыда среди нецивилизованных индейцев, побуждающем их подвергать табу слова, вызывающие неприятные ассоциации?

Таким образом, если запреты, вызванные чувством стада, в принципе возможны у нецивилизованных народов, говорить о четком разграничении Т1 и Т2 в плане эмоциональных предпосылок не представляется возможным. Проанализировав эти факты, можно сделать еще более существенный вывод. Моральный детерминант эвфемии – а ведь именно с ним непосредственно связано чувство стыда, а в известной мере и чувство отвращения - мог определять табу и эвфемию еще в глубокой древности. Поэтому тезис: на Т1 – Э1 влияют религиозные мотивы, а на Т2 – Э2 – нравственные совершенно неверен. Религиозные и нравственные мотивы действовали во все времена параллельно либо сочетаясь в единое целое.

Можно с уверенностью констатировать, что в Т2 на первый план выдвигается в отличие от Т1 нравственный фактор. Таким образом, дело не в том, что Т1 соотносится с религиозным фактором, а Т2 с моральным, а в том, что при переходе от Т1 к Т2 происходит перераспределение этих факторов.

Т1 – Э1 и Т2 – Э2 можно сопоставить и по другим признакам, к которым относятся предметно-понятийные сферы запретов, характер запретов, диапазон речевых ситуаций, цели эвфемии. Эти признаки являются производными от основного-социальных предпосылок табу и обнаруживают прямую зависимость от него.

1. Сфера запретов в Т1 и Т2 во многом совпадают. Для Т2, однако, не характерны запреты на наименования явлений природы и имена животных. С другой стороны, в Т2 значительно расширяется сфера запретов, связанных с и его деятельность /пороки, преступления, их последствия, низкое социальное положение, некоторые занятия и профессии/.

2. Т1, как правильно, носит характер обязательности, в то время как Т2 есть общественные предписания или нормы без своего Т1 императива. Категорические запреты распространяются в Т2 лишь на очень немногие слова – табу, например, особенно грубые ругательства, связанные с физиологической сферой, обозначения физиологических актов. По цензурным соображениям они исключаются из письменного литературного языка, избегается в присутствии женщин, в официальной обстановке, хотя и не выпадают из языка совершенно. Что же касается большинства ЛСР, то слова-табу весьма интенсивно употребляются в обиходной речи в цивилизованном обществе, хотя моральные нормы и предписывают избегать их. “Мертвый” “мурда”, и “умирать” “мурдан” например, принадлежат к словам основного словарного фонда.

3. Если в Т1 слова - табу возможен лишь в отдельных ситуациях, в то время как в других они используются достаточно свободно. Так, прямые наименования физиологических актов, половой жизни избегаются в официальной обстановке, в присутствии женщин, хотя в интимной беседе, между людьми одного социального и возрастного уровня, одного пола такие слова вполне возможны. Слова "смерть" – "марг", "умирать" – "мурдан", "рак" "саратон", и т.п. избегаются, если речь идет о близких и дорогих людях, но вполне употребим в случаях, когда чувства собеседников не затрагиваются при употреблении данных слов. Таким образом, диапазон речевых ситуаций, в которых предпочтительнее эвфемизмы, значительно уже в Т2, нежели в Т1.

4. Используемые в Э1 и Э2 лингвистические способы и средства эвфемии во многом идентичны, хотя есть некоторые особенности, присущие Э2.

5. Между Э1 и Э2 нет существенных различий в характере денотатов со стороны их оценочности. Их оценочность отрицательна.

Однако в Э1 денотаты некоторых слов/люди, части тела/ негативны лишь в том смысле, что вызывают негативные реакции опосредованно, черезассоциации со сверхъестественным, хотя нет ничего негативного в их внутренней сущности. Что же касается Э2, то здесь все денотата вызывают к себе негативное отношение непосредственно. Это частичное в различие между Э1 и Э2 объясняется особенностями восприятия мира первобытым мышлением.

6. Наконец, цели эвфемии в Э1 и Э2 совпадают. Заменные слова и там, и здесь используются не с целью искажения понятий, а с целью их маскировки иными формами выражения и смягчения тем самым эффекта высказывания.

Таковы в самом общем виде черты сходства и различия между Т1 – Э1 и Т2 – Э2, позволяющие говорить о преемственности и динамике разных форм табу и эвфемии на протяжении человеческой истории.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бархударов С.Г. Лексикология и лексикография (сборник статей) / С.Г. Бархударов. - М.: Наука, 1972. - 60 с.
2. Барышев А.Е. Контекстуальная эвфемия в современном английском языке / А.Е. Барышев. - Ленинград, 1989. - 66 с.
3. Гальприн И.Р. Лексика лексикон английского языка / И.Р. Гальприн, Е.Б. Черкасская. - М., 1959. - С. 86-87.
4. Кацев А.М. Эвфемизмы в современном английском языке / А.М. Кацев. - Л., 1977. - 52 с.
5. Кацев А.М. Языковое табу и эвфемия / А.М. Кацев. - Л: ЛГПИ, 1988. - 80 с.
6. Видлак С. Проблема эвфемизма на фоне теории языкового поля / С. Видлак // Этимология. - М., 1967. - 383 с.
7. Кульман А.Д. Слова прикрытия как средство манипулирования общественным сознанием / А.Д. Кульман // Вестник МГУ. Журналистика. - 1977. - 43 с.

ОТ ДРЕВНЕГО ТАБУ К СОВРЕМЕННОЙ ЭВФЕМИИ

Статья посвящена изучению табу и эвфемизмов в английском и таджикском языках. В данной статье проводится сравнение эвфемизмов с другим лингвокультурным знаком – табу. Особое внимание уделяется выявлению сходства и различий в функционировании соответствующих единиц английского и таджикского языков. Автор показывает одну из основных функций эвфемизации для замены названия вещей, подвергшихся табу, а также анализирует психологические мотивации, так как вопросы эвфемии в лингвистической литературе рассматриваются, как правило, во взаимосвязи с явлением табу, что может быть обусловлено спецификой данного лингвистического явления.

Ключевые слова: табу и эвфемии, эвфемистический словарь, древняя система запретов, суеверный страх, жаргон, моральные нормы, религиозные мотивы.

FROM ANCIENT TABOO TO MODERN EUPHEMISMS

Article examines the taboos and euphemisms in English and Tajik languages. It shows the differences between taboo with other euphemisms. Particular attention is given to identifying the similarities and differences in the functioning of the relevant units of English and Tajik languages. The author shows one of the main functions of euphemisms to change the name of things exposed taboos and analyzes psychological motivation as euphemistic questions considered in the linguistic literature, usually in conjunction with the phenomenon of taboo, which may be due to the specifics of this linguistic phenomenon.

Key words: taboo and euphemisms, linguistic mannerisms, snobbery, reclamation euphemisms stylistic scope, euphemistic vocabulary.

Сведения об авторе: М.М. Хакимова - старший преподаватель кафедры английского языка Таджикского государственного университета права бизнеса и политики. Телефон: 928-01-79-71. E-mail:mh.tj@mail.ru

ЯВЛЕНИЕ КОНВЕРСИИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Ё. Бекчаев

Таджикский государственный педагогический университет им. Садриддин Айни

Термин «конверсия» (от лат. *conversio* - изменение, превращение), способ словообразования без использования специальных словообразовательных аффиксов, при котором переход слова (основы) из одной части речи в другую происходит без его изменения. Конверсивами в лингвистике принято называть пары слов, взаимозаменяемые в предложении так, что не нарушают его денотативного содержания, если меняются местами те слова, с которыми они связаны субъектно-объектными отношениями.

История исследования конверсных отношений уходит своими корнями в логику. Понятие конверсии первоначально возникло в формальной математической логике, а затем пришло в лингвистику, где под этим термином понимается «отражение в языке обратных отношений с помощью разных слов, противопоставленные семы которых позволяют таким единицам выражать субъектно-объектные отношения в обращенных высказываниях (предложениях), обозначающих одну и ту же ситуацию, то есть имеющих один и тот же денотат». Единицы, обладающие указанными свойствами, принято называть лексическими конверсивами.

Конверсность соответственно - это особый семантико-синтаксический вид отношений, позволяющий реализовывать названные признаки. Например:

Alijon precedes Valijon. Valijon follows Alijon; где глаголы *precedes* и *follows* - суть конверсивы, а знак указывает на конверсность предложений, входящих в оппозицию.

В XIX в. английский философ-позитивист Джон Стюарт Милль классифицировал слова, исходя из соотношения имен и обозначаемого элемента действительности. Соответственно в его классификации выделяются имена абсолютного и относительного толкования, которое тесно соотносится с современным лингвистическим осмыслением конверсивов. Относительными автор считает слова типа *mother-daughter*, *father - son*. Предложение об идентичности пар имен относительной семантики Милля, таким образом, предвосхитило понятие конверсности в логике, а позднее получило дальнейшую разработку в лингвистике.

Философский трактат Милля «Система логики» появился в 1843 г. За период, прошедший с этого времени, конверсивы получили статус лингвистической категории, представляющей значительный интерес равно как для зарубежных, так и для отечественных авторов. По мере роста внимания к конверсивам со стороны лингвистов расширился и круг проблем, не получивших до настоящего времени однозначного решения.

С точки зрения значимости, их можно разделить на частные и общие. К частным относятся:

А). *Во-первых*, определение границ распространения конверсности, уровней и средств ееreprезентации, к примеру, решение вопроса о наличии конверсных признаков для оппозиции действительного и страдательного залога, выявление тех частей речи, которые способны реализовывать эти признаки.

Б). *Во-вторых*, определение взаимосвязи и взаимозависимости между такими лингвистическими категориями, как: синонимия, антонимия.

Интересна точка зрения Л.А. Новикова, который в одной из своих более поздних работ выделяет три следующих вида антонимических отношений;

1. Контрарную противоположность (*young - old*, молодой - старый)
2. Дополнительно противоположность (*alive - dead*, живой - мертвый)
3. Векторную противоположность представляет собой разнонаправленные действия, признаков (*to enter- to exit*, входить - выходит).

Автор признает сложность явления конверсности, но допускает, что конверсность и антонимы, которые выражают определенный подвид противоположности, можно рассматривать как конверсивы.

Существует и другая точка зрения на соотношение конверсивов и антонимов. Конверсность как самостоятельное явление изучается Дж. Лайонзом. Он рассматривает конверсность как особый вид семантических отношений, обозначающих «противоположность по значению». Согласно классификации, основанной на противоположности значений слов, выделяются три типа противоположностей:

1. Дополнительность (complementarity), т.е те случаи противоположности, когда отрицание одного члена пары является утверждением другого: John is not married- John is single.

2. Антонимия (antonymy), т.е Дж Лайонз считает пары слов типа big – small, large – small.

3. Конверсность (Converseness) это отношение термином «конверсность» Buу – sell, husband – wife. Слово buу является конверсивом для sell, sell конверсивом для buу.

Отмечая определенный параллелизм между антонимией и конверсностью, Дж. Лайонз указывает на то, что эти явления должны разграничиваться.

Антонимические качественные прилагательные и наречия со значением размера, физического свойства, скорости, положения в пространстве и времени и так далее в сравнительной степени (He run quicker than me-Он бежал быстрее меня / I run slower than him- Я бежал медленнее его).

Антонимические предлоги, обозначающие положение в пространстве или в соединении с каким – либо местоимением (He came before me-Он пришел до меня / I came after him- Я пришел после него).

К общим относится:

А). *Во-первых*, установление природы и характера конверсивов представляют смысловую, семантическую категорию или это сложное грамматическое явление, включающее совокупность семантических и синтаксических признаков.

Б). *Во-вторых*, следует считать конверсивы принадлежностью языка или речи.

Рассмотрим подробнее некоторые из названных проблем. В вопросе о соотношении конверсных и залоговых оппозиций существует несколько мнений. Одни исследователи конверсные отношения приравнивают к залоговым, причем акцентируют внимание на семантическом тождестве членов залоговой и конверсной оппозиции, другие рассматривают залог как частный случай гораздо более общей семантико-синтаксической категории, т. е как средства грамматического выражения конверсных отношений.

Апресян Ю.Д отмечает, что конверсные отношения характеризуют, прежде всего глагольную лексику, он утверждает, что глагол выработал специальную грамматическую форму выражения конверсных отношений, форму действительного и страдательного залогов.

Следует подчеркнуть, пишет Апресян, что лексическая конверсия - явление, по существу, залоговое. Залоговые различия можно обнаружить даже в таких, как .... *Жизнь на Земле невозможна без воды - Вода необходима для жизни на Земле. Она моя учительница - Я ее ученик.* Таким образом, грамматический залог оказывается частным случаем гораздо более общей семантической категории. Такая трактовка взаимосвязи конверсных и залоговых отношений проблематична. С уверенностью в этом случае можно сказать лишь о возможности сопоставления и выявления их общности на основе таких признаков, как, во-первых, отнесенность предложений как залоговой, так и конверсной оппозиции к номинативному тождеству; во-вторых, идентичность после трансформационных преобразований в их структуре. Например:

He sold me the car - The car was sold to me.

He sold me the car - I bought the car from him.

Вопрос о средствах и уровнях реализации конверсных отношений, способах образования конверсивов не находит в настоящее время однозначного решения в работах отечественных и зарубежных лингвистов. На начальной стадии изучения конверсивы исследовались на основе примеров, включающих именные единицы:

She is my wife- I am her husband

Mr. Smith is Jack's father- Jack is Mr. Smith's son.

Вместе с тем некоторые авторы уже в этот период обращали внимание на образование конверсивов на базе глагольных оппозиций. Именно глагол, по их мнению, способствует созданию основного фонда конверсивов. Например: продавать - покупать to sell - to buy , брать - давать (деньги взаймы) to borrow - to lend , брать - сдавать (землю в аренду) to arend - to lend , давать (кому - либо поручение) -получать (от кого -либо поручение) to give a task to somebody - to get a task from somebody , иметь (в своем распоряжении) - быть (в распоряжении кого - либо) to have at one's disposal - to be at one's disposal . Приведём примеры:

Иван одолжил Борису деньги. Борис занял у Ивана деньги.

Ivan has lent money to Boris. Boris has borrowed money from Ivan.

Как конверсивы рассматриваются прилагательные и наречия, предлоги и союзы.

Таким образом, на основе вышеизложенного материала можно сделать следующие выводы:

Явление конверсии - один из аспектов выражения мировидения человеком окружающей действительности, а также способ определения вербального поведения человека в зависимости от коммуникативной цели или интенций говорящего;

в английском языке выявляются конверсные синтаксические структуры, представляющие собой устойчивые модели, по которым строятся различные высказывания.

В результате, о конверсности в английском языке можно сделать вывод об универсальности феномена конверсии, основанного на универсальности мыслительной категории противоположности, которая является одной из фундаментальных в мироощущении человека в окружающем его мире. Такой глубокий комплексный подход может благотворно повлиять на дальнейшее изучение этой сложной языковой категории, в частности более углубленное исследование синтаксического или морфемного уровней её функционирования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Апресян Ю.Д. Конверсины как средство синонимических преобразований языковой информации / Ю.Д. Апресян // Тез. межвуз. конф. (16-19 декабря 1969г.). Проблемы прикладной лингвистики. - М.: Изд-во Моск. пед. ин-та ин., яз, им. Мориса Тореза, 1969. - С.16-22.
2. Апресян Ю.Д. Лексические антонимы и преобразования с ними / Ю.Д. Апресян // Проблемы структурной лингвистики, 1972. - М., 1973. - С.326-348.
3. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка/ Ю.Д.Апресян. -М., 1974. -С.367.
4. Апресян Ю.Д. Синонимия и конверсия / Ю.Д.Апресян // Рус, яз, в нац. шк., 1970. - №6. - С.8-17.
5. Аракин В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков / В.Д Аракин. - М.: Физматлит, 2000. – С.255.
6. Новиков Л.А. Антонимия в русском языке (семантический анализ противоположности в лексике) / Л.А. Новиков. - М.: Высш. шк., 1973. – 290 с.
7. Новиков Л.А. Когнитивный аспект противоположности в языке / Л.А. Новиков // Когнитивная лингвистика конца XX века: Международной конференции. 4.1. - Минск, 1997. - С.67.
8. Новиков Л.А. Логическая противоположность и лексическая антонимия / Л.А. Новиков // Рус, яз, в нац. шк. - 1966. - №4. - С.79-87.
9. Новиков Л.А. Антонимия и её соотношение с другими категориями лексики/ Л.А. Новиков // Рус, яз, в нац. шк. - 1973. - №4. - С.5-14.
10. Jespersen O. Logic and Grammar / O.Jespersen. - Oxford: Clarendon Press, 1924. – P.40.
11. Jespersen O. The Philosophy of Grammar / O.Jespersen. - London, 1924. – P.155.
12. Lyons J. Linguistic semantics: an introduction / J. Lyons. - Cambridge. Cambridge University Press, 1995. – P.345.
13. Lyons J. An Introduction to Theoretical Linguistics / J. Lyons. - Cambridge (England), 1968. - P.519.
14. Lyons J. Structural Semantics. An analysis of part of vocabulary of Plato / J. Lyons. – Oxford: Blackwell, 1963. - P.237.

ЯВЛЕНИЕ КОНВЕРСИИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье проблемы связаны, прежде всего, с конкретными задачами теоретического описания одного из вопросов грамматики- конверсины. С другой стороны, как автор статьи показывает в результате, проведенного им анализа, употребление конверсивности в английском языке.

Таким же образом в статье рассматриваются сущность конверсины в лингвистике, противопоставляющее формальному членению предложения, а также инверсионное расположение членов предложения, которое преследует стилистические задачи, усиливает выразительность и экспрессивность речи. В этом и проявляется использование порядка слов в стилистических целях.

Ключевые слова: конверсия, денотат, семантика, противоположность, антоним, антонимия, конверсность, дополнительность, однозначность, синтаксические структуры, феномен.

THE APPEARANCE OF THE CONVERSION IN ENGLISH LANGUAGE

In the given article, the problems are connected, first of all, by the concrete targets of the theoretical description one of the questions of grammar is – conversion. On the other hand, the author shows the using of conversion in English.

In the same way, the article is dedicated to substance of conversion in the linguistics, and set off formality member of the sentence, and also we can see inversional arrangement of members of the sentence which fellow stylistic problems strengthen expression of speeches. And also the article shows usage of the word order in the stylistic purposes.

Key words: conversion, denotation, semantics, contrast, antonym, antonymy, converseness, complementarity, monosemanticity, syntactic structure, phenomenon.

Сведения об авторе: Е. Бекчаев - аспирант кафедры английского языка и сопоставительной типологии ТГПУ им. Садриддина Айни. Телефон: 918-88-62-83. E-mail: bekchaev.elbars@mail.ru

ПРОБЛЕМАИ ДУЗАБОНӢ ДАР ФАҲЛАВИЁТИ МАНЗУМИ БАДАХШОН

Л. Давлатбеков
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мафҳуми «фаҳлавиёт» аз назари муҳаққиқони мусоир чун истилоҳи устувори соҳаи адабиёт ва фолклор чандон мустаъмал нест ва ба фикри ин ҷониб дар доираҳои илмӣ бештар ба маънни фолклор фаҳмида мешавад, ҳол он ки зери мафҳуми фолклоршиносӣ илме шоёй аст, ки ба омӯзиши осори даҳанакии ин ё он ҳалқ машғул аст. Дар луғати хеле барӯманди тоҷикии замони шӯравӣ - «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ин қалима шарҳ дода нашудааст. Истилоҳи фаҳлавиёт маънӣ нисбатан васеътарро дорост [10].

Мафҳуми фаҳлавиёт дар «Фарҳанги Амид» ба тарики зайл тавзех ёфтааст: «Фаҳлавиёт-дар истилоҳи иддае аз нависандагон лаҳчаҳои муҳталифи забони форсӣ, аз қабили табарӣ, гелгӣ, сумонӣ, лурӣ... Ашъор ё таронаҳои ба лаҳчаҳои маҳаллӣ ё рустой сурудашуда, монанди Бобо Тоҳири Урён ва таронаҳое, ки дар Форс ва Кирмон ва баъзе навоҳии дигар мутадовил аст» [11].

Решаҳои дузабонии осори манзуми мардумӣ ва китобӣ дар фарҳанги форсии тоҷикӣ таърихи дерина дошта, ба омилҳои зиёде мансуб аст, ки муҳимтарини онҳо ба фикри ин ҷониб ба таври зайл аст:

1. Сиёсати истилогаронаи давлатҳои бузург ва ба таври иҷборӣ таҳмил гардиҳани фарҳанги мардуми ғолиб бар болои ҳалқҳои истилогардида.

2. Муносибатҳои фарҳангию тиҷоратии ҳалқҳо.

3. Муҳочирати иҷборӣ ва ғайрииҷбории ҳалқҳо аз як минтақа ба минтақаи дигар.

Оғози воқеяияти раванди дузабониро дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ аз асрҳои IX-X мушоҳида менамоем ва минбаъд, ин раванд дар марзҳои фарҳангии Ҳиндустон-адабиёти дузабонаи форсӣ-урду, Осиёи Миёна (ҳавзаи адабии Қўқанд-тоҷикӣ-туркӣ, Афғонистон-дарӣ, пушту, замони шӯравӣ-тоҷикӣ, русӣ идома доштааст. Аслан, дар аксарият маврид раванди дузабонӣ бо забонҳое сурат гирифтааст, ки ба гурӯҳи оилаи забонҳои эронӣ бегона будаанд (ба истиснои забони дарӣ-пашту дар Афғонистон), вале ин раванд дар Бадаҳшон ваҷҳи дигар дорад. Дар ин минтақаи раванди дузабонӣ бо гурӯҳи забонҳои шарқизеронӣ воқеяият гирифтааст.

Ҳанӯз маводи мансуб ба фаҳлавиёти мардуми кӯҳистон байни солҳои 1925 ва 1930 аз ҷониби шарқшиносӣ Шӯравӣ С. И. Климчитский ҷамъоварӣ гардида, соли 1940 мақолаи илмӣ бо намунаҳои ашъори шоирони ҳавзаи адабии Дарвоз таҳти увони «Фаҳлавиёти Дарвоз» нашр гардида. Интишори намунаҳои эҷодиёти даҳанакии Бадаҳшон ҳанӯз дар охирҳои асри XIX ва ибтидои асри XX шурӯъ шуда буд. Азбаски минтақаи мазкур дар маркази манғиатҳои сиёсати марзӣ ё геополитикии давлатҳои абарқудрати он давр – Британияи Кабир ва Россияи подшоҳӣ монда буд, солҳои 1876–1877 сайёҳи англisis Р.Б. Шоу бо мақсади омӯзиши паҳлӯҳои гуногуни ҳаёти маънавии мардум аз минтақаи мазкур як афсонаи шуғнонӣ, як афсонаи вахонӣ ва се афсонаи сарикӯлиро навишта чоп қуондааст [Зарубин, 1927; Постников, 2001].

Зимнан бояд қайд намуд, ки роҷеъ ба назми Бадаҳшон ва ҳусусияти дузабонии он ҳанӯз аз ибтидои солҳои 20-уми асри гузашта маводи зиёде мунташир ва қовишиҳои илмӣ низ то андозае анҷом ёфтанд [Зарубин, 1924, 1930, 1937; Абивов, 1957, 1971; Шакармамадов, 1975, 1993; Охониёзов, 1997;].

Дар фазои фарҳангии Бадаҳшон аз диди доираи фаҳлавиёт ба анвои адабии осори манзум, пеш аз ҳама жанри суруд шомил мешавад ва он аз сурудҳои қадимаи ин мардум – «Лалаик», «Дарғилик», «Журнӣ» ва «Булбулик», ки ба гурӯҳи забонҳои шуғнонӣ-рӯшонӣ ва охирин мансуб ба забони вахонӣ аст, иборат аст. Инчунин, ба забони форсии тоҷикӣ рубоиву дубайтӣ, ғазалу муҳаммас, ки муштамил ба эҷодиёти даҳанакии мардуми ин минтақаи мебошанд, эҷод гардидаанд. Аз ин ҷиҳат, тибқи дастовардҳои илмии фолклоршиносон дар минтақаи номбурда ашъори дузабонаи ҳалқӣ – бо забони форсии тоҷикӣ ва забонҳои бадаҳшонӣ вучуд доранд. Дар баробари ин, дар ин қаламрав адабиёти ҳирфайи форсии тоҷикӣ мавҷуд аст, ки оғози он таҳминан ба асри XI рост меояд [Абивов, 1957, 1971; Шакармамадов, 1975, 1993; Охониёзов, 1997; Давлатбеков, 2004; 2012].

Мушоҳидаҳо ва таҳқиқи осори манзуми шифоҳӣ ва китобӣ дар шароити гуногунзабонии минтақаи зикргардида нишон медиҳад, ки онро аз лиҳози қаробат ба адабиёти ҳирфай ё мансубият ба адабиёти шифоҳӣ ба таври зайл табақабандӣ ё ҷойгир намудан мумkin аст:

1. Осори манзуме, ки тибқи талаботи қавонини адабиёти касбии форсии точикӣ таълиф гардидааст, ки ба он ашъори намояндагони адабиёти асрҳои миёна ва хоса асри XIX ва ибтидои асри XX шомиланд.

2. Ашъори ба лаҳҷаи тоҷикӣ бадаҳшонӣ таълифгардида, ки унсурҳои забонҳои маҳаллии мардуми Бадаҳшонро, хосса забонҳои гурӯҳҳои шуғнонӣ-рӯшониро фаро гирифтааст.

3. Ашъори ба забонҳои маҳалӣ (рӯшонӣ-шуғнонӣ, ишкошимӣ, вахонӣ, язгуломӣ) таснифгардида, ки дар он аз лексикаи забони форсии тоҷикӣ фаровон истифода шудааст.

Дар мақолаи мазкур меҳостем, ки роҷеъ ба ҷонд ҳусусияти шеъри дузабона андешаамонро баён намоем. Бояд қайд намуд, ки зуҳури ин ашъори мардумӣ шояд аз як тараф ба муҳити ҷуғрофӣ низ вобаста бошад. Ин ҳусусиятро ҳанӯз шарқшиносӣ машҳур-Зарубин дар ибтидои солҳои 20-ум дарк намуда, қайд карда буд: «Дараҷаи мавқеъ доштани назми ҳалқӣ дар байни мардуми Бадаҳшон дар як сатҳ нест. Агар дар як забон баробари жанру намудҳои назми ҳалқии тоҷикӣ гуфтани суруд ба забони маҳалӣ ривоҷ ёфта бошад, дар забони дигар чунин суруд ё аз инкишоф боз мондааст ва ё дар айни пайдоиш ва инкишоф мебошад. Ин ҳолат ба нуғузи забони тоҷикӣ дар байни сокинони ноҳияву водиҳои алоҳидай Бадаҳшон ва ба мавқеи ҷуғрофии бошишгоҳи онҳо нисбати маҳалҳои сокинонашон тоҷикзабон алоқаманд аст. Чунончи, дар Ишкошим (дехаи Рин) ва дехаҳои Язгулом ҳанӯз дар ибтидои қарни XX назми ҳалқии тоҷикӣ назми (сурудҳои) забонҳои маҳаллиро пурра иваз карда будааст» [3].

Аз тарафи дигар, табиати савтиву овоӣ ва оҳангнокӣ, структураи сарфӣ ва қолабҳои нахвии ин забонҳоро барои бунёди анвои шаклҳои шеърӣ набояд сарфи назар намуд. Сокинони Вахон ва маҳсусан, Шуғнону Рӯшону Бартанг, ки нуғузи аҳолиашон бештар ва мавзеъҳои масокини тоҷикзабон канортаранд, жанру намудҳои назми мардумии нисбатан зиёдтарро доронд. Аз ин ҷост, ки дар қаламрави забонҳои гурӯҳҳои шуғнонӣ-рӯшонӣ сурудҳои маҳаллии зиёде дастрас ва мавриди баррасии илмӣ қарор гирифтаанд.

Климчитский дар мақолаи «Дарвазский фахлавият» аз ҳусуси омехташавии гӯйишҳои гуногуни Дарвоз дар осори шоирони доираи адабии Дарвоз ва мушкилоти ифодашавии он дар расмулҳати арабиасоси тоҷикӣ сухан ронда, **зуҳури омехташавии фавқулоддаро дар шеъри дузабонаи тоҷикӣ-шуғнонӣ ва тоҷикӣ-ваҳонӣ маҳсус таъкид намудааст** [6, 65.].

Омехташавии унсурҳои забонҳои тоҷикӣ бо гурӯҳи забонҳои шуғнонӣ-рӯшонӣ, ки дорои ҷинсият, вижагии маҳсуси овоюю савтӣ, структураи сарфӣ ва қолабҳои хоси нахвӣ аст, дар ашъори шоирони мингтақаи номбурда ба тарзи зайл сурат гирифтааст:

1. Истифодаи қалимаҳои хоси гӯйиши мардуми Бадаҳшон, ки аз ҷиҳати соҳти ҳуд мураккаб буда, ҷузъи аввали он мансуб ба забонҳои помирӣ ва ҷузъи дуюми он дар забони тоҷикӣ маъмул ва зимни такаллум орӣ аз овозҳои душворталаффӯзи забонҳои помирӣ аст:

*Рушттоқӣ, ҷаро ту тоб додӣ моро,
Шаб то са(ҳ)арӣ шароб додӣ моро?!
Ту лофт задӣ ба каф накардӣ моро,
Бехуда чи баднӯмзада кардӣ моро?! [ФШ II 00 41,1]*

Дар аввали мисраи якуми рубоии фавқ қалимаи «рушттоқӣ» истифода гардидааст, ки аз ду реша таркиб ёфта, ҷузъи аввали он – рушт - «сурҳ» мансуб ба гӯйиши шуғнонӣ ва ҷузъи дуюмаш аз забони арабии «тоқия» гирифта шуда, дар забони тоҷикӣ дар шакли «тоқӣ» маъмул гардидааст. Аз хитоби қаҳрамони лирикӣ дар рубой аён аст, ки соҳиби тоқӣ мавриди гуфтор қарор гирифта, ба сифати тоқӣ, ки «рушт»(сурҳ) аст, таъкид карда шудааст.

Чун матлаби шоир дар аввали мисраи якум тавассути хитоб ба соҳиби тоқии сурҳ (рушттоқӣ) оғоз гардидааст, мусаллам аст, ки дар ҳар ҷаҳор мисраи шеър сухан таъкидан аз ҷаҳор амали «рушттоқӣ»: тоб додан (азоб додан), шароб додан, лофт задан, ба каф накардан (соҳиб нашудан - Л. Д), баднӯмзада кардани қаҳрамони лирикӣи рубой меравад, ки бетардид ҷинси мардона аст.

Зимнан бояд таъкид намуд, ки гурӯҳи забонҳои зикргардидаи помирӣ дорои ҷинсият мебошанд ва ин ҳусусияти забонҳо дар сифат низ зуҳур ёфтааст ва қалимаи «рушт» сифати мансуби ҷинси мардона аст (ҷинси занонаро ин қалима факат бо тағирии як овози садонок - «рошт» ифода менамояд). Агар ба ҷонбаи рамзии ранги рушт (сурҳ) таваҷҷӯҳ намоем, он дар тафаккури мардум ҳусусияти мусбат дошта, бо рамзи хушбахтиву шодмонӣ қаробате дорад. Аз ин ҷиҳат дар байни мардуми

маҳалҳои Бадаҳшон чунин сухане маъмул аст: Ту пиц рушт, яъне рӯят сурх, хушбахтӣ насибат шавад.

Қаҳрамони лирикии рубойӣ, ки аслан чинси латиф аст, бо хитоб ба соҳиби тоқӣ ва дар сифати ранги он, ки рушт (сурх) аст, ҳиссиёти гарму ҷӯшони худро ниҳон доштааст. Аз ин ҷиҳат рушттоқӣ ҷанбаи маҷозиҳои ҳасоиси муассирӣ касб намуда, тавассути он маҳбуби дили маъшуқа қиёс ёфтааст.

Дар мисраи сеюми рубойӣ таркиби «ба каф накардан» мавриди корбурд қарор ёфтааст. Агарчи асоси он комилан тоҷикист, дар муҳовараи ҳаррӯзаи бошандагони Шуғнуну Рӯшон дар шакли «ба каф чидов» (ба каф кардан) омада, то андозае ҳусусияти таъбирро касб намудааст.

Дар гӯйишҳои ин мардум таъбирҳои «дил ба каф чидов», «баракат ба каф чидов», «пул ба каф чидов» хеле маъмул аст.

Дар забони адабии имрӯзai тоҷик ибораи «ба каф овардан» фразеология ҳисобида намешавад. Дуруст аст, ки шакли дигари ин таъбир дар осори Садри Зиё ба маъни «хушбахт шудан» истифода гардидааст: «Чӣ кунам, ки домани ин давлат ба каф ояд ва аввоби саодат ба рӯям күшояд...» [10, Ҷ.1. 544], вале чӣ дар рубоии боло ва чӣ дар гӯйиши мардуми Бадаҳшон ба маъни аз они худ кардан, молики ҷизе шуданро ифода намудааст. Аз ин рӯ, таркиби «ба каф кардан» дар рубоии боло ҳусусияти тасвириро соҳиб гардидааст. Бинобар ин, ибораи «ба каф овардан» ҳамчун таъбир барои тақвият додани образи бадей ба қалимаи «рушттоқӣ» қӯмак намуда, мақсади гӯяндаро қадре ҷозибаноқ намудааст.

2. Дар ашъори шоирони Бадаҳшон қалимаҳои ҳосси гӯйиши ин мардум истифода шудаанд, ки номи паррандагон, ашҳои мансуб ба зироат, асбобҳои рӯзгор ва амсоли инҳоро ифода мекунанд. Таваҷҷӯҳ шавад ба ҷонд байти Қудрати Шуғнонӣ:

Мани шаҳбозсифат ҳеч наоям дар дом,
Чуку буму бубубак қаргаси садпар нашавад.

[Шоирони ҳалқии Бадаҳшон, 1999, с. 74].

Ордро кардам дар синоҷ, не нон кардан, не қумоч,
Шому сахар тер амоч, ҷонам ба лаб расида.

[Ҳамон ҷо, с. 75].

Аввал куч – куч бикунандат ба забони ширин,
Ҳоло чих – чих бикунанд, мешиканад сутҳоне.

[Ҳамон ҷо, с. 77].

Ки Қудрат панҷтани буд, гашт дилреш,
Ки дуқ – дуқ бурд он бегонаҳоро.

[Ҳамон ҷо, с. 94].

Намедонам ба арзан ҷонд нозам,
Қурутам не, варо ҳуҳъна бисозам. [Ҳамон ҷо, с. 95].

Байти аввал, ки асмои паррандагонро дар мисраи дуюм бо забони маҳалӣ мураттабан овардааст, назар ба абёти баъдӣ то андозае қобили тавҷех мебошад. Азбаски шоир дар мисраи аввали байт шаҳсияти қаҳрамони лирикиро ба паррандаи шикорӣ–шаҳбоз монанд намудааст, табиист, ки мутобики тақозои мантиқии таносуби қалом муҳолифони ҳешро бояд ба ашё ё паррандаҳое монанд мекард, ки суръати парвазашон дар қиёс бо шаҳбоз ноҷиз бошад.

Бинобар ин, барои адои ин матлаб муаллиф аз имкониятҳои тасвирсозии забони шуғнонӣ моҳирона истифода бурда, «чуку буму бубубак»-ро ба ҳайси таҷбехқунанда корбаст намудааст, ки ҳам матлаб барҷаста ифода ёфта ва ҳам ба тафаккури бошандагони навоҳии номбурда созгор омадааст.

Дар мисраи дуюми байти сонӣ ибораи исмии шуғнонии «тер амоч» (тер – сиёҳ, амоч–ҳӯроки бенамак ва бекатиф) истифода гардидааст, ки дар гӯши шунавандай бо забонҳои шуғнонию рӯшонӣ ноошно дур аз фасоҳату (шевоӣ, равонӣ) салосати алфоз менамояд, вале дар асл, ин тавр нест. Мутобики табииати наҳвии ин забонҳо дар ибораҳои исмӣ қалимаҳои тобеъкунанда пеш аз тобеъшаванда меоянд ва тавре ки мушоҳида мешавад, ибораи мазкур равонии суханро ҳалалдор накардааст, балки бо ёрии қалимаи «тер» (сиёҳ), ки дар байни мардум рамзи бадбахтӣ ва андуҳу ғам шинохта шудаасту бо қалимаи «шом», ки он низ аз як тараф, маъни ҷонд ва ҳам ҳӯроки бегоҳию таоми аввали шаб ва аз тарафи дигар, рамзи фироку ҷудоӣ ва андӯҳро низ дорад [10, 596], ҳусусияти қаринагӣ гирифта, аз худ як навъ тобиши эмотсионалии манфири зоҳир намудааст.

Дар ду байти минбаъда низ қалимаҳои мураккаби шуғнонии «ҷиҳ–ҷиҳ» (рондани саг) ва «дуқ–дуқ» (тарзи роҳ рафтани), ки аз тақорори ҳам соҳта шудаанду дар

байни мардум маъмуланд, хеле мувофиқ интихоб гардида, нерӯи тасвирии абётро қавитар намудаанд.

Дар байни мардуми Шуғнону Рӯшон сагро бо калимаи «чих» меронанд ва азбаски ин калима дар байти фавқ нисбат ба одамон ва алалхусус, ба шахси шоир нигаронида шудааст, ки мақоми иҷтимоии онҳо дар ҷомеа паст аст, аз ин ҷиҳат ҷанбаи тасвириро қасб намудааст.

Калимаи «дук-дук» (тасвири овозии рафтан), ки низ дар забонҳои зикргардида ба таври воғир мустаъмал аст, дар байти ҷаҳорум ба ғайр аз маънои «ҳаракати нисбатан тез», инчунин як навъ зарофати нозукро, ки тобиши бемурооти таклиф ба меҳмонӣ рафтан ва амсоли инҳоро ифода менамояд, муносибати тамасхуромези шоирро нисбат ба қаҳрамони манғии манзума-Ҳайруллоҳони Тусёнӣ таҷассум намудааст.

3. Инчуни, намунаҳои рубоиёте мавҷуданд, ки дар онҳо қаробату ҳамнишинии калимаҳои шуғнонӣ ва тоҷикӣ бениҳоят мустаҳкам ва қавӣ буда, баъзе калимаҳо бо вазифаи аъзо ё саръазои баробархуқӯқ абёти рубоиҳо гардидаанд:

Дар мулқаки Чарсем му гул (гули ман) занҷир аст,
Наникра (модарро) бигӯ ҳу (худ) дұхтарақ даргил (пазмон) аст.

Аз даргилии мо Ҳудо ҳудаш медонад,

Аммо чӣ кунам, нашихтайик (тақдир) ра(ҳ)гир аст [7, 34].

Омезиши раванди дузабонӣ дар рубоии боло хеле ҷолиб буда, дар мисраи аввал ибораи «му гул» (гули ман), дар мисраи дуюм калимаи «наник» (нан- модар ва -ик-хиссаҳи навозиш), дар мисраи дуюм вожаи «нашихтаик» (нашихта ба маънои «навишта», яъне «навиштаи тақдир» ва -ик ҳиссаҳи зикргардида) дар шакли калима ва ибораҳои алоҳида сурат гирифта бошад ҳам, то андозае ба устувории қолабҳои наҳвии забони рубоӣ таъсир расонидааст, зеро ибораи «му гул» муодили ибораи исмии тоҷикии «гули ман» буда, мусаллам аст, ки дар иборасозии форсии тоҷикӣ калимаи «гул» ҷузъи тобеъкунанда ва ҷонишини «ман» ба воситаи изофат ҷузъи тобеъшаванди он гардидааст.

Шаклгирии қолабҳои наҳвӣ дар робита бо табииати забонҳои шарқиэронӣ дар забонҳои маҳаллии Бадаҳшон ва ҳоса, дар Рӯшону Шуғнон, ки аз қалонтарин забонҳои мардуми Бадаҳшон ҳисоб меёбанд, гунаи дигар дорад. Мутобиқи табииати наҳвии забонҳои номбурда муайянкунанда дар ибора ва ҷумлаҳои забонҳои ин диёр пеш аз муайяншаванда меояд ва дар мисраи аввалии рубоӣ мустаъмал гардидаин ибораи «му гул», инчунин мавқеъ гирифтани ибораи «ху дұхтарақ» (ху- ҷонишини нафсӣ-таъқидӣ) дар мисраи ҷорӯм соҳти наҳвии рубоиро қисман дигар карда бошад ҳам, ҳосияти равонии мисръҳои мавзунро ҳалалдор накардааст.

Чунин сабаби ҳолати омехташавии фавқулоддаи забони тоҷикӣ ва гурӯҳи забонҳои шуғнонӣ-рӯшонӣ, агар аз як тараф, тибқи навиштаи Н. Шакармамадов «... баъзе гӯяндаҳо дар вақти ҳондани рубоиёти маъмули ҳалқӣ ба ҷойи калимаю ибораҳои ҷудогонай тоҷикӣ баъзе калимаю ибораҳои забони гуфтугӯйии маҳаллиро истифода...» бурда бошанд [13, 70], омили дигари омехташавӣ яқинан дар бадоҳатан гуфта шудани шеър аст, зеро гӯянда ҳангоми бадоҳатан ҳондани шеър зери тасаллuti эҳсос ва илҳом баъзан, талабу иқтизи забонии онро истисно менамояд.

Ҳанӯз солҳои 30-юми асри XX шарқшиноси советӣ И.С. Климчитеев таҳти унвони «Фаҳлавиёти Дарвоз» намунаҳои ашъори шоирони маҳаллиро гирд оварда, ба табъ расондааст, ки дар байнашон ҷанд шеъри Ноҷиҳ Дарвозӣ низ вучуд доштанд. Тибқи навиштаи А. Абивов Ноҷӣ ҳангоми ба марзи аморати Бухоро ҳамроҳ намудани навоҳии Помири Ғарбӣ муддате бо ҳокимони амир – Эшонқулбекӣ ва Мирзо Йӯлдошбӣ дар ин мулкҳо истиқомат намудааст ва забони шуғнониро омӯхтааст [1, 130].

Шоири номбурда шеъреро ба тарзи ширу шакар ё муламмаеро эҷод намудааст, ки дар он таркибу иборот ва ҳатто, ҷумлаҳои комили забони шуғнонӣ бо як маҳорати устодона мавриди корбурд карор гирифта, матлаби шоирро хеле хуб ва нишонрас ифода карда тавонистаанд:

Маҳваши лапбашанди гулруҳсор,
Лӯди бо ман ба лаъли шакарбор.
Оразаш хирӯ абрувонаш тег,
Тар пуро яд бигуфтамаш бисёр.
Лӯдум, эй нозанини шаккарлаб,
Ба мур дâk аз лабон ду – се, чор
Йат ба паҳлӯи ман нишаст он гул,
Дъоди гулҳо ба гӯшаи дастор.
Даст гарданаш ҷудум маҳкам,

*Нустум андар бараш бад – ин атворт.
Цеми охувашаш ба сад ишва,
Путъчи новакаш намуда афгор.
Лафзи шугнию харфи дарвозӣ,
Ночиё, ширу шакарат гуфтот [1, 131].*

Қобил ба ёдоварист, ки вожаҳои забони шугнонии «лапбашанд» муодили «бисёр хубу зебо»; «луди-гуфт»; хир-«офтоб»; тар пуро яд-«пеш биё»; ят-«омад»; доди-«зад»; чудум-«кардам»; нустум-«нишастам»; ғем-«чашм»; путч-«мижгон» буда, дар ибрози матлабу густариши маъно ва зухури андешаву баёни сухан аз калимаҳои баробарқиммати тоҷикӣ ҳуд камӣ надоранд, бархе аз онҳо то андозае вазифаи тасвириву муассирияти шеърро низ бар дӯш доранд. Ин калимаву таркиб ва ҳатто, бальзан, ҷумлаҳои пурра, ки аз лиҳози нахвӣ бо роҳҳои алоқаи изофиву ҳамроҳӣ ва тартиби ҷумлаҳо ба вожаҳои форсӣ - тоҷикӣ ҳусусияти қаринагӣ касб намуда буданд, яке аз ҷузъиёти марбути санъатҳои бадеиро ташкил медиҳанд.

Масалан, калимаи мураккаби шугнонии «лапбашанд», ки ба тавассути бандаки изофӣ бо калимаҳои тоҷикӣ «маҳваш» ва «гулруҳсор» дар алоқаи тобеъ карор гирифта, нисбат ба яке тобеъқунанда ва дар нисбати дигаре тобеъшаванда буда, дар як ҳолат ҳам ҳусусияти муайянкунанда ва ҳам муайяншаванда бадей гирифта, сифати ёрро зоҳир намуда, вижагии тавсифро касб намудааст.

Калимаи «хир» (офтоб) низ ба воситаи алоқаи ҳамроҳӣ бо калимаи «ораз» ҳусусияти қаринагӣ гирифта, дар байти дуюм вазифаи қиёси шеъриро адо намуда, рукни дуюми он ташбехқунанда гардидааст.

Зоҳиран Ноҷӣ дуруст эҳсос намудааст, ки робитаи лафзу маъно ва умуман, табииати гурӯҳи забонҳои шугнонӣ-рӯшонӣ, имконоту тавононии маънои луғавӣ ва гунаи дигар гирифтани тобишҳо, савтиёт ва байзе ҳусусиятҳои овоиҳо он барои оғаридани шеър ва маҳсусан, қаробат бо шеъри форсии тоҷикӣ ҳуб мусоидат намуда метавонанд. Бинобар ин, дар радифи калимоти тоҷикӣ ҳусусияти ҳамнишинӣ пайдо намудани онҳо боиси дилнишиҳин гардида мазмуну маънои шеър гардидааст, агарчи ҳуруфоти кириликии кунунӣ вижагиҳои нозуки фонетикии ин забонро дар масъалаи садонокҳои кӯтоҳу дароз ва овозҳои хосси гӯйишҳои мазкур ифода карда наметавонад.

Аз шеъри дар боло оварда ба ҷунин таҳмин омадан мумкин аст, ки дар гузаштаи начандон дур доираи истеъмолу қаламрави ин забонҳо фароҳтар будааст [Шакармамадов, 2007, с.6].

4. Баъзан, мушоҳида мегардад, ки на фақат калимаҳои алоҳидаи забонҳои гурӯҳи шугнонӣ-рӯшонӣ дар рубоиёт ҳамнишиноро таъмин намудаанд, балки агар ду мисраи рубоиро асосан, алфози форсии тоҷикӣ ташкил дихад, ду мисраи дигари комили рубоиро алфози шугнонӣ фароҳам овардааст:

*Рафтам ба дара ба бӯнаи сиру пиёз,
Дидам занако нишаста дар гирди чувоз.
Се руз-тэ ҷошум ҷуд, як руз-тэ ҳу ҳоҷ,
Як руз-тэ ҳу серум зоҳт ҷавор дӯна маҳорҷ [7, 34]*

Тарҷумай таҳтуллафзии байти дуюм:

*Се рӯз даравар қардам, як рӯз галларо куфтам,
Як рӯз хирман бардоштам, ду дона наҳуд.*

Агарчи дар шеъри боло қоғиянди вазни маснавиро касб намуда бошад ҳам, вазни ду мисраъ ба талаботи рубой ҷавобгӯ аст. Дар рубоии боло зоҳирان, ду мисраи оҳир, ки бо забони шугнонӣ гуфта шудаанд, низ тасодуған наслагардидаанд, балки ин навъи муттасилшавӣ бо иқтизои эҳсос ва илҳоми гӯянда ба тариқи бадоҳатан арзи вучӯд намудааст.

Ҷунин тарзи истифодаи калимаву таркиб ва ибораҳо дар шеърҳои нисбатан омиёнаи шоирони навоҳии Рӯшону Шугнон ва Ваҳон, аз қабили Қудрати Шугнонӣ, Марватшоҳи Рӯшонӣ, Гуломҷони Шоҳсолеҳ, Айёмбеки Ишкошимӣ ва дигарон низ мушоҳида мешаванд, зоро номбурдагон ҳомилони асосии ин забонҳо маҳсуб мешудаанд ва таъсиру нуғузи забонҳои зикршуда дар ашъори форсӣ-тоҷикӣ эҷоднамудаашон зиёдтар ба назар расида ва ҳамчун муодили форсии калимаҳо қудрати образофариро зоҳир намудаанд.

АДАБИЁТ

1. Абивов А. Доираҳои адабиии Бухорои Шарқӣ (асри XIX ва ибтидои асри XX) / А. Абивов. – Душанбе: Дониш, 1984. - С. 130, 131.
2. Давлатбеков Л. Ҳунари бадеии суханварони Бадаҳшон / Л.Давлатбеков. – Душанбе: Нодир, 2004.
3. Зарубин И.И. Образец припамирской народной поэзии / И.И. Зарубин. – ДРАН, серия В, 1924, апрел-июнь. – С.177.

4. Зарубин И.И. Орошорвские тексты и словарь / И.И. Зарубин. Тр. Экспедиция 1928г. Вып. VI. - Л., 1930.
5. Зарубин И.И. Бартангские и Рушанские тексты и словарь / И.И. Зарубин. - М. - Л., 1937.
6. Климчицкий С.И. Дарвазские фахлавийот / С.И. Климчицкий // Труды таджикской базы АН СССР. - М - Л., 1940. - С.5-93.
7. Охониёзов В. Пайдоиш ва ташаккули шеъри таълифии помирзабон... дисс. барои дарёftи н.и.ф / В. Охониёзов. - Хоруг, 1997. - С.34.
8. Постников А.В. Схватка на «Крыше Мира». Политики, разведчики и географы в борбе за Памир в XIX веке / А.В. Постников. (Монография в документах). - Москва: Памятник исторической мысли, 2001.
9. Пӯлодӣ Т. Назаре ба рубоиёти пешазреволюционии Бадаҳшон / Т.Пӯлодӣ // Шарқи сурх, 1952. - №12.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ // Советская энциклопедия. - М., 1969. - Л.1. - С.544. - Л.2. - 596.
11. Фарҳанги Амид / Таълифи Ҳасани Амид. - Техрон, 1363. - 1861 с.
12. ФШ II 00 41, 1. Нишусп, 1979, Р. Ширинова <Майбалихонова Хонзодабегим, 77 сола
13. Шакармамадов Н. Назми халқии Бадаҳшон / Н. Шакармамадов. - Душанбе: Дониш, 1975. - С.70.
14. Шакармамадов Н. Даргилик / Н.Шакармамадов// Жанри маҳсуси фолклор. - Душанбе: Дониш, 1993.
15. Шоирони халқии Бадаҳшон / Ҷамъқунанда ва тартибидҳанда Т. Пулодӣ. - Душанбе: Шарқи озод, 1999.

ВОПРОС ДВУЯЗЫЧИЕ В ПОЭТИЧЕСКИХ ФЕХЛАВИЯТ БАДАХШАНА

Под термином «фехлавият» в словарях подразумевается та часть поэзии, которая создаётся при помощи говоров того же языка или же других языков той же семьи. В таджикской поэзии Бадаҳшана эта ситуация наблюдается в использование отдельных слов, словосочетания, строки или же целый бейт на местных памирских языков. Автор, впервые в таджикском литературоведение, используя данный термин к таджикской поэзии Бадаҳшана, даёт точную и реальную историческую картину процесса фехлавият в поэзии региона.

Ключевые слова: фехлавият, двуязычие, поэзия, таджикская поэзия Бадаҳшана, бейт, фольклор, народная поэзия, авторская поэзия.

BILINGUALISM IN THE FAHLAVIYOT OF THE BADAKHSHANI POETRY

Accorindg to the dictionaries the term “fahlaviyot” describes a part of the poetry that consists of the original languages’ dialects or the the separate languages from one family. In the Tajik poetry of Badakhshan this process is seen in using of the separate words, phrases, word-combination, string or even comleted bayt from the local Pamirian languages. First time in the Tajik Literature the author uses this term for the Tajik poetry of Badakhshan, which gives real historical picture of the fahlaviyot process in the poetry of this region.

Key words: fahlaviyot, blinguaism, poetry, Tasjil poetry of Badakshan, bayt, folk, folksongs, author poetry.

Сведения об авторе: *Л. Давлатбеков* – кандидат филологических наук, доцент, докторант Таджикского национального университета. Телефон: 937-95-49-99, 240-04-50

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА РЕКЛАМНЫХ ТЕКСТОВ (на материале рекламных щитов и вывесок города Душанбе)

P.M. Султанова
Таджикский национальный университет

В последние десятилетия лингвисты занимаются исследованием рекламного текста, поскольку любое рекламное произведение, содержащее слова, является лингвистическим. В тексте рекламы действуют свои правила, и он обладает характерными только ему свойствами. Д.Э.Розенталь пишет: «Рекламные тексты в новых экономических условиях занимают приоритетное место по степени психологического воздействия на человека» [6, 13]. Рекламный текст становится предметом изучения лингвистов в силу присущих ему отличительных признаков. В частности, он содержит сведения о физическом или юридическом лице, а также товарах, идеях и начинаниях; адресат его не определен; цель рекламы - вызвать интерес к тому или иному физическому, юридическому лицу, товарам, идеям и содействовать реализации товаров, идей, начинаний. Исходя из этого, целесообразно рассмотреть вопрос о том, как в процессе перевода учитываются черты национальной языковой картины мира.

Прежде чем анализировать рекламные тексты и их переводы, необходимо дать определение понятию реклама. Слово "реклама" восходит к лат.“reclamare” и означает "выкрикивать". Семантика слова берет свое начало со времен глашатаев, громким голосом призывающих покупать те или иные товары в древние времена. В сущности, любая реклама (печатная, телевизионная, в интернете и т.п.), извещающая различными способами о новых товарах, услугах, потребительских свойствах, сосредоточена на потенциального потребителя и служит для продвижения продукции спонсором.

Рекламные тексты в наше время выполняют важнейшую коммуникативную функцию. Переводчику необходимо не только передать содержательное соотношение оригинала и перевода, но и передать социолингвистические его особенности. Рекламный текст включает в себя не только языковой, вербальный компонент, но и целый ряд экстралингвистических компонентов и адекватно воспринимается лишь при гармоничном сочетании языковых и внеязыковых черт. Данное обстоятельство является значимым в переводе с ИЯ на ПЯ, т.к., при недостаточном внимании к этим аспектам и компонентам, невозможно эффективно перевести рекламный текст.

Для реализации верного перевода и полного понимания особенностей рекламных текстов переводчику нужно знать, какими структурно-семантическими характеристиками характеризуется данный вид текста.

Обращение к литературным, культурным и историческим традициям является очень «мощным оружием» создателей рекламы. В то же время подобные явления представляют определенные трудности при интерпретации и восприятии текста. Использование цитат, иллюзий, искаженных идиом, а также иноязычных внесений в рекламе предполагает наличие общих фоновых знаний у создателя текста и его получателя. Особую значимость подобные явления приобретают в рекламе товаров, представленных на международном рынке, поскольку в данном случае требуется адаптация рекламных сообщений с учетом особенностей языковой картины мира той аудитории, которой данный текст адресован.

При переводе рекламных текстов необходимо учитывать цель рекламного сообщения, характер потребителя, языковые качества текста оригинала, культурные и индивидуальные возможности языка в культурном аспекте потребителя и многое другое. Перевод текстов рекламы может определяться как близкий к «адекватному». Такой тип перевода вызван его практической необходимостью. Данный подход требует хорошего знания переводчиком предмета, о котором идет речь в оригинале, что хотел сказать автор рекламного текста, т.е. коммуникативное намерение рекламного текста. Перевод рекламного текста при изменении словесной формы должен быть, вместе с тем, точно передан по смыслу.

О.А.Корнилов в этой связи отмечает: «Переводчик, помимо понимания духа той или иной торговой марки, и, естественно, хорошего владения языком исходного текста, должен обладать способностью предвидеть коммуникативный эффект рекламного сообщения на языке перевода» [1,154].

Как утверждает И.В.Мирошниченко. «Рекламный текст - это прозаический либо стихотворный текст, содержащий в себе скрытый или открытый призыв к действию, обычно направленный на увеличение спроса» [3,204].

О лингвистических особенностях рекламных текстов говорится в работе Е.В.Медведевой «Рекламная коммуникация». Она пишет: основной задачей переводчика является создание текста перевода, который оказывал бы на адресата культуры такое же воздействие, какое оказывает оригиналный текст на адресата в родной культурной среде...» [4,109]. Автор работы подчеркивает, что перевод рекламного текста сродни переводу текста художественного: «по своим структурным, языковым и функциональным особенностям рекламный текст характеризуется значительным сходством с текстом художественного перевода» [4,112].

Одна из задач рекламного текста - побуждение к действию, а поэтому довольно часто в рекламе (особенно в слоганах) используется глагол, как, например, в слогане майонеза «московское»: **Заправь, намажь или пожарь со мной – Бо ман пур намо, бимол ё ин ки бирён кун.**

Или в слогане Coca-Cola: **Присоединись к новогоднему великолепию – Ба афсунгари солинавӣ ҳамроҳ шав. Добавь веселья к еде – Ба ҳӯрок дилхушӣ илова намо.**

Риторические вопросы и ответы на них составляют еще одну особенность рекламного текста. Они характерны для русскоязычной рекламы. **Живёте в Таджикистане и часто ездите в Россию? Тогда новый тариф «Мегафон» - «Две страны» - специально для вас! - Дар Тоҷикистон зиндагӣ карда, зуд-зуд ба Россия сафар мекунед? Пас маҳсулоти нави «Мегафон» - «Ду мамлакат» маҳсус барои Шумост!**

Хочешь новую машину? Отправляй СМС на номер 2014 всего за 2 сомони – Beeline. Машини нав меҳоҳи? Ба рақами 2014 СМС равон кун факат ба арзиши 2 сомони!

Думаете, что приготовить? Рецепты от МАГИ на каждый день! – Намедонед, ки чи ҳӯрок пазед? Дастурҳои ҳӯрок аз МАГИ барои ҳар рӯз!

В лексике наиболее частотны прилагательные, наречия, которые усиливают эмоциональность. Использование прилагательных в превосходной степени говорит о

самом лучшем качестве и самых интересных программах в этот период, что передает эстетическую информацию.

Наиболее продуктивными в русской и таджикской рекламе являются прилагательные и наречия – идеально (комилан), комфортабельно, уютно (бароҳат), царский (шоҳона), любимый (маҳбуб), высший (олӣ), новый (нав), надежный (боъзтимод) лучший (бехтарин), быстро, надежно, качественно:

Аҳмад чай – ваши лучший выбор. Аҳмад чой – бехтарин интихоби шумо.

Модная одежда и обувь для всей семьи. Сару либоси замонавӣ барои мардон, занон ва қӯдакон.

Майонез «Московский» - любимая марка. Майонез «Московский» - тамғаи маҳбуб.

Авиакасса. Царские скидки. – Фурӯши чиптаҳои ҳавопаймой. Тахифҳои шоҳона.

Торговый центр «Одил» - высокое качество, доступные цены. – Маркази савдои «Одил» - сифати баланд, нарҳҳои дастрас.

Отдыхай комфортно. Мебель из России и Белоруси. – Бороҳат истироҳат намо! Мебел аз Россия ва Белорус.

Надежная связь во всех регионах страны. – Алоқаи боъзтимод дар ҳамаи минтақаҳои кишвар.

Идеально чисто даже в холодной воде. Samsung. – Комилан тоза, ҳатто дар оби хунук.

Использование в рекламе местоимений с обобщающей семантикой усиливает положительную динамику образа:

SAMSUNG GALAXY NOTE. Всё в твоих руках. – Ҳамааш дар дастӣ ту.

Надежная связь во всех регионах страны – Алоқаи боъзтимод дар ҳамаи минтақаҳои кишвар.

Сообщество. Сияние ваших зубов! – Дурахшии дандонҳои шумо!

Огромное влияние на потребителя играет также использование в рекламе числительных:

1000 видов обоев из Европы! – 1000 намуди зардворҳо аз Европа!

«Набеглави. Минеральная вода № 1 в Грузии. – Оби маъданӣ № 1 дар Гурҷистон». TIKKURILA – 150 лет в мире красок. – 150 сол дар олами рангубор.

Что касается синтаксиса, то наиболее ярко выраженными чертами можно назвать краткость, телеграфный стиль рекламных текстов: ROSHEN – *Мир твоего наслаждения*. – **Олами ҳаловати ту.**

Переводчику рекламы следует рассматривать любой текст такого рода не как цель, а как средство коммуникации между производителем и потенциальным потребителем.

На сегодняшний день в Республике действует программа, согласно которой все вывески и рекламные щиты городов и районов Республики должны составляться на таджикском языке.

На улицах города встречаются двуязычные рекламные щиты, но представленная на них информация неоднородная. Иными словами часть рекламного текста выражена на русском языке, другая часть, содержащая в себе абсолютно иное сведение – на таджикском:

ArshaD – пластиковые окна и двери – срок изготовления от 1 до 2 дней – бесплатные услуги: замер, доставка, установка – Тиреза барои ҳамаи фаслҳо!

Ҷӯчаи бирён – доставка по городу.

JAKKO – фаршҳои гарм – водяные теплые полы и система отопления.

ГЕЙЗЕР – фильтры для воды – мо обро тоза ва шифонок мекунем.

Мағозаи либос ва пойафзол – Лондон – Мировые и английские бренды.

Мағозаи насочӣ – Сайд текстиль – яклухт ва чакана – халаты, полотенца, постельное бельё – одеяло и многое др.

Заметна также тенденция к увеличению рекламных щитов с текстами и слоганами только на таджикском языке:

«Бороҳат истироҳат намо! Мебел аз Россия ва Белорус».

«KIRAMA MARAZZI – мафтуншавии одамон ба сифати нотакори ҳонаи шумо бо ёрии плиткаҳои керамики Кирама Мараси».

Маркази савдои «Одил» – бо сифати аъло ва нарҳҳои дастрас!»

«Маҳсулоти гӯштии тоза бо нарҳҳои дастрас! ЧСП «Комбинати гӯшту консерва»-и ш.Душанбе. - Сифати бо вақт санҷида».

Целесообразно оформлять один и тот же рекламный текст на языке оригинала (в данном случае на русском) и на таджикском, как в случае:

BIG-BON приходит во время еды. - BIG-BON дар вақти таом меояд.

Мир люстр и цветов. – Олами чилчароф ва гулҳо.

Авиабилеты по всем направлениям. Чиптаҳои ҳавопаймой ба ҳамаи сamtҳо.

LG – основная кнопка на тыльной стороне. - Тұғмақай асоси дар тарағи пас.

Думаєте, чо приготувати? Рецепти от МАГИ на кождий день! - Намедонед, ки чи хүрок пазед? Дастурҳои хүрок аз МАГИ барои ҳар рӯз!

СОCA-COLA – добавь веселья к еде! – Ба хүрок дилхушӣ илова намо!

Общеизвестно, что преобразования с помощью которых можно осуществить переход от единиц оригинала к единицам перевода, называются переводческими трансформациями, которые имеют две разновидности – лексическую и грамматическую. Основными типами лексических трансформаций являются а) переводческое транскрибирование и транслитерация; б) калькирование и лексико-семантические замены.

Транскрипция и транслитерация, как способы перевода лексической единицы оригинала путем воссоздания ее формы с помощью букв переводимого языка, весьма продуктивны в рекламном тексте: *магги, интернет, тюнинг, аксессуар, азиана - тревел, симкарта, мегафон*. Оригинальным способом сочетания словесного и изобразительного рядов в рамках вербального текста представляется вкрапление в текст иноязычных слов, написанных латиницей, что также является разновидностью транслитерации: *LG, KIRAMA MARAZZI, JAKKO, COCA-COLA, BIG-BON, SAMSUNG GALAXY NOTE, ROSHEN* и др.

Калькирование, как способ перевода лексической единицы оригинала путем замены ее составных частей, также является востребованным приёмом перевода рекламных текстов и слоганов: *second hand* – дasti дуюм, авиабилеты – чиптаҳои ҳавопаймой, срочное фото – сурати фаврӣ, ксерокопия – нусхабардорӣ, зап(асные)части – қисмҳои эҳтиёти, высокоскоростной интернет – интеренети баландсуръат, безлимитный интернет – интеренети белимит, авиакомпания – ширкати ҳавопаймой, переговорный пункт - нуқтаи гуфтугӯй и др.

Заимствование, как вид калькирования, весьма продуктивно при переводе текстов реклам и вывесок. Причиной тому, на наш взгляд, является всемерное проникновение в нашу жизнь инновационных технологий и интернационализация лексических единиц терминосистем таких отраслей как строительство, металлургия и др.: пластиковые двери и окна – дару тирезаҳои пластикӣ; бамбуковые и алюминевые жалюзи – пардаҳои алюминӣ ва бамбуқӣ; кухонная мебель – мебел барои ошхона; бытовая техника – техниқаи майшӣ; заборҳои битонӣ ва паралонҳо, ламинатҳо, металлочерепица – истехсоли Финляндия; визиткаҳо, бейчикҳо, картриҷҳо, ламинатсия, буклетҳо, серверҳо; «Комбинати гӯшту консерва»; радиаторҳои гармидиҳӣ, кубурҳои канализасионӣ и др.

Лексико-семантические замены менее продуктивны в переводе рекламных текстов и слоганов, по причине телеграфного характера предложений. Нами были выявлены лишь несколько единиц данной трансформации при переводе рекламных текстов на таджикский язык:

А) конкретизация: Заргар – скупка ювелирных изделий – **ҳариди тилло ва нуқра;** Модная одежда для всей семьи – **Сару либоси замонавӣ барои мардон, занон ва ӯзакон;** Всё для дома – **Ҷиҳози зарурии рӯзгор.**

Б). Генерализация: Автозапчасти – қисмҳои эҳтиёти; Халаты, полотенца, постельное бельё, одеяло и многое др. – **Мағозаи насочӣ;** Мини-маркет – **мағоза;** Российские хозтовары! – **Молҳои Русия!**

В). Модуляция: Азиан-Тревл – Поломнические туры – **Зиёрати ҷойҳои муқаддас;** «Муборак» - магазин для будущих мам – **барои занҳои ҳомиладор;** Авиакасса – **фурӯши чиптаҳои ҳавопаймой.**

Синтаксическое уподобление как способ грамматической трансформации является самым распространенным при переводе на таджикский язык рекламных текстов и слоганов. В частности:

Более 1000 видов обоев из Европы! – Бештар аз 1000 намуди зардеворҳо за Аврупо!
SAMSUNG. Идеально чисто, даже в холодной воде. – Комилан тоза, ҳатто дар оби ҳунук.

Tikkuri – Маркази рангубор – Центр красок.

Международная промышленно-торговая выставка / Таджикистан – Весна 2014.

Намоишгоҳи байналмилалии саноатӣ ва тиҷорати / Тоҷикистон, Бахор 2014.

Добро пожаловать в сеть 4G от Tcell! Хуш омадед ба шабакаи 4G аз Tcell!

Кухня-сердце каждого дома! Ошхона қалби ҳар ҳонадон аст!

BIG-BON приходит во время еды! - BIG-BON дар вақти таом меояд!

Мир люстр и цветов – Олами чилчароғ ва гулҳо!

Набеглави – Газированная и негазированная натуральная минеральная вода из Грузии – Оби маъданини табиӣ газонк ва бегаз аз Гурҷистон.

Как показывает практика, дословный перевод не всегда уместен. Порой данная трансформация приводит к смехотворным результатам. К примеру,

LG. Основная кнопка на тыльной стороне. Теперь это всё возможно. – Тугмачаи асосӣ дар тарафи пас. Акнун ҳамаи ин имкон дорад.

Указанный выше слоган в оригинале, возможно, имеет смысл в каком-либо другом контексте, у каких-либо других реципиентов. Но на таджикском языке и в таджикском обществе – этот текст абсолютно не имеет смысла. Не менее курьёзен перевод слогана майонеза «Московский»: *Заправь, намажь или пожарь со мной! – Бо ман пур намо, бимол ё ин, ки бирён кун!*

При грамматической замене, как способе грамматической трансформации замене может подвергаться любая грамматическая единица любого уровня: словоформа, часть речи, член предложения, предложения определенного типа.

Лесная сказка – Боги афсонавӣ - В оригинале «сказка» имя существительное, тогда как в переводе – прилагательное «*афсонавӣ*». Более того, прилагательное «лесная» ассоциируется русским потребителем как нечто таинственное, полное чудес. При дословном переводе на таджикский язык смысл логина изменился бы в корне «*афсона*» и «*чангалий*» не совместимые для таджиков понятия.

Аптека Chemists – *Будь здоров!* – *Саломат бошед!* (Форма единственного числа глагола в повелительном наклонении в оригинале передается формой множественного числа).

Свадебное оформление машин – **Ороиши мошинҳои туйёна** (Определение «свадебное» в оригинале связано с определяемым словом «оформление», тогда как в переводе со словом «мошин». Соответственно меняется и смысл переведенного текста). *«Амонатбонк» - денежные переводы* – **интиқоли маблағҳо** (прилагательное «денежные» в переводе заменяется существительным «*маблағҳо*»). На примере фактических рекламных текстов были выявлены также и случаи неправильного, неадекватного переводов. Так, в рекламе фирмы «Легран», производителем дверей и окон, потребителям предлагается заказать «*Стальные двери*», которые «благополучно» в таджикском переводе превращаются в «*Дарҳои оҳаний*». В соответствии с данными словарей «Сталь – сплав железа с углеродом или другими элементами» [5,662]. Следовательно, рекламодатели предлагают русским потребителям двери из стали, в составе которого железа всего 50 %, тогда как таджикским обещают 100 %-ные железные двери.

Фирма JAKKO русскоязычным реципиентам предлагает «*водяные теплые полы и систему отопления*», тогда как таджикским только «*фаршҳои гарм*».

Ряд рекламных щитов, предлагающих строительные материалы предлагают потребителям обои, которые в таджикском языке принимают форму «*зардевор*» (золотые стены) вместо «*зардеворӣ*» - *Мир обоев* – «*Олами зардевор*» вместо «*Олами зардевориҳо*».

Неуместен, на наш взгляд, перевод термина «*Бытовая химия*» на «*молҳои хушкашӯй*», так как, согласно Wikipedia «бытовая химия— это средства по уходу за собственностью: одеждой, помещениями, автомобилями». [9] К средствам бытовой химии также причисляют дезинфицирующие средства, тогда как «*хушкашӯй* по ФТЗБ, - Bo буғ ва маводи химиявӣ шустани либос». [8,121] В данном случае, налицо использование синекдохи, т.е. применение видового названия вместо родового, которое в переводоведении называется лексико-семантической трансформацией – конкретизацией. Тем более, что в дефиниции термина «*хушкашӯй*» уже присутствует «*мавод*» (получается «*маводи бо буғ ва маводи химиявӣ шустани либос*»).

Также нецелесообразно переводить «бытовые товары» как «*техникаи маишӣ*». Ибо, согласно «Словарю русского языка» С.Ожегова, «товар – то, что является предметом торговли» [5, 694], а «*техника* - машины, механические орудия, устройства» [5, 692]. На наш взгляд, правильно было бы перевести «бытовые товары» как «*молҳои рӯзгор*».

Подобную оплошность допускают и рекламодатели фирмы Makel, которые предлагают «*электротовары из Турции*» для русскоязычных потребителей и «*асбобҳои барқӣ аз Туркия*» для таджикских покупателей.

Нередки также случаи допущения грамматических ошибок в рекламных текстах, как на русском, так и на таджикском языках:

Мафтун шавии(?) одамон ба сифат ва нотакори (?) хонаи шумо бо ёрии плиткаҳои керамики кирама мараси.

ОПТОВЫЙ – Махсулоти соҳтмонӣ яклухт ва чаккана – оҳан, сим, сетка, симхор, тол, битум, жесть, профиль, арматура, труба – Истехсоли Ирон, Хитой.

Исходя из анализа фактического материала, можно сделать следующие выводы:

- подъязык рекламы обладает рядом характерных лингвистических особенностей и является частью структуры языка. Образ служит важным средством воздействия на реципиента. Главной целью рекламного текста является образность, для создания которой используются все возможные средства языка – эллиптические конструкции, идиомы, низкочастотная лексика, коннотация слов и т. д.;

- семантическая функция текста рекламы - призыв к действию, лучше всего передается через глагол - самую динамичную часть речи;

- результативный перевод рекламы связан с прогнозированием лингво-этнического восприятия получателя текста на языке перевода; необходимо опираться на знание специфики национальной психологии, разницу в культурно-исторических традициях, знания исходного и переводящего языков.

ЛИТЕРАТУРА

1. Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. 2-е изд. перераб. и доп. / О.А. Корнилов. – Черком, - 2003. - 349 с.
2. Медведева Е.В. Рекламная коммуникация / Е.В. Медведева. – М.: ЛКИ, 2008 – 280 с.
3. Мирошниченко И.В. Лингвистический анализ текста. Конспект лекций / И.В. Мирошниченко. - М.: А-Приор, 2009. - 224 с.
4. Нагзебекова М.Б. Грамматические основы перевода / М.Б.Нагзебекова // Дисциплины специализации по лингвистике. - Душанбе, 1993. - С. 35-42.
5. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И.Ожегов. - М.: Русский язык, 1986. – 796 с.
6. Розенталь Д.Э. Язык рекламных текстов / Д.Э.Розенталь, Н.А.Кохтев. - М., 1981. – 345 с.
7. Тарчума ва балогати сухан дар ду чилд.(Андеши мутахассисон доир ба тарчумай бадей ва забони он) / сост.Б.Камолиддинов, М.Б.Нагзебекова. - Душанбе: Нодир, 2004. – Ч.1. – 143 с.
8. Фарҳанг тафсирӣ забони тоҷикӣ: дар ду чилд / зери таҳрири С. Назарзода. – Д.: ҲДММ «Шӯроиён», 2010.
9. Бытовая химия. [Электронный ресурс]. ru.wikipedia.org/wiki. – Дата обращения 21.04. 14.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА РЕКЛАМНЫХ ТЕКСТОВ (на материале рекламных щитов и вывесок города Душанбе)

Статья посвящена вопросам выявления особенностей перевода русскоязычных рекламных текстов на таджикский язык, проблематике использования тех или иных видов трансформаций и приёмов в процессе перевода слоганов.

Ключевые слова: реклама, слоган, рекламный текст, языковая картина мира, виды переводческой трансформации.

TRANSFER FEATURES ADVERTISING TEXT

Article is devoted to identifying features Russian translation of advertising texts into Tajik language problems using certain kinds of transformations and techniques in the transfer slogans.

Key words: advertising, slogan, advertising text, language world, types of translation transformation.

Сведения об авторе: Р.М.Султанова – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры общего языкознания и сравнительной типологии Таджикского национального университета

ЧУЗЪХОИ НОМИИ ФЕЉХОИ ТАРКИБИИ НОМӢ ДАР ОЧЕРКИ «ИСЁНИ МУҶАННАЪ»-И САДРИДДИН АЙӢ

С.Ф. Низомова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар забони тоҷикӣ усули аз ҳама маъмули калимасозии феъл таркибсозии феъл маҳсуб меёбад. Феълҳои таркибии номӣ асосан аз ҳиссаҳои номии нутқ ва феълҳои ёвар таркиб ёфта, мағҳуми навро мефаҳмонанд. Ин қолаби феълсозӣ таърихи қадима дошта, бунёди онро муҳаққики таърихи забон Саймиддинов Д. ба забони форсии миёна маҳсуб медонад [10].

Омӯзиши феъл, хусусан феълҳои таркибии номӣ дар садаи 20-ум ба таври васеъ сурат гирифта, дар ин самт забоншиносон С.Ализода, Ш. Ниёзӣ, В. С. Растворгумеева, А.З. Розенфельд, Н. Маъсумӣ, Б. Сиёев асарҳои арзанда навишта, дар бобати феълҳои таркибии номӣ маълумоти муқаммал додаанд.

Олимӣ шинохта Сайдризо Ализодай Самарқандӣ дар аввалин китоби дарсӣ «Сарбу наҳви тоҷикӣ», феъли забони тоҷикиро аз ҷиҳати соҳт ба **басит ва мураккаб** ҷудо намуда, феълҳои соҳта ва таркибири феъли мураккаб номида, ҷунин қайд мекунад; «*Феъли мураккаб он аст, ки аз ҷанд қалима омехта бошад. Ҷун; бардоштан ва даровардан. Феълҳои мураккаб ғоҳо бо адот, ғоҳо бо исм ва ғоҳо бо сифат оmezad. Мисол бозгаштан, нишон додан, дӯст доштан*» [9. 5]. Муаллиф феълҳои соҳта ва таркибири омехта намуда, ба вазифаи ҷузъи ёвар омадани исм, шумора ва сифатро

дуруст шарх додааст, ин хеле өслиб аст. Чунин қолаби калимасози феълро дар забоншиносӣ бо истилоҳҳои «*феълҳои мураккаб, феълҳои таркибӣ, феълҳои таркибии номӣ*

Забоншинос Шавкат Ниёзӣ дар бобати ба вазифаи ҷузъҳои номӣ омадани ҳиссаҳои номӣ маълумоти хуб додааст. Ӯ дар бораи феълҳои ёридиҳандаи серистеъмоли забони тоҷикӣ сухан ронда, феълҳои ёвари кардан, шуданро муҳим дониста, феълҳои андохтан, гирифттан, дидан, доштан, ёфттан, дӯхтанро ба ҷойи дуюми истеъмол доҳил намудааст.

Муаллифи китоби «Очерк доир ба таърихи феъли забони адабии тоҷик» Сиёев Б. дар мавриди таърихи қадима доштани таркибсозии феъл чунин менависад; «Хотирнишон кардан лозим аст, ки феълҳои таркибии номӣ низ маҳсули давраи нави такомули забонҳои форсу тоҷик набуда, балки самараи инкишифи ҷандинсолаи ин забонҳо мебошад» [11, 131].

Баъдан, ин анъана дар забоншиносии тоҷик давом ёфта истодааст. Як зумра муҳаққиқон калимасозии феълро дар осори нависандагону шоирони алоҳида мавриди омӯзиш қарор додаанд, ба мисли Н. Насими, Р.Шодиев ва дигарон.

Устод Сариддин Айнӣ ин қолаби калимасозиро дар асарҳои бадеиу публистишиаш фаровон ба кор бурда, ба сухан қабои науву тоза пӯшонидааст. Дар ин мақола мо тасмим гирифтем, ки мавқеи корбурди ҷузъҳои номиро дар очерки «Исёни Муқаннаъ» мавриди баррасӣ қарор дихем.

Феълҳои таркибии номӣ аз ҷузъҳои номӣ ва феълӣ иборат буда, маънои асосиро ҷузъи номӣ ифода мекунад. Феълҳои ёвар чун унсури калимасоз адои вазифа мекунанд. Ба вазифаи ҷузъи номӣ асосан исм, сифат, шумора, ҷонишин, сифати феълӣ истифода мешавад. Мо калимасозии ҳиссаҳои номиро аз рӯйи дараҷаи истеъмолашон тасниф намудем.

Устод С. Айнӣ дар асараи «Исёни Муқаннаъ», ки ба ҳодисаҳои таърихии замони забткориҳои ҳилофати араб бахшида шудааст, дар тасвири ҳодисаву воқеаҳо аз исмҳои фаровон истифода бурдааст, ки ба тарзи зайл гурӯҳбандӣ намудем:

А) исмҳои маъни, ки маъноҳои гуногӯро ифода мекунанд: *штоат кардан, кордорӣ намудан, идора кардан, ҷангӯ ҷидол доштан, кор кардан, тобеъ кардан, қишиш кардан, гасб кардан, фурӯши шудан, зиндагонӣ кардан, идора кардан, кор кардан, замин доштан, ҳаридга гирифттан, гасб кардан, қишиш кардан, тобеъ шудан, ҳисоб ёфттан, тайёр шудан, штоат надоштан, сарф шудан, фурӯши шудан, ҳаридуғӯруши шудан, нишон додан* ва гайра.

Дар вақти ҳуҷуми арабҳо ба Мовароуннаҳр дар ин сарзамин як ҳукумати марказӣ, ки тамоми мамлакатро аз як марказ *идора қунаҷӣ*, яке ба дигаре *штоат намекард, кордорӣ менамуд* [83]. Дар миёнаи ин ҳудотҳо созиши дуруст набуда ва бештарин вақтҳо дар байни худ *ҷангӯ ҷидол доштан* [83]. Низои байни буҳорҳудот ва вардонҳудот то тамоман аз тарафи арабҳо *истило ёфтани* ин ҷоҳо *давом кард* [83].

Дар мисолҳои боло исмҳои *идора, штоат, кордорӣ, ҷангӯ ҷидол, истило, давом* ба сифати ҷузъи номӣ истифода шудааст.

Исмҳои мушаҳҳас. Ин қабил исмҳо дар асар кам мушоҳида гардиданд: даст ёфттан, сар кардан, чома кардан, бино кардан, рӯй додаанд, ба рӯи кор овардан ва мисли инҳо.

Низои байни буҳорҳудот ва вардонҳудот то тамоман аз тарафи арабҳо истило ёфтани ин ҷоҳо давом карда ва баъд аз даст ёфтани арабҳо ба он ҷоҳо Қутайба бинни Муслим вардонҳудотро нест карда, Вардонзехро ба буҳорҳудот тобеъ кард, ки дар ҳақиқат ҳамаи инҳоро волии араб *идора мекард* [83]. Феъли таркибии номии *даст ёфтани* дар Фарҳанги забони тоҷикӣ ба маънои а) голиб омадан, зафар ёфтани, ғалаба кардан бар қасе ё ҷизе, тасаллут ёфтани; б) расидан ба ҷизе, ба даст даровардан ҷизеро, комёб шудан шарҳ ёфтааст [12, 342].

Исмҳоеро, ки ба вазифаи ҷузъи номии феълҳои таркибӣ омадаанд, аз ҷиҳати соҳт ба таври зайл гурӯҳбандӣ намудем;

Исмҳои сода. Ба вазифаи ҷузъи номӣ омадани исмҳои сода ҳодисаи маъмул буда, нависанда онро ба таври фаровон истифода бурдааст; *ривоҷ, нарҳ, бозор, мудоғиа, роҳ, таъшин, забт, қабул, қимат, фарқ, штоат, анҷом, соҳиб, қабул, ваъда, ҷазо, бовар, нағосат, маглуб, нарҳ, забт, машварат, байъа, ҳоким, ёқарор ва гайра*.

Ҳамаи ин фактҳо дар Буҳоро ва музофоти он пеш аз исломият бисёр ривоҷ ёфтани ҳунарҳои дастии гуногуни дилчашп ва пурбаҳои нағисро нишон медиҳанд ва инро ҳам *нишон медиҳанд*, ки як қисми аҳолӣ ба ҳамин ҳунар машгӯл буда, аз болои ҳунари худ бо дастирони худ нон меҳӯрдаанд [87]. Он одамони гаравӣ диданд, ки дар зери гуломии нанговарона ва меҳнати саҳти тоқатишканона оқибат хоҳ андмурд, миёни худ *машварат* карда, қарор доданд, ки аввал интиқоми худро аз золим кашида боре ба

манғиат бимиранд...[93]. Язак ном касе аз ҳокимзодагони Тахористон буд, ки исломро қабул карда буд ва дар зери дасти волии аз арабҳо гузашташудаи Тахористон дар Балх ҳоким шуда буд [93]. Оқибат ин дарёфти Язак дар ҳаққи Кутайба бо воқеа **тасдиқ ёфт**: вакте ки Язак баъд аз **тамом кардан** сафарҳои Мовароунаҳр, бо рухсати Кутайба ба Балх рафт, Кутайба аз **руҳсат доданаш пушаймон шуд** ва ўро ду бора ҷег зада гирифт, то ки кори ўро **тамом кунад** [96].

Дар асар исмҳои содае, ки ба гурӯҳи калимаҳои арҳаистӣ мансубанд, мушоҳида гардид; **байат кардан, нақб задан, шабоҳун задан, сарроҷӣ кардан**. Ҷабраил гуфт, ки лашкариён дар шаб ҳушиёр бошанд, то ки сафедҷомагон шабоҳун назананд. Молик фармуд, аз лашкаргоҳ то зери девори қалъа **нақб заданд...** ба Абӯлаббос **байат карданд**, ки дар натиҷа байати умумӣ рӯй дод ва noctor Абӯсалама ва Ҳасан ҳам ба ў **байат карда**, дар моҳи рабеулаввали соли 132 [750] расман ўро халифа эълон карданд. Калимаи **байат** арабӣ буда, дар Фарҳанги забони тоҷикӣ ба маъни мӯҳадаи дӯстӣ (баста), аҳду паймон зикр ёфтааст [12, 132].

Бо вуҷуди аз гуломӣ озод шудан ҳанӯз ў ба бани Ачул кор мекард, вай сарроҷӣ карда, ҳаққи меҳнати худро ба онҳо медод. Калимаи **сарроҷ** дар Фарҳанги забони тоҷикӣ ба маъни зингар омадааст [13, 211].

Исмҳои соҳта. Исмҳои соҳта нисбат ба исмҳои сода камистеъмоланд. Дар асари мазкур исмҳои истода, ёрӣ, зиндагӣ, зиндагонӣ, машгулӣ, ҳамроҳи ва ғайра корбаст шудаанд:

Чун арабҳо **пай** дар **пай аскарони нав** овардан гирифтанд, исёнгарон аз туркон мадад талаб карда оварда, ба муқобили арабҳо **саҳт истодагарӣ карданд** [95]. Лекин Бухорхудот дар ин кор ба волӣ **ёри медод** ва ба ин восита ба ҳисоби аҳолӣ кисаи худро худ пур мекард [97]. Аммо оммаи аҳолии деҳот ба қишигуор — ба заминкорӣ **машгулӣ мекарданд**.

Исмҳои мураккаб. Дар асар исмҳои мураккаби **саргардон, кордорӣ, саҳтгирӣ, худдорӣ, арабкушӣ** ва мисоли инҳо истифода гардидааст, ки бештари онҳо бо усули омехта, яъне аз ду ҷузъ ва пасванди муштараквазифаи-ӣ соҳта шудаанд; **кор+дор+ӣ, саҳт+гир+ӣ, худ+дор+ӣ, араб+куш+ӣ**.

Бинобар ин, на таҳо вилоятҳои гайриараб, балки "оммаи арабҳо ҳам ба ҳуқмронӣ ҷунон **саҳтгирӣ мекарданд**, ки касе лаб кушида **наметавонист** [95]. Ҳон дар Самарканд ва Бухоро на таҳо аз мусулмоншудагон ҷизя гирифт, балки дар гундоштани дигар хироҷ ва андозҳо ва ҳам дар ҳамаи корҳо ба аҳолии маҳаллӣ бисёр **саҳтгирӣ кард** [95]. Албатта, вай ба арабкушии умумӣ розӣ намешуд ва агар Абумуслим мӯвоғики таълимоти аввалии Йброҳим Ином **арабкушӣ мекард** [105]. Мақсади ҳақиқии Йброҳим Ином аз арабкушӣ ҳамон арабҳо буд, ки ба бани Умийя **тарафдорӣ кунанд** ва ба ин гуна арабкушӣ Сулаймон бинни Касир ҳамроҳӣ буд [105]. Бо шунидани ин суханҳо ранги Абумуслим парид валекин **худдорӣ карда**, дар ҷавоб гуфт [10].

Дар мисолҳои боло исмҳои **саҳтгирӣ, тарафдорӣ, худдорӣ, арабкушӣ** чун ҷузъи номӣ корбаст шудаанд. Нависанда ба воситаи исми **арабкушӣ** ҳисси бадбинии қаҳрамонашро нисбати истилогарони араб ифода намудааст, ки калимаи соҳтаи муаллиф аст.

Исмҳои таркибӣ. Ин қабил исмҳо кам ба назар расиданд; **ба назар гирифтан, ба нодонӣ мезанад**: Оқибат Кутайба исёни Нахшаб ва Кешро - таҳо ҳомӯш карда, ҳамаи қувваҳояшро ба Шумон гун карда шаҳрро **ба муҳосира андоҳт** [97]. Таркиби **ба муҳосира андоҳтан** хоси услуби китобӣ буда, имрӯз дар ин қолаб истифода мешавад. Феъли таркибии **муҳосира кардан // намудан** ба ҷойи он кор фармуда мешавад.

Сифат пас аз исм дар соҳтани феълҳои таркибии номӣ нақши мӯҳим дорад. Устод С. Айнӣ дар ин очерки таъриҳӣ аз сифатҳои содаи ҳомӯш, пур, хунин, ҳароб, сурз, сабз, сафед, рост ва ғайра истифода намудааст:

Ва ранги матоъҳои ҷомавории ин коргоҳ **сурху сафед ва сабз** (алоча) мешудааст [85]. Дар ин мисол сифатҳои аслии **сурх, сабз ва сафед** чида шуда омадаанд. Оқибат Кутайба исёни Нахшаб ва Кешро - таҳо ҳомӯш карда, ҳамаи қувваҳояшонро ба Шумон гун карда шаҳрро ба муҳосира андоҳт ва баъд аз бо сулҳ ба шаҳр даст ёфтанд, на таҳо исёнкоронро, балки ҳамаи аҳолиро қушта шаҳрро толон кард ва сӯҳта **ҳароб гардонд**. Воқеаи дуюм: Баъд аз кор бар Аббосиён **рост шуда**, Абумуслим аз фикри бар рӯйи кор овардани яке аз Алавиён барнагашта буд. Бинобар ин, дар дасти арабҳо бо таҳқир қушта шуданро нахоста қабзаи шамшери худро дар замин гӯронда, тегаширо **рост карда** ва шикамашро ба нуғи тег монда, бо вазни худ шикамашро кафонда, худро худ қушт [95]. Абумуслим меҳост пеш аз ҷо **гарм кардан** Аббосиён дар хилофат ва устувор шудани кори онҳо—Алавиёнро бар рӯйи кор биёрад. Баъд аз **ҳомӯш карда** шудани ин исён Абӯҷаъфар хост, ки Абӯмуслимо дар Шом ва Миср волӣ карда, аз

Хурносон ва Мовароуннахр дур ва дар доми худ нигоҳ дорад. Лекин Бухорхудот дар ин кор ба волӣ ёрӣ медод ва ба ин восита ба ҳисоби аҳолӣ киси худро ҳам пур мекард. Халифа Маздӣ (халифаи сеюми Аббосиён) ин хабарҳоро шунида тангдил шуд. Ҷабраил ба сабаби ин ҳодиса, ки дар шаби аввалини ҷанг рӯй дода буд, дилтанд ва баддил шуд [95]. Сафедҷомагон дар шинакҳои Қалъа нишаста арабҳоро бо тир мезаданд, аммо тири арабҳо ба онҳо, ки дар паноҳи шинак буданд, намерасид ва ба болои ин сафедҷомагон бо хуруҷҳои ногаҳонӣ ба арабҳо ҳӯҷум карда онҳоро мекуштанд ва саросема мекарданд. Абумуслим дар Хурносон муваффақиятҳои қалон ёфт ва он ҷоро аз марвониён пок карда, умуман арабҳоро аз ҳукumat дур кард ва корҳоро тамоман дар дасти худ гирифт [97].

Шумора. Дар асар ба вазифаи ҷузъи номӣ танҳо шумораи аслии **як** истифода гардидааст. Ин бухориён ба Наср аз дасти Бухорхудот шикоят карданд, ки у заминҳои моро аз дасти мо бо зулму зӯрӣ гирифт ва аз Восил ҳам дод гуфтанд, ки ў ба ҳар кори Бухорхудот ёрӣ медиҳад ва ҳар дуи онҳо **як шуда**, мулку ҷизҳои мардумро ба ситам мегиранд [97].

Феъли таркибии номии **як шуда** дар Фарҳанги забони тоҷикӣ ба маънои муттафақ шудан, муттаҳид гаштан корбаст шудааст [13. 629].

Сифати феълӣ. Сифати феълӣ низ чун ҷузъи номӣ дар соҳтани феълҳои таркибии номӣ истифода мегардад; *Дар он ҷо пул, асп, ҷома, силоҳ ва ҳамаи ҷизҳои одамони ғаравиро қашидга гирифта*, ба онҳо либосҳои палосии гуломӣ пӯшонида дар қишизори худ ба кор андоҳт [93]. *Яке аз ин исёнҳо исёни Язак дар Тахористон буд, ки мо бо фиреб қушта шудани сардори он исёнро дар боло қайд кардем* [97]. Аз ин ҷумла, яке Сунбоди маҷусии ниишопурӣ буд, ки ба воситаи **қушта шудани** Абӯмуслим ба муқобили Аббосиён ва ислом исён эълон кард [97].

Дар асар феълҳои таркибии номие мушоҳида гардид, ки имрӯз дар ин қолаб қарib корбаст намешаванд; интиқом қашидан // интиқом гирифтан: Ҷавоби ин савол мушкил нест: арабҳои истилогар дар вақти ғалабаашон на танҳо аз душмани зинда дар даст афтодаашон интиқом мекашиданд, балки мурдаҳои душманашонро ҳам таҳқир карда, дили пуркинаи худро ором медоданд [165].

Хулоса, аз таҳлилу таҳқиқи маводи очерки таърихии «Исёни Муқаннаъ» маълум гардид, ки аз ҳиссаҳои номии нутқ ба вазифаи ҷузъи номии феълҳои таркибӣ бештар исм серистеъмол бӯда, сифат, шумора ва сифати феълӣ каммаҳсуланд. Исмҳои маъни, ки маъноҳои гуногунро ифода мекунанд, нисбати дигар ҳелҳои исм зиёд корбаст шудаанд. Дар асар ба таври ҷида омадани ҳиссаҳои номӣ низ зиёд ба ҷашм мерасанд.

Устод Айнӣ дар асари мазкур ин қолаби қалимасозии феълро фаровон ба кор бурда, ҳодисаву ҷоқеаҳоро ҷаззобтар тасвир намудааст. Ин аз маҳорати баланди нависанда дарак медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Қаҳрамони ҳалқи тоҷик Темурмалик, Исёни Муқаннаъ / С. Айнӣ. – Душанбе: Нашриёти Маориф, 1978. - 166 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1985. - Қ.1.
3. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 1959. - 294 с.
4. Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёс-ул-лугот / Муҳаммад Ғиёсиддин. – Душанбе, 1987. - Ҷ.1. - 480 с.
5. Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёс-ул-лугот / Ғиёсиддин Муҳаммад. – Душанбе, 1988. - Ҷ.2. - 416 с.
6. Насимӣ Н. Лугати қалимасозии феъл дар насрни С. Айнӣ / Н. Насимӣ. - Кӯлоб, 1992. - 49 с.
7. Ниёзӣ Шавкат. Феълҳои таркибии номӣ дар забони тоҷикӣ / Шавкат Ниёзӣ // Мактаби советӣ. - 1949. - № 1. - С. 12-19.
8. Розенфельд А. З. Глагол / А. З. Розенфельд. - Сталинобод, 1953. - 80 с.
9. Сайдизо Ализодаи Самарқандӣ. Сарфу нахви тоҷикӣ / Сайдизо Ализодаи Самарқандӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. - 186 с.
10. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна / Д. Саймиддинов. - Душанбе, 2001. - 310 с.
11. Сиёев Б. Очерк доир ба таърихи феъли забони адабии тоҷик / Б. Сиёев. – Душанбе: Ирфон, 1968. - 164 с.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М, 1969. - Ҷ.1. - 951 с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М, 1969. - Ҷ.2. - 949 с.
14. Шодиев Р. Феъл дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ / Р. Шодиев. - Душанбе, 2012. - 151 с.

ИМЕННЫЕ ЧАСТИ СОСТАВНЫХ ИМЕННЫХ ГЛАГОЛОВ В ОЧЕРКЕ С. АЙНИ «ВОССТАНИЕ МУКАННЫ»

В статье анализированы стилистические использования составных именных глаголов, основную часть которых составляют именные части речи. По мнению автора, значительная часть подобных глаголов в очерке образуется с помощью имен существительных, а незначительную часть составляют имена прилагательные, числительные и причастия.

Ключевые слова: словообразование, составные глаголы, именные части речи, публицистический стиль.

NOMINAL COMPOUND PART OF NOMINAL VERBS IN AINI'S ESSAY "UPRISING OF THE MUKANNA"

The Present article is investigated the stylistic use of compound nominal verb, most of them were named part of speech. According to the author, many of these verbs in the essay are formed using nouns, and small parts are adjectives, numerals and participles.

Key words: word formation, compound verbs, names the part of speech, journalistic style.

Сведения об авторе: С.Ф. Низомова -доцент кафедры стилистики и литературного редактирования ТНУ.
Телефон: 936-00-23-46

МАҲФУЗИ ВОЖАҲОИ ЭРОНИАСЛ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

М.Б. Аюбова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар асоси тадқиқотҳо муайян намудаанд, ки забони тоҷикӣ (дарӣ) аз ҷиҳати пайдоиш ва мансубият на танҳо бо гурӯҳи забонҳои эронӣ (порсии қадим, авестоӣ, порсии миёна, сӯғӣ, форсии нав, осетинӣ, пушту, курдӣ, тотӣ, балуҷӣ, помирӣ, яғнобӣ), балки бо забонҳои дигари ҷаҳон, амсоли ҳиндӣ славянӣ, немисӣ (олмонӣ), англисӣ, фаронсавӣ ҳам таъриҳан хеш мебошад. Ба як оила – ҳиндуаврупой, мансубият доштани забонҳои мазкурро мавҷудияти вожаҳои зиёди аз ҷиҳати шаклу маъно ягона исбот менамоянд, амсоли: *modar* (тоҷикӣ) – *mать* (русӣ) – *mother* (англисӣ) – *mutter* (немисӣ); *момо* (тоҷикӣ) – *мама* (русӣ) – *mumtu*, *tat* (англисӣ) – *маму* (ҳиндӣ).

Дар забони англисӣ низ чун дар дигар забонҳои ҳиндуаврупой бисёр вожаҳои ҳиндуаврупоиро номбар кардан мумкин аст, ки шаклҳои аввалии худро нигоҳ доштаанд.

Дар ин мақола вожаҳои англисии ҳусусияти гуногуни маъноиву ғрамматики дошта гирдоварӣ шудаанд, ки бо қалимаҳои тоҷикӣ ҳамшаклу ҳаммаъноянд, амсоли *cow*-гов, *daughter*-духтар, *bad*-бад, *ded*-дада, *brother*-бародар, *two*-ду, *three*-се, *door*-дар, *stand*-истодан, *new*-нав, *eyebrow*-абрӯ, *bond*-банд, банда, *down*-дон(таг, поён), *star*-ситора, *bode*-бадан, *name*-ном, *mittu*, *tat*-момо, *gab*-серган, лаққӣ, ҳарза, жоҷигӯйӣ, тургӯйӣ, *agile* [ə'fɪl]-очил, базудӣ, бачақҷонӣ, тезтар; ҷақҷон, серҳарракат, *gazelle*- гизол ва ғайра.

Як ҳусусияти фарқунандаи забони англисӣ аз дигар забонҳо дар он аст, ки шакли аввал ё худ асли вожа одатан нигоҳ дошта мешавад. Ба тарзи дигар гӯем, як қалима метавонад талаффузҳои гуногун дошта бошад, ки он дар дохили транскрипсия инъикос меёбад, vale berun az транскрипсия вожа ҳамеша дар шакли асл навишта мешавад. Ҳамин ҳусусият аст, ки вожаҳо шакли қадимаи худро нигоҳ доштаанд, амсоли *daughter* [də:tə] -духтар, *eyebrow* [aɪbrəʊ] -абрӯ, *bear* [bɛr] - бӯр (хирс).

Дар забони англисӣ хирс номи худро аз рангаш, ки *бӯр* аст, гирифтааст. Дар зери мағҳуми *bear* [bɛr] “дагал” низ фаҳмида мешавад, ки он дар навбати худ аз рафтори хирс маншаъ гирифтааст. Дар забони тоҷикӣ низ ба ин монанд номэчодкунӣ бисёр вомехӯрад: *хазидани чипор* (яъне мори чипор), *бӯрпаҳлавон* (яъне хирс), ҷамъоварии қандак (яъне ҷамъоварии зардолуи қандак).

Дар забони форсии қадим *парадиз*, ки маънои “он сӯйи (параи, бари) диз (қалъа)”-ро дошта, боди *дар бари қалъа* бударо мефаҳмонад, ҳоло дар шаклу маънои муарраб, яъне *фордавс* “боди биҳшишт, биҳшишт” дар истеъмол мебошад. Дар забони англисӣ он на танҳо шакл, балки маънои пешини худро низ нигоҳ доштааст: *paradise* [pærədæs]-биҳшишт, боди декоративӣ (хуисоҳт, хушманзар).

Дар забони тоҷикӣ ҷойи пешвандҳои инкории қадимаи *а-* ва *ан-*ро пешванди *бе-* гирифтааст: *аноҳит-беолоши*, *анӯши -бемарг*.

Дар забони англисӣ шакли қадимаи пешванди инкории *а-* дар баъзе вожаҳо маҳфуз мондааст. Чунончи, вожаи *gab* дар забони англисӣ маънои “серган, лаққӣ,

ҳарза, жоғсӯйӣ, пургӯйӣ” – ро дорад. Антоними он бо пешванди инкории **a-** дар шакли **agape** [əgəip], ки айнан маънои “бегон”, яъне “бо даҳони боз”, “хомӯш”-ро дорад, ифода мёёбад.

Дар забони тоҷикӣ “-дон” дар шакли пасванди маконсоз, ки чуқурӣ, тагро ифода менамояд, истифода мешавад: **каҳдон**, **гулдон**, **сиёҳидон**, **занаҳдон**. Дар забони русӣ дар шакли “**дно**” тағ, умқ, чуқуриро мефаҳмонад. Дар забони англисӣ низ дар ҳамин шакл маънои “*tag, поён*” – ро ифода менамояд: **down** [*doun*] (*tag, поён*), **sit down** - айнан “*поён шин*”, *ups and down* - *кӯтал*(баландӣ) ва *нишебӣ*(настӣ).

Вожай **стор** дар осори давраҳои қадиму миёна шаклҳои *starag*// *starak*//*star*-ро дорад. Дар забони англисӣ низ дар “*Авасто*”-и миёна дар шакли - **star** маҳфуз мондааст.

Вожай **band** [bænd] дар забони англисӣ якчанд омоним дошта, яке аз омонимҳои он ба маънои “банд, ресмон, пайваст” дар забони тоҷикӣ ва англисӣ шаклу маъноҳои ягона дорад ва аз ин омоним калимаҳои зиёде соҳта шудаанд: **bandog** [bændɔg] “саги занҷирбанд”, **bandage** [bændɪdʒ] “бандак”, **bond** [bənd] “бандаж”, “алоқа, пайвастан”, “ишқел”, “маҳкама”, **bondage** [bəndɪdʒ] “вобастагӣ, гуломӣ, ҳолати бандагӣ”, **bondman** [bəndmən] “банд, гуломмард”, **bondmaid** [bəndmeɪd] “гуломзан, каниз, хизматгорзан”.

Устоди ДМТ, профессор Ш. Кабиров бо такя ба маъхазҳои муътамад оиди вожай бостонии мо-**humanisn** фикрҳои ҷолибу арзишманде баён намудааст: “Вожай мазкур аз се ҷузъ: пешванди **hu-** (ху), решай **man**(ман) ва пасванди **-išn**(-ишин) ташаккул ёфтааст. Пешванди **hu**-маънои хуб ва некро ифода намуда, дар ҳамбастагӣ бо исм сифат месозад [2,137; 3,247]. Чунончи: **hučašm**-некчашм, **huxrad**-некхирад, **hušang**-хонаи хуб, ҷойи хуб ва гайра. Шояд ҳиссачаи тасдиқии ҳа (хова), ки муродифи хуб, бале, майлаш мебошад, аз ҳамин **hu** маншаъ гирифта бошад. Решай **man** (ман) фикру андеша ва ниятро ифода намуда, ҳамрешай вожай русии мнение (фикру андеша) мебошад: **Bahman** (Баҳман (бехман) - андешаи нек (бех), **dušman** - андешаи бад ва гайра. Пасванди **-išn** муодили пасванди русии **-izm** буда, исми маънӣ месозад, вале чун исми шахс созад, **z(z)** ба **s(s)** табдил мёёбад. Муқоиса кунед: коммунизм (коммунист), гуманизм (гуманист), шовинизм (шовинист), материализм (материалист) ва гайра”[1,155].

Вожай мазкур имрӯзҳо дар забони тоҷикӣ мисли як қатор калимаҳо дар шакли асл (**humanisn**) ба қатори вожаҳои матрук доҳил шуда, дар радифи вожаҳои сайёр дар либоси бегонаи фарангӣ - гуманизм (гуманист) мустаъмал аст [1,156]. Он дар шаклҳои пешин - **humane** «нек, инсонӣ», **humaneniss** “некӣ, одамгарӣ”, **man** “мард, инсон” (аз **man** “андеша, фикр, шуур”-и авастой маншаъ гирифта, ба маҳлуқи ягона (инсон), ки дорои шуур аст, ҳусусияти фикру андеша карданро дорад, ишора менамояд) дар забони англисӣ маҳфуз мондааст. Қобили зикр аст, ки пасванди **-išn** (-ишин) низ дар забони англисӣ вазифаи худро то имрӯз нигоҳ доштааст.

Бояд зикр кард, ки чунин роҳи тадқиқи забонҳо, яъне омӯҳтани лаҳҷаву гӯйишҳои забонҳои ба ҳам хеш имконият медиҳад, ки бо шиносӣ ва барҳурдорӣ аз ҳусусиятҳои таърихиву грамматикии ҳамдигар, омӯзишу азҳудкунии забонҳои хеш бароямон осон гардад ва бо роҳи муқоисаву таҳлил шаклҳои асли вожаҳои матрукшударо дарёб, эҳёву барқарор кунем ва бо ин восита таркиби луғавии забонамонро бой намоем.

АДАБИЁТ

1. Ш. Кабиров. Мо ҷаро инсонпарварем? (Андар решаёбии як вожа) / Ш. Кабиров // Суҳан аз арши барин омадааст. – Душанбе, 2014. - С.154-156.
2. Саймиддинов Д. Форсии бостон (овошиносӣ, грамматика, овонавишт, катибаҳои меҳӣ, вожанома) / Д. Саймиддинов. - Душанбе, 2008. - 190 с.
3. Соколов С.Н. Древнеперсидский язык / С.Н. Соколов // Основы иранского языкоznания. Древнеиранские языки. - М.: Наука, 1979.

ИРАНСКИЕ СЛЕДЫ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье рассматриваются слова английского происхождения, имеющие единые формы, смысловые и грамматические значение с исконно таджикскими словами, а так же древние слова

индоевропейского происхождения сохранившие первоначальную форму в английском языке, такие как *cow*-гов(корова), *daughter*-дүхтар(девочка, дочь), *bad*-бад(плохой), *eyebrow*-абрӯ(бровь), *bond*-банд-банда (верёвка; окова; раб), *down*-дон (низ, дно); *gab* – сергап(говорун, многословный), с отрицательным префиксом *a*: *agape* [əgeɪp] –бегап (без слов, безмолвно); *paradise* (исконо иранское слово от *para* «возле»+ *diz* «крепость»)-под словом *paradis* подразумевали *сада находившийся возле крепости*; переносном смысле - *рай, декоративный сад*.

Ключевые слова: группа иранских языков, семейство индоевропейских языков, таджикский язык, английский язык, отличительные особенности английского языка, слова единые по форме и значению.

IRANIAN FOOTPRINTS (SIGNS) IN ENGLISH

This article is considered about the rising up of the English words which have the same forms, semantical and grammatical meanings with the original Tajik words and also ancient words of Indo-European rising up their original form in the English language, such as *cow*-*gow*, *daughter*-*духтар*, *bad*-*бад*, *eyebrow*-*абрӯ*, *bond*-*банд*, *down*-*don*, *bottom*; *gab*-*сергап*, *pургӯй* (*gab*, *talker*, *verbose*), with a negative prefix *a*: *agape* [əgeɪp] -*бегап*; *paradise* (Iranian origin word from *para* – near+*diz*-castle)-after word *paradiz*-meant the garden which situated near castle: metaphorical meaning-heaven, decorative garden.

Key words: group of the Iranian languages, the family of Indo-European languages, Tajik language, the English language, the distinctive features of the English language.

Сведения об авторе: М.Б. Аюбова – кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы ТНУ. Телефон: 918-80-06-59

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ РЕЧИ СТУДЕНТОВ НАЦИОНАЛЬНЫХ ГРУПП ВУЗА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ СРЕДСТВ

P.X. Алиева

Таджикский государственный институт языков им. С. Улугзода

В настоящее время во всех образовательных системах мира большое внимание уделяется изучению иностранных языков. Русский язык не является исключением. Содержание обучения русского как иностранного реализует его основные цели, направленные на развитие у студентов культуры общения в процессе формирования всех компонентов иноязычной коммуникативной компетенции. Данные компетенции предполагают формирование как чисто лингвистических навыков (лексических, фонетических, грамматических), так и их нормативное использование в устной и письменной речи.

В практическом курсе русского языка как иностранного в национальных группах вуза, аудирование и чтение присутствуют как цель и как средство обучения. Выступая в учебном процессе в качестве средства обучения, аудирование и чтение помимо своей основной, собственно коммуникативной роли выполняет множество вспомогательных, педагогических функций. Они стимулируют речевую деятельность студентов, обеспечивают управление процессом обучения, используются для знакомства студентов с новым языковым, речевым и страноведческим материалом, выступают как средство формирования навыков и умений во всех видах речевой деятельности, помогают поддерживать достигнутый уровень владения речью, повышают эффективность обратной связи и самоконтроля.

По оценке Архангельского С.И., «...в методике преподавания в педагогическом вузе первоочередным становится определение того, как научить студентов самостоятельно находить научную и прикладную информацию; как формировать знания на основе многообразной информации в строгую научную систему; как научить оперативно и творчески применять знания для расширения и приобретения новых знаний для решения различных методических задач; каким образом и в решении каких задач устанавливать связи изучаемого предмета с другими предметами и видами обучения; каким образом и где наиболее применять знания различных предметов в учебной и творческой профессиональной деятельности; как научить анализировать, наблюдать, обобщать факты и явления и прогнозировать появление новых направлений и тенденций; каким образом выявлять и направлять развитие индивидуальной творческой одаренности студентов»[1, 1980].

Для достижения эффективности обучения преподаватель должен использовать различные методы обучения, которых в настоящее время великое множество. Существуют дистанционные и контактные методы преподавания. Метод дистанционного обучения в нашем вузе используется в основном на заочном отделении.

На очном отделении преподаватель исходит из того, каков контингент группы, общий уровень развития студентов, умение студентов пользоваться компьютером и

информационными технологиями. Поэтому сочетание дистанционных и контактных форм обучения для нас в настоящее время более приемлемо.

Система обучения ориентируется на формирование репродуктивных навыков, сводящихся к умению запоминать и воспроизводить информацию. Уникальные возможности новых технологий позволяют развивать умения и навыки более высокого уровня, включающие способность к рефлексии, сопоставлениям, синтезу и анализу, выявлению связей и нахождению путей решения комплексных проблем, планированию и групповому взаимодействию, то есть всему тому, что получило в литературе название «high-level thinking» (мышление высокого уровня) и в чем использование ИТ может быть наиболее эффективным.

Роль преподавателя в информационном обществе меняется: он перестает быть авторитарным и единственным источником знания (особенно на старших курсах), и становится руководителем и помощником обучающихся в образовательном процессе. Обучающимся предоставляется возможность самостоятельно искать нужные им знания в быстро меняющемся мире, и поэтому им требуется значительное количество индивидуальных стратегий обучения, которые позволили бы каждому из них стать активным участником учебного процесса и критически подходить к предоставляемым им знаниям.

Одной из целей является развитие у каждого студента понимания идеи обучения и механизмов функционирования его собственной памяти.

Мультимедийные продукты и услуги Интернета предоставляют широчайшие возможности повышения эффективности процесса обучения:

-одновременное использование нескольких каналов восприятия обучающихся в процессе обучения, за счет чего достигается интеграция информации, доставляемой несколькими различными органами чувств;

-возможность имитации сложных реальных ситуаций и экспериментов;

-визуализация абстрактной информации за счет динамического представления процессов;

-возможность развить когнитивные структуры и интерпретации студентов, обрамляя изучаемый материал в широкий учебный, общественный, исторический контекст, и связывая учебный материал с интерпретацией учащегося.

Интерактивность подразумевает процесс предоставления информации в ответ на запросы пользователя. Интерактивность позволяет, в определённых пределах, управлять представлением информации: обучающиеся могут менять настройки, изучать результаты, а также отвечать на запросы программы о конкретных предпочтениях пользователя. Они также могут устанавливать скорость подачи материала и число повторений, удовлетворяющие их индивидуальным академическим потребностям.

Подобно использованию учебников, применение учебных средств мультимедиа обогащает стратегию преподавания лишь в том случае, когда преподаватель не только поставляет информацию, но также и руководит, поддерживает и помогает обучающимся в учебном процессе.

Поэтому, прежде чем дать студенту задание для самостоятельной работы, преподаватель должен объяснить, где можно найти интересующую студента тему, ресурсами какой электронной библиотеки можно воспользоваться, где можно найти различные словари, электронные учебные пособия.

Так как изучаемый студентами язык – русский, нами даются студентам российские языковые порталы:

Портал Philology.ru. Портал Philology.ru является некоммерческой инициативой. Задача – способствовать распространению филологических знаний в России и других странах.

ГРАМОТА.РУ-универсальный интернет-проект, посвященный русскому языку и адресованный всем, кто его знает, изучает или хочет выучить, а главное – любит. Все службы портала бесплатны и общедоступны.

Данный портал состоит из нескольких разделов:

Раздел «Словари».

В разделе представлены онлайновые словари ГРАМОТЫ.РУ, ссылки на словарные ресурсы Интернета, подробные описания типов словарей русского языка.

Электронные словари ГРАМОТЫ.РУ объединены универсальной системой поиска. Одним кликом можно проверить правописание, произношение, ударение, узнать значение слова, найти синонимы, антонимы, уточнить грамматические формы. Сюда включены такие словари:

«Орфографический словарь русского языка» (под редакцией В. В. Лопатина), «Словарь трудностей произношения и ударения в современном русском языке» (К. С. Горбачевича), «Новый толково-словообразовательный словарь русского языка» (Т. Ф. Ефремовой), «Словарь ударений русского языка» (Ф. Л. Агеенко и М. В. Зарвы).

Раздел «Справка»:

В этом разделе представлена справочная литература: действующие правила русской орфографии и пунктуации, официальные документы.

Рубрика «Письмовник: культура письменной речи» не только учит этикету делового письма, но и разбирает самые трудные вопросы, возникающие при составлении писем и деловых документов. «Письмовник» поможет оформить рецензию, автобиографию, резюме, заявление, характеристику, правильно составить библиографию. Что немаловажно в будущей профессиональной деятельности студентов.

Раздел «Лента»:

«Лента» - это информационный центр ГРАМОТЫ.РУ. Здесь собраны все новости о русском языке: события и комментарии, горячие темы, конференции, памятные даты.

Раздел «Класс».

Для тех, кто учит и учится! Здесь вы найдете электронные учебники и сможете повысить свой уровень грамотности при помощи курса «Репетитор онлайн», ознакомиться с заданиями олимпиад по русскому языку. Преподаватели могут воспользоваться материалами для подготовки к уроку, а учащиеся найдут мультимедийные учебники, цитаты о русском языке и веселые запоминалки.

Раздел «Библиотека».

«Библиотека»-собрание публикаций, среди которых могут быть и ваши. Авторы «Журнала»-ведущие специалисты по русскому языку. Портал сотрудничает с такими журналами, как «Мир русского слова», «Русская речь», «Русский язык за рубежом», «Наука и жизнь». А в рубрике «Читальный зал» представлены все программные произведения русской литературы и классические критические статьи.

Раздел «Игра».

Как пишут разработчики: «Здесь не бывает скучно! Присоединяйтесь к дружной компании любителей «Королевского квадрата», более известного как «Балда». Вы можете помериться силами с компьютером или с выбранным вами сетевым соперником».

Кроме этого, в «Игре» есть шутки и анекдоты, информация о конкурсах ГРАМОТЫ.РУ. Можно попробовать сыграть в лингвистические настольные игры, правила которых вы найдете на ГРАМОТЕ, и загадать загадки [3].

Использование студентами (особенно начальных курсов) вышеназванных порталов даёт неплохие результаты. Ввиду того, что студенты практически не изучали в школе литературные произведения русских писателей, мы, группа преподавателей вуза, для каждого курса составили учебники по развитию устной и письменной речи, в которые включили адаптированные тексты из произведений русских писателей. Многие студенты, желая узнать содержание произведения полностью, заходят на портал «Библиотека» или другие порталы, читают произведения или просматривают мульти фильмы или учебные фильмы по пройденным темам. На последующих занятиях студенты, составляя монологи и диалоги по теме, используют не только вербальные приёмы, но и мимику, жесты, интонацию.

При изучении морфологии и орфографии студенты для самопроверки знаний пытаются выполнять тестовые задания и делятся своим опытом со своими однокурсниками.

Отметим некоторые особенности применения мультимедиа технологий в образовательном процессе.

Использование мультимедиа позволяет обучающимся самостоятельно работать над учебными материалами и самостоятельно решать, как изучать материалы, в какой последовательности и как использовать интерактивные возможности мультимедийных программ, как реализовать совместную работу с другими членами учебной группы. Таким образом, обучающиеся становятся активными участниками образовательного процесса.

Обучающиеся могут влиять на свой собственный процесс обучения, подстраивая его под свои индивидуальные способности и предпочтения. Они могут изучать именно тот материал, который их интересует, повторять материал столько раз, сколько им нужно, и это помогает устранить многие препятствия их индивидуальному восприятию.

Интеграция средств мультимедиа требует глубокого аналитического, практического и экспериментаторского подхода, который ставит в центр процесса обучения самого обучающегося. Тот факт, что процесс обучения ориентирован на обучающихся, означает,

что они должны выработать навыки самостоятельно находить информацию, необходимую для формирования знаний. Поэтому, необходимо использовать различные методы индивидуального обучения, которые позволили бы каждому из них стать активным участником процесса обучения и критически подходить к изучаемому материалу.

Таким образом, нет сомнения в том, что информационно-коммуникационные технологии способны предложить все возрастающие возможности для развития систем образования всех стран мирового сообщества.

Мультимедиа-презентация как индивидуальный проект дает весьма полезный учебный эффект: студенты учатся самостоятельно подбирать необходимый материал для выражения своей идеи, структурировать собранный материал, составлять план выступления, выбирать адекватные комментарии и иллюстрации. Подготовка выступлений - это тот вид деятельности, с которой большинству студентов постоянно придется сталкиваться в дальнейшей учебе или работе.

Для того, чтобы создать иллюстрации, можно использовать имеющийся графический редактор или же ввести картинки и фотографии через сканирующее устройство. Если запланировать в проекте работу по созданию сопроводительной печатной документации, то это позволит ученикам получить опыт в подготовке конспектов, оформлении приглашений и других раздаточных материалов для аудитории.

Внимание российской и мировой педагогической науки и практики к модели личностно-ориентированного образования во многом связано с эволюцией философских взглядов, в соответствии с которыми в центр научной картины мира выдвигается человек. Личностно-ориентированное образование - это образование, которое:

- ориентировано на обучаемого как на основную ценность всего образовательного процесса;

- способствует созданию условий для формирования и проявления личностных качеств обучаемых, развития их мышления, становления творческой, активной, инициативной личности, удовлетворения познавательных и духовных потребностей обучаемых, развития их интеллекта, социальных и коммуникативных способностей, навыков самообразования, саморазвития;

-ориентировано на потребность общества в специалистах, способных к самостоятельному приобретению знаний, переквалификации и адаптации в новых социальных условиях [4, 1994].

Применение средств мультимедиа в обучении позволяет:

-решить задачи гуманизации образования;

-повысить эффективность учебного процесса;

-развить личностные качества обучаемых (обученность, обучаемость, способность к самообразованию, самовоспитанию, самообучению, само развитию, творческие способности, умение применять полученные знания на практике, познавательный интерес, отношение к труду);

-развить коммуникативные и социальные способности обучаемых;

-существенно расширить возможности индивидуализации и дифференциации открытого и дистанционного обучения за счет предоставления каждому обучаемому персонального педагога, роль которого выполняет компьютер;

-определить обучаемого в качестве активного субъекта познания, признать его самоценность;

-учесть субъективный опыт обучаемого, его индивидуальные особенности;

- осуществить самостоятельную учебную деятельность, в ходе которой обучаемый самообучается и саморазвивается;

-привить обучаемому навыки работы с современными технологиями, что способствует его адаптации к быстро изменяющимся социальным условиям для успешной реализации своих профессиональных задач.

Использование мультимедийных средств в открытом образовании позволяет студентам работать над учебными материалами по-разному. В этом случае студент имеет возможность решить, как изучать материалы, как применять интерактивные возможности мультимедиа приложения и как реализовать совместную работу со своими сокурсниками. Таким образом, студенты становятся активными участниками образовательного процесса.

Мультимедийные программные средства способствуют повышению эффективности следующих видов открытой образовательной деятельности:

-просмотра аудиовизуальной информации;

-тренажера по теории с использованием практических упражнений;

-педагогического контроля и измерения результативности обучения;

- работы со словарем терминов и понятий;
- интерактивного общения обучаемого с преподавателем.

Использование мультимедийных средств обучения позволяет реализовать новые высокоэффективные методы самостоятельного обучения, значимые с точки зрения системы открытого образования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Архангельский С.И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы / С.И.Архангельский. - М.: Высшая школа, 1980. - 368 с.
2. Гальскова Н.Д. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика: учеб. пособие для студ. учреждений высш. проф. Образования.7-е изд. / Н.Д. Гальскова, Н.И.Гез. - М.: Издательский центр Академия, 2013. - 336 с.
3. Кулик А. Интернета для развития системы образования и науки в регионах (на примере политологии) / А. Кулик. [Электронный ресурс]. // http://www.prof.msu.ru/publ/ulan-ude/u_18.htm
4. Роберт И.В. Современные информационные технологии в образовании: дидактические проблемы, перспективы использования / И.В. Роберт. - М.: Школа-Пресс, 1994. - 294 с.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ РЕЧИ СТУДЕНТОВ НАЦИОНАЛЬНЫХ ГРУПП ВУЗА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ СРЕДСТВ

В статье отмечается необходимость использования мультимедийных средств и информационных технологий в учебном процессе по русскому языку. Рассмотрены преимущества, актуальность и успешность их применения в том случае, если будет обеспечена органическая связь и сочетаемость с традиционными методами и приёмами обучения. Средства ИКТ являются эффективным средством активизации познавательного интереса студентов национальных групп и способствуют совершенствованию качества знаний по русскому языку.

Ключевые слова: иноязычная коммуникативная компетенция, лингвистические навыки, мультимедиа, интерактивность, индивидуальный проект.

SOME OF ASPECTS OF DEVELOPMENT OF SPEECH OF STUDENTS OF NATIONAL GROUPS OF THE UNIVERSITY WITH THE USAGE OF MULTIMEDIA MEANS

The article points out the need for multimedia and information technologies in the educational process in the Russian language. The advantages, the relevance and success of their application in the event that will be provided by an organic connection and compatibility with traditional methods and methods of learning. Information technology tools are an effective means of enhancing students cognitive interest groups and national and contribute to improving the quality of knowledge of the Russian language.

Key words: Foreign language communicative competence, linguistic skills, multimedia, interactivity, individual project.

Сведения об авторе: Р. Х. Алиева – старший преподаватель кафедры русского языка Таджикского государственного института языков им. С. Улугзода. Телефон: 934-50-45-51. E-mail: alievarh53@mail.ru

МЕСТО ПРОПОЗИЦИИ В ФОРМИРОВАНИИ ВТОРИЧНЫХ ЗНАЧЕНИЙ ДЕВЕРБАТИВОВ

Г. К. Касимова

Пензенский артиллерийский инженерный институт, Россия

Словообразовательные процессы в последние годы дериватологи все чаще рассматривают с синтаксической точки зрения; наблюдается обращение к глубинному синтаксису, который предполагает «исследование языковых ситуаций и лексико-синтаксической роли в этих ситуациях производящей основы. Наиболее эффективным способом рассмотрения роли семантики мотиватора в производном слове является обращение к лексико-словообразовательному значению (далее ЛСЗ), которое представляет собой типизированное лексическое наполнение пропозициональной структуры. ... Пропозиция – это смысловая модель, с предельной обобщенностью отражающая актуальное для автора речи внеязыковое содержание» [4, 97].

Анализ многозначных имен существительных, выявление источников и типов полисемии влечет за собой исследование семантики мотивирующих слов, их синтаксических характеристик. При рассмотрении структуры значений девербативов необходимо, в первую очередь, исследовать семантику мотиватора, что предполагает обращение к глубинному суждению, в центре которого находится глагол. Как правило, глагол выступает предикатом, а его распространители–актантами. «В качестве эталона глубинного суждения, актуализированного семантикой производного слова, в лингвистике рассматривается минимальная пропозициональная структура, представленная предикатом и двумя (либо одним) актантными распространителями» [1, 97].

Согласно справедливому утверждению И.М. Кобозевой, «предикат является главным, определяющим элементом в структуре пропозиции поскольку, поскольку ситуация определяется не объектами, которые в ней участвуют, а теми отношениями, в которых они находятся. Предикат определяет ситуацию, так как он указывает на определенный тип отношений на множестве объектов: определяет характер этих отношений, количество их членов и их роли.

Термы, обозначающие обязательных участников ситуации, определяемой некоторым предикатом, называются аргументами этого предиката, или его актантами» [2, 219].

Актанты, или участники пропозиции, – это активные семантические валентности глагола. Они присоединяют к глаголу синтаксически зависимые слова, каждой из которых соответствует переменная в толковании его значения. В качестве участников (актантов) ситуации могут выступать субъект, объект, орудие, место, средство, способ действия.

Как отмечает М.Н.Янценецкая, «пропозициональный характер словообразования проявляется в том, что значение производного формируется путем «свертывания» соответствующей пропозиции. При этом пропозиция оказывается представленной в аспекте того ее компонента, который в результате словообразовательного акта получает вербальное выражение». [6, 9].

Подтверждает эту мысль Л. А. Араева: «в семантике производного слова пропозиция ...представлена в свернутом виде с реализацией минимальной либо максимальной, многоместной структурно - логической схемы. ...Развернутая, многоместная пропозиция реализуется комплексом мотивирующих единиц, выстроенных в определенном порядке сообразно той функции, которую выполняет в пропозиции производное слово, что обуславливает видение одной и той же пропозиции каждый раз в новом ракурсе» [1, 79].

Неоднократная реализация многоместной пропозиции способствует формированию многозначности производного слова, о чем свидетельствует наличие в словарном составе языка огромного массива полисемантических лексических единиц.

Пропозициональный аспект словообразования, активно разрабатываемый в последние двадцать лет, «позволяет проникнуть в суть вещей, увидеть, что стоит за эмпирической данностью и первоначально скрыто от взора исследователя» [3, 41. Цит. по 1, 79].

Объектом нашего исследования являются многозначные имена действия с суффиксом-*-ниј-*, извлеченные из Словаря русского языка в 4-х т. под ред. А. П. Евгеньевой (МАС), Словообразовательного словаря русского языка А.Н.Тихонова и сайта Национального корпуса русского языка (НКРЯ). Каждый из девербативов представляет собой иерархически организованную целостность. В качестве исходного у них выступает опредмеченное процессуальное значение, которое образуется в рамках модели (*V + -ниј-*)*N*. Нового лексического значения в процессе синтаксической деривации при этом не возникает, дериват характеризуется совмещением общекатегориального значения предметности с семантикой действия, процессуальности. Как отмечает С. Н. Лохов, производные синтаксические дериваты имеют непропозитивное значение, так как в процессах синтаксической деривации не создается нового пропозитивного содержания: для подобных дериватов характерно категориально - грамматическое изменение без трансформации семантики мотиватора (ср.: *прокрутка* ← *прокрутить*; лексические значения деривата и мотиватора тождественны) [4, 98].

Исследование структуры девербативов с вторичными предметными номинациями показывает, что транспозиционное значение девербатива предстает номинализацией, которая впоследствии выступает мотивирующей базой для развития производных значений путем семантической деривации. Вторичные номинации характеризуются предметной семантикой, которая, как правило, является следствием метонимических переносов. Их появление в структуре имен действия детерминировано семантическими валентностями производящего глагола: наличием актантов, их количеством, признаками, функциями. Валентностные свойства составляют понятийный, содержательный уровень пропозициональной структуры мотивирующих глаголов.

«Валентность является одной из важнейших структурных характеристик лексических единиц: она фиксирует типовую сочетаемость данной единицы с другими и всю дистрибуцию этой единицы, т.е. совокупность всех сочетаний (окружений, контекстов), в которых данная единица может встречаться. Валентность (сочетаемость) основывается на законах смыслового (семантического) согласования, соположения единиц, благодаря наличию в их содержании общих компонентов» [5, 94].

При актуализации тех или иных компонентов семантической структуры глагола у девербатива развивается вторичная номинация, в результате чего происходит расширение

структуры значения имени действия. При семантической деривации производные значения формируются в рамках модели **N-ниј- → N-ниј-**.

При пропозициональном подходе к исследованию семантической парадигмы полисеманта обнаруживаются преобразования мотиваторов, актуализирующих определенную структурно-логическую схему. «Нахождение в основе пропозиции глагола обусловливает распространение его актантами. ...мотивирующие глаголы объективируют производные в различных актантных позициях. Образующиеся в результате такого функционирования мотивирующие многозначные дериваты эксплицируют сложную комбинаторику различных пропозиций в виде набора ЛСВ нескольких номинативных классов» [1, 100].

Рассмотрим семантическую парадигму некоторых девербативов, структура которых сформирована по различным типам полисемии.

Так, радиальный тип полисемии представлен в таких именах действия, как *соединение, развоение, сопровождение, направление, приближение, поселение, вложение, учреждение, освещение, решение, отделение, сообщение, приобретение, обеспечение* и мн. др. При этом семантическая парадигма девербативов включает различное количество ЛСВ.

У девербатива *соединение* в семантической парадигме наличествует 4 ЛСВ:

1. *Действие по знач. глаг. соединить—соединять и соединиться—соединяться. Соединение проводов. Соединение теории и практики.*

2. То, что соединяет что-л., а также место, где что-л. соединено. *Волны <...> порвали соединения между трубами.* Паустовский, Рождение моря.

3. Крупная воинская единица (бригада, дивизия, корпус и т. п.), состоящая из нескольких частей одного или различных родов войск. *Танковые соединения.*

4. Хим. Вещество, молекула которого состоит из атомов нескольких элементов. *Химическое соединение. Органическое соединение.*

Как видим, в формировании семантики существительного участвуют переходные и возвратные глаголы. 1-й ЛСВ с транспозиционным значением опредмеченного действия выступает мотиватором для развития вторичных, предметных номинаций девербатива. В процессе семантической деривации в результате актуализации различных компонентов пропозиции формируются мутационные значения средства/места действия (2-й ЛСВ), субъекта (3-й ЛСВ) действия. В 4-м ЛСВ девербатива представлено терминологическое значение, опирающееся на семантику глагола *соединиться*: 5. Вступить в химическое взаимодействие. *Водород соединился с кислородом.*

Следует заметить, что семантика девербатива *соединение* полностью опирается на семантику мотиваторов. Вторичные номинации образуются путем актуализации определенных компонентов семантики глагола, который является предикатом пропозиции. Производные значения формируются по типу радиальной полисемии, при которой вторичные номинации мотивированы исходным ЛСВ имени, представляющим собой номинализацию мотивирующего действия. См. схему:

У девербатива *отделение*, включающего в свою парадигму семь ЛСВ, в процессе семантической деривации в результате актуализации субъектного и объектного компонентов пропозиции формируются значения субъекта (2, 4, 7-й ЛСВ) и объекта (3, 5, 6-й ЛСВ) действия.

Существительное *сообщение* включает в свою парадигму вторичные номинации со значениями объекта (2-й ЛСВ), способа (3-й ЛСВ) и средства (4-й ЛСВ) действия; девербатив *приобретение*, помимо транспозиционного, характеризуется значениями результата (2-й ЛСВ) и объекта (3-й ЛСВ) действия; в семантической парадигме деривата *обвинение* представлены значения 2-го объекта (2-й ЛСВ) и субъекта (*Юр.* 3-й ЛСВ) действия.

Структура лексического значения девербатива *окружение* представлена пятью ЛСВ:

1. Действие по глаг. окружить—окружать (в 1 и 3 знач.).

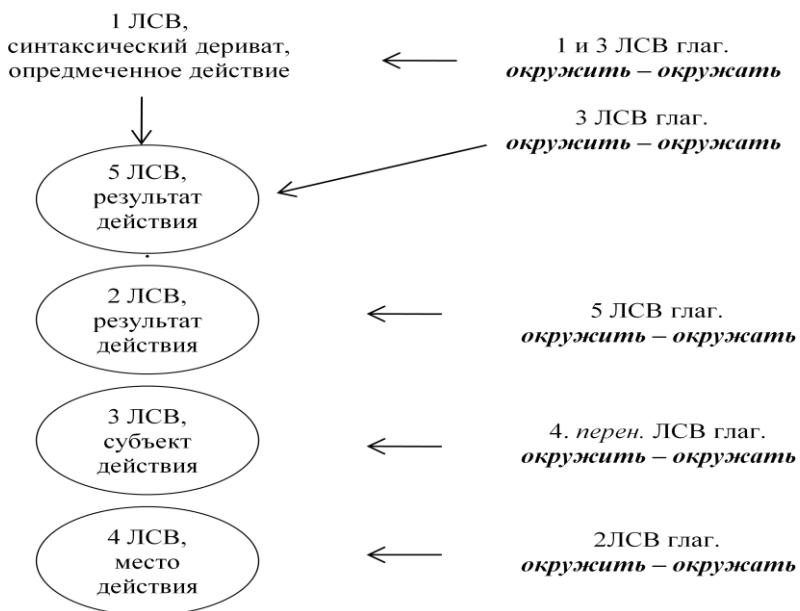
2. Окружающая обстановка, условия существования кого-, чего-л. *Географическое окружение. Капиталистическое окружение.*

3. Совокупность лиц, составляющих общество, в котором кто-л. вращается; окружающая среда. — *Хорошо бы посоветоваться со взрослой умной женщиной — но таких в окружении нет...Л. Улицкая. Казус Кукоцкого «Новый Мир», 2000. НКРЯ.*

4. Окружающий, прилегающий к чему-л. район, окрестность. *Машиностроительные заводы Москвы и ее окружения. — Дом стоял в окружении пышного сада с дорожками и клумбами. В. Крейд. Георгий Иванов в Йере // «Звезда», 2003. НКРЯ.*

5. Положение, при котором кто-, что-л. находится в кольце вражеских войск. *Попасть в окружение. Из окружения "демянского мешка", немцы-таки вышли. М. Карпов. Список Визенталя (2003) // «Совершенно секретно», 2003.05.05. НКРЯ.*

Семантическая парадигма девербатива *окружение*, как видно из схемы, сформирована преимущественно по отраженному типу полисемии, которая «целиком обращена к словообразованию». Собственно полисемия развивается в производящем, но при соотносительности производного с производящим по всему семантическому объему или по его части, включающей несколько значений, она передается производному» [7, с. 60]. Обращает на себя внимание 5-й ЛСВ с предметным значением результата действия, для которого характерна множественность мотивации: В одном случае он может быть следствием семантической деривации, будучи произведенным от исходного, транспозиционного, значения девербатива, в другом — перед нами результат лексической деривации, при которой мотиватором выступает 3-й ЛСВ глагола. Все производные вторичные номинации сформированы в процессе реализации определенных структурно-логических схем с актуализацией таких компонентов пропозиции, как результат (2 и 5-ЛСВ), субъект (3-й ЛСВ), место (4-й ЛСВ) действия.

Структура лексического значения имени действия *управление* включает в себя 5 ЛСВ:

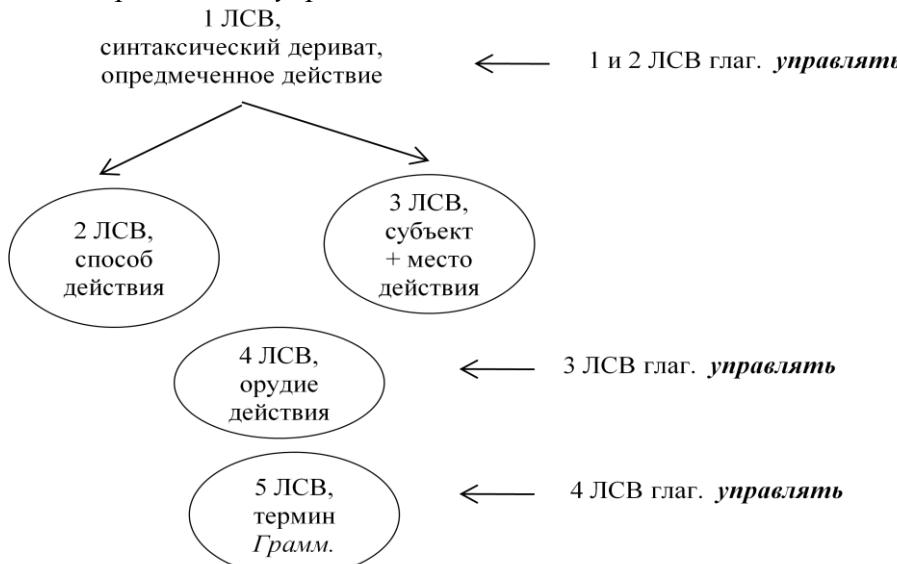
1. Действие по глаг. управлять (в 1 и 2 знач.). *Управление автомобилем. || Дирижирование (оркестром, хором). Я должна была спеть арию Маргариты в саду в опере «Фауст» в сопровождении оркестра под управлением самого Направника. Салина, Жизнь и сцена.*

2. Деятельность органов государственной власти. *Методы государственного управления.*

3. Административное учреждение или административный орган внутри какого-л. учреждения. *Центральное статистическое управление. Управление железной дороги. || Здание, помещение, в котором находится такой орган или учреждение.*

4. Совокупность приборов, посредством которых управляют действием машины, механизма и других устройств. *Автоматическое управление.*

5. Грамм. Синтаксическое подчинение одного слова другому, состоящее в том, что одно слово требует после себя дополнения в определенном падеже. *Глагольное управление. Предложное управление.*

Семантическая парадигма девербатива *управление* структурирована по комбинированному типу полисемии: радиальная (2 и 3-й ЛСВ) + отраженная (4 и 5-й ЛСВ) полисемия. Транспозиционное значение девербатива выступает мотивирующей базой в процессе семантической деривации для формирования 2-го ЛСВ со значением способа действия и 3-го ЛСВ со значением субъекта действия, при этом актуализируется и пространственный компонент пропозиции, что способствует реализации значения места действия. По отраженному типу полисемии от 3-го ЛСВ глагола образуется инструментальное значение девербатива, а 5-й ЛСВ имени действия сохраняет терминологическую семантику 4-го ЛСВ мотиватора.

Таким образом, пропозициональный подход к исследованию структуры лексического значения многозначных девербативов с суффиксом *-ниј-* показывает, что существенную роль в формировании вторичных номинаций играет семантика мотивирующего глагола. Актуализацией семантических распространителей мотиватора обусловлено появление в семантической парадигме имен действия таких мутационных значений, как **субъект действия**: *соединение* (3-й ЛСВ), *сопровождение* (4-й ЛСВ), *окружение* (3), *прикрытие* (2), *собрание* (5), *разветвление* (2), *отделение* (2, 7); **объект действия**: *вложение* (2, 3), *собрание* (6), *подразделение* (2, 3), *отделение* (1, 5), *чтение* (2), *познание* (3), *перечисление* (3), *сообщение* (2), *издание* (2–4); **2-й объект действия**: *сопровождение* (2), *украшение* (3), *объяснение* (4); **результат действия**: *окружение* (2, 5), *удединение* (3), *представление* (5), *решение* (3), *оправдание* (2), *осложнение* (3), *повышение* (3); **средство действия**: *украшение* (2), *решение* (2), *назначение* (2), *оправдание* (3), *признание* (2), *сообщение* (4), *указание* (2, 3), *освещение* (2); **способ действия**: *сложение* (2), *поселение* (3), *размещение* (2), *удединение* (2), *собрание* (3, 4), *распределение* (2), *чтение* (3), *объяснение* (3); **орудие действия**: *прикрытие* (3), *крепление* (3), *цепление* (2, 3), *освещение* (3); **место действия**: *окружение* (4), *поселение* (2), *затемнение* (3), *разветвление* (2), *уплотнение* (2), *искривление* (2), *повышение* (2) и т.д.

При формировании семантической парадигмы многозначных девербативов наблюдается неоднократная реализация многоместной пропозиции, что способствует образованию различных мутационных значений у имен действия, которые структурируются по различным типам полисемии. Последнее свидетельствует о системной организации структуры полисемантов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Араева Л. А. Словообразовательный тип / Л. А. Араева. – М.: Книжный дом ЛИБРОКОМ, 2009. – 272 с.
2. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика / И. М. Кобозева. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 352 с.
3. Кубрякова Е. С. Категории падежной грамматики и их роль в сравнительно-типологическом изучении словообразовательных систем славянских языков / Е.С. Кубрякова // Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. - М.: Наука, 1987. - С.37–40.
4. Лохов С.Н. Пропозициональный подход как метод изучения семантических особенностей субстантивной производной лексики / С.Н. Лохов // Словарь, грамматика, текст в свете антропоцентрической лингвистики. – Иркутск, 2001. – С.97-105.

5. Новиков Л. А. Семантика русского языка / Л. А. Новиков. – М.: Высшая школа, 1982. – 272 с.
6. Семантические вопросы словообразования. Производящее слово / ред. М.Н. Янценецкая. – Томск, 1991. – 237 с.
7. Ширшов И. А. Типы полисемии в производном слове / И. А Ширшов // Филологические науки. 1996. - № 1. - С.55–66.

МЕСТО ПРОПОЗИЦИИ В ФОРМИРОВАНИИ ВТОРИЧНЫХ ЗНАЧЕНИЙ ДЕВЕРБАТИВОВ

В статье рассматривается связь деривационных процессов с синтаксическими характеристиками мотивирующих слов. В частности, исследуется роль пропозиции в формировании вторичных номинаций в структуре многозначных дериватов. В работе представлены девербативы, семантическая парадигма которых сформирована по различным типам полисемии.

Ключевые слова: деривация, пропозиция, мотиватор, девербативы, субстантивы, вторичные номинации.

ABOUT THE PLACE OF PROPOSITION IN THE PROCESSES OF DERIVATION

The article examines the connection between derivational processes and syntactic characteristics of motivating words. In particular, the author examines the role of proposition in the formation of secondary nomination in the structure of polysemantic derivatives. The article describes deverbals semantic paradigm of which is formed according to different types of polysemy.

Key words: derivation, proposition, motivator, deverbals, substantive, secondary nominations.

Сведения об авторе: Г. К. Касимова - кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка Пензенского артиллерийского инженерного института. Телефон: (412)54-33-62; моб. +79374319222.
E-mail: zuhra_kasimova@mail.ru

ИСМ ДАР ГҮЙИШИ ДАШТИСТОН

X. Маликзода

Пажӯҳишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси ҳаттии ба номи А.Рӯдакии АИ ҶТ

Забон як ниҳоди иҷтимоӣ ва муҳимтарин ниҳоди башар аст. Ин ниҳод дар ҳамаи иҷтимооти башарӣ вучуд дорад ва вазифа ва нақши он дар ҳама ҷо яксон аст. Аммо шакли он дар ҳамаи ҷавомеъ яксон нест. Он дар ҳар иҷтимоот бо иҷтимооти дигар тафовут дорад. Афзун бар ин забон падидаест, ки ҳамроҳ ва ҳамоҳанг бо дигаргунӣ ва таҳаввулоти ниёзҳои ҷомеа, дучори тағиیر ва таҳаввул мешавад. Ҳамчунин, шаклҳои гуногуне, чун гуна ва гӯйиш, тавсифкунандай қавоид ва вижагиҳои дастурӣ, ҷонагонӣ ва талафғузии забон аст. Гӯйиши мавриди баҳс яке аз гӯйишҳои ҷонуби гарбии Эрон, ҷонагонӣ дар оstonи Бушаҳр ва шаҳристони Даҳтистон аст, ба номи гӯйиши Саъдобод. Шаҳристони Даҳтистон шомили шаҳрҳо ва баҳшҳои Баҳорҷон, Обпаҳш, Саъдобод аст, ки бо тафовути андак ва шабоҳатҳои бисёр дар он бо унвони гӯйиши даҳтистонӣ дар ин мақола ба он ном бурда мешавад.

Исм аз ҷиҳати шумора (муфрад ва ҷамъ). Дар гӯйиши Даҳтистон исм аз ҷиҳати тэъдод ба ду гуна – муфрад ва ҷамъ меояд. Исми муфрад ҳаммонанди соҳти забони форсии меъёр нишонае надорад:

оташ - /taš/, *китоб* - /ketâv/, *муш* - /mošk/ *гуруба* - /goli/, *дасм* - /das/, *қурбоқа* - /qorvak/.

Нишонаи ҷамъ дар ин гӯйиш /-al/ мебошад, ки ба охири шакл афзуда мешавад. Агар пасванди ҷамъ ба ҷонагонӣ махтум ба сомит афзуда шавад, дигаргунии овой дар шакли муфрад ҷонагонӣ намешавад ва чун форсии меъёр аст монанди:

даҳраҳтҳо - /deraxt/ +/-al/ → /deaxt - al/, *акрабҳо* - /aqrav/ +/-al/ → /aqrav-al/?

Аммо, агар нишонаи ҷамъ ба ҷонагонӣ махтум ба мусавват (садонок) афзуда шавад, сомитҳои миёнҷӣ падидор мешаванд, ки хилофи дастури форсии меъёр аст:

Шумоҳо /šomâ/+/-al/ → /šomâ- n-al/, *онҳо* /?ow/ +/-al/ → ?ow -v- al/, *мадрасаҳо* /madrese/+/-al/ → /madrese-y -al/.

Ҳамон тавре ки дида мешавад, се миёнҷӣ [v-n-y]байни нишонаи ҷамъ ва ҷонагонӣ намоён мешавад, ки дар бештар ҷонагонӣ ин гӯйиш корбурд доранд. Бояд гуфта шавад, ки дар гӯйиши Даҳтистон истисное низ вучуд дорад. Масалан, дар ҷонагонӣ «зан», ки ба сомит «н» поён меёбад, ду гуна ҷамъ баста мешавад. Бо миёнҷии [gl] ва бидуни миёнҷӣ:

Занҳо /zen/+/-al/ → /zen -al/, *занҳо* /zen/+/-al/ → /zan-g-al/.

Ё баъзе аз қалимот монанди дастури забони форсии меъёр ду бор ҷамъ баста мешаванд, монанди:

дехотҳо - /dehât/ +/-al/ → /dehât- al/, *мардумон* - /mardom/ +/-al/ → /mardom -al/.

Ҳамчунин, асомии гайри қобили шумориш, ки дар англисӣ чамъ баста намешаванд, мутобики дастури форсии меъёр дар ин гӯйиш чамъ баста мешаванд, ки дар вожагони маҳтум ба сомит бидуни вочи миёнҷӣ ва дар вожагони маҳтум ба мусавват, бо вочи миёнҷӣ зоҳир мешавад:

кураҳо - /kere/+ /-al/ → /kere- y- al/, **панирҳо** - /penir /+/-al/ → /penir- al/, **обҳо** /ow/+/-al?/ → /ow-v-al?/, **гӯштҳо** - /gušt/+ /-al/ → /gušt-al/.

Дар ин гӯйиш вожагоне вучуд доранд, ки монанди забони меъёр ба шеваи сарф ва наҳви арабӣ ҳам чамъ баста мешаванд:

камолот - /kemâlât/, **деком** /dehât/, **аҳвол** - /ahvâl?/.

Муаррифа ва накара кардани исм. Аломатҳои накара дар гӯйиши Даштистон тибқи дастури забони форсии меъёр аст /ye/ (ва гоҳ бо /yak/) дар аввал ва /i/ дар охири вожа қарор мегирад: **як китобе** /ye ketâ-v-i/, **китобе** /ketâvi/.

Дар ин гӯйиш /i/ ба танҳоӣ дар охири вожа метавонад аломати накара бошад, аммо /ye/ қабл аз исм ба танҳоӣ ба унвони нишонаи накара намеояд. Яъне, ҳар гоҳ /ye/ дар ибтидиои исме қарор мегирад, вучуди /i/ дар поёни исм лозим аст: ҳеч гоҳ намегӯем, ки «Як мардро дидам», балки гуфта мешавад: «Як мардеро дидам» /ye merd diđom/ → /ye merd-i diđom/.

Дар дастури забони форсӣ вожагони маҳтум ба мусавват, замоне ки ҳамроҳи аломати накараи /i/ меоянд, ба вочи миёнҷӣ ниёз доранд, монанди **донишҷӯе** - /dânešju/+ /i/ → /dânešju-y-i/. Дар ин гӯйиш илова бар вочи /y/, воҷҳои миёнҷии /n/, /v/ низ зоҳир мешавад: **гове** - /gâ/+/-i/ → /goy-n-i/, **миқдоре ҷав** - /jow/ +/-i/ → /jow- v- i/.

Аломати муаррифа. Аломатҳои муаррифа дар гӯйиши Даштистон /-ak/, / -u/, /-ku/ аст, ки ҳар қадом корбурди хосе доранд ва вобаста ба вочи поёни калима ба кор мераванд: /-ku/ дар охири вожаҳои маҳтум ба мусавват меоянд.

он ҳона - /xune/+/-ku/ → /xune -y- ku/, **он сандали** - /sandeli/+/-ku/ → /sandeli-ku/.

Пасванди /-ku/ дар охири вожаҳои маҳтум ба сомит, ба ҷиҳати вучуди ду сомит дар қанори ҳам, пеш аз он, аз як вочи миёнҷӣ (мусавват) истифода мешавад. Албатта, дар баъзе маврид метавон чунин қалимотеро бидуни зоҳир шудани вочи миёнҷӣ ҳам талаффуз кард: он ҳалаб - /heleb- ku/ ё /heleb/+/-ku/ → /heleb -e-ku/.

Дар баъзе маворид ҳам наметавон бидуни вочи /-e/ вожаеро талаффуз кард:

он тахт - /taxt/ +/-k/ → /taxt-e-ku/, **он фарши** - /farš/+/-ku/ → /farš-e-ku/.

Нишонаи нидо. Дар ин гӯйиш нишонаи нидо монанди форсии меъёр аст ва аз аломатҳои /ey/ ва / yâ/ дар ибтидиои исм ва /-â/ дар поёни он истифода мешавад, монанди:

а) нишонаи нидои /yâ/, /ey/ дар ибтидиои исм: **эй дунё** - /ey denyâ?/, ё **Аллоҳ** /yâ allâ(h)?/;

б) бо вочи /-â/ дар поёни вожа: **Худоят** - /xodâ/ → /xođâ -y-â/.

Гоҳ ҳуди вожа танҳо бо тағири оҳанг ва бидуни хуруфи нидо низ метавонад мунидо шавад: **Худо!** /xodâ/.

Нишонаи изофа. Нақши намои изофа чун форсии меъёр дар гӯйиши Даштистон /-y/, /-e/ аст, ки байни ду вожа зоҳир мешавад:

а) дар вожаҳои маҳтум ба сомити /-e/ дар поёни ҳаста қарор мегирад: **дар ҳона** - /dar/+ /xune/ → /der-e- xune/;

б) дар вожаҳои маҳтум ба мусавват, /-y/-ро пеш аз /-e/ меоварем: **мадрасаи ту** /madrese/ +/to/ → /madrese-y-e-to/;

в) дар вожаҳои маҳтум ба /ow/ қабл аз /-e/, /v/ изофа мекунем: **оби дарё** /ow/+/-deryâ?/ → /ow- v-e-deryâ?/.

Дар баъзе вожаҳои маҳтум ба /a/ мумкин аст ҳам бо миёнҷии /-y/ бошад ҳам бидуни он: **ҳаёти мо** - /feda/ + /mâ/ → /feda- mân/.

Дар вожаҳои маҳтум бо мусаввати мураккаб /ey/ нишонаи изофа зоҳир намешавад: **модари Ғулом** - /dey /+ /yolu/ → /dey yolu/.

Дар вожаҳои мураккаб гоҳе нишонаи изофа ҳазф мешавад [бино ба ҳазфи тадриции таквожаи миёнӣ (ванд)].

Дар форсии меъёр бо ҳазфи ҳарфи изофа: **зани аму** - /zan-e-amu/ → /zan-amu/.

Дар гӯйиши Даштистон: **зани аму** - /zan/+ /âmu/ → /zenâmu/.

Бо ҳазфи ҳарфи изофа: **соҳибхона** - /sâb/ + / xune/ → /sâb xune/.

Бидуни ҳазфи ҳарфи изофа [дар баъзе маврид ҳарфи изофаро наметавон ҳазф кард]: **бачаи хола** - /pesar/ + /kale/ → /beče-y-kale/.

Моликият. Дар гӯйиши Даштистон барои баёни моликият аз вожаи «моли / mâle» ба маънии «тааллуқ ба» замоир, соҳти изофӣ ва нақши намои изофаи /e/ истифода мешавад:

а) mâle ба маънии «моли мутааллик ба»: «Ин китоб моли ман аст» /i ketâv mâle mo- n- e/

б) бо нақши намои изофаи /e/: **дасти он духтар** /des -e- doxter-e/

в) гоҳ бидуни нақши намои изофаи /e/: **дастишон** /des-e-šun/ →/des-šun/

г) бо истифода аз замири пайваста: **пойшон-** /pâ-šun/, **модарат** - /dey-t/, **дастатон** - /des-e-tun/, **падарам** - /buvâ- m/.

Исми чамъ. Дар ин гӯйиш төъдоди исми чамъ низ монанди форсии меъёр вуҷуд дорад: **гуруҳ**, **қабила** - /beyle/, **тоифа**, **гуруҳ** - /bonku/, **даста**, **гуруҳ** /dassel/, **даста**, **гуруҳ**, **галла** /bor/;

даста, **чамъ** /kor/, **дастае**, **гуруҳе** /bori/, **рамма**, **галлаи буз** /ramme/, **тоифа** /teyfe/.

Ин қалимот шакли муфрад надоранд ва дубора метавон онҳоро чамъ баст, монанди: **тоифаҳо** /teyfe -y- al/, **дастахо** /dasse- y-al/, **мардумон** /mardom-al/.

Чинс. Дар ин гӯйиш чинси дастурӣ нест. Бо ин ҳол төъдоде аз вожагон ҳастанд, ки далолат бар чинси музаккар ва муаннас доранд, монанди:

мурғи бузург - /deygun/, **бузи нари бузург** /pâzan/, **гӯсфанди мода** /miš/, **гови нар** /varzâ/.

Се исм низ вуҷуд дорад, ки бар чинси нар ва мода далолат мекунад: **бузгола** - /ka:re/, **бачаи гов** - /guwar/, **барра**, **бачаи гӯсфанд** - /bere/.

Аъдод:

А) Аъдод ба унвони вобастаҳои пешин ва пасин монанди форсии меъёр корбурд доранд, бо андаке тафовути овой, ки шомили аъдоди аслӣ, қасрӣ, тавзей ва тартибӣ аст.

Як - /yak/, **ду** /dow/do/, **се** - /se/ /so/, **чаҳор** - /čâr/, **панҷ** - /panj/, **шаш** - /šiš/, **ҳафт** - /haf/, **ҳашт** - /haš/, **нуҳ** - /now/ /no:/...

Ба унвони вобастаи пешин шумориши аслӣ: **шонздаҳ китоб** - /šunza ketâv/.

Сифати шумориши тартибии пешин: **шашумин духтар** - /šiš-o-min doxtar/

Ба унвони вобастаи пешин ва сифати шумориши тартибӣ: **хонаи ҳафтум** «/хуне-у haftomi/.

Ҳамон тавре ки мулоҳиза мешавад, вобастаҳои адади пешин ба /i/ хатм мешавад ва монанди аъдоди аслӣ бо тафовути овой талаффуз мешаванд.

Б) Аъдоди қасрӣ дар гӯйиши Даштистон акси форсии меъёр аст, монанди **як даҳум** /da yak/.

В) Аъдоди тавзей монанди форсии меъёр аст, vale монанди аъдоди аслӣ тафовутҳои овой бо ҳам доранд: **шаш то шаш** /šištâ šištâ/, **яке-яке** /yeki yeki/.

Замон:

А) **Замони шабонарӯз.** Барои огоҳӣ аз замон ва соат аз ин ибораҳо истифода мешаванд: «соат чанд аст?» /seâ:te čande/, «алон чӣ соате аст?» /alân če seâ:ti-ye?/

Барои ифодай дақиқа аз ду қалима /bâlâ/ ба маънии «гузашта аз» ва /kam/ ба маънии «монда» истифода мешавад. Гоҳ бо зикри дақиқа гоҳ бидуни он: «ҳашту бист дақиқа» /hašt -o-bis deqe bâlâ/; «даҳ дақиқа монда ба даҳ» /dah-v-o-dah kam/.

Ба ҷои «понздаҳ дақиқа» аз рубъ ва ба ҷои «сӣ дақиқа» аз қалимаи «ним» истифода мешавад, монанди: ҷаҳору сӣ дақиқа - /čar-o-nim/, ҳафту понздаҳ дақиқа /rob bâlâ/ ё /haft-o-rob/.

Авқоти шабонарӯз. Дар ин гӯйиш тақсимоти шабонарӯз бо истилоҳоти хосе гуфта мешавад, ки қайди замон маҳсуб мешаванд:

Гуруб - /γoruv/ сахар - /sehar(sa:r), тулӯӣ офтоб - /aftow zenun?/, зуҳр - /zowr/, /zo:r/, нимаи шаб - /nesfe šow/, субҳи зуд - /sob geyni ga/, асри наздики гуруб - /pesin tang(i)/.

Рӯзҳо ва моҳҳо. Рӯзҳои ҳафта монанди форсии меъёр аст, vale тафовутҳои овоии андаке бо ҳам доранд:

Шанбе - /šambed/, /šambe/, якшанбе - /šambe/, ҷумъа - /jom?a/, /jom?e/.

Фаслҳои сол тафовути андаке бо форсии меъёр доранд: тобистон - /towsun/, баҳор - /bâ:r/, /behâr/, зимистон - /zemessun/, поиз - /pohiz/ ё /poyiz/.

Моҳҳои шамсӣ монанди форсии меъёр аст, vale барои моҳҳои қамарӣ асомии маъниӣ аст:

1) сафар - /sefar/, 2) муҳаррам - /mâh hoseyn/; 3) умркашон ё рабеъулаввал - /?omar košun/; ё /mowlidé ?evval/; 4) /mowlidé sovvon/(seyom); 5) ҷимодиюлаввал, рабеъулсонӣ - /mowlidé dovvom/(doyom); 6) ҷимодиюлсонӣ - /mowlidé čârom/; 7) раҷаб - /rejav/; 8) шаъбон - /ša:vun/; 9) рамазон - /mâ ruze/remezun/; 10) шаввол - /mâhe eyð/; 11) зулқаъда - /de eyðun/; 12) зулҳиҷа - /mâhe hâjiyun/.

Вижагиҳои хосси талафғузи исм дар гӯйиши Даштистон. Ҳар забон ва гӯйише вижагиҳои хосе дорад. Масалан, бархе вожагонро бидуни далели маънӣ бо ҳолати хосе баён мекунанд. Гӯйиши даштистонӣ ҳам шомили чунин вижагӣ аст, ки мо ин ҷо ба ҷанд гурӯҳи он ишора мекунем. Баъзе қалимоти ҳамвазн, ки мутобиқ бо улгуи ҳиҷои вожаи «ҳикоят» ҳастанд ба се гурӯҳ тақсим мешаванд:

1. Дар вожагони зер воҷҳои /e/ ва /â/ ба вочи /o/ табдил мешавад:

шикоят - /šekâyat/ → /šokoyat/, **ҳимоят** - /hemâyat/ → /homoyat/.

2. Дар ин вожагон вочи /â/ ба /e/ табдил мешавад: **чиноят** - /jenâyat/ → /jeneyat/, **ризоят** - /rezâyat/ → /rezeyat/.

3. Дар ин вожаҳо улгуи ҳиҷои хосе риоят нашудаст: **каромат** – (бидуни тағиир) /kerâmat/ → /kerâmat/, **кифоят** /kefâyat/ → /kefoyat/.

Баъзе қалимоти дигар, ки улгуи ҳиҷои онҳо мутобиқ ва ҳамвазн бо вожаи «ҷавод» аст, аз назари талафғуз дар се гурӯҳи зер ҷой мегиранд:

1. Табдили мусавват /a/ ба /e/: **ҷалол** - /jalâl/ → /jelâl/, **билол** - /balâl/ → /belâl/.

2. Табдили мусаввати /a/ ба /o/: **савод** - /savâd/ → /sovâd/, **ҷамол** - /jamâl/ → /jomâl/.

3. Табдили воҷҳои /a,v,â/ ба мусаввати мураккаби /ow/: **ҷавон** - /javân/ → /jown/, **дағон** - /davân/ → /down/.

Дар баъзе вожаҳо воҷҳое, ки аз ҷиҳати тамоизи маънӣ нақш ба уҳда доранд, ҳазф мегарданд. Ҳазфи воҷ мумкин аст дар ибтидо, миёна ва поёни вожа анҷом гирад:

а) ҳазф дар оғози вожа: **оташ** - /âtaš?/ → /taš/, **анор** - /anâr?/ → /nâr/;

б) ҳазф дар миёни вожа: **тобистон** - /tâbestân/ → /towsun/, **дастмол** - /dastmâl/ → /desmal/;

в) ҳазфи сомит машдуд дар миёни вожа: **аммо** - /ammâ?/ → /omâ?/, **барра** - /barre/ → /bere/;

г) ҳазф дар поёни вожа: **рӯд** - /rud/ → /ru/, **омад** - /ume?/ → /âmad?/.

Ҳазфи воҷи /t/: ин воҷ, агар баъд аз воҷи /s/ биёяд, аз вожа ҳазф мегардад (гоҳе ҳам ба оҳири қалимоти маҳтум ба /š/ афзуда мешавад): **пӯст** - /push/ → /pus/, **даст** - /dast/ → /das/, **моҳ** - /mâh/ → /mâ/

Ҳазфи воҷи /h/: дар гӯйиши Даштистон вожагоне, ки сомити /h/-ро доранд, ду гурӯҳ ҳастанд: яке ин ки воҷи /h/ аз оҳири вожагон ҳазф мешавад ва дигар ин ки ба талафғуз намеоянд. Яъне, ибтидои воҷ дучори фарояндии воҷии таҳиф шуда, сипас /h/ гайрималфуз мегардад:

А) Ҳазфи сомити /h/ аз поёни вожа: **ox!** - /â?/ → /âh?/, **моҳ** - /mâh/ → /mâ/.

Б) Таҳиф ва гайрималфуз шудани /h/: **ҷоҳ** - /čâh/ → /čâ/, **роҳ** - /râh/ → /ra/.

Гӯйиши Даштистон яке аз ҷандин гӯйишҳои роиҷ дар шимоли оstonи Бушаҳр аст, ки мардуми он бо он сухан мегӯянд ва дар айни ҳамзистӣ бо гӯйишҳои ҳамҷавор бо ҳам доду сидади вожагонӣ ва таъсиргузорӣ бар якдигар низ доранд. Ҳамин амр мусиби пайдоиши тағовутҳо ва шабоҳатҳо дар талафғуз ва соҳтори вожагон дар гӯйишҳо мешавад.

АДАБИЁТ

1. Анварӣ Ҳусейн. Даствури забони форсӣ / Анварӣ Ҳусейн, Аҳмади Гевӣ Ҳусайн. – Техрон: Фотимӣ, 1375.
2. Ботнӣ Муҳаммадризо. Тавсифи соҳтмони даствурии забони форсӣ / Ботнӣ Муҳаммадризо. – Техрон: Амир Кабир, 1385.
3. Бокирӣ Мехрӣ. Муқаддимоти забоншиносӣ / Бокирӣ Мехрӣ. – Табрез: Донишгоҳи Табрез, 1374.
4. Самира Ядуллоҳ. Овошиносии забони форсӣ / Самира Ядуллоҳ. – Техрон: Нащри донишгоҳӣ, 1386.
5. Ҳамид Саид Ҷаъфар. Фарҳангномаи Бушаҳр / Ҳамид Саид Ҷаъфар. – Техрон: Вазорати фарҳанг ва иршоди исломӣ, созмони ҷоп ва интишорот, 1380.
6. Ҳонларӣ Парвиз. Таърихи забони форсӣ / Ҳонларӣ Парviz. – Техрон: Фарҳангни нашри нав, 1387. – Ч.1, 2, 3.

ИМЯ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ В ЛАШТИСТАНСКОМ ЛИАЛЕКТЕ

Лаштистанский лиалект является одним из основных лиалектов севера провинции Бүппир в Исламской Республике Иран. Его близость с дочгими лиалектами создали сходства и различия в произношении. В данной статье, автором рассмотрены некоторые грамматические особенности имен существительных в лаштистанском диалекте.

Ключевые слова: лаштистанский диалект, основной диалект, грамматические особенности имен существительных в лаштистанском диалекте.

THE NOUN IN DASHTESTANCI DIALECT

Dashtestani dialect is one of the current dialects in north of Bushehr province that people in this district speak by. And coexists with neighboring dialects with words and influence in each other. And created differences and similarities in pronunciation and the same applies to the words being spoken.

This article, which is based on Dashtestani dialect introduced, some grammatical features of nouns in comparison to standard Persian grammar wants to analyze: noun, its symbol, plural and singular form, definite and indefinite, interjection, possession, gender number, tense, phonological processor, converting, omission and rising.

Key words: dashtestani dialect, the main dialect grammatical features of nouns in dialect.

Сведения об авторе: X. Маликзода – аспирантка Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. А. Рудаки АН РТ

СОХТОРИ НАҚЛӢ ДАР ЖАНРҲОИ ШИФОҲИИ ЗАБОНИ ВАХОНӢ

Я. Обретелова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Забони вахонӣ яке аз забонҳои эронии шарқист, ки ба гурӯҳи забонҳои помирӣ дохил мешавад. Тахминан 47 100 нафояндагони забони вахонӣ дар чор кишвар зиндагӣ мекунанд [5]. Ҷойи аслии вахониён водии Вахони Тоҷикистон ва Афғонистон аст. Инчунин вахониён дар Покистони шимолӣ ва дар Хитойи шарқӣ низ зиндагӣ мекунанд.

Бояд қайд кард, ки то ин дам ҷанд мухаққиқони рус ва тоҷик дар бораи савтиёт, сарф, наҳв ва соҳтори лӯғавии забони вахонии Тоҷикистон тадқиқотҳое анҷом додаанд, аммо дар бораи дискурс (забоншиносии матн) то ҳанӯз тадқиқоти алоҳида ба анҷом нарасидааст. Қаблан мо соҳтори нақлии жанрҳои шифоҳии забони вахониро ҳадафи тадқиқ қарор додем, ки натиҷаҳои он ба таври муҳтасар дар ин мақола оварда мешавад.

Мақсад ва усули таҳқиқ. Мақсад аз таҳқиқ ва пажӯҳиш муайян кардан ва нишон додани шаклҳо ва ҳусусиятҳои соҳтори нақли мансури жанрҳои шифоҳии забони вахонӣ мебошад. Ин таҳлил дар асоси усули таҳлили соҳтори нақлӣ, ки дар асари У. Лабов ва Ҷ. Валетски [3] ва ҳамчунин силсилаи таҳқиқоти У. Лабов [4] сурат гирифтааст, анҷом дода шудааст.

Таҳлил бо усули “narrative” гузаронида мешавад. Тарзи “narrative” (ривоя) усулест, ки аз рӯйи он жанрҳои гуногуни насри шифоҳӣ таҳлил мешаванд. Дар ин усул ҳулособарорӣ тавассути силсилаи ҷумлаҳо, ки дар онҳо пайдарпайии замонӣ (temporal sequence) мавҷуд аст, сурат мегирад. Дар ин усул бояд пайдарпайии вуқӯи амали нақл бо пайдарпайии замонии силсилаи ҷумлаҳо баробар бошад. Агар дар нақл ҷумлаҳои мураккаби тобеъ вуҷуд дошта бошанд, дар ин усул фақат сарҷумла асосӣ мебошад. Ҷумлаҳои пайрав, нутқи айнан нақлшуда ва феълҳои дар шакли инкорӣ омада ба инобат гирифта намешаванд, зоро онҳо тобеи сарҷумла мебошанд. Дар ин маврид сарҷумла, ки худ ҷумлаи мустақил аст ва дар матни пайваста силсилаи онҳо бо пайдарпайии замонии воқеаҳои нақлшуда баробар мебошад, ҷумлаи ривоӣ (narrative clause) номидা мешавад. Тартиби ҷумлаҳои нақлиро тағиیر додан мумкин нест, зоро тартиби воқеаҳои нақлшуда ҳам тағиир меёбад. Ба ғайр аз ҷумлаҳои нақлӣ дар матн ҷумлаҳои озод (free clauses) мавҷуданд. Фарқи ҷумлаҳои нақлӣ аз ҷумлаҳои озод дар он аст, ки пайдарпайии воқеии нақл ба ҷумлаҳои озод вобаста нест. Ин навъи ҷумлаҳо метавонанд дар нақл ҷояшонро иваз кунанд. Аз иваз шудани ҷойи ҷумлаҳои озод маъни нақл тағиир намеёбад. Навъи дигари ҷумла низ мавҷуд аст, ки ҷумлаи нақлӣ шуда наметавонад ва ҷумлаи тамоман озод ҳам нест, зоро ин хели ҷумла метавонад фақат дар як лаҳза ё қисмати муайяни нақл озод бошад, на дар тамоми нақл. Чунин ҷумларо ҷумлаи ниммуҳтор (restricted clause) меноманд.

Феъли ҷумлаи ривоӣ, ки замон ва намуди амалро низ нишон медиҳад, асосӣ мебошад ва метавон онро ҳастаи ривоӣ (narrative head) номид.

Аз рӯйи ин усул чумлаи ривоӣ, ки як ҳаста дорад, қисмати асосӣ ва хурдтарини ривоя ба ҳисоб меравад.

Дар ин усул ривоя одатан ба шаш қисмат чудо мешавад: 1) **Пешниҳоди мавзӯъ** (Abstract), 2) **Самтбахшӣ** (Orientation), 3) **Муракқабшавии амал** (Complicating action), 4) **Баҳодиҳӣ** (Evaluation), 5) **Гиреҳкушой** (Resolution), 6) **Мақтаъ** (Coda), аммо дар як нақл на ҳамаи бахшҳо вучуд дошта метавонанд.

Нақл дар он ҳолат таҳлил мешавад, ки он ақаллан аз ду бахш—**муракқабшавии амал** ва **гиреҳкушой** иборат бошад, ки дар онҳо пайдарпайи замонии нақл (аввал а, баъд б, баъд в, баъд г...) ба воситаи силсилаи чумлаҳои ривоӣ нишон дода шавад. **Гиреҳкушой** лаҳзаи охирин дар силсилаи пайдарпайӣ мебошад.

Пешниҳоди мавзӯъ он қисмати нақл аст, ки гӯянда пеш аз оғози нақл мавзӯъро пешниҳод мекунад (“нақл дар бораи чист?”).

Самтбахшӣ он қисмати нақл аст, ки дар он сухан дар бораи қаҳрамонон, ҷой ва вакти воқеа ё дар бораи вазъияти ривоя меравад, ки бо ҷумлаҳои озод ва ҷумлаҳои ниммухтор ифода мешавад (кӣ? чӣ? дар кучо?, кай?). Чунин ҳолат метавонад дар мавриди ҷумлаҳои ривоӣ дар аввали қисмати муракқабшавии амал пайдо шавад.

Мақтаъ қисмати охирини нақл аст ва дар он ҳулоса бо ҷумлаҳои озод дар алоқамандӣ бо замони ҳозира ифода меёбад (масалан, ҳулосаи гӯянда доир ба нақл).

Баҳодиҳӣ он қисмати нақл аст, ки дар он гӯянда муносибат ва мулоҳизоти ҳудро ба ҳодисаҳои нақлшуда изҳор мекунад. Ин ҳолат метавонад ба воситаи ҷумлаҳои озод, ё дар алоҳидагӣ (одатан дар охири нақл), ё дар байни ҷумлаҳои нақлӣ дар қисматҳои **муракқабшавии амал** ва **гиреҳкушойӣ** низ пайдо шавад. **Баҳодиҳӣ** метавонад бо воситаҳои гуногуни дигар, аз ҷумла, оҳангӣ гуфтор, воситаҳои грамматикий, савтӣ, луғавӣ, синтаксисӣ ё дискурсӣ низ ифода гардад.

Маводи таҳлил. Мавод барои тадқиқ аз моҳи июни соли 2010 то августи 2011 дар водии Ваҳони Ҷумҳурии Тоҷикистон (дехаҳои Намадгут, Шитхарв, Ямчун, Вичкут, Вранг, Зонг, Лангар ва маркази ноҳияи Ишкошим) ҷамъ карда шуда аз соли 2010 то 2013 мавриди таҳлил қарор гирифт. Маводи ҷамъовардашуда аз 46 сабти аудиоӣ, ки овонигорӣ ва таҳлил гардидаанд, иборат аст. Гӯяндагон асосан шахсони қалонсол, аз ҷумла занону мардони дорои синну соли беш аз 18-сола ва сатҳи таҳсилоту ихтиносҳои гуногун мебошанд.

Жанрҳои шифоҳии забони вахонӣ. Тавре ки зикр гардид, дар бораи ҳусусиятҳои забонии жанрҳои шифоҳии забони вахонӣ дар илми забоншиносӣ ба ҷуз аз андешаҳои муҳаққиқони ин соҳа, ки баъзе паҳлӯҳои ин масъаларо мавриди баррасӣ қарор додаанд, то ҳанӯз тадқиқот ба анҷом нарасидааст. Аз ҷумла, муҳаққиқи забони вахонии Покистони шимолӣ Мок [6, 201-203] изҳор мекунад, ки дар байни жанрҳои шифоҳии мансур “žindak” маъмултарин жанр аст. Ӯ ин жанрро ба жанри қисса баробар дониста, ду навъи “žindak”-ро ҷудо мекунад: 1) “žindak”-и воқеӣ ва 2) “žindak”-и ғайривоқеӣ.

Дар байни вахониёни Тоҷикистон низ жанри “žinda” роиҷ аст, аммо таҳти ин истилоҳ афсона дар назар дошта мешавад, яъне ин жанр шакли маҳсус дорад ва бо ифодаи “tuətк-nətuətк” ё “tu-nətū” (тоҷ. “будааст набудааст” ё “буд набуд”) сар мешавад. Намунаҳои “žinda” (афсона) дар китоби “Ваҳанский язык” [2, 134-172] ва “Языки восточного Гиндукуша: Ваҳанский язык” [1,48-86] оварда шудаанд.

Ҳамчунин жанри дигари шифоҳии дорои үнсурҳои ғайривоқеӣ–ривоят (ваҳ. “qdim qsa / qdim naql”) мавҷуд аст, ки онро метавон ба се гурӯҳ ҷудо кард: 1) қиссаҳо дар бораи ҷойҳо ва ашҳоси таъриҳӣ, 2) ривоятҳои динӣ, 3) ривоятҳои мифонимӣ. Одатан қаҳрамонҳои ривоятҳои навъи сеюм парӣ, ацина, алbastӣ, дев, фаришта ё дигар маҳлуқот мебошанд.

Навъи дигари жанрҳои шифоҳии вахонӣ латифаҳо ва қиссаҳо аз саргузашти одамон мебошанд, аммо ҳақиқӣ ё ғайриҳақиқӣ будани ҳодисаро дар онҳо ба таври дақиқ муайян кардан мушкил аст.

Навъи дигари қиссаҳои воқеии шифоҳӣ амалҳо ва воқеаҳоеро дар бар мегиранд, ки дар гузаштаи наздик ба вуқӯъ пайвастаанд. Ин гуна қиссаҳо ду хел мешаванд; 1) қиссаҳои шарҳиҳолӣ дар бораи ҳасби ҳоли гӯянда, 2) қиссаҳои машҳуд – воқеаҳоеро тавсир мекунад, ки дар он гӯянда иштирок доштааст.

Хусусиятҳои пайдарпайи замонии ривоя дар жанрҳои шифоҳии вахонӣ: ҷумлаҳои ривоӣ. Яке аз масъалаҳо, ки мавриди таҳлил қарор мегирад, муайян кардани замонии ҳастай ривоӣ (феълҳои ҷумлаҳои ривоӣ) ва вазифаҳои шаклҳои замонии феълҳои дигар мебошад. Натиҷаи таҳлил нишон дод, ки ривоёти шифоҳии вахониёни Тоҷикистон ё дар замони гузаштаи наздик, ё дар замони ҳозира-оянда нақл шудаанд, яъне ҳастай ривоӣ ё дар замони гузаштаи наздик, ё дар замони ҳозира-оянда баён мешавад. Интихоби замони ҳастай ривоӣ тасодуфӣ нест. Тавре аз маводи ҷамъшуда бармеояд, ҳам дар қиссаҳои машҳуд ва ҳам дар қиссаҳои шарҳиҳолӣ ҳастай ривоӣ дар замони гузаштаи наздик ифода мешавад. Бояд зикр кард, ки гӯянда ҳангоми нақли қисса дар бораи шаҳси дигар аз забони ҳамон қаҳрамон сухан мегӯяд, ки дар ин ҳолат ҳам ҳастай ривоӣ дар замони гузаштаи наздик меояд. Мақсади гӯянда бовар кунонидани шунаванда ба воқеӣ будани қисса аст, ки бо ифодаи “бо ҷашмони ҳудам дидам” ва “бо гӯши ҳудам шунидам” таъкид мешавад.

Ҳастай ривоят, латифа ва қисса аз саргузашти одамон одатан дар замони ҳозира-оянда меояд. Ҳарчанд ин қиссаҳо дар асоси ҳодисаҳои воқеӣ пайдо шуда бошанд ҳам, мақсади гӯянда на бовар кунонидани шунаванда ба воқеӣ будани онҳо, балки ҳангоми нақл таъсир расонидан ба ҳолати рӯҳии шунаванда мебошад.

Бо мақсади санчиши ин нуқтаи назар аз як намояндаи забони вахонӣ ҳоҳиш кардем, ки ҳастай ривоии қиссаҳои шарҳиҳолӣ ва машҳудро дар замони ҳозира-оянда оварда ва ҳастай ривоии қиссаҳои ғайривоқеiro дар замони гузашта оварда нақл кунад. Натиҷаи ин таҷриба нишон дод, ки агар ҳастаҳои ривоии қиссаҳои шарҳиҳолӣ ё машҳуд, ки одатан дар замони гузаштаи наздик меоянд, дар замони ҳозира-оянда ифода шаванд, он гоҳ ин қисса ба қиссаи бофта ё қиссае, ки ҳодисаи он дар оянда воқеӣ мешавад, табдил мейбанд. Агар ин ғурӯҳи ривоёт санаи таъриҳӣ дошта бошанд, қисса тамоман нофаҳмо мешавад. Ҳангоми нақли қиссаҳои ғайривоқеӣ, ки ҳастай ривоии онҳо дар замони ҳозира-оянда ифода мешавад, ҳостем, то гӯянда онро дар замони гузаштаи наздик нақл кунад, аммо ў ба ҷойи замони гузаштаи наздик замони гузаштаи нақлиро истифода бурд.

Ҳамин тариқ, таҷриба нишон дод, ки дар қадом замон истифода бурдани ҳастай ривоӣ ба мақсади гӯянда вобаста аст ва муайян гардид, ки интихоби замони ҳастай ривоӣ яке аз воситаҳои муҳимми ифодаи **возеҳият (evidentiality)**, яъне муайян намудани иштирок кардан ё накардани гӯяндаи нақл дар мураккабшавии амал (машҳуд ё ғайримашҳуд) дар бахши забоншиносии матн мебошад. Яъне, замони гузаштаи наздик воситаи ифодаи машҳудӣ, замони гузаштаи нақлӣ ва замони ҳозира-оянда воситаи ифодаи ғайримашҳудӣ мебошанд.

Хулосаи зикргардида натиҷаи омӯзиш ва таҳлили танҳо ривоятҳо, латифаҳо, қиссаҳо аз саргузашти одамон, қиссаҳои шарҳиҳоливу машҳуд мебошад, ки сокинони ҳашт дехаи ноҳияи Ишкошими Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мо нақл карданд. Бинобар ин, бояд зикр кард, ки жанри афсона аз сабаби ба пуррагӣ дастрас набудан, ҳангоми муайян кардан ва нишон додани шаклҳову ҳусусиятҳои соҳтори нақлии жанрҳои мансури шифоҳии вахонӣ, таҳлилу баррасӣ нагардид. Вале бояд гуфт, ки ба назари мо, интихоби шакли замонҳо дар афсонаҳо низ ҳамин тавр аст, яъне феълҳои ҷумлаҳои ривоӣ шакли замони ҳозира-оянда ё замони гузаштаи нақлӣ доранд. Чунки афсонаҳо ҳам жанри ғайримашҳуд мебошанд.

Вазифаҳои дискурсии замонҳои феъл дар жанрҳои шифоҳии вахонӣ

	Қиссаҳои машҳуд ва шарҳиҳолӣ	Қиссаҳои ғайривоқеӣ, латифаҳо ва қиссаҳо аз саргузашти одамон
--	------------------------------	---

Самтбахшӣ	<p>a) ҳолат ва вазъияти амал: <u>замони гузаштаи наздик,</u> <u>замони гузаштаи давомдор,</u> <u>замони гузаштаи нақлӣ</u></p> <p>б) ҳолат ва вазъияти амал, ки то ҳоло давом меқунад: <u>замони ҳозира-оянда</u></p>	<p>a) ҳолат ва вазъияти амал: <u>замони гузаштаи нақлӣ</u></p> <p>б) ҳолат ва вазъияти амал, ки то ҳоло давом меқунад: <u>замони ҳозира-оянда</u></p>
Мураккабшавии амал ва Гиреҳқушой	Ҳастаи ривоӣ: <u>замони гузаштаи наздик</u>	Ҳастаи ривоӣ: одатан <u>замони ҳозира-оянда,</u> (<u>замони гузаштаи нақлӣ</u>)
Чумлаҳои озод ва ниммухтор (самтбахшӣ ва баҳодиҳӣ) дар қисматҳои мураккабшавии амал ва гиреҳқушой дар байни чумлаҳои ривоии ёфташуда	<p>1) <i>феълҳои тасвириӣ:</i> <u>замони гузаштаи наздик</u> ва <u>замони гузаштаи давомдор</u></p> <p>2) ҳолат ва амали гузашта, ки то замони нақл иҷро шудааст: <u>замони гузаштаи нақлӣ</u> ва <u>замони гузаштаи дур</u></p> <p>3) <i>феълҳои баҳодиҳӣ:</i> <u>замони ҳозира-оянда,</u> <u>замони ҳозираи давомдор</u></p>	<p>1) <i>феълҳои тасвириӣ:</i> одатан <u>замони гузаштаи нақлӣ</u> <u>замони ҳозира-оянда,</u> <u>замони ҳозираи давомдор</u></p> <p>2) ҳолат ва амали гузашта, ки то замони нақл иҷро шудааст: <u>замони гузаштаи нақлӣ</u> ва <u>замони гузаштаи дур</u></p> <p>3) <i>феълҳои баҳодиҳӣ:</i> <u>замони ҳозира-оянда,</u> <u>замони ҳозираи давомдор</u></p>

Қисмати самтбахшӣ аз ҷумлаҳои озод иборат аст. Истифодаи замони феъл дар ин ҷумлаҳо мисли ҷумлаҳои ривоӣ нест ва интихоби замони феъл озодтар аст.

Мураккабшавии амал ва гиреҳқушой фақат аз ҷумлаҳои ривоӣ иборатанд. Ҳастаи ривоӣ, яъне феъли сарҷумла, дар ин қисмат дар қиссаҳои машҳуд ва шарҳиҳои ҳатман дар **замони гузаштаи наздик** меояд ва дар қиссаҳои ғайривоқӣ, латифаҳо ва дар қиссаҳо аз саргузашти одамон дар **замони ҳозира-оянда** ё дар **замони гузаштаи нақлӣ** меояд.

Ҳангоми гузариш аз қисмати **самтбахшӣ** ба қисмати **мураккабшавии амал** замон ва намуди феъл тағиир меёбад. Агар дар **самтбахшӣ**, дар қиссаҳои машҳуд ва шарҳиҳои феълҳо дар замони гузаштаи наздик, гузаштаи давомдор, гузаштаи нақлӣ ё замони ҳозира-оянда оянд, дар **мураккабшавии амал** ҳастаҳои ривоӣ (феълҳои ҷумлаи ривоӣ) фақат дар замони гузаштаи наздик ифода мегардад. Дар қиссаҳои ғайривоқӣ, латифаҳо ва қиссаҳо аз саргузашти одамон, агар дар **самтбахшӣ** феълҳо одатан дар замони гузаштаи нақлӣ ё ҳозира-оянда оянд, дар **мураккабшавии амал** ҳастаҳои ривоӣ одатан дар замони ҳозира-оянда ифода мёбанд.

Дар ин гузариш тағиироти амал тавассути дигар воситаҳо низ падид меояд. Яке аз онҳо зарфи “баъд” (ваҳ. “yan”) аст, ки пеш аз феъл меояд. Ин зарф, ки вазифаи аломати инкишофи амалро (development marker) иҷро меқунад, одатан ҳангоми амали нави он ривоя пайдо мешавад. Дигар зарфҳо, масалан “ногаҳон” (ваҳ. “iwək”) ё ифодаҳои дигар, ба мисли “як рӯз” (ваҳ. “i rwor”) метавонанд ин вазифаро иҷро кунанд, аммо дар ин гузариш тағиирёбии замон ва намуди феъл нишонаи асосӣ аст.

A. Намунаи самтбахшӣ ва гузариши аз самтбахшӣ ба мураккабшавии амал дар қиссаи машҳуд:

A dət solovi ki sakənəš də Skoşym zindagi cə kərti, - *Самтбахший а)* з. г. давомдор
Солҳое, ки мо дар Ишкошим зиндагӣ мекардем.

...wuzəm sinfoi ны уо aštəm **tu**. - *Самтбахший а)* з. г. наздик
...ман дар синфҳои ҳашт-нуҳ **мехондам**. (**будам**).

Baf tər žy yod **nast**. - *ҷумлаи баҳодиҳӣ* - з. ҳоз.-оянда
Нағз дар хотир **надорам**.

Spocən i amsoya **tu**. Spo amsoya nung **tu Glob**. - *Самтбахший а)* з. г. наздик
Мо як ҳамсоя **доштем**. Номи ҳамсояи мо Гулоб **буд**.

Yaw dəvəd nung **tu Salo**. - *Самтбахший а)* з. г. наздик

Номи дұхтараш Шаҳло буд.

Ya pr̄cod aʒi t̄er dgar pr̄codvi monand **nətu**, - *Самтбахий а)* з. г. наздик

Ин дұхтарак он қадар ба дигар дұхтарон монанд **набуд**,

...bə dili xatəş štik kərti, doiməş toqa-toqa **nəyin**. - *Самтбахий а)* з. г. давомдор

...худ ба худ бозың **мекард**, танҳо **менишаст**.

Мураккабшавии амал

Yan i rwor a yət pr̄cod **naştı** də spo кыча..... – *ҳастай ривоӣ - з. г. наздик*

Баъд, як рӯз ин дұхтар аз күчай мо **гум шуд**....

Б. *Намунаи самтбахий ва гузарии аз самтбахий ба мураккабшавии амал дар қисса аз саргузаши одамон*

А уәм dəwrai mis a уәм awyonisak ya azob **rətk-o**. - *Самтбахий а)* з. г. нақлий

Дар давраи пеш, афғонхо моро хеле азоб **додаанд**.

Xay, malym ki tarix, yət əčkuu yət **nədišt**. - *чумлаи баҳодихӣ - з. ҳоз.-оянда*

Хайр, маълум, ки ин таърих аст, ҳеч кас инро **намедонад**.

Doim, misol, a canən yawiş cə **wəzgit**, wəzg trəm xalgəv, - *Самтбахий а)* з. г. нақлий
Ҳамеша, масалан, аз он тараф, ки **меомаданд**, назди ин мардум **меомаданд**
(омадаанд)

...misoli, mol-oləv **zətk**, хышигуу pr̄codəv **kərk ūdi**, yutkəv tra. - *Самтбахий а)* з. г.
нақлий.

...масалан, молу ҳолро қашида **мегирифтанд** (**гирифтаанд**), дұхтархой зеборо
дүздиде **мебурдан** (**дүздій бурдаанд**) он сүй.

Dəm Ptır, də Yəmçyin, **tuətk** i pr̄cod, ya хышигуу **tuətkit**. - *Самтбахий а)* з. г.
нақлий.

Дар Птуп, дар Ямчун, як дұхтар **будааст**, ки хеле зебо **будааст**.

Мураккабшавии амал

Yan awyonis ca paləwən wəzyən ҳы, - *ҳастай ривоӣ з. ҳоз.-оянда*

Баъд, афғонхо аз он тараф **меоянду**

...**wəzyən dýrzən** yawi, **gəçən**. - *ҳастай ривоӣ з. ҳоз.-оянда*

...**меоянду** ўро **мегиранду** **мераванд**.

Баҳодихӣ бо чумлаҳои озод ифода мешавад ва байни чумлаҳои ривоии
қисматҳои мураккабшавии амал ё гиреҳкушой чойгир мешаванд, ё дар алоҳидагӣ
дар охири ривоя меоянд. Шакли чумлаҳо, ки муносибати гӯяндаро ба нақл изҳор
мекунанд, то дараҷае озод аст ва метавонад гӯянда аз замон, намуд ва сиғаҳои
гуногуни феъл истифода барад.

Қисмати **мақтა** дар ҳар ду намуди қиссаҳо (яъне қиссаҳои дар замони гузаштай
наздик ва қиссаҳои дар замони ҳозира-оянда нақлшуда) аз чумлаҳои озод иборат аст
ва одатан дар замони ҳозира-оянда, замони гузаштай наздик ё замони гузаштай
нақлий ифода мешавад.

Намунаи ривоя дар замони гузашта нақлшуда: (**қиссаи машҳуд**)

Мураккабшавии амал

1. Чумлаи ривоӣ; ҳастай ривоӣ (**rəvđ-ən**, тоҷ. рафтем) - з. г. наздик

Ircraxi wuz=әт җы гкорс də bu xir-ән tər jəngal yuz-әр **rəvđ-ən**.

Ҳангоми тулӯи офтоб ману амакбачаам бо ду ҳар ба ҷангал барои ҳезум **рафтем**.

Самтбахий

2a. Чумлаи озод - з. г. 2b. Чумлаи озод – з. г. давомдор

Awo baf=әт bi mur **tu**, amo cə wuč-nag kam-kamək пышыл=әş **di**.

Осмон соғу беабр **буд**, аммо аз тарафи боло кам-кам боди сард **мевазид**.

Мураккабшавии амал

3a. Чумлаи ривоӣ; ҳастай ривоӣ (**ŷat=ən**, тоҷ. расидем) - з. г. наздик

Də jəngal **ŷat=ən=әт**

Ба ҷангал **расидему**

3b. Чумлаи ривоӣ; ҳастай ривоӣ (vasti, тоҷ. бастем) - з. г. наздик

...хы xurv=ən **vasti**.

...хархоямонро **бастем**.

4. Чумлаи ривоии мураккаби тобеъ; ҳастаи ривоӣ (*sar viti, тоҷ. сар шуд*) - з. г. наздик

Yal iwi band ūz nədyəti=ən ki, xurv=ən ar=ət býf sar viti.

Ҳанӯз ҳезум тайёр накарда будем, ки ҳангоси харон **сар шуд**.

5. Чумлаи ривоии мураккаби тобеъ; ҳастаи ривоӣ (*rəvíd=ən, тоҷ. рафтем*) - з. г. наздик

Niv gəsogəs rəvíd=ən ki, xurv-i šaptiš qbal=əv kərk.

Ҳоло давида **рафтем** (ва дидем), ки гургон харҳоро иҳота кардаанд.

6a. Чумлаи ривоӣ; ҳастаи ривоӣ (*wayd=ən тоҷ. дод задем*) - з. г. наздик

Sak bə wayd=ən=ət

Мо ҳам дод задему

6b. Чумлаи ривоӣ; ҳастаи ривоӣ (*ay kərt=ən, тоҷ. ҳай кардем*) - з. г. наздик

...də ūgar-ən=ət šung-ən, də ҳы tparv-ən šaptv-i ay kərt=ən.

...бо санг чӯб, бо табарҳоямон гургонро **ҳай кардем**.

Гирехкушӣ

7. Чумлаи ривоӣ; ҳастаи ривоӣ (*rən=əv, тоҷ. гурехтанд*) - з. г. наздик

Saptiš rən=əv.

Гургон **гурехтанд**.

8a. Чумлаи ривоӣ; ҳастаи ривоӣ (*dəyt=ən, тоҷ. буридем*) - з. г. наздик

Sak bəbafiň ūz dəyt=ən=ət

Мо ба хубӣ ҳезум буридему

8b. Чумлаи ривоӣ; ҳастаи ривоӣ (*pşət=ən, тоҷ. баргаштем*) - з. г. наздик

...pşət=ən xun-ər.

...ба хона **баргаштем**.

Намунаи ривоояи дар замони ҳозира-оянда нақлиуда:

Яке аз хусусиятҳои қиссаҳои шифоҳии забони вахонӣ кӯтоҳ кардани нақл мебошад, ки ҳамчун норасоии маълумоти мухим барои мафҳуми нақл ба назар мерасад. Ин хели қиссаҳо дар Вахон хеле паҳн шудаанд, зоро маълумоти ҳол ба шунавандагони ин қисса, аллакай, дастрас аст ва такрор кардани он лозим нест. Аз ин сабаб, барои шунавандагоне, ки ин қиссанро бори аввал шунида бошанд, каме нофаҳмо менамояд, аммо, барои шунавандагоне, ки чунин қиссаҳоро шунидаанд, комилан фахмо аст [7, 233].

Дар варианти дигари ин қисса, ки дастраси мо шуд, маълумоти самтбахшӣ чунин ба назар мерасад:

”Як сол дар як ҷо беобии саҳт шудааст. Одамон аз беобӣ фасли баҳор кишт карда наметавонанд. Ҳамин вақт дар ин деҳа як шаҳс пайдо мешавад. Ў аҳволи мардумро дида дилаш месӯзад ва мардерио ҷеф зада мегӯяд: -Ана, ҳамин белчаи маро гирифта, ба баландӣ баро, ҳамин ки ба назди сангӣ қалон расидӣ, белчаро як бор ба хок зада, онро барор, зинҳор онро начунбон.....”

Самтбахшӣ

1. Чумлаи озод – з. г. **нақлӣ**

Үəм təmləkat **tuətk** ьюnətkin.

Ин мамлакати бесоҳиб **будааст**.

Мураккабшавии амал

2a. Чумлаи ривоӣ; ҳастаи ривоӣ (*wizit, тоҷ. меояд*) – з. ҳоз.-оянда

I şaxc **wizit**,

Як шаҳс (он ҷо) **меояд**, (дар забони вахонӣ “шахс” ба маънои 1. “оқил”, “хирадманӣ”,

2. “муъҷизакор” истифода мешавад)

2b. Чумлаи ривоӣ; ҳастаи ривоӣ (*xand, тоҷ. мегӯяд*) – з. ҳоз.-оянда

...**xand**: “E, tu kişt nəcar-o?”

...(ин шаҳс) **мегӯяд**: “Эй, ту кишт намекунӣ?”

3. Чумлаи ривоӣ; ҳастаи ривоӣ (*xānd*, тоҷ. мегӯяд) – з. ҳоз.-оянда

Xand: “хай, урк nast, crəng goxəm?”

(Он мард) **мегӯяд:** “хайр, об нест, чӣ кор кунам?”

4. Чумлаи ривоӣ; ҳастаи ривоӣ (*xānd*, тоҷ. мегӯяд) – з. ҳоз.-оянда

Xand: “yupk wost.”

(Он шахс) **мегӯяд:** “об мешавад.”

5a. Чумлаи ривоӣ; ҳастаи ривоӣ (*rand*, тоҷ. медиҳад) – з. ҳоз.-оянда

Yan, а-*Jon*, ҳӯ bilčai yawər **rand**,

Баъд, эй чон, ба ў (ба он мард) белчаро **медиҳад** (ва мегӯяд)

5b. Чумлаи ривоӣ; ҳастаи ривоӣ (*yund*, тоҷ. гир) – з. ҳоз.-оянда

“Yəm bilčai **yund** a-dra!”

“Ин белчаро **гир** ба он чо бар!”

6. Чумлаи ривоӣ; ҳастаи ривоӣ (*tarayıd*, тоҷ. мечунбонад) – з. ҳоз.-оянда

Yət yan rost yaw nəxašt, **tarayıd**.

(Он мард) онро рост кашида намебарорад, онро **мечунбонад**.

7a. Чумлаи ривоӣ; ҳастаи ривоӣ (*tarayıd*, тоҷ. мечунбонад) – з. ҳоз.-оянда

Yan tarayıd,

Баъд (онро) **мечунбонад**,

7b. Чумлаи ривоӣ; ҳастаи ривоӣ (*wərəşt*, тоҷ. meisṭad) – з. ҳоз.-оянда

...уəm bilča arə **wərəşt=ət**,

...ин белча дар он чо **меистаду**

7b. Чумлаи ривоӣ; ҳастаи ривоӣ (*wizit*, тоҷ. мебарояд) – з. ҳоз.-оянда

...уəm yupk ska dəsta **wizit**.

...ин об аз дастаи белча **мебарояд**.

Баҳодихӣ

8. Чумлаи озод

Niv, a ska bilča xatəš cə wəzdi, myimkin buy a yət čəşma dod yupk.

Аммо, агар об аз худи белча мебаромад, мумкин ба қадри ду оби он чашма мебуд.

Мураккабшавии амал

9. Чумлаи ривоӣ; ҳастаи ривоӣ (*pwywən*, тоҷ. меоянд) – з. ҳоз.-оянда

Yan pwywən a dət xədoī.

Баъд (одамон) ба ин худой меоянд.

Гиреҳкушоӣ

10a. Чумлаи ривоӣ; ҳастаи ривоӣ (*carən*, тоҷ. мекунанд) – з. ҳоз.-оянда

Carən kişt,

(Одамон дар он чо) кишт **мекунанд**

10b. Чумлаи ривоӣ; ҳастаи ривоӣ (*wost*, тоҷ. мешавад) – з. ҳоз.-оянда

...**wost** obod.

...(он чо) обод **мешавад**.

Мақтаъ

11. Чумлаи озод.

Ме yət a yət rang.

Ана, ин ҳамин хел.

Хулоса. Таҳқиқ нишон дод, ки дар жанрҳои шифоҳии вахониёни Тоҷикистон интиҳоби замони ҳастаи ривоӣ, яъне замони феъли чумлаи ривоӣ, вобаста ба мақсади гӯянда ба кор рафта, яке аз воситаҳои ифодай возеҳият (яъне муайян кардани иштирок кардан ё накардани гӯяндаи нақл дар мураккабшавии амал: машҳуд ё ғайримашҳуд) ба шумор меравад.

Ҳамин тариқ, ҳастаҳои қиссаҳои шарҳиҳолӣ ва қиссаҳои машҳуд дар бораи воқеаҳое, ки дар он гӯянда иштирок дорад, дар замони гузаштаи наздик меоянд. Ҳастаҳои қиссаҳои ғайривоқӣ, латифаҳо ва қиссаҳо аз саргузашти одамон, яъне он

ҳастаҳои қиссаҳое, ки дар он гӯянда иштирок надорад, одатан дар замони ҳозира-оянда ё дар замони гузаштаи нақлӣ ба кор мераанд.

АДАБИЁТ

- Грюнберг А. Л. Языки восточного Гиндукуша: Ваханский язык: монография / А. Л. Грюнберг, И. М. Стеблин-Каменский. – Москва: Наука, 1976. – 670 с.
- Пахалина Т. Н. Ваханский язык: монография / Т. Н. Пахалина. – Москва: Наука, 1975.
- Labov W. Narrative Analysis: oral versions of personal experience: article / W. Labov, J. Waletzky // J. Helm Essays on the verbal and visual arts. - Seattle/London: University of Washington Press, 1967. - P.12-44.
- Labov W. The Transformation of Experience in Narrative Syntax: article / W. Labov // Language in the inner city: Studies in the Black English Vernacular. - Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972. - P.354-396.
- Lewis M. Paul. Ethnologue: Languages of the World, Seventeenth edition / M. Paul Lewis, Gary F. Simons, Charles D. Fennig. - Dallas, Texas: SIL International, 2013.
- Mock J. The Discursive Construction of Reality in the Wakhi community of Northern Pakistan: PhD Dissertation / J. Mock. – Berkeley: University of California, 1998.
- Obretelová J. Participant reference in the narrative text in the Wakhi language: article / J. Obretelová // Забон – рукни тоат (Мачмӯай мақолаҳо). – Душанбе, 2013. - К.6. - P.231–237.

НАРРАТИВНАЯ СТРУКТУРА УСТНЫХ НАРРАТИВНЫХ ЖАНРОВ ВАХАНСКОГО ЯЗЫКА

В статье представлены результаты изучения особенностей дискурса ваханских устных рассказов, проведенного на основе методологии, предложенной профессором У. Лабовым. Рассказы были собраны в Вахане Таджикистана в течение 2010 – 2011 гг. В первой части автором вкратце описаны устные нарративные жанры, распространённые среди ваханцев Таджикистана. Во второй части изложены особенности нарративных предложений и их временная последовательность, а также характеристика финитного глагола нарративных предложений в разных видах устных рассказов. Третья часть включает схему функций глагольных времён в нарративных стадиях рассказа, как резюме, ориентация, осложнение, оценка, решение и кода.

Ключевые слова: устные нарративные жанры, нарратив, нарративный, рассказ очевидца, временная (хронологическая) последовательность, нарративное предложение, свободное предложение, резюме, ориентация, осложнение, оценка, решение, кода, эвиденциальность.

NARRATIVE STRUCTURE OF THE ORAL NARRATIVE GENRES IN THE WAKHI LANGUAGE

This article presents the results of the research on the discourse features of Wakhi oral narratives collected in the Wakhan valley in Tajikistan in 2010 – 2011 and subject to analysis in 2012 – 2013. The analysis of narrative genres was based Labov's model. In the first part the article presents the short description of oral narrative genres found among the Wakhis in Tajikistan. The second part examines the features of narrative clauses, temporal sequence and narrative heads in various types of Wakhi narratives. The third part presents an overview of use and function of verbal tenses in the narrative stages in the overall structure of Wakhi narratives (abstract, orientation, complicating action, evaluation, resolution and coda).

Key terms: oral narrative genres, narrative, eye-witness story, temporal sequence, narrative clause, free clause, narrative head, abstract, orientation, complicating action, evaluation, resolution, coda, evidentiality

Сведения об авторе: Я. Обретелова – докторант Института лингвистики и филологии Университета Упсалы в Швеции, слушатель Центра изучения языков ТНУ. Телефон: 934-42-25-07

АЗ ТАЪРИХИ ОМӮЗИШИ КАТЕГОРИЯИ СИФА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИҚӢ ВА ФАРОНСАВӢ

C. Хуҷамқулов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Омӯзиши категорияи сифа дар илми забоншиносӣ ҳанӯз аз давраи аввали пайдоиши афкори забоншиносӣ рӯйи кор омада, донишмандони гузашта перомуни ифодашавии он андешаҳояшонро иброз доштаанд.

Дар системаи феълии забон сифа яке аз мавзӯъҳои мураккаб ва душвор ба шумор меравад. Аз ин ҷиҳат назари донишмандони соҳа доири он ғуногун буда, ҳар яке ба таври омӯзиши худ онро шарҳ додааст.

Сифа дар ифодаи ҷумла яке аз воҳидҳои асосӣ мебошад, чунки вазифаи асосии он нишон додани воқеяти амал ва инчунин ифода кардани замони иҷроиши вай мебошад, ки дар якҷоягӣ бо категорияи дигари феъл-замон баён мейбад [4, 204].

Аввалин назарияҳои забоншиносии тоҷик дар асарҳои донишманди бузург Абӯалӣ ибни Сино оварда шудааст. Аз ҳамин нуктаи назар забоншиносон маҳз ҳамин мутафаккиро асосгузори илми забоншиносии тоҷик номидаанд.

Абӯалӣ ибни Сино асари алоҳидае дар бораи забони тоҷикӣ ва соҳтори он нанигоштааст, балки дар осори чудогонааш, маҳсусан дар асарҳои «Донишнома» ва «Маҳориҷ-ул-хуруф» ба мавзӯъҳои забоншиносӣ даҳл намудааст.

Аз чумла дар рисолаи «Мантиқ»-и «Донишнома» бахшеро бо номи **«Падид карданни маъни ном ва куниши ва ҳарф»** чудо намудааст, ки дар он доир ба системаи ҳиссаҳои нутқи забони тоҷикӣ сухан меронад. Ӯ таркиби забонро аз се ҳиссаи нутқи иборат дониста, онҳоро *ном* (*исм*), *куниши* (*феъл*) ва *ҳарф* (*ҳиссаҳои номустақили нутқ*) мегӯяд.

Ибни Сино доири феъл ва ифодашавии категорияҳои грамматикии он-замон, шаҳс, шумора, масдар, замонҳои мозӣ (гузашта), ҳол (ҳозира) ва мустақбал (оянда), феъли музореъ ва дигар пахлӯҳои он сухан рондааст. Вале, доир ба сиға ва тарзу усули ифодашавии ин категорияи феъл Абӯалӣ ибни Сино маълумоте надодааст, ки ин чиз аз мутолиаи асари ў ба яқин маълум аст. Шояд сабаб дар он бошад, ки сарчашмаи афкори забоншиносии Ибни Сино забоншиносии араб мебошад ва дар забоншиносии араб ин категория доираи васеи омӯзишро соҳиб нест, вале боз чизи дигар ин аст, ки дар забоншиносии асримиёнагии тоҷик донишмандон зери мағҳуми сиға шаклҳои феълиро ба назар гирифтаанд. Аммо Ибни Сино ҳангоми баррасии замонҳо шаклҳои феълӣ гуфта ибрози афкор менамояд.

Дигар аз забоншиноси асримиёнагии тоҷик, ки баъд аз Ибни Сино ба омӯзишу таҳқиқи забони тоҷикӣ машғул шудааст Носири Ҳусрав мебошад. Метавон гуфта, ки яке аз пайравони Ибни Сино ба шумор меравад ва дар омӯзиши забони тоҷикӣ-форсӣ такя ба ин донишманди бузург намудааст.

Носири Ҳусрав дар осори гаронбаҳояш «Ҷомеъ-ул-хикматайн» ва «Зод-ул-мусофирин» оид ба илми забоншиносӣ ва системаи грамматикии забони тоҷикӣ сухан ронда, чун Ибни Сино се замони феълиро қайд менамояд: «Замон ба се қисм аст: яке ҳозир, чун «имрӯз» ва «ин соат». Ва дигар гузашта, чун «дӣ» ва «парер». Ва се дигар оянда, чун «фардо» ва «пасфардо» ва чизҳои замонӣ низ бад-ин се қисм аст» [9, 107].

Мутаассифона, андешаҳои Носири Ҳусрав доир ба сиға ва хелҳои он номаълум боқӣ мемонад, ки ин чизро олимӣ забоншинос Д.Хоҷаев низ қайд менамояд. Чизи аз ҳама муҳим дар таълимоти ў ин аст, ки ба замонҳои феъл номи тоҷикӣ гузаштааст ва минбаъд дар забоншиносӣ ҳамин истилоҳҳои пешниҳодкардаи ў истифода бурда шудааст. Носири Ҳусрав бештар ба қисмати фонетикии забон даҳл намудааст ва бо ин назариёташ яке аз бунёдгузорони илми забоншиносии тоҷик ба шумор меравад.

Баъд аз Носири Ҳусрав ба таҳқиқу таҳлили мавзӯъҳои соҳтории забони тоҷикӣ Насируддини Тӯсӣ машғул гардид, ки бештар ба қисмати лексикологииси забон дикқат намуд. Ӯ ҳам дунболи афкори Ибни Сино рафта, дар қисмат намудани ҳиссаҳои нутқи такя ба ў менамояд ва се ҳиссаи нутқро қайд менамояд: *ном* (*исм*), *феъл* ва *ҳарф*. Оиди шаклҳои феълӣ ва ҳусусан ифодашавии сиға ва замонҳо маълумотҳо норавшан мебошад.

Баъди ин омӯзишҳо илми забоншиносии тоҷик миёни дигар соҳаҳои илм шинохта шуд ва ҳамин буд, ки дар асари XIII яке аз олимони машҳури ин соҳа Шамси Қайси Розӣ ба майдони илм ворид шуд ва дар пайи таҳқиқи грамматикаи забон афтод. Ин донишманд аввалин нафаре буд, ки доир ба соҳтори забони тоҷикӣ китоб таълиф намуд. Асари ў бо номи «Ал-мӯъҷам» аввалин манбай илмӣ доирӣ забон ва дастури он буд. Гарчанде таркиби ин китобро се баҳши назм, яъне арӯз, қофия ва вазн ишғол менамояд, аммо муаллиф дар баррасии ҳар як мавзӯъ ҷиҳатҳои грамматикро низ мавриди таҳлил қарор додааст.

Дар бораи сиға ҳамчун категорияи грамматикии феъл аввалин маълумотҳоро ҳам ў пешниҳод менамояд. Ба ақидаи ў дар забони тоҷикӣ се навъи сиға мавҷуд мебошад: *сигаи қасд*, *сигаи лузум* ва *сигаи ҷавоз*. Ӯ мегӯяд: «..Дар алфози масдар се сиға ҳаст, ки дар он «нун»-и масдар биафтад, яке сиғаи қасд, чунон ки «ҳоҳад омадан» ва яке сиғаи лузум, чунон ки «мебояд омадан», яке сиғаи ҷавоз (иҷозат) ва имкон, чунон ки «мешояд омадан» ва «метавон омадан»» [9, 147].

Тавре аз ин шарҳи муаллиф бармеояд, ҳар як сиға дорои феълҳои ёридиҳанда мебошанд. Феъли ёридиҳандаи сиғаи қасд, ки дар забоншиносии муосир ба сиғаи ҳабарӣ рост меояд «хостан» мебошад, вале дар забоншиносии муосир ба воситаи ин феъл замони ояндаи номуайяни сиғаи ҳабарӣ соҳта мешаваду ҳалос. Феъли модалии «боистан» ҳамчун феъли ёридиҳанда дар сиғаи лузум, ки ба сиғаи шартию ҳоҳишмандӣ баробар аст, мебошад ва воқеан ҳам дуруст аст, зеро ин феъл иҷрои амалро ҳатмӣ нишон медиҳад. Дар сиғаи ҷавоз, яъне имкону иҷозат, ки дар назарияи забоншиносии муосир ба сиғаи эҳтимолӣ ва ҳоҳишмандӣ ифода мешавад, феъли «тавонистан» чун феъли ёридиҳанда қайд гардидааст. Доири замонҳои феъл низ ў андешаҳояшро иброз дошта, замони гузашта ва ҳозира-ояндаро қайд намудааст.

Ӯ замони гузаштаро бо номи **«мозӣ»** истифода бурда, чунин мегӯяд: «Алфози мозӣ чун «рафт» ва «гуфт» ва «омад» ва «шуд» ва «дид» ва «шунид» ва «кард» ва

«овард» ва гайри он шояд, ки қофия созанд бар хилофи алфози музореъ, ки сигаи мозии калимоти муфраданду сигаи мустақили мураккабанд» [9, 148].

Бояд гуфт, ки Шамси Қайси Розӣ дар таълифоташ истилоҳи сифаро баъзан ба маъни «шакли феълӣ» ҳам истифода намудааст.

Доир ба замони ҳозира-оянда, ки донишманд онро музореъ номгузорӣ кардааст, қайд мекунад: «Ҳарфи музореъ ва он «дол»-е муфрад аст, ки дар авоҳири калимот феълро сигаи музореъ гардонад, чунон ки «ояд», «равад», «мегӯяд», «мешунавад» [9, 148].

Бо ҳамин тартиб ин донишманд афкорашро оид ба системаи дастурии забони тоҷикӣ иброз намуда, бо ин таълифоташ яке аз асосгузорони илми забоншиносии тоҷик ҳисобида шудааст.

Оғози асари XVI барои илми забоншиносии тоҷик марҳилаи басо рангинеро кушод, зоро яке аз донишмандони бузурги забоншинос Ҳоча Ҳасани Нисорӣ, ки то ў касе ба ҷунин содагию возехӣ забони тоҷикиро таҳлил накарда буд, ба илм ворид шуд.

Ин донишманд бо номи «Чаҳор гулзор» асаре таълиф намуд, ки пурра ба илми забоншиносӣ ва соҳтори грамматикии забони тоҷикӣ бахшида шудааст. Дар он оид ба қисматҳои забон-морфология, синтаксис, фонетика, лексикология ва мавзӯъҳои фарогирандаи онҳо маълумот додааст.

Ҳамон тавре аз үнвони асар маълум аст, китоб аз чаҳор гулзор (*fasl-С.Хӯҷамқулов*) иборат буда, ҳар як гулзор дар навбати хеш дорои гул (*бахш-С.Хӯҷамқулов*)-ҳо мебошад. Андешаҳои дастурий муаллиф дар гулзори якум оварда шуда, аз панҷ гул таркиб ёфтааст. Афкори Ҳоча Ҳасани Нисорӣ доир ба системаи феъли забони тоҷикӣ ва тарзи соҳтору ифодашавии он, инчунин категорияҳои ин ҳиссаи нутқ маҳз дар гули дувуми ҳамин гулзор зикр мебад.

Ҳоча Ҳасани Нисорӣ феълро яке аз мураккабтарин ҳиссаҳои нутқ номида, вазифаи асосии онро дар ифода намудани замони амал медонад ва ҷунин қайд мекунад: «Феъл қалимаест, ки аз ў яке аз азминҳаи салоса (замони амал-С.Хӯҷамқулов), яъне мозӣ (гузашта) ва ҳол (ҳозира) ва истикбол (оянда) фаҳмида шавад, ҷун "кард" ва "мекунад" ва "хоҳад кард" аз "кардан" ва "гуфт" ва "мегӯяд" ва "хоҳад гӯфт" аз "гуфтан"» [7, 13].

Пас аз ин шарҳ муаллиф ба баррасии паҳлӯҳои гуногуни феъл мепардозад.

Ӯ категорияи сифаро ҳангоми таҳлили замонҳои феъл шарҳ медиҳад ва тавре аз мутолиаи асари ў маълум мешавад, ба ақидаи Нисорӣ дар забони тоҷикӣ се навъи сифа мавҷуд мебошад: *сигаи ҳабарӣ*, *сигаи шартӣ-ҳоҳишмандӣ* ва *сигаи амрӣ*. Дар муқоиса ба назарияи забоншиносии муосири тоҷик назар андозем як навъи дигари сифа-сигаи эҳтимолӣ дар таълимоти Ҳоча Ҳасани Нисорӣ дидо намешавад ва ҷумлаҳо, ки ба таври эҳтимол баён мешаванд ин донишманд дар сифаи шартӣ-ҳоҳишмандӣ доҳил намудааст. Шояд асоси ин назарияро донишманд дар он бинад, ки эҳтимолият аз худи фоили амал, яъне шаҳс вобаста мебошад. Агар ў ҳоҳиши иҷрои амалро қунад, амал иҷро мешавад ва агар наҳоҳад не.

Перомуни ифодашавии замонҳои феъл Нисорӣ андешаҳои ҷолиб ва боварибахши илмиро иброз доштааст. Дар фарқият аз системаи замонии феъли забони ҳозираи тоҷик Нисорӣ танҳо замони ҳозираи давомдорро ё худ ҳозираи муайян низ меноманд, шарҳ надодаасту ҳалос. Дигар ҳама шаклҳои замонӣ дар таълимоти ў дидо мешавад. Мавҷуд набудани замони ҳозираи давомдор ё муайян дар шарҳи Нисорӣ сабаб ҳам дорад, зоро ба қавли забоншиносон (Ш.Рустамов) ин замон дар даврони Иттиҳоди Шӯравӣ ба истеъмол даромада, ҳамчун шакли алоҳидаи замони феъл дар забони тоҷикӣ шинохта шудааст, ки тарзи соҳтори он аз сифати феълии феъли асосӣ, феъли ёридиҳандай **«истодан»** ва бандакҳои ҳабарӣ иборат мебошад: **рафта истодаам**, **хонда истодаем** ва ба ҳамин монанд.

Ҳоча Ҳасани Нисорӣ аз замонҳои сифаи ҳабарӣ ҷунин шаклҳоро шарҳ додааст: *замони гузаштаи мутлақ (гузаштаи наздик ё номуайян)*, *замони гузаштаи наздик (гузаштаи нақлӣ)*, *замони гузаштаи дур*, *замони гузаштаи истимрорӣ (гузаштаи ҳикоягӣ)*, *замони ҳозира-оянда*, ки Нисорӣ онро сифаи ҳол номидааст, *замони ояндаи дур* ва ба қавли донишманд мустақбал. Шакли дигари замонро, ки аз асоси ҳозираи феъл бо иловаи бандакҳои ҳабарӣ соҳта мешавад, мисли *хонам*, *хонӣ*, *хонад*, *хонем*, *хонед*, *хонанд* ин донишманд сифаи музореъ гуфтааст ва дар забоншиносии муосири тоҷик онро **аорист** меноманд.

Аз шаклҳои замонии сифаи шартию ҳоҳишмандӣ Ҳоча Ҳасани Нисорӣ ду навъро қайд менамояд: *замони ҳозира-оянда* ва *замони гузашта*.

Доир ба замонҳои сифаи амрӣ донишманд ҷунин ибрози назар мекунад: «Амр се қисм аст: *аввал-амир мӯҷаррар (сода)*; *дуюм-амир мӯдомӣ*; *савум-амир ҳолия (ҳозира)*» [9, 235].

Албатта, қайд намудан зарур аст, ки Нисорӣ ҳар яки ин шаклҳои замониро ба таври пурра шарҳ додааст.

Чун илми забоншиносии тоҷик баъди ин қадар ҷустуҷӯҳо ва омӯзишҳо мақоми яке аз илмҳои заруриро дар омӯзиш соҳиб шуд, таваҷҷӯҳи донишмандон низ ба он бештар гардид. Ҳамин буд, ки дар асри XIX донишманди дигар Вочидалихони Мұчмалӣ пайи омӯхтани он афтод ва дар ин ҷода ноил ҳам гардид.

У бо номи «Матлаъ-ул-улум ва маҷмаъ-ул-фунун» асаре навишта, дар он перомуни соҳтори дастурии забони тоҷикий-форсӣ ба таври кӯтоҳ маълумотҳо пешниҳод намудааст.

Хусусан, дар боби ифодашавии феъл ҳамчун хиссаи нутқ ва категорияҳои грамматикии он андешаҳои назаррасро иброз доштааст. Ин донишманд мисли забоншиносони пешин зери мағҳуми сиға шаклҳои феълӣ ё замонии феълро дар назар гирифта, таъқид менамояд, ки аз ҳар масдар чил сиға ба вучуд меояд. Аммо, доири категорияи сиға маълумотҳои ў норавшан бοқӣ мемонад, зеро аз мутолиаи асари ў маълум мешавад, ки дар ҳар ҷое мағҳуми сиға омадааст, ифодакунандай шакли замони феъл мебошад.

Дар забоншиносии муосири тоҷик низ омӯзиши сиға ҳамчун категорияи грамматикии феъл дикқати бисёр донишмандонро ҷалб намудааст. Махсусан, дар ин samt корҳои забоншиносони барҷаста Сайдризо Ализодаи Самарқандӣ, Фитрат, Носирҷон Маъсумӣ, Саид Ҳалимов ва ҷандин донишмандони дигар қобили қайд аст.

Ҳарчанд доир ба сиға ва ифодашавии он корҳои илмӣ ба анҷом расидаанд, аммо боз паҳлӯҳои ба таҳқиқ ниёздоштаи он ҳоло ҳам вучуд доранд ва ҳамин аст, ки дар ин samt корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ идома доранд.

Дар Фаронса ҳам донишмандони риштai забон ҳанӯз дар асри IX ба таҳқиқи ҷанбаҳои гуногуни илми забоншиносӣ машғул гардида, дар ин ҷода дастовардҳои муҳталифро соҳибанд.

Забони фаронсавӣ се давраи рушдро аз сар гузаронида, дар ташаккул ва равнақи худ бисёр мушкиниҳоро паси сар намудааст ва барои зиндаву ҷовид мондани он забоншиносон хизматҳои шоиста кардаанд. Яке аз ин ғамҳориҳо барои забон аз ҷониби донишмандон таҳқиқ намудани мавзӯъҳои муҳталифи илми забоншиносии Фаронса мебошад. Махсусан, омӯзиши қисмати дастурии забони фаронсавӣ қобили қайд аст.

Ва тавре дар боло қайд намудем, новобаста аз забони омӯхташаванда яке аз мавзӯъҳои дикқатчалбӯнандо дар грамматикаи забон таҳлил ва омӯзиши категорияи сиға мебошад.

Дар илми забоншиносии Фаронса ҳам ҷӯяндагон ба ин мавзӯъ дикқат намуда, перомуни он андешаҳои фарқунандаро пешниҳод намудаанд.

Ҳанӯз дар марҳилаи аввали тарақиёти забони фаронсавӣ, ки асрҳои IX-XII-ро дар бар мегирад, ин категория қайд қарда шудааст.

«*Дар забони фаронсавии пешин (давраи якум-С.Хучамқулов) феъл 4 категорияи грамматикиро соҳиб буд: сиға, замон, шаҳс ва намуд.*

Сиға 4 навъро соҳиб буд: сиғаи ҳабарӣ, сиғаи шартӣ, сиғаи шартӣ-эҳтимолӣ ва сиғаи амрӣ. Ҳар як аз сиға (ба гайр аз сиғаи амрӣ) системаи маҳсуси замониро соҳиб мебошад» [6, 123].

Доираи омӯзиши категорияи сиға дар марҳилаи аввали пайдоиши афкори забоншиносии фаронсавӣ васеъ нест ва маълумотҳо, ки донишмандон пешниҳод намудаанд ба ҳамдигар шабеҳ ҳастанд, бинобар ин қайд қардани назарияи ягонагии онҳо ҳоҷат надорад. Аммо дар забоншиносии муосири фаронсавӣ ин мавзӯъ омӯзишҳои ҷиддиро соҳиб аст ва назарияи донишмандон муҳталиф аст.

Дар бораи мавҷудияти сиға ҳамчун категорияи феъл забоншиносон се ақидаро ҷонибдорӣ мекунанд. Гурӯҳи якум сиға, замон ва намудро як категорияи баланддараҷаи феъл дониста, вучуд доштани онҳоро ба таври алоҳида инкор мекунанд. Ин андешаро Г.Гийом ҷонибдорӣ қарда, ҷунин мегӯяд: «*Шаклҳои феълӣ вобаста аз нутқи гӯянда ва ҷараёни амал дар зинаҳои гуногуни замонӣ ифода қарда мешаванд. Йифодай тасвири замон ин натиҷаи муносибати гӯянда бо амали ҷараёндошта мебошад*» [3, 151].

Дар таълимоти Г.Гийом категорияҳо, хусусан сиға, замон ва намуд, ҳамчун дараҷаҳои гуногуни ифодай амал ё худ ҷиҳатҳои инкишофи амал дар вақти иҷрошавӣ фаҳмида мешавад, лекин ин маънои онро надорад, ки онҳо ҳар яке категорияи алоҳидаи грамматикӣ мебошанд.

Гурӯҳи дуюми донишмандон (Мейе, Вандриес, Брюно, Дамурет, Богомолова, Имбс ва ҷанди дигар) замон ва намудро як категория ва сиғаро категорияи алоҳида мегӯянд. Зеро дар муносибати замон бо намуд ду шабехиятро қайд мекунанд:

— намуд ҳамчун категорияи феъл вуҷуд надорад, балки замон вобаста аз матни воқеӣ маънои намудии амалро ифода мекунад;

— маънои замонӣ ва намудӣ дар шаклҳои феълӣ баробар мебошанд ва дар як категорияи баланддараҷа—намудӣ-замонӣ ифода меёбанд, дар ҳолати маънои яке дар авал омадан маънои дигарӣ гум мешавад [3, 152].

Ақидаи сеюмро забоншиносон Дюбуа, Пишон, Клюма, Боннара ҷонидорӣ намуда, вуҷуд доштани ҳар яки ин категорияҳоро ба таври алоҳида баён кардаанд. Онҳо баръакси ақидаи гурӯҳи дуюми забоншиносон намудро категорияи асосӣ медонанд на категорияи замонро.

Шаклҳои сифа низ миёни донишмандон гуногунандешагиро ба вуҷуд оварда, онҳо навъҳои муҳталифи онро нишон додаанд.

Аз он ҷумла Г.Гийом ҳамагӣ ду навъи сифаро зикр менамояд. Ба андешаи ӯ *conditionnel* (*сигаи шартий-эҳтимолӣ*) яке аз шаклҳои *indicatif* (*сигаи ҳабарӣ*) мебошад ва *impératif* (*сигаи амрий*)-ро аз қатори ҳелҳои сифа берун менамояд. Аммо забоншиносони муосири Вилме, Рижел, Вегнер-Пеншон ва ҷанди дигар навъҳои сифаро ба шахсӣ ва бешаҳс ҷудо намуда, дар маҷмӯъ б хели онро овардаанд: **шахсӣ—indicatif, conditionnel, subjonctif, impératif; бешаҳс—infinitif, participe (+gérondif)** [3, 152-153].

Вале дар шаклҳои бешаҳси сифа—масдар ва сифати феълӣ асоси модалият, яъне шаҳс дида намешавад ва муносибати ӯ бо амали дар назар дошташаванда номаълум мемонад, бинобар ҳамин ҳам шурӯъ аз қарни XIX забоншиносон ба ҳулосае омаданд, ки шаклҳои сифа танҳо 4 навъанд. Омӯзишҳо бошанд дар ин самт давом доранд.

АДАБИЁТ

1. Ализода С. С. Сарфу нахви тоҷикӣ / С.С.Ализода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. – 257 с.
2. Балли Ш. Общие лингвистика и вопросы французского языка / Ш.Балли. – Москва: Иностранной литературы, 1955. – 416 с.
3. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка / В.Г.Гак. – М.: Добросвет, 2000. – 832 с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (нашри академӣ). – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
5. Зеҳнӣ Т. Сарф / Т.Зеҳнӣ, Ҳ.Бақозода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. – 257 с.
6. История французского языка / сос.автор.кол. – Москва: Литературы на иностранных языках, 1963. – 227 с.
7. Нисорӣ Ҳ.Ҳ. Ҷаҳор гулзор / Ҳ.Ҳ.Нисорӣ. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 154 с.
8. Сергиевский М.В. История французского языка / М.В.Сергиевский. – Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство, 1938. – 295 с.
9. Ҳоҷаев Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI / Д.Ҳоҷаев. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. – 344 с.

ИЗ ИСТОРИИ ИЗУЧЕНИЯ КАТЕГОРИИ НАКЛОНЕНИЯ В ТАДЖИКСКОМ И ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье речь идет о наклонении как одного из грамматических категорий глагола и его изучении в таджикском и французском языкоznании. Таджикское языкоznание имеет древнюю историю. Впервые об языкоznании начали говорить еще в IX в. Многие языковеды изучают наклонение как категорию (Ибн Сина, Кайс Разы, Ходжа Ҳасан Нисори). В современном таджикском языкоznании наклонение также относят к категории (Н.Маъсуми, С.Халимов).

Во французской лингвистике как и в таджикской изучение наклонения относится к началу с IX вв. Языковеды Дюбуа, Г.Гийом, Пешон, Вилме, Г.В.Гак, В.М.Сергиевский и др. посвящали свои работы изучению наклонения.

Ключевые слова: языкоznание, лингвист, наклонение, изучение, время, вид.

ALONG HISTORY OF STUDYING OF THE CATEGORY MOOD IN TADJIK AND FRENCH LANGUAGES

In given to article the linguistics is a question about the mood as one of grammatical category of verb and its studying in Tadjik and French linguistics. Tadjik linguistics has the old story. The first sight about linguistics arose in IX centuries. Many linguists were busy in studying mood as a category. For example Ibni Sina, Qays Razi, Khoja Hasan Nisori and others. In modern Tadjik the linguists also were engaged in studying mood like N.Masumi, S.Halimov and others.

In French linguistics as in Tadjik studying the mood beginnings from IX centuries. The linguists as Dubo, G.Guillaume, Peshon, Vilme, G.V.Gak, V.M.Sergievsky and others were busy with studying the mood in French language.

Key words: linguistics, mood, linguist, studing, tense, scene.

Сведения об авторе: С. Ҳуджамкулов – аспирант общеуниверситетской кафедры французского, немецкого и латинского языков. Телефон: 918-45-96-67. E-mail: khuroson-tj@mail.ru

НАҚШИ ЗАБОНИ АРАБӢ ДАР АДАБИЁТИ АҲДИ СОМОНИЁН

A.M. Ишонхонов

Пажӯшишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси ҳаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Пӯшида нест, ки робитаҳои фарҳангӣ миёни арабхову эрониён таърихи хеле тӯлонӣ дошта, оғози он ҳанӯз аз замони Ҳахоманишиён решаш гирифтааст. Илова бар ин, дар натиҷаи футуҳоти араб дар Эрон ва интишори ислому Қуръон дар ин сарзамин нуғузи забони арабӣ тадриҷан васеъ гардида, он торафт мавқеи лаҳҷаҳои паҳлавиро танг менамуд, ки аҳиран, билкул ба мавқеи он нишаста забони расмӣ ва адабони эрониёни ду қарни аввал гардид. Ҳамчунин, мувоғики маълумоти сарҷашмаҳо, ҳар эроние, ки меҳост гуфтораш дар байни аҳли илму адаб мақому мартаба ва ё манзалатеро доро бошад, ночор ба забони арабӣ осори худро таълиф менамуд. Дар ин бобат Абӯмансур Абдулмалик ас-Саъолабии Нишопурӣ дар «Ятимат-уд-даҳр» чунин ишора менамояд, ки таълими арабият ва истеъроб (арабигароӣ) беш аз ҳама ба табақоти ашрофи ҷамъияти эронӣ хос буда, миёни онон бо суръати тамом ҷараён гирифтааст. Дар байни мардуми авом бошад, таълими арабият мунҳасир буда, ҳатто, мардум барои адой намози панҷвакта оятҳои заруриро ҳонда наметавонистанд ва ба қавли Наршайӣ, «Қуръон»-ро ба форсӣ меҳонданд» [1, 131].

Дар натиҷа, дар ду қарни аввал табақоти ашроф забони арабиро ба камоли устодӣ аз худ намуда, онро ба ҳайси забони давлатӣ пазируфтанд, ки аҳиран тамоми шоирону котибон ва табақаи ашроф ба забони арабӣ рӯ оварда, осори худро бо забони арабӣ навиштаанд.

Хулоса, бояд қайд намуд, ки дар ду қарни аввал мақоми забон ва адабиёти араб нуғузи зиёде пайдо намуда, барои равнақу инкишофи минбаъда заминаи хубу мустаҳкамеро гузошт. Аммо дар қарнҳои минбаъда, алаҳухус, дар даврони Сомониён ин амр рангу бӯи дигареро ба худ қасб намуд, ки дар натиҷаи муборизаи фикрӣ ва сиёсии эрониёни аз қарнҳои аввали исломӣ ва ҳусусан аз замони хилофати Аббосиён тамоюлоти худогоҳии миллӣ ва истиқлолтабии онҳо торафт нерӯ гирифта, оқибат ба неҳзатҳои фикрию адабии шуубия ва қиёмҳои Абӯмуслим анҷомид ва заминаи нахустинеро барои ба вуҷуд омадани давлатҳои эронӣ, аз қабили Тоҳириёну Саффориён ва Сомониён гузошт.

Ҳамчунин тибқи аҳбори сарҷашмаҳо ҳукумати Сомониён ҳомии воқеии неҳзати миллӣ буда, баробари таъсиси давлат ҳомии забон ва адабиёти форсӣ ва дарӣ буданд, ки дар тӯли як қарн фарҳанги миллӣ ва забону адабиёти форсӣ дар Мовароуннаҳру Ҳурросон ташаккул ёфта, шуҳрати намояндагони он, чун Рӯдакиву Шаҳиди Балҳӣ, Фирдавсиву Закариёй Розӣ, Бальзамиву Абӯалӣ Сино ва осори манзуму мансури эшон то ақсои хилофати Бағдодро тасхир кард [1, 77].

Бояд зикр намуд, ки гуфтаҳои мазкур ифодагари он нест, ки дар аҳди Сомониён бо таври кулл аз забон ва адабиёти араб рӯ гардонданд, балки дар қаламрави эшон шеъру адаб ва забони арабӣ ҳанӯз мавриди таваҷҷуҳи дарбориҳо ва маҳфилҳои адабӣ буд. Ҳамчунин, забони арабӣ ба ҳайси забони расмии дин ва ағлаби улуми шаръӣ, чун василаи мукотибот ва равобит ба дастгоҳи хилофати Бағдод маҳсуб меёфт. Илова бар ин, забони арабӣ ҳанӯз забони илму андеша ва адаб низ буд ва иддаи зиёде аз осори илмӣ, таъриҳӣ, фалсафӣ, пандномаҳо ва андарзномаҳо, ҳикоятҳои аҳлоқӣ ва достонҳои қаҳрамонӣ бо забонҳои эронӣ, сурӣёнӣ ва ҳиндӣ дар қолаби тарҷумаҳои арабӣ ва бештар бо қалами мутарҷимони эронӣ таълиф мегардид.

Ҳамчунин, ин нуктаро низ бояд қайд намуд, ки дар тӯли дусад сол адабони эронинажод шеъри арабӣ месуруданд ва аз осори ҳаттигу адабии араб ба таври хеле хуб ошнӣ пайдо намудаанд ва аз гуфтору таълифоти нобу пандомези эшон илҳом гирифта, дар пайравии онҳо осори худро таълиф намудаанд, аз он ҷумла дар асри X-XII шуарои зиёде чун Абулғазли ас-Сукарӣ, Абӯаҳмад ибни Абӯбакр ал-Қотиб, Ҳусайн ибни Алий ал-Марварудӣ, Абулҳасан ал-Лаҳҳом, ал-Ҳарронӣ, Абулғатҳ ал-Қотиб, ал-Бустӣ, Абӯтолиб ал-Маъмунӣ, Абунаср Муҳаммад ибни Абдулҷаббор ал-Утабӣ, Абӯсулаймон ал-Ҳаттобӣ ва дигарон шеъри арабӣ мегуфтанд ва як идда шуарои дигар низ чун Абӯтайиб Муҳаммад ибни Ҳотам ал-Мисъабӣ ва Абулҳусайн Муҳаммад ал-Муродӣ бо забонҳои форсӣ ва арабӣ эҷод кардаанд [1, 52].

Ҳамчунин, тибқи маълумоти сарҷашмаҳо дар назму насри аҳди Сомониён ва умуман дар сабки Ҳурросон он вожаҳое тавассути аъробу аҳкоми шаръӣ ва Қуръони

аҳодис ворид шудаанд, ки аслан он даста калимот муродифи худро дар забони форсӣ надоштааст, аз он ҷумла закот, ҳаҷ, муслим, мӯъмин, кофар, ҷиҳод, муноғиқ, фосиқ, ҳадис, оят, Куръон, иқома, талок, қибла, меҳроб, таслим, кавсар, Аъҷуҷу Маъҷуҷ, Мункарӯ Накир, ҳашр, нашр, воҷиб, мустаҳаб, ҳалол, ҳаром, муборак, баракат, Каъба, иқбол, ҷаҳим, сақар, ҳур, гилмон, ҳулд, наъим, шаҳодат, рукуъ, сучуд, салом, масcid, садақа, вирд, Азроил, Микоил, Йсрофил, арш, курси, Одам, Ҳавво, раҷим ва гайра [3, 259].

Аз он чумла, дар абёти зерини Мухаммад ибни Мухаллади Сагзӣ бошад, калимоти Ҳавво, Одам, мӯъциза ва гайраро мушоҳида метавон кард:

Чун ту назод Ҳавво в-Одам накишт,

Шерниҳоде ба дилу бар маништ.

Муъцизаи пайғамбари маккӣ тӯй,

Бар кунишу бар манишу бар гувиш [8, 537].

Илова бар ин, дар яке аз сарчашмаҳо омили дигари иқтибосоти вожаҳои забони арабиро дар назми ин аҳд чунин шарҳ медиҳанд, ки марбут ба умури идораи аъроб ва сиёсати дохиливу хориҷии хилофат буда, василаи корфармоёну гумоштагони давлати аббосӣ дохили забони форсӣ гардидаанд, аз он ҷумла: Ҳайҷо, сифат, ғозӣ, газо (газавот), сulton, шаҳна, ҳарас, шурта, муҳтасиб, амру наҳӣ, амир, раъият, малик, мулк, котиб, расул, мушриф, давлат миллат, ҷазо, ҳабс, ходим, гулом, таъбия, исён, тоғӣ, афв, хориҷӣ, сулҳ, хилофат ва файраҳо [3, 260].

Аз ин чо бармеояд, ки алфози арабӣ дар шеъри дарӣ низ бо сабабҳои мазкур истифода шудаанд, ҳамчунин истифодай он қалимаҳо дар назми ин аҳд аз рӯи зарурат, ё тақозои суннативу мазҳабии исломӣ ба вуқӯй пайвастааст. Аз ҷумла, дар абёти зерини Абдулмалики Бурҳонии Нишопурӣ вожаи «толиб» ва ибораи «мин кулли ҷониб» (аз ҳар тараф) барои қофия оварда шуда, он қалима ва ибора дар забони форсӣ муродифи худро доро мебошад:

Сарири туро офтоб аст ходим,
Мақоми туро Ҷибрил аст толиб.

Ту чун Чибрил андар ой зи боло,

Күнің ҳамла бар хасм мин кули қо

и форсизабон Мунчики Тирмизй низ ба хоти

(сафед) ва «асвад» (сиёх)-ро дар байти зaily худ ба кор бурдааст:
Бад-он гаҳе, ки бароварда шуд замин аз гард,

На водій аз күх пайдо, на абяз аз асвад [8, 223]

чин, Бассоми Курд тибқи далелҳои мазкур дар

калимахой забони арабиро кор бурдааст:
Макка ҳарам кард арабиро худой,

Аҳди туро кард ҳарам дар Аҷам.

Хар ки даромад, ҳама бокӣ шуда

Боз фано шуд, ки надид ин ҳарам [8]

рои дигари ин аҳд Атои Яъқуб вожаҳои

-ро дар мисраъхой зерини хеш ба кор бурдааст:
Гуфт: мужда туро, ки адли малик,

Дар биҳишти ту дар миёни ҷаҳим

Бегунаҳ монда ҳашт сол ба Ҳинд,

Чун гунаңкор дар азоби алим [2, 2]

сиёсати пешгирифтаи Сомониён шу

Этот текст о Хуаре-шахе, и в этом дар эҷод менамуданд, аммо ин имконназир буд, зеро гузашта аз вуруди алфози арабӣ ва таъсири үнсури забонӣ ва адабиёти нави форсӣ вуруди мазомини ояти Куръонӣ ва аҳодиси набавӣ ҳам ба ҷашм мерасад. Шуаро порае аз ояту ҳадис ё матни комили онро дар адабиёти сабки Ҳурисон ворид намуданд, аз он ҷумла дар байти зерини Мунчики Тирмизӣ ояти сеюми сурои «Ихлос» аз Куръони карим иқтибос шудааст:

Ҳама сифати Ҳудованд бар ту зебо ҳаст,
Енгуш аз ин ту сифат: «дам янил ва дам иш».

Бурун аз ин ду сиғат: «лам ялид ва лам юлад» [8, 233].

Ҳамчунин, дар аксари шеъри шуарои аҳди Сомониен инъикоси маъннии ояту аҳодис ба забони форсӣ низ баён гардидааст, аз он чумла, дар яке аз ашъори Рӯдакӣ ояти 55 сурай «То ҳо» иқтибос гардидааст, ки дар он Ҳудованди Мутаъол чунин мефармояд:

مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا تُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى

«Мо шуморо аз ҳамин хок офоридем ва дар дили ҳамин хок бозатон мегардонем ва аз дили ҳамин хок барои мархилаи баъдӣ берун меоварем» [6, 315].

Чунонки хоксиришті ба зери хок шавій,

Биноат хоку ту андар миёна хокгин [5, 81].

Илова бар ин, дар тамоми мадрасаҳои сарзамини хилофат таълими Қуръону аходиси набавӣ ва улуми марбут ба шариат яке аз сарчашмаҳои аввалиндарачаи таълими маҳсуб меёфт, аз ин рӯ, тамоми шуаро ва удаво кӯшиш ба ҳарҷ медоданд, ки худ ҳофизи Қуръон ва донандаи улуми шаръӣ бошанд, зоро дар қадом порчаи насрӣ ва ё назмӣ ишора ба гуфтаҳои қуръонӣ ва ё аҳодис рафта бошад, он оммафаҳм буд.

Бояд зикр намуд, ки яке аз василаҳои дигари нуфузу мақоми забони арабӣ дар аҳди мазкур, ин ворид гардидани иддае аз ахбору асотири исломӣ марбут мебошад, зоро дар онҳо саргузаштҳои паймбарони яхуду насоро аз қабили Нух, Иброҳим, Намруд, Мӯсо, Яъқуб, Юсуф, Юшъа, Довуд, Сулаймон, Идрис, Исо ва дигарон ривоят мешавад [1, 65].

Аз он чумла, одамушшуаро Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ дар яке аз дурданаҳои назмии худ ишора ба талмеҳоти қуръонӣ -қиссаи ҳазрати Юсуф ва Яъқуб намуда, дар он перумони се пироҳани Юсуф, ки дар оятҳои 18, 25 ва 93-и сурай «Юсуф» омадааст, ишоракунон чунин мегӯяд:

Нигорино, шунидастам, ки гоҳи меҳнату роҳат,
Се пироҳан салаб будаст Юсуфро ба умрандар:
Яке аз кайд шуд пурхун, дувум шуд ҷоқ аз тухмат,
Савум Яъқубро аз бӯш равшан гашт ҷашми тар.
Рухам монад бад-он аввал, дилам монад бад-он сонӣ,
Насиби ман шавад дар васл он пироҳани дигар [7, 76].

«Яке аз кайд шуд пурхун»

وَجَاءُوا عَلَى قَمِيصِهِ بِدَمِ كَذِبٍ....

«Ва бар пероҳани ўхуни дурӯғро оварданд....» [4, 237].

«дувум шуд ҷоқ аз тухмат»

وَاسْتَبَقَ الْبَابَ وَقَدَّتْ قَمِيصُهُ مِنْ دُبْرٍ وَأَلْفَيَا سَيَّدَهَا لَدَى الْبَابِ قَالَتْ مَا جَزَاءُ مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا إِلَّا أَنْ يُسْجَنَ أَوْ عَذَابَ الْيَمِّ

«Ва ҳар ду ба сӯйи дарвоза биштофтанд ва он зан пероҳани Юсуфро аз паси пушт даронд; ва шавҳари занро назди дарвоза ёфтанд. Зан гуфт: «Чист ҷазои қасе, ки ба аҳли ту кори бад ҳоста бошад, магар он ки ба зиндон карда шавад, ё азобе дардиҳанда» [4, 238].

«Савум Яъқубро аз бӯш равшан гашт ҷашми тар»

إِذْهُبُوا بِقَمِيصِي هَذَا فَالْقُوَّةُ عَلَى وَجْهِ أَبِي يَاتِي بَصِيرًا وَأَتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ

«Ва ин пироҳани маро бибаред ва онро ба рӯи падарам бигзоред, то бино шавад; ва ҳамаи аҳли хешро бар пеши ман биоваред!» [4, 246].

Ҳамчунин, Устод Рӯдакӣ дар қасидаи машҳури худ таҳти унвони «Модари май» ба номҳои паймбарони аҳли китоб, аз қабили Исои Масеҳ, Мӯсои Калимуллоҳ, Сулаймон ва асосгузорони мазоҳиби динӣ, аз қабили Абӯҳанифа ва Шофеъӣ, ҳамчунин шуарои бузурги араб, чун Ҷариру Ҳассон, ишора намудааст:

В-ар ба булӯр-андарун бубинӣ, гӯйӣ:

Гавҳари сурҳ аст ба кафи Мӯсии Имрон [7, 88].

Ё дар абёти зайл ба фуқаҳои дини ислом Абӯҳанифа ва Шофеъӣ ишора менамояд:

В-ар ту фақехию сӯйи шаръ гаройӣ:

Шофеъӣ инак-ту Бӯҳанифаву Суфён [7, 89].

АДАБИЁТ

1. Абдусаттор Абдушукур. Арабият ва адабиёти аҳди Фазнавиён / Абдушукур Абдусаттор. - Душанбе, 2001. - 219 с.
2. Аҳмад Абдуллоев. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи дуюми асри XI ва аввали асри XII / Аҳмад Абдуллоев, Садрӣ Саъдиев. - Душанбе: Дониш, 1986. - 262 с.
3. Бадеуззамон Фурӯzonfar. Аҳодиси Маснавӣ / Фурӯzonfar Бадеуззамон. - Техрон, 1334 ҳ.
4. Муҳаммадҷон Умаров. Қуръони карим (асл ва тарҷумаи тоҷики) / Умаров Муҳаммадҷон. - Душанбе: Эр-граф, 2011. - 640 с.
5. Осори Рӯдакӣ / таҳти таҳрири А. Мирзоев. - Сталинобод, 1958. - 543 с.
6. Абӯбакр Муҳаммад ибни Ҷаъфар ан-Наршахӣ. Таърихи Бухоро / Абӯбакр Муҳаммад ибни Ҷаъфар ан-Наршахӣ; тарҷумаи Абӯнаср Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Насри ал-Қабовӣ, талҳиси Муҳаммад ибни Умар ва тасҳехи Мудррис Разавӣ. - Техрон, 1318 ҳ.
7. Шарифов Ҷ. Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Шеърҳо (китоби мусаввар) / Ҷ Шарифов, Ш Исроилиниё, М Муллоаҳмадов. - Душанбе: Ирфон, 2008. - 174 с.
8. Шарҳи аҳвол ва ашъори шоирони бедевон дар қарнҳои 3,4,5 ҳичрӣ қамарӣ / таълиф ва тасҳехи Маҳмуд Мудаббира. - Техрон, 1370 ҳичрӣ.

РОЛЬ АРАБСКОГО ЯЗЫКА В ЛИТЕРАТУРЕ ПЕРИОДА САМАНИДОВ

Статья посвящена роли и влиянию арабского языка на творчестволитераторов эпохи Саманидов. Автором предпринимается попытка выявить место арабского языка в творческом наследии видных представителей таджикско- персидской литературы, а также проследить факторы, способствующие росту его влияния на их мировоззрение.

Ключевые слова: Саманиды, арабский язык, таджикская литература, арабское валиние, Рудаки, Фирдоуси, Коран, изречения Пророка, исламский период.

THE ROLE OF THE ARABIC LANGUAGE IN THE SAMANID PERIOD

In article author rasmotrivaet the role of the Arabic language in the Samanid period literature, besides made a study and an irrefutable facts indicating that during this period of development of the Tajik-Persian literature.

Key words: Somonids, Arabic language, the Tajik literature, Arabic influence, Rudaki, Firdausi, Quran, profit period.

Сведения об авторе: А.М. Ишонхонов - аспирант второго года обучения Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. А. Рудаки АН РТ. Телефон: **918-47-37-66.**
E-mail: abdulgaffor88@ru

БАЪЗЕ ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ КАТЕГОРИЯИ ЗАМОН ДАР ЗАБОНШИНОСӢ

Б.Н. Раҳмонов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Калимаҳо баробари маъни луғавӣ маъни грамматикиро ҳам ифода менамоянд, vale ин маъно дар забонҳо гуногун ифода мешавад. Маъни луғавӣ хусусияти фардӣ дорад, зоро он ба ҳар як калимаи ҷудогона тааллуқ дорад, vale маъни грамматикий хусусияти умумӣ дорад, зоро он ба ғурӯҳи муайяни калимаҳо баробар даҳл дорад. Маъни грамматикий дар забонҳо гуногун ба назар мерасад.

Воситаҳои ифодаи маъни грамматикий дар забонҳо олам гуногунанд. Аксари воситаҳои грамматикий хусусияти умумистеъмолӣ доранд, яъне онҳоро дар як қатор забонҳо мушоҳида кардан мумкин аст, ки онҳо аз ин қароранд: тартиби калима, такрор, калимабандӣ, вандафзӣ, тасриф (дар шаклҳои доҳилий ва беруни), зада ва ғ.

Маъни грамматикиро дар якҷоягӣ бо воситаи ифодаи он категорияи грамматикий меноманд. Ё худ он маъни грамматикӣ, ки аломат, нишона ва ё воситаи ифодаи худро дар забон дорад категорияи грамматикий номидা мешавад. Як мағҳум замоне ба ҳайси категорияи грамматикий эътироф мешавад, ки ҳадди ақал ду паҳлӯ дошта бошад. Масалан, агар дар забони хитойӣ яке аз навъҳои замон шакли грамматикии ифодаи худро медошт, мо он замон эътироф менамудем, ки забони хитойӣ низ дорои категорияи замон аст.

Маъно дар дараҷаи аввал бидуни алоқамандӣ бо грамматика воқеъ мегардад ва дар дараҷаи дувум дар ҳамбастагӣ бо грамматикай забон воқеъ мегардад. Маъноҳои грамматикий баёнкунандай мавриҷое ҳастанд, ки дар онҳо хусусиёти хоссе дар доҳили як забон шакл мегирад.

Категорияҳои грамматикии замон аз чумлаи мураккабтарин категорияҳоест, ки дар аксари забонҳо хоси феъл аст. Ин категория дар нигоҳи аввал иртиботи хеле наздик бо маъно дорад, vale тавзехи он чандон кори сода нест.

Замони грамматикий ин ба маъни грамматикий шудани мағҳумҳои замон (вақт) аст. Бояд донист, ки **замони грамматикий** ва **замон** ду падидай комилан мутафовитанд. “Ҳамаи мо ба гузашти замон огоҳем ва ҷараёни замонро ба ҷузъҳо, ки онҳоро гузашта, ҳол ва оянда меномем, тақсим кардаем. Дар воқеъ, агар бихоҳем, метавонем замонро ба қитоъоте кӯҷактар ва дақиқтар аз ин се ҳам тақсим кунем. Метавонем гузаштаи наздикро аз гузаштаи дур ва ояндаи наздикро аз ояндаи дур мучаззо намоем. Метавонем чанд лаҳзай пеш аз имрӯзи субҳ, дирӯзро аз парерӯз, ҳафтай гузаштаро аз моҳи гузашта ва соли гузашта мутамоиз кунем. Дар забон мутлақан ҳеч маҳдудияте барои эҷоди тамоюзоти замонӣ вуҷуд надорад: 127 сол пеш аз 128 сол пеш фарқ дорад. Аммо мутаваҷҷеҳ бояд шуд, ки чунин тамоюзоте сирфан бо

истифода аз вожаҳои муносиб ва баҳамойии муносиби вожаҳо ҳосил мешавад ва бинобар ин, ҳеч иртиботе бо грамматикаи забон надорад” [11, 87].

Бо вучуди ин ки бисёре аз забонҳо имконияти дар дохили соҳти грамматикии худ ғунҷоиш додани баъзе аз ин тамоизоти замониро доранд, вале имкон надорад, ки бо усули грамматикӣ (чун категорияи забонӣ) ҳамаи онҳоро ифода намуд, чун тамоюзот ва тафовутҳои замонӣ метавонанд бениҳоят гуногун ва мутанаввиъ бошанд. Фақат имкон дорад теъдоде аз тафовутҳои аслии замонро метавон дар дохили грамматикаи забон ифода кард ва ҳар забоне, ки чунин имкониятро дорад, дори категорияи грамматикии замон мебошад.

Категорияи замон дар забони форсӣ-тоҷикӣ ҳамроҳ бо феъл ифода карда мешавад ва феълҳои забони форсӣ-тоҷикӣ се замони грамматикӣ: **гузашта, ҳозира-оянда (музореъ)** ва **оянда** доранд, мисли: рафт, меравад, хоҳад рафт.

Мумкин аст ба назар ачиб намояд, зеро дар бархе аз забонҳо тафовутҳои замони грамматикӣ вучуд надорад, забонҳои хитойӣ ва индонезӣ яке аз онҳоянд. Дар забони хитойӣ тафовуте вучуд надорад, ки бо тафовутҳои замонии рафт / меравад / рафта истодааст / хоҳад рафт-и тоҷикӣ қобили қиёс бошад. Аммо хитойихо ҳар ҷо ки лозим аст, фарқиятҳои замониро бо афзудани вожаҳои муносиб ба ҷумла баён мекунанд, яъне аз вожаҳо (зарфҳои замон), ки мағҳуми замонро дар бардоранд ва ё ҳиссачаҳо.

Ба ҳар ҳол замони грамматикӣ дар теъоди зиёде аз забонҳо вучуд дорад. Масалан, забони туркӣ се замон (гузашта, ҳол, оянда), арабӣ ду замон (гузашта, ҳозира-оянда) дорад. Бисёре аз забонҳо фақат ду замони грамматикӣ доранд ва баръакс, замони грамматикии баъзе забонҳо бисёр густурда аст. “Он тавр ки гузориш шуда, забони бомилка-дашонгӣ (Нира) дар Африқои Ғарбӣ чизе ҳудуди ёздаҳ замони грамматикӣ дорад. Ин тақсимбандӣ шомили панҷ дараҷаи мутафовити дурӣ дар гузашта, панҷ дараҷаи дурӣ дар оянда ва як замони ҳол аст. Сухангӯёни забоне, ки дорои чунин тамоюзоти зарифе барои замони грамматикӣ аст ва ё дар воқеъ сухангӯёни ҳар забоне, ки замони грамматикӣ дорад, дар истифода ё адами истифода аз замонҳои грамматикӣ ҳаққи интиҳоб надоранд, онҳо ногузиранд, сурате аз замони дастуриро ба кор бибараванд, ки барои баёни мавриди назарашон аст, муносиб бошад” [11, 88].

Замони грамматикӣ дар бештари ҳолат бар рӯйи феълҳои забон нишон дода мешавад, агар дар мисоли забони тоҷикӣ бигӯем, муҳимтарин ҳусусияти феъл ин доштани категорияи замон ба ҳисоб меравад, аммо дар забонҳои олам на ҳамеша. “Дар забони вомехӯрад колифорниёни ҳупой (Bamileke-Dschang) замони дастурӣ бар рӯи исмҳо нишон дода мешавад. Бинобар ин ба унвони мисол, вожаи “хона” дар ин забон се замони дастурӣ дорад, замони ҳол-**xonta** (хона, ки дар ҳоли ҳозир мавҷуд аст), замони гузашта-**xontaneen** (хонае, ки дар ҳоли ҳозир ҳароб шудааст) ва замони оянда-**xontate** (хонае, ки ҳанӯз соҳта нашудааст). Ногуфта пайдост, ки чунин чизе дар забони англисӣ вучуд надорад ва англisis забонҳо ноҷоранд, барои дастёбӣ ба таъсири мушобех аз вожаҳои муҳталиф истифода кунанд, масалан мумкин аст гуфта шавад вожае **ex-wife** (зани собиқ) замони гузаштаи **wife** (зан) аст ва **fiancée** (заншаванда) замони ояндаи он” [11, 89]!

Забоншинос Роберт Лоренс дар мавриди замонҳои грамматикии забони англисӣ маълумоти барои мо тааҷҷубовар додааст, ки баҳси ҳудро бо саволи “Забони инглисӣ ҷанд замони дастурӣ дорад”? шурӯъ намуда, баъдан чунин ҷавоб мегӯяд: “Шояд аз посухи ин савол тааҷҷуб кунед, забони инглисӣ фақат ду замони дастурӣ (грамматикӣ – Р.Б.) дорад, ки ба таври суннатӣ замони **гузашта** ва **замони ҳол** номида мешаванд. Ҳарчанд ба назар мерасад, шояд истилоҳи “**замони ғайригузашта**” беҳтар ва муносибтар аз истилоҳи **замони ҳол** бошад. Забони инглисӣ замони дастурии **оянда** надорад. Албатта, дар ин забон роҳҳое барои сӯҳбат дар бораи замони оянда пешбинӣ шудааст, аммо суратҳое, ки барои ин манзур мавриди истифода қарор мегирад, ҳамагӣ “**замони ҳол**” (замони ғайригузашта) ҳастанд. Ин

суратҳои мутанаввиъ ба англisisизабонҳо имкон медиҳанд, густараи васеъе аз нигаришҳои мутафовитро нисбат ба руҳдодҳои замони оянда баён кунанд, аммо ҳеч як аз онҳоро наметавон ба дурустӣ замони дастурии оянда донист. Дар ин ҷо намунае аз суратҳое, ки дар забони инглисӣ барои баёни замони оянда ба кор мераванд, ироа шудааст. Дар ҳар маврид сурати замони дастурии ҳол дар канори сурати замони дастурии гузаштае, ки бо он мутанозир аст, омадааст (чӯз дар ду маврид, ки сурати гузашта надоранд) [11, 89]: (a) She goes to London tomorrow. (b) She went to London yesterday. [3, 12]; (a) She's going to London tomorrow. (b) She was going to London tomorrow. [3, 13]; (a) She's going to go to London tomorrow. (b) She was going to go to London tomorrow. [3, 14]; (a) She has to go to London tomorrow. (b) She had to go to London tomorrow. [3, 15]; She must go to London tomorrow. [3, 16]; (a) She will go to London tomorrow. (b) She would go to London tomorrow. [3, 17]; (a) She shall go to London tomorrow. (b) She should go to London tomorrow. [3, 18]; (a) She'll be going to London tomorrow. (b) She'd be going to London tomorrow. [3, 19]; (a) She wants to go to London tomorrow. (b) She wanted to go to London tomorrow. [3, 20]; She ought to go to London tomorrow. [3, 21].

Баъзе аз суратҳои замони дастурии замони гузашта маънои хосе доранд, ки ҳамоии қайди (ҳамроҳ омадани зарф – Р.Б.) **tomorrow**-ро бо онҳо ғайримумкин мекунад. Нуктai дигар ин, ки робитаи маънои суратҳои замони ҳол ва замони гузашта ҳамеша равшан нест. Ин масъала бавижадар шумораи [3, 21] дида мешавад. Агар дар гузашта будани ҷумалот (b) шак доред, метавонед ду иборати **Janet told me that** ва **Janet tells me that**-ро ба ибтидои ҷумалоти мисолҳо бияфзоед ва бубинед, чӣ иттифоқе меафтад. Ҳамон тавр ки мушоҳид мекунад, иборати дувумро метавон ба ибтидои ҷумалоти (b) афзуд ва на ҷумалоти (a), ё дасти кам дар ин ҳолат ҷумалоти (b) табиитар аз ҷумалоти (a) ҳастанд. Ин як озмуни истондорд (стандартӣ, меъёри – Р.Б.) барои таъйини суратҳои замони гузаштаи англисӣ аст [11, 90].

Ин забоншинос шакли замони ояндаи англисиро, ки бо истифода аз калимаи **will** сохта мешавад, як навъ иштибоҳ ҳондааст, ки дар китобҳои суннатии ғрамматикии забони англисӣ ба он барчаспи “замони дастурии оянда” задаанд. “Наметавон соҳти дорои **will**-ро беш аз соири соҳтҳои ироашуда марбут ба замони оянда донист. Касоне, ки забони англисиро ба унвони забони ҳориҷӣ меомӯзанд ва ба иштибоҳ ба онҳо гуфта шуда, ки дар англисӣ замони оянда бо **will** сохта мешавад. Ғолибан, ҷумалоти назари инҳо тавлид мекунанд: “Oh shall go to a film”, “What will you do tonight?” ё “When Janet will get here”, “We shall start”. Шакке нест, ки ин ҷумалот дар забони англисии оддӣ нестанд, ба ҷои онҳо гуфта мешавад: “wen, Oh, “I’m going to a film”, “What are you doing tonight?” “Janet gets here...” бидуни **will** ва **shall**. Дар забони англисӣ **will** ва **shall** созандай замони ғрамматикии оянда нестанд, онҳо ҳам мисли **have to**, **ought to** ва **must** сирфан суратҳое аз замони ҳол ҳастанд, ки нигариши хоссеро ба руҳдоди замони оянда баён мекунанд [11, 90].

Дар забонҳое, ки замони ғрамматикий доранд, замонҳои ғрамматикии онҳо ҳамеша дар вазифаи худ содик набудаанд, яъне мо ҳангоми баёни замонҳои ғрамматикий намунаҳои муҳталифи истисноҳои ифодаи замонҳои ғрамматикиро дида метавонем, масалан дар ҷумлаи “Хотун қас фиристод ва гуфт: бар ҳамон сулҳам, ки бо Убайдуллоҳи Зиёд кардаам [1, 74]” феъли “кардаам” бояд замони гузаштаи нақлиро ифода кунад, яъне аз назари шакл, вале он ба вазифаи замони гузаштаи сода (наздик) омадааст ё дар ҷумлаи *Хуб! Ман рафтам (меравам).–Канӣ, рафтем (Ҳ. Карим, Оқшиуда)* феъли рафтани аз назари шакл дар замони гузашта воқеъ гардидааст, вале дарвоҷеъ он ба замони ҳозира-оянда далолат менамояд [4, 278-309].

Мухим нест, ки забоне ҷанд замони ғрамматикий дошта бошад, ё аслан замони ғрамматикий надошта бошад, дар ҳар сурат мутакаллимини он барои сухбат дар бораи нуқтаи дилҳоҳе аз **замон**–гузашта, ҳол ё оянда–ба камтарин мушкилие мувоҷеҳ намешаванд, зеро тамоми забонҳо метавонанд ҷизҳое ва мағҳумҳое, ки дар баёни онҳо ниёз бар баёни яке аз замонҳои мушахҳас мисли “сесанбеи ду ҳафта пеш”, “фардо субҳ соати 9:30” ё “дар соли 1453”-ро лозим доранд бо калимаҳо (зарфҳо)

баён кунанд. Танҳо тафовути онҳо дар миқдори ҷузъиёти грамматикие, ки бар рӯи феъл (ё вожай дигаре аз ҳиссаҳои нутқ) қароргиранда аст ва ба баёни ин мағхумҳо кумак карда метавонад, мебошад. Ба таври кулли ҳар чизе, ки дар як забон қобили баён бошад, дар забони дигар ҳам баёншуданий аст, ки ин дидгоҳи муҳим дар забоншиносӣ **асли баёнпазири** (Вожай ҳаёлии effable, ки effability-номи асли ин-аз он омада ба маънои “қобили баён будан аз тариқи вожаҳо”) номида мешавад.

Бинобар ин, агарчи категорияҳои грамматикӣ дар ифодаи маъно саҳми умдае доранд, аммо грамматика ва маъно як чиз буда наметавонанд инчунин бо итминон метавон хулоса баровард, ки ифодаи маъно бо категорияҳои грамматикӣ нисбист ва ифодаи луғавӣ бошад эътибори бештар дорад. Бинобар ин, наметавон тавонии забоние, ки тавассути категорияҳои дастурӣ ифода мегардад, онро аз бартариятҳои он забон нисбат ба дигаре донист. Аз ин ҷост, ки гӯяндагони забоние, ки забони онҳо категорияи грамматикӣ надорад ба роҳат метавонанд, матолиби хешро бо забони ҳуд ифода намоянд ва дар ин кор эҳсоси мушкилӣ ҳам намекунанд. Ба таври дигар бигӯем, забон айнан мисли хонаи бутун ва ободест ва категорияҳои грамматикӣ мисли тазайюноти мансуб ба он (дар шакли дохилӣ ва беруний) аст, ки бе он низ метавонад, хона вучуд дошта бошад.

АДАБИЁТ

1. Абӯбакри Наршахӣ. Таърихи Бухоро / Абӯбакри Наршахӣ. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикии Сафорати Ҷумҳурии Исломии Эрон дар Тоҷикистон, 2012. – 179 с.
2. Бузургзода Л. Грамматикаи забони тоҷикӣ: фонетика, морфология. Қисми 1 / Л. Бузургзода, Б. Ниёзмуҳаммадов. – Столинобод, 1941.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик / Ҳ. Каримов, А. Маниёзов, А. Мирзоев [ва диг.]. – Душанбе: Ирфон, 1985. - ҷ. 1 – 356 с.
4. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология / Б. Ниёзмуҳаммадов, С. Ч. Арзуманов, Ҳ. Рауфов [ва диг.]. - Душанбе: Ирфон, 1973. - ҷ. 1 – 385 с.
5. Лингвистический энциклопедический словарь / В.Н. Ярцева. – Москва: Советская энциклопедия, 1990. – 683 с.
6. Норматов М. Муқаддимаи забоншиносӣ / М. Норматов. – Душанбе: Матбуот, 2007. – 238 с.
7. احمد مختار عمر، مصطفی النحاس زهران، محمد حماسة عبداللطیف. النحو الاساسی / احمد مختار عمر، مصطفی النحاس زهران، محمد حماسة عبداللطیف. – الکویت، 1414 ه.ق./1994 م.
8. پرویز نائل خانلری. دستور زبان فارسی. انتشارات توں، خیابان داشگاه، 1372. 367 ص.
9. حسن انزلی. دستور زبان فارسی / انزلی حسن. – تهران: خیابان امام، 1370. 422 – 423 ص.
10. حسن انوری / حسن احمدی گوی. دستور زبان فارسی 2. – قه: چاپخانه ستاره، 1373 – 1356 ص.
11. رابرت لارنس ترسک. مقدمات زبانشناسی (ترجمه فریار اخلاقی). تهران، 1380. 334 ص.
12. رویدیگر اشمي (ترجمه ح. ر. باغیبی). راهنمای زبانهای ایرانی. جلد 2 / اشمي رونکیر. زبانهای ایرانی نو. تهران: فتوس، 1939.
13. محمد جواد شریعت. دستور زبان فارسی. – تهران: انتشارات اساطیر، 1371. 464 ص.

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ КАТЕГОРИИ ВРЕМЕНИ В ЯЗЫКОЗНАНИИ

В статье подчеркивается, что грамматическая категория является относительным показателем семантики, поэтому мы сталкиваемся с исключениями из правил, которые выражаются посредством грамматических категорий в языковом выражении. Напротив, лексическое значение является более достоверным, ибо в нем конкретизируется выражаемое значение.

Ключевые слова: глагол, категория, грамматика, грамматическая категория, время.

SOME QUALITY THEORETICAL TENSE GRAMMATICAL CATEGORY IN LINGUISTICS

In this article is emphasized, what grammatical category interprets relative meaning, because of we in majority in linguistic expression in majority what to be recount by way of category we meet to exclusion, on the opposite side this lexical meaning recounts meaning specifically.

Key words: verb, category, grammatical, grammatical category, tense.

Сведения об авторе: Б. Н. Рахмонов – соискатель Таджикского национального университета.
Телефон: 938-70-17-20. Е-mail: bakhtier.rakhmonov.89

МЕТОДҲОИ ОМӮЗИШИ ЗАБОНИИ ТОПОНИМИЯ

С. Шералиева
Донишгоҳи давлатии Кулоб ба номи А. Рӯдакӣ

Интиҳоби методҳои тадқиқи лингвистии топонимиya, ба андешаи А.Л.Хромов, «... ба ҷанбаи маводи ҷамъоваришуда, дараҷаи инъикоси он дар сарчашмаҳои топонимӣ ва вазифаҳои пешбинишуда вобаста аст» [17, 4].

Методҳои тадқиқоти топонимӣ ҳоло низ дар марҳилаи инкишофанд. Ҳарчанд даҳсолаҳост, ки муҳаққиқонро хусусиятҳои номҳои чуғрофӣ ба зими ниҳоди маводи топонимӣ муайян намудаанд, вале бояд маҳсус зикр кард, ки ҳангоми таҳлили топонимҳо сараввал ба маводи зиёди дастрасшуда такъя кардан лозим аст, чаро ки аксар топонимҳои содаю сохта зиёд такрор мешаванд ва ё агар топонимҳои мураккаб бошанд, ҷузъҳои таркибии онҳо такрор шуда омада метавонанд. Баъзан маъно, тарзи талаффуз, қолибҳои калимасозии топонимҳои зиёд бо ҳам мувофиқат мекунанд. Ҳолатҳое низ ҳастанд, ки қариб ҳамаи ин нишонаҳо мутобиқ мегарданд.

Ҳар як падида ва ё мавзеи чуғрофӣ метавонад аз якчанд нуқтаи назар омӯхта шавад ва агар маҷмӯи хусусиятҳои номҳои чуғрофӣ ба эътибор гирифта шавад, самара ва натиҷаи кор бехтар хоҳад буд. Фақат ҳамон вақт ба натиҷаҳои ниҳод расидан мумкин аст, ки роҳу усул ва методҳои муҳталифи таҷзия ва таҳлил истифода бурда шаванд. Ба андешаи Э.М.Мурзаев, номи чуғрофии алоҳида ва ё маҷмӯи топонимҳои минтақа ва ё ҳудуди алоҳида аз ҷунин мавкеъҳо баррасӣ шуда метавонанд: 1) мансубияти ном ба воқеяти чуғрофӣ (кӯҳ, дарё, шаҳр, ботлоқ...); 2) замон ва шароитҳои пайдоиши он; 3) мансубият ба ин ё он забон; 4) маъно ва этиология; 5) морфологияи он, ҷонки ном калима аст ва он бояд ба меъерҳои забон мувофиқат карда, ба қоидоҳои сарфунаҳвӣ тобеъ бошад; 6) асоси илмии инъикоси интиқоли он аз як забон ба забони дигар ва имлои дуруст дар забони модарӣ; 7) ҳудудҳои густариш (ҳангоме ки ҳудуди густариши ном ва роҳҳои ҳичратӣ муайян карда мешаванд) [12, 76].

Воқеан ҳам, ҳамаи ин масъалаҳоро бо истифода аз як методу восита ҳал кардан гайриимкон аст ва аз ин чоست, ки дар топонимика якчанд усулу метод эътироф шудааст. Ҳамаи методҳо муҳим ва самарабахшанд ва маҳсус ҷудо намудани методи муғифде мушкил аст. Маҷмӯи методҳои таҳлили забонӣ дар муайян кардани хусусиятҳои шаклии маъноии топоним кӯмак мекунад.

Яке аз методҳои эътирофшуда ва муғифу ба мақсад мувофиқ дар тадқиқи забонии топонимҳо, таҳлили соҳторио сарфунаҳвӣ мебошад. Ин метод дар амалияи забоншиносӣ ҷорӣ аст ва вазеъ кор фармӯда мешавад. Қисми асосӣ ва таркибии ин метод таҳлили топонимҳо дар асоси формантҳо мебошад. Доир ба бартарӣ ва афзалияти ин метод муҳақ-қиқон-забоншиносони маъруф В.Н.Топоров ва О.Н. Трубачев ҷунин изҳори ақида кардаанд: «Самараи таҳлил дар асоси формантҳо дар он зоҳир мешавад, ки мо ҳар дафъа ҳадди ақал бо якчанд далеле сару кор дорем, ки ба як форманти умумӣ муттаҳиданд. Гайр аз ин, тадқиқи калима, ки аз формант шурӯй мешавад, ба мулоҳизоти мо оид ба шароити ташаккул ва мансубияти этникии ном мушаххасии таъриҳӣ мебахшад. Таҳлил дар асоси формантҳо баъзан имкон медиҳад, ки табакаҳои забонӣ муайян карда шаванд» [16, 18-19].

Омӯзиши топонимҳо тавассути формантҳо дар даҳсолаҳои охир мустаъмал гашта, дастовардҳои зиёде ҳосил гаштаанд. Бисёре аз пайравони ин метод ва муҳаққиқони топонимшинос онро яке аз воситаҳои муътамад ва муҳим медонанд, зоро үнсурҳои ба тарни фаровон дар номҳои чуғрофӣ дучоршаванд асоси ҷиддие барои мулоҳиза оид ба қолибҳои воҳид, муҳочириати аҳолӣ дода метавонанд, ки ба маҳаллоти нав кӯчида, онҳоро номҳои дигаре мувофиқи одат, анъана ва қолибҳои шиносе, ки аз маҳалҳои пешина медонанд, мегузоранд.

Чудонамоийи форманти номи чуғрофӣ бе донистани асоси он на ҳама вақт муяссар мешавад ва эҳтиёткорио фаҳмиши амиқеро барои муқоиса намудани қаторҳои якхелai топонимҳо бо анҷомаҳои монанд талаб менамояд. Мансубияти забонии асоси номи чуғрофӣ ва суффиксҳои калимасозӣ он на ҳама вақт мувофиқат мекунанд.

Чунонки А.Л. Хромов таъкид мекунад, «...Таҳлили соҳторио сарфунаҳвӣ фақат бо «методи формантҳо» анҷом намеёбад, ҷонки як қисми топонимҳо умуман метавонанд формант надошта бошанд, масалан, топонимҳои мураккаб ва топоним-ибораҳо» [17, 4].

Гурӯҳи зиёди топонимҳои минтақаи мавриди тадқиқ ин мулоҳи-заро тасдиқ менамоянд: Пистамазор, Дӯлонамайдон, Дарвозахам, Дивалимад, Сангпар, Дараи Об, Ҳӯчағалтон, Анҷироб, Мазори Ҳазрати Султон, Қӯҳи Намак...

Асоси топоним аз ҷиҳати овозӣ ва сарфунаҳвӣ муҳим аст, ҷонки ҳангоми маълумоти дуруст доштан оид ба хусусият ва мансубияти ақал-лан ҷанд асоси топонимӣ формантҳои топонимиро шарҳ додан мумкин аст. Дар акси ҳол баъзе суффиксҳоро ба ҷойи форманти асосӣ қабул намудан мумкин аст ва ё аз ҷиҳати генетикий формантҳои муҳталифро як чиз донистан аз эҳтимол дур нест.

Ҳамин тарик, зимни истифода аз таҳлили соҳторио сарфунаҳвӣ ба ҷои аввал шакли формант, ҷиҳати овозӣ ва соҳту калимасозии он мебарояд. Ин ба муҳаққиқ

имконият медиҳад, ки маводи мавчударо пурра тасниф намояд. Фақат ба маъни топоним аҳамият додан нокифоя аст.

Истифодай методи таҳлили таърихӣ метавонад дар кори муайяннамоии пайдоиши ибтидоии топоним, ташаккул ва таҳаввули он, муҳити иҷтимоие, ки боиси пайдоиши номи нав шудааст, мусоидат намояд. Яке аз пайравони методи таҳлили таърихӣ А.И. Попов дар тадқиқотҳои худ, аз ҷумла меорад, ки ҳангоми аз сарчашмаҳои таърихӣ оғоҳ набудан, эҳтимоли дуруст муайян намудани таърихи пайдоиши номи ҷуғрофӣ хеле кам мегардад.

Номи ҷуғрофӣ ҳар қадар таърихи пайдоиши қадимтар дошта бошад, ба ҳамон андоза таърихи пайдоиш ва шарҳи маъни онро дуруст муайян кардан мушкил мегардад. Масалан, муайян кардани маъни топонимҳои таърихии минтақа—Ҳулбук, Бик, Андичароғ, Порғар ва ҳуди номи вилоят—Хатлон хеле мушкил аст.

Методи муайяну ягонае барои таҳқиқи маводи топонимӣ вуҷуд надорад, чаро ки ҳар як тадқиқот мавод ва вазифаҳои муҳталиф дошта метавонад. Вале, дар ҳар сурат роҳу восита ва методҳои алоҳидае ҳастанд, ки мунтазам истифода мешаванд. Масалан, тибқи нишондоди муҳаққиқони маъруф, аз қабили А.В.Суперанская, В.Э. Сталтмане, Н.В.Подолская ва А.Х.Султонов тадқиқотҳои топонимӣ ва умуман ономастикӣ дорои ҷунин ҷанбаю ҳусусиятҳои таҳлили мебошанд:

Атрибутияни забонии маводи ҷамъоваришуда. Пайдо намудани номҳои дар давраҳои гуногун ташаккулӯфта, дар минтақа ва ё низоми топоними алоҳида. Ҳамчунин, муайян кардани мансубияти забонии топонимҳо дар баробари маълумоти дуруст доштан оид ба забонҳои алоҳида ва ҳолату вазъияти забонҳо дар давраи ташаккули топонимҳои алоҳида.

Таҳлили матнӣ (текстологӣ). Зимни интихоб намудани маводи топонимӣ аз матни сарчашмаҳои алоҳида, қаблан ҳуди матн таҳлили ҷиддӣ бояд қарор дошта бошад, то мӯътамадии ҳуди матн ва сарчашма муқаррар қарда шавад. Номи ҷуғрофӣ дар матн не, балки берун аз он дар шароитҳои дигар ва ҷанд муддат қабл аз таълифи матн (sarčashma) ташаккул мейбад. Ба матнҳои топонимӣ сарчашмаҳои таърихиҷуғрофӣ, этнографӣ, ҳисботҳои шӯроҳои дехот ва мақомоти маҳаллии ҳуку-мат, асноди бойгонихо, ҳарита ва нақшаҳои ҷуғрофӣ, маълумотномаҳои маъмурию ҳудудӣ ва гайра дохил мешаванд.

Таснифи топомавзеъҳои мавод ва минтақа. Қабл аз таҳлили пурраи забонӣ, бояд маводи топонимӣ ба ғурӯҳҳои алоҳида—оиконимия, гидронимия, оронимия, спелеонимия ва гайра тақсимбандӣ шавад.

Таснифи ҳудудии мавод. Ба ин мақсад, бояд мавод ба табақаҳои алоҳидаи забонӣ ҷудо қарда шавад, яъне нишона, алломат ва ҳусуси-ятҳои топонимҳоро ба эътибор гирифта, аз ҷиҳати таърихи пайдоиш ва баромад, бояд ба забонҳои алоҳида ва ҳудудҳои алоҳидаи густаришӣ дар дохили минтақаи тадқиқшавандага ғурӯҳбандӣ шаванд.

Таҳлили чиннигорӣ (стратиграфӣ). Дар ин маврид мавод ва ё номҳои алоҳида бо мавод ва ё унсурҳои муайяни забонҳои дигар, бояд дар муқоиса қарор дода шавад.

Таҷдиди соҳт ва шакли номҳои ҷуғрофӣ. Дар ин маврид бояд кӯшиш қард, ки дар асоси маводу маълумотҳои гуногун асос, решава ё шакли ибтидоию маъни аслии топоним барқарор қарда шавад.

Таҳлили этиологӣ. Дар ин маврид диққати асосӣ ба лексикаи аппелятивӣ ва шакли ибтидоии исми хос дода мешавад. Бояд зикр қард, ки таҳлили этиологии топоним аз таҳлили этиологии дигар ғурӯҳҳои лугавии забонӣ тафовутҳои зиёд дорад.

Таҳлили қалимасозӣ. Зимни тадқиқи топонимия қабл аз ҳама на забон, балки ҳудуд ва минтақаи алоҳидаро ба эътибор мегирем, зоро дил-ҳоҳ низоми топонимӣ субстрат дошта, фарогири номҳои гуногунзабон мебошад. Агар қалимасозӣ дар забоншиносии умумӣ ҳамчун баҳши алоҳидаи ғрамматика ё баҳшу предмети мустақили тадқиқот дониста шавад, дар ономастика он ба сифати самти маҳсусу мустақили тадқиқот эътироф шудааст. Дар ин маврид, маҳсус ба далелҳои қалимасозии таърихӣ ва ҳозира дикқат додан зарур аст.

Таҳлили соҳторӣ. Таҳлили соҳторӣ дар ономастика аксаран на ҳам-ҷун метод, балки ба сифати воситаи алоҳида эътироф мешавад. Бо ин роҳ қолибҳои ном, лексема ва аффиксҳои он муайян қарда мешавад.

Таҳлили формантӣ. Таҳлили формантӣ аз муайянкунии форманти ном вобаста аст, ки он на ҳама вақт ба суффиксу аппелятив баробар аст. Ин имкон медиҳад, ки ном дар як ғурӯҳ ё қатори муайян гузошта шавад. Таҳлили формантӣ ба таҳлили соҳторӣ наздик аст, вале баръакси таҳлили соҳторӣ он факат дар тадқиқотҳои ономастикӣ истифода мешавад.

Таҳлили асосҳо. Таҳлили асосҳо дар мавриди истифодаи такрории воҳидҳои луғавии навъҳои муайян маълумотҳои муфид дошта метавонад.

Таҳлили муродиф (шакл, вариант)-ҳои номҳои ҷуғрофӣ. Таҳлили муродифҳои исмҳои хос, маҳсусан, топонимҳо, метавонад барои шевашиносии таъриҳӣ, забоншиносии худудӣ ва пурра кардани маълумоти таъриҳӣ кӯмак намояд.

Муайян кардани ҳудудҳои топонимӣ. Ҳудудҳои алоҳида дар асоси монандии номҳо ва ё ҷузъҳои алоҳида онҳо (асосҳо, аффиксҳо), ки дар нутқи аҳолии маҳаллии минтақа мустаъмаланд, муқаррар карда мешаванд.

Нақшабандии топонимӣ. Муқаррар намудани ҳудудҳои топонимӣ ба яке аз воситаҳои дигари ба истилоҳ «илмӣ-техникӣ», яъне нақшабандӣ (картография), ки ин ё он унсури топонимӣ дар нутқи онҳо ройиҷ аст ва ё макону маҳалҳои номҳои фарқунанда дошта, муайян мегарданд.

Тағтиши эҳтимолӣ. Ҳар як маводи забонӣ бояд аз тағтиши эҳтимолӣ низ гузарад. Ин як роҳи маҳсуси ҳудсанҷии муҳаққиқ, таҳлили роҳи тайшуда, арзёбии натиҷаҳои бадастомада аз нуқтаи назари мувоғиқати онҳо ба воқеяят аст. Далелҳои муайяни ономастикӣ метавонанд дар асоси забонҳои муҳталиф ва ё қолибҳои гуногуни ҳамон забон ҳар гуна шарҳ дода шаванд.

Таҳлили оморӣ. Ҳисоби омории таркиб ва қолибҳои номҳо, ҳамчунин ҷузъҳои муайяни топонимҳои низоми топонимии алоҳида, барои муҳаққиқ аҳамияти зиёд дошта метавонад. Ҳисобнамоиҳи таносуби фойизии қолибҳои алоҳида номҳо, дар давра ва марҳилаҳои гуногун дар кори мушоҳида намудани тамоюлҳои таҳаввулоти низоми топонимӣ мусоидат менамояд.

Муайян кардани чомеият (универсалӣ)-и топонимӣ. Муқоисаи ҳолатҳои топонимии давраҳо, минтақаҳо ва забонҳои муҳталиф нишон медиҳад, ки дар баробари ҳусусиятҳои алоҳида метавон аломат ва нишо-наҳои умумӣ ва муштараки доимиро маълум намуд.

Тадқики таҷрибавӣ (эксперименталиӣ). Зимни тадқиқоти топонимӣ метавон бо саволномаҳои алоҳида ба аҳолӣ муроҷиат намуд.

Ба ин восита, метавон ҳулоса ва андешаҳои шахсиро бо фикру нуқтаи назари аҳолӣ муқоиса намуд. Бо ин роҳ аҳбору маълумоти зиёде ба даст овардан мумкин аст. Ба роҳ мондани чунин таҷрибаи топонимӣ мушкил ва заҳматталаб аст. Он омодагии қалони қаблӣ ва вакти зиёдро зимни корқарди мавод талаб мекунад. Аввалан, барои гузаронидани ин таҷриба, аллакай, бояд маводи топонимӣ ҷамъоварӣ шуда бошад, сониян, саволнома асосан барои собит намудани фарзияҳои муҳталиф истифода мешавад. Сеюм, тавассути саволномаҳо аҳбору маълумотҳои иловагӣ ба даст овардан имконпазир аст. Доностани сарчашма ва ёдгориҳои таърихии фарогири аҳбору маълумот оид ба замони пайдоши топонимҳои алоҳида ва ё шароитҳои масқун шудани аҳолӣ дар минтақаи тадқиқӣ, хеле муҳим аст. Вале, на ҳама вақт сарчашмаҳо доир ба номҳои минтақаҳои алоҳида маълумот дода метавонанд. Маҳсусан, зимни муайян намудани таърихи пайдоиш, ташаккул ва таҳаввули номҳои ҷуғрофии таъриҳӣ, аз қабили гидронимҳои забонӣ қариб номумкин мегардад. Аз ин чост, ки дар аксари минтақа ва ҳудудҳои Осиёи Миёна баъди анҷоми тадқиқоти топонимӣ гурӯҳе аз номҳои ҷуғрофӣ маънидод нашуда мемонанд.

Дар кори дуруст фаҳмидани маҷмӯи ҳусусиятҳои топоним методҳои хоси фақат забоншиносӣ кӯмак карда метавонанд. Яке аз методҳои нисбатан деринаи забонӣ-методи таҳлили этиологӣ мебошад. Чунонки Ю.А.Карпенко менависад: «Солҳои зиёде этиология вазифаи ягонаи топонимика буд. Ҳатто, ҳоло низ он аз ҷиҳати аҳамият масъалаи шумораи як ва албатта, мураккабу мушкил аст. Ҳарчанд, илм оид ба номҳои ҷуғрофӣ дори вазифа ва масъалаҳои зиёде гашт, ки бо этиология ё кам алоқаманданд ва ё умуман робита надоранд» [18, 9].

Ба эътибор нагирифтани маълумотҳои таъриҳӣ ва ҳусусиятҳои ҷуғрофӣ метавонад самараи методи таҳлили этиологири коҳиҷа диҳад. А.И.Попов дар ин маврид чунин мулоҳиза меронад: «Набояд фақат ба мулоҳизаҳои филологӣ дода шуд, ки аз зерасоси таъриҳӣ ва ба эътибор гирифтани ҳусусиятҳои ҷуғрофии маҳал холӣ бошанд» [19, 33]. Методи таҳлили этиологӣ, ки дар тадқиқоти топонимӣ муҳим аст, аҳамияти худро аз даст надодааст, зоро он барои таҷдиди соҳт ва барқароркунии шаклу маънии ибтидоии номи ҷуғрофӣ, мусоидат менамояд. Ҳарчанд, дар роҳи маънидоднамоии топоним мушкилоти зиёде меистад, дар сурати истифодаи дурусти тадқиқу таҳлили муқоисавию таъриҳӣ ва ба эътиборгирӣи воқеяияти ҷуғрофӣ, метавон онҳоро пушти сар намуд. Тибқи ақидаи Ю.А.Карпенко, «...Аз мавзеи ҷуғрофӣ ба номи он наздик шуда, метавон онро таъйин ва мушаххас намуд ва дар сурати амиқ мулоҳиза рондан, ҳатто этиологияни номро кушод. Меъёри

чүгрофии этимологизатсияи топоним махз аз ҳамин иборат аст» [18, 11]. Методи картографий дар тадқиқотхой топонимий имкон медиҳад, ки ба тариқи аёй густариши ин ё он қолибҳои номҳои чүгрофӣ, чүгрофияи суффиксҳои топонимий, ҳудудҳои нуғузи унсурҳои забон дар топонимияи муосир, маънии истилоҳоти маҳаллӣ ва ҳалқии чүгрофӣ, ки номҳои чүгрофиро ташаккул медиҳанд ва робитаи онҳо бо ҳодиса ва мавзеъҳои табий, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, зичии номҳо ва ё такрори топонимҳо дар ҳудуди муайян нишон дода шаванд. Дар ин бора ва умуман имконоти васеи методи картографий, ҳарита ва нақшаҳои топонимий, Е.М.Поспелов муфассалан нигоштааст ва робитаи мутақобилаи картография ва топонимикаро нишон додааст. Методи картографий анҷом додани корҳои зиёдеро талаб карда, инъикоси натиҷаҳои коркарди фаровонро меҳоҳад. Методи картографий, ҳамчунин ба маълумотҳои оморӣ такя мекунад. Маълумотҳои оморӣ оид ба такроршавии формантҳо, асосҳо, қолибҳо ва ягон унсури номҳои чүгрофӣ, мансубияти онҳо ба забони алоҳида имкон медиҳанд, ки топонимияи ин ё он минтақа бо назардошти тамоми хусусиятҳо тасаввур карда шавад. Аксаран, чунин унсурҳо дар ҷадвалҳои алоҳида инъикос карда мешаванд.

Бо вуҷуди зарурати истифодаи таҳлили соҳторио сарфунаҳвӣ ва усулҳои дигар, таҳлили луғавию семантикий низ набояд аз мадди назар дур бошад. Таҳлили луғавию семантикий таҳлилҳои дигарро пурра менамояд. Яъне, истифода аз якчанд роҳу воситаи таҳқиқ ва метод ба муҳакқиқ имкон медиҳад, ки хусусиятҳои забонии топонимияи минтақаи муайянро пурра ва мукаммал тадқиқ намояд. Ин амал, маҳсусан ҳангоми тадқиқоти илмӣ роҳу воситаҳои гуногуни ҳалли масъаларо фаро мегирад, мисли ҳамин дар топонимика низ, якчанд воситаи муайян кардани маъниӣ ва этиологияи топоним мавҷуд аст. Ҳатто, баъзан маънидод кардани топоним шартӣ аст ва ё умуман гайриимкон шуда метавонад.

Зарурат ва моҳияти омӯзиши ҳаматарафаи номҳои чүгрофӣ боз аз он сабаб сол то сол дарк шуда истодааст, ки номҳои чүгрофӣ тағиироти соҳти ҷамъиятӣ, сиёсати миллии давлат, мансубияти давлатии ҳудуд ва мувозинати қашфиётҳои чүгрофӣ ва тадқиқотро инъикос карда метавонад. Е.М.Поспелов дар ин маврид чунин мулоҳиза рондааст:

«... Аксаран номҳо дар замони қадим пайдо шудаанд ва ба забонҳои азбайнрафта тааллуқ доранд. Чунин номҳо баъзан метавонанд ягона сарчашмае шаванд, ки доир ба ин гуна забонҳо ҳабар диханд. Номҳои ба забонҳои зинда мансуб буда, баъзан маълумотҳое оид ба падидаҳои луғавӣ, овозӣ ва қалимасозӣ маҳфуз медоранд, барои гузаштаи забон ва ҷараёни инкишофи он то ҳолати имрӯза амиқтар фаҳмидан ёрий мерасонанд» [20, 10].

Аксари номҳо хусусиятҳои лаҳҷаву гӯишҳои то рӯзгори ҳозира омада нарасидаро инъикос мекунанд. Ҳамаи ин масъалаҳо аз таваҷҷуҳи зиёди забоншиносии кунунии ватанию ҳориҷӣ ба топонимика шаҳодат медиҳанд.

Чунонки В.А.Жучкевич изҳори ақида кардааст, маводи ҷамъовар-даи топонимӣ, ақаллан, бояд ба масъалаҳои вазифаҳои пешбинишудаи зерин ҷавобгӯ бошад: 1) номи мавзеъ (деха, дарё, ҳавз ва ф.); 2) номи мавзеи чүгрофӣ бо назардошти шакли ҳозираи он; 3) оё мавзеъ номи дигар низ дорад, ки бо номи асосӣ баробар истифода шавад ва ё дар гузашта ягон номи дигар дошт? 4) аз қадом замон ин ном маълум аст? 5) оё дар масофаи наздик ба мавзеъ чунин номҳои дигар низ ҳастанд? 6) аҳолии маҳаллӣ ин номро чӣ гуна шарҳ медиҳад? 7) оё ин гуна шарҳи маъниӣ бо далелҳо сабит мешавад? [21, 67]

Худи таълимоти топонимика асосан чунин масъалаҳоро дар бар мегирад: 1) маърифатӣ, 2) тарбиявӣ-ғоявӣ, 3) вазифаҳои номгузорӣ ва аз нав номгузорӣ, 4) вазифаҳои таъйиноти он, 5) имлои дурусти номҳо, интиқоли онҳо аз як забон ба забони дигар.

Ичрои ҳамаи ин вазифаю масъалаҳои ва ҷавобгӯ будани тадқиқот ба меъёрҳои муайяншуда, истифодаи тамоми роҳу восита, усулу имконият ва методҳои зикршударо талаб менамояд.

АДАБИЁТ

1. Бартольд В.В. Сочинения / В.В. Бартольд // Туркестан в эпоху монгольского нашествия. - М., 1963. - Т.1. - 760 с.
2. Бартольд В.В. Сочинения / В.В. Бартольд // История культурной жизни Туркестана. - М., 1963. - Т.2. - 102 с.
3. Гафуров А.Г. Рассказы об именах / А.Г. Гафуров. - Душанбе, 1968. - 140 с.
4. Додихудоев Р.Х. Лингвистический анализ микротопонимии Памира (на материале шугнано-язгуламской группы языков): автореф.дис... док.фил.наук / Р.Х. Додихудоев. - М., 1980 - 39 с.
5. Исмоилов Ш. Назаре ба вожаҳои чүгрофӣ / Ш. Исмоилов. - Душанбе, 1993. - 63 с.
6. Исмоилов Ш. Таҳлили лингвистии топонимҳо / Ш. Исмоилов. - Душанбе: Сино, 1994. - 64 с.

7. Маҳмадҷонов О. Баррасиҳо дар номшиносии тоҷик / О. Маҳмадҷонов. – Душанбе: Деваштич, 2004. – 101 с.
8. Мурзаев Э.М. Топонимика-популярная / Э.М. Мурзаев. - М.: Знание, 1973. - 34 с.
9. Мурзаев Э.М. Очерки топонимики / Э.М. Мурзаев. - М.: Мысль, 1974. - 384 с.
10. Мурзаев Э.М. Азиатские топонимические миниатюры / Э.М. Мурзаев // Очерки топонимики. - М.: Мысл, 1974. - С.199.
11. Мурзаев Э.М. Географические названия Средней Азии и Казахстана / Э.М. Мурзаев // Ономастика Средней Азии. - М., 1978. - С.38-47.
12. Мурзаев Э.М. Аппелятивы в топонимах Средней Азии / Э.М. Мурзаев // Ономастика Средней Азии - М.: Наука, 1982. - 168 с.
13. Мурзаев Э.М. В Средней Азии / Э.М. Мурзаев. - М.: Наука, 1982. - 168 с.
14. Мурзаев Э.М. География и названиях / Э.М. Мурзаев. - М.: Наука, 1982. - 168 с.
15. Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов / Э.М. Мурзаев. - М.: Мысль. 1984. - 653 с.
16. Топоров В.Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья / В.Н. Топоров, О.Н. Трубачев. - М., 1962. - С.18-19.
17. Хромов А.Л. Очерки по топонимии и микротопонимии Таджикистана. Выпуск 1 PDF / А.Л. Хромов. - Душанбе: Ирфон. 1975. - 84 с.
18. Карпенко Ю.А. Деминутивное антропонимическое словообразование. Местные географические термины / Ю.А. Карпенко. - М.: Мысль. 1970. - С.9. 11.
19. Попов А.И. Географические названия (введение в топонимику) / А.И. Попов. - М., 1981. - С.33.
20. Поспелов Е.М. Топонимика и картография / Е.М. Поспелов. - М., 1970. - С.10.
21. Жучкевич В.А. Общая топонимика. Зизд / В.А. Жучкевич. - Минск, 1980. - С.67.

МЕТОДЫ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ТОПОНИМИИ

Статья посвящена рассмотрению существующих методов и приемов лингвистического анализа топонимических материалов. Как считает автор, и на сегодняшний день методы топонимических исследований находятся на стадии развития, однако, целесообразно, при исследовании топонимических материалов на начальной стадии опираться при выборе метода на собранный фактологический материал.

Ключевые слова: метод, материал, топонимика, путь, средство, наука, язык, лингвистика, исследование.

METHODS OF LINGUISTIC RESEARCH OF TOPOONYM

Article is devoted to consideration of existing methods and receptions of the linguistic analysis of toponymic materials. As the author considers, and today methods of toponymic researches are at a development stage, however, expediently, at research of toponymic materials at an initial stage to lean at a method choice on a collected factual material.

Key words: method, material, toponymics, way, means, science, language, linguistics, research.

Сведения об авторе: С. Шералиева - соискатель КГУ им. А.Рудаки.Телефон: 919-38-59-99

МУҚОИСАИ ПАСВАНДИ МАКОНСОЗИ «-ИСТОН» БО «-ЗОР» ДАР АШЬОРИ ҲОФИЗИ ШЕРОЗӢ

***М. Калонова
Донишгоҳи давлатии Ҳуҷанд ба номи Б. Ғафуров***

Калимасозӣ ҳодисаи басо муракқаб буда, муайян намудани усул ва қашғ кардани қонунҳои вай ба таҳлили дурусти шарҳи илмии таркиби калима ёри мерасонад. Калимасозӣ ва таҳлили морфологии калима ба ҳам вобастагии зич доранд. Бинобар ин, таҳлил ва тадқиқи калимасозӣ бо муайян намудани ҷузъҳои морфологии калима хотима намеёбад. Ин зинаи яқуми таҳлили калимасозист, вай инчунин тақозо мекунад, ки тарзҳои васлшавӣ, муносибат ва мавқеи ҷузъҳои калима, инчунин қолаби калимасозии он муайян карда шавад [6, 26-27].

Калимасозии исмҳо ба воситаи аффиксҳо (ба калимаҳо ҳамроҳ шудани пешванду пасванд) ва бо роҳи алоқаи таркиби калимаҳо ба вучуд меоянд.

Ҳофиз яке аз шоироне мебошад, ки дар ашъори он пасвандҳои исмсоз (бо вариантыи гунонунашон) хеле фаровон ба назар мерасанд. Умуман, пасвандҳои забони адабии тоҷикиро аз рӯи истеъмолашон ба ғуруҳҳои сермаҳсул, каммаҳсул ва бемаҳсул ҷудо мекунанд, ки меҳоҳем дар ин мақола оид ба муқоисаи пасвандҳои сермаҳсули-истон ва-зор дар ашъори Ҳофиз истода гузарем.

Пасванди-истон бо исмҳои моддӣ ва маънӣ омада, исми соҳта месозад. Он дар газалиёти Ҳофиз ҳамагӣ 27 маротиба бо калимаҳои **гул, шакар, шаб, кор ва нигор** омадааст. Мисол:

Ғанимат дону май хўр дар **гулистон**,
Ки гул дар ҳафтаи дигар набошад [8, 212].
Бас ғарип афтодааст он мўри хат гирди рухат,
Гарчи набвад дар **нигористон** хати мушкин ғарип [8, 49].
Тўтиён дар **шаккарристон** комронӣ меқунанд,
В-аз тахассур даст бар сар мезанад мискин магас [8, 330].
Маро, ки аз руҳи ўмоҳ дар **шабистон** аст,
Кучо бувад ба фурӯғи ситора парвое [8, 597]

Пасванди «-истон» дар забони форсии миёна шакли-stana дошта, дар ташаккули калимаҳои сохтаи забони адабии тоҷикӣ дар се шакл «-истон,-стон ва -сон» ба назар мерасад. [3, 141]

Тарзи истифодай ин пасванд чунин аст: агар асоси калима бо ҳарфи ҳамсадо тамом шавад, пасванди-истон (гулистон), агар бо ҳарфи садонок тамом шуда бошад пасванди-стон (бўстон) қабул меқунад.

Саҳар ба бўйи **гулистон** даме шудам дар боғ,
Ки то чу булбули бедил кунам илочи димоғ [8, 368].

Гунаи «-сон» низ бештар дар назм ба назар мерасад. Масалан: корсон, шўрсон ва хорсон, vale чунин калимаҳоро дар осори Ҳофиз дарёфт накардем.

Пасванди-истон мисли пасванди -зор бо исм омада, макон ва фаровонии предметро мефаҳмонад. Ҳамчунин ҳар ду пасванд (-истон ва -зор) аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ исми сохта месозанд, аммо дар иҷрои вазифа вижагиҳо доранд. Масалан: **пасванди -истон**:

а) аз исмҳои ифодакунандаи ҳалқу миллат номҳои ҷуғрофӣ месозад. Масалан: **Тоҷикистон**, **Ўзбекистон**, аммо истифодай ин гуна калимаҳо дар ғазалиёти Ҳофиз диди намешавад.

б) агар ин пасванд бо калимаҳои регу санг ва ё гул ояд, бо пасванди -зор ҳамвазифа мешавад, мисол: **гулистон**, **сангистон** [3, 134-135].

Тухми вафову меҳр дар ин кухна **киштзор**,
Он гаҳ аён шавад, ки расад мавсими дарав [8, 490].

Пасванди-истон дар ғазалиёти Ҳофиз бештар бо калимаи «гул»-(гулистон) омадааст, яъне 17 маротиба. Метавонем гӯеем, ки калимаи “гулистон” аз вожаҳои калидии ашъори Ҳофиз ба шумор меравад. Мисол:

Юсуфи гумгашта боз ояд ба Канъон, ғам маҳӯр,
Кулбай эҳзон шавад рӯзе **гулистон**, ғам маҳӯр! [8, 316].

Инчунин ин пасванд бо исми маънни «кор» исми «користон» сохтааст, ки маънои корҳои ацибро дорад. Мисол:

Ҳами зулфи ту доми куфру дин аст,
Зи **користони** ў як шамма ин аст [8, 95].

Ш. Рустамов дар рисолаи худ қайд меқунад, ки дар калимаҳои **зимистон** ва **тобистон** пасванди-истон номи фасли сол сохтааст. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» [9, 521] калимаи «зим» ба маънои «ғоиб шудан» шарҳ дода шудааст, ки ба андешаи мо ба маънои калимаи зимистон алоқае надорад. Дар забони русӣ вожаи «зимистон» (зима) ин гуна маъно дорад: «холигие, ки дар он офтоб пинҳон мешавад».

Вожаи «зима» аз ҷиҳати этимологӣ бо калимаҳои «јіта, жима, најим, яма ва сжиматъ» мувозӣ мебошад [11].

Аммо, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» [10, 368] калимаи «тоб» ба якчанд маъно шарҳ дода шудааст, ки яке аз онҳо нур, рӯшной мебошад. Ба фикри мо Ш. Рустамов низ ҳамин маънои калимаи «тоб»-ро ба назар гирифта, дар мисоли мазкур-истонро ҳамчун пасванд қайд кардааст.

Пасванди дигар, ки бо пасванди-истон қариб ҳамвазифа аст,-зор мебошад, ки он дар форсии миёна дар шакли с(v)аг вомехӯрад [3, 141].

Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» [9, 526] пасванди-зор чунин шарҳ дода шудааст: «-зор-пасванди калимасоз, ки ҷойи бисёрӣ ва анбӯҳии чизе ва ё

майдони кишти чизеро ифода мекунад». Он ҳам мисли пасванди–истон сермаҳсул буда, дар ғазалиёти Ҳофиз 14 маротиба бо вожаҳои **гул**, **лола** ва **кишт** омадааст. Ба таъбири дигар, пасванди мазкур асосан бо калимаҳои ифодагари номи набототу рустани вастӣ мегардад . Мисол:

Шукри онро, ки ту дар ишратӣ, эй мурғи чаман,
Ба асирони қафас муждаи **гулзор** биёр [8, 310].

Пасванди–зор ҳамчун пасванди маконсоз зикр шудааст, аммо дар дохили матн маъниҳои дигарро низ ифода карда метавонад, ки байти боло шоҳиди гуфтаҳост. Масалан, пасванди–зор дар калимаи лолазор зимни ба вазифаи ҷузъи асосии ибораи «лолазори умр» омадан, на макон, балки замонро ифода мекунад.

Эй хуррам аз фурӯғи рухат **лолазори умр**,

Боз о, ки рехт бе гули рӯят баҳори умр [8, 314].

Дар байти зер калимаи «киштзор»-ро бо вожаи «куҳна» дар якҷоягӣ калимаи мураккаб ҳам гӯем хато намекунем, чунки дар байти мазкур ҳарду калима дар навишти форсӣ **کهنه‌کشتر** якҷоя омада, маънои «дунё» - ро доранд.

Тухми вафову меҳр дар ин кухна **киштзор**,

Он гаҳ аён шавад, ки расад мавсими дарав [8, 490].

Хулоса, аз муқоисаи ин ду пасванд (-истон ва-зор) чунин бармеояд, ки дар забони тоҷикӣ ҳарду ҳам аз ҷумлаи пасвандҳои сермаҳсул маҳсуб меёбанд, аммо дар ашъори Ҳофиз пасванди –истон нисбат ба пасванди–зор дар ташаккули калимаҳо бештар саҳм дорад.

А Д А Б И Ё Т

1. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология. Фонетика. Морфология. – Душанбе: Маориф, 1982. – Қ.1. – 462 с.
2. Грамматикии забони адабии ҳозираи тоҷик. Фонетика ва морфология. - Душанбе: Дониш, 1985. - Ҷ.1.
3. Касимов О. Деривация в “Шахнаме” Абулкасима Фирдавси / О. Касимов. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 188 с.
4. Пейсиков Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка / Л.С. Пейсиков. - М.: Изд-во Московского университета, 1972.
5. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов. – Душанбе, 1972.
6. Рустамов Ш. Исм / Ш Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981.
7. Шанский Н.М. Очерки по русскому словообразованию / Н.М. Шанский. - М.: Изд-во Московского университета, 1968.
8. Ҳофиз Шерозӣ. Девони ғазалиёт / Шерозӣ Ҳофиз: мураттиб Ҷамшед Шанбезода. – Душанбе: Ирфон, 1983.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2008. - Ҷ.1. - С.521, 526.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – Москва, 1969. - Ҷ. 2. - С.368.
11. [Захираи электронӣ]. <http://www.dazzle.ru/spec/rr-holidays4.shtml>

СРАВНЕНИЕ СУФФИКСОВ «-ИСТОН» И «-ЗОР» ОБОЗНАЧАЮЩИЕ МЕСТОВ ПОЭЗИИ ХАФИЗА ШИРАЗИ

Имена существительные обозначающие место образуются посредством суффиксации или посредством комбинированного использования суффиксов и префиксов.

В данной статье автором рассматривается использование и сравнение суффиксов «истон» и «зор» обозначающих место в творчестве великого персидского поэта и суфийского шейха, одного из величайших лириков мировой литературы Хафиза Ширази.

Ключевые слова: Хафиз Ширази. использование суффиксов в поэзии хафиза ширази, изучение и сравнение, суффиксы обозначающие место, таджикское языкознание, имена существительные.

COMPARISON OF THE SUFFIXES "-EASTON" AND "ZOR" TO INDICATE THE PLACE IN POETRY HAFIZ SHIRAZI

Nouns denoting place are formed by suffixation or through the combined use of suffixes and prefixes. In this article the author discusses the use and comparison of the suffixes "Easton" and "Zor" denoting the place in the work of the great Persian poet and Sufi Sheikh, one of the greatest poets of world literature Hafiz Shirazi.

Kev words: Hafiz Shirazi. the use of suffixes in the poetry of Hafiz Shirazi, study and comparison, suffix denoting place, Tajik language, nouns.

Сведения об авторе: *М. Калонова* - аспирантка Худжандского государственного университета им.Б.Гафурова.

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КОМПАРАТИВНЫХ ГЛАГОЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКАХ.

Д.И. Маджидова

Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики

Единицы фразеологического фонда представляют собой особый, специфический слой лексики, обладающий разнообразной структурой, выполняющий разные функции в речи и наделенный особой семантической спаянностью. Семантика фразеологических единиц очень тесно связана с контекстом и, как правило, наделена экспрессивным компонентом значения. Однако, вопрос об экспрессивности ФЕ до сих пор разработан недостаточно.

Предварительный анализ имеющегося исследовательского опыта в изучении компаративных ФЕ (КФЕ) показывает, что существенным достижением современных лингвистических учений является закономерный интерес к изучению структурно-семантических особенностей КФЕ.

В глагольных компаративных фразах первые компоненты употребляются в буквальном значении, а остальные переосмыслиенные компоненты являются интенсификаторами или уточнителями, семантическими дифференциаторами первых компонентов. Глагольные компаративные обороты не употребляются в страдательном залоге и поэтому не могут трансформироваться в предложения. У оборотов этого типа всегда подчинительная структура [Арнольд 1966, 319].

В качестве первого компонента английских глагольных компаративных оборотов используются преимущественно односложные англосаксонские глаголы действия : bleed «кровоточить»; chatter «болтать, стучать (зубами)»; drink «пить»; eat «есть»; feel «чувствовать, ощущать»; fight «бороться, сражаться»; grin «ухмыляться»; hate «ненавидеть»; live «жить»; run «бежать»; sail «плыть» и др. Встречается несколько полностью ассимилированных заимствованных глаголов: agree «соглашаться», «быть полезным»; die «умирать, томиться желанием»; spend «тратить, истощать», «проводить (время)»; take «брать», «принимать», «проводить» и др.

Многие глагольные компаративные ФЕ являются оборотами с ярко выраженной оценкой. Глаголы в рассматриваемых оборотах делятся на три группы: 1) глаголы отрицательной оценки: hate, lie swear; 2) глаголы положительной оценки: fit, get on; 3) глаголы с нейтральным значением: drink, eat, feel, look, run, sleep, speak, swim, talk, treat, work и др. Преобладают глаголы с нейтральным значением. Во ФЕ с глаголами отрицательной и положительной оценки второй компонент лишь усиливает ее: hate smb. (smth.) like poison [букв. ненавидеть кого- л. как яд] смертельно, люто ненавидеть кого-л. что-л.; swear like a bargee (like a fishwife) [букв. ругаться, как извозчик] (как жена рыбака)]-ругаться, на чем свет стоит (ср. ругаться как сапожник);

В ФЕ с нейтральными глаголами второй компонент уточняет глагольное значение, а в целом оборот может быть оценочным: drink like a fish - пить запоем; work like a horse (nigger,slave)-трудиться до изнеможения.

Одни и те же глаголы могут входить в состав различных компаративных оборотов, например глаголы feel и look. Дифференцирующая роль вторых компонентов выступает в таком случае особенно ярко: feel like a boiled rag-ср. как выжатый лимон; feel like a fighting cock –быть в форме, быть готовым к борьбе; look like a million dollars-прекрасно, блестящее выглядеть; look like nothing on earth-выглядеть отвратительно.

В глагольных компаративных ФЕ в качестве второго компонента часто встречаются названия животных, реальные или воображаемые действия, которые легли в основу компаративных оборотов, употребляющихся в отношении людей. В большинстве данных ГФЕ буквальное значение и реальное совпадают. Например: bleed like a pig –истекать кровью (как свинья под ножом); die like a dog –сдохнуть как собака (ср. собаке собачья смерть); eat like a wolf [букв, есть как волк] - жадно есть, наброситься на еду (ср. волчий аппетит); fight like a lion-сражаться как лев и др.

В качестве второго компонента сражаться могут также употребляться названия насекомых, птиц, рыб: blow (puff) like a grampus [букв.- пыхтеть как касатка]- тяжело дышать: chatter like a magpie [букв.-болтать как сорока] трещать как сорока; die like files [букв.-умереть как муха]-мрут как мухи и др.

Компаративные ФЕ могут относиться к человеку: *have a head like sieve* [букв. иметь голову как решето]-голова как решето, иметь 'дырявую' голову (говорится о рассеянном, беспамятном человеке); *follow smb. Like a shadow* [букв. следовать как тень]-следовать за кем-л. как тень; *lie like a gas-meter* [букв. врать как газовый счетчики]-завраться (ср. врать как сивый мерин).

В английском языке имеется несколько сравнений, которые могут относиться как к предметам так и к людям, например, *fit smb. like a glove* [букв. быть впору как перчатка] быть как раз впору, подходит. Постепенно значение этого сравнения расширилось, и оно стало применяться к людям пр.

В глагольных компаративных оборотах в качестве второго переосмысленного компонента выступает как лексема, так и сочетание лексем: *agree like cats and dogs* [букв. соглашаться как кошки с собаками]- жить как кошка с собакой; *drop smb. (smth.) like a hot potato* [букв. уронить как горячую картошку] - поспешно бросить, избавиться от кого – л. (чего – л.), как можно скорее; *go (go off или sell) like hot cakes* [букв. идти (продаваться) как горячие пирожки]- раскупаются как горячие пирожки.

В ряде случаев связь между первым компонентом и сочетанием лексем является немотивированной, ввиду немотивированности значения данного сочетания лексем, в системе современного языка, например, *fight like Kilkenny cats* [букв. драться как кошки] - бороться до взаимного истребления; ~ бороться не на жизнь, а на смерть; *grin like a Cheshire cat* [букв.-- ухмыляться как Чеширский кот] – ухмыляться, улыбаться во весь рот. Отсюда субстантивный оборот с целостным значением а *Cheshire cat* человек с (вечно) ухмыляющейся физиономией, бессмысленно улыбающийся во весь рот. Ср. немотивированные ФЕ: *talk to smb. Like a Dutch uncle* [букв. разговаривать с кем – л. как голландский дядя] - журить кого – л., отечески наставлять кого – л., учить кого-л., уму-разуму; *get on like a house on fire* [букв. гореть как дом в огне] – прекрасно ладить друг с другом, жить душа в душу и др. Буквальное значение ФЕ вступает в противоречие с его фразеологическим. В омонимичном обороте *get on like a house on fire* [букв. - гореть как дом в огне]-быстро и легко продвигаться вперед подобного противоречия не возникает.

У некоторых глагольных сравнений имеются варианты, преимущественно лексические: *live like a lord* (или *like a prince*) [букв.- жить как лорд (как принц)]-жить в роскоши, жить припевающи;- кататься как сыр в масле; *sleep like a log* (или *like a top*) [букв. - спать как бревно (как волчок)]-спать крепким сном; спать как убитый, спать без задних ног. Варианты других типов встречаются редко, например, квантификационные варианты: *tremble like an aspen leaf = tremble like a leaf* [букв.-дрожать как (осиновый) лист] дрожать как осиновый лист; *work like a galley slave-work like a slave* [букв. - работать как раб (на галерах)]-работать как каторжный.

Для русских компаративных глагольных ФЕ характерно наличие двух знаменательных компонентов, обычно «глагол + как +существительное», «глагол + как + предлог + существительное», врать как сивый мерин, ругаться как сапожник, менять как перчатки, бежать как от чумы и др.

Проявляя общность в лексико-грамматическом аспекте, таджикский и английский языки обладают существенными особенностями в структурной организации типовых моделей данных ФЕ, в способах выражения подчинительной связи и линейного расположения компонентов варьировании порядка следования структурных элементов внутри компонентной организации компаративных ФЕ и др.

Анализ структурной организации компаративных ФЕ показывает, что сопоставляемые языки обладают специфическими отличиями в моделировании структуры данных ФЕ. Прежде всего следует указать на расхождение в порядке следования компонентов в сопоставляемых языках. Выше мы отметили, что наиболее многочисленную группу адъективных ФЕ составляют компаративные, образующиеся по структурной схеме N+con+Adj: лаблабу барин сурх, чун мӯй борик, as open as the day, as changeable as the\a weathercock. В таджикском языке модель адъективных компаративных ФЕ строится по трем структурным схемам: а) con+N+Adj: чун савадҷӯб ҳароб; чун гул зебо; в) N-suf+Adj: абрешимвор мuloim; в английском; (con)+Adj+con+N: (as) clear as water; (as) white as snow.

В таджикском языке компаративных единиц, в том числе глагольных, называют "ибараю ҷумлаҳои ташбехӣ", можно их называть и "ибараю ҷумлаҳои монандӣ", например: Корӣ Исмат монанди хорпуштаки шаттаҳӯрда кулӯлаю лунда шуд(С.Айнӣ).

Как в английском языке, в таджикском языке стержневые слова-глаголы делятся на три группы: с положительным понятием, с отрицательной оценкой и с нейтральным значением: например:

а) глаголы с положительным значением:

Мо босмачиёнро, ки монанди мор ба назар намоён буданд, нест кардем (С.Айнӣ): глагол: *нест кардем* (уничтожили).

б) глаголы с отрицательной оценкой: “Газаталабон бо дидани ин бандии мачрӯҳ, бе он ки гуфтанашон маълум шавад, монанди сагони садои раъду барқшунида, ҳама баробар бо як овоз уллос мекашиданд,” (С.Айнӣ); глагол *уллос мекашиданд*-как собаки завывали.

в) глаголы с нейтральной оценкой: Муллоён ба кафши чӯбии эшон он қадар ҳавас накарда бошанд ҳам, ба чакмани пиёзии “табарруқӣ”, ба заминҳои ҳосилхез ва обчувоз монанди тифли ҳалводида оби даҳонашон рафт (С.Айнӣ). Здесь глагол-стержновой компонент-*оби даҳонаши рафт*-слюна пошла у него.

В таджикском языке, как и в английском языке, второй компонент компаративных глагольных единиц усиливает сравнения, сопоставления, которые являются основной целью употребления данных категорий. В качестве второго компонента сравнения, наподобие английского языка, могут употребляться так же названиях животных, птиц, рыб; но и чаще и людей. Примеры:

Савор ҳам аз даст рафтани сайди матлабро фаҳмида ба монанди сайёде, ки шикори ба дом афтодаи худро гурезонда бошад ё мисли шағале, ки мурғи ба чангол даровардаашро аз даст дода бошад, аз газаб дандон меҳоид (С.Айнӣ) Соро монанди касе, ки ноҳост ба сараҷ як сатил оби хунук рехта бошанд, якбора дарида рафт.(там.же). + монанди шерен, ки дар газаб омада бошад, дандон меҳоид ва мегуррид [С.Айнӣ Ятим, с.421].

В таджикском языке, в отличие от английского языка, во второй части компаративных единиц используются некоторые вспомогательные слова и сочетания слов, которые являются средствами связи частей компаративных единиц и являются показателями сравнительных элементов, такие как чун, монанди, мисли, ба мисли, ҳамчун ба монанди, чунон ки, чӣ хеле ки, ҳамчунон, и др. Аммо Ёдгор монанди бузе, ки дар маъракаи кӯбкорӣ афтода бошад, ба ҳолате, ки аз гӯштҳои баданаш бурида-бурида хун мешорид, дар майдон монд. [С. Айнӣ Дохунда, с 161]. Он кас мисли сарви озод яккаву танҳо ҳастанд. [С. Айнӣ Марги судҳӯр, с. 176].

Общая характеристика компаративных ФЕ в обоих сопоставляемых языках показывает, что характерной чертой глагольных компаративных ФЕ является использование в качестве ядерного компонента преимущественно исконных глаголов; сравните в этом отношении английские компаративные ФЕ, в которых, как правило, используются простые исконные односложные глаголы: bleed-кровоточить; chater-болтать; стучать (зубами); drink-пить; drop-ронять, бросать, опускать, падать, прекращать (работу); eat-есть; feel-чувствовать, ощущать; fight-бороться, сражаться; grin-ухмыляться, скалить зубы; hate-ненавидеть; lie-лежать; live-жить; look-смотреть, выглядеть; run-бежать; seel-плыть; shake-трясти, волновать, дрожать; sing-петь; sleep-спать; smoke-курить; speak-говорить; swim-плавать, плыть; talk-разговаривать, сплетничать; work-работать и некоторые другие. Конечно, исключением не являются также исконные двусложные глаголы; follow-следовать, идти; заниматься чем-н; следить (глазами); понимать. Среди заимствованных встречаются глаголы, которые полностью ассимилировались в английском языке: agree-соглашаться; быть полезным; fit-годиться быть в пору; пригонять, прилаживаться; оборудовать, снабжать; spend-тратить, истощать; проводить (время); take-брать; взять; treat-трактовать; лечить; угождать; tremble-дрожать, трепетать и др.

Коннотативные признаки фразеологических единиц в целом и компаративных ФЕ в частности, могут обозначать разную степень интенсивности, большую или меньшую эмоциональную выраженность, или менее положительную оценку.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуллозода Р. Ибораҳои ҳалқӣ / Р. Абдуллозода. – Душанбе: Дониш, 1971. – 204 с.
2. Азимова М.Н. Сопоставительный анализ фразеологических параллелей английского и таджикского языков / М.Н. Азимова. - Душанбе, 1999. - 115 с.
3. Баракаева Г.Б. Принципы составления таджикско-английского словаря и вопросы таджикско-английской лексикографии. АКД / Г.Б. Баракаева. - Душанбе, 1968. – 24 с.
4. Кунин А.В. Английская фразеология. Теоретический курс / А.В. Кунин. - М.: Высш. Шк., 1970. – 344 с.
5. Сазонова М.К. Лексика и фразеология современного русского языка / М.К. Сазонова. - 1963.
6. Ҳасанов И. Лексика ва фразеологияи романи «Дохунда»-и С.Айнӣ / И.Ҳасанов. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 157 с.

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КОМПАРАТИВНЫХ ГЛАГОЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена изучению сопоставительного анализа компаративных глагольных фразеологизмов в таджикском и английском языках. Предварительный анализ имеющегося исследовательского опыта в изучении компаративных ФЕ (КФЕ) показывает, что существенным достижением современных лингвистических учений является закономерный интерес к изучению структурно-семантических особенностей КФЕ. Автор указал, что анализ структурной организации компаративных ФЕ показывает, что сопоставляемые языки обладают специфическими различиями в моделировании структуры данных ФЕ.

Ключевые слова: единицы фразеологического фонда, глагольное значение, лексико-грамматический аспект, анализ, сравнения, сопоставления, односложные глаголы, коннотативные признаки.

COMPARATIVE ANALYSIS COMPARATIVE VERBAL PHRASEOLOGICAL UNITS IN DIFFERENT LANGUAGES

The article is devoted to comparative analysis comparative verbal phraseological units in the Tajik and English languages. Preliminary analysis of the available research experience in the study of comparative PHE. KPHE shows that significant achievement of modern linguistic exercise is a natural interest in the study of the structural-semantic peculiarities of KPHE. The author argued that the analysis of the structural organization of comparative PHE shows that mapped languages have specific differences in modeling data structures PHE.

Key words: phraseological units of the Fund, the verb meaning, lexica-grammatical aspect, analysis, comparison, comparison, monosyllabic verbs, connotative signs.

Сведения об авторе: Д. И. Маджидова - преподаватель кафедры английского языка Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики (ТГУПБП). Телефон: 927-70-38-41

НАЗАРИЁТИ МУХТАЛИФИ ИЛМИЙ РОЧЕЙ БА МАСОИЛИ ИСТИЛОХШИНОСӢ

**Қ.Ш. Тӯраҳасанов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Истилоҳот ва истилоҳсозӣ ҳамеша дар зери назорат мебошанд. Ба ҳисоб гирифтани ва ба низом даровардани терминҳо аҳамияти бузурги назариявию амалий ва иҷтимоӣ дорад.

Истилоҳшиносӣ як рукни асосии илми забоншиносӣ буда, инсон дар равиши кору фаъолияти хеш метавонад ба он таъсир расонад. Ҳадафи асосии истилоҳот ҳар ҷӣ бештару дақиқтар баён намудани мағҳумҳои муҳталифи соҳавӣ мебошад. Табиист, ки ин гуна истилоҳот аз нигоҳи мағҳуму маънӣ ба кормандон ва мутахассисони соҳаҳои дигари чомеа норавшан мебошанд. Калимаву ибороте, ки ба ҳайси истилоҳот пазирифта шудаанд, метавонанд маъно ва мағҳуми навро баён намоянд. Дуруст аст, ки дарки чунин маъниҳо, мағҳумҳо барои ҳар нафаре осон нест. Аз ин рӯ, дар забон зарурати тартибу низоми луготу фарҳангномаҳои муҳталиф ба миён меояд ва кору фаъолияти инсонҳо болои фарҳангномаҳо бештар ме-гарداد. Барои анҷом додан ва ба миён овардани чунин кору фаъолият соҳибони забонро лозим аст, ки аз захираҳои луғавии забони миллӣ, аз имкониятҳои дохилӣ ва дигар воситаҳои дастурии забон, аз ҷумлаи луғатнигориву фарҳангнигорӣ тибқи анъанаҳои аҷдодии миллӣ истифода намоянд.

Дар баробари рушду нумӯи ҳаёти сиёсию иҷтимоӣ, дастовардҳо ва комёбихои бузурги илмию техникий ва ба миён омадани техникаву технологияи нави пешрафтаи муосир дар як вақт баҳшҳои муҳталифи илму фан ва соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятий падид омад. Ҳар яке аз ин баҳшҳои муҳталиф роҳу воситаҳои ташаккули хешро доштанд. Вобаста ба ин ҳар як баҳш ва ё соҳа мағҳум ва маъниҳои хоси ҳудро доро буд, ки баёни мағҳумҳои он барои соҳаҳои дигар мушкил ва душвор буданд. Ниҳоят соҳаҳои муҳталифи илм ба вуҷуд омад, ки ҳар қадом дар асоси истилоҳоти маҳсуси ҳуд рушду сайқал мейғтанд. Дар натиҷа, муқоисаи истилоҳоти таҳассусӣ бо қалимаҳои маъмулии забон ба миён омад. Аз ин рӯ, олимону пажӯҳишгаронро лозим омад, ки пеш аз ҳама қолабҳои муайянни истилоҳсозӣ, меъёрҳои истилоҳгузинӣ ва қонуну қоидаҳои истилоҳшиносиро муайян намоянд. Дар робита ба ин масъала таҳқиқарон сайъ намудаанд, то ҳусусиятҳои дигари истилоҳотро низ муайян намоянд.

Ҳамин тариқ, дар забоншиносии умумӣ як бахши алоҳидае ба вучуд омад, ки масъалаҳои мухимми омӯзиш, тартибу низоми назарияҳои гуногуни усулҳои истилоҳсозиву истилоҳгузиниро мавриди таҳқик қарор додааст, ки ба унвони истилоҳшиносӣ падид омад.

Масоили омӯзиш ва таҳқики истилоҳ ва истилоҳшиносӣ чи дар забоншиносии ҷаҳонӣ ва чи дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ аз назари муҳаққиқон дур мондааст. Омӯзиши истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносии рус дар миёнаҳои асри гузашта зуҳур намуд. Дар баробари таҳаввулот ва ташаккули марҳилаи инкишофи забони русӣ аввалин фикру андешаҳо роҷеъ ба истилоҳшиносӣ дар забоншиносии рус ба вучуд омаданд. Масалан, бархе аз олимон ва донишмандони рус аз қабили Ҳаютин, Гринаф ва Китриҷ истилоҳотро ҳамчун ифодакунандай мағҳумҳои мушахҳас қаламдод намуда, онро берун аз таркиби луғавии забон қарор медоданд [11, 13-15].

Ж.Вандриес ва Л.Смит доир ба масъалаи истилоҳшиносӣ ва дар муқоиса бо фикру андешаҳои донишмандони қаблӣ истилоҳро бо номи жаргон зикр кардаанд [11, 17-20].

Ҳамаи пажӯҳишгарон дар назария ва фикру андешаҳои худ қӯшиш кардаанд, то андозае тафовути маъногии байни калимаи маъмулии забон ва истилоҳро ба таври ба худ хос шарҳ диханд. Аз диду назари ин донишмандон калима ҳамчун муродифи вожа маънидод шудааст. Дар айни замон ҳусусиятҳои умумӣ ва фарқунандай онҳоро низ нишон додаанд. Ба андешаи забоншиноси амрикӣ Л. Блумфилд эътибор дихем, ў вожаро ҳамчун калимаи ҳосиладор қаламдод кардааст. Ба андешаи ў вожа нисбатан ҳусусияти умумистеъмолӣ ва озодро дорад, ки ин вижагиҳоро калимаи одӣ доро нест. Истилоҳ бошад, дар муқоиса бо калима дақиқтар буда, як соҳаи муайянি корбурди хешро дорад ва мағҳуми мушахҳасеро баён менамояд. Вожаи маъмулӣ метавонад ба ҳайси як калимаи одӣ қобили истифода бошад, вале истилоҳ танҳо дар як соҳа корбаст мешавад. Агар истилоҳ ҳамчун калимаи маъмулӣ истифода шавад, маънои истилоҳии худро аз даст медиҳад.

Тавре маълум аст, таҳлили масоили истилоҳ ва истилоҳшиносӣ бидуни назарияи забоншиносӣ имконнопазир аст. Дар байни нахустин тадқиқоте, ки ба назарияи истилоҳшиносӣ бахшида шудаанду масъалаҳои назарӣ ва методологии истилоҳро муайян кардаанд, назарияҳои С.М.Бурдин, [3] Д.С.Лотте, [7] Н.А.Басқаков, [2] С.А.Чаплигин, А.Реформатскийро [9]. номбар кардан ҷоиз аст, ҷаро ки онҳо аҳамияти хосса доранд. Донишмандони мазкур дар асару мақолаҳои хеш таҳқиқоти назаррасе анҷом додаанд, ки дар онҳо доир ба масъалаҳои гуногуни назарии истилоҳот низ изҳори назар кардаанд.

Дар забоншиносии рус ба масъалаҳои назарӣ ва амалии омӯзиши истилоҳ донишманди рус Д.С.Лотте бо нахустмақолаи хеш “Вазифаҳои навбатии истилоҳгузинии техники” асос гузоштааст [7].

Дар робита ба масоили мухимми истилоҳот дар ҷумҳуриҳои дигар низ фикру андешаҳо аз ҷониби аҳли илму адаб ва маориф, аз қабили З.Т.Джабиев, [4] В.А.Бактияров, Ф [1], Оғозода, У. Турсунов, Р.А.Комахидзе [6], К.Б.Жалмуҳаммедов [5] гуфта шудааст, ки масоили умумии истилоҳоти забони миллии худро мавриди омӯзиш ва таҳқик қарор додаанд.

Ҳамаи муҳаққиқони ин соҳаи илмро лозим ва зарур буд, ки дар қадами аввал онҳо бояд масъалаҳои мухимми истилоҳсозиву истилоҳгузиниро маълум ва равшан менамуданд, баъдан сари чигунагии онҳо, роҷеъ ба ҳадталабии онҳо, доир ба мавқеи маҳсус доштани онҳо дар захираи луғавии забон ва ҳусусиятҳои фарқунандай онҳо изҳори назар менамуданд.

Дар таърифу қоидаҳо доир ба ин масъала мутафовутҳ зиёд буданд. Дар забоншиносии рус дар бораи калимаи истилоҳ танҳо дар охири асри XIX аз тарафи фарҳангнигорон Ф.А.Брактауз ва И.А. Ефрон дар “Фарҳангги энсиклопедӣ” чунин таъриф дода шудааст:

«Истилох (terminus)- ҳамчун Худованди сарҳадот, ки ҳама гуна сангҳо ва нишонаҳои сарҳадӣ дар ҳифзу ҳимояти он қарор доштанд ва низ муқаддас маҳсуб дониста мешуд, дар назди римиёни қадим маънидод шудааст» [8; 3; 17; 39-41].

Умуман, истилоҳот калимаҳое мебошанд, ки мағҳум ва маънии муайян дошта, дар як соҳаи алоҳида корбаст мешаванд.

Доир ба мағҳум ва маънии луғавии калимаи истилоҳ дар фарҳантҳо таърифҳои қариб якхела дода шудааст. Шарҳи истилоҳ дар фарҳанги “Энциклопедияи қалони Советӣ” чунин оварда шудааст: Истилоҳ (термин) (лотинии давраи бâdd) terminus – термин, аз лотинии terminus – худуд, марз); 1) вожа ва ё вожагоне, ки барои баёни дақиқии мағҳум ва таносуби он бо мағҳумҳои дигар дар ҳудуди соҳаи маҳсус мансуб гардидаанд [12].

Муаллифони “Луғати Энциклопедии Советӣ”, ки дар солҳои охири Ҳукумати Шӯравӣ рӯйи чоп омадааст, таърифи “истилоҳ”-ро чунин қаламдод намудаанд: Истилоҳ (термин) дар асотири илмӣ Ҳудованди марзҳо..... Истилоҳ (термин) – истилоҳгузинӣ (терминология).

Худи калимаи истилоҳ (термин) аз забони лотинии terminus – марз, ҳад, ҳудуд, ҳаҷм, андоза гирифта шуда, ба ҳайси як маънии алоҳидаи хоси соҳаи илм истифода мешавад. Истилоҳгузинӣ ё худ истилоҳшиносӣ (терминология) бошад, ҳамчун илм низоми ташаккул ва таҳаввулоти истилоҳотро мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор медиҳад. Дар луғатномаҳо ва фарҳангномаҳои тафсилии муҳталиф ба баёни шарҳи термин – истилоҳ таърифҳои зиёде дода шудааст. Д.Н. Ушаков дар “Фарҳанги тафсилии забони русӣ” роҷеъ ба шарҳи баёни “истилоҳ” чунин менигорад: “Истилоҳ (термин) аз калимаи лотинӣ гирифта шуда, ба маъниҳои ҳудуд, марз, сарҳад далолат мекунад. Дар соҳаҳои гуногун ба маъниҳои муҳталиф маънидод шудааст: 1. Дар илми мантиқ мағҳуми тавассути вожа баёншударо мегӯянд. 2. Истилоҳ ин номи вожае, ки мағҳуми муайянро ифода карда бошад. Истилоҳот калима ва ё вожаи маҳсусе мебошад, ки мағҳум ва маънии маҳсуси соҳаҳои алоҳидаи илм, санъат, техника, истеҳсолотро ифода мекунанд. Истилоҳот ин вожагон ва ё ибораҳое ҳастанд, ки барои ифодай мағҳумҳои ягон чиз дар ин ва ё он муҳит, касбу кор қобили истифода қарор дода мешавад.

Маънии вожаи «истилоҳ» дар «Фарҳанги забони адабии советии рус» [10, 331] чунин тафсир ёфтааст: «Вожагон ва ё таркиби вожагоне, ки мағҳум ва маънии муайяни фалсафӣ, илмӣ, техникий ва ғайраро аниқ баён менамоянд» [10, 308-311].

Тавре дида шуд, баъди таҳқиқоти бисёре роҷеъ ба шарҳи баёни «истилоҳ» ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки таърифҳо оид ба мазмуни калимаи “истилоҳ” дар тӯли сад – дусад сол аз ҳам фарқияти ҷиддие надоранд. Таърифҳо баъзе хусусиятҳои фарқкунанда дошта бошанд ҳам, valee ин ба маънии аслии онҳо таъсири куллие намерасонад. Фарқияти дигар дар шарҳи баёни вожаи “истилоҳ” аз ҷониби фарҳангнигорону луғатсозон ин аст, ки фикру андешаҳои яқдигарро ё каму беш такмил додаанд, ё матолиберо дар шакл ва тарзи баёни дигар маънидод намудаанд. Умуман, калимаи «истилоҳ» аз диди муҳаққиқони соҳаҳои муҳталиф аз нигоҳи масоили умумии ҳар як соҳа ба тариқи ба худ хос мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

АДАБИЁТ

1. Бактияров В.А. Латинская терминология некоторых патологических процессов / В.А Бактияров. - Кемерово, 1969. – 310 с.
2. Баскаков Н.А. Современное состоянья терминологии в языках народов СССР / Н.А Баскаков // Вопросы терминологии. – М.; Изд-во АН СССР, 1961. - С.55-68.
3. Бурдин С.М. Роль Ломоносова в создании естественно – научных терминов в русском литературном языке / С.М Бурдин. – М.; 1952. – 48 с.
4. Джабиев З.Т. Терминологии народной медицины в осетинском языке: автореф. дисс. – канд. филол. наук / З.Т Джабиев. – Тбилиси, 1984. – 23 с.
5. Жалмуҳаммадов К-Б. Русско-казахский толковый словарь терминов глазных болезней / К-Б. Жалмуҳаммадов. – Алма-Ата, 1997. – 130 с.
6. Комахидзе Р.А. Типологические исследования системы русской физической терминологии сравнительно с грузинской: автореф... канд. филол. наук / Р.А. Комахидзе. – Одесса, 1982. – 23 стр.

7. Лотте Д.С. Некоторые принципиальные вопросы отбора и построения научно – технических терминов / Д.С Лотте // Изд-во АН СССР. - №7. - 1940. – С. 0-87.
8. Развитие терминологии на языках союзных республик СССР / редколлегия: академик Г.В. Степанов, доктор филологических наук; В.П. Даниленко и К.М. Мусаев. – Москва: Наука, 1986.
9. Реформатский А. Что такое термин и терминология / А Реформатский. – М.; Изд-во АН СССР. 1961. - С.46-54.
10. Словарь советского русского литературного языка в 17 томах. - Москва, 1950-1965. - Т.15. – С.308, 311, 331.
11. Хаютин А.Д. Термин, терминология, номенклатура: учебное пособие / А.Д. Хаютин. - Самарканд, 1972.
12. Энциклопедия Советии Тоҷик. – Душанбе, 1981. - Ч.3 - 600 с.

РАЗЛИЧНЫЕ НАУЧНЫЕ ПОЗНАНИЯ ОТНОСИТЕЛЬНО ВОПРОСОВ МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

В данной статье исследуются некоторые вопросы сущности и понятия медицинской терминологии таджикского языка. Лингвистический анализ данного материала показал, что исследуемый пласт медицинской лексики находится на стадии становления. В последнее время процесс образования медицинских терминов, получил новый импульс благодаря статусу таджикского языка как государственного и расширения сфер его использования, в числе которых – медицинская наука и практика, учебно-методическая работа.

Ключевые слова: теория познания урологическая лексика, термин, терминология, номенклатура, отбор терминов, научные термины, вопросы терминологии.

VARIOUS SCIENTIFIC KNOWLEDGE REGARDING MEDICAL TERMINOLOGY

This article explores some of the issues of nature and concepts of medical terminology Taiik language. Linguistic analysis of this material showed that the formation of the medical vocabulary is emerging. Recently, the formation of medical terms received a new impetus thanks to the status of Taiik as the official language and broadening the scope of its use, including medical science and practice, educational - methodical work.

Ключевые слова: theory of knowledge urological vocabulary, term, terminology, nomenclature, selection of terms, scientific terms, questions of terminology.

Сведения об авторе: *К.Ш. Турахасанов* – кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы ТНУ. Телефон: (+992) 918-15-43-10

ДОДАҲОИ ГҮЙИШИИ ҲӮРОКИҲОИ ДАШТИСТОН

X. Маликзода

Пажӯҳишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Бушаҳр дар ҷануби гарбии Эрон қарор гирифтааст, аз самти мучовири оstonи Ҳузистон ва қисмате аз Қӯҳқилуя ва Буер Аҳмад аст ва аз ҷануб ба Ҳаличи Форс ва қисмате аз оstonи Ҳурмузгон ва аз шарқ ба оstonи Форс ва аз гарб ба Ҳаличи Форс мунтаҳӣ мешавад ва ҳудуди 600 километр марзи обӣ дорад, ки аз аҳамияти иқтисодӣ ва гардишгари қобили таваҷҷуҳе бархурдор аст.

Даштистон аз назари лугавӣ ба маънии дашт, сахро, биёбон ва арозии мустаҳ мебошад. Номи қадими Даштистон «Дастқон» муарраби даштистон аст. Дар лугатномаи Дехҳудо меҳонем: «Даштистон ноҳияе аст аз ҳукумати бандар дар ҷануби гарбии Форс, ки байни Қӯҳқилуя даште аст». Даштистон имрӯз 150 километри мураббаъ вусъат дорад. Маркази он шаҳри Барозҷон аст, ки бо рустоҳои атрофаш баҳши марказии Даштистонро ташкил медиҳад. Баҳшҳои дигари он шомили Долакӣ, Зиёрат, Обпахш, Дашти Исмоилхонӣ, Ваҳдатия, Зироҳ, Шабонкора, минтақаи бузурги Гушти қӯҳ ва Саъдобод. Мардуми тамоми маконҳои зикршуда дар Даштистон, бо гӯйиши даштистонӣ сухан мегӯянд, аммо гӯйишҳои ҳар як минтақа (Блук, ки дар қадим ҳоннишин буда) тафовутҳо ва шабоҳатҳо бо якдигар доранд, мисли вожаи «ҳӯш - ҳош»-ро дар Барозҷон «ҳош - ҳаҷ», дар Саъдобод «ҳаш - ҳаҷ» талафғуз мекунанд. Тақрибан тамоми мардуми ин оston ба забони форсӣ ва бо гӯйишҳои маҳалии ҳуд тақаллум мекунанд. Лаҳҷаҳо дар рустоҳо бештар аз шаҳрҳо мутанаввевеъ ва машҳуранд ва байни онҳо ихтилофҳо низ ба ҷашм мегӯранд.

Додаҳои гӯйиши ғизоҳо ва ҳӯрокиҳои Даштистон

Анвои ҳӯрокиҳо:

Орди рӯган: /ârde ruğan?/ навъе ҳалво. **Оши /âš?/** анвои палов ва ош. **Оши паси парда /âše pase parde?/** ғизое, ки ба муддати се рӯз аз тарафи модарарӯс барои арӯс ва домод фиристода мешавад.

Оши ҳаф дунгурӯ: /âše haf dongoru?/ оши ҳафтдунгори (= ҳабубот / dongâre); оше аст назрӣ, вижай дандон баровардани қӯдаке, ки данданаш ба мавқеъ дарнаёяд. Модар ҳабуботи ошро аз ҳамсоягон мегирад ва пас аз бароварда шудани ҳочаташ, ошро пухта, байни ҳамсоягон тақсим мекунад. Ҳафт навъи ҳабуботи ин ош

иборатанд аз: нахуд, лубиёи чинӣ, лубиёи чашми булбулӣ, адаси сурх ва сабз, мош ва бокла.

Огузи пурра: /âyoz-e pure?/ навъи огуз аст, ки аз шири доми тоза зоида таҳия мешавад. **Олу сурх карда:** /âlu serx kerde?/ себи заминии сурхкарда.

Ангушти печ: /angošt pič?/ навъи ҳалво. **Ув боқиле:** /ow bâqelete?/ оби боқла ғизои факирона, ки аз пухтани боқила бо намак ва филфил ва адвия ба даст меояд. Баъд нонро дар он тарид карда меҳӯранд. **Ув биҷиг:** /ow bijik?/ обгӯшти аст аз гӯши гунчишк. **Утуле:** /ow tula?/ оби панираки пухташуда, панираки пухтаро дар софӣ рехта ва онро танҳоӣ ё бо мост маҳлут карда меҳӯранд. Оби онро намехӯранд, чун мучиби саргичӣ мешавад. **Ов хог:** /ow xâg?/ навъи ғизои рақиқ, ки аз тухми мурғ, пиёз, шанбалила ва гашниز дуруст карда мешавад. Нонро дар он тарид карда бо сабзӣ ва турбча меҳӯранд.

Ов дӯгак: /ow dӯak?/ ғизои факиронае, ки аз пиёзи доф, намак ва адвия таҳия мешавад ва нонро дар он тарид карда меҳӯранд. **Ов риште:** /ow rešte?/ оши ришта. **Ов кале** /ow kale?/ обгӯшти калла поча. **Ов кашик:** /ow kašk?/ ғизоест маҳсуси рӯзҳои гарми тобистон. Ибтидо қашки хисшударо бо микдоре об дар ҳовани сафолин рехта, бо кумаки ду агад дастай ҷӯбин онро месоянд, то мояи шабехи дуг ба даст ояд. Баъд нонро дар он тарид карда, гоҳ ҳиёر ҳам дар он ранда мекунанд ва бо сабзии шӯрмаззай ҳудрӯ монанди мангак, ҳурфа, пиёз ва ҳурмо меҳӯранд. **Ов миҷак:** /ow mejâk?/ оши бодоми кӯҳӣ, шӯлаи миҷак /šolle mejak/ ҳам мегӯянд. Бодоми кӯҳии талҳро кӯбida дар об рехта, аз элак убур медиҳанд ва мегузоранд, то бичӯшад. Сипас биринҷ дар он мерезанд. Гоҳ ҳам бидуни биринҷ мепазанд, ки пас аз табхири об, ҳуди ғизо ғализ мешавад. **Умиг:** /ow meyg?/ обе, ки дар он малахи ҷӯшонида бошанд. Дар қаҳтсолиҳо малаҳро дар об ҷӯшонида ва намак зада меҳӯранд. Чойи камрангро низ бад-он ташбех мекунанд. **Умиӣ:** /ow m(o)ey?/ оби моҳӣ, қалиямоҳӣ, ки бо пиёз, сир, гашниз, шамблила, филфили сурх, адвия, оби тамр ва моҳӣ таҳия мешавад. **Ов нуҳуд:** /ow noxod(ð)?/ шӯрбои нахуд, ғизои рақиқе, ки аз нахуд таҳия мешавад ва ҳангоми сармоҳӯрдагӣ ва синадард, ҳаммонанди шӯрбо масраф мекунанд.

Бодегун: /bâdengun/ бодничон. **Билоли гинумӣ:** /belâl genomi/ билоли гандумӣ, ҳӯшаҳои гандуми наврас бо донаҳои нарм ва ширӣ, ки бар оташ баршита қунанд. **Билолайт:** /belâlit/ навъи ришти бисёр борик, ки монанди ширинпалав бо шакар ва зъфарон пухта мешавад. **Балбал:** /balbal/ ноне, ки ҳамирмоя дошта, дар танӯр пазанд ва гоҳ ин нонро бо шакар ва равған ҷарб карда меҳӯранд. **Булбулӣ:** /bolbuli/ нахуди пухта, ки мисли боқилий таҳия мешавад ва маҳсуси ҳавои сард аст. **Бундуво:** /bonduwâ/ барои таҳия он равған, каме орд дар кураи ҷӯшон мерезанд. Орд қатраҳои добро аз лобалои кура ҷазб намуда, таҳшин мешавад. Ин моддаи ҳамирӣ бандуво ном дорад, ки дар соҳтани ҳалво аз он истифода мешавад. **Бандуво** аз «бан=таҳ» + «ду = дуг» + а соҳта мешавад. **Бун кирун:** /bunkerun/ таҳи дег. **Бу бирез:** /bu beriz/ пиёзи доф, ки ҳушбуқунандай ғизоҳост.

Чундур мост: /čondor mâs/ ҷағандар мост - навъе ғизо; ҷағандари пухтаро дар мост ранда карда, ҳамроҳ бо намак ва филфили сиёҳ меҳӯранд. **Чингол:** /čengâl/ нони тунук ва тунуки ҳушк (нони тирӣ ва маҳаллӣ)-ро ҳурд карда, як каф даст об зада бо равған ва шакар маҳлут мекунанд. **Чукилек:** /ču kelik/ навъи ғизо, ки аз ҷӯшонидани дуг таҳия мешавад ва мардуми Ҷаштистон онро бо ҳурмо меҳӯранд. Зоҳири он монанди панир рез-рез шудааст.

Ҳалво: /halva/ шириние аз ҳурмо ва орд ва равғани тафт дода. **Ҳалвои писике:** /halâ peseki/ ҳалвое, ки аз ҷанғ заданини ҳурмо дар орд, бӯ дода ва каме равған ва гоҳе мост таҳия мешавад. Ба он ҳалвои ҳурмой /halve-y xortou-i/ ва ҳалвои тарак /halva terak/ ҳам мегӯянд.

Ҳалвои ордӣ: /halve-y ârdi/ номи дигари ҳалвои шакарӣ. **Ҳалвои ангушти печ:** /halvoy angošt pič/ ба танҳоӣ «ангушти печ» ҳам мегӯянд. Навъи ҳалво, ки бо орд, шакар ва равған ба таври мусовӣ бо оби кам ё гулоб ва зъфарон таҳия мешавад. **Ҳалвои бундуво:** /halve-y bonduwâ/ ин ҳалво аз ҷанғ задани ҳурмо дар бандуво таҳия мешавад. Ҳалвои пушти камчи (асумӣ /esumil/): /halve-y pošt kamče/ ордро дар равған фаровон бӯ дода ва ҳурморо дар он ҷанғ зада, ё бо пушти кафғир ё қошуқи бузург он қадар ба ҳам мезананд, то равғани он пас дода ва ҳалво рез-рез шавад. **Ҳалвои рошӣ:** /halve-y râši/ шираи ҳурморо ҳарорат дода ва бо микдори муносаби орд маҳлут карда, он қадар ба ҳам мезананд, то яқдаст шавад. **Ҳалвои сангак:** /halvo-y sangak/ навъи ҳалво, ки аз ҳарорат додани душоб

ва бисёр ба ҳам задан таҳия мешавад ва пас аз суфт шудан, саҳт мегардад. **Ҳалвои нунак**: /halve-y nunak/ номи дигари ҳалвои сангак аст, ки онро бо захомати кам дар синӣ паҳн карда, рӯйи он кунҷити фаровон мепошанд.

Хору: /xâru/ а) навъе моҳӣ, ки теги бисёр дорад; б) навъи хурмои хуштамъ. **Хог**: /xâg/ тухми мурғ. **Хог олу**: /xâg âlu/ қукуи себи заминӣ. **Хоги тимоте**: /xâg temâte/ гизое, ки аз тухми мурғ ва гучаи фарангӣ таҳия мешавад. **Хоги фуфал**: /xâg-e fufal/ навъи ҳалво, ки аз тухми мурғ, дорчин, қанд ва адвияи фуфал таҳия мешавад. **Хуруши тодингун**: /xorošt-e bâðengun/ навъи хӯриш, ки баъд аз пухтани гӯшт дар марҳилаи охир бодинҷони сурхшударо ба он меафзоянд.

Хуриши парпин: /xoreš(t)e parin/ парпин ё хурморо бо ҷагандар, ки пухта ва оби онро мегиранд ва пас аз қӯбидани пиёзи доғ, намак, адвия ва сир афзуда, каме тафт медиҳанд ва бо нон меҳӯранд.

Хуриши тамрдор: /xorošt-e tamr dâr/ навъи хӯриш, ки бо гӯшт ва липа (арзан) ва себи заминӣ ва оби тамр (ки онро дар марҳилаи охир ба хӯриш меафзоянд), таҳия мешавад.

Рикок: /rekâk/ навъи нон, ки аз заррот таҳия мешавад.

Зиверӣ: /zeveyri/ зиберӣ навъи ҳарбузай бумӣ ё хиёри зард, ки аз анвои дигари он обдортар, ширинтар ва бодавомтар аст.

Силтун санҷа: /seltun saneje/ гизое, ки аз ҷагандар таҳия мешавад. **Сигинде**: /segede/ ҷави сабзи билолкарда. Ҷави сабзе, ки донаҳои он ҳанӯз нарм аст ва монанди заррот бар оташ билол мекунанд.

Шиллеи риштӯй: /šelle reštowî/ оше, ки бо риштаи маҳаллӣ ва сабзичоти муаттар дуруст мешавад. **Шиллеи шилак**: навъи нон. Ҳамири ракиқеро даруни товаи ҷарби доғ реҳта ва товаро рӯйи оташ ҳаракат медиҳанд, то ҳамир паҳн ва пухта шавад. **Шилле**: /šelle/ ош ва ҳалим. **Шиллаи хурмой**: /šelle xormoy/ кочӣ. Шираи ҳалшуда дар обро бо орд бӯ дода ва бо андаке кура мепазанд. Гоҳ ба ҷойи шира миқдоре хурморо хисонда аз соғӣ убур дода, бо орд мепазанд. Шиллаи хурмоиро бештар дар рӯзҳои сард ва боронӣ пухта ва бо нон меҳӯранд.

Шиллаи миҷак: /šolle mejak/ оши бодоми кӯҳӣ.

Шира: /šire/ дӯшбӯ.

Шишендоз: /šišendâz/ навъи гизоест, ки аз ранда ва сурх кардани ҳавиҷ бо пиёзи доғ, тухми мурғ, адвия, намак ва филфили сиёҳ таҳия мешавад.

Асал: /esal/

Фил: /fel/ а) навъи ширинии хурмо аст, ки ҳастаи онро гирифта ва бо қунҷид ва орд маҳлут карда, ҷанг мезананд; б) навъе хӯрок барои зоӣ. Хурмои ҳастагирифтаро дар ҷанд навъ адвияи маҳсус ва кура ё равғани ҳайвонӣ ҷанг мезананд.

Қотуг: /qâtoy/ қотик. Он чи ҳамроҳи нон ё биринҷ хӯранд.

Қайлия: /qilye/ қайла. Хуриши моҳӣ. Ин гизо аз пиёз, сир ва сабзичоти (гашиз, шанбилила ва каме тира) тафтдода бо миқдоре шираи тамари ҳиндӣ ҳамроҳ бо ду се аداد хурмо, адвия, филфил, каме орд ҷиҳати филзат ва як кошук раби кӯчаки фарангӣ таҳия шуда ва дар охир низ моҳиро ба он меафзоянд.

Қаймоқ: /qeumâq/ ҷарбуи мунҷамади рӯйи шир, мост, хӯриш ва обгӯшт.

Кумоч: /komâč/ навъи нон шабехи кик, ки ҳангоми пухтан рӯйи он шакар ва хурданабот мерезанд. Ба он «кумочи гарма» ҳам мегӯянд. Навъи дигари он кумочи ҳушк аст.

Гирде: /gerde/ навъи нони кӯчак, ки бо ҷой ё шир меҳӯранд. Ин нон аз ҳамири орди гандум, шираи хурмо, ҳамирмоя ва авдияҳои муҳталиф таҳия мешавад. Ибтидо нонро паҳн карда, қунҷид рӯйи он мепошанд. Дар танӯр ё рӯйи това мепазанд. Сипас ба он равған ё кура мемоланд. **Гӯшт**: /gušt/ илова бар маънои аслӣ ба маънои хӯриш низ ба кор меравад, монанди хӯриши бодингун, хӯриши кодӣ /gušt-o bâðengun/, /gušt-o kođi/, гӯшти барра: /gušte bere/.

Лах-лаҳ: /lax lax/ дампухти моҳӣ. **Лилак**: /lélak/ гандуми кӯбida, ки аз донаҳои булғории кӯчактар аст, ки баъд аз бӯ додан дар оби ҷӯшоне, ки аз қабл дар он пиёзи доғ ва намак ва адвия аст, мерезанд. Сипас ба ҳам мезананд ва билфосила шуълаи газро ҳомӯш карда, то бо буҳори ҳуди дам биёяд ва пуф кунанд.

Лурак: /lurak/ панирмонаnde аст, ки аз дуғ таҳия мешавад. Луракро бо хурмо меҳӯранд. **Лавлаву**: /lavlow/ лаблабу. Лаблабу, ҷагандари пухта.

Мос: /mâs/ мост. **Мос ва боланг**: /mâs-o bâlang/ мост ва хиёر. **Мосы**: /mâsu/ қашки соидае, ки мисли мост ғализ бошад. Онро ҳамроҳ бо хурмо ё рутаб меҳӯранд. **Мутанчине**: /motanjene/ навъи хӯриши бисёр хуштамъ, ки аз пиёз, гӯшт, олу, гарду, бодом, писта ва гуча таҳия мешавад. Киноя аз ҷизи камёб аст. **Мурх**: /morg/ мурғ.

Мурхи типунде: /morx-e teponde/ мурги шикам пур бо пиёз, кишишиш ва олуи Бухоро ва гоҳ гирду. **Муштак:** /moštak/ ноне бидуни хамирмоя, ки аз нони лаваш захимтар аст. Баъд аз пухтан бар рӯйи тоба бо равған ҷарда, шакар мепошанд.

Нуни зард: /nun –e zard/ навъи нони маҳаллии нозук, ки дар ҳамири он зардҷӯба, шакар ё душоби ҳурмо мерезанд. Монанди нони қандӣ аст. **Нунак:** /nunak/ қукуи тухми мурғ, ки мояш тамоми кафи моҳито ба паҳн шуда ва ба шакли нони мадур ва кӯчаке бошад; б) навъи ҳалво, ки аз душоб ва орд сохта шавад ва онро қунҷити фаровон пошанд. **Нуни нозук:** /nun-e nâzok/ нони тунук. Ноне, ки онро бо тир паҳн ҷарда, рӯйи тоба мепазанд.

Гиёҳони доруӣ ва ҳӯрдани

Усокудус: /ossâ qud(ð)us?/ устухдус. **Исфаноч:** /esfenâj?/ исфаноч. **Анҷавод:** /anjovâd(ð)?/ гиёҳи доруие, ки аз решай он истифода мешавад. **Ангедун:** /anged(ð)un?/ангдон, аз решай он ангура мегиранд. **Уше:** /owše?/ овишн, пунаи кӯҳӣ. **Ушаи боғӣ:** /owšey bâgî?/овишни боғӣ. **Ушаи пану:** /owšey pa:nu?/ овишни паҳн, навъи овишн бо баргҳои нисбатан паҳн, овишни шерозӣ.

Ҷундур:

Хиёри зард: /xiyâr-e sard/ ҳарбуза. **Хиёри сард:** /xiyâr-e sard/ хиндувона. Манзур аз сардмизоҷ ва табиати сарди хиндувона аст. **Хиёри гарм:** /xiyâr-e garm/ ҳарбуза.

Салмак: /salmak/ гиёҳе, ки бо нон ва мост меҳӯранд. **Сувзӣ:** /sowzi/ сабзӣ. **Қовҷунделӣ:** /qâv čondeli/ соқаи туршмаззай гиёҳе ба номи ҷандалӣ, ки онро бо намак меҳӯранд. **Кокул:** /kâkol/ шӯраи гиёҳи ҳудруӣ аст, ки онро бо ғизо, баҳусус бо нон ва мост меҳӯранд. Як навъи он қокули резӣ /kâkol rizi/ ном дорад.

Келенҷун: /q(g)eļenjun/ гиёҳи доруӣ, ки онро бо доруҳои дигар бо номи сулинҷун /solenjun/ ва бодиранҷун /bâderanjun/ (бодарнаҷуна) ҷӯшонида, барои рафъи камардараҷ ва нозоӣ менӯшанд.

Қанду гинча: /qand-o ginje/ гинча ё анзарут, самғе аст бисёр талҳ, ки онро бо қанд маҳлут ҷарда, ба навзод медиҳанд.

Кошнӣ: /kâšni/ қоснӣ. **Келотӣ:** /kelâti/ доруи гиёҳии бисёр талҳ, ки ҳар чизи талҳро ба он ташбех медиҳанд. **Қу-қу:** /ku ku/ маҳлуте аз ҷандоруи гиёҳӣ, ки онҳоро бо наботи нарм кӯбida ва дар об ҳал намуда, барои рафъи дилдараҷ ва нафхи шикам ба кӯдак медиҳанд.

Кивирак: /keverak/ гиёҳи кабр. Гиёҳе шабеҳ ба хиёర ва ба андозаи донаи бодом ва гоҳ ба андозаи зардолу аст. Аз ин мева ва ҳамҷунин аз соқ ва баргҳои тозаи он турӯшӣ месозанд. Гоҳ низ меваи расидаи онро меҳӯранд, аммо донаҳои сиёҳранг ва васати онро ба даллеи талҳ будан намеҳӯранд.

Гулов: /golâv/ гулоб. **Гули бовинак:** /gol bâvinak/ гули бобуна. Барои сармоҳӯрдагӣ ва гирифтагии бинӣ ҳам дам ҷарда онро меҳӯранд.

Лулефар: /lulefar/ гиёҳест доруӣ, ки барои равон ҷардани шикам ба кор меравад.

Мушкурак: /moškurak/ гиёҳест доруӣ, ки аз гули он барои рафъи сардии мизоҷ ва рутубат истифода мешавад.

Мул қазрак: /mol kazrak/ навъе самғ аст, ки хосияти доруӣ дорад.

Ҳалпе: /halpe/ гиёҳе доруӣ, бо баргҳои ҳокистарӣ мутамоил ба сафед, ки хосияти гандзудоӣ низ дорад ва даруни гаҳвораи маҳсусе ба номи «муҳтак»-ро бо он пур мекунанд.

Адвияи ҷот:

Хусрувдор: /xosrowdâr/. **Дорчинӣ:** /dârčini/ дорчин. **Дори зард:** /dâri zard/ зардҷӯба. **Зарҷуве:** /zarčuve/ зардҷӯба. **Филғил:** /felfel/ дар Душанбе онро мурҷ мегӯянд /murč/. **Ҳевиҷ:** /hevij/ адвия. **Ҳил:** /hil/ ҳил.

Танқилот:

Алук: /a:luk/ бодоми кӯҳӣ, ду навъи бодом – ширин ва талҳ низ дорад. **Банак:** /banak/ пистаи кӯҳӣ, онро монанди бодоми кӯҳӣ ширин мекунанд. ва ба унвони очил масраф дорад. **Бине машк:** /bene mašk/ бунаи сабзи тоза, ки ҳанӯз пӯсти он саҳт нашуда бошад. **Биринҷак:** /berenjak/ биринҷро ибтидо ҳес ҷарда, баъд аз ҳушк шудан ва афзудан, бо каме намак онро бӯ медиҳанд, ё онро дар равғани дӯғшуда рехта, ба маҳзи пуф ҷардан ва дуруст шудан онро дар соғӣ рехта, то равғани он ҷудо шавад.

Пессе: /pesse/ писта. **Тухмак:** /tpxmak/ тухма. **Фандуқ:** /fandoq/ фундуқ. **Кулхунг:** /kolxong/ навъи пистаи кӯҳӣ аст, ки пӯсти он аз пистаи маъмулӣ тард ва шиканандатар аст ва бо дандон ҷавида мешавад. **Кунор:** /konâr/ меваи дарахти садр, ки шабеҳи золзорлик аст. Ба дарахти садр низ канор гӯянд.

Кукал: /kukal/ қулча, бисквит. Мумкин аст вожаи англisisi /cookie/ бошад. Гирду: /gerdu/ гирду. Мардуми Душанбе онро ҷормажз гӯянд /čâr mayz/.

Луз: /lowz/ навъе ширинии обиаботмонанд ва рангоранг ба андозаи як сиккаи панчриёлӣ, ки бештар дар арӯсихо истифода мешавад. **Маҷ:** /maj/ тухма. **Нуҳуди гул:** /noҳoғ-e gol/ нахудчӣ, пудри нахуд.

Чанувом:

Асад: / adas?/. Лубиё: /lubiye/ лубиё. Лубиё палав: /lubiye-y polow/ лубиёи чашми булбулӣ. Мошк: /mâš/.

Хадаф аз ин пажӯхиш тавсифи вожагони марбут ба хӯрокиҳо ва доруҳои гиёҳӣ дар ноҳияи Даҳтистон, аз манотики шимолии оstonи Бушаҳр (Эрон) аст. Бо таваҷҷӯҳ ба алоқаи мардум ба зиндагии шаҳрӣ ва гӯйиши расмӣ, муошират бо мардуми шаҳрҳои бузургтар ва ба фаромӯшӣ супурдани гӯйишҳои маҳаллӣ дар Бушаҳр, ки ҳамагӣ бозмондаи забони асил ва қуҳани форсӣ мебошад, пажӯхишгари ин забон бар он шуд, то мунтаҳабе аз вожагон ва истилоҳоти хосси хӯрокиҳо ва гизоҳи маҳаллии Саъдобод (Даҳтистон)-ро ироа дихад, ки илова бар ошноии хонанда аз фаромӯшии он низ ҷилавгирӣ шавад.

А Д А Б И Ё Т

1. Аҳмадӣ Р. Санги斯顿 / Аҳмадӣ Р. – Шероз: Навид, 1380. – С.567.
2. Ақбарзода Дориош. Фарҳанги гӯйиши даҳтистонӣ (гӯйиши сарзамини далерон) / Ақбарзода Дориош. – Техрон: Позина, 1381. – С.140.
3. Боқирӣ Аҳмад. Гӯйиши даҳтистонӣ (як баррасии кулӣ): поённомаи коршиносии аршад / Боқирӣ Аҳмад. – Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1376. – С.223.
4. Барозҷонӣ Т. Сайре дар гӯйиши Даҳтистон / Т.Барозҷонӣ. – Шероз: Роҳкушо, 1382. – С.663.
5. Дехҳудо Алиакбар. Луғатнома / Дехҳудо Алиакбар. – Техрон: , 1373. - Ч.14. – С.21149.
6. Фараҳвашӣ Баҳром. Фарҳанги забони паҳлавӣ / Фараҳвашӣ Баҳром. – Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1381. – С.676.
7. Калбосӣ Э. Фарҳанги тавсифии гунаҳои забони эронӣ / Э. Калбосӣ. – Техрон: Пажӯхишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолиоти инсонӣ, 1388. – С.887.
8. Неруманд Муҳаммад Бокир. Вожаномаи шуштарӣ / Неруманд Муҳаммад Бокир. – Техрон: Фарҳангистони забони Эрон, 1355. – С.509.

НАИМЕНОВАНИЕ ПИЩИ В ДАШТИСТАНСКОМ ДИАЛЕКТЕ ИРАНСКИХ ЯЗЫКОВ

В данной статье автором подвергнуто рассмотрению и изучению наименование пищи в даҳтистанском диалекте иранских языков.

Ключевые слова: иранские языки, даҳтистанский говор, пища, название пищи, иранские языки.

THE NAME OF THE FOOD IN DASHTESTANE DIALECT OF IRANIAN LANGUAGES

In this article, the author reviewed and the study name of the food in dashtestani dialect of the Iranian languages.

Key words: Iranian languages, dashtestan dialect, food, name of food, Iranian languages.

Сведения об авторе: Х. Маликзода – аспирантка Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им.А.Рудаки АН РТ

АЛОҚАИ КАЛИМАҲО БО ПЕШОЯНДҲОИ НОМӢ ДАР «БАДОЕҖ-УЛ-ВАҖОЕҖ» - И ВОСИФӢ

A.O. Fafforov, A. Aliiev

**Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ,
Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ**

Дар асри насри асри XVI ҷараёни алоқа ва муносибати наҳвии калимаҳо бо пешояндиҳои номӣ мавқеи муҳим доранд. Пешояндиҳои номӣ маҳсули давраҳои нисбатан нави забон буда, асосан, аз ҳиссаҳои номии нутқ ба вуҷуд омадаанд ва «дараҷаи пешояндишавии ҳамаи қалимаҳои номӣ як хел нест, қариб ҳамаи қалимаҳое, ки ҳамчун пешояндиҳои номӣ ё ҳиссаҳои номии пешояндиҳои таркибӣ истифода мешаванд, комилан ба категорияи пешояндиҳо нагузаштаанд. Баъзеи онҳо ҳамчун исм боқмонда бошанд, баъзеи дигарашон ҳамчун пешоянди серистеъмол мебошанд. Ин далели он аст, ки ба вазифаи пешоянди омадани онҳо ба давраҳои гуногун вобаста мебошад» [2, 65].

Андешаҳои дар ҳусуси пешояндиҳои таркибии номии забони тоҷикӣ баёншуда, чунонки С.Абдураҳимов ишора кардааст, ба ҷунин ҳулоса меорад, ки пешояндиҳои таркибии номии забони тоҷикӣ аз сари нав тадқиқ меҳоҳанд ва ин масъала аз доира ва имконоти мақолаи мо берун аст.

Мусаллам аст, ки пешояндиҳои таркибии номӣ низ монанди хуруфи дигари изофа барои ифодаи муносибатҳои умумӣ, абстрактии (замонӣ, масоҳавӣ, сабабӣ ва гайра) байни предметҳо ва ё барои нишон додани ҷунин муносибатҳои предметҳо

нисбат ба амал, ҳолат ва аломат хизмат мекунанд. Пешояндхи номӣ аз дигар ҳуруфи изофа, пеш аз ҳама, бо нигоҳ доштани маъни лугавии худ фарқ мекунанд. Маъни грамматикий ва лугавии пешояндхи номӣ нишон додани муносибати калимае бо калимаи дигаре мебошад. Маъни грамматикии пешояндхи номӣ аз нишон додани муносибати тобеи исму ҷонишинҳо бо калимаҳои дигар иборат бошад, маъни лугавии онҳо муносибати мантиқӣ-маънии байни калимаҳои алоқамандшударо нишон медиҳад. Маъни хосаи пешояндхи номӣ аз нишон додани тобиши муайяни маъниӣ, ки дар ин муносибати нахвӣ мавҷуд аст, иборат аст.

Ҳамин тавр, пешояндхи номиро низ, чун дигар ҳуруфи изофа ба ғурӯҳи воситаҳои алоқаи калимаҳо доҳил намудан мумкин аст, зоро маъни лугавии онҳо ба маъни грамматикиашон, асосан, баробар аст.

Пешояндхи номиро дар забоншиносии рус бо истилоҳи «калимаҳои нимёвар» ном бурда, Ярсеев В.Н. навиштааст: «дар ҳақиқат, калимаҳои ёвар ё нимёвар ҳамчун қисми таркибии лугавии забон, вазифаэро иҷро менамоянд, ки он бар вазифаи баъзе шаклҳои грамматикий баробар аст ва ё ба ҳар ҳол дар ифодаи маъни категориии грамматикий ёри мерасонанд» [4, 123].

Пешояндхи номӣ на танҳо ба мавҷудияти муносибатҳои грамматикии муайяни байни калимаҳои таркиби ибора ва ҷумла далолат мекунанд, балки бо мазмуни худ мундариҷа ва ҳусусияти он муносибатҳоро равшану возех месозанд:

I. Ифодаи муносибатҳои ҳолӣ бо пешояндхи номӣ. Пешояндхи номӣ дар ташкилу ифодаи муносибатҳои гуногуни нахвӣ дар «Бадоєъ-ул-вакоєъ» воситай сермаҳсулу серистеъмоли алоқаи калимаҳо маҳсуб мёбанд. Онҳо ҳам дар шакли сода ва ҳам якҷоя бо пешояндхи аслӣ дар шакли таркибӣ, барои ифодаи аниқу саҳҳатари муносибатҳои нахвии калимаҳо дар забони ин давра ҳам мақоми хоса доранд. Пешояндхи номӣ, баҳусус, дар сурат гирифтани муносибатҳои гуногуни ҳолии калимаҳо дар насли аспи XVI серистеъмоланд ва тобищҳои гуногуни маъниӣ зоҳир мекунанд.

1. Муносибатҳои макону масоҳа. Дар ифодаи муносибати макону масоҳа дар насли ин давра пешояндхи номии зиёде истифода шудаанд. Қариб дар ҳамаи асару мақолаҳои ба пешояндхи номӣ баҳшидашуда қайд шудааст, ки пешояндхи номӣ маъни ҳуруфи изофиро аниқтар ва пурратар менамоянд.

Дар «Бадоєъ-ул-вакоєъ» пешоянди пеши ҳам дар шакли сода [пеши-1, 165] ва ҳам дар ҳуруфи изофи дар, ба, аз, бар [дар пеши-1, 65], ба пеши [63 б], аз пеши [1, 17], бар пеши [1, 1] дар ифодаи муносибатҳои макону масоҳат истифода шудааст.

Шакли содаи ин пешоянд ва ашқоли бо ҷузъи ба ва дар бо исми макон, ашё ва шахс, ба сӯи он равона будан ва дар пеши он воқеъ гаштани амалу ҳолатро нишон медиҳад. Ҷузъи тобеъкунанда бештар бо феълҳои ҳаракату ҳолат ва ҷузъи тобеъ бо исмҳо ва ҷонишинҳо ифода шудааст:

Пеши доруга рафтем [1, 1047]. Домодро пеши арӯс меоранд [1, 979]. Баъд аз он пеши ман намебошӣ [1, 521]. ...пеши дари бод нишаста буд [1, 514]. ...ба пеши мадраса...расидем [1, 1062]. ...дар пеши он зан ҷавоне...истода [1, 977].

Дар алоқаи калимаҳо дар насли давраи тадқиқшаванда пешоянди пеши дар шакли пешони, ки маъни охир ва нуқтаи интиҳои масоҳаэро ифода мекунад, низ мустаъмал будааст: Моҳҷучук дар пешони хона менигарист [1, 1133]. Ногоҳ аз пешонии ӯҷа касе пайдо шуд (1, 1064).

Шакли аз пеши гузаштани амал ва ё шахсро ба ҷое ва ё воқеъ гаштани амалро аз наздикии ашё ё шахсе нишон додааст: Қосиде аз пеши подшоҳ омад [1, 782]. Он мард аз пеши мо гузашт [1, 1023]. ....аз пеши назари вай дур бош [1, 56].

Дар шаклҳои таркибии пешоянди пеши ҷузъи аз аксаран ҳатмӣ буда, voguzor шудани он мумкин нест: Аз пеши қозӣ берун омаданд [1, 927].

Дар асар шаклҳои дар пеши ва ба пеши чун муродифи ҳамдигар истифода шудаанд: ...он латта дар пеши ман андоҳт [1, 1155]. Ӯро дар пеши худ талабид [1, 320]. ...музди ҳаммомро ба пеши ҳаммомӣ ниҳода... [1, 1025].

Пешояндхи пеши, назди вобаста ба ҷузъои тобеъкунанда ва тобеъшаванда дар ифодаи муносибатҳои гайримасоҳавӣ низ истифода шудаанд. Дар ин маврид ба сифати тобеъкунанда ҳиссаҳои номии нутқ меоянд:

а) дар ифодаи муайянкунандагӣ-масоҳавӣ. Тобеъкунанда исм бошад, ибора муносибати муайянкунандагӣ-масоҳавиро ифода кардааст. Шамсаи пеши тоқи айвон [1, 342]. Ҳонаи пешон... дӯконро...гилем андоз [1, 1136]. Дар хиёбони наздики банди Қорун будам [1, 1119].

б) дар ифодаи муносибати объектӣ-қиёсӣ: Ҳуршеди бекарон...пеши вай чун холи кавокиб дар пеши офтоб будӣ [1, 226]. Қуттоси баҳри латиф пеши он маҳосини

касиф дар назар нокису лаклака меояд [1, 896]. Назди аҳли басират бағоят мустаҳкам ва мақбул намуд [1, 900].

в) ифодаи муносибати пуркунандагӣ бо тобиши маҳдудӣ: Пеши муншиёни моҳир...якруза кор аст [1, 330]. Нозукии мизоҷаш пеши шумо маълум аст [1, 530]. Назди хонум эътибор ёфт [1, 1122]. Назди арбоби фазилат лозим аст [1, 209]. Фарзандони Ҳалли Кӯкалтош дар назди ман аз фарзандони ман мақбултаранд [1, 1105].

Дар насири асри XVI барои ифодаи муносибатҳои нахвии макону масоҳа пешояндҳои назди, наздики ва шакли таркибии онҳо—ба назди, ба наздики, аз назди, аз наздики, дар назди, дар наздики истифода шудаанд. Ин пешояндҳо аз рӯйи вазифай нахвӣ муродифи пешоянди пеши буда, дорои тобиши маънои наздик будан ба ашё ва ё шахсе мебошад:...ба назди Суюнҷҳоҷаҳон...фиристод [1, 378]. Дар наздики хонааш масҷиде буд [1, 1148]. Чун наздики имораташ расидем [1, 1099]. Рӯзе назди Улугбекмирзо касе омада...[1, 550].

Дар ифодаи муносибати нахвии макону масоҳат инчунин пешояндҳои дар чавори ва микоруни низ мустаъмаланд: дар чавори хонаи худ ...ҷои таъин фармуданд [1, 1161]. Чун оҳу дар маҳозии Нуъмоншоҳ расид...(1, 730). Он шахсе, ки микоруни эшон нишаста...[1, 550].

Пешояндҳои дар домани, ба домани, ба пои, дар пояи, ба пояи, дар поёни, дар зии ба исмҳои мушаҳҳас омада, дар қисми поёни онҳо воқеъ гардидаст амал ё ҷойгир шудани шахсу ашёро ифода кардаанд: Ба домани кӯҳе расид [1, 752]. ...ба пои девраш расидем [1, 1099]. Дар зии азалату ҷалоли мо ...саъю қӯшиш дорад [1, 696].

Пешояндҳои номии дари ва шаклҳои таркибии он ба дари, дар дари, аз дари, бар дари низ дар насири асар, дар ифодаи муносибати нахвии макону масоҳат истифода шудаанд.

Ибораҳое, ки бо пешояндҳои фавқуззикр сурат мегиранд, дар даромадгоҳ ва дар даруни маконе қарор гирифтанд ё рӯй додани амалро ифода кардаанд: Устоди рангрез дари дӯкони худро об зада ...[1, 991]. ...дар дари ҳаробот ёре пайдо шуд [1, 1145]. Моро дар дари хона мешиносанд [1, 1078]. Савор бар дари маҳкама расид [1, 838]. Гузараш ба дари мадрасае афтод [1, 704].

Бояд зикр кард, ки дар шаклҳои таркибӣ бо ҷузъи дари бештар дар алоқаи суст буда, он танҳо ба ибора тобиши маънӣ мебаҳшад, ифода мегардад: ... ба дари хонаи мулло Порсо расид(1, 586). Муқоиса шавад: ба сарое расидем [1, 1132].

Шакли содай пешоянди номии изофии дари дар асар бештар дар таркиби ибораҳои исмӣ омада, муносибати муайянкунандагӣ—масоҳавиро ифода кардааст: Умарои дари хонаи сulton [1, 1271]. Борҳо ба мардуми дари хона гуфта буда [1, 690].

Пешояндҳои таркибии номии изофии навъи бар сари, дар сари, ба сари, аз сари, бар болои, дар болои, бар рӯйи, аз рӯйи, бар рӯйи, бар фарки, бар нӯги низ дар насири ин давра, асосан, дар ифодаи муносибатҳои макону масоҳа истифода шудаанд.

Шаклҳои навъи бар болои, дар болои, бар рӯйи, бар болои, бар сари ва амсоли инҳо бо исми макон ё ашё меоянд, ки амал дар сатҳу болои он воқеъ ё равона шудааст: Дар болои дӯкон хӯҷрае соҳта буд [1, 1136]. Дар шаб ба болои он навишта...[1, 478]....бар болои курсӣ нишастанд [1, 793]. Бар сари дар тобдоне дорад [1, 1080]. Бар фарози минбар нишастанд [1, 589].

Пешоянди сари ва шаклҳои таркибии он (бар сари, ба сари, дар сари) инчунин ашё ва ё маконеро нишон додаанд, ки дар наздикии он амал воқеъ ва ё ҷараён гирифтаст ва ё ба назди он нигаронида шудааст: Бар сари ҷашма аҷдаҳое буд [1, 753]. Моро дар сари Пули Молон меёбӣ [1, 1190].

Дар бâъзе тадқиқотҳо қайд шудааст, ки шакли бар рӯйи дар забони адабии пешина барои ифодаи ҳоли макон дучор нашудааст. Мисолҳои мо собит намуданд, ки дар ифодаи муносибатҳои маконӣ ин пешоянд дар забони адабии пешина мустаъмал будааст: Ногоҳ боз ҳамон ғаливож ...бар рӯйи ҳаво пайдо шуд [1, 872-873]. Ногоҳ шахсе бар рӯйи фарши айвон баромад [1, 1039].

Агар ба сифати ҷузъи тобеъ исмҳои маънӣ оянд, дар байни қалимаҳои алоқамандшуда муносибатҳои ғайримасоҳавӣ мушоҳида мегардад:

а) муносибати сабабӣ: Ин амр..аз сари мастӣ ва бехудӣ буда, [1, 931]...аз рӯйи газаб гуфт [1, 856].

б) муносибати мақсадӣ: Биё, то бар сари бисот равем [1, 865]. Паҳлавон Ҳиндӯҳоҷа аз рӯйи даъво ба вилояти Ҳурросон омада [1, 892]...аз рӯйи эҳтиёт нигоҳе кард [1, 872].

в) муносибати тарзу мутобиқат: Аз рӯйи фаросат донистам [1, 872]. Дар ин ду қазия аз рӯйи муҷиби шаръи Муҳаммадӣ таҷовуз менамоям [1, 776].

Пешоянди зери ва муродифҳои он—дар зери, аз зери, дар таги, дар тахти, дар қаъри, аз таги, аз қаъри, аз зери, дар тахти, то қаръи нишон медиҳад, ки амалиёти фоил аз пояи ашё ё маҳалле оғоз мебад ва ё дар пояи зери онҳо воқеъ шудааст ва ё ба таги он равона мегардад. Ба сифати ҷузъи тобеъ бештар исмҳои моддӣ ва ҷонишинҳо ва чун тобеъкунанда феълҳои ҳаракату ҳастӣ омадаанд: Зери ҷаҳорпояи курсии Абӯалий ҷаҳор танга ниҳоданд [1, 793]. Гилро аз таги чӯй меканд [1, 859]. Аз зери ҳезум баромадам [1, 1066]. Ҷоми заррин... дар зери он дошт [1, 753]. Дар таги хона гилеми абрешимӣ буд [1, 1161].

Муносибати макону масоҳа дар асар тавассути пешояндҳои номии изофи пахлуи, лаби, гирди, паси, қафои ва шаклҳои таркибии онҳо—дар паси, бар канори, ба гирди, ба паси, дар лаби, дар гирди, ба лаби, ба канори, ба қафои, бар пушти, бар заҳри, ба дунболи, дар пахлӯи, аз қафои, аз паси, аз пайи, дар пайи низ ифода шудааст. Ҷузъи номии шакли таркибии ин пешояндҳо таъйингари макони мушаххаси ҷойгиршавӣ, бавуқуъӣ ва равона шудани амалу ҳолати қалимаи тобеъкунанда мебошад: Султон аз қафои ў мерафт [1, 1284]. ...гирди даргоҳи ман нагардӣ [1, 462]. Шӯаро дар гирди ў ҷамъ буданд [1, 1207]. Паси дари ҳавлӣ ҳокрез буда [1, 1138]. Аз пайи эшон ҳаёҳӯй баромад [1, 553]. Ҳалоик ҳама ба дунболи ман мутаваҷҷеҳ буданд. [1, 1064]. Аз дунболи ман чудо нашавӣ [1, 1038]. ...бар заҳри рубоии вай навишт [1, 841].

Пешояндҳои аз пайи, дар пайи дар асар ғайр аз муносибатҳои макону масоҳа дар ифодаи муносибатҳои сабабу мақсад низ истифода шудаанд. Р.Фаффоров асосан пешоянди макон будани онҳоро зикр карда, дар ифодаи ҳоли сабаб дар шева омадани шакли аз пайро низ қайд кардааст [3, 251].

Дар наси «Бадоевъ-ул-вақеъ» ин пешояндҳо дар ифодаи муносибати мақсад низ ифода шудаанд: Дар долони работ аз пайи истироҳат нишаста будем (1, 606). Мирзо маро аз пайи муҳимме фиристоданд [1, 552]....дар пайи илм ранҷу заҳмати беҳуда мебурдед [1, 921]. Ва низ [1, 412, 36, 1217, 786, 1066, 606, 552].

Дар асар баҳри муносибатҳои макону масоҳа пешояндҳои миёни, миёнаи ва шаклҳои таркибии онҳо—дар миёни, аз миёни, то миёни, дар миёнаи, аз миёнаи низ истифода шудаанд. Тобеъкунанда бештар бо исмҳои амал ва ё феълҳои таркибие, ки ҷузъи номиашон исми амал аст ва ё ба сифатҳои ифода гардидааст, ифода мешавад. Агар ҷузъи тобеъ аз ду қалимаи дар алоқаи пайваст омада ва як қалимаи шакли ҷамъ иборат бошад, вуқӯи амал ё ҷойгиршавии ашёву шахсро дар байни онҳо мефаҳмонад: Рашку таассуб миёни бародарон мебошад [1, 923]. ...миёни падару писар безори ниҳод [1, 374]. Анқариб миёни мо муфориқат воқеъ шуд [1, 105]. Дар миёни тӯдаҳои хишт нишаста буда [1, 50].

Пешояндҳои навъи дар миёнаи, аз миёнаи воқеъ гардидани амалро дар мобайни ашё ё макон ифода кардаанд:...дар миёни боф ҳавз аст [1, 586]....аз миёни Чорсу галогула ...баромад [1, 1088]. Дар мобайни дарвозаи Ироқ ва Фирӯзобод мавзеест [1, 892].

Пешояндҳои даруни ва шаклҳои таркибии он дар даруни, дар андаруни, ба даруни, аз даруни равона шудан ва ё воқеъ гардидан ё самти ҳаракати амалро дар доҳил ифода кардаанд: Футадор даруни ҳаммом даромада [1, 1025]. ...дар даруни вай пораи лаъл ёфтам [1, 476]. ...даруни сарояш ҷоест [1, 745]...подшоҳро даруни дарвоза дида [1, 1260].

Пешоянди дар беруни воқеъ гардидани амалро дар беруни маконе нишон медиҳад...дар беруни Боги Зогон ...хуҷум намуда [1, 639].

Муносибати самти ҳаракати фоил ба маконе дар наси «Бадоевъ-ул-вақеъ» бо пешояндҳои ҷониби, сўйи ва шаклҳои таркибии ба ҷониби, бар ҷониби, ба сўйи, аз ҷониби, дар ҷониби, дар тарафи, ба тарафи, ба савби ифода шудаанд. Сўйи чорбоги вай равона шудем [1, 1099]. ...ба ҷониби сари хиёбон мутаваҷҷеҳ гардиданд [1, 1062]. Дар ҷониби садафхона машъал афруҳтанд [1, 650]. Фирқае ливои азимат ба савби Самарқанд ба Бухоро меафроҳтанд [1, 41].

Пешоянди дар баробари дар асар бештар дар ифодаи муносибати макону масоҳа ва мутобиқат омадааст:...дар баробари Ҳоча истод [1, 1216]. ...дар баробари ғови ту сад ғов бидиҳам [1, 1250].

Йсми «гардан» чун ҷузъи номии пешоянд вақте истифода мешавад, ки ба маъни мачозӣ ояд:...он амр ба гардани фақир ...афтод [1, 947].

Дар таркиби ибораҳои изофи баязе пешояндҳои фавқуззикр муносибати муайянкунандагӣ—масоҳавиро ифода кардаанд: дар масциди сари қабри имом нишаста будам [1, 57]. Мӯйҳои зери маҳосинашро метарошид [1, 1197]. Тӯтии даруни қафас тапидан гирифт [1, 757].

2.Муносибати замонӣ. Муносибатҳои замонӣ дар «Бадоєъ-ул-вақоєъ» тавассути пешоянҷҳои номии ҳангоми, вакти, махалли ва шаклҳои таркибии дар вакти, дар замони, ба вакти, ба мучарради, аз замони, дар хини, дар айёми, дар аснои, дар даври, дар айни, дар махалли сурат гирифтааст. Ба сифати ҷузъи тобеъ бештар исмҳои замон ва амал омадаанд. Агар ҳамчун ҷузъи тобеъ исмҳои мағҳуми замондошта оянд, ҷузъи номии ин пешоянҷҳо як навъ таъкидро ифода мекунад ва зикри он ҳатмӣ нест: Дар замони қадим шахсе буд [1, 990]. То вакти субҳидам ...машғул доштанд [1, 1163].

Агар ба сифати ҷузъи тобеъ исми мағҳуми замон надошта ояд, муносибати замонӣ маҳз туфайли ҷузъи номии пешоянҷ ҷилвагар мешавад: Вакти ангур овардан...мегирист [1, 1133]. Дар замони Шайбонихон корҳои гариф карда...[1, 1105]. Дар аснои гармии сухан гуфт [1, 589].

Пешоянди ба мучарради дар «Грамматикаи забони тоҷикӣ» [2] зикр нашудааст. Дар баъзе асарҳо чун пешоянди арҳаистӣ ба қалам омадааст, вале устодони сухани муосир онро истифода кардаанд. Ин пешоянӣ дар «Бадоєъ-ул-вақоєъ» дучор гардид: ...ба мучарради хонадон шикофт [1, 503]. ...ба мучарради мулоқот гуфт [1, 503]. Пешоянди мазкур дар шеваҳои ҷануби забони тоҷикӣ ҳанӯз мустаъмал аст ва лоики дар забони адабии тоҷик серистеъмол шудан дорад.

Муносибатҳои замонӣ дар асар инчунин бо пешоянҷҳои номии гайриизофии байд аз, пеш аз, қабл аз, пас аз ифода шудааст. Дар наасри ин давра, маҳсусан, пешоянди байд аз ҳеле серистеъмол аст: Байд аз фатҳ...зинда намегузорад [1, 1129]. Пеш аз омадани Шумо фалон кас омада буд [1, 65]. Байд аз муддате берун наомад [1, 1144].

3.Муносибати сабабу мақсад. Барои ифодаи муносибати сабабу мақсад пешоянҷҳои номии чиҳати, мучиби, бахри, ба сабаби, ба воситаи, ба чиҳати, аз чиҳати, ба ғояти, ба иллати, ба туфайли, бар сабили, аз ғояти, аз камоли, ба қасди, ба расми, бахри, аз бахри истифода шудааст. Ин пешоянҷҳо бо ашё ва ё ҳолате омадаанд, ки боиси вуқуъи амалу ҳолати тобеъкунанда гардидааст: Ҳоча чиҳати шумо мутараддиданд [1, 250]. ...бо сабаби ришва ахли ҷоҳ, ҷайби диёнати ҳудро ба дasti тамаъ пора созад [1, 924]....ба иллати ятимӣ кушта шавад [1, 619]. Ту он най, ки ба чиҳати ту маро дар киши баста андохтанд [1, 813]. Ин вилоятест, ки ҳоло аз чиҳати забту сиёсати Султон Ҳусайн Мирзо...ба ин навъ шуда...[1, 1015]....гарданкашӣ аз чиҳати ҳасад буд [1, 411]. Зарру ҷавҳарро туфайли шумо доштем [1, 1109].

Шаклҳои аз ғояти, аз камоли ашё ва ҳолатеро ишора мекунанд, ки он ба дараҷае расидааст ва боиси рӯҳ додани амалу ҳолати қалимаи тобеъкунанда гардидааст: Аз камоли ҳамоқат бодинчоро ...боз нашинохтӣ [1, 798]. Аз камоли Ҷӯрез Мирзо фаромӯш шуда [1, 522].

Муносибати сабабӣ дар асар бо пешоянди номии гайриизофии бинобар ҳам сурат гирифтааст: Ин нишон низ, бинобар мултамаси шайхӣ мушорунлайҳ навишта шуд [1, 695]. Бинобар рафъи мазанна Маҳдумӣ маъзурати бисёр намуд [1, 569].

Муносибати мақсад бештар бо пешоянҷҳои ба қасди, аз бахри, ба расми, бар сабили, чиҳати, бахри ифода шудааст: Убайдуллоҳҳон ба расми таъзияпурсии Ҳоча Порсо ...ташриф меовард [1, 230]. Ба қасди шикор мутаваҷҷехи канори оби Пурк гардидаанд [1, 1176]. ...баҳри имтиҳон дар зери пардаи кофурии субҳ нуҳуфта...[1, 725]. Як ҳафта чиҳати яроқ ...муҳлат талабид [1, 534]. Ва аз баҳри ташҳир бар ҳари баҳарҳа савор карда бошанд [1, 512]. Ин ҳикоятро бар сабили муғосиран зикр карда [1, 438].

Пешоянди чиҳати, аз бахри, бахри дар асар дар ифодаи муносибати объектии таъйинот низ истифода шудаанд: Шаҳпари ҳудро ҷиҳати мизроб пешӣ вай қашидӣ [1, 23]. Аз баҳри байъи теги ҳунрезӣ ҳуд муштари талаб менамуд [1, 1326]. Ва наасри тоир аз баҳри ошёни эшон парҳои ҳудро қанда...[1, 889].

4. Муносибати қиёсу монандӣ. Дар асар барои ифодаи муносибатҳои қиёсу монандӣ пешоянҷҳои номии изофи монанди, мисли, шабехи, амсоли, мисоли, ба масобаи, бар сони, бар мисли, аз мисли, ба мисли, дар мисли, бар амсоли, дар амсоли, ба манзалаи, ба гунаи ва пешоянҷҳои номии гайриизофии чун, ҳамчун, ҳамҷу, чу истифода шудаанд. Ин пешоянҷҳо тарзу тарникои вуқуъи амалу ҳолат ва аломатро дар заминай қиёсу монандӣ ва муқолабаи ашё, амал ва аломати он ифода мекунанд: Ҳеч кас мисли Ҳоғиз Басир наҳонда [1, 25]. Он тири суханро монанди лола аз замин бар медошт [1, 1152]. Шабехӣ морғазидае паҳлӯ ба паҳлӯ мегалтидам [1, 503]. Як ҷашми вай ба масобаи донаи ангур аз парда... берун омада [1, 980]. Ҳамҷу қабки дарӣ бар он девор бардавид [1, 1174].

Дар асар барои ифодаи муносибати қиёсу монандӣ пешоянди ба манзалаи, ба гунаи, ба зайли низ истифода шудаанд: Нахли солхӯрдаи қомати вай ба манзалаи хошаест дар таги риши вай ситода [1, 896]...ба гунаи ламаони анвор пардохт [1, 105]. Ба зайли афву иғмоз бипӯшанд [1, 435].

Пешоянди ба сони, ки бештар хоси назм аст, дар насли «Бадоеъ-ул-вақоеъ» ба чашм расид: ...ба сони нома бар худ бипечид [1, 378]. Тоқи айвонаш ба сони абрӯи хубон ток буд [1, 704].

Дар асар ба сифати тобеъкунанда ғайр аз феълҳо исмҳо низ омадаанд. Дар байни чунин пайвастаҳо муносибати муайянкунандагӣ-қиёсӣ мушоҳида мегардад. Лабҳо чу қанде [1, 1306]. ...чун шумо подшоҳ [1, 461]. Монанди мову ту ҳам сунни бешумор [1, 1056]. Мисли ӯ паҳлавоне бар сари қадам наёмада [1, 644]. Маҷлисе ҳамчун базми Кайковус ороста [1, 440].

Чузъи асосии чунин пайвастаҳо бо сифатҳо низ ифода гардидаанд: Дар чунин ифодаҳо сифатҳо ё хабари номӣ шудаанд ё ба сифати ҷузъи номии хабарҳои таркибӣ истифода шудаанд: Оҳуе пайдо шуд монанди ҷашми хубон дилнавоз [1, 738]. Он ток ба масобаи токи абрӯи хубон сиёҳ гардид [1, 1249]. Даҳони эшонро ...монанди гулҳои нил қабуд соҳта буданд [1, 306].

Пешоянди мисли дар асар дар ифодаи муносибати ҷудокунӣ низ истифода шудааст: Устодони ин санъатро мисли Дӯстию Барноча ва Ҷаъфар ...дар водии ҳайрат меандохт [1, 865]. Аз қумошҳои қимати мисли парча, зарбофт ва атласи хитой...оварданд [1, 1228].

5.Муносибати тарзу тариқа ва ҳолат. Тарзу тариқаи амалро пешоянҷои таркибии номии изофи нисбатан кам ифода кардаанд. Дар ин вазифа дар насли асли XVI асосан пешоянҷои таркибии номии изофи ба тариқи, ба ҳукми, ба василаи, ба ҳасби, ба мӯқтазои, дар тариқи, аз тариқи, бар тариқи истифода шудаанд:

Ҳамаи уқало дар тариқи дағъи вай ..очиз буданд [1, 797]. Он ҷавон дар тариқи бандагӣ ва ихлос ...монанди Аёз буд [1, 926]. Ба ҳасби шариат мулки эшон мешуда бошад [1, 1332]. Кутвол ба мӯқтазои фармуда амал намуда [1, 1206]. Намози пешин ба тариқи маъхуд ба мулоҳимати Мир рафтам [1, 522]. Ба ҳукми зарурат сафар ихтиёр кардам [1, 869]. Худ ба тариқи шаръ муомала намоем [1, 205].

Ҳолати вуқуъи амал дар асар тавассути пешоянҷои дар силки, дар назари, дар мақоми, дар садади ифода шудааст: Котибиро ...дар доираи ҳичолату шармандагӣ андозед [1, 1162]. Дар мақоми иззату ҳурмат нишаста буданд [1, 822]. ...дар назари акобир ин китобро бисӯзам [1, 589]. Ӯро дар силки ин тоифа тавон дошт [1, 1240]. Подшоҳ дар садади таҳқиқи тафтиши он шуданд [1, 655].

АДАБИЁТ

1. Восифӣ Зайниддин Маҳмуд. «Бадоеъ-ул-вақоеъ». [чопи интиқодӣ бо мӯқаддима ва тавзехоти А.Н. Болдириев] / Восифӣ Зайниддин Маҳмуд. - М, 1961. - Ч.1-2.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксиси ибора ва ҷумлаҳои сода. - Душанбе: Дониш, 1986. - Ч.2. - С.65.
3. Fafforov R. Шевави ҷануби забони тоҷикӣ / R. Fafforov. - Душанбе: Дониш, 1979.
4. Ярцева В.Н. Предложные и словосочетание / В.Н. Ярцева // Вопросы грамматического строя. - М., 1955. – С.123.

СВЯЗЬ СЛОВ С СОСТАВНЫМИ ИМЕННЫМИ ПРЕДЛОГАМИ В «БАДОЕЪ-УЛ-ВАКОЕЪ»

ЗАЙНИДДИНА МАХМУДА ВОСИФИ

В данной статье исследуется связь слов с составными именными предлогами и некоторые её особенности в «Бадоеъ-ул-вакое» Зайниддина Маҳмуда Восифи. Авторы разбирая составные именные предлоги, как вид грамматической связи, одновременно определили и четко предложили синтаксическо-статистическое отношение предлогов.

Ключевые слова: составные именные предлоги, грамматическая связь слов, словосочетания, синтаксическо-статистическое отношение пространственного отношения, предлог, лексическое значение.

RELATIONS OF WORD WITH COMPOUND NOMINAL PREPOSITIONS IN “BADOE-UL-VAQOE” OF ZAINIDDIN MAHMUDI VOSIFI

Relations of words with compound nominal prepositions and some of its peculiarities in “Badoe-ul-vaqoe” of Zainiddin Mahmudi Vosifi are reviewed in the article. Having analyzed compound nominal prepositions as grammatical relations, the author determined and proposed syntactical and statistic relations of prepositions as well.

Key words: compound nominal prepositions, grammatical relations, word combination, tactical and statistic relations, spatial relations, preposition, lexical meaning.

Сведения об авторах: *А.О Гаффоров* - кандидат филологических наук, доцент ТГПУ имени Садриддина Айни. Телефон: (+992) 901-06-30-68

А. Алиев - кандидат филологических наук, доцент КГУ им. А. Рудаки. Телефон: (+992) 935-11-37-48

ЛИТЕРАТУРНЫЕ ТОПОНИМЫ В КОНТЕКСТЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ

(на примере прозы Фотеха Ниязи)

Г.Х. Ибрагимова

Худжандский государственный университет им. Б. Гафурова

Имена собственные в их взаимодействии образуют ономастическое пространство художественного текста. «Каждый оним, как известно, кроме исполнения присущей ему собственно номинативной функции, является своего рода «транспортным средством», доставляющим в текст набор аккумулированной исторической, этнографической, географической, коннотативной и иной сопутствующей информации, и потому участвует наравне с другими средствами в оформлении хронотопа литературного произведения» [1, 84].

Языковая картина художественного мира Фотеха Ниязи, известного таджикского писателя, насыщена всевозможными изобразительно-выразительными средствами, в том числе в ряду этих средств одним из интереснейших и важнейших являются имена собственные, художественное осмысление которых приобретает в тексте особую значимость и выразительность.

К юбилейной дате—100 летию со дня рождения Фотеха Ниязи нами рассмотрен языковой материал и проведен системный анализ ономастического пространства его военной прозы, так как таджикский писатель снискал известность своими рассказами и романами о Великой Отечественной войне. В 1941 году он добровольцем ушел на фронт, был военным корреспондентом, агитатором-пропагандистом, участником великой Сталинградской битвы.

Общеизвестно, что литературная ономастика вторична, так как она возникает и существует на фоне общенародной ономастики, опираясь на нее, писатель не может абстрагироваться от реальной ономастики, от действующих в языке ономастических норм.

Ономастическое пространство художественного текста состоит из множества ономастических полей, в центре которых расположены литературные топонимы. Изучение топонимов, как составной части художественного произведения, носит комплексный характер, так как требует учета художественного метода писателя, жанра этого произведения, тематического содержания и эстетической направленности текста, индивидуальных особенностей стиля писателя и т. д.

Изображая жизнь своих героев в какой-то стране, городе, селе писатель неизбежно прибегает к использованию в повествовании топонимии—названий городов, рек, озер, гор, стран, кварталов, площадей и т.п., в которых развивается действие.

Географические названия в контексте художественного произведения Фотеха Ниязи сохраняют общие для всех топонимов функции. Как реальные, так и вымышленные литературные топонимы, обозначая определенное пространство, являются его локализаторами, конкретизируя и ограничивая место действия, где развиваются события, описываемые в том или ином произведении. Невозможно представить художественный текст без географических названий, являясь обязательным элементом, литературные топонимы несут адресную и информативную функции.

Список литературных топонимов в прозе Фотеха Ниязи обширен—здесь и названия крупнейших стран и городов, кишлаков и селений, названия лесов, рек, озер и угодий.

Литературных топонимов отличает их непроницаемость, так как названия географических объектов в художественных текстах остаются как бы «застывшими», наименования не изменяются ни во времени, ни по форме, они не динамизируются.

При анализе топонимов в прозаических произведениях Фотеха Ниязи, географические названия были рассмотрены с разных позиций:

1. Принадлежности названия к географической реальности: городу, стране, реке, горе, сельской местности и др.
2. Содержания и этимологии.
3. Его морфологии.

В ходе систематизации «онимов», литературные топонимы в прозе Фотеха Ниязи по их принадлежности к различным географическим объектам были распределены на определенные классы:

1. Гидронимы—класс топонимов, который включает в себя названия всех водных объектов—рек, озер, морей, океанов, колодцев, прудов, источников и др.

В прозаических произведениях Фотеха Ниязи нами выделены следующие гидронимы: дарьёи Нева, дарьёи Нарев, дарьёи Буг, дарьёи Припят, дарьёи Случь, дарьёи Волга, дарьёи Дон, дарьёи Душанбе, дарьёи Панч, дарьёи Кундуз, каналы Днепро-Буг, уқёнуси Ором, баҳри Баренцево, баҳри Балтика, баҳри Сиёҳ, рўди Қаротоғ, кўли Искандар, кўли Ладога, сои Носково, халичи Фин.

...кушунҳои советӣ 17 сентябри соли 1939 ба озод намудани хоки Украинаи Фарбию Белоруссияи Фарбӣ сар кардан ва то *даръёҳои Нарев ва Буг* пеш рафтанд. [3, 122].

... аз оби *даръёи Душанбе* ҳам хеле нӯшидаам [2, 5].

Аз як тараф, аз халичи Фин, аз тарафи дигар аз кўли Ладога ба баландии қадди одам тумани тунуке пахн шуда буд [3, 128].

аз баҳри *Баренцево* сар карда то баҳри *Сиёҳ*...[3, 209].

Ин рўди Қаротоғ буд [2, 11].

Вай аз паси силсилаи кўҳҳои Ҳисор, қариб аз наздикиҳои кўли Искандар сар гирифта меомад. [2, 11].

2. Дримонимы-класс топонимов, названия рощ, лесов, парков и их частей. По сюжетной линии в романе Ф.Ниязи «Ҳар беша гумон мабар, ки холист...» действие происходит в белорусских лесах, где создавались партизанские отряды для борьбы с немецкими захватчиками и потому в художественном тексте встречается немало названий лесных угодий: бешаи Березовичи, бешаи Вербовичи, бешазори Горбовичи, бешаи Дорохово, Полесья.

-Ҳайр, то дидан дар *бешаи Березовичи* [3, 262].

Баъди якчанд рӯз госпитали партизанӣ ҳам аз доираи *бешаи Вербовичи* чандин километр дурттар, ба наздикии *бешазори Горбовичи* ...кӯчонида шуд [3, 382].

Давлат Сафоев бо як гурӯҳ ҷангварони отряди худ ба сўйи *бешаи Дорохово* шитобид [3, 398].

3. Ойконимы-класс топонимов, включающий в себя названия любых населенных пунктов: деревень, сел, кишлаков, районов, городов. В прозаических произведениях таджикского писателя действия происходят на различных географических пространствах: Москав, Минск, Мозыр, Кобрин, Брест, Рязань, Ленинград, Сталинобод, Дангара, Симдара, Дехнав, Ҷўйбор, Ленинобод, Қўргонтеппа, Самарқанд, Тошканд, Фарғона, Когон, Қаротегин, Термиз, Душанбе, Мюнхен, Берлин, Амстердам, Париж, Осло, Белград, Афина, Роттердам, Ўш, Курск, Орёл, Кобул, Текрон, Дроговичи, Лунининец, Логшин, деҳа Гарбовичи, деҳаро Озерица, деҳаи Березович, деҳаи Камароб, Дубовка, Орловка, Ерзовка, райони Саройкамар и мн. др. Это самый многочисленный пласт топонимии в художественном тексте Ф.Ниязи.

Вале баноҳост мавқеи ҷуғрофии *райони Дангара*, ки ба самти амалиёти душман наздик буд, ба ёдаш расида, якбора ба дилаш хавф роҳ ёфт [3, 9].

Як бегоҳ...аз *деҳаи Симдара* гузашта истод...[3, 11].

...барои барҳам додани босмачиён ба воситаи *районҳои Дехнав, Сариосиё* ба водии Ҳисор баромад [2, 8].

-Модоме ки ин корвон аз *деҳаи Ҷўйбор* [2, 25].

...дар хаташ ҳозир дар наздикиҳои *Москав* ҷангига истодаам гуфтааст [2, 27].

Як таго ва як амакам дар *Ленинобод* [2, 119].

Хоҳару модарам дар *Қўргонтеппа*...[2, 119].

4. Урбанонимы. К данному классу относятся названия любых внутригородских объектов-улиц, переулков, площадей, кварталов: кўчаи Сурх, кўчаи Ленин, кўчаҳои Горький, Охотный Ряд, Майдони Шаҳидон, майдони Манеж, Майдони Сурх, майдони Свердлов, Майдони Маяковский, Қашқармаҳалла.

Мегӯянд, ки пагоҳ дар шаҳр, дар *Майдони Шаҳидон* митинги қалон даъват шудааст...[2, 326].

Ҳамин, ки онҳо аз кўчаи Ленин гузашта ба тарафи шаҳрчай ҳарбии худ бармегаштанд...[2, 65].

- Ленинобод, кўчаи Сурх [2, 119].

....кўчаҳои Горький, Охотный Ряд, майдони Манеж ва Майдони Сурх дар ҳамин чо ба ҳам мепайванданд...[2, 379].

5. Оронимы-класс топонимов, названия форм рельефа, наименования гор, вершин, равнин, впадин, пещер, оврагов и др.: кўҳҳои Ҳисор, қуллаи Помир, Мамаев-Курган, Урал.

Вай аз паси силсилаи кӯҳҳои Ҳисор, қариб аз наздикиҳои кӯли Искандар саргирифта меомад [2, 12].

Акнун, ана мана нагуфта автомобиль то худи қуллаи *Помир* мерафтагӣ шуд...[3, 114].

6. Хоронимы-класс топонимов, названия любых значительных территорий, регионов, областей (природных, исторических, административных): Украина, Олмон, Фарангистон, Тоҷикистон, Осиёи Миёна, Европа, Аврупо, Ҷазоир, Шарқ, Афғонистон, Кафкоз, Сибирь, Туркистон, Крим, Чехославакия, Польша, Франция, Белоруссия, Карелия, Финляндия, Россия, Скандинавия, Балкан, Африка, Англия, Молдавия, Румыния, Венгрия, Шарқи Дур, Кӯлоб, Гарм.

Якуми сентябри ҳамон сол *Германия* ба хоки *Польша* зер карда даромад...[3, 121].

...армияи кадрии яккачини дар *Европа* овоза бардоштаро ҷамъ карда буданд [2, 106].

Оташи ҷанг аз як тараф то сарҳадҳои гарбии *Франция* расида, аз тарафи дигар нимҷазираҳои *Скандинавия*, *Балкан* ва шаҳру саҳроҳои *Африка* низ фаро гирифта буд [3, 177].

Однаковые названия разнородных географических объектов—явление широко распространенное. Города и селения часто именуются по рекам, на которых они находятся, речки иногда называются по находящимся возле них селениям, леса—по горным хребтам и т.д. Явление контактного переноса географического названия с одного объекта на другой, смежный с ним, называется топонимической метонимией. В прозаических произведениях Фотеха Ниязи наблюдается топонимическая метонимия в ограниченном количестве. Так, названия водии Ҳисор—кӯҳҳои Ҳисор; бешай Березовиҷ—дехаи Березовиҷ-гарнизони Березовиҷ; бешай Вербовичи—работи Вербовичи; дарьёи Душанбе—шахри Душанбе; саҳрои Дон-соҳили Дон; замини Волга-соҳили Волга; шаҳри Москва-мехмонхонаи «Москва»; кӯчаи Ленин-музеи Ленин; станцияи Ҳисорак—райони Ҳисорак; деха Гарбовичи—бешазори Горбовичи образуют топонимическую метонимию.

...бо работи Вербовичи алоқаи пинҳонӣ дошта бошад [3, 395].

Баъди якчанд рӯз госпитали партизани ҳам аз доираи бешай Вербовичи ҷандин километр дурттар, ба наздикии бешазори Горбовичи ...кӯҷонида шуд [3, 382].

В данных рядах одинаковых либо близких по основе названий смежных объектов одно является исходным, или первичным, другое—производным или вторичным. Первичные топонимы возникают независимо от уже существующих, вторичные—результат использования уже имеющегося наименования. Вторичные топонимы по строению и составу слова могут полностью соответствовать первичным (станцияи Ҳисорак—райони Ҳисорак). При этом у слова или словосочетания, называющего объект, возникает своеобразная топонимическая многозначность. Она напоминает многозначность нарицательных слов, которая возникает как результат переноса названия с одного предмета на другой, постоянно соприкасающийся с первым.

При семантической классификации литературной топонимики в прозе Фотеха Ниязи, нами были выделены в особые группы названия географических объектов, образованных от личных имен, фамилий, псевдонимов (мемориальные топонимы); отражающие особенности ландшафта (оронимы, гидронимы), флоры (фитонимы).

Названия, данные по признакам водных объектов, являются чрезвычайно распространенными в топонимии планеты и не случайно писатели для достоверности передачи действительности используют в тексте названия, отражающие тот или иной водный объект: дехаи Ҷӯйбор, дехаи Озерица и др.

-Ҳозир ҳам номаш Ҷӯйбор, рафик генерал [2, 9].

...дехаро Озерица мегӯянд, ки қариб ҷор тарафаш кӯл буда, анна ҳамин як кӯпрук онро бо соҳили дигар мепайванданд [3, 334].

Топонимические данные во многих случаях дают представление о распространении различных растительных формаций и видов флоры. Выступая в качестве важного природного ориентира, а также являясь одним из ключевых источников существования населения, растительность нашла отражение в литературной топонимии: дехаи Дубовка, дехаи Березовиҷ, Брест.

Вай аз шаҳри машҳури таърихии *Брест*, ки калъаи афсонавии лаълангаш дар соҳили дарьёи ороми сияҳоби Буг қад афрохтааст, панҷоҳ-шаст километр дурӣ дошт [3, 170].

Имена мест и имена людей теснейшим образом взаимосвязаны. Бесчисленное количество географических объектов названо личными именами людей. В основном эта категория названий распространена в ойкономии и урбанонимии.

Выделяются две основные подкатегории антропотопонимов—патрономические и мемориальные топонимы.

Патрономические топонимы возникли на основе имен, фамилий и прозвищ первопоселенцев, землевладельцев и иных категорий людей:

...арбоби собики *дəҳаи Савченко* сарашро бо илтилою нолиш ба пеши пои офицерону солатҳои немис меандоҳт [3, 326].

Отряди солдатҳои фашист ба қишилокӯи *Костюков* омада, ҳамаи чизу чораҳои дəҳқоноро кашидা гирифтанд [2, 33].

Мемориальные топонимы. Данная группа географических названий производна от личных имен и фамилий личностей, известных в различных сферах человеческой деятельности. Эти топонимы увековечивают имена выдающихся либо просто знаменитых людей—первооткрывателей, путешественников, ученых, политических деятелей. Как отмечает А.В. Суперанская «Топонимы сотнями незримых нитей связаны с культурной жизнью человека....» [4, 165]. Перефразируя высказывание А.В.Суперанской, мы отмечаем, что топонимы связаны и с политической жизнью общества. Так, в текстах художественной литературы авторы часто используют реальные идеологические мемориальные топонимы по именам партийных лидеров, писателей и поэтов социалистического реализма: Горький, Маяковский, Ленин, Сталин и др.

....аз кӯчаи *Горький* то майдони Манеж омад [2, 379].

Майдони *Маяковский*. Академияи ҳарбии сиёсии ба номи *Ленин* [2, 374].

Як тағо ва як амакам дар *Ленинобод* [2, 119].

...худи ҳамон рӯз ба *Сталинобод* омаданд [3, 22].

- *Сталинградро* зери даст карданӣ...[2, 147].

В настоящее время подобные названия во многих странах переименованы, а некоторым населенным пунктам возвращены исконные варианты названий (Ленинобод—Хульанд, Сталинград—Волгоград, Сталинобод—Душанбе). Особенность литературной топонимики состоит в том, что они не изменяются, не динамизируются и навечно остаются в тексте в первозданном варианте.

Среди разнообразных групп топонимов особое место принадлежит этнонимическим географическим названиям, или этнотопонимам. Они—живые свидетели, сохранившие до наших дней названия древних племен, народов и иных этнических единиц. Изучая данные географические названия в анализируемых прозаических произведениях таджикского писателя, нами выявлены следующие этнотопонимы: Париж, Германия, Польша, Лондон, Чехославакия, Кашқар.

В основе этих наименований лежат названия этнических племен. Так, столица Франции Париж—от кельтского племени паризиев, британская столица Лондон по одной из наиболее вероятных трактовок—от кельтского племени лондинов.

В литературной топонимике большую роль играет конверсия-процесс передачи фонологических или морфологических, а также лексических элементов какого-либо языка средствами другого языка или письменности. Передача может осуществляться разными способами. Так, в тексте встречаются литературные топонимы, вошедшие в состав таджикского языка в искаженной передаче: Фарангистон, Москав, Аврупо, Кафкоз, Крим, Россия.

Як тарафаш то *Фарангистон*, як тарафи дигараш то *Ҷазоир замину замонро зер даст кардааст* [2, 56].

...дар хаташ ҳозир дар наздикиҳои *Москав* ҷангига истодаем гуфтааст [2, 27].

Таким образом, мы выявили, что топонимический пласт литературных географических названий объектов разнообразен. Бессспорно то, что литературная топонимика имеет удивительное свойство -хранить историческую память, содержать языковую информацию о прошлом на материале художественного текста, так как она обладает особой памятью, своеобразным механизмом «запоминания» и «хранения» информации об определенной исторической эпохе. В нашем случае Фотехом Ниязи были описаны места боевых сражений, реальные макро и микротопонимы, несущие адресную, указательную функции.

ЛИТЕРАТУРА

1. Калинкин В.М. От литературной ономастики к поэтонимологии / В.М. Калинкин // Вопросы ономастики. - 2006. - №1. – С.84.

2. Ниёзӣ Фотех. Мунтахобот / Фотех Ниёзӣ. – Душанбе: Ирфон, 1984. - Ч 1. – С.2, 5, 8, 9, 11, 12, 25, 27, 33, 56, 65, 106, 119, 147, 326, 374.
3. Ниёзӣ Фотех. Мунтахобот / Фотех Ниёзӣ. - Душанбе: Ирфон, 1985. - Ч. 2. – С. 9, 11, 114, 121, 122, 128, 170, 177, 209, 262, 326, 334, 382, 398, 326.
4. Суперанская А. В. Что такое топонимика / А. В. Суперанская. - М.: Наука, 1985. - С.165.

ЛИТЕРАТУРНЫЕ ТОПОНИМЫ В КОНТЕКСТЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ (на примере прозы Фотеха Ниязи)

В данной статье рассматривается определенный пласт литературной ономастики—литературные топонимы на примере прозы Фотеха Ниязи — известного таджикского писателя. В ходе систематизации «онимов», литературные топонимы в художественном тексте по их принадлежности к различным географическим объектам были распределены на определенные классы: урбанонимы, гидронимы, ойконимы и др. Были выделены в особые группы названия географических объектов, образованных от личных имен, фамилий, псевдонимов.

Ключевые слова: литературная ономастика, литературная топонимика, ойконимы, урбанонимы, гидронимы, имена собственные.

LITERARY NAMES IN THE CONTEXT OF ARTISTIC WORKS (for example, the prose of Fateha Nivazi)

This article discusses a specific layer of literary onomastics-literary toponyms on the example of the prose of Fateha Nivazi - known Taiik writer. During systematization "Alimov", literary toponyms in fiction on their belonging to different geographical features were divided into certain classes: urbanonyms, hydronyms, oeconomy etc. Were highlighted in a special group names of geographical objects formed from personal names, surnames, nicknames.

Key words: literary onomastics, literary toponymy, oeconomy, urbanonyms, hydronyms, proper names.

Сведения об авторе: Г.Х. Ибрагимова - кандидат филологических наук, доцент ХГУ им. Б. Гафурова

ПРИСТАВОЧНЫЕ ГЛАГОЛЫ ПЕРЕМЕЩЕНИЯ С ПРЕДЛОЖНО-ПАДЕЖНЫМИ КОНСТРУКЦИЯМИ НАПРАВЛЕНИЯ

**C. С. Шарипова
Таджикский национальный университет**

Уже в первых русских научных грамматиках отмечалось, что присоединение приставки влияет на сочетаемость глагола, с предложно-падежными формами. С тех пор, в течение 19-20 веков, появилось много работ, посвященных изучению сочетаемости префиксальных глаголов движения (см. Востоков А. 1835; Греч Н. 1840; Давыдов И.И. 1852; Виноградов В.В. 1947; Пешковский А.М. 1956; Галкина-Федорук Е.М. 1957; Лесник М.Д. 1957; Шишкина Л.Д. 1972; Прокопович Н.Н. 1981; Григорян В.М. 1984; Ферм Л. 1990 и др.). В.В. Виноградовым, А.М. Пешковским, Г.Ф. Галкиной-Федорук был сформирован подход к данной проблеме, который стал позже считаться традиционным.

Вопрос сочетаемости префиксальных глаголов движения с предложно-падежными конструкциями, которые обозначали начальную, конечную и промежуточную точки перемещения (войти в дом, выбежать на улицу, перейти через дорогу и т. д.), является одним из интереснейших и еще далеко не совсем изученных в современном русском языке. В последние десятилетия 20-го века интерес к этой рассматриваемой проблеме вырос благодаря работам Ю.Д. Апресяна, который в начале 70-х годов выдвинул абсолютно новые идеи к решению вопроса сочетаемости. Затем, в течение двух десятков лет (70-80-е годы), снова наблюдался отход к традиционной точке зрения, и, наконец, в конце 80-х-начале 90-х годов 20-го века языковеды вновь начали обогащать опыт исследований по этой проблеме новаторскими идеями. И тем не менее, на сегодняшний день, этот вопрос продолжает оставаться неразрешенным и находится в стадии разработки, вследствие чего появляется много разных, порой противоположных точек зрения.

Согласно точке зрения, которая преобладает в обобщающих синтаксических исследованиях и которая квалифицируется как традиционная, сочетаемость приставочных глаголов перемещения (далее-ПГП) с предложно-падежными конструкциями (далее-ППК), которые обозначают конечную и начальную точки перемещения (далее-НТ и КТ), регулируется так называемым «законом удвоения приставки-предлога» [2, 643]. Этот закон был сформулирован академиком В. В. Виноградовым, который опирался в своих выводах на труды А.Х. Востокова, Н.И. Гречи и И.И. Давыдова. В.В. Виноградов об этом писал так: «Выражение предложной зависимости от приставочных глаголов подчинено в русском языке своеобразному, закону удвоения приставки-предлога (например: въехать в город, отойти от дома и т.п.). Глагольная приставка требует как бы

употребления предлога-омонима или синонима для обозначения объектных отношений (добраться до..., исходить из..., присоединиться к ..., отказаться от ... и т.п. [2, 643].

Похожие идеи высказывались и в более позднее время. Так, при сравнивании характера сочетаемости приставочных и простых глаголов «направленного действия», Г. А. Золотова отмечала свободу сочетаемости бесприставочных глаголов с ППК, которые обозначали направление. Она далее делает следующий вывод: «присоединим к глаголам приставку пространственного значения, и характер сочетания меняется. Теперь обязательна и возможна одна из форм, которые выражают направление: войти в лес; выйти из лесу; зайти за дом; подойти к реке; перейти через реку; забросить мяч за забор; перебросить через сетку; подбросить под сетку; выбросить из окна и т.д.» [6, 57]. А сам «закон удвоения» ею формулируется следующим образом: «В современном русском языке существует два возможных способа предложного управления приставочных глаголов движения:

- 1) предлог повторяет приставку глагола, усиливая ее значение: въехать в город, доехать до города, забежать за дом и т.д.;
- 2) предлог после глагола соответствует по смыслу приставке, но не повторяет ее, например: выбежать из дома, понести через дорогу и т.п.» [6, 57].

Именно такую же точку зрения примерно в то же время высказывала Сайкиева С.М. [11, 358].

Надо отметить, что утверждение о «соотношении между приставками и предлогами в рассматриваемых сочетаниях наблюдается, в основном, в обобщающих работах, которые посвящены вопросам управления (см.. Виноградов В.В. 1947; Пешковский А.М. 1956; Галкина-Федорук Е.М. 1957; Лесник М.Д. 1957; Виноградов В.В. 1958; Золотова Г.А. 1973; Копыленко М.М. 1973; Прокопович Н.Н. 1981 и т. д.).

Конкретные же, специальные исследования (Апресян Ю.Д. 1967, Ферм Л. 1990 и др.) дают нам более сложную, картину, которая отвергает «закон удвоения» в его категоричных формулировках. На самом деле, действительно, стоит обратиться, к практике, и увидим мы, что совершенно естественно выглядят словосочетания в которых не имеет места ни абсолютное, ни хотя бы лишь семантическое повторение приставки предлогом. Например, словосочетания: выехать за город, на площадь; въехать на пригород; забежать из соседней комнаты и т.д. Чтобы объяснить возможности образования в русском языке подобных сочетаний лингвисты предпринимают новаторские попытки рассмотрения сочетаемости таких конструкций не только с синтаксической, но также с семантической и экстралингвистической точек зрения.

Однако, признавая отсутствие однозначного соответствия между приставкой и предлогом, нельзя допускать другую крайность, а именно, говорить о полной свободе выбора приставки или предлога. Так, например, в русском языке отсутствуют конструкции типа вошёл на свадьбу, вышел в дом т. д.

Многие из ученых придерживаются своего, в той или иной мере отличающегося от других, взгляда на этот вопрос, но есть и общее, что объединяет большинство, а именно, утверждение о зависимости в подобных сочетаниях предлога от приставки. Иными словами, это значит, что говорящий всегда подбирает предложно-падежную форму для определенного префиксального глагола перемещения, а не наоборот. Не придерживается подобной точки зрения Л. Ферм. Она считает, что «предлог «требует» определенной приставки со стороны глагола», а не приставка определённого предлога [12, 64]. К тому же, при выяснении закономерностей, которые влияют на возможность или невозможность того или иного сочетания, она выходит из чисто языкового, грамматического плана в план экстралингвистический и логический. Это ей позволяет говорить не только о простом требовании определенной приставки со стороны предлога, а об их взаимной совместности.

Другим мнением, которое объединяет большинство лингвистов, является мнение о том, что предлог в той или иной степени (абсолютно или только лишь семантически) дублирует приставку. Устойчивость такого мнения во многом опирается на результаты диахронического анализа языка.

На самом деле, общепризнано, что предлог и префикс имеют общее происхождение. Так, к примеру, чешские этимологи выводят одинаковые по значению приставки и предлоги из единого исходного слова, которые, как правило являются наречиями со значениями типа домой (до), наружу, вон, вне (из, вы, в), с обеих сторон, по кругу (о, об), назад (от), через (про), вместе (с); наречий в сравнительной степени типа выше (над), ниже (под), ближе (пред) и др.

Будущие приставки в самый ранний период развития языка вступали в сочетания с глаголами, а будущие предлоги вступали в сочетания-с существительными. Эта функциональная разница привела к коренным различиям в их семантическом развитии (особенно в связанных и переносных значениях) и в их материально-звуковом выражении. Некоторые из морфем остались в разряде приставок и не вошли в состав предлогов (*вы-, воз-, про-, пере-, раз-*). Появились и в данный момент появляются новые предлоги, которые не имеют аналогов среди приставок: *вопреки*, кроме, среди, посредством, наподобие, вследствие и др. Но сам факт существования ряда исходных слов с отдельной пространственной семантикой, которая оставила свой след, с одной стороны, в глагольных приставках, а с другой в предлогах, остается бесспорным.

Тем не менее, на наш взгляд, неправомерно в современном языке, даже принимая во внимание факты этимологии, говорить о моделях сочетаемости, где предлог абсолютно или лишь семантически заменяет приставку, как о единственном возможном, тогда как языковые факты современного русского языка противоречат этому утверждению (ср.: выйти из дома—семантическое дублирование приставки предлогом; выйти в сад—полное отсутствие дублирования, столкновение в одной конструкции приставки и предлога, совершенно противоположные по своим значениям). Даже при наличии исторических предпосылок к префиксально-предложному дублированию, не стоит забывать о том, что «...значение слов и их употребление незаметно для говорящих постепенно изменяется, что создает новые возможности для их соединения» [7, 13].

Идею дублирования приставки предлогом в сочетаниях ПГП+ППК направления долгое время поддерживали лингвисты многих поколений. Кто-то из них был более категоричен, кто-то менее.

Популярность утверждений о соответствии между приставками и предлогами была очень высока. В результате сформировалась точка зрения на этот вопрос которую стали называть традиционной.

Таким образом, можно сказать, что почти все упоминаемые здесь лингвисты, занимающиеся вопросом предложно-падежной сочетаемости, так или иначе берут за основу традиционный подход в изучении данного вопроса, хотя одни из них категоричны в большей, а другие в меньшей степени. Для тех лингвистов, кто допускает отклонения от «закона удвоения», становится ясным, что абсолютного соответствия между приставкой и предлогом установить не удается.

ЛИТЕРАТУРА

1. Апресян Ю. Д. Современные методы изучения значений и некоторые проблемы структурной лингвистики / Ю.Д. Апресян. - М.: Издательство АН СССР, 1963. - С.106.
2. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / В.В.Виноградов. - М/Л, 1947. - С.695.
3. Виноградов В.В. Вопросы изучения словосочетаний / В.В.Виноградов // Вопросы языкоznания. - 1954. - №3. - С.118.
4. Галкина-Федорук Е.М. Синтаксис современного русского языка / Е.М.Галкина-Федорук. - М., 1957. - С.329.
5. Давыдов И. Опыт общесравнительной грамматики русского языка / И.Давыдов. - Санкт-Петербург, 1852. - С.254.
6. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г.А. Золотова. - 1973. - С.57.
7. Ицкович В.А. О языковой норме / В.А. Ицкович // Русский язык в национальной школе. - 1964. - №3. - С.13.
8. Князев Ю.П. Сочетаемость предлога и приставок / Ю.П. Князев // Сборник студенческих научных работ. Литературоведение. Лингвистика. - Тарту, 1973. - С.104-107.
9. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И.Ожегов. - М.: Русский язык, 1986.
10. Толковый словарь русских глаголов. Идеографическое описание / под ред. Л.Г. Бабенко. - М.: АСТ-ПРЕСС, 1999. - С.693.
11. Сайкиева С.М. Управление приставочных глаголов движения - перемещения в русском языке / С.М. Сайкиева // Филологический сборник. - 1968. - Вып. 8-9. - С.338-360.
12. Ферм Л. Выражение направления при приставочных глаголах перемещения в современном русском языке / Л. Ферм. - Uppsala, 1990. - С.64.

ПРИСТАВОЧНЫЕ ГЛАГОЛЫ ПЕРЕМЕЩЕНИЯ С ПРЕДЛОЖНО-ПАДЕЖНЫМИ КОНСТРУКЦИЯМИ НАПРАВЛЕНИЯ

В данной статье рассматривается вопрос о сочетаемости префиксальных глаголов движения с предложно-падежными конструкциями, обозначающими начальную, конечную и промежуточную точки перемещения (войти в дом, выбежать на улицу, перейти через дорогу и т. д.), который является одним из интересных и еще далеко не полностью изученных в современном русском языке.

Ключевые слова: сочетаемость глагола, традиционная, сочетаемость приставочных глаголов перемещения (далее—ПГП), предложно-падежные конструкции (далее—ППК).

MOVE PLATFORMERS VERBS WITH PREPOSITIONAL-CASE DESIGNS OF DESTINATIONS

This article examines the question of the compatibility of prefixed verbs of motion with prepositional-case designs denoting the start, end and pro mediate point move (to enter the house, run out into the street, cross the road, etc.), which is one of the interesting and not yet fully studied in the modern Russian language.

Key words: compatibility of the verb, traditional, compatibility of the move platformers verbs (further-MPV), prepositional-case designs (further-PCD).

Сведения об авторе: С.С. Шарипова – старший преподаватель кафедры общего языкознания и сравнительной типологии Таджикского национального университета. Телефон: 919-01-14-70

СУФФИКСХОИ ИСМСОЗ ДАР ЗАБОНХОИ ТОЧИКӢ ВА ФРАНСАВӢ (дар асоси романи “Духтари оташ”-и Җ. Икромӣ)

M.O. Назарова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Калимасозӣ яке воситаҳои асосии ғанӣ гардонидани таркиби луғавии забонҳо маҳсуб мейбад. Бо усули морфологӣ сохта шудани калимаҳо маъмултарин қолаби калимасозист. Бо ёрии пасвандҳо сохта шудани исмҳо дар ҳамаи забонҳо дунё маъмул ва хеле сермаҳсул аст. Мо тасмим гирифтем, ки мавқеи пасвандҳои исмсозро дар романи «Духтари оташ»- и Җалол Икромӣ ва тарҷумай он ба забони фронсавӣ мавриди барррасӣ қарор дижем. Дар сарчашмаҳо, хусусан дар “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” чунин суффиксҳои исмсоз қайд шудаанд: -ҷӣ, -гар, -гор, -бон, -ор, -ур, -во/вой–вода, -андар, -вар.

Дар забони франсавӣ низ суффиксҳои исмсоз мавҷуданд, аммо бояд қайд кард, ки исмҳои забони франсавӣ баръакси исмҳои забони тоҷикӣ дорои категорияи чинсият буда, аз он вобастагӣ доранд. Суффиксҳои исмсози забони франсавӣ хело зиёд буда, дар ҳар ду ҷинс, яъне ҷинси занона ва ҷинси мардона шакли маҳсуси худро доранд: -eur/ -euse, -teur / -trice: -er/ére, -ier /ière, - ant/ante.

Дар забони тоҷикӣ пасванди -а исмсоз, синоморфема буда, аз калимаҳои иқтибосии арабӣ исмҳои ифодакунандаи ҷинси занона сохтааст. Чунонҷӣ: шоир – шоира, муаллим – муаллима, олим – олима ва гайра.

Яке аз серистеъмолтарин суффиксҳои исмсоз дар забони тоҷикӣ суффикси -ҷӣ аст, ки исми шуғл, қасбу кор месозад. Ин пасвандро мӯҳаққиҷон туркӣ номидаанд ва он аз ҷиҳати калимасозӣ бо пасванди франсавӣ -eur / -euse ҳамвазифа мебошад. Дар асар исмҳои сохтаи ҳодимҷӣ, дастурхонҷӣ, ҷевачӣ ва гайра корбаст шудаанд, ки калимаҳои мазкур имрӯз дар шакли мавҷудаашон дар истеъмол нестанд. Калимаи ҷева арабист ва дар фарҳанги тасфирии забони тоҷикӣ чунин омадааст: ҷева I а. ویچه، ҷева II ویچه، қаравуљӣ, дидбонӣ. Аммо, ҷевачӣ ба маънои چӯйӣ таър. номи яке аз мансабҳои поёни дар аморати Бухоро; сардори қаравул ва дидбонҳо зикр ёфтааст [589].

Ба гайр аз ҳодимҷӣ ва лӯнгидорҷо, боз ду се нафар хизматгорзан ба фармошиҳои вай гӯши карда меистоданд [229].

Assise près d'une malleénorme, elle percevait elle même le prix de l'entrée; d'un geste elle indiquait aux masseuses et aux servants ce qu'il fallait faire [291].

Ин ҳодиса барои аз Оймулло ва Қавлобегӣ як қасос гирифтан ба оими дастурхонҷӣ дастаки зӯр буд [511].

Tout s'était très bien passé jusqu'à ce que cette histoire parvient aux oreilles de la daskhatchi: [593-594].

Ҳезед, ҷевачӣ, ба ҷои дигар меравем. Худо ба шукр, дар Бухоро кор кофта гаштагӣ сакалтукҷо кам не [503].

Allons, djévatchi, nous trouverons bien quelqu'un d'autre. [588].

Дар шаби ёздаҳум, ҳанӯз хобаш набурда, ҳанӯз фикру ҳайёлҳои гуногун, ки ягона шарик ва ҳамдами кулбаи эҳзони вай шуда буданд, парешон ва тира нагашта, дар кушодашу ду назоратҷӣ даромада фармон дод, ки чизу ҷораҳояшро гундошта, бо вай берун бароя [372].

Onze jours s'écoulèrent, ainsi. Unsoir, le gardien entra dans la cellule et lui ordonna de se préparer Khaïdarkoul revê titsa vieille djelloba, puis il sorti. [458].

Дар ҳар ду мисоли овардашуда суффикси **-чӣ** (*ходимчӣ*) дар забони тоҷикӣ ва дар забони франсавӣ ба воситаи суффикси **-euse** (*masseuses* (*массажистка*)) маҳсгар ва инчунин *хизматгорзан*, *aux servants* омадааст, ки дар ҳар ду забон дар шакли ҷинси занона мебошанд. Калимаи ходимчӣ ба забони франсавӣ ҷунин тарҷума шудааст, зоро ходим на ба маъни маҳсгар, балки дар ФЗТ ҷунин зикр шудааст: вазифаи ходим, хидматгузорӣ, амали ходим дар ҳаммом (ходими кардан, муштмол карда шустушӯ додан дар ҳамом). Тарҷумон маъни калимаро дуруст дарк накардааст, аз ин рӯ, тарҷума ғалат шудааст.

Дар мисоли дуюм калимаи **дастурхончӣ-ро** тарҷумон чун реалия, ифодакунандаи мағҳуми расму русуми тоҷикон овардааст, дар забони франсавӣ *la daskhatchi* тафйирнаёфтааст. Калимаи дастурхончӣ, ки ифодакунандаи мағҳуми расму оини ҳалқи тоҷик аст, чун реалия тарҷума нашудааст. Ҳол он ки дар забони франсавӣ калимаи ифодакунандаи ин мағҳум вуҷуд дорад. Калимаи дастурхончиро мө метавонем айнан бо калимаи **servant** баргардонем, аммо тарҷумон калимаи дастурхончиро ба таври ҳуд ҷунин таҳлил намудааст: “*Daskhatchi,-femme chargée du service à table- дастурхончӣ-зане, ки хизмати рӯйи мизро мекунад*”.

Бо суффикси **-гар**, дар забони тоҷикӣ аз исмҳои моддӣ исмҳои ифодакунандаи ҷиз ва қасбу кор месозад.

Умарҷон ин як мардики зирабодӣ, оҳангари зӯр аст, ки урусию тоторию туркию тоҷикиро медонад [188].

Demandez -leiroù se trouve Oumar. Il vient de Zirabad, c'est un bon forgeron, il comprend le russe et le turki (turqui) [240].

Дӯкондорҳо, савдогарҳо аз ҳар ҷо пистаҳои кӯри бисёреро оварда ба онҳо медоданд... [177].

Les commenrçants qui achetaient les pistaches employaient les habitants...[225].

Дар миёни ин работ суфаи хиштфарши васеъ буд, ки ба болои он шавҳари Оймулло Тоҳирҷони заргар асбобҳои заргарии ҳудро паҳн карда гузошта аз пагоҳ то бегоҳ кор мекард [192].

Sur un terrasse en terre et pave de briques était assis du matin au soir le mari d'Oïmouollo-Tabour, le bijoutier Takhir-djon; c'est là qu'il travaillait [245].

Дар мисоли якум исми **оҳангар** аз исми **оҳан ва** суффикси **-гар** исмҳое соҳтааст, ки қасбу корро мефаҳмонад. Ҳангоми баргардонидан ба забони франсавӣ **forgeron** омадааст, ки нодуруст аст. Тарҷумай он дар франсавӣ **le fer** аст. Ҳуд калимаи оҳангар аз феъли **forger** бо илова намудани суффикси **on** омадааст, ки пасванд дар забони франсавӣ нест ва тарҷумай ҳуди феъл **forger кӯфтан** омадааст, ба маъни кӯфтани оҳан. Исмҳои **савдогар** ва **заргар** низ дар ин қолаб соҳта шуда, яке исми машғулият, дигаре қасбро ифода мекунад. Тарҷумон онро ба забони франсавӣ **commenrçants ва bijoutier тарҷума кардааст**. Исмҳои мазкур бо илова намудани суффиксҳои исмсози франсавӣ **ant ва ier** соҳта шуда, исми **commenrçants az исми commenrçant-e** гирифта шуда, маънояш фурӯшгоҳ мебошад. Исми **bijoutier** аз исми **bijouterie** гирифта шуда, маънояш “кори заргарӣ” ва ё “чаҳовирот” мебошад. Тарҷумон дарк накардааст, ки савдогар исми шаҳс аст, фурӯшгоҳ исмии макон аст.

Бо суффикси **-гор:** Суффикси **-гор** дар забони ҳозираи тоҷик каммаҳсул буда, ба воситаи он аз феълу исмҳои шаҳс соҳта мешавад [111]. Дар асари мазкур бо ин қолаб калимаҳои хизматгор, гунаҳгор, парҳезгор, мададгор, хостгор омадаанд:

Ман китоббардори шумо мешавам, хизматгари шумо мешавам, лекин маро бо ҳудатон ба мактаб баред ва аз ҳудатон дур нақунед![228].

Je serai votre fidèle servant, je porterais vos livres seulement, je vous en prie, emmenez-moi avec vous à l'école, ne me laissez pas seul ici [289].

Бобои модарии ман одами бомаъни парҳезгор ва ҳудомарс будааст, бинобар он тараби падарамро рад карда дуҳтарашро ба қиморбоз додан нахостааст [246].

Mon grand-père le père de ma mere était un homme sage et qui craignait Dieu, il ne voulut pas donner sa fille à un joueur de cartes, il refusa [313].

Дуруст,- гүфт Замонбек, -аввалан зани ман гунаҳгор, ки зани шуморо маҳрам дониста, ноҳост ин сирро гүфта мондааст...[480-481].

-C'est vraiment répondit calmement Zamondek, ma femme bien sûr, est la première coupable. Elle a tout raconté la votre, ...[568].

Рӯзе ҳаво хунук буд, корҳои боз ҳанӯз дуруст сар нашуда буд, ки худи бой ҳамроҳи Истад омаду гүфт, ки аз ҳамин рӯз сар карда, ин писар ба корҳои боздорӣ ба вай ёру мададгор аст [47].

...C'était par une froide journée au début du printemps, les travaux de jardinage n'avaient pas encore commencé. Le baïlui-même, accompagné d'Istad, qu'a l'aventir ce jeune homme l'aiderait [67].

Ба Фирӯзаи мо хостгор омад [97].

Tusais, la marieuse est venu pour notre Firouza. [127].

Тарҷумон исмҳои хизматгор, парҳезгор, гунаҳгорро ба забони франсавӣ чунин баргардонидааст: Калимаи хизматгор бо калимаи servant, исми гунаҳгор бо калимаи coupable баргардонидааст, ки калимаҳои решагианд. Калимаи парҳезгор фурӯгузор шудааст.

Суффикси -бон. Пасванди бон аз исмҳои мушаххас исми нав месозад, ки шахсро аз рӯйи касбу кор ва машгулият мефаҳмонад

Дар пеши дарвозаи чорбоз қулбае буд, ки зимистону тобистон Рӯзибоян бозбон дар он зиндагӣ мекард [46].

A l'entrée du jardin se trouvait une maisonnette où il vivait, été comme hiver. Le jardinière était seule [66].

Ана ҳамин тариқ, Истад хизматгари бой ва дастиёри бозбони вай шуда монд [46].

C'est ainsi qu'Istad deveint du baïl'aide da son jardinière [61].

Тарҷумон исми бозбонро бо пасванди ièr тарҷума кардааст, ки мағҳумро дуруст инъикос кардааст: jardinière.

Суффикси- ор.

Суффикси-орро аз асосҳои замони ҳозира ва гузаштаи феъл: 1) исми шахс месозад; 2) исми амал ва ҳолат месозад [Г.З.Ҳ.Т.саҳ 112]. Дар асари мазкур калимаҳои гирифтор, рафткор, кирдор, бепарастор корбаст шудаанд.

Вай шунида буд, ки бой гүфтаашро накарда намемонад ва ба қасди ў гирифторшудагон охир аз по афтодаанд ва маҷбур ба вай таслим шудаанд [44].

Il avait entendu dire que j'aimais le baï ne reculait et que, tôt tard, la victim qu'il s'était choisi se retrouvait entre ses pattes [59].

Акнун вай рафткору кирдори бойро ба зери ҷаҳон гирифта, ҳамеша ба Ҳайдарқул ва Фирӯза хабар дода мештод [329].

...mais désormais il interprétait différemment toutes les paroles de ce dernier; il faisait même attention à ses intonations de voix [413].

... ўро танҳо, бекас ва бепарастор монда рафт, якбора пиёларо ба замин гузошта фарёд қашид, “во хонем” гӯён худро ба болои ҷаҳон мӯйсафед партофт [267].

Désormais elle était seule, pauvre et personne n'avait besoin d'elle. Elle jeta sa tasse en poussant un cri: Malheur à moi! Et se précipita sur le corps du vieillard [337].

Исми гирифторро тарҷумон ба забони франсавӣ *-la victim* (жертва) ба маъни курбонӣ ва исми рафткорро *interprétait* ба маъни шарҳ додан, тафсир додан, баён кардан, додан ва ичро кардан тарҷума кардааст. Вожаи **гирифтор** дар ФЗТ (дастгиришуда, асир, бандӣ, ба банду қайд афтида) асир шудан, побанд шудан, ошиқ шудан мебошад. Тарҷумон ҳангоми тарҷума баъзе калимаҳоро фурӯгузор намуда, баъзе онҳоро ғалат тарҷума кардааст, ки маъни матни аслро халалдор мекунад.

Суффикси- во//вой. Дар исмсозӣ бемахсул буда, калимаи “нонвой” бо ҳамин усул сохта шудааст. Дар мисоли зер калимаи нонвой омадааст. Тарҷумон ҳангоми баргардонидани калимаи нонвой маъни онро дарк накарда ошпаз тарҷума намудааст.

Гавғои ўро шунида боз ду се нафар одамҳои раис омаданду Ҳайдарқулро ҳам бо нонвой қашида ба пеши раис бурданد [428].

Plusieurs personne sac coururent en l'entendant crier et l'onconduisit le cuisinier et Khaïdarkoul auprès du râis. [515].

-Ҷадид ҳам банди худо гуфт овозаширо паст карда нонвой, - ҳамин қадар онҳо мактабҳои нав кушода, бачаҳоро дар бадали як сол босавод мекунанд [427].

Les djadideseuxaussisont les esclaves de Dieu, répondit le cuisinier en baissant la voix. Dans leurs écoles, en un an, les enfants apprenaient à lire et à écrire; et il souvrent aussi des écoles pour les adultes [514]. Нависанда исмҳоеро, ки бо пасвандҳои каммаҳсули-вар, вода, -ан соҳта шудаанд, истифода намудааст. Суффикси -вар шиновар nageurnageuse; суффикси -вода хонавода la maisonnée, le ménage суффикси -андар модарандар. Суффикси вард Le grimpeur de roche, cosmonaute, astronaute, le marin.

Инчунин, дар забони тоҷикӣ чинсияти баъзе исмҳо бо калимаи зан ифода мёбад: **хизматгор** (ки бо пасванди -гор омадаст инчунин) **хизматгорзан, ҳӯҷаин-ҳӯҷаинзан, соҳибона-соҳибоназан**. Ин ҳолат дар забони франсавӣ бошад: **un serviteur** (хизматгор)-une servant (хизматгорзан), **un patron**-une patronne, **un maître**-une maîtresse.

Муқоисаи маводи таҳқиқ нишон дод, ки тарҷумон ҳангоми баргардонидани матни асл ба мақсад пурра ноил нагардидааст. Зоро, дар бештари маврид калимаҳо ихтизор ёфта, ба маъни дигар тарҷума гардидаанд, ки ин ба ҳонанда мазмуни матни аслро дода наметавонад. Тарҷумонро зарур аст, ки ҳар ду забонро хуб донад, аз дурданҳои камёби он баҳра бурда тавонад.

А Д А Б И Ё Т

1. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка. Морфология / В. Г. Гак. - Москва: Высшая школа, 1979. - 304 с.
2. Грамматикии забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1985. - Қ.1. - 347 с.
3. Илия Л. И. Синтаксис современного французского языка / Л. И. Илия. - Москва, 1962. - 384 с.
4. Рустамов Ш. Исм / Ш. Рустамов. - Душанбе: Дониш, 1981. - 220 с.
5. Грамматикии забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1985. - Қ.1.
6. Бобомуродов М. Чамоли мард дар фасоҳати гӯфорӣ ўст / М Бобомуродов. - Душанбе: Эр-граф. 2012. - 240 с.
7. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии ҳозираи тоҷик / Н. Маъсумӣ. - Душанбе, 1959. - 294 с.
8. Рустамов Ш. Калимасози исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш Рустамов. - Душанбе, 1972. - 70 с.
9. Сайдизо Ализодай Самарқандӣ. Сарбу наҳви забони тоҷикӣ..., Фитрат. Қоидаҳои забони тоҷикӣ, Бектош. Дар атрофи забони адабии тоҷик / Сайдизо Ализодай Самарқандӣ. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. - 187 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. - М., 1969. - Ҷ.1. - 951 с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. - М., 1969. - Ҷ.2. - 949 с.
12. Фарҳанги тафсирӣ забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2008. - Ҷ.1. - 950 с.
13. Ҷалол Икромӣ. Духтари оташ / Икромӣ Ҷалол. - Душанбе: Ирфон, 1983. - 528 с.
14. Ikromi Dj. La fille de feu. Traduit de russe par A. Mazzi. Editions du progrès / Dj. Ikromi. - Moscou, 1966. - 611 р.

СУФФИКСЫ ИМЁН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ТАДЖИКСКОМ И ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ (на основе романа Дж. Икрами “Дочь огня”)

В данной статье речь идет о суффиксах имён существительных в таджикском и французском языках. Автор отмечает пути образования существительных при помощи суффиксов как в таджикском, так и во французском языках. Сравнение материалов исследования доказало, что при переводе текста не была достигнута основная цель. Во многих случаях слова были переведены совсем в другом смысле.

Ключевые слова: суффиксы имён существительных в таджикском и французском языках, пути образования существительных, сравнение материалов исследования.

NOUN SUFFIXES IN TAJIK AND FRENCH LANGUAGES (AT THE MATERIALS “FIRE’S DAUGHTER BY J. IKROMI”)

The present article, devotes to Noun suffixes in Tajik and French languages. The author remarked the reasonable ways of forming Nouns with the help of suffixes in two languages. Comparing research materials made a conclusions the original text translated accurate. She also noted, the changed means words in some part of translated text.

Ключевые слова: суффиксы имён существительных в таджикском и французском языках, пути образования существительных, сравнение материалов исследования

Сведения об авторе: *М.О. Назарова* - ассистент кафедры иностранных языков факультета международных отношений Таджикского национального университета. Телефон: **93-409-46-15**

МАВҚЕИ ВОЖАҲОИ ИФОДАГАРИ СОҲАИ ҲАРБӢ ДАР«ЗАФАРНОМАИ ХУСРАВӢ»

Б. Асоева
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Забони адабии тоҷикӣ аз замони пайдоиш ва ташаккули худ то ҳол тараққиёти таърихиро аз сар гузаронида, торафт ғанӣ ва мукаммал шуда, барои ба ҷо овардани эҳтиёҷоти ҷомеа ҳамчун воситай асосӣ хизмат кардааст ва хизмат дорад. Таҳқиқ ва омӯзиши таркиби луғавӣ ва услубиёти забони асари бадей дар забоншиносии тоҷик таърихи қадима дорад. Ба ин кор ҳанӯз луғатнигорону тазкиранависони гузашта иқдом намуда буданд. Дар тамоми луғатҳое, ки тафсири маъноии луғавии қалима, тобишҳои услубии он зикр мегарданд, барои исботи фикр, асосан ба порчаҳои назмӣ рӯ оварда мешавад. Дар тазкираҳо ва асарҳои назарии адабиёти пешин, ки паҳлӯҳои гуногуни осори бадей мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст, ба ҳар воситае доир ба забони онҳо сухан рафтааст. Вале, таҳқиқи забони наср нисбат ба назм ҷолибтар аст. Зоро, забони назм забони қолабӣ буда, дар он тағйироту навгонӣ камтар ба муҳоҳида мерасад. Аммо, дар забони наср дар ҳар давру замон навигариҳо ва тағйироти шаклӣ ва мазмунӣ ба назар мерасад, ки онро вобаста ба давру замон мавриди баррасӣ қарор дода, ҷиҳатҳои забонии онҳоро нишон додан кори муҳаққиқон аст.

Дар асоси ҳамин гуфтаҳо, мо рӯ ба таҳлили забони асари таърихии «Зафарномаи хусравӣ» меоварем, ки ин асар маҳсули асри XIX буда, дар рушди забони адабии тоҷикии ин давр нақши муайянे гузоштааст. «Зафарномаи хусравӣ» асари насрини таърихӣ буда, аз ҷониби муаллифи номаълум дар соли 1279 ҳичрии қамарӣ (баробари 1862-1863-и масеҳӣ) навишта шудааст. Асари мазкур аз ду баҳш таркиб ёфта, муҳтавои қисми аввали асарро ҷангӣ байни аморати Бухоро (лашкаркашиҳои амир Насруллоҳ) бо хонигарии Ҳӯқанд фаро гирифта, дар ин баҳш тасвири амалиёти ҷангӣ дар ҳудудҳои Ҷиззах, Истаравшан, Зомин, Ҳӯқанд, Конибодом, ҳамчунин ҳуҷуми амир Насруллоҳ ба Ҳоразм нишон дода мешавад. Қисми дувуми асар фарогири воқеаҳои сиёсист, ки дар Ҳурросон ва атрофии он, баҳусус вилоятҳои Балх, Оқча, Андҳӯй, Қундуз, Ҳилм рӯй додааст ва ин мавзеъҳо шомили Афғонистони оҳири асри XIX буданд. Ҳамчунин, дар ин асар қӯшишҳои дар канори чапи дарёи Ому кардаи амири Афғонистон Дӯст Муҳаммадхон ва муборизаи амир Насруллоҳ бо ҳокимони бекигариҳои Шаҳрисабз, Китоб ва Яккабоғ нишон дода шудааст. Бояд гуфт, ки соли таълифи асар 1862-1863 буда, воқеаҳои таърихиву мавзеъҳои ҷуғроғии ин даврро фаро мегирад. Асар аз таърихи вафоти амир Ҳайдар сар шуда, бо тасвири муборизаи писарони ў барои таҳти Бухоро, ғалабаи амир Насруллоҳ ва воқеаҳои марги амир Муҳаммадҳусайн хотима мейёбад. Аз афти кор, муаллиф иштирокчии бевоситаи юришу ҳамлаҳои амир Насруллоҳ ба Балх, Бадаҳшон, Қундуз, Ҳӯқанд, Истаравшан ва водии Зарафшон будааст, ки воқеаҳои ба ин маъракаҳо вобастаро муфассал ба қалам додааст.

Асари «Зафарномаи хусравӣ» доир ба микдори лашкари Бухоро, амалиёти ҷосусон, нақшҳои ҷангӣ, воқеаҳои майдонҳои муҳориба, хонахаробшавии аҳолӣ дар замони ҷанг, шартҳои сулҳи байни давлатҳо маълумот медиҳад. Ягона нусхай дастнависи «Зафарномаи хусравӣ» дар заҳираи шуъбаи осори ҳаттӣ ва мероси шарқии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳфуз буда, дар асоси ин дастхат ҷангӣ кори тадқиқотӣ роҷеъ ба ҷанбаи таърихии ин асар ба анҷом расидааст. Соли 2011 дар асоси ин дастхат муаррих Ҳоҷӣ Назир Муҳиддин Турсунзод маводи пурраи ин асарро ба ҳуруфи кириллии тоҷикӣ бозгардонда, нашри мукаммали онро таҳия ва ҷоп намуд, ки хидмати хеле назаррас аст.

Забони асар забони тоҷикии маъмулии ҳамон давр, яъне забони муҳити илмии Мовароуннаҳри қарни XIX ва ибтидои қарни XX-ум аст. Дар асар микдори муайянӣ

калимоту ибороти арабӣ истифода гардидааст, ки ҳангоми хондан барои хонандай оди имрӯз баъзе душвориҳои забонӣ пеш меоянд. Дар муқаддима муаллиф баъди сипосу ситоиши Офариҷгор ва ниёишу дуруд бар ҳабиби Ӯ Муҳаммад (с) сабаби навиштани китобро баён карда менависад, ки «бар замоири хучастаи назойири нукташиносон, ҷароиди фазлу камол ва ба хотири кимиё ... ва баёни тавориҳи муқаддимоти шаҳриёри сипеҳриқтидор, сулаймонҷоҳ, маъдалатпаноҳро бар сафаҳоти авроқи шуҳур ва айёми зебу зинат ва баҳо баҳшад». Муаллифи асар ҳар фаслро бо ифодай «Гуфтор дар бораи ....» оғоз намуда, роҷеъ ба ин ё он воқеаи таъриҳӣ, лашкаркашиҳо ва дигар далелҳои радиопазир маълумот додааст. Бинобар ин, мо тасмим гирифтаем, ки дар доираи ин гузориши илмӣ роҷеъ ба корбости вожаҳои низомӣ ё ҳарбӣ, дар асари мавриди баррасӣ қарор додаамон, сухане чанд баён дошта бошем.

Вожаҳои соҳаи ҳарбӣ ё низомӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ мавқеи муҳимро ишғол карда, ба гурӯҳи вожаҳои соҳавӣ мансубанд. Роҷеъ ба мақому шукӯҳ ва манзalati ин гурӯҳи вожаҳо дар забоншиносии тоҷикӣ корҳои зиёде ба анҷом расидааст. Вале, истифода гардидани вожаҳои низомӣ дар асари «Зафарномаи хусравӣ», то ҳол дар забоншиносӣ мавриди баррасӣ қарор нағирифтааст. Аз ин ҷост, ки дар поён бо чанд мисол дараҷаи корбости ин вожаҳо нишон дода мешавад. Аз ҷумла, муаллифи асар дар боби «Гуфтор дар баёни **юриши амири соҳибқирон зафарқарини**...аз пойтахти Тӯронзамин ба ҷониби мамолики Фарғоназамин...» чандин вожаҳои ифодагари соҳаи низомӣ ё ҳарбиро мавриди корбаст қарор додааст, ки ҳоло чанд мисол аз он нигоштаҳо меоварем: ...**лашқари душман** дар болои билоди Истаравшан, ҷаноби олӣ дар он маврид ба ёрмандии иқболи фарҳундамаол доҳили дорулмулки Хӯҷанд гардида ва аз он ҷо низ бо фирӯzmanдии тамом гузашта дар қасабаи Қарақчиқум расида, ду-се рӯз таваққуф фармуда, яксола бочу хироҷи мамолики Фарғонаро гирифта... хони Ҳӯҷанд **аҳду паймонро** ба имон...ба сад узру илтимос аз роҳ гардонида буд [11, 91]. ...баъд аз қатъи **масофот** дар лаби дарёи Ҷайхун расида, дар маҳозии Ҷӯчқагузарӣ фурӯзомада аз гузарҳои дарё **киштиҳоро** ҷамъ намуда, бемуҳобо маъла **қушуни зафармашҳун** аз дарё убур фармуда, дар он тарафи дарё **лашқаргоҳ** карда фуруд омад [11, 45]. Мардуми шаҳрӣ аз ғубори суми марокиб ба сутӯҳ меоянд гуфта, бинобар он инони саманди бодпайморо аз ҷониби шимолрӯяи шаҳри Самарқанд партофта аз беруни шаҳр гузар намуда, бо ҷамоати умарои фарҳунда ҳазрати Шоҳизиндаро зиёрат карда, аз он ҷо бетаҳошо гузашта ба қабри Ҷӯпонато расида дар лаби дарёи Қӯҳак нузули иҷлол арzonӣ фармуд [11, 52]. ...саркашони вилояти Мовароуннаҳр ба **теғи қаҳраш** аз по дарафтоданд ва муғисидони мамлакати Туркiston аз дастбурди сиёсаташ нагунсор гардиданд [11, 15].

Баъд аз он дар ҳамин аввали баҳори фарҳундаосор, амири ҷамҷоҳи **анҷамсиҳоҳ**, ба **нияти тасҳири** мамолики Фарғона ва Андиҷон **лашқари бекарон** ҷамъ намуда, **теғи сиёsat** аз рӯйи ҷаҳолатбар миёни ҳиммат баста, бар бодпойи суръатпаймои ғайрат нишаста, озими ҷониби Фарғона гардид [11, 92]. Бад-ин дастур қатъи манзил фармуда, рӯзи сеюм маҳозии вилояти Үротеппа **мазраби автоду хиёми накӯфарҷом** гардид [11, 93]. Баъд аз он аморатпаноҳ Ӣброҳимбӣ Додҳоҳ ҳокими Самарқандро ба мансаби парвонҷигӣ ва ба ҳукумати дор-ус-салтанати вилояти Ҳӯҷанд сазоворӣ намуд. Тилуқобил додҳоҳи хитоиро ба йирлиғи вилояти Хӯҷанд мубтаҳиҷ гардонид. Инчунин, Абдулқодир **тӯқсаборо** ба ҳукумати Марғинон, Муҳаммадкарим **тӯқсаборо** ба ҳукумати Андиҷон, Шодмонбой тӯқсаборо ба ҳукумати Намангон, ...ба вилояти Чуст, ...вилояти Қурама сарафрозӣ баҳшид... [11, 101].

Дар асар силсилаи синонимии вожаҳои ифодагари соҳаи ҳарбӣ ё низомӣ ба назар мерасанд, ки муаллифи асар онро аз рӯйи мақсади муайян мавриди истифода қарор додааст: **сипоҳ-лашқар**, **қосид-элҷӣ**, **қурғон-қалъа-коҳ**, **қаламрав-сарҳад**, **бандагӣ-гуломӣ**, **лашқаргоҳ-ӯрда** ва монанди инҳо: ...**лашқари душман** дар болои билоди Истаравшан, ҷаноби олӣ дар он маврид ба ёрмандии иқболи фарҳундамаол доҳили дорулмулки Хӯҷанд гардида ва аз он ҷо низ бо фирӯzmanдии тамом гузашта

дар қасабай Қарақчикум расида, ду-се рўз тавақкуф фармуда, яксола бочу хирочи мамолики Фарғонаро гирифта... хони Хўқанд **аҳду паймонро** ба имон...ба сад узру илтимос аз роҳ гардонида буд [11, 91].

Дар маҷмӯъ, дар асари «**Зафарномаи хусравӣ**» чандин вожаҳои ифодагари соҳаи ҳарбӣ корбаст гардидаанд, ки онҳоро метавон вобаста ба муҳтавояшон ба чунин зергурӯҳҳо тақсим намуд: **вожаҳои ифодагари номи олоти ҷангӣ, номи амалиёти ҳарбӣ, номи рутбаҳои ҳарбӣ, майдони ҳарбу зарб ва ҳатти муҳофизат, номи либоси низомӣ** ва монанди инҳо.

- **вожаҳои ифодагари номи олоти ҷангӣ ва мансуб ба низомӣ:** аспу асбоб [47], кӯс [37], ливо [35], байрақ [36], тӯп [33], нақора [11, 35]...

...баъд аз қатъи масофот дар лаби дарёи Ҷайхун расида, дар маҳозии Ҷўчқагузарӣ фуруд омада, аз гузарҳои дарё **киштиҳоро** ҷамъ намуда, бемуҳобо маъа қӯшуни зафармашҳун аз дарё убур фармуда, дар он тарафи дарё **лашқаргоҳ** карда фуруд омад, [11, 45].

- **номи амалиёти ҳарбӣ:** убур [45], қаламрав [44], қатъи масофот [45], лашқаргоҳ [11, 45]...

...баъд аз қатъи масофот дар лаби дарёи Ҷайхун расида [45], бемуҳобо маъа қӯшуни зафармашҳун аз дарё **убур** фармуда [45]... дар он тарафи дарё **лашқаргоҳ** карда фуруд омад [11, 45].

- **номи рутбаҳои ҳарбӣ:** сардор [47], сарҳангон [47], сипоҳ [48], қосид [47], сипаҳсолор [76], тӯбчибошӣ [37], юзбошӣ [43], мингбошӣ [56], сарони сипоҳ [11, 35]...

... **сардорону сарҳангону ҳавоҳоҳони худ ба сад шаъну шавкат ва ба чандин лавозимоти эҳтиром ба асокири гардунмаосир истиқбол намуд** [11, 46].

- **майдони ҳарбу зарб ва ҳатти муҳофизат:** қурғон [47], садди роҳ [45], сахро [37], биёбон [37], партавафқан [11, 35]...

Мардуми шаҳрӣ аз ғубори суми марокиб ба сутӯҳ меоянд гуфта, бинобар он инони саманди бодпайморо аз ҷониби шимолрӯяи шаҳри Самарқанд партофта, аз беруни шаҳр гузар намуда, бо ҷамоати умарои фарҳунда ҳазрати Шоҳизиндаро зиёрат карда, аз он ҷо бетаҳошо гузашта ба қабри Ҷӯпонато расида, дар лаби дарёи Кӯҳак нузули иҷлол арzonӣ фармуд [52]. ...саркашони вилояти Мовароуннаҳр ба **теғи қаҳраш** аз по дарафтоданд ва муфсидони мамлакати Туркистон аз дастбурди сиёсаташ нагунсор гардианд [11, 15].

- **номи либоси низомӣ:** хильъати фоҳира [46]. ...Аз он ҷо умарои қилоъ ва қасаботи Мовароуннаҳрро маъа сарҳаддорони атрофу ҷавониб ҳамаро ба **хильъатҳои фоҳира** сарафрозӣ бахшида руҳсат намуд [11, 46].

Ҳамчунин вожаҳои ифодагари соҳаи ҳарбии асарро аз нигоҳи соҳтор ба зергурӯҳҳои сода, соҳта, мураккаб ва таркибӣ тақсим намудан мувофиқи матлаб аст:

- **вожаҳои соҳаи ҳарбии аз нигоҳи соҳт сода:** лашкар, қӯшун, қаравул, элҷӣ, туқсабо [46], қосид [47], асокир [11, 47].

- **вожаҳои соҳаи ҳарбии аз нигоҳи соҳт соҳта:** лашкарӣ [87], парвонҷӣ [88], туломӣ [46], хусравона [46], саворӣ [46], бандагӣ [47], лашқаргоҳ [11, 45]...

- **вожаҳои соҳаи ҳарбии аз нигоҳи соҳт мураккаб:** соҳибқирон [87], сипаҳсолор, нусратинтибод [86], нусратнишон [85], зафаринтисоб [84], рикоббӯйӣ [84], зафарпайкар [46], сарҳаддор [46], зафарпаноҳ [46], зафарқарин [11, 44].

- **вожаҳои соҳаи ҳарбии аз нигоҳи соҳт таркибӣ:** ҷангу чидол [47], манзили шоҳона [46], лашқари ҷаррор [11, 45].

Ҳамин тарик, корбости вожаҳои ифодагари соҳаи ҳарбӣ дар асари таърихии «Зафарномаи хусравӣ» барои инъикоси воқеаву ҳодисаҳои таъриҳӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ бамаврид буда, манзалату шаҳомати асари мазкурро беш намудааст. Вожаҳои ифодагари соҳаи ҳарбии дар асар корбастгардида дорои таърихи кӯҳан буда, як миқдори онҳо мутааллиқи забони тоҷикӣ ва миқдори дигарашон иқтибоси забонҳои арабӣ ва туркианд. Ҳамчунин, ин вожаҳо аз нигоҳи соҳтор бештар содаи рехта ва мураккаб мебошанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Алимӣ Ч. Ташаккул ва таҳаввули микротопонимияи минтақаи Кӯлоб: рисолаи илмӣ / Ч. Алимӣ - Душанбе, 1995. - С.82-110.
2. Маҷидов Ҳ. Забони адабии мусоири тоҷик. Лугатшиносӣ.(китоби дарсӣ) / Ҳ Маҷидов. – Душанбе, 2007. - Ҷ.1 – 240 с.
3. Нағасов Т. Ўзбекистон топонимларнинг изоҳли луғати: луғати соҳавӣ / Т.Нағасов. – Тошкент: Уқитувчи,1989. – 288 с.
4. Олимҷони Муҳаммадҷон. Баррасиҳо дар номшиносии тоҷик: рисолаи илмӣ / Олимҷони Муҳаммадҷон. – Душанбе, 2004. - С.19.
5. Офаридаев Н. Ойконимиия Вилояти муҳтори қӯҳистони Бадаҳшон: рисолаи илмӣ / Н. Офаридаев – Душанбе, 2001. - С.125.
6. Ҳромов А. Л. Очёрки по топонимике и микротопонимике Таджикистана: сборник статье / А.Л. Ҳромов. - Душанбе, 1978. - С.39.
7. Ҳомидов Д. Топонимия водии Кешрӯд: рисолаи илмӣ / Д. Ҳомидов. - Душанбе, 2002. - 104 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Фарҳанги тафсирӣ / М. Шукуроҷ. - М.: СЭ, 1969. - Ҷ. 1. - 950 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Фарҳанги тафсирӣ / М. Шукуроҷ. - М.: СЭ, 1969. - Ҷ. 2. - 950 с.
10. Фарҳанги муҳтасари Шоҳнома / М. Ализода. – Душанбе: Адиб, 1992. - С.86-87.
11. Зафарномаи хусравӣ. – Ҳуҷанд, 2011. - 144 с.

УПОТРЕБЛЕНИЕ ВОЕННЫХ ТЕРМИНОВ В «ЗАФАРНАМЕ ХУСРАВИ»

В данной статье рассматривается степень употребления военных терминов в произведении «Зафарнаме Хусрави». Автор статьи стремится показать именно эту особенность военных терминов данного произведения.

Ключевые слова: таджикский язык, суффиксы, тюркизация, арабские слова, происхождение, иранское происхождение, иранские языки, структура, сложный, составной.

THE USE OF MILITARY TERMS IN "THE ZAFAR-NAME KHOSRAVI"

This article is devoted to the linguistic research of hydronyms Chagonruda as an ancient toponyms of Central Asian region. The author of the article tries to show particular this feature of hydronyms of Chagonruda and paralyze scientific analysis of geographical names with the token "water" and its synonyms.

Key words: Hydronim, toponym, Tajik language, structure word, word expression, water, river, Iran language, spring, structure, compound, expresions of hydronim.

Сведения об авторе: *Б. Асоева* – соискатель кафедры истории языка и типологии факультета таджикской филологии Таджикского национального университета. Телефон: 918-62-76-72

НОМИ БЕМОРИСТОН ВА БАРОБАРИҲОИ ОН ДАР СУННАТИ ФОРСӢ-ТОҔИКӢ

Д. Саймиддинов, Р. Шодиев
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Вожаи бемористон (بیمارستان) дар таърихи ташаккули забони порсии дарӣ (форсӣ-тоҷикӣ) дорои чунин баробарии мебошад: беморхона, шифохона, маризхона, дорушширо, дорулмаризӣ, беморгоҳ, ҳамчунин қасалхона, ки маҳсуси забони тоҷикии мусоир дониста мешавад. Ин номҳо бо истиснои дорушширо (арабӣ - دارالشفا -) ва дорулмаризӣ (арабӣ - دارالمریضی -) дар равиши суннатии вожасозии форсии нав ташкил шудаанд, ки он чунин аст: а) тавассути пасвандҳои -истон (-istān < -stān < форсии миёна - (i) stān < форсии бостон - stāna) – bēmāristān (-бемористон); -гоҳ (gāh < форсии миёна -gāh/-gās ба маънои «чой» дар беморгоҳ. Ҳар ду ин пасвандҳо дар бемористон ва беморгоҳ пасвандҳои муродифмаъно мебошанд;

б) қолаби мураккаби вожасозӣ ба воситаи вожаҳои бемор, мариз, шифо, қасал бо замимаи ҷузъи дувум - хона. Дар мавриди ин равиши вожасозӣ [17, 30-33, 68-69; 11, 110-111, 146-173, 181-182; 5, 213, 223, 230], шарҳи муҳтасари ин номҳо ва мағҳумҳо бар асоси осор ва манобеи пешин бо шумули фарҳангномаҳои қуҳан ва мусоири форсӣ-тоҷикӣ чунин аст:

1. Бемористон (بیمارستان) - чой, маҳал ва ё макони бистарии беморон аз соҳтаҳои замони Сосониён дар бахши пизишкӣ Гунди Шопур (муарраби он Ҷунди Шопур) дар Эрон будааст. Бахши аввали вожаи мазкур, яъне бемор (bēmār) дар форсии миёна ё паҳлавӣ wēmār, форсии миёнаи монавӣ wum'г, форсии нав bēmār - нотавон, ҳаста; ранҷур, дардманӣ, мариз [1; 14]; дар иртибот ба шарҳи ин вожа дар фарҳангномаҳои қуҳан: 10 ҷ. 4; дар мавриди решашиносию вожаи мазкур ниг.: ҳошияи Муин ба Бурҳони қотеъ, ҷ. 1, с. 340; гунаи паҳлавии он: [20, 212; 19, 89; 18, 96].

Бемористон дар «Бурхони қотеъ» дар навишти (بیمارستان) (bēmārsān) (بیمارستان) (bēmāristān) ба арабӣ маънӣ гардидааст. Ҳамчунин дар «Лугатнома» (10, ч. 4) бо истинод ба фарҳангҳои кухани форсӣ дар иртибот ба вожаи bemoriston ва gunahoi ovoi он иттилоъ оварда шудааст. Аз ҷумла: «беморсон» (بیمارسان) (bēmārsan) (بیمارسان) (bēmāristān) бувад ва онро морсон (مارسان) (مارستان) (marسان) (marstan) низ гӯянд ва ба тозӣ дорушифи хонанд (Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ); муҳаффафи bemoriston (Рашидӣ, Онандроҷ). Дар «Лугатнома» (10, ч. 4) дар шарҳи (بیمارسان) (bēmārsan) се шоҳид az «Шоҳномаи»-и Firдавsӣ зикр шудааст.

Дар фарҳангномаҳои баъдӣ низ бар асоси осори кухан bēmārsān ҳамчун мариҳона ё bemoriston маънӣ шудааст [14].

Дар «Лугатнома» дар иртибот ба корбурди вожаи bemoriston ду шоҳид az «Форснома»-и Ибни Балхӣ ёд мешавад. Дар ҳамин ҷо Деххудо bemoristonро бо nomҳои арабии дор ул-мариҳӣ ва форсии дорушифи, дорулмарииҳӣ ва мариҳона ташрҳ додааст.

Шакли дигари муҳаффафи bemoriston ду вожаи muarribi морсон (مارسان) (مارستان) (marstan) мебошад. Ин шаклҳои muarrib dар фарҳангномаҳои кухани форсии дарӣ сабт шудаанд [10]. Бинобар «Лугатнома» bemoriston ҳамчун муодили шифоҳона, мариҳона, bemorhon маънӣ мешавад. Дар бораи bemoristonҳои Гунди Шопур ва таърихи bemoristonҳо дар қаламрави ҷаҳони Ислом [4, 454-459].

2. Беморхона. Ин вожа муродифи bemoriston буда, дар равиши суннатии vожасозӣ шакл гирифтааст. Вожаи mazkur дар қолаби muراكabi vожасозӣ az du ҷузъ (бемор+хона) иборат буда, маънои хона ё иморат барои табобати bemoroni дорад ва дар ҷанде az фарҳангҳои кухани форсии дарӣ ҳамчун bemoriston, мариҳона, шифоҳона маънӣ шудааст. Ин ном дар «Лугатнома» бидуни шоҳид az пешиниён bo истинод ба ҷанд фарҳангномаи кухан тавзех гардидаast.

3. Беморгоҳ (بیمارگاه). Ин ном бо пасванди -гоҳ ҳамчун муродифи пасванди -истон ташкил шуда, дар фарҳангҳо бидуни шоҳид az осор ёд мешавад. Беморгоҳ az нигоҳи соҳтор ва маъно муродифи vожаи bemoriston буда, ammo корбурди farovon надорад ва дар фарҳангҳои дузабонаи форсӣ ва тоҷикӣ muarriifi намешавад. Дар «Лугатнома» bemorgoҳ - мариҳона, bemoriston, ҷойи bemor маънӣ шудааст.

Дар vожасозии забони форсии дарӣ тавассути vожаи bemor ба ҳайси ҷузъи нахуст номи ин ниҳоди дармонгоҳӣ дар ҷунин қолабҳо маълум ast: bemoriston (бемор+истон), bemorхона (бемор+хона), bemorgoҳ (бемор+гоҳ). Дар miёni ин nomҳо дар суннати naviштории форсии дарӣ bemoriston корбурди peshtar ва maқomi beshtar дорад, ki инро бар асоси осор va фарҳангномаҳои peshin metavon mушоҳida karд.

4. Шифоҳона, мариҳона, kасалхона. Ҷузъи нахусти ин nomҳо арабӣ буда, bo istifoda az vожаи хона dар ҷunin қolabи sunnatӣ dар забoni forsӣ-toҷikӣ dар barobari vожаи shinoxtai bemoriston dар sabki naviшtorӣ va guftorӣ roic garidaand. Az ин vожаҳои арабӣ «mariҳ» va «kасал» ҳardу muodili vожаи forsӣ-toҷikии «bemor» буда, dар қiёs bo ин barobari ҳesh dар farogiрии maъno ё paҳluҳoи dигari maъnoi ҳeҷ guna bartari nadorand. Bartarii vожаҳоi mutarodifi arabi «mariҳ» va «kасал» dар muқobiли darii «bemor» dар on ast, ki onҳo molи забoni arabi maboшand. Vожаи mariҳona (مریضخانه) az қolabи arabi dorulmariҳӣ (دارالمریضی) va shifohona (شفاخانه) az қolabи arabi doruшиfi (دارالشفاء) berun omada, kасалхона az arabi (کسله) (kasal) ba maъnoi susti va koҳilӣ va (کسیل) (kasil)–sust va koҳil dар қolabи mariҳona soxta shudaast [14; 10; 12; 15.].

Vожаи kасалхона dар фарҳангномаҳои kухani forsии dарӣ va фарҳангҳои muosiri forsӣ ba misli «Farҳangi forsӣ» taъliifi Muin (дар 6 chilд) va «Лугатнома»-и Dеххудо (dar 50 chilд) oварда нашудaast. In vожа dар фарҳангҳоi дузabonaи forsӣ niz ҷoi nadorad. Vожаи kасалхона makhsusи забoni toҷikӣ буда, dар ҳavzaҳoи забoni forsӣ roic nest. Misli ҳammin dар forsӣ mariҳona roic буда, ammo on dар toҷikӣ korburd nadorad.

Vожаи mariҳona (مریضخانه) dар «Лугатнома» bидуни shоҳid az фарҳангҳоi kухan ba maъnoi bemoriston dар arabi (مارستان) (مارستان) (marstan) (marstan) ёd shudaast. Dar ҳar mavrid bo darnezardostti arziши taъrihi va mansubiyati nomi bemoriston ba sunnatи kухani forsӣ-toҷikӣ nametavon onro ba maғhumxoe, az қabili kасалхона dар toҷikӣ va ё mariҳona dар forsӣ, ivaz karд. Vожаи bemoriston az замони Sosoniён, баъdan Somoniён to ba imrӯz dар sunnatи naviшtorӣ va guftorии forsӣ-toҷikӣ ҷoi ҳeshro xifz kardaast. Bo in dalel nomi mazkur dар barobari nomҳoi bemorхона, shifohona va kасалхона dubora ba «Farҳangi toҷikӣ ba rусӣ» (dar du chilд, solҳoi 2004-2005) vorid gardiдаast.

Дар таърихи фарҳангҳои дузабонаи русӣ ба тоҷикӣ вожай касалхона дар «Лугати русӣ-тоҷикӣ»-и соли 1933 (дар алифбои лотинӣ) якъо бо вожаҳои беморхона ва бемористон дар ҷойи дувум барои истилоҳи русии «больница» оварда шудааст. Аммо, дар «Лугати русӣ-тоҷикӣ»-и соли 1949 вожай касалхона дар ҷойи аввал қарор дода шуда, аз он истилоҳи асили форсӣ-тоҷикии бемористон (бидуни огоҳӣ аз таърихи пешинаи он ҳамчун моли забони миллӣ) хориҷ гардидааст. Ҳамин тартиб ва меъёри «Лугати русӣ-тоҷикӣ»-и соли 1949 дар «Лугати русӣ-тоҷикӣ»-и соли 1985 низ ҳифз шудааст. Дар солҳои 30-юм дар шарҳи вожай русии «больница» барои забони форсӣ, бинобар «Фарҳанг русӣ ба форсӣ» таълифи Р.А.Галунов факат вожай marizxone оварда шудааст. Баъдан барои ин истилоҳи русӣ дар забони форсӣ вожай bimārestān ба кор рафтааст [2]. Аммо дар забони дарии Афғонистон, дар сабки адабӣ, бар ивази бемористон ё беморхона истилоҳи шифоҳона мавриди истифода мебошад. Дар забони дарии Афғонистон барои вожай бемор иқтибоси арабии мариз мутадовил аст [6].

Номи шифоҳона (дар савтиёти форсӣ шафâхâne) дар осори форсии нав ҳанӯз дар замони Ҳофизи Шерозӣ ва Соиби Табрезӣ маълум будааст. Шифоҳона, бинобар «Лугатнома»-и Дехҳудо (10, ч. 9), дар форсӣ ҷуз бемористон номи идорае буда, ки ба беҳдошти шогирдони омӯзишгоҳҳо расидагӣ карда, дар он беморонро дармон мекардаанд. Ҷузи нахусти ин вожа, яъне шифо иштиқоқи арабӣ буда, дар фарҳангҳои кухани форсии дарӣ ба маъни тандурустӣ ва беҳбуд аз амроз аст. Вожай шифо (شفاء) дар осори адабии муштараки форсӣ-тоҷикӣ мақом ва истифодаи фаровон дорад [10].

5. Пизишкхона ва духтурхона. Ин ду ном дар қолаби мураккаби вожасозӣ тавассути исмҳои пизишк, духтур бо замимаи ҷузъи хона ташкил шудаанд. Ин қолаб бо ҷузъи хона яке аз қолабҳои хеле роиҷ дар забони форсии дарӣ ва баъдан форсӣ-тоҷикӣ ба шумор меравад. Пизишкхона маҳсуси форсии имрӯз ва духтурхона марбут ба забони тоҷикист.

Пизишкхона (пизишк+хона) дар фарҳангҳои форсӣ чунин маъни шудааст: «ҷойи пазироии пизишкон хориҷ аз бемористон; клиник» [10]; пэзэзшкханэ - ред. клиника; диспансер; госпиталь [15,].

6. Духтурхона (духтур+хона) дар «Фарҳангги тоҷикӣ ба русӣ» (12, ч. 1, 2004) бо ин номҳои русӣ ташрҳ шудааст: 1. поликлиника, амбулатория; больница; 2. лечебница. Дар ду «Лугати русӣ-тоҷикӣ»-и соли 1949 ва 1985 поликлиника ҳамчун иқтибос аз забони русӣ дар бахши тоҷикӣ ворид гардида, аммо таҳиягарони лугати соли 1985 қабл аз истилоҳи поликлиника вожай муолиҷаҳонаро дар ифодаи ин маъно ворид кардаанд.

Акнун барои чигунагии шарҳи вожай русии «лечебница» ба ин се лугати русӣ-тоҷикӣ, ки дар боло ёд шуданд, муроҷиат менамоем: лечебница - беморхона, бемористон [ЛРТ 1933]; табобатхона, шифоҳона, муолиҷаҳона [9]; табобатхона, муолиҷаҳона [9]. Дар «Фарҳангги тоҷикӣ ба русӣ» (2004-2005) номи муолиҷаҳона ворид нагардида, дар ин маъно вожай табобатхона (лечебница, больница) ба кор рафтааст.

Дар «Фарҳангги тафсирии забони тоҷикӣ» (2010) вожай духтурхона ҳамчун шифоҳона, дармонгоҳ маъни шудааст. Духтурхона маҳсуси забони тоҷикии гуфторӣ ё омиёна дар шакли муҳаффафи духтур (дар «Лугати русӣ-тоҷикӣ»-и соли 1933 дар имло ё навишти dūxtur (бо ў=ӯ дӯхтур дар тоҷикӣ) иртибот мегирад. Бо вуҷуди он ки духтурхона дар қолаби беморхона ё шифоҳона мисли вожай касалхона шакл гирифтааст, аммо аз нигоҳи маъно ва муҳтавои ҷузъи нахуст, яъне духтур (=доктор) ҳамчун пизишк, табиб, ин ном мисли истилоҳи форсии пизишкхона ба мақом ё ҷойи пазироии пизишкон берун аз бемористон дар клиника ё диспансер марбут аст. Дар ин ном ҷузъи нахуст - духтур (доктор) дар фаро гирифтани муҳтаво ва маъни таомони истилоҳи нақши муҳим дорад. Дар духтурхона ҳадаф на бемор, балки пизишк ё доктор аст. Бояд афзуд, ки номи омиёнаи духтурхона дар тоҷикӣ дар осори собиқа надорад ва шаклҳои дигари номи хориҷии doctor дар форсӣ doktor ва дарии Афғонистон dâktar ҳеч гоҳ мисли духтурхона қолабрезӣ нашудаанд.

Дар забони ўзбекӣ дар ҳамин қолаби забони тоҷикӣ ин ном дар шакли doktorхона ба маъни бемористон истифода мешавад [13]. Ҳамчунон ки мебинем, номи мазкур дар суннати тоҷикӣ ва ўзбекӣ дар чунин қолаб яксон ба кор меравад.

7. Дармонгоҳ (درمانگاه) аз дармон ба маъни «илоҷ, даво, дору; илоҷи бемор, чора, тадбир» ва пасванди -гоҳ ташкил шудааст [10]. Дармонгоҳ бо истифода аз манобеи арзишманд дар фарҳангҳои форсӣ чунин ташрҳе гардидааст: «маҳалли дармон, ҷое, ки беморро муолиҷа кунанд; клиник (clinic); муассисае барои ташхиси беморӣ ва дармони беморони сарипӣ» [10]; дармонгоҳ 1. клиника; клиническое отделение в больнице; лечебница; 2. поликлиника [15]; дармонгоҳ – лечебница [2].

Л.С.Пейсиков вожаи «darmāngāh»-ро дар забони форсӣ якъо бо вожаҳои bašgāh, zāyešgāh ва гайра ба чумлаи лугати навзухур шомил кардааст [11, 111]. Дар тоҷикӣ ин номи муштарак ба «Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ» (2004) ворид карда шуда, бо вожаҳои русии «клиника; лечебница» маънӣ гардидааст. Ин вожа дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» (2010) дар маънои «шифохона, табобатгоҳ» оварда шудааст. Номи дармонгоҳ, ки дар қолаби суннатии вожасозӣ бандубаст гардидааст, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (1969) оварда нашудааст.

Бо вуҷуди он ки дар фарҳангҳои дузбонаи русӣ ба тоҷикӣ ва тоҷикӣ ба русӣ истилоҳи русии больница ворид нашудааст, аммо ин вожа дар забони гуфторӣ ё гуфтори мардум аз замони Шӯравӣ то ба имрӯз корбурди фаровон дорад. Вожаи русии больница дар савтиёти омиёнаи тоҷикӣ ба гунаи «балниса» маъмул буда, ашҳоси таҳсилкарда дар гуфтори хеш онро ба гунаи «балнитса» талафуз мекунанд.

Ҳамчунон ки аз корбурди ин номҳо тайи асрҳо барои мағҳуми бемористон бармеояд, ин ниҳоди дорои таърихи кӯҳан дар суннати форсӣ-тоҷикӣ дар се қишвари ҳамзабони Эрон, Тоҷикистон ва Афғонистон бо доштани муштаракот ва ҳамоҳангизои таъриҳӣ дорои вижагиҳои минтақавӣ низ будааст. Бояд афзуд, ки имрӯз дар ин се қишвари ҳамзабон барои номи ин ниҳод аслан аз се вожа истифода мешавад, ки он дар мақоми истилоҳ чунин аст: форсӣ bimārestān, тоҷикӣ bemorxona, дарӣ ſifāhana. Аз ин се вожа, ҳамон тавре ки дар боло ёд шуд, бемористон дорои собиқаи пештар ва таърихи бештар буда, дар намунаи осор, бавижа манобеи даврони Сомониён ба байд мавриди корбурди фаровон қарор доштааст. Бо ин далел метавон барои форсӣ-тоҷикӣ-дарӣ аз номҳои суннатии бемористон ва беморхона истифода кард.

АДАБИЁТ

1. Бурхони қотеъ / Таълифи Муҳаммад Ҳусайн бини Ҳалафи Табрезӣ мутахаллис ба Бурхон. – Техрон: китобхуруши Иони Сино, 1342.
2. Восканян Г.А. Русско-персидский словарь / Г.А. Восканян. - М.: Изд. Русский язык, 1986.
3. Галунов Р.А. Русско-персидский словарь / Р.А. Галунов. - М.: Государственный Институт Советская энциклопедия, 1937.
4. Доират ул-маорифи бузурги исломӣ. – Техрон: Маркази бузурги Доират ул-маорифи бузурги исломӣ, 1383. - Ч. 13.
5. Ефимов В.А. Персидский, таджикский, дари / В.А. Ефимов, В.С. Растворгueva, Е.Н. Шарова // ОИЯ. - М.: Наука, 1982. - С.5-230.
6. Лебедев К.А. Русско-пушту-дари словарь / К.А. Лебедев, Л.С. Яцевич, М.А. Кнаровский. - М.: Русский язык, 1983.
7. Лугати русӣ-тоҷикӣ / зери таҳрири С. Айнӣ, С.Р. Ализода, Алӣ Исмоилзода, Р. Ҳошим ва М. Юсуфӣ. – Столинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1934.
8. Лугати русӣ-тоҷикӣ / зери таҳрири А.П. Дехотӣ ва Н.Н. Ершов. – Столинобод: Нашриёти давлатии РСС Тоҷикистон, 1949.
9. Лугати русӣ-тоҷикӣ / зери таҳрири М. Осимӣ. - М.: Изд. Русский язык, 1985.
10. Лугатномаи Деххудо. – Техрон: Изд. Муассисаи Лугатномаи Деххудо, 1377. - Ч.4, 7, 9, 13.
11. Пейсиков Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка / Л.С. Пейсиков. - М.: Издательство московского Университета, 1973.
12. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ: дар 2 ҷилд / зери таҳрири Д. Саймиддинов, С. Холматова, С. Каримов. – Душанбе: Нашриёти Дониш, 2004-2005. (Нашри дувум «Пайванд» 2006).
13. Фарҳанги узбакӣ ба форсӣ: дар 2 ҷилд / муаллифон: М. Ёрақин, Ш. Ёрақин. – Техрон: Сухан, 1386.
14. Фарҳанги форсӣ: дар 6 ҷилд / таълифи М. Муин. – Техрон: Чопхонаи Сипехр, 1375.
15. Фарҳанги форсӣ ба русӣ: дар 2 ҷилд / зери таҳрири. А. Рубинчик. - М.: Нашриёти Советская энциклопедия, 1970.
16. Фарҳанги форсии имрӯз / таълифи Фуломхусайн Садрии Афшор, Насрин Ҳакамӣ, Настарон Ҳакамӣ. – Техрон: Муассисаи нашрии калима, 1375.
17. Чхеидзе Т.Д. Именное словообразование в персидском языке / Т.Д. Чхеидзе. – Тбилиси: Издательство Мецниереба, 1969.
18. Boyce M. A word-list of Manichean Persian and Parthian / Boyce M. – Teheran: Liege, 1977.
19. MacKenzie D.N. The concise Pahlavi Dictionary / D.N. MacKenzie. – London: Oxford University Press, 1971.
20. Nyberg H.S. A Manual of Pahlavi / H.S. Nyberg. – Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1974.

НАЗВАНИЕ БОЛЬНИЦЫ И ЕЕ ЭКВИВАЛЕНТЫ В ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ ТРАДИЦИИ

В статье приводится лексико-семантический и исторический анализ понятий, связанных с названием больницы как специального учреждения в персидско-таджикской письменной традиции. В ней использованы лексикографические и другие письменные источники различных периодов истории персидско-таджикского языка.

Ключевые слова: больница, словообразование, среднеперсидский, этимология, манехейский среднеперсидский, древнеперсидский, суффиксы, семантика, структурный анализ, значение.

THE NAME OF HOSPITAL AND ITS EQUIVALENTS IN PERSIAN AND TAJIK TRADITIONS

The article provides lexical, semantic and historical analyses of notions linked with the name of hospitals as a special foundation in Persian-Tajik written traditions. There are used lexicographic and other written sources from different periods of history of Persian-Tajik language.

Key words: hospital, wording, Midl Perssion, rooted, Perssion Midl Sobion, Old Perssion, suffix, semantic, structure analysis, meaning.

Сведения об авторах: Д. Саймиiddинов—доктор филологических наук, профессор кафедры иранской филологии ТНУ. Телефон: 905-50-49-49

Р. Шодиев — кандидат филологических наук, доцент, декан факультета языков азии и Европы Таджикского национального университета. Телефон: 919-27-07-91

КОРБАСТИ СИНОНИМИЯ ДАР ОСОРИ ҲАБИБУЛЛО НАЗАРОВ

M.X. Усмонова

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Сифат бештар вазифаи пуробуранг намудани нутқро ичро намуда, аз зарурати бевоситаи маънӣ дида бештар ҳамчун унсури таъмини зарурати эстетикий баромад мекунад.

Чи хеле ки Булаховский Л. А. қайд мекунад: «Нисбат ба сифат ва феъл синонимия исм дар забон кам ба назар мерасад» [1, 44].

Дар осори Ҳабибулло Назаров дар баробари синонимшавии исмҳои муҳталиф, аз қабили исмҳои маънӣ, шаҳс, мушаҳҳас ва ғ., инчунин муносибати синонимии сифатҳо фаровон корбаст шудаанд. Нависанда бо маҳорату истеъоди назаррас силсилаи синонимии сифатҳои ҳаммаъноро рӯйи қоғаз оварда, забони асари хешро пуробуранг, таъсирбахш ва равону шево намудааст.

Дар осори Ҳабибулло Назаров сифатҳо, ки ифодагари сифати инсон мебошанд, бешуморанд. Аз ҷумла, қалимаҳои **пир, нотавон, кӯҳансол, мӯйсафед** **вапирамард** дар радифи ҳама гуна сифатҳо қарор доранд.

Пирамарди кӯҳансоле, ки бо аҳли хонадони худ дараҳтони себро аз навдаҳои зиёдатиаш тоза карда, решаҳояшро ковок менамуд, моёнро пешвоз гирифт [2, 55].

Дар ин ҷумла вожаи **куҳансол** дар баробариифода намудани аломати ашё инчунин муайян карда истодааст, ки пирамард солҳӯрда бошад ҳам, мадору қуввати боғдорӣ дорад, яъне сифатҳои тандуруст, боқувват, бардам ва монанди ин доштани пирамардро низ ифода мекунад. Дар ҷумлай дигар дар ибораи падари **пир** **нотавон** қалимаҳои **пирва** **нотавон** ҷузъҳои ибораи муракқабро ташкилдода, муродифи қалимаи **куҳансол** шуда метавонанд, аммо тобиши маънои ин вожаҳои муродифӣ муҳталиф аст:

*Баъд аз ин маълум ўруд, ки ин ҷавон тисари ҳалвофурӯше буда, ба ёрии падари **пир** **нотавонаш** ба бозор омада, ба ҷанголи гургони дарранда афтода, қурбони амири хунхор гардидааст* [2, 72].

Дар ибораи зикршуда натанҳо умри тӯлонӣ дидани падар, балки нотавон ва ба дастёр муҳтоҷ будани ў низ ифода ёфтааст. Адиб дар интиҳоби қалима маҳорати хосаэро зоҳир намуда, қалимаи пирро бо вожаи **нотавон** равшантар баён намудааст.

Дар осори Ҳабибулло Назаров қалимаҳо, ки аз ҳисоби **конверсия**, яъне бо роҳи қалимасозии лугавию ғрамматикие, ки дар ҷараёни он маънои ғрамматикии қалима тағиӣ ёфта, дар баробари он соҳтори семантикий ва шакли овозии он дигар намешавад, фаровон ба ҷашм мерасад. Оид ба ин навъи қалимаҳо Рустамов Ш. ҷунин нигоштааст: «Ба ҳамдигар бе ҳеч гуна морфемаҳои қалимасоз гузаштани ҳисаҳои нутқ яке аз усулҳои машҳури қалимасозиро дар забоншиносии умумӣ **конверсия** меноманд» [3, 75].

Дар ҷумлаи поён ҳамчунин сифати ба феъл табдилгашта мавриди истеъмол қарор гирифтааст:

*Ба яке—ҷавон, дигаре—миёнаумр, сеюмӣ **пирамард** ва гайра* [2, 191]

Дар ҷумлаи дигар бошад, қалимаи **мӯйсафед**, ки бештар дар забон ҳамчун сифати исмшуда корбаст мешавад ва онро дар забон ҳодисаи **субстантиватсияи нопурра** [4, 74] меноманд, мушоҳида мегардад. Адиб вожаи **мӯйсафед**ро ба маънои ғрамматикии сифат ва муродифи қалимаҳои дар боло овардашуда ба кор бурда, ҳамчун воситаи фарқгузор ва таъкиди андеша дар раванди ҳодисаи баамаломада корбаст намудааст:

*Дар сӯҳбати Карим-Девона одамони **мӯйсафеду** миёнаумр нишаста, гапҳои ўро гӯши мекарданд, vale ҳуди онҳо ин шаҳрҳоро дидагӣ набуданд* [2, 191].

Калимаи *солхӯрда* бо вожаҳои боло дар мавриди муродифӣ қарор мегирад, аммо агар ба таъсири эмотсионалии ин калима дикқат диҳем, нисбат ба *пиромардвакуҳансол* дурушттар ба гӯш мерасад. Дар мавриди ифодаи андозаи умри ҳайвон истифода кардани сифати *куҳансол* мувофиқ намеояд, бинобар ин Ҳабибулло Назаров аз ин силсилаи синонимӣ барои ифода кардани сифати ҳайвон калимаи *солхӯрдаро* ба кор бурдааст:

Астι солхӯрдаи судиҷроҷӣ ҳам бошаద, чуқур нағас гирифта, бардамона ба рӯи сангрезаҳо қадам мениҳод [2, 58].

Калимаҳои ҳаммаъни *соҳибчамол, хушрӯй, зебо* ва *хушсурат*дар осори Ҳабибулло Назаров истифода шудаанд, ки маъноҳои ба ҳам наздикро ифода кунанд ҳам, бо баъзе тобишҳои маънӣ ва хусусиятҳои услубии худ аз якдигар тафовут доранд. Тафовути маънӣ ва услубии онҳо дар ҷумлаҳои зерин ба мушоҳид гирифта мешаванд:

*Акнун дуторро ба соҳибаши медиҳем,-гуфт «шиноси деринаам» ва онро ба ҷавонмарди сиёҳриши *хушсурат* дод, ки дар рӯ ба рӯи ман менишиаст* [2, 33].

Калимаи *хушсурат* дар ин ҷумла намуди зоҳирӣ зеборо ифода намудааст ва дар ҷумлаи дигар вожаи *соҳибчамол*хусни беҳамтои духтареро ифода карда истодааст:

*Дар вакътоҳои дар Қаратоғ боғандо шуда кор карданаш, гирифтори ишқу муҳаббати маҳбубаи *соҳибчамоле* гаштааст, кивай дуҳтари яке аз бойҳо будааст* [2, 159].

Калимаҳои *хушрӯй* ва *зебониз* ҳаммаъни вожаи *соҳибчамол* мебошанд:

*Алимардон ҷавоне буд *хушрӯй* ва *зебо*, вай мӯйҳои ҷафс варииши нарми сиёҳ дошт* [2, 20].

Дар истеъмоли калимаҳои синонимии *хушрӯй, зебо* *васоҳибчамол* фарқият дид мешавад, зоро калимаҳои *хушрӯй* ва *зебо* серистеъмол буда, онро дар услуби адабӣ-гуфтугӯй ба кор мебаранд, аммо *соҳибчамол* вожаест, ки онро бештар дар услуби адабӣ мавриди истифода қарор медиҳанд.

Калимаҳои *азиз, ғаҳрӣ, қадрён, обрунок, боҳурмат, обруманӣ, баобру, мӯътабар, шариф, боэътибор, табаррук* ва *муқаддас* дар осори адиб як силсилаи синонимии дигареро ташкил медиҳанд. Ҷӣ хеле ки мо қайд намудем, баъзе калимаҳои синонимӣ аз ҷиҳати маъно ба ҳам наздик буда, дар ҳолатҳои гуногун якеро ба ҷойи дигаре ба кор бурдан маънои заруриро ифода карда наметавонанд, зоро ҳар як вожаи синонимӣ тобишҳои маъноии алоҳидаро доро буда, бо ҳамин тобиши маънӣ фарқияти ҳешро равшантар зоҳир менамояд.

Калимаи *азиз*ро дар ҷумлаи зерин дид мебароем:

*Чой нӯшанд, меҳмонони *азиз!** [2, 77]

Вожаи номбурда бақадр будани меҳмон, *олиқадрӣ* ва *баландмартабагӣ* ӯро ифода мекунад. Ба ин маънӣ наздик вожаҳои *мӯътабарва шариф* мебошанд, ки тавассути истифодаи онҳо қадри шахси дар назардошташуда ба арши аъло бардошта мешавад:

*-Ана, ин кас абераи одами *мӯътабар*-ҳазрати шайх Низомиддинҳоҷаи Баландпарвоз мебошанд, исми *шарифи* ҷанобаишон Эшонҷон,- бо онҳо маро шиносонда гуфт Домулло Ҳудойқул* [5, 46].

Албатта, ин вожаҳо *азиз* будани шаҳсро ифода мекунанд, аммо дар ҳолати чун мухотаб омадан дар муроҷиат калимаҳои мазкур дар ибора «меҳмони *шариф, меҳмони мӯътабар*» маъноро услубан коста мегардонанд.

Дар ҷумлаи зер калимаҳои *боҳурмату обрунок* ҳаммаъни вожаи *азiz* мебошанд ва дар тавсифи меҳмонон ба кор бурда шудаанд. Калимаҳои *боҳурмат* ва *обрунок* сифатҳои гуногуни инсонро ифода мекунанд. Калимаи *боҳурмат* сифате мебошад, ки аз ҷониби дигарон қадронӣ шудани қасро ифода мекунад ва вожаи *обрунок* бошад, ба шахсе далолат мекунад, ки обруи баланде дар ҷомеа дорад ва аз ин лиҳоз шоистаи ҳурмату иззат гардидааст. Шахси *бообру* бо калимаи *обрунок* ҳаммаънояд, фақат дараҷаи истеъмоли ин калимаҳо тафовут дорад ва нисбат ба калимаи *обрунок* вожаи *бообру* дар забони адабӣ серистеъмолтар мебошад:

Меҳмонони *боҳурмату обрунок* дар рӯи курпаҳои шоҳӣ ҷой мегиранд ва ба зери паҳлуи онҳо болиштҳои рангоранг мегузоранд [2, 45].

Д.Э. Розентал оид ба корбасти синонимҳои сифатӣ дар забони русӣ чунин нигоштааст: «Баъзе сифатҳои тавассути пасвандҳо ба миёномада аз рӯи маъно ба ҳам наздиканд. Дар чунин ҳолатҳо синонимҳои ҳамреша ба миён меоянд [6, 36-37].

Ба ақидаи мо дар забони точикӣ на танҳо пасванд, балки пешвандҳо низ барои ба миён омадани синонимҳо саҳмгузоранд. Барои исботи фикр мисолҳоро аз осори адиб овардан бамаврид мебошад:

Синонимҳои вожаи **обрунок** калимаҳои **бобру** ва **обруманд** тавассути пешванди **бо-** ва пасвандҳои **-нок**, **-манд** ва решай обру соҳта шудаанд:

Ту ба одамон чӣ мечаспӣ, чаро нутқҳоиносазо эрод мекунӣ, шеърҳои худотаҳқиркунанда мегӯӣ, шахсони **обрумандро** шарманда мекунӣ? [2, 78].

Дар ин ҷумла калимаи **обруманд** сифати шахсеро ифода мекунад, ки дар ҷомеа, байни одамон аллакай мақомро ишғол намудааст. Ҷуд калимаи **бообру**, ки ҳамин маъноро ифода мекунад:

Вай охир, одами **баобруи қишилоқ**, ду писараши дар ҷанг, -аз дил гузаронд Ҷӯтак [5, 63].

Ҷумлаи дигарро, ки калимаҳои **табаррук** ва **муқаддасба** корбурда шудаанд, мавриди назар қарор медиҳем:

Фурсате нағузашта овозаи дар хонаи бой меҳмон шудани шахси **табаррук**, абераи яке аз эшонҳои машҳуру **муқаддас**сэни Низомиддинҳоҷаи Баландпарвоз на фақат ба сокинони қишилоқи Нура, балки ба сокинони қишилоқҳои атроф ҳам паҳн шуд [5, 203].

Дар ин ҷумла ду қалимаи аз ҷиҳати маъно наздик омадаанд, ки ҳар ду тобишҳои маънои ба ҳуд хосро ифода мекунанд ва бо маънои **соҳибқадр** **ваолимақом** наздик мебошанд. Калимаи **муқаддас** бошад, маънои **гиromӣ** ва **азизро** дар ҷумла ифода карда истодааст. Нисбат ба калимаи **муқаддас** вожаи **табаррук** дар услуби гуфтугӯй серистеъмолтар мебошад.

Тобиши нозуки маънои калимаи **қадрдон** бошад, дар матн зоҳир мегардад. Дар навбати аввал маънои ин калима бо вожаҳои боло синоним мешавад, вале аз мазмуни ибора бармеояд, ки маънои он на шахси соҳиби **қадру қимат**, балки ифодакунандаи сифати шахсе, ки **қадри касе ё ҷизеро медонад**, мебошад:

Мӯйсафедони **қадрдони** Қуръон, муллоҳои мадраса дар бораи конститутсияи Туркия ва Эрон ҳабарҳо шунида, ба изтиробу ташвиши афтоданд [2, 173].

Чӣ тавре ки Д.Э. Розентал қайд менамояд: «Хусусияти услубии синонимҳо ба таври гуногун ифода мейёбад» [6, 38].

Бояд қайд намуд, ки силсилаи синонимии мазкур дорои калимаҳои зиёди ҳаммаъноест, ки бо ҳусусияти услубии хеш аз ҳамфарқ дошта, ҳамчун варианҳои услубӣ короям гаштаанд:

Адабӣ-гуфтугӯй: азиз, табаррук, қадрдон, баобру.

Китобӣ: фахрӣ, обрунок, обруманд, муътабар, боэътибор, бохурмат, шариф ва муқаддас.

Калимаҳои **боистеъдод**, **лаёқатманд**, **истеъдоднок**, **барҷаста**, **моҳир**, **гулдаст** ва **гузаро** дар мавридҳои гуногун барои тасвири сифати инсонӣ ба кор бурда шудаанд. Калимаҳои **боистеъдод**, **истеъдоднок**ва **лаёқатмандҳамон** як маъноро ифода мекунанд. Баъзе вожаҳои муродифӣ тавассуси синоморфемаҳосоҳта мешаванд ва «синоморфема онҳоенанд, ки шаклан аз ҳам тафовут дошта бошанд ҳам, айни як вазифаро иҷро мекунанд» [7, 113].

Калимаҳои **боистеъдодваистеъдоднок**роҳамчун мисол овардан мумкин аст, ки ифодагари маънои шахси дорандай истеъдоди баланд мебошанд:

Отряди археологии **истеъдодноки** советӣ Михаил Михайлович Дяконов мӯқаррар кард, ки ҳанӯз дар давраи палеолит, яъне дар асри сангин, дар сарзамини Тоҷикистони ҳозира одамон зиндагонӣ мекардаанд [2, 162].

Дар ҷумлаи боло пасванди-**нок** ба кор бурда шудааст ва дар мисоли дигар бошад, пешванди **бо-** ба калимаи **истеъдод** ҳамроҳ шуда, ҳамоно маънои калимаро дигар накардааст:

Ҳаким талабаи синфи ҳафтум буд, бачаи хеле **лаёқатманд** вабоистеъдод аст [2, 121].

Дар мисоли овардашуда калимаи **лаёқатманд** ишора шудааст, ки бо вожаи **боистеъдод** ҳаммаъно буда, дар ҷумла маънои яқдигарро пурра ва фикри муаллифро муассиртар мегардонанд.

Дар забони тоҷикӣ дигар воҳиди лугавӣ калимаи **барҷаста** синоними ин вожаҳо мебошад, ки бештар дар услуби адабӣ-китобӣ ба кор бурда мешавад ва Ҳабибулло Назаров тавонистааст, ки онро бамаврид ба қалам дидад:

Сухан боз ба сари эҷодиёти даҳанакӣ ва намояндагони **барҷастаи** он ома [2, 112].

Ҷуд:

Маълум аст, ки Карим-Девона ҳаҷвгӯи **барҷаста** мебошад [2, 120].

Калимаи **моҳир** низ маҳорати баланд доштани инсонро ифода ме-кунад. Дар ибораҳои **дастони моҳир** ва **устоди моҳир** вожаи мазкур чун ҷузъи муайянкунандаи ибора омада, дар мавридҳои алоҳида тобишҳои гуногуни маъноиро ифода мекунанд. Вожаи **моҳир** дар мавриди мавсуф будани даст аз пурхунарии ашхоси соҳибзавқ дарак дода, адаб дастони **шахси хунармандро** ба риштаи тасвир қашидаваст:

Аз келин фақат дастони моҳир талааб карда мешавад, ки қўрпа дўхта тавонад [2, 49].

Дар ибораи дуюм **устоди моҳир** бошад, тобиши маъноии вожаи **моҳир** дар он зоҳир мегардад, ки устоди қасби ҳеш будани персонажро ифода мекунад:

Карим дар бисёр устоди моҳир буд, карбосҳои хуисифат мебофт, аммо ҳамон рӯз дар бозор бисёр истод: карбосаш ҳеч ба фурӯши нарафт [2, 118].

Калимаи **гулдасм** дар осори адаб бо ибораи **дастони моҳир** ҳусусияти муродифӣ дорад:

Дар хаёлаш ҳеч гоҳ ин сарзамиро бо чунин ҳусну латофат надидааст, гӯё наққошони **гулдасм** ҳам дар оғарниши чунин манзараҳо очизанд [2, 380].

Калимаи **гузаро** бо вожаи **моҳира**з ҷиҳати маъно наздикӣ пайдо намуда бошад ҳам, бо тобиши услубӣ аз он ҷудо шуда меистад:

Дар колхози мо Нурчовандоз ном галабоне зиндагӣ мекунад, ки аспбози **гузаро** [2, 80].

Дар истифодаи ин вожа натанҳо моҳир будан, ё ҳуд устоди қасби ҳеш будан, балки аз дигарон болотар будан ифода мешавад. Маънои аслии вожаи **гузаро** «гузаронда, гузашта, нопойдор ва раванд»⁸[8, 333] мебошад. Вале маҷозан он метавонад ҳусусияти ҳар ҷиз ё қасеро, ки аз ягон ҷиҳат ё сифат аз ҳад гузаштааст ва ё бартарии зиёде дорад, ифода намояд. Адаб дар ин ҷумла вожаи **гузаро** маҳз ба маънои маҷозиаш корбаст намудааст.

Калимаҳои **кордида**, **кордон** вапуртачиба аз лиҳози маънӣ ба ҳам наздик мебошанд ва шахси дорои ин сифатҳо ҳеле пухтаю эҳтиёткор мебошад. Калимаи **кордида** ба синну сол алоқамандӣ надорад ва ин сифат дар натиҷаи ҷаҳонбинии васеъ ба миён меояд:

Директор таҳминан чил-чилупанҷсола, миёнақад, гандумгун, ҷаимони қалони пурмехру дураҳишон дошт, дар назар шахси кордида менамуд [2, 305].

Калимаҳои **қобилу кордон** бошад, **чолокиу ўҳдабароши** шахсро ифода мекунанд:

Барои ҳамин директор ҷӯрааширо чун шахси қобилу кордон доимо таърифу тавсиф менамуд [5, 126].

Агарчанде ин вожаҳо ба ҳам наздикмаъно бошанд ҳам, бо вуҷуди ин шабоҳати пурраи маъниҳо дар миёни онҳо дида намешавад, вале адаб барои пурратар намудани тасвири ҳеш онҳоро яқҷоя корбаст намудааст.

Калимаҳои **кордида** ва **кордон** аз ҷиҳати маъно ба ҳам ҳеле наздик мебошанд. Калимаи **пуртачиба** бошад, бо вожаҳои зикршуда қариб як маъноро ифода мекунад, зоро инсон дар натиҷаи **кордида** **кордон** шуда, ниҳоят таҷрибаи бой пайдо мекунад:

*Дивизия дар зери фармондехии Коваленко Василий Григоревич, ки марди ҷасуру **пуртачиба** буд, ҷанг мекард [5, 84].*

Синонимҳои вобаста ба сифати инсон дар осори адаб ҳеле воғир корбаст шудаанд ва ба ин васила андешаҳои адаб таъсирбахшу дикқат-чалбунанда ба қалам дода шудаанд. Зимни омӯзиши корбости синонимия дар осори нависанда мушоҳида шуд, ки Ҳабибулло Назаров барои мавриди корой қарор гирифтани синонимҳои сершумори ин ё он силсилаи синонимӣ қўшиш ба ҳарҷ дода, то андозаи зарурӣ ба мақсади ҳеш ноил гаштааст.

АДАБИЁТ

1. Булаховский А.А. Введение в языкознание / А.А. Булаховский. - Москва, 1953. – Ч.II. – 178 с.
2. Назаров Х. Осори мунтаҳаб / Х. Назаров. - Душанбе, 1978. - К.1. – 428 с.
3. Рустамов Ш. Исм / Ш. Рустамов. – Душанбе, 1981. - 220 с.
4. Ҳусейнов Ҳ. Лугати терминҳои забоншиносӣ / Ҳ. Ҳусейнов, К. Шукрова. – Душанбе, 1983. - 355 с.
5. Назаров Х. Осори мунтаҳаб / Х. Назаров. – Душанбе, 1981. - К.2. – 224 с.
6. Розенталь Д.Э. Практическая стилистика русского языка / Д.Э. Розенталь. – Москва, 1965. - 335 с.
7. Рустамов Ш. Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм / Ш. Рустамов. - Душанбе, 1972. - 90 с.
8. Фарҳанги тафсирӣ забони тоҷикӣ. - Душанбе. – 2008. - Ч.1. - 950 с.

СИНОНИМИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ҲАБИБУЛЛО НАЗАРОВА

В данной статье речь идет о синонимах выражающих положительные качества в произведениях Ҳабибулло Назарова. В статье выявлено, что писатель в своем произведении широко использовал лексико-семантический путь словообразования. Автор статьи подчеркивает, что синонимы имен прилагательных в произведениях Ҳабибулло Назарова выступают как элементы обеспечения эстетичности речи писателя.

Ключевые слова: прилагательное, глагол, конверсия, морфема, словообразование, стиль, аффикс, суффикс, префикс, стилистическая особенность.

SYNOMYS IN HABIBULLO NAZAROV'S WORKS

The article deals with the synonyms in Habibullo Nazarov's works. The article revealed that Habibullo Nazarov used lexical and semantic ways of word formation in his work. The article author states that synonyms of the adjectives are appeared as aesthetical speech of the writer.

Key words: adjective, verb, conversion, morpheme, word formation, style, affix, suffix, prefix, stylistic feature.

Сведения об авторе: М.Х. Усмонова – соискатель Таджикского государственного института языков имени С. Улугзаде. Телефон: 918-68-83-85. E-mail:gissar-01@mail.ru

МАВҶЕИ ПАЙВАНДАҚХОИ ҶУМЛАИ ПАЙРАВИ МОНАНДӢ ДАР АШӢОРИ КАМОЛИ ХУЧАНДӢ

A. Абдулазизов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави монандӣ низ як қолаби маъмулии сухану қаломи тоҷикӣ буда, ҳам дар осори мансур ва ҳам дар осори манзуми адибони тоҷику форс мустаъмал аст.

Ин навъи ҷумлаҳои пайрав ҳам, бо ғановату рангорангии худ дар миёни дигар анвои ҷумлаҳои пайрав мақоми хосса доранд. Ҷумлаи пайрави монандӣ аз ҷумлаҳои пайрави дигар аз ҷиҳати маъною вазифа, воситаҳои алоқаи нахвӣ, тобишҳои маънӣ тавофтдорад.

Дар системаи ҷумлаҳои мураккаби тобеи забони адабии тоҷикӣ ҷумлаҳои пайрави ҳол, асосан тамоми сарҷумларо шарҳу эзоҳ медиҳанд. Аз инҳо баъзе «... ҷумлаҳои пайрав воқеъ гардидани амал, ҷараёни амал ва ё зоҳиршавии ҳолату вазъият, намудоршавии тағйирот ё протсесси сарҷумларо ба воситаи муқоисаи онҳо бо амалу ҳаракат, протсессу ҳолати воқеъ ва ё фарзӣ - таҳминии дигаре нишон медиҳанд» [7, 64].

Муҳаққиқони нахвиёти ҷумлаҳои мураккаби тобеи забони тоҷикӣ барои ҳамин ҳусусияташон ин хели ҷумлаҳои пайравро ҷумлаҳои пайрави монандӣ [2;7;9;10] ва ё монандӣ-муқоисавӣ (қиёсӣ)- и ҷумлаи пайрави тарзи амал номидаанд [3;11].

Бояд гуфт, ки дар асарҳои илмии Б. Ниёзмуҳаммадов [9] ва Н. Маъсумӣ [8] танҳо ҷумлаи пайрави монандӣ-муқоисавӣ мавриди таҳқиқи маҳсусу алоҳида қарор нагирифта бошад ҳам, дар онҳо масъалаҳои ҷумлаи пайрави монандӣ-муқоисавӣ, воситаҳои алоқаи грамматикий, хоссатан пайвандакҳо ва баъзе ҳусусиятҳои барҷастаи ин хели ҷумлаҳои пайрав равшан карда шудааст. «Ҷумлаи пайрави монандӣ, - таъкид мекунад Б. Ниёзмуҳаммадов, амали сарҷумларо бо предметҳои гуногун монанд карда, нишон медиҳад» [9, 27].

Дар китоби пурарзиши Н. Маъсумӣ - «Очеркҳо оид ба инкишифи забони адабии ҳозираи тоҷик» ҷиҳатҳои услубии чунин ҷумлаҳои пайрав низ зикр ёфтааст.

Албаттаг, таҳқиқоти мукаммал рисолаи забоншиноси шинохта Ф. Зикриёев - «Ҷумлаҳои пайрави тарзи амал ва монандӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик» [7] мебошад. Муҳаққиқ «ҳусусият ва маъноифодакунии умумии чунин ҷумлаҳои мураккаби тобеъро ба асос гирифта, онҳоро ҷумлаҳои пайрави монандӣ номидааст» [7, 64]. Вале оид ба мавқеъ ва ҳусусиятҳои соҳторио маъноии ҷумлаи пайрави монандӣ дар осори манзум (хоссатан адабиёти классикии тоҷик) пажӯҳиши мукаммалу алоҳида сурат нагирифтааст.

Қобили зикр аст, ки муҳаққиқони нахвиёти ҷумлаҳои мураккаби тобеи забони адабии тоҷик дар ташаккули ҷумлаҳои мураккаби тобеъ саҳми муайян доштани пайвандакҳои тобеъкунанда, қалимаҳои ҳамнисбат, мутобиқати шаклҳои феъли-ҳабари сарҷумла ва ҷумлаи пайрав, тартиби ҷумлаҳо, интонатсияи тобеъ ва баъзе воситаҳои грамматикии ёрирасону қувватдиҳанда (аз ҷумла бандакҷонишинҳо,

ҳиссачаҳо, калимаҳои модалӣ)-ро бо далелҳо нишон додаанд. Мо тасмим гирифтем, танҳо масъалаи корбости пайвандакҳои тобеъкунандай монандиро дар ашъори устоди ғазали форсии тоҷикӣ – Камоли Хӯҷандӣ мавриди пажӯҳиш қарор диҳем.

Пажӯҳишгарони ҷумлаҳои пайрави ҳол дар забони адабии ҳозираи тоҷик барои алоқаманд кардани ҷумлаи пайрави монандӣ ба сарҷумла истифода шудани пайвандакҳои **мисли он (ин) ки, монанди он (ин) ки, чунон ки, чунин ки, ҳамчунон ки, гӯё, гӯё ки, ки гӯё, гӯё ин ки, ба тавре ки, ба тарзе ки, ба тариқе ки, чӣ тавре ки, чӣ хеле ки, чӣ навъе ки, ба чӣ тарзе ки, ки**-ро нишон дода, мисолҳо овардаанд [7; 10].

Шодравон проф. Т. Тоҷиев нозуқбинона зикр кардааст, ки пайвандакҳои таркибии **мисли он (ин) ки ва монанди он (ин) ки** аз пайвандакҳои характернок ва серистеъмоли ин ҷумлаи пайрав буда, аксар дар нутқи китобӣ истеъмол мешаванд. Пайвандакҳои таркибии «чунон ки», «чуноне ки», «ҳамчунон(е) ки» низ бештар дар нутқи китобӣ кор фармуда мешаванд. Пайвандакҳои «гӯё», «гӯё ки», «гӯё ин ки» ва «ки гӯё» дар ҷумлаҳои пайрави монандӣ нисбатан серистеъмол буда, одатан дар нутқи китобӣ ва гуфтугӯйӣ кор фармуда мешаванд [10, 96 -97].

«Дар системаи пайвандакҳои ҷумлаҳои пайрави монандӣ,-таъкид мекунад забоншинос профессор Д.Т. Тоҷиев, пайвандакҳои «ба тавре ки», «ба тарзе ки», «ба тариқе ки», «чӣ тарзе ки», «чӣ хеле ки». «чӣ навъе ки», «ба чӣ тарзе ки» кор фармуда мешаванд ва бештар хосси услубӣ нутқи китобӣ мебошанд. Онҳо аслан пайвандакҳои ҷумлаи пайрави тарзи амал буда, дар таркиби ҷумлаи пайрави монандӣ вазифаи иловагии синтаксисӣ пайдо кардаанд: *Вай ин дуҳтарро, ба тавре ки қаҳрабо коҳро ва оҳанрабо оҳанро пеш қашад, ба тарафи худ мекашид* [С.Айнӣ] » [10, 98].

Муҳаққиқони дигар дар шеъри муосир, хоссатан дар *ашъори шоири шириналом* М. Турсунзода истифода нашудани пайвандакҳои (**мисли он (ин) ки ва монанди он (ин) ки**) - ро зикр кардаанд(....). Ҳамчунин дар осори манзум, хоссатан ашъори М. Турсунзода хеле кам корбаст шудани ҷумлаҳои пайрави монандиро таъкид намуда, аз пайвандакҳои сершумори ҷумлаи пайрави монандӣ истифода шудани танҳо пайвандакҳои тобеъкунандай «гӯё», «гӯё ки», «гӯё ин ки», «ки гӯё», «ба тавре ки», «ки»-ро нишон додаанд[1, 194-196].

Омӯзишу таҳлили лингвистии ашъори устоди ғазал, шоири шириналоми адабиёти форсу тоҷик Камоли Хӯҷандӣ нишон медиҳад, ки ин адаби садаи XIV ҳам пайвандакҳои сода ва ҳам пайвандакҳои таркибири дар ифодай маъноҳои монандию муқоиса истифода намудааст. Дар ашъори ин адаби лирик пайвандакҳои **з-он сон ки, з-ин сон ки, ба сони он ки, чунон ки, чунин ки, гӯё, ки** истифода шудаанд. Истифодай доираи бештари пайвандакҳои тобеъкунандай ҷумлаи пайрави монандӣ, ҳамчунин аз маҳорату истеъоди хеле баланди шоир гувоҳӣ медиҳад. Зоро, ба воситаи ин пайвандакҳо баробари маънои асосӣ, инчунин тобишҳои мухталифи маъно зоҳир мегардад ва истифодай санъатҳои бадей ва маҳорату салиқаи хуби шоириро тақозо менамояд.

З- он сон ки сӯи хеш қашад мӯр донаро,
Хатти ту донаҳои дили мо чунон қашад [12, 334]
З- он сон ки мушк зулфи туро сар ниҳодаст,
Гарданкашӣ ҷарост ба ту анбаринаро? [12, 31].

Таҳлили лингвистии ҷумлаҳои мураккаби тобеи ашъори Камоли Хӯҷандӣ нишон медиҳад, ки ин навъи ҷумлаҳои пайрав чандон зиёд корбаст нашудааст. Аз пайвандакҳои ҷумлаи пайрави монандӣ бошад, аз ҳама бештар пайвандаки тобеъкунандай **з-он сон ки** истифода гардидааст:

З-он сон ки чун миённат шуд ҷисми мо хаёле,
В - акнун умеди васле моро ба мо хаёле [12, 153].
З-ин сон ки хоки роҳ шудем аз гузори ту,
Мекун ба хоки раҳ гузоре ҳамину бас [13, 13].

Пайвандаки мазкур аксар мавридҳо дар аввали ҷумлаи пайрав омада, ҷумлаи пайрав байд аз сарҷумла ҷойгир мешавад:

З - ин сон ки Камол аст зи ҳичрони ту гирён,
Бо номабарат чуз газали тар чӣ фиристад [13, 115].

Бе чурм куштан ҳар дам якеро,
Натвон, валекин ту метавонӣ.

З - ин сон ки дорӣ аз хеш дурам,
Гар мирам аз ғам, аз ман надонӣ [13, 315].

З - ин сон ки доманҳои зулф аз ҷону дил пур кардай.
Ҷонҳои мо дар зери по ҳоҳӣ ба домон рехтан,
То бар дарат ҳар кас равон чун оби ҷашмаш нагзарад.
Бар ҳоки он раҳ ҳорҳо ҳоҳам зи мижгон рехтан [13, 218].

З - ин сон ки ҷон ба ё раб з - он ғамза хост тире,
Як тир бар нишона ҳоҳад яқин расидан [13, 245].

Пайвандаки таркибии **з-ин сон ки** баъзан дар мобайни сарҷумла меояду ҷумлаи пайрави монандӣ пеш аз сарҷумла воқеъ мешавад:

Ба ҷашми нотавон **з-ин сон ки** бурдӣ ҳобам аз мижгон,
Бубинам дил ба ҳоб акнун, **ки** бинад сар ба болинам [13, 107].

Пайвандаки таркибии дигаре, ки Камоли Ҳуҷандӣ дар таркиби ҷумлаи пайрави монандӣ истифода намудааст, пайвандаки тобеъкунандай таркибии **ба сони он ки** мебошад. Ин пайвандак ҳам дар аввали ҷумлаи пайрав ва ҷумлаи пайрав пеш аз сарҷумла ҷойгир мешавад:

Ба сони он ки рӯят ҳирманам сӯҳт,
Бар он оташ зи холат донае ҳаст [12, 108].

Пайвандаки таркибии «**ҷунон ки**» низ дар ашъори Камоли Ҳуҷандӣ хеле кам истифода шудааст. Ин пайвандак ҳам одатан дар аввали ҷумлаи пайрави монандӣ меояд ва ҷумлаи пайрав пас аз сарҷумла ҷойгир мешавад:

Зи ҷайби пераҳан андоми нозанин бинаш,

Ҷунон ки аз танаи шиша қатраҳои гулоб [12, 54].

Пайвандаки тобеъкунандай содае, ки дар ашъори Камоли Ҳуҷандӣ барои алоқаманд кардани ҷумлаҳои пайрави монандӣ бештар истифода шудааст, пайвандаки тобеъкунандай гӯё мебошад.

Дар ҷунин ҷумлаҳои мураккаби тобеъ шоир «камали сарҷумларо бо он амале, ки таҳмин карда мешавад, монанд ва ё муқоиса менамояд» [10, 96]:

Зулф бар дӯш он пари дар моҳтоб омад бурун,
Гӯйё аз сӯйи Чин сад офтоб омад бурун [13, 231].

Қобили зикр аст, ки дар осори мансур пайвандакҳои «гӯё», «гӯё ки» одатан дар аввали ҷумлаи пайрави монандӣ меояд ва ҷумлаи пайрав аксаран пас аз сарҷумла ҷойгир мешавад. Дар осори манзум бошад, мавқеъҳои дигари корбурди ин пайвандаки тобеъкунандаро дидан мумкин аст, ки он ҳам дар доираи қоидаҳои наҳви забони тоҷикӣ ва мувофиқи меъёри забони адабии тоҷик сурат гирифта, ҳусусияти услубӣ дорад. Муҳаққиқоне, ки осори манзуми адабиёти муосири тоҷикро мавриди пажӯҳиш қарор додаанд, бар ҷунин ақидаанд: «Дар назм, ҳоссатан дар ашъори М.Турсунзода, пайвандакҳои зикршуда дар мобайни ҷумлаи пайрави монандӣ меояд ва ҷумлаи пайрав пас аз сарҷумла воқеъ мешавад, Албатта, ин аз як тараф, талаботи вазну қолаби шеър бошад, аз ҷониби дигар ҳусусияти услубӣ дошта, боиси муассирию ҷозибанокии сухани адиб мегардад:

Аннаеро ҷун худой медиҳанд,

Назр гӯё бар гадое медиҳанд. М Турсунзода.» [1, 195].

Таҳлили ҷумлаҳои пайрави монандии ашъори Камоли Ҳуҷандӣ нишон медиҳад, ки пайвандаки зикршуда дар аввали ҷумлаи пайрави монандӣ меояд ва ҷумлаи пайрав пас аз сарҷумла ҷойгир мешавад, ҳамон тавре ки дар насри муосири тоҷик мураввач аст:

Кас намеёбам, ки раҳме бар ғарифон оварад,

Гӯйё дар шаҳри ҳубон як мусулмон ёфт нест [12, 125].

(1- ҷ. п.муайянкунанда, 2- ҷ. п. монандӣ).

Пайвандаки тобеъкундандаи «ки» дар ашъори Камоли Хучандӣ барои ба сарҷумла вобаста намудани ҷумлаҳои пайрави монандӣ низ истифода шудааст. Забоншиноси нуқтасанҷ профессор Д.Т. Тоҷиев хеле нозуқбинона ва барҳақ таъкид мекунад, «ҷумлаҳои пайрави монандӣ одатан амали сарҷумларо шарҳ медиҳанд. Аммо баъзе ҷумлаҳои пайрав ба эзоҳи дигар аъзоҳои сарҷумла омада метавонанд. Дар ин мавриҷҳо ҷумлаи пайрави монандӣ аксар ба қалимаҳои ҳамнисбат тобеъ шуда, ба воситаи онҳо тамоми сарҷумларо шарҳ медиҳад [10, 94]. Дар ашъори Камоли Хучандӣ ин пайвандак дар таркиби ҷумлаҳои пайрави монандие омадааст, ки қалимаи ҳамнисбат (асосан «ҳамчун»)-ро шарҳу эзоҳ медиҳад:

Нақши дарат ҳамеша бар хун баркашад сиришк,

Ҳамчун муҳаррирон, **ки** ба сурхӣ кашанд боб [12, 51].

(ҷ.п. муайякунанда - монандӣ).

Ҳамин тарик, дар забони адабии **муосири** тоҷик (осори манзум мансур) барои алоқаманд кардани ҷумлаҳои пайрави ҳоли монандӣ ба сарҷумла пайвандакҳои тобеъкундандаи «....мисли он (ин) ки, монанди он (ин) ки, чунон ки, чунин ки, ҳамчунон ки, гӯё, гӯё ки, ки гӯё, гӯё ин ки, ба тавре ки ба тарзи ки, чӣ тавре ки, чӣ хеле ки, чӣ наవъе ки, ба чӣ тарзи ки, ки» [7; 10], он сон ки, з-ин сон ки, ба сони он ки истифода мешаванд.

Аз пайвандакҳои зикршуда дар ашъори шоири шириналоми садаи XIV- и адабиёти классики форсии тоҷикӣ – Камоли Хучандӣ пайвандакҳои тобеъкундандаи **ки, гӯё, он сон ки, з-ин сон ки, ба сони он ки, чунон ки** истифода шудаанд. Дараҷаи корбурди ин воситаи муҳимми алоқаи наҳвии ҷумлаҳои содай таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ дар ашъори шоир якрангу яксон нест. Пайвандакҳои тобеъкундандаи **он сон ки, з-ин сон ки** нисбатан серистеъмол буда, пайвандакҳои **ки, гӯё чунон ки, ба сони он ки** камтар корbast шудаанд.

Пайвандакҳои **мисли он (ин) ки, монанди он (ин) ки, чунин ки, ҳамчунон ки, гӯё ки, ки гӯё, гӯё ин ки, тавре ки, ба тавре ки, тарзи ки, ба тарзи ки, чӣ тавре ки, чӣ хеле ки, чӣ наవъе ки** дар ашъори Камоли Хучандӣ истифода нашудаанд. Албатта, ин иртибот дорад ба талаботи вазни шеър ва дигар хусусиятҳои қаломи мавзун, ки таҳқиқоти ҳамаҷонибаю мукаммаллеро тақозо мекунад.

АДАБИЁТ

1. Абдулазизов В. Ҷумлаи пайрави монандӣ дар ашъори М, Турсунзода / В.Абдулазизов // Забон-ҳастии миллат. - Душанбе, 2013, - С.19–199.
2. Беленитский А.М. Наҳви забони тоҷикӣ. (Барои синҳҳои 6 – 7) / А.М. Беленитский, Ҳочизода Б. – Сталинобод - Самарқанд, 1936. - Қ.2. - С.26.
3. Бузургзода Л. Синтаксиси муҳтасари забони тоҷикӣ. (Барои хонандагони омӯзишгоҳҳои педагогии ғоибона) / Л. Бузургзода. – Сталинобод, 1942, - С.50.
4. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис, китоби дарсӣ барои мактабҳои олиӣ. – Душанбе, 1963. – Қ.2. - С.134-135.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе, 1989. - Қ.3. - С.123–126.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе, 1984. - Қ.2. - С.264-265.
7. Зикриёев Ф. Ҷумлаҳои пайрави тарзи амал ва монандӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ф. Зикриёев. – Душанбе: Ирфон, 1976. - 122 с.
8. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони забони адабии ҳозираи тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод, 1956.
9. Ниёзмуҳаммадов Б. Очеркҳо оид ба баъзе масъалаҳои забоншиносии тоҷик / Б. Ниёзмуҳаммадов. - Сталинобод, 1960. - С.27.
10. Тоҷиев Д.Т. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик (Ҷумлаҳои пайрави ҳол) / Д.Т. Тоҷиев. – Душанбе: Нашриёти Дониш, 1981. - С.93-100.
11. Ҳалимов С. Ҷумлаи пайрави тарзи амал ва миқдору дараҷа / С. Ҳалимов // Газетаи муаллимон, 04 авгуаст, 1958.
12. Камоли Хучандӣ. Девон. - Душанбе, 1983. - Ҷ.1. – С.31, 51, 54, 108, 125, 153, 334.
13. Камоли Хучандӣ. Девон. – Душанбе, 1985. - Ҷ. 2. - С.13, 115, 315, 218, 245, 107, 231.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ПОДЧИНТЕЛЬНЫХ СОЮЗОВ ПРИДАТОЧНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ ПОДОБИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ КАМОЛА ХУДЖАНДИ

В статье на основе языкового материала творчество известного таджикско – персидского поэта XIV в. – Камола Худжанди рассматривается роль, значение и способ употребления подчинительных союзов в сложноподчиненных предложениях с придаточным предложением подобие. Выявлено, что в придаточных предложениях подобие употреблены поэтом подчинительные союзы «з-он сон ки», «з-ин сон ки», «чунон ки», «гӯё», «ки».

Ключевые слова: подобие, подчинительный, предложение, придаточное, сложные, сложноподчиненное, средство связи, структура, союзы, соотносительные слова.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF SUBORDINATING CONJUNCTIONS CLAUSE SIMILARITY IN THE WORKS KAMOLA KHUJANDI

In article on the basis of the language of material, the work of the famous Tajik - Persian poet of the fourteenth century - Kamola Khujandi examines the role, importance and method of use of subordinating conjunctions in complex sentences with subordinate sentence similarity. It has been found that additional proposals likeness used by the poet subordinating conjunctions "h-he has sung Ki, C-in sleep Ki", "Canon Ki", "GE", "Ki".

Key words: similarity, subordinating, offer, sinus, complicated, complex, means of communication, structure, conjunctions, correlative words.

Сведения об авторе: *A. Абдулазизов* – кандидат филологических наук, доцент, директор Издательского центра Таджикского национального университета. Телефон: **919-14-27-48**

А Д А Б И Ё Т Ш И Н О С Й

ХУСУСИЯТИ БАДЕИИ РОМАНИ «ВОСЕЙ» - И СОТИМ УЛУГЗОДА

**Сироҷиддини Эмомалий
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Дар романи «Восеъ» симоҳои таърихӣ зиёданд ва албатта, образи марказӣ нақши худи Восеъ аст. Ӯ бо ҳамин ном ба таърих ворид шуд ва таърих дар навбати худ ўро бо ҳамин ном пазируфт. Бо сабаби он ки чун симои таърихӣ худро муаррифӣ соҳт ва аз ин рӯ, таърих низ ҳамчун шахсияти арсаи таърих барои иштиҳори симои мазкур мусоидат кард. Саволе ба миён меояд, ки ин симои таърихӣ, шахсияти сиёсӣ, яъне Восеъ, дар замони худ, дар эҷоди бадеъ چӣ гуна пазирифта шуд? Ба назари мо, хуб пазирифта шуд. Ҳатто ҳалқ, омма, мардум корномаи ўро хуш пазирифти. Ин буд, ки суруди «Шӯриши Восеъ» эҷод гардид. Ҳатто то кунун бо манзури мазмуну мӯҳтаво ва бо назардошти ҳунари эҷод чи дар адабиёти касбӣ ва чи дар эҷодиёти шифоҳии мардумӣ ин суруд ҳаммонанди худро пайдо накардааст.

Восеъ ҳамчун шахсият то сар задани шӯриш номашхур, оддӣ ва муқаррарист. Ӯ дехқони заҳматқарин дар замону макони муайян аст. Аз нигоҳи таърих, Восеъ нафаре аз ҳамдиёрон аст, ки ба ноадолатиҳои зимомдорони вақт тоқат карда натавонист. Ӯ дар ин роҳ ниёз ба ҳаммаслакони хеш дошт, зеро мақсаду маром ва манфиатҳои онҳоро ҳимоя мекард: «Одамизод фақат як бор ба дунё меояду як бор меравад. Ман мегӯям одам аз мурдан ба хории ҷавру зулм, бехтар ки дар ҷанги золимон мардона бимирад,-ғикри қайҳо ба дилаш нишастаро тақрор кард Восеъ.-Худо туро одам оғаридааст, агар туро ҳар карда савор шаванду ту ба ин тан дихӣ, тоқат кунӣ, одам нестӣ. Оғарандгаатро муттаҳам кардай. Туро ба ноҳақ ҳор кунанд, зери по кунанду ту ҳап истӣ-номардӣ, ору номус надорӣ; занат ва фарзандонат, ёру дӯстонат ҳақ доранд, ки аз ту рӯй гардонанд» [6, 354].

Восеъ чун рисолати таърихиро ба ҷо овард, vale мувваффақ нашуда бошад ҳам, то андозае аҳамияти таърихӣ-сиёсӣ ва иҷтимоии шӯриш таъмин гардид. Шакли муборизаи ў-муборизаи ниҳоӣ-шӯриши яроқнок аст, ки ҳадаф ҳимояи адолат, ҳалоӣ аз зулм ва золимон мебошад.

Бояд гуфт, ки дар адабиёти касбӣ аз А.Фитрат сар карда ҷандин тан доир ба корномаи Восеъ асар эҷод кардаанд ва ҷуноне ки гуфтем, аксари осор дар шакли осори саҳнавӣ ва ашъори ҷудогона қобили сурат шуда буд. Бо назардошти ҷанбаи мазкур, С. Улугзода аввалин эҷодкорест, ки ин корномаро-пайкори Восеъро дар сатҳи роман рӯи ҳастӣ овард.

Маълум аст, ки дар оғарниши симоҳои таърихӣ дар эҷоди бадеъ, рӯ овардан ба мавзеъҳои таърихӣ, тасвири типҳои таърихӣ дар адабиёти мусоиди тоҷик дар радифи Нависандай ҳалқии Тоҷикистон Сотим Улугзода эҷодкори дигаре нест. Ӯ дар ин роҳ донишу маҳорат ва малакаи коғӣ ва таҷрибаи зарурӣ дорад. Аз ин ҷост, ки то С. Улугзода ва пас аз ў низ қасе асаре чун ин нависанда рӯи ҳастӣ оварда натавонистааст. Муҳим он аст, ки дар тасвири бадеъ симои таърихӣ ва корномаи ўро асосӣ мегузорад.

Ҷомеъа пеш аз ҳама ба истиқлолияти сиёсӣ ниёзи аввалиндарача дорад. Баробари фарорасии истиқлолияти сиёсӣ фишсангҳои дигари сиёсӣ ва қишлоҳои ҷомеъа бо падидаҳои дигари нодир мувоҷеҳ мегардад, ки ҳар қадом барои фарорасии соҳаҳои дигар ва истиқлолияти комил заминаҳои воқеъӣ фароҳам меорад. Манзури мо фарорасии истиқлолияти фарҳангӣ, мустақилии иқтисодиёти миллӣ ва дар ҳамин замина даст додани ҳудшиносӣ ва маърифати воқеии падидаҳои фавқуззикр аст. Бояд таъқид намуд, ки мароҳили ҳудшиносӣ голибан марбут ба таҳаввулу рушди эҷоди бадеъ аст. «Афкори назарӣ-менависад профессор X. Шарифов,-ғановати серпаҳлӯи амалияи эҷоди адабиро пурра ифода карда наметавонад» [8, 9].

Барои ба даст даровардану устувор гардонидани таъмини истиқлолияти фарҳангӣ аз корҳои муҳимму аввалиндарача низоми дурустӣ фаъолияти зиёёни эҷодкор зарур аст. Тибқи қазовати академик М. Шакури: «Истиқлолияти фарҳангӣ ва устувории бунёди маънавии ҳастии миллат шарти аввал дар таъмини бақои умри миллат аст. Истиқлолияти фарҳангӣ роҳе ба сӯи эҳёи миллӣ, расидан ба сатҳи ҷаҳонӣ буда, миллатро аз роҳи маънавият ба арсаи олам мебарорад» [3, 104].

Охири солҳои 70-уми асри XX дар рушди афкори бадеъ таҳаввулоти ҷиддӣ пеш омад. Ин падида бо он ҳарактернок аст, ки таваҷҷуҳи эҷодкорон ба таърихи миллат, фарҳангӣ мардумӣ (фолклор), осори маънавии ниёй ва дар маҷмӯъ ба ҳаёти

маънавиу тафаккури таърихии халқ яке аз ҳадафҳои насли таърихии мусир қарор гирифт. Файласуфи олмонӣ Гегел шахсиятҳои бузурго таърихофарин таъбир кардааст, ки дар қазовати фавқуззикр иштибоҳ нест. Воеан бузургон таърихро гани ҳам мегардонанд ва санаҳои муҳимми асрҳо бо ному корномаи онҳо саҳт вобастагӣ дорад. Фаразан, солҳои 80-уми асли XIX таърихи миллат дар қисмати шарқии аморати Бухоро чунбиши Восеъро ба ҳукми таърих даровард. Ин ҳаводиси сирф таърихӣ аз замону заминаи таърихӣ берун баромада, ниёзманди иштиҳор шуд. Аз сӯи дигар, оғариниши ҷеҳраҳои ибратомӯзи аслии ҳунарӣ аз симоҳои сирф таърихӣ вазифаи аввалиндараваи адабони соҳибистеъдод ва асолати ҳунари эҷодии онҳост. Падидай мазкур ҳукми замон ва ҳақиқати воқеии эҷодиёти адабони асли ба шумор меравад. Аз тарафи дигар, симои таърихӣ ва корномаи ў маърифати баланди эҷодиро низ тақозо менамояд, то ин ки аз заминаи воқеии сирф ба замони адабӣ қашда шавад.

Масалан, аз адабони забардасти тоҷик, ки ҷараёни мазкурро хеле нуқтасанҷона маърифат кардааст, С. Улугзода мебошад. Ў бо эҷоди романи «Восеъ» дарки рисолати таърихии ҳешро ба ҷо овард. «Романи «Восеъ»-и С. Улугзода, -менависад профессор А. Раҳмонов, -аз ҷиҳати фарории замон як давраи муайяни иҷтимоии ҷамъиятро таҷассум намояд ҳам, маҳз таҳлили амиқи тағаюroti ҷиддии қазияи қаҳрамонон дар шароити мушаҳҳаси таърихӣ барои равшан соҳтану дарёftани равияи реалистии нависанда мадади қалоне расонидааст» [5, 16].

Дуруст аст, ки дар адабиёти мусири тоҷик тасвири симои таърихӣ дар насли реалистӣ бори аввал аз тарафи устод С. Айнӣ иттифоқ афтодааст. С. Улугзода равияи мазкурро чун намояндаи ҳамин мактаб - мактаби С. Айнӣ чун суннати адабӣ пазируфта то ба андозае қонунмандии онро таъмин намудааст. Зоро субиқаи фаъолияти Сотим Улугзода то таълифи романи «Восеъ» қазовати мазкурро тасдиқ менамояд. Нависанда то ин муддат яъне то таълифи романи «Восеъ» як қатор асаҳрои ҳудро ба мавзӯъҳо ва ё симоҳои таърихӣ ё таърихӣ - адабӣ эҷодӣ бахшида буд. Аз ҷумла: очерки илмӣ-адабии «Аҳмади Доғиши» (1946), дроми «Қисмати шоир» (1957), «Рӯдакӣ» (1958), киноповести «Ибни Сино» (1958) ин ҳуд жанри нав аст, ки С. Улугзода аввалин шуда эҷод қуардааст (манзури мо адабиёти мусири тоҷик аст) «Ҷавонии ибни Сино» (1968), «Темурмалик» (1968), «Алломаи Ҳамад ва дигарон» (1970), «Пири ҳакимони Машриқзами» (1980) ва романҳои: «Восеъ» (1967), «Фирдавсӣ» (1986) ҳамчун қашфиёти адабӣ дар насли кунуни тоҷик пазируфта шудаанд.

Тасвири симоҳои замон, шахсиятҳои таърихӣ мисли Мулло Сафар ва беш аз он ҳуди Восеъ дар романи «Восеъ» бозёфти симои таърихӣ дар насли бадӣ-таърихист, ки то ҳол дар ҷунин поя (романи «Восеъ» дар назар аст) асаре ба арсаи адабиёт наомадааст.

Дар симои Восеъ-шахсияти фаъоли таърихӣ, психологияи миллӣ, маънавиёти то андозае ғани, ҳудшиносӣ, истиқлоли андеша, зарурияти дарки озодӣ ва мунтаҳо муборизаи ошкороро мебинем, муборизаи ў барои танҳо ҳуди ў - фардӣ нест, балки миллист. Оғариниши он дар сатҳи роман ана ҳамин ҷанбаро комил мегардонад. Ҷунон ки қаблан низ ишора карда будем, «Дар сари бозор Восеъ аз болои асп ба издиҳоми халқ ҷунин хитоб кард:

Бародарон! Ғақирон! Бихезед, ғазот қунед! Ҷавру зулм аз ҳад гузашт, мулк ҷазирбод шуд, ҳалқон ҳору зор. Мангит моро одам ҳисоб намекунад. Ў моро дар диёри ҳудамон гарib кард, бехонумон кард. ҳоким, амалдор, сипоҳӣ ҳалқонро гург ворӣ медаранд» [6, 232].

Олами маънавӣ, ҷаҳони ботинии қаҳрамони марказии асар-Восеъ дар муомилаву мусири, кору пайкор, vale пеш аз ҳама мавриди эътиroz ба назари ҳонанда равшантар вонамуд мешавад. Тасвирҳои муаллиф дар ҷунин ҳолат минётурӣ буда, маҷмӯи онҳо тасвирҳои монументалиро тавлид мекунанд, ки ин ду тарзи оғариниши образ ва симои қаҳрамон хеле хотирмон, ҷозибу ғолиб ва воқеиву реалианд.

Ҳунару санъати С. Улугзода, ҳусусан дар оғариниши симои зоҳирӣ ва олами ботинни қаҳрамон шояд бидуни муқоиса бо адаби дигаре бошад. Фаразан, ў оид ба намуди зоҳирӣ ва камоли кудрати Восеъ менависад: «Он марди ришиёҳи бокитбу бозу, ки назди устоҳонаи дурдгарӣ истода ҷувозкундаи навро бодиқкат аз назар мегузаронид, Восеъ буд. Ҷувозкундаи тайёрро ў бо ёрии ду марди дигар ғелонда-ғелонда бурд» [6, 12].

Ба ин маънӣ академик М. Шакурӣ менависад. «Нависанда ҳодиса ва одамони реалиро тасвир мекунад, vale дар айни замон вай нусхабардори одии зиндагонӣ нест ва асли ў аз натурализм бегона аст» [10, 196].

Яке аз бузургтарин чанбай машаққати нависандагй оғаридани портрети адабй аст. Ин албатта, вобаста ба намояндаи кадом табақа, ҳато пеш аз ҳама марбут ба портрети симои мусбат ё манфии асари адабй мебошад. Асолати хунарии оғариниши он масоили дигар аст, ки он аввалан ба истеъдод, донишу маҳорат, ҷаҳонбинӣ, малака, ҳофизаи таърихӣ ва бадей, ҳазинаи фарҳангӣ ва дар мантиқи оддии ифода архетип низ мебошад.

Масалан, дар романи «Восеъ»-қаҳрамони марказй Восеъ аст. Аз Восеъ то охири персонажи лаҳзавӣ ба хотири Восеъ ба тасвир омадаанд. Бурду боҳти Восеъ бурду боҳти ҳамаи иштирокчиёни асар нест ва агар чунин мебуд, пас низоъ (конфликт) барҳам меҳурд ва тасвир аз дрматизми доҳилии сужа орӣ мешуд.

Аз ин рӯ, Восеъ ҳамчун шахсияти таърихӣ ба асари адабй ворид шудааст. Ӯ зарурияти таърихиро иҷро мекунад, зеро зарурияти маърифатшуда озодист ва дарки он аз ҷониби шахсияти таърихӣ ҳудшиносии миллӣ ва қавмист. Нависанда рафтор, кирдор, пиндор, гуфткор, суханронӣ муҳокимаву ҳулосабарориҳои Восеъро хеле хуб ба муоина гирифта, хеле нозуқ санҷидааст. Ба ин восита ба замону макон рӯ овардааст. Нависанда, ки истеъоди баланд дорад, ин ҳамаро дар доираи ҳақиқати таърихӣ ба мушоҳида мегирад. Вале тасвир кадом навъе, ки бошад, нусхай асл нест. Агар нусхай асл мебуд, он гоҳ расм (сурат) мешуд, на тасвир: «Ниёз қиёфаи босалобати Восеъро, шамшери ба фута ҳамоил кардаашро, ҷашмони дураҳшандай барқнигоҳашро, иззату ҳурматеро, ки ҳамроҳонаш нисбат ба вай доштанд, мушоҳида мекарду аз дигаргунии дар ӯ рӯй дода ба ҳайрат монда, ба дилаш мегуфт, ки наҳод ин мард, ин пешвои овозадори шӯришгарон, ин фотехи Балҷувон, ҳамон Восеъ бошад? Ҳамон Восеи галабони роҳи Қаршӣ? Э аҷаб! Аммо ҳулқаш, рафтораш, тарзи муомилоааш дигар нашудааст: Ҳамон кӯҳистонии содадил, дӯстру, улфат...» [6, 302].

Нависандай боистеъдод барои ҷолибу ҷаззоб ва воқеиву хотирмон баромадани симои зоҳирӣ, олами ботинии қаҳрамонон ва маҳсусан қаҳрамони марказй, аз воситаҳои тасвир: ташбех истиора, тасвир, муболига, маҷоз ва киноя устодона кор мегирад. Дар баробари он, оҳанги нақл таъкиди лаҳза, имову ишора, муносибату муоширати қаҳрамон олами ботинии ӯро ошкоро месозад, ки дар ин ҷо ҷанбай психологӣ ва этникии тасвир манзур мегардад:

Мо дар романи «Восеъ» мисли кули осори бадеъ ду тарзи баёнро мушоҳида мекунем: Дар асар нақл аз забони муаллиф меравад, ки бар сабки таҳқиявӣ асос ёфтааст. Дар ин сабк нависанда равиши воқеа, муносибат ва задуҳӯрди персонажҳои мусбату манфӣ, рафтору амали онҳоро ноаён таъкид мекунад. Бо вучуди ин аз баски романи «Восеъ» асари реалистии сирф аст, дар он тасвири объективона мавғеи муҳим дорад. Бинобар ин даҳолати нависанда ба рафти воқеа ва инсон дар асар эҳсос намешавад. Чунончи, баёни нависанда дар фасли дуюм, ки оид ба навоҳии кӯҳистон ҳадафи тасвирофарӣ менамояд, чунин шурӯъ шудааст:

«Дар кӯҳистони Кӯлобу Балҷувон водии ҳурд-ҳурди Хингоб, Сурхоб, Шуроб, Обимазор аҷаб ҷойҳои хушбоду ҳаво ва бештаринашон Тагоб, яъне обшор ва сердолу дараҳтанд. Бару домани кӯҳҳои қабат ба қабат ва талу кӯталҳо аз аввали баҳор то васати тирамоҳ сабзу ҳуррам, ҷашмасорони бешумор оби зулоли ҳудро ба сойҳо, кишту боғу мевазорҳо ҷорӣ медоранд» [6, 10].

Дигаре нутқи персонаж ё қаҳрамон аст, ки он ҳам бо ду роҳ қобили вуқӯъ мешавад: яке гуфтугӯ бо ҳуд (монолог), дигаре муҳовара ва ё муошират, ки онро диалог меноманд. Фаразан, намунае аз образи лаҳзавӣ Ҳайрӣ зани Иноятулло - бойбача ҳангоми гуфтугӯ бо ҳуд чунин ба тасвир омадааст: «Арӯс шудан чи кори ҳубе будааст!» [6, 109].

Монологи хеле ҷолиби психологӣ дар хунари оғариниши Сотим Улуғзода дар ҳангоми тасвири персонажи лаҳзавӣ Амирқул чунин сурат гирифтаааст. «Дар дилаш як зайл ба ҳуд, (Амирқул-С.Э.) ба ишқи ҳуд ба Лутфия лаънатҳо хонда мегуфт: «Аз боиси як зан одамкуш шудам, ба ҳуни дӯсти гарифу мусофирам зомин ҳам шудам. Аз ин рӯ, мурданам авлотар набуд-мӣ?»

Е ҳуд муоширати қаҳрамони лаҳзавӣ бо Восеъ дар тасвири С. Улуғзода ба тарикӣ зайл сурат гирифтааст:

-Ака Восеъ! Ҳой ака Восеъ!

Вай нигоҳ карда Ниёзро дид, ки ба сӯяш меояд. Ҳурсанд шуд.

-Ин тӯй, Ниёзҷон.

-Ман туро пагоҳ боз мекобам.

Дуяшон онсӯтар дар сари ҳавзе нишастанд.

-Чаро монда рафтӣ, ака Восеъ? Аз тағоям ҳам пулатро нагирифтӣ?

-Тағоят маро ҳафа кард, бекадр кард. Ман мегӯям, ҳар кас ҳафа кунад, душмани ман аст, ман ҳудамро ба душманам муҳтоҷ намекунам.

-Охир, ту дар ин шаҳр мусофирий, бекасий, бе пул чи кор мекунӣ?

-Танам сиҳат бошад, ризқамро меёбам, Ниёзчон.

-Мардикорӣ мекунӣ?

-Не, савдогарӣ мекунам, хандид Восеъ. Баъд пурсид: - Хуш, ту маро аз барои чи кофтий?

-Туро диданам омад. Ту хайру маъзурро ҳам нася карда рафтӣ, ана баъд... Ман медонистам, ки ту пул надорӣ, чо надорӣ. Ака Восеъ, ман як даҳ тангаро руст карда монда будам, - Ниёз аз ниҳайи эзораш тангаҳоро баровард. Инро гирифта мон, то мардикорӣ карда пул - мул ёфтнагӣ, ба ту даркор мешавад [6, 94-95].

Забон мӯҳимтарин омили тасвири бадӣ, нахустунсури адабиёт аст. Аз ин чост, ки забонро хуб надониста асари бадеии комил оғаридан мӯҳол аст. Шоири тоҷик М. Миршакар ин нуктаро таъкид намуда навишта буд: «Оре, забон аслиҳай тавоноест дар дасти инсон. Вале он танҳо дар ҳолате ба аслиҳай тавоно табдил меёбад, ки агар забонро бо тамоми нозукиҳояш ҳис кунад» [2, 113].

Ҳар як нависанда ҳангоми навиштани асари бадӣ ба захираи забони адабӣ, ки пурра дар ихтиёри ўст, муроҷиат менамояд. Нависанда дар ифодаи мағҳумҳои гуногун калимаҳои созгору дарҳури мавриди тасвирро интиҳоб намуда, аз рӯи қонунияти сарғӣ ҷумлаҳо месозад. Вале интиҳоби калимаҳои матлуб ва шаклу воситаҳои мувофиқи грамматикий кори сахл нест, ки ба ҳар гуна нигорандана ба осонӣ мусассар гардад.

Сотим Улугзода чун устоди қаломи бадӣ ҳангоми тасвир тароват ва ҳусни табии забони ҳалғро бо тамоми нозукиҳояш риоя мекунад ва воҳидҳои луғавии забони ҳалқро тарзे кор мефармояд, ки хонанда аз мутолиаи асарҳои ўз завқи бадӣ мебарад. Аз ин чост, ки нависанда дар роман ба соҳти устухонбандӣ, инкишифӣ ҳодисаву воеҳаҳо, такмили характеру образҳо, тасвири манзара дикқат медиҳад, инҷунин ба он кӯшиш мекунад, ки тасвири ўз ва нутқи персонажҳо ба меъёри забони адабии ҳозираи тоҷик мутобиқ бошад. Ин ба зиндаю табии тасвир намудани ҳаёти дехқонон, роҳ надодан ба соҳтакории забон, бо назари эҳтиром нигоҳ кардан ба боигарии збони ҳалқ ва ҳусну назокати он мусоидат менамояд.

Бо гузашти замон маҳорати нависандагии Сотим Улугзода такмил ёфта, сабки нигорандагии ўз боз ҳам пухтатар гардидааст. Адабиётшинос Р. Мусулмониён қайд мекунад, ки «То навиштани романи «Восеъ» устод Улугзода ҷандин асари мансур, аз ҷумла «Ёрони боҳиммат», «Навобод», «Субҳи ҷавонии мо»-ро» [4, 163-170].

Нависандае чун Сотим Улугзода дар насири мусоири тоҷик ангуштшумор аст. Ин адиби воеҳенигор берун аз Ҷумҳурии Тоҷикистон низ маълуму машҳур мебошад. Забону услуби асарҳои дар мавзӯъҳои таъриҳӣ эҷодкардаи С. Улугзода, аз ҷумла романи «Восеъ», аз тарафи муҳаққиқон пурра таҳлилу тадқиқ нашудаанд. Доир ба омӯзиши забони романи «Восеъ» мақолаҳои алоҳида мавҷуд аст, ки онҳо ҳамаи ҳусусиятҳои сабки нигориши асарро дарбар гирифта наметавонанд.

Оид ба забони асар дар «Романи «Восеъ» ва забони ҳалқ» ном мақолаи забоншинос Э. Шоев сухан рафта, муаллиф дар бораи забон ва тарзи баёни нависанда, аз дурданаҳои забони зиндаву шоҳаҳои он моҳирона истифода кардани Сотим Улугзодаро бо далелҳо нишон медиҳад. «Дар роман ҳам услуби мутантани дарборӣ, ҳам тарзи гуфтори мударрису муллоҳо, ҳам суханпардозиҳои олимартабаи амирий ва ҳам гуфтугӯи ҳалқи авом ба назар мерасад. Дар тасвири ҳар қадоме нависанда заргарона амал карда, калимаву ибора ва ифодаҳои муносибро ба кор бурдааст» [9, 146].

Дар асарҳои бадӣ тамоми калимаҳо дар асоси қоидаҳои маъмули забони адабӣ истеъмол мегарданд. Дар истифодаи калимаҳо нависанда бояд эҳтиёткор бошад. Саҳми Сотим Улугзода дар ин кор бағоят қалон аст. Ба таъкиди забоншинос Р.Faффоров «Дар навиштаҳои ин нависандай пурдон (С. Улугзода-С.Э.) суханҳои дуюмдараҷа, калимаю ибораҳои тасодуфӣ, ки бо мазмуни умумии матн ва тарзи баёни бадӣ алоқаманд набошанд, ба назар намерасанд» [1, 132].

Мӯҳим он аст, ки персонажҳои романи «Восеъ» мисли осори дигари эҷодкардаи ин нависандаи маҳбуబ на танҳо бо ҷаҳонбинӣ ва симову рафторашон, балки бо тарзи гуфторашон низ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Яъне дехқони оддӣ бо забони соддаву омиёна агар фикрашро баён кунад, нутқи амалдор нисбатан омирона, бодабдаба, тумтароқ аст. Ё агар муллои мадрасадида бошад, бо услуби фаҳмову пурмагз, таъсирнок сухан мекунад, вале ягон ҳудомӯзу камхондае бошад, калимаву ибораҳоро мувофиқи фаҳмиши ҳуд талафғуз карда, сабук будани бори маънавии ҳудро фош месозад.

Албатта, ин хунар аст, хунари воқеи нависанда ва нависандагӣ! Яъне нависанда ҷаҳонбинӣ ва донишу хунари худро дар ин ҳолат ба намоиш мегузорад. Ҳақ ба ҷониби профессор Р. Мусулмониён аст, ки маҳз бо назардошти ҳолати мазкур менависад: «Нутқи Восеъ дар ҳама ҳолат моҳиятган як хел мемонад, фақат ҳангоми гуфтугӯ бо рӯҳонӣ ва ё амалдори қалон як қалимаи туфайлии «тақсир» илова мешаваду ҳолос. Табиист, ки бо ин ҳолат ягонагии ирова ва устувории табииати қаҳрамон таъкид меёбад. Баръакси Восеъ қаҳрамонҳое ҳастанд, ки дар ҳар маврид оҳанги гуфторашон тағиیر меёбад» [4, 141-2590]. Сипас муҳаққик барои тақвияти андешаҳои худ ва асоснок намудани қазоваташ бо далелҳои зерин рӯ овардааст: «Мирзоакрамбояй бо Абдулаҳад тарзे сухан мекунад, ки чоплусиву пастии тинатшро ошкор менамояд.

-Тасаддуқ шавам, ин вартиш дар Гиждувон ба даҳ ҳамчинси ҷангарааш зафар ёфтааст, гуломашон инро ба тӯраам муносиб дида, аз соҳибаш ҳарида оварда, ки шояд андаке ҳам бошд, муциби дилхушии тӯраам шавад» [4, 141-290].

Дар нутқи персонажҳо ҳусусан дар лаҳзай фавқуззикр оҳанги хеле баланди чоплусона ба мушоҳида мерасад, ки он аз маҳорати худи санъаткор, адиб башорат медиҳад. Ба ин маънӣ, хеле ба мавқеъ ва нуқтасанҷона профессор X. Шарифов низ ишораи судманде менамояд. Чунончи: «Эҷодиёти Сотим Улугзода дар ин маврид ҳам шоёни ибрат аст. Дар сухани персонажи асаарҳои ўлаҳча истифода мешавад, лекин истифодаи лаҳча пурра мутобиқат ба талаботи эҷодӣ дошта, вазифаи шаклию маънавии муҳимме пайдо кардааст» [7, 129-143].

Баъзан ҳолати қаҳрамон худи нависандаро низ ба шӯр оварда, боиси барангезиш ғалаёнҳои умумии хонандагон низ мешавад. Масалан, С. Улугзода ин амали Восеъро тобиши сиёсӣ баҳшида аз равиши ҳатти ҷараёни мазмуни роман низ гувоҳӣ медиҳад:

«Гулҳани болои кӯҳ байраки шӯълавари Восеъ буд, хитоби тобноме буд, бонги оташине буд, ки ситамкашонро, хору забуншудагонро, асирони истибдодро нидои қиём ва исён медод» [6, 268].

Ҳатто мантиқи бадеии тасвир, оҳанги таъкид, сабки нигориши ва шеваи баён динамикаи самти равиши худро таъсирбахштару ҷолибтар ва ҷаззобу қувватноктар месозад.

АДАБИЁТ

1. Гаффоров Р. Нависанда ва забон / Р. Гаффоров. - Душанбе: Ирфон, 1977. - 208 с.
2. Миршакар М. Сухане аз сухан / М. Миршакар // Садои Шарқ, 1981, №11. - С.111-118
3. Мулло А. Чехранигории хунарӣ дар насрӣ таъриҳӣ / Мулло А. - Душанбе: Ирфон, 2003. - 173с.
4. Мусулмониён Р. Дар боғи Фирдавсӣ / Р. Мусулмониён // Эъҷози хунар. - Душанбе: Адиб, 1992. - С.141-290
5. Раҳмонов А. Маърифати замон дар насрӣ мусоири тоҷик / А. Раҳмонов. - Душанбе: Адиб, 1995. - 110 с.
6. Улугзода С. Восеъ / С. Улугзода. - Душанбе: Ирфон, 1979. - 367 с.
7. Шарифов Х. Таҳаввули мазмун ва ифода дар эҷодиёти Сотим Улугзода / Х. Шарифов // Услуб ва камолоти сухан. - Душанбе: Ирфон, 1985. - С.126-143.
8. Шарифов Х. Назарияи наср (дар адаби форсии асрҳои 4-9 ҳичрӣ) / Х. Шарифов. - Душанбе: Сино, 2004. - 318 с.
9. Шоев Э. Романи «Восеъ» ва забони ҳалқ / Э. Шоев // Садои Шарқ, 1981, - №11. - С.145-148.
10. Шукуров М. Ҳусусиятҳои гоявию бадеии «Ҷӯдоштҳо» - и устод С. Айнӣ / М. Шукуров. - Душанбе: Дониш, 1960. - 258 с.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ РОМАНА «ВОСЕЬ» СОТИМ УЛУГЗАДЕ

Сотим Улугзаде оставил заметный след в истории таджикской литературы. В своих сочинениях он обращался к наиболее значимым проблемам истории и современности и страницам жизни своего народа, к жизни и деятельности величайших исторических личностей и обогатил таджикскую литературу произведениями об исторических личностях, сыгравших выдающуюся роль в истории таджикского народа. Одним из таких произведений Сотима Улугзода является роман «Восеъ», язык и средства художественного изображения которого наполнены национальными красками и оттенками. В данной статье автор рассматривает художественные особенности романа «Восеъ» Сотима Улугзаде.

Ключевые слова: Сотим Улугзаде, роман «Восеъ», исторический роман, язык и средства художественного изображения, художественные особенности романа.

THE ARTISTIC FEATURES OF THE NOVEL "VOSE" SOTIM ULUGZADA

Sotim Ulugzada left a noticeable trace in the history of Tajik literature. In his writings he addressed the most important problems of history and modernity, and the pages of life of its people, to the life and work of the greatest historical figures and enriched Tajik literature works about historical figures who played a prominent role in the history of the Tajik people. One of such works Satima of Olusoga is the novel "Vose". language and means of artistic images which filled the national colors and shades. In this article the author examines the artistic features of the novel "Vose" Satima Ulugzada.

Kew words: Sotim Uluezada Roman "Vose", a historical novel, the language and the means of artistic images, artistic features of the novel.

Сведения об авторе: Сироджиддин Эмомали – кандидат филологических наук, доцент, докторант Таджикского национального университета. Телефон: 907-65-38-38

БАСОМАД ВА ЗЕБОИШИНОСИИ АВЗОНИ ҒАЗАЛИЁТИ ШАЙХ ИРОҚӢ

*Мисбоҳиддини Нарзиқул
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Перомуни авзони ғазалиёти Ироқӣ ба сурати чомеъ дар Тоҷикистон профессор Бадриддин Мақсадов дар рисолай арзишманди “Чустучӯ дар аҳвол ва осори Ироқӣ” (3, 458-468) баҳс оростааст, ки қобили арҷузорӣ мебошад. Ин донишманди муҳтарам дар зерфасле таҳти унвони “Вазни ғазалҳо” ба сурати фарогир “вазни ҳар як ғазали шоирро таъин намуда, истифодаи буҳури арӯзро дар онҳо” санҷидаву натиҷагирий кардааст. Ин ҷо суоле пеш меояд, ки пас дубора баргаштан сари ин масъала ҷой маънӣ дорад? Маънӣ дар ин аст, ки таҳқиқи устод Б.Мақсадов комилан дар асоси меъёрҳои суннатии шинохти авзон сурат гирифтааст, аммо мутолиоти арӯзии мо, қабл аз ҳама бар мабнои равиҷҳои ҷадиди шинохти вазни шеър тарҳрезӣ шудааст.

Дигар ин ки мутолиаи арӯзии мо хосияти амалӣ дошта, дар зайлӣ ҳар як вазн мисроъҳои нахустини ғазалҳо дар ҳамон вазн сурудаи шайх Ироқӣ намоёнида мешаванд. Се дигар, ин ки масъалаҳои марбут ба зебоишиносии авзон ҳам мавриди таваҷҷӯҳ қарор гирифтаанд.

Бадриддин Мақсадов девони мукаммали Ироқиро (шомили ғазалҳо, тарҷеоту таркибот, қасоид, мусалласот ва қитъаот) дар асоси ду нашри дар ҶИЭ суратгирифта: нашри Саид Нафисӣ дар соли 1956 ва чопи Насрини Муҳташами Ҳаззорӣ ба соли 1993 ба ҳатти кириллии тоҷикӣ таҳия намудааст, ки аз ҷумлаи арзишмандтарин иқдомот дар адабиётшиносии тоҷик мебошад. Ин кор айни замон дар дasti ҷоп мебошад ва мо мутолиоти арӯзии ҳешро дар ин муҳтасар дар асосии ҳамин матн анҷом додаем [2]. Сабаби дастрасии нигоронда ба матни мазкур дар он ҷост, ки ин ҳақиқи ифтиҳори масъулияти муҳарририи онро ба уҳда дошт.

Қабл аз таваҷҷӯҳ ба баррасии мо дикқат ба равиҷҳои зеринро, ки бар мабнои усуљҳои мутолиоти авзони арӯзӣ интиҳоб шудаанд, ҳатмӣ меҳисобем:

1. Тартиби мутолиаи арӯзии мо тибқи тартиби ҷойгузинии ғазалҳо дар нашри кириллии тоҷикӣ сурат гирифтааст.

2. Нахуст, вазнҳои мавриди истифодаи қарордодаи шоирро ба тартиби мавҷуд ва дар сурати такрор шудани ҳамон вазн бо зикри басомад дар баробари номи вазн баршумурда, сонӣ, ҳамаи авзонро дар доираи гунҷоишашон ба баҳрҳои арӯзӣ ба ҳам меоварем.

3. Барои намуна танҳо байти матлаи ҳамон ғазале оварда мешавад, ки ба тартиби мазкури мутолиа бори аввал ба ҷашм меҳурад; дар мавриди ғазалҳо дигар танҳо ба мисраи нахустин ишора мешавад.

4. Ба иҳтиёроту ибтикорот ва соири ҷанбаҳои зебоишиносии авзон дар зайлӣ ҳар байт ва ё мисраи мавриди назар ишора мешавад.

5. Дар мавриди авзони зубаҳрайн вазни нахустин ба ҳисоб гирифта шуда, ба вазни дигар ва сурати тақтеи он дар зайл ишорат гардид.

6. Ҳамаи навъҳои ҳичо дар поёни рукнҳои охир (арӯзу зарб) ҳамчун ҳичои дароз (кашида) ба ҳисоб гирифта шудаанд.

7. Баъзе тавзехоти лозим, ки ба аబёти матлаи ғазалҳо тааллуқ доранд, дар поварақ зикр шудаанд.

Чунонки аз нукоти мазбур маълум мешавад, мутолиоти арӯзии мо бар мабнои ду равиҷҳои шинохти вазни шеър: мизони суннатӣ ва усули ҷадид сурат гирифтааст. Барои таъиини асосҳои назарии мизони арӯзи суннатӣ ба китобҳои машҳуру мұтабари арӯзи суннатию рисолаҳои илмӣ-тадқиқотӣ [1; 5; 6; 7; 8] ва асосҳои усули ҷадиди мутолиоти арӯзӣ ба китоби “Муқаддимаи шеършиносӣ (вазни шеър)” [4] такъя шудааст. Аммо ғарази аслии нигоронда равиҷҳои дувум мебошад.

Бинобар ин, ногузир баъзе хулосаҳои мо, баҳусус дар мавриди таъиини асосии авзон ва төъдоди онҳо бо натиҷагириҳои профессор Б.Мақсадов, ки таҳқиқи эшон танҳо ба эътибори мизони суннатӣ сурат гирифтааст, ҳамгун намешавад. Масалан, барои рӯшан шудани масъала бо таваҷҷӯҳ ба банди шашуми нукоти мазкур як мисол

меорем. Тибқи таҳқики Б.Мақсудов вазни ғазале, ки бо байти зерин оғоз мешавад, ҳазақи мусаммани ахраби мусаббағ аст:

Аз парда бурун омад соқй қадаҳе дар даст,
Ҳам пардаи худ бидрид, ҳам тавбаи мо бишкаст.

Аммо вазни ин байт мувофиқи меъёре, ки мо дар назар дорем, ҳазақи мусаммани ахраб буда, сурати тақтени он чунин аст:

мафъўлу мафоъйлун мафъўлу мафоъйлун

- - v / v - - / - - v / v - -

Чунин тафовути номгузорӣ ба эътибори таъйини чигунагии ҳичои охири мисроъҳо ба миён омадааст: тибқи мизони суннатӣ рукни охир дар ҳар ду мисроъ мафоъйлон (v - - ~) аст, vale мувофиқи меъёри ҷадид ин рукни мафоъйлун (v - - -) хонда мешавад. Далелаш ҳам ин аст, ки чун дар арӯз малғуз эътибор дорад, на макуб, бинобар ин, ҳама гуна ҳичо дар охири мисроъҳо ҳукми як ҳичои дарозро дорад.

Дар мавриди ин вазни хушоҳанг андешаи дигар ҳам ҳаст, ки ба он баъдтар ишора мешавад.

Дар идома ба мутолиаи арӯзии ғазалҳо Шайх Ироқӣ шурӯъ мекунем:

I. Вазн: фоъилотун фоъилотун фоъилотун фоъилун

- v - - / - v - - / - v - -

Баҳр: *рамали мусаммани маҳфуз*

Мисол:

Ҳар саҳар сад лобаву зорӣ кунам пеши сабо,
То зи ман пайғом орад бар сари қўйи шумо.

Басомад: 1. Эй маро якборағӣ аз хештан карда ҷудо...

2. Май равон кун, соқиё, к-ин дам равон ҳоҳем кард...
3. Гар назар кардам ба рӯйи моҳруҳсоре, чӣ шуд...
4. Эй хуш он дил, к-андар ўаз ишқи ту ҷоне бувад...
5. Эй умеди ҷон, иноят аз дилу ҷон вом гир...
6. Мо чу қадри васлат, эй ҷону ҷаҳон, нашноҳтем...
7. Мубталои ҳаҷри ёрам, алғиёс, эй дӯстон...
8. Ошиқӣ донӣ чӣ бошад? Бе дилу ҷон зистан...
9. Эй ҷамолат бурқаъ аз рӯҳ ногаҳон андохта...
10. Дилрабое дил зи ман ногаҳо рабудӣ, кошкӣ...
11. Аз ғами дилдор зорам, марг беҳ з-ин зиндагӣ

II. Вазн: мафъўлу мафоъилун фаъўлун

- - v / v - v - / v - -

Баҳр: *ҳазақи мусаддаси ахраби мақбузи маҳзуф*

Мисол:

Ин ҳодиса бин, ки зод моро
В-ин воқеа, к-уфтод моро.

Басомад: 1. Соқй қадаҳи шароб дар даст...

2. Шӯре зи шаробҳона барҳост...
3. Аз майкада то чӣ шӯр барҳост...
4. Ҷоно, назаре, ки дил фигор аст...
5. Бо ишқ қарор дарнагунчад...
6. Бо ишқи ту ноз дарнагунчад...
7. Дил давлати ҳуррамӣ надорад...
8. Онро, ки чу ту ниғор бошад...
9. Онро, ки ғамат зи дар биронад...
10. Ин дарди маро даво кӣ донад...
11. З-он пеш, ки дил зи ҷон барояд...
12. Эй боди сабо, ба қўйи он ёр...
13. Эй мутриби дард, парда бинвоз...
14. Дар базми қаландарони қаллош...
15. Кардам гузаре ба майкада дӯш...
16. Танг омадам аз вучуди худ, танг...
17. Дар ҷоми ҷаҳоннамой аввал...
18. Эй дида, бидор мотами дил...
19. Соқй, чу намедиҳӣ шаробам...
20. Дил гум шуд, аз ў нишон наёбам...
21. Хайҳот, к-аз ин диёр рафтам...
22. Ҷоно, назаре, ки нотавонам...

23. Гарчи зи чаҳон ҷаве надорем...
24. Мо, к-андӯҳи ту ниёз дорем...
25. Ноҳурда шароб меҳурӯшем...(а)
26. Ноҳурда шароб меҳурӯшем...(б)
27. Эй дӯст, биё, ки мо туроем...
29. То кай ҳама мадҳи хеш гӯем?...
30. Шаҳрест бузургу мо дар ўем...
31. Эй ёр, биёву ёрие кун...
32. Он мунису ғамгусори ҷон ку?...
33. Соқӣ, қадаҳи майи муғон ку?...
35. Эй ишқ, кучо ба ман фитодӣ...
36. Ҷоно, назаре ба мо накардӣ...
37. Омад ба дарат умединоре...
38. Эй дил, бинишин чу сӯгворе...
39. Андӯҳгинӣ ҷаро, Ироқӣ...
40. Он ҷоми тарабфизои соқӣ...
41. Ҷоно, зи манат малол то кай?...
42. Эй бод, агарчи нотавонӣ...
43. Дар кӯйи ту лулие гадое...
44. На аз ту ба ман расид бӯе...
45. Роҳат сари мардумӣ надорад...

III. Вазн: мафоъйлун мафоъйлун фаъулун

v - - / v - - / v - -

Баҳр: ҳазаҷи мусаддаси маҳзуф

Мисол:

- Кашидам ранчи бисёре, дарего,
Ба коми ман нашуд коре, дарего!
- Басомад: 1. Надидам дар ҷаҳон коме, дарего...
 2. Кай аз ту ҷони ғамгине шавад шод?...
 3. Биё, к-ин дил сари ҳичрон надорад...
 4. Нигоро, бе ту барги ҷон кӣ дорад?...(а)
 5. Нигоро, бе ту барги ҷон кӣ дорад?...(б)
 6. Нахустин бода, к-андар ҷом карданд...
 7. Нигоро, ҷисмат аз ҷон оғариданд...
 8. Нигореро, ки аз мо менабояд...
 9. Маро гарчи зи ғам ҷон мебарояд...
 10. Гаҳе дарди ту дармон менамояд...
 11. Маро дарди ту дармон менамояд...
 12. Мабанд, эй дил, ба ҷуз дар ёри худ дил...
 13. Ҷӣ ҳуш будӣ, дарего, рӯзгорам...(а)
 14. Ҷӣ ҳуш будӣ, дарego, rӯzgoram...(b)
 15. Нигоро, бе ту барги ҷон надорам...
 16. Ман он қаллош ринди бенавоям...
 17. Зи ғам зору ҳақираро, бо кӣ гӯям?...
 18. Зи дилтандӣ ба ҷонам, бо кӣ гӯям?...
 19. Биё, эй дида, то як дам бигирим...
 20. Ҷӣ бад кардам, ҷӣ шуд, аз ман ҷӣ дидӣ...
 21. Ҷӣ кардам, дилбаро, аз ман ҷӣ дидӣ...
 22. Нигоро, кай бувад, к-уммединоре...
 23. Ҳушо дарде, ки дармонаш ту бошӣ...
 24. Ҷӣ ҳуш бошад, ки дилдорам ту бошӣ...
 25. Бидех ҷомеву бишкан тавбаи ман [1].
 26. Сабо бӯйи Ироқ овард гӯйӣ...
 27. Чаро ҳарбандай даҷҷол бошам...
 28. Ба васлам даст гир, эй дӯст, охир...
 29. Нагӯйӣ боз, к-эй ғамхор чунӣ?...
 30. Биё, то бедилонро зор бинӣ...
 31. Дилем дорам. Ҷӣ дил? Мехнатсаро...

32. Саҳаргах бар дари роҳатсаро...
33. Ҳамегардам ба гирди ҳар саро...
34. Шудам аз ишқи ту шайдо, кучоӣ...
35. Наям бе ту даме бегам, кучоӣ...

36. Дар ин раҳ гар ба турки худ бигүйй...(а)

37. Дар ин раҳ гар ба турки худ бигүйй...(б)

IV. Вазн: фоъилотун фоъилотун фоъилун

- v - / - v - / - v -

Баҳр: *рамали мусаддаси маҳзуф*

Мисол:

Сар ба сар аз лутф чонӣ, соқиё,

Хуштар аз чон чист? Они соқиё!

Басомад: 1. Ироқӣ бори дигар тавба бишкаст...

2. Муҳри меҳри дилбаре бар чони мост...

3. Дар сарам ишқи ту савдоे хуш аст...

4. Кай бубинам чехраи зебои дӯст...

5. Ишқ симурғест, кӯро дом нест...

6. Дил, ки доим ишқ меварзид, рафт...

7. Боз ҳаҷри ёр домонам гирифт...

8. Ишқ шӯре дар ниҳоди мо ниҳод...

9. Бар маҳ, эй чон, банди чон натвон ниҳод...

10. Бе рухат чон дар миён натвон ниҳод...

11. Ёди он ширинписар хоҳем кард...

12. Дидаи баҳтам, дареғо, кӯр шуд...

13. Боз дилам айшу тараб мекунад...

14. Ҳар кӣ ў даъвии ҳастӣ мекунад...

15. То кай аз мо ёри мо пинҳон бувад...

16. Андар ин раҳ ҳар кӣ ў якто шавад...

17. Сар ба сар аз лутф чонӣ, эй писар...

18. Оби ҳайвон аст он лаб ё шакар...

19. Бар дарат афтодаам хору ҳақир...

20. Бедилеро бесабаб озурда гир...

21. Аз ғами ишқат ҷигар хун аст боз...

22. Кори ман бингар чӣ ҳом афтод боз...

23. Боз ғам бигрифт домонам, дареғ...

24. Аз дилу чон ошиқи зори туам...

25. Боз дар доми бало афтодаам...

26. Ҳар замон ҷавре зи хубон мекашам...

27. Бигзар, эй ғофил, зи ёди ину он...

28. Дар кафи ҷаври ту афтодам, ту дон...

29. Рафт кори дил зи даст, акнун ту дон...

30. То тавонӣ, ҳеч дармонам макун...

31. Моҳрӯё, рух зи ман пинҳон макун...

32. Бе рухат, ҷоно, дилам ғамгин макун...

33. Эй ҳама майли дили ман сӯйи ту...

24. Турки ман, эй ман ғуломи рӯйи ту...

25. Бозам аз ғусса ҷигар хун кардай...

26. То ту дар ҳусну ҷамол афзудай...

27. То зи ҳубӣ дил зи ман бирбудай...

28. Пеш аз инам ҳуштарак медоштий...

29. Сирри ишқат қас тавонад гуфт? Не!...

30. Кай бувад, к-ин дардро дармон кунӣ...

V. Вазн: мағъұлу фоъилотун мағъұлу фоъилотун

- - v / - v - / - - v / - v -

Ин вазн аз ҷумлаи авзони даврӣ буда, ҳусусияти возеҳи он дар охири пораи нахустини мисрай зерин намоёнида мешавад:

Бошад, ки беҳ шавад ҳол, гарданда аст ҳолот.

Баҳр: *музореи мусаммани ахраб.*

Мисол:

Масти ҳароб ёбад ҳар лаҳза дар ҳаробот

Ганҷе, ки он наёбад сад пир дар муночот.

Ин байт ва абёти дигаре, ки дар вазни мазкур суруда шудаанд, зubaҳrайн мебошанд, онҳоро ба вазни дигар ҳам метавон ҳонду тақтеъ кард:

- - v - / v - - / - - v - / v -

мустафъилун фаъұлун мустафъилун фаъұлун-мунсарехи мусаммани маҳбуни макшуф.

- Басомад:**
1. Диðй, чу ман харобе афтода дар харобот...
  2. Бо шамъи рўйи хубон парвонае чй санчад?...
  3. Бо ишқи ақлфарсо девонае чй санчад?...
  4. Чоно, ҳадиси хуснат дар достон нагунчад...
  5. Дар ҳалқаи фақирон қайсар чй кор дорад?...
  6. Бо партави чамолат бурхон чй кор дорад?...
  7. Бо дарди хастагонат дармон чй кор дорад?...
  8. То бар қарор ҳастӣ, дил бекарор бошад...
  9. Дар мулки лоязой дидам ман он чй дидам...
  10. Эй роҳати равонам, дур аз ту нотавонам...
  11. Эй дар миёни чонам ганче ниҳон ниҳода...
  12. Дар савмаа нагунчад ринди шаробхона...(а)
  13. Дар савмаа нагунчад ринди шаробхона...(б)
  14. То чанд ишқ бозем бар рўйи ҳар нигоре...

VII. Вазн: мафъилун фаъилотун мафъилун фаъилун

v - v - / v v - - / v - v - / - -

Баҳр: *муҷтаси мусаммани маҳбуни аслам*

Мисол:

Ба як гираҳ, ки ду ҷашмат бар абрувон андоҳт,
Ҳазор фитнаву ошӯб дар ҷаҳон андоҳт.

- Басомад:**
1. Чу офтоби рухат соя бар ҷаҳон андоҳт...
  2. Зи хоб наргиси масти ту саргарон барҳост...
  3. Чунин ки ҳоли ман имрӯз дар харобот аст...
  4. Надидаам руҳи хуби ту рӯзаке чанд аст...
  5. Руҳи ниғори маро ҳар замон дигар ранг аст...
  6. Машав, машав зи мани ҳастадил ҷудо, эй дӯст...
  7. Бад-ин забон сифати ҳусни ёр натвон кард...
  8. Чунон ки ғамзай ту ҳуни ҳалқ мерезад...
  9. Гуломи ҳалқабагӯши ту зор бозомад...
  10. Биё, ки бе руҳи зебо-т дил ба ҷон омад...
  11. Зи иштиёқи ту, ҷоно, дилам ба ҷон омад...
  12. Агар шикастадилонат ҳазор ҷон доранд...
  13. Салои ишқ, ки соқӣ зи лаъли ҳандонаш...
  14. Биё, ки ҳонаи дил пок кардам аз ҳошок...(а)
  15. Биё, ки ҳонаи дил пок кардам аз ҳошок...(б)
  16. Диле, ки оташи ишқи туаш бисӯзад пок...
  17. Гар офтоби рухат соя афканад бар ҳок...
  18. Шавад мұяссару гӯйӣ, ки дар ҷаҳон бинам...
  19. Чу дил зи доираи ақл бе ту шуд берун...
  20. Чй кардаам, ки дилам аз фироқ ҳун кардӣ...
  21. Чу бурқаъ аз руҳи зебои ҳуд барандозӣ...
  22. Чунонам аз ҳаваси лаъли шаккарафшоне...
  23. Биё, ки бе ту ба ҷон омадам зи танҳоӣ...
  24. Зихӣ, ҷамоли ту раşки бутони яғмой...
  25. Кашид кор зи танҳоям ба шайдоӣ...

VII. Вазн: мафъўлу мафъойлун мафъўлу мафъойлун

- - v / v - - - / - - v / v - -

Ин вазн низ дар шумори авзони даврӣ ба ҳисоб меояд.

Баҳр: *ҳазаҷи мусаммани аҳраб*

Мисол:

Аз парда бурун омад соқӣ қадаҳе дар даст,
Ҳам пардаи мо бидрид, ҳам тавбаи мо бишкаст.

- Басомад:**
1. Ҳар шаб дили пурхунам бар ҳоки дарат уфтад...
  2. Бинмой ба ман рӯят, ёро-т намеуфтад...
  3. Имрӯз маро дар дил ҷуз ёр намегунчад...(а)
  4. Имрӯз маро дар дил ҷуз ёр намегунчад...(б)
  5. Ман масти майи ишқам, ҳушӯр наҳоҳам шуд...
  6. Дар ҳусни руҳи хубон пайдо ҳама ӯ дидам...
  7. Эй ҳусни ту бепоён, охир, чй ҷамол аст ин?...
  8. Дар кори мани дарҳам, охир, назаре фармой...
  9. Тарсобачае шанге, ўхе, шакаристоне...

VIII. Вазн: мафъилун фаъилотун мафъилун фаъилун

v - v - / v v - - / v - v - / v v -

Бахр: *муңтасси мусаммани маҳбуни маҳзуф*

Мисол:

Дуаспа пайки назар медавонам аз чапу рост,
Ба чустучӯйи нигоре, ки нури дидай мост.

- Басомад: 1. Биё, биё, ки насими баҳор мегузарад...
2. Биё, ки умри мани хоксор мегузарад...
3. Чу чашми масти ту оғози кибру ноз кунад...
4. Назар зи ҳоли мани нотавон дареғ мадор...
5. Ғуломи рӯйи туам, эй ғулом, бода биёр...
6. Бипурс аз дилам, охир, чи дил, ки қатраи хун...

IX. Вазн: муфтаъилун фоъилун муфтаъилун фоъилун

- v v - / - v - / - v v - / - v -

Ин вазн ҳам аз чумлаи авзони даврӣ ба ҳисоб меояд. Аз чумла, бо нишонаҳои зерин: вазни мазкур аз ду пораи ба ҳам баробар таркиб ёфтааст; ҳар як пора ду рукни мухталиф (- v v - / - v -) дорад, ки дар қисми дуюм айнан такрор мешавад; охири пораи аввал ҳам ҳукми руқнҳои охир - *арӯзу зарбро* дорад. Шоир метавонад дар ин ҷо ҳарфоро зиёд аз вазн биоварад, ки дар ин сурат ин ҳарф дар тақтез ба ҳисоб намеояд. Масалан, чунин ҳусусият дар ҳар ду мисраи байти мақтаи ғазале, ки дар басомад таҳти шумораи дувум омадааст, ба мушоҳида мерасад:

Фаҳри ироқӣ ба туст, ор, чӣ дорӣ аз ӯ?

Неку баду ҳар чӣ ҳаст, ҳаст ба ту-ш интисоб.

Манзур ҳичоҳои “туст” ва “ҳаст”, ки тибқи қоиди маъмули ҳичобандии арӯзӣ, бинобар он ки дар миёна омадаанд, бояд ҳамчун яку ним ҳичо ба ҳисоб гирифтаву ҷунин ишора бишаванд: - v. Аммо аз рӯйи талаботи вазни даврӣ, ин ҳар ду ҳичо дар охири пораҳои аввал омада ва ҳукми рукни охири мисроъро доранд. Аз ин ҷост, ки ҳукми як ҳичои дароз (кашида)-ро доранд.

Бахр: *мунсареҳи мусаммани матвии макшуф (максуф)*

Мисол:

Боз маро дар ғамат воқиаи ҷонӣ аст,
Дар дили зорам нигар, то ба чӣ ҳайронӣ аст.

- Басомад: 1. Оҳ, ба якборагӣ ёр ками мо гирифт...
2. Эй зи фуруғи руҳат тофта сад офтоб...

Ҷунин авзон аз чумлаи ҳуҷоҳангтарин вазнҳои шеърӣ ба ҳисоб меоянд ва ҷанбаи мусиқоиашон ҳам қавитар аст.

X. Вазн: фоъилотун мафоъилун фаълун

- v - - / v - v - / - -

Бахр: *хафифи мусаддаси маҳбуни аслам*

Мисол: Ногаҳ аз майкада фифон барҳост,
Нола аз ҷони ошиқон барҳост.

- Басомад: 1. Дар ҳавои ту ҷону тан бор аст...
2. Дил, чу дар доми ишқ манзур аст...
3. Ҷаннати курб ҷойи эшон аст...
4. Шод кун ҷони ман, ки ғамгин аст...
5. Ҳар диле, к-ӯ ба ишқ моил нест...
6. Сокӣ ар ҷоми май дамодам нест...
7. Ҳар киро ҷоми май ба даст уфтод...
8. Боз дил аз дари ту дур афтод...
9. Пушт бар рӯзгор бояд кард...
10. Рӯй намуд ёр, чӣ т-вон кард?...(а)
11. Рӯй намуд ёр чӣ т-вон кард?...(б)
12. Диљи ман ҷун ба ишқ моил шуд...
13. Ошкоро ниҳон кунам то ҷанд?...
14. Ҷун ту кардӣ ҳадиси ишқ оғоз...
15. Бе ҷамоли ту, эй ҷаҳонафрӯз [2].
16. Баркаш, эй дӯст, тир аз таркаш...
17. Диљу ҷонест бо мани муштоқ...
18. Ҳаббазо, ишқу ҳаббазо, ушшоқ!...
19. Эй маломаткунони беҳосил [3].
20. Нест коре ба онаму инам...
21. Мо дигарбора тавба бишқастем...
22. Ман, ки ҳар лаҳза зор мегириjam...

23. Гар зи ишқат чароғ афрузем...
24. Саҳл бошад ба тарки чон гуфтан...
25. Ошике тарки хобу хүр карда...
26. Эй рабуда дилам ба раъной...
27. Чй бувад гар ниқоб бикшой...

XI. Вазн: мафъулу мафоъйлу мафоъйлу фаъулун

- - v / v - - v / v - - v / v - -

Бахр: ҳазачи мусаммани ахраби макфуфи маҳзуф

Мисол: Сози тараби ишқ кй донад, ки чй соз аст,
К-аз захмаи он нух фалак андар таку тоз аст..

- Басомад:
1. Дар кўйи харобот касеро, ки ниёз аст...
  2. Чуз дидани рўйи ту маро ройи дигар нест...
  3. Хуррам тани он кас, ки дили реш надорад...
  4. Ногах бути ман масти ба бозор баромад...(а)
  5. Ногах бути ман масти ба бозор баромад...(б)
  6. Дар ман нигарад ёр дигар бор, кй донад?...
  7. Эй дил, чу дари хонаи хаммор кушоданд...
  8. Дил дар гираҳи зулфи ту бастем дигар бор...
  9. Рух сўйи харобот ниҳодем дигар бор...
  10. Соқй, зи шакарханда шароби тараб ангез...
  11. Ман боз раҳи хонаи хаммор гирифтам...
  12. Бар ман назаре кун, ки манат ошиқи зорам...
  13. Шояд, ки ба даргахи ту умре бинишинам...
  14. Афсус, ки боз аз дари ту дур бимондем...
  15. Мақсади дили ошиқи шайдо ҳама ў дон...
  16. Эй ёр, макун, бар мани беёр бубахшой...

XII. Вазн: фоъилотун фаъилотун фаъилун

- v - - / v v - - / v v -

Бахр: рамали мусаддаси маҳбуни маҳзуф

Мисол: Турраи ёр парешон чй хуш аст,
Қомати дўст хиромон чй хуш аст.

Басомад: 1. То кай аз дasti ту хуноба хурам?

XIII. Вазн: мафъулу фоъилоту мафоъйлу фоъилун

- - v / - v - v / v - - v / - v -

Бахр: музореъи мусаммани ахраби макфуфи маҳзуф

Мисол:

Як лаҳза дидани руҳи чононам орзуст,
Як дам висоли он маҳи хубонам орзуст.

Басомад: 1. То кай кашам чафои ту? Ин низ бигзарад...

2. Имрӯз ман, ки бе дилу бе ёр мондаам...
3. Ерон, ғамам хуред, ки ғамхор мондаам...
4. Он баҳт ку, ки бар дари ту боз бигзарам...
5. Хезед, ошиқон, нафасе шўру шар кунем...
6. Эй орзуи чону дилам з-орзуи ту...
7. Моно дамид бўйи гулистони субҳгоҳ...
8. Эй ҳар даҳан зи ёди лабат пурасал шуда...
9. Эй дўст, алғиёс, ки чонам бисўхтӣ...

XIV. Вазн: мафоъйлун мафоъйлун мафоъйлун мафоъйлун

v - - / v - - / v - - / v - -

Бахр: ҳазачи мусаммани солим

Мисол:

Маро гар ёр бинвозад, зихӣ давлат, зихӣ давлат,
В-агар дармони ман созад, зихӣ давлат, зихӣ давлат!

Басомад: 1. Мани ранчурро як дам напурсад ёр, чй- т-вон кард?...

2. Бутам аз ғамзаву абрӯ ҳама тири камон созад...
3. Агар як бор зулфи ёр аз руҳсор бархезад...
4. Сабо вақти сахар, гўйй, зи кўйи ёр меояд...(а)
5. Сабо вақти сахар, гўйй, зи кўйи ёр меояд...(б)
6. Маро аз ҳар чий мебинам, руҳи дилдор авлотар...
7. Наям чун як нафас бегам, дилам ғамхор авлотар...
8. Ба дasti ғам гирифторм, биё, эй ёр, дастам гир...
9. Тамошо мекунад ҳар дам дилам дар боғи руҳсораш...

10. Кучоӣ, эй зи чон хуштар, шабат хуш бод, ман рафтам...
11. Агар фурсат диҳад, чоно, фирокат рӯзаке чандам...
12. Диљӣ ё дилбарӣ, ё чон [4], ё чонон, намедонам...
13. Маро чуз ишқи ту чоне намебинам, намебинам...
14. Зи дил, чоно, ғами ишқат раҳо кардан тавон? Натвон...
15. Нигоро, аз сари кӯят гузар кардан тавон? Натвон...
16. Нигоро, аз висоли худ маро то кай чудо дорӣ...
17. Намедонам, чӣ бад кардам, ки некам зор медорӣ...
18. Чӣ хуш бошад, дило, к-аз ишқи ёри меҳрубон мири...
19. Нигоро, вақти он омад, ки як дам они ман боши...
20. Гар аз зулфи парешонат сабо барҳам занад мӯе...

XV. Вазн: фоъилотун фаъилотун фаъилун

- v - - / v v - - / - -

Баҳр: *рамали мусаддаси маҳбуни аслам*

Мисол: Аз дари ёр гузар натвон кард,

Рух сўйи ёри дигар натвон кард.

Басомад: 1. Эй, ки аз лутф саросар чонӣ...

XVI. Вазн: фаъилотун фаъилотун фаъилотун фаъилун

v v - - / v v - - / v v - - / v v -

Баҳр: *рамали мусаммани маҳбуни маҳзуф*

Мисол:

Ба ҳаробот шудам дӯш маро бор набуд.

Мезадам наъраву фарёд зи ман кас нашунуд.

Дар рукни аввали мисраи дуюми ин байт шоир ба ҷойи рукни фаъилотун (v v - -) фоъилотун (- v - -) овардааст, ки ҷоиз буда, ин ҳолат дар шумори ихтиёроти шоирӣ ба ҳисоб гирифта мешавад.

Басомад: Бо мани дилшуда гар ёр насозад чӣ кунам [5].

Таъқид. Тибқи меъёрҳои суннатӣ сурати дигари ин вазн ҳам ба ҷашм меҳӯрад, ки тағиیر дар рукни нахустин аст, ба таври зайл:

Вазн: фоъилотун фаъилотун фаъилотун фаъилун

-v - - / v v - - / v v - - / v v -

Баҳр: *рамали мусаммани маҳбуни маҳзуф*

Мисол:

Аз қарам дар мани бечора назар кун нафасе,

Ки надорам ба ҷуз аз лутфи ту фарёдрасе.

Басомад: 1. Гар ба руҳсори ту, эй дӯст, назар доштаме...

Аммо тибқи андоzaҳои арӯзи ҷадид ин ҷо аз як ихтиёри шоирӣ истифода шудааст: ба ҷойи фаъилотун (v v - -) дар рукни аввали мисроъҳо фоъилотун (- v - -) омадааст, ки тағиире ҷоиз мебошад. Бинобар ҳамин, дар натиҷагирии ниҳоӣ мо ҳар ду сурати мазкурро ба гунаи воҳид ба ҳисоб меоварем.

XVII. Вазн: фоъилотун мафоъилун фаъилун

- v - - / v - v - / v v -

Баҳр: *хафиғи мусаддаси маҳбуни маҳзуф*

Мисол:

Ҳар кӣ дар банди зулфи ёр бувад,

Дар ҷаҳонаш кучо қарор бувад.

Басомад: 1. Ваҳ, ки корам зи даст мебиравад...

2. Эй шуда ҷашми ҷони ман ба ту боз...

3. Диљи девона боз дар бари ишқ...

4. Эй зи рӯйи ту офтоб хичил...

5. Аз сафои маю латофати ҷом [6].

6. Хез, то қасди кӯйи ёр қунем...

7. Гар на савдои ёр доштаме... (a)

8. Гар на савдои ёр доштаме... (b)

Аз наводири истеъмоли назокати арӯзӣ дар авзони ғазалиёти Ироқӣ яке дигар ин аст, ки шоир дар оғози рукни аввали мисраи дувуми байти зерин як ҳичоро зиёд овардааст ва ин амал тибқи қоиди ихтиёроти шоирӣ ҷоиз мебошад:

Чуръае, к-он зи хок нест, дареғ,

Бар чу мани хокиҷе ҷарост ҳаром.

- v - - / v - v - / v v -

-- v - - / v - v - / v v -

Чунонки ба мушохїда мерасад, дар қолаби мазбур ҳичои “бар” беш аз қолаб ва ҳарфи “т” дар ҳичои “рост” (аз калимаи “чарост”) аз тақтєй соқит аст.

XVIII. Вазн: фоъилотун фаъилотун фаъилотун фаълун

-v - - / v v - - / v v - - / - -

Баҳр: *рамали мусаммани маҳбуни аслам*

Мисол:

К-охир ин тирашаби ҳаҷр ба поён ояд

В-охир ин дарди маро навбати дармон ояд.

Басомад: 1. Ман чӣ донам, ки чаро аз ту чудо афтодам?...

2. Гарчи дил хун кунӣ, аз хоки дарат нагрезем...

3. То кай аз дасти фироқи ту ситамҳо бинем...

Таъкид. Сурати дигари ин вазн ҳам ба назар мерасад, ки тағиیر дар рукни нахустини он аст:

Вазн: фаъилотун фаъилотун фаъилотун фаълун

v v - - / v v - - / v v - - / - -

Баҳр: *рамали мусаммани маҳбуни аслам*

Мисол: Бувад оёй, ки хиромон зи дарам боз ой,

Гираҳ аз кори фурӯбастаи ман бикшой.

Бидуни басомад.

Дар ин мисол истифодаи баракси ихтиёри шоирий ба мушохїда мерасад: маъмулан, дар рукни аввали мисроъ ба чойи фаъилотун (v v - -) фоъилотун (- v - -) истифода мешавад, vale дар ин чо акси ҳодисаи мазкур қобили мушохїда аст, яъне фаъилотун (v v - -) ба чойи фоъилотун (- v - -) омадааст. Дар натиҷагирии ниҳоӣ ҳар ду сурати мазкур ба гунаи воҳид ба ҳисоб меояд.

XIX. Вазн: фаъилоту фоъилотун фаъилоту фоъилотун

v v - v / - v - - / v v - v / - v - -

Ин вазн ҳам аз ҷумлаи авзонӣ даврӣ ба шумор меояд.

Баҳр: *рамали мусаммани машкул*

Мисол: Бикашам ба ноз рӯзе сари зулфи мушкрангаш,

Надиҳам зи даст ин бор, агар оварам ба ҷангаш.

Басомад: 1. Нарасад ба ҳар забоне сухани даҳони тангаш...

2. Чӣ қунам, ки дил насозам, ҳадафи ҳаданги ӯ ман...

3. Писаро, раҳи қаландар сазад ар ба ман намоӣ...

4. Зи ду дида хун фишонам зи ғамат шаби ҷудоӣ...

XX. Вазн: мафоъилун фаъилотун мафоъилун фаъилотун

v - v - / v v - - / v - v - / v v - -

Баҳр: *муҷтаси мусаммани маҳбун*

Мисол: Кучоӣ, ӯ дилу ҷонам, ки аз ғами ту ба ҷонам,

Биё, ки бе руҳи хуби ту беш менатавонам.

Басомад: 1. Чӣ муҷиб аст, ки бо мо сари ҷафо дорӣ...

2. Зи иштиёқи ту ҷонам ба лаб расид, кучоӣ...

XXI. Вазн: муфтаъилун мафоъилун муфтаъилун мафоъилун

- v v - / v - v - / - v v - / v - v -

Баҳр: *раҷази мусаммани матвии маҳбун*

Ин вазн аз ҷумлаи авзонӣ даврӣ буда, абёти дар ин қолаб сурудашуда зубаҳрайн мебошанд. Дар натиҷаи ба сурати қашида ҳондани ҳичзоҳи сеюми рукнҳои аввали ҳар ду пораи шеър (бинобар ҳукми вазни даврӣ) тақтєй зерин ба даст меояд, ки яке аз авзони нодири баҳри ҳафиф - ҳафифи мусаммани маҳбун мебошад:

фоъилотун мафоъилун фоъилотун мафоъилун

- v - - / v - v - / - v - - / v - v -

Мисол: Бар дари ёр ҳар саҳар маству ҳароб меравам,

Ҷоми тараб қашидаам, з-он ба шитоб меравам.

Басомад: 1. Моҳруҳон, ки доди ишқ орази лоларангашон...

2. Эй руҳи ҷонғизои ту, гашта ҳуҷаста фоли ман...

3. Эй дилу ҷони ошиқон шефтаи лиқои ту...(а)

4. Эй дилу ҷони ошиқон шефтаи лиқои ту...(б)

5. Эй ба ту зинда ҷисму ҷон, муниси ҷони кистӣ...

6. Эй зи ғами фироқи ту ҷони маро шикояте...

Аз наводири истеъмоли назокати арӯзӣ дар авзони ғазалиёти Ирокӣ яке дигар ин аст, ки шоир дар оғози рукни аввали мисрай дувуми байти зерин як ҳичро зиёд овардааст ва ин амал тибқи қоиди ихтиёrotи шоирий ҷоиз мебошад:

Чуръае, к-он зи хок нест, дареғ,

Бар чу мани хокие чарост ҳаром.

- v - / v - v - / v v -
- - v - / v - v - / v v -

Чунонки ба мушоҳида мерасад, дар қолаби мазбур ҳичои “бар” беш аз қолаб ва ҳарфи “т” дар ҳичои “рост” (аз калимаи “чарост”) аз тақтэй сокит аст.

XXII. Вазн: мустафъилотун мустафъилотун

- - v - / - - v -

Бахр: раҷази мураббаъи муррафал

Мисол:

Эй хуштар аз чон, охир, кучой?

Кай рӯйи хубат бо мо намой?

Басомад: надорад.

Ҳоло ба ҷойе расидем, ки бояд ҳамаи авзонро дар доираи гунчишишон ба баҳрҳои арӯзӣ ба ҳам биоварем. Барои анҷоми ин кор тартиби ҷойгузинии суннатии баҳрҳои аслию фаръиро интиҳоб мекунем:

1. Бахри **ҳазаҷ**:

1.1. Ҳазаҷи мусаммани солим: v - - / v - - / v - - / v - - (21 ғазал).

1.2. Ҳазаҷи мусаммани ахраби макфуфи маҳзуф: - - v / v - - v / v - - v / v - - (17 ғазал).

1.3. Ҳазаҷи мусаммани ахраб: - - v / v - - / - - v / v - - (10 ғазал).

1.4. Ҳазаҷи мусаддаси ахраби маҳбузи маҳзуф: - - v / v - v - / v - - (46 ғазал).

1.5. Ҳазаҷи мусаддаси маҳзуф: v - - / v - - / v - - (38 ғазал).

2. Бахри **Рамал**:

2.1. Рамали мусаммани маҳфуз: - v - / - v - / - v - / - v - (12 ғазал).

2.2. Рамали мусаммани маҳбуни маҳзуф: v v - / v v - / v v - / v v - (4 ғазал).

2.3. Рамали мусаммани маҳбуни аслам: - v - / v v - / v v - / - (5 ғазал).

2.4. Рамали мусаммани машкул: v v - v / - v - / v v - v / - v - (5 ғазал).

2.5. Рамали мусаддаси маҳзуф: - v - / - v - / - v - (31 ғазал).

2.6. Рамали мусаддаси маҳбуни маҳзуф: - v - / v v - / v v - (2 ғазал).

2.7. Рамали мусаддаси маҳбуни аслам: - v - / v v - / - (2 ғазал).

3. Бахри **раҷаҷ**:

3.1. Раҷази мусаммани матвии маҳбун: - v v - / v - v - / - v v - / v - v (7 ғазал).

3.2. Раҷази мураббаъи муррафал: - - v - / - - v - - (1 ғазал).

4. Бахри **музореъ**:

4.1. Музореи мусаммани ахраб: - - v / - v - - / - - v / - v - - (15 ғазал).

4.2. Музореи мусаммани ахраби макфуфи маҳзуф: - - v / - v - v / v - - v / - v - (10 ғазал).

5. Бахри **хафиҷ**:

5.1. Хафиҷи мусаддаси маҳбуни маҳзуф: - v - / v - v - / v v - (10 ғазал).

5.2. Хафиҷи мусаддаси маҳбуни аслам: - v - / v - v - / - (28 ғазал).

6. Бахри **муҷтас**:

6.1. Муҷтаси мусаммани маҳбуни маҳзуф: v - v - / v v - - / v - v - / v v - (7 ғазал).

6.2. Муҷтаси мусаммани маҳбуни аслам: v - v - / v v - - / v - v - / - (26 ғазал).

6.3. Муҷтаси мусаммани маҳбун: v - v - / v v - - / v - v - / v v - - (3 ғазал).

7. Бахри **мунсаҷ**:

7.1. Мунсаҷи мусаммани матвии макшуф (максуф) - v v - / - v - / - v v - / - v - (3 ғазал).

Хулоса, қабл аз натиҷагирий аз ин ҷустор бояд арз шавад, ки ба ҷуз аз баъзе тағириот, ки бо таваҷҷуҳ ба равиши интиҳоб кардаи мо дар мутолиоти арӯзии ғазалиёти Шайх Ироқӣ дар таъйини микдори бухур ва авзон ба амал омадаанду ҳамаашон ба масъалаи шаклшиносӣ гирех меҳуранд, боқӣ мо дар ҳама маврид бо хулосаҳои профессор Б.Мақсадов мувоғиқ ҳастем. Ихтилофи назар миёни мо, чунонки дар оғоз таъқид шуда буд, аз равиши суннатӣ ва ҷадиди мутолиоти арӯзӣ бармеояд.

Ҳамин тавр, мувоғиқи мутолиаи арӯзие, ки мо анҷом додем, таъдоди баҳрҳо дар ғазалиёти шоир ба 7 баробар аст, яъне дар муқоиса якто камтар мебошад. Бахри сареъро, ки тибқи нишондоди Б.Мақсадов 4 ғазал дар як вазни он суруда шудааст, мо пайдо накардем. Таъдоди авзон ҳам дар баҳрҳои ҳазаҷ, раҷаҷ ва мунсаҷеҳ якто камтар аст. Ихтилофи дигар дар наъви вазн мушоҳида мешавад: микдори вазн дар баҳри муҷтас дар ҳар ду баррасӣ ҳамгун, аммо вазни муҷтаси мусаддаси маҳбуни аҳаз: v - v - / v v - - / v - дар баррасии мо ҷой надорад, ба ивази он муҷтаси мусаммани

махбун: v - v - / v v - - / v - v - / v v - - шинохта шудааст. Ниҳоят, аз гуногунхонихое мебояд ёд кард, ки дар натиҷаи чигунагии ба ҳисоб гирифтани ҳизои охир ба миён омадаанд.

Аз төъдоди умумии ғазалиёти Шайх Ироқӣ 145 ғазал дар қолаби мусамман ва 157 ғазал дар чаҳорҷӯби мусаддас эҷод шудааст. Чунин басомадро, ки аз ҳамдигар ҷандон тафовути зиёд надоранд, нишонаи риояти ҳадди эътидол меҳисобем. Ин нишондиҳанда чунин маъни ҳам дорад, ки қулли авзони ғазалиёти шоир ба равиши умумии андеша ва ҷаҳонбинии ўдар таносубу тавозун қарор доранд.

Дар мизони арӯзии ғазалиёти Шайх Ироқӣ вазнҳое истифода шудаанд, ки аз лиҳози мусиқои қалом боиси тақвияти ҷанбаи хулоҳангии ғазалҳо гардидаанд. Дар ин росто, пеш аз ҳама таваҷҷуҳи Шайх Ироқӣ ба хулоҳангии қалом дар ашъори зubaхрайн қобили мушоҳида аст. Ғазалҳои дар авзони зерин сурудаи шоирро ба вазни дигар ҳам метавон ҳонду тақтесь кард:

а) Музореъи мусаммани аҳраб: - - v / - v - - / - - v / - v - -, ки вазни дигари он чунин аст: мунсарехи мусаммани махбуни макшуф: - - v - / v - - / - - v - / v - -;

б) Раҷази мусаммани матвии махбун: - v v - / v - v - / - v v - / v - v -, ки вазни дигари он чунин аст: ҳафиғи мусаммани махбун: - v - - / v - v - / - v - - / v - v -.

Авзони даврӣ низ дар тақвияти ҷанбаи мусиқоӣ дар шеър нақши муҳим доранд. Дар низоми арӯзии ғазалиёти Шайх Ироқӣ қолабҳои зерин аз ҷумлаи авзони даврӣ ба ҳисоб меоянд:

а) Ҳазаҷи мусаммани аҳраб: - - v / v - - - / - - v / v - - -;

б) Мунсарехи мусаммани матвии макшуф (максуф) - v v - / - v - / - v v - / - v - ;

в) Раҷази мусаммани матвии махбун: - v v - / v - v - / - v v - / v - v -.

Шайх Ироқӣ дар масъалаи истифода аз ихтиёроти шоирӣ дасти тамом дорад: қулли ихтиёроти маъмули шоирӣ дар авзони ашъори ўқобил мушоҳида аст. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки шоир аз имконоти савтии забон ва ҷанбаи мусиқои қалом огоҳона истифода кардааст.

АДАБИЁТ

1. Арӯзи Сайфӣ ва қофияи Ҷомӣ: ба тасҳеҳи Блоҳман, ба эҳтимоми Муҳаммади Фишоракӣ. - Текрон, 1372. - 101 с.
2. Шайх Фаҳрудин Ироқӣ. Девон (шомили ғазалҳо, тарҷооту таркибот, қасоид, мусалласот ва китъаот). / Шайх Фаҳрудин Ироқӣ; бо қӯшиши Б.Мақсадов. - Душанбе, 2014.
3. Мақсадов Бадриддин. Ҷустуҷӯ дар аҳвол ва осори Ироқӣ / Бадриддин Мақсадов. - Душанбе: Пайванд, 2009. - 555 с.
4. Нарзиқул Мисбоҳиддин. Муқаддимаи шеършиносӣ (вазни шеър) / Мисбоҳиддин Нарзиқул. - Душанбе: Сино, 2004. - 80 с.
5. Насириддини Тӯсӣ. Меъёр-ул-ашъор / Насириддини Тӯсӣ; таҳияи Урватуллои Тоир ва дигарон. - Душанбе: Ориёно, 1992. - 152 с.
6. Парвиз Нотили Хонларӣ. Вазни шеъри форсӣ / Парвиз Нотили Хонларӣ. - Текрон, 1367. - 303 с.
7. Урватуллои Тоир. Таҳқиқ ва таълими арӯз / Урватуллои Тоир. - Душанбе: Дониш, 1995. - 194 с.
8. Шамси Қайси Розӣ. ал-Мӯъҷам / Шамси Қайси Розӣ; муаллифи сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркунандай чоп Урватуллои Тоиров. - Душанбе: Адиб, 1991. - 464 с.

ЧАСТОТНОСТЬ И ЭСТЕТИЧНОСТЬ МЕТРИКИ ГАЗЕЛЕЙ ШАЙХА ИРАКИ

В данной статье на основе новых методов изучения проблемы познания метрики персидско-таджикского стиха рассматриваются частотность и эстетичность метрики газелей Шейха Ираки.

Если обратим внимание на газели Шейх Фаҳруддина Ибрагима ибн Бузургмехра ибн Абдулгаффора Джуволики Ҳамадани (1213-1289), известного как Ираки или Шейх Ираки, с точки зрения частотности метрики и эстетичности аруза, то наблюдаем красоту, доблесть и предел самовольных действий поэта в рамках персидско-таджикского аруза. Согласно исследованиям автора этих строк, число и размер в газелях поэта равно 7. Из общего количества газелей 145 написано в размере мусамман и 157 в размере мусаддас метрики ҳазадж, рамал, раджаз, музоре', ҳафиғ, муджтас и мунсарех. Метрическое изучение газелей Шейха Ираки показывает, что он, прежде всего, использовал те размеры, которые стали причиной ритмичности и эстетичности газелей, а также высокую степень музыкальности газелей поэта.

Ключевые слова: Шайх Ираки, газель, размер, метрика, двухразмерный, кольцевой размер, мелодия, частотность, эстетика.

FREQUENCY METRICS AND AESTHETICS OF SHEIKH IRAQI'S GAZELLES (A SHORT LYRIC POEM)

This article deliberates frequency and aesthetics metrics of Sheikh Iraqi's verses (gazelles) on the base of new method of studying problem of cognition Persian - Tajik poems' metrics. If you pay attention to Sheikh Fakhruddin Ibragim ibn Buzurgmehr ibn Abdulghafor Juvoliki Hamadoni's verses (gazelles)(1213-1289), as well as Iraqi or Sheikh Iraqi, with a point of view of frequency metrics and aesthetics aruza, you can viewpoint beauty, courage and limit unauthorized actions of the poet within the Persian – Tajik aruza. According to the research of mentioned authors poetries quantity and dimension equal to 7. In total, 145 poems have written in the size of mussaman and 157 in the size of musadas metric of khazaj, ramal, rajaz, muzore, khafif, mujtas and munsareh.

Sheikh Iraqi's verses (gazelles) metric learning showed that, first of all, he used that dimensions which became the reason of variety and aesthetics of poetries, also high level of musicality in poet's poetries.

Key words: Shaikh Iraqi, Gazelle, size, metric, dvukhyadernyj, ring size, ring tone, frequency, and aesthetics.

Сведения об авторе: *М. Нарзикул* – доктор филологических наук, профессор, декан факультета Таджикской филологии Таджикского национального университета

ОИДИ ТАЪРИХ ВА ВИЖАГИҲОИ «ЧИҲИЛ ҲАДИС»-ҲОИ МАНСУРИ ФОРСӢ

Ф.А. Камолов

Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
дар шаҳри Ҳӯҷанд

«Чиҳил ҳадис»-ҳои форсӣ навъи дувуми тарзи ифодаи забонии кутуби «Чиҳил ҳадис» дар адабиёти форсу тоҷик ба шумор меравад.

Аввалин «Чиҳил ҳадис»-и форсӣ ба тариқи наср аз ҷониби Абдуллоҳи Ансорӣ (соли ваф. 481/1088) ба қалам омада, пас аз ўадибону мутафаккирони зиёд, аз ҷумла Абӯҳафса Насафӣ (461–537/1068–1142), Абулғазли Майбудӣ (дар асри бҳ./12м. зиндагӣ кардааст), Муҳаммади Фаровӣ (соли ваф. 530/1135), Муҳаммад ибни Ҳусайн ибни Аҳмади Ҳалифа Нишопурӣ, Саъдуддини Тафтозонӣ (1313–1389), Мир Сайди Алии Ҳамадонӣ (1314–1386), Шаҳобуддин ибни Шамсуддин ибни Умарӣ Давлатободӣ (соли ваф. 848/1442), Ҳусайн Воизи Кошифӣ (соли ваф. 1505) ва дигарон анъанаи чиҳилҳадиснависии форсиро ривоҷ баҳшидаанд.

Дар «Чиҳил ҳадис»-ҳои форсӣ ҷанбаҳои аҳлоқӣ, ирфонӣ, адабӣ ва фалсафиро метавон ёдовар шуд.

Илова бар ин, «Чиҳил ҳадис»-ҳои форсӣ бо сабкҳои гунонгуни насрӣ ба қалам оварда шудаанд.

Дар таърихи чиҳилҳадиснависии форсу тоҷик зикри мақоми «Чиҳил ҳадис»-и Абдуллоҳи Ансорӣ маҳсус аст, ки дар наср иншо гардида, таркиби онро чиҳил ҳадиси салавот ташкил медиҳад. Яке аз вижагиҳои асосии ин асар дар он зохир мешавад, ки муаллиф тамоми манобеи ривояти аҳодисро сабт мекунад. Ба таъбири дигар, дар зимни бозгӯии аҳодис номи ровии он низ зикр шудааст. Ин китоб шомили муқаддима, чиҳил ҳадис дар мавзӯи фиристодани салавот ба Расули акрам (с) ва фазилатҳои он мебошад. Абдуллоҳи Ансорӣ дар муқаддима зикр карда, баҳши панҷуми китоби «Маориҷ-ун-нубувват»-ро маъҳази асосии китоби хеш қарор додааст. Муаллиф дар муқаддима пайравии хешро ба ҳадиси ҳифзи чиҳил ҳадис баён мекунад.

Қобили тазаккур аст, ки шайх Абдуллоҳи Ансорӣ аз мутасаввифини машҳури тариқат дар қуруни вусто ба шумор рафта, бо осори зиёде дар таърихи фарҳанги исломии форсу тоҷик ҷойгоҳи арзанде пайдо кардааст. Китоби мазкураш низ дар заминаи аҳодиси набавӣ низ фарогири завқу ҷаҳонбинии муаллиф маҳсуб шуда, масоил ва мушкилоти умдаи ҳаётӣ мазҳабиро таҷассум менамояд. Матолибе, ки дар ин асар шарҳу тафсир ёфтаанд, як нуктаи муҳимми таълимоти исломиро дарбар мегирад. Муаллиф ба маъҳази ҳар як матолиби ироакардаи хеш таваҷҷуҳи хос зохир менамояд. Аз ҷумла, дар тамоми масоил бештар ба китоби «Маориҷ-ун-нубувват» такъя мекунад, ки мавзӯи он дар фазоили салавот бар ҳазрати Муҳаммад (с) муқаррар шудааст. Ҳадиси аввал дар эҳсони масобеҳ аст, ки аз Расули акрам (с) чунин омадааст:

من صلی علی صلاة واحدة صلی الله علیه عشر صلوات وحطت عنه عشر خطیئات ورفعت له عشر درجات.

«Хочаи олам салаллоҳу алайҳи вассаллам чунин фармудаанд, ки ҳар ки бар ман як бор дуруд фиристад, Ҳақ таоло раҳмат фиристад ва аз даҳ гуноҳ барӣ созад ва дараҷаашро даҳчанд боло бардорад» [1, 4].

Академик Носирҷон Салимов дар китоби хеш оиди сабки насли мурсалро чунин муаррифӣ кардаанд: «Дар зеҳни мутарҷиме, ки бо китоби арабӣ сарукор дошт, низоми ҷумла ва таркиботи арабӣ таъсир боқӣ мегузошт. Аз назари соҳти ҷумла мушобаҳат бо арабӣ бештар дар кӯтакҳии ҷумлаҳои сода ва бо пайвандаки «ва» мусалсал кардани онҳо дар ҷумлаи мураккаб ба зуҳур омадааст» [8, 32].

Ҳамин тарик, ин асар дар шинохти аркони одобу аҳлоқи мазҳабӣ арзишу аҳамияти хосаэро қасб намуда, аз насли мазҳабӣ ва мурсал шаҳодат медиҳад. Китобати он дар Бухоро анҷом шудааст (соли китобат ва котиб маълум нест - Ф.К.), ки имрӯз дар захираи китобҳои нодири шуъбаи дастхатҳои Китобхонаи миллии ба номи Абулқосим Фирдавсӣ таҳти рақами 1274 маҳфуз аст.

Абӯхафс Начмиддин ибни Умар ибни Мұхаммад ибни Аҳмади Насафӣ (461–537/1068–1142) аз құмлаи мұхаддисони асрхои XI–XII шаш адад кутуби «Чиҳил ҳадис»-и мансурро ба забони форсӣ дар як китоб таълиф кардааст. Муаллиф дар аввал мұқаддима ва «Чиҳил қисса»-ро, ки ба рақами 40 иртибот доранд, мавриди ифода қарор дода, дар мұқаддима ҳадиси ҳифзи чиҳил ҳадисро чун санад барои таъкид карданы рақами 40, ки аходис аз он на каму беш бошанд, овардааст [5, 3].

«Чиҳил ҳадис»-и аввали Насафӣ дар мавзӯти қиссаҳо, масоили фикхӣ, ҷуғрофӣ, тиббӣ, фалсафӣ ва гайра иншо гардидааст [5]. Қиссаҳо дар «Чиҳил ҳадис»-и мазкур вобаста ба мавзӯҳо дар нуздаҳ қисм омадаанд:

Қиссаи Одами Сафӣ (а), ки Ҳудованд қолаби ўро дар чиҳил рӯз бино ниҳода буд; оид ба қиссаи Нӯҳ, ки вақти таҳқиқи дуои Нӯҳ то омадани тӯғон чиҳил сол буд; дар мавзӯи қиссаи ҷудо шудани Яъқуб аз Юсуф ба муддати чиҳил сол; қиссаи чиҳил шабу рӯз дар шиками моҳӣ зиндагӣ карданы Юнус; қиссаи омадани Таврот ва шунидани қаломи Ҳақ азза ва ҷалла аз ҷониби Мусои Калимуллоҳ дар муддати чиҳил шабонарӯз; воқеъ гардиданы Бани Исройл дар тих ба муддати чиҳил сол; қиссаи Довуд ва Ӯрмиё, ки он дар муддати чиҳил шабонарӯз воқеъ шуда буд. Ҳамин тариқ, қиссаҳои Сулаймон, Ҳавориёни Исо, Мұхаммади Мустафо (с), Абӯбакри Сиддиқ, Умар, Ӯсмон, Алӣ ва гайра низ омадаанд [5, 3-6].

Масъалаи бистум оид ба хислати муваххидон, аз масоили 21-ум то масоили 25-ум роҷеъ ба нисоб, ки вобаста ба рақами 40 дар мисоли ба чиҳил ғов рост омадани ҳаққи нисоб ба як ғови дусола, ба 40 уштур як уштури дусола, ба 40 гӯсфанд, як гӯсфанд ва гайра. Масъалаи 26 перомуни ҳукми шаръӣ, ки он ҷазоест, дар чиҳил тозиёна зада шудани марди қазфкунанда. Масъалаи 27-ум оид ба воқеъ будани ҷоҳи Ҷарим дар биёбони «Чиҳил Газист», масъалаҳои аз 28 то 32 оид ба масоили дар шиками модар ҷойгир шудани кӯдак, масъалаҳои аз 33 то 35 оид ба аҳқоми шаръӣ ва дуоҳо ва бокимонда масъалаҳо то адади 40 дар мавзӯи охират баён шудаанд [5, 17].

Насафӣ дар баёни масъалаи сиву нуҳум ва чиҳилум ҳадисеро бо ривояти Мұхаммад ибни Алии Ҳакими Тирмизӣ аз китоби «Илал-уш-шароерь» овардааст: «Даромадани дарвешони муъмин дар биҳишт ба чиҳил сол пеш аз тавонгари уммат бувад ва даромадани дарвешони кофир ба дӯзах ба чиҳил сол пас аз тавонгарони кофир» [5, 18].

Ҳамин тариқ, «Чиҳил ҳадис»-и Насафӣ дорои чиҳил масъала, ки 19-тои онҳо ба қиссаҳо ихтисос ёфта, дар бахши бокимондаи он мавзӯти мухталиф баҳс мекунанд, аммо 38 масъалаи мазкур аз аҳодис истифода нашуда, маъҳази онҳо Қуръони карим, таърих, ҷуғрофия, илми тиб ва дар баёни масъалаи 39 ва 40 аз ҳадиси фавқуззикр шарҳе тавзех ёфтааст.

Салмони Форсӣ аз Расули акрам(с) нақл мекунад, ки дар он чиҳил масоили асосии динӣ ифода шудааст ва Абӯхафси Насафӣ он ҳадисро ба чиҳил мавзӯъ тақсим намуда, чун асари мустақили анъанаи чиҳилҳадиснависӣ дар мачмӯаи хеш таълиф кардааст [5].

Насафӣ ҳадиси бисёрчанбаро бо забони арабӣ оварда, баъдан, тарҷумай онро ба забони форсӣ дар чиҳил қисм ифода менамояд. Ӯ худ ин қавлро таъкид кардааст: «Ин ҳадиси ҷомеъ аст мар бештар усулу фурӯи динро ва мо дар ҳар асле ва фаръе ёд кардем ва дар ҳар ҳабар аҳқоми ҷудогона бо аснод биёрем ва онро шарҳ кунем ва бар адади чиҳил таҳриҷ кунем, то асхобро аз мо фавоид бувад ва савоби он баъд аз гузаштагон ақрон боқӣ монад» [5, 42].

Аз ин ҷо пайдост, ки Абӯхафси Насафӣ дар баён ва тарҷумай аҳодис дар ин «Арбайн» насли мурсалро ба кор гирифтааст.

«Чиҳил ҳадис бо ривояти Салмон» дар шакли асари алоҳида, таҳти шумораи 1153 дар ҳазинаи дастнависҳои Пажӯҳишгоҳи шарқшиноси Ҷумҳурии АИ ҶТ нигаҳдорӣ мешавад, аммо муаллифи ин асар дар ин нусха зикр нашудааст.

Абӯхафси Насафӣ «Чиҳил ҳадис»-и савумро дар мавзӯи эътиқод ва илми қалом аз ҳадиси Пәёмбар (с) бо ривояти Абӯмұхаммади Таннүхӣ аз Ибни Умар нақл карда, онро низ дар чиҳил қисмат ифода кардааст. Ҳадиси мазкур аввал бо забони арабӣ баъд бо забони форсӣ мавриди шарҳ қарор гирифта буд.

Насафӣ «Чиҳил ҳадис»-и чаҳорум ва панҷумро ба мавзӯи илми фикҳ ва «Чиҳил ҳадис»-и шашуми Насафӣ ба мавзӯи ахлоқи мазҳабӣ баҳшида шуда, дар «Чиҳил ҳадис»-и ахлоқӣ ҳадисҳо барои баёни нахӣ хислатҳои разила ба таври мустанад омадаанд.

Ҳамин тариқ, Абӯхафси Насафӣ дар таълифи шаш «Чиҳил ҳадис» корҳои зеринро иҷро кардааст:

- а) дар якчанд мавзӯъ баён карданы шаш кутуби «Чиҳил ҳадис»;
- б) ба кор гирифтани усулҳои мухталифи баён;

в) муҳаққиқона эҷод кардан ва мураттаб соҳтани аҳодис дар «Чиҳил ҳадис»-ҳо.

Баёни мавзӯот дар осори мазкур муҳталиф ва бисёрсоҳавӣ буда, нависандай онҳо ҳангоми таълифи маҷмӯа аз усули қиссапардозии мансур, зикри панду хикмати мазҳабӣ ва гайра истифода кардааст. Насафӣ зарурати истифодай рақами 40-ро ба риштai таҳқиқ кашида, санадҳои гуногунро аз Қуръону ҳадис, таъриху фанҳои дигар чамъоварӣ кард.

«Чиҳил ҳадис»-ҳои Абӯҳафси Насафиро соли 1429 котибе бо номи Шайх Муҳаммад ибни Мавлон ибни Омирулҳофизи Самарқандӣ китобат кардааст. Асари мазкур иборат аз 57 саҳифа, таҳти шумораи 1359/1 дар захираи дастхатҳои Институти шарқшиноси ҶТ нигаҳдорӣ мешавад (5).

Адиби дигари охири асри XI ва ибтидои қарни XII Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Алии Фаровӣ чиҳил ҳадисро ба номи «Табиб-ул-қулуб» дар соли 500/1104 таълиф кардааст.

Фаровӣ дар муқаддима чунин менигород: «Ин китоб аст, ки ҷамъ карда бандай ниёзманд ба афви Ҳудои субҳонаҳу ва таоло Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Алии Фаровии Ҳарими аҳсаналлоҳу авоқибаҳу на аз баҳри тамаъ ё ҷазб кардани ҷоҳе ва моле, балки барои Ҳақ дӯстии қадим, ки дар миён буд ба амири аъзам ва ҷун дидам, ки ўро дар сӯҳбати аҳли ҳайр рағбате буд содик ва анфоси бузургони динро ҷӯянда ва толиби ҳақиқӣ шуда буд, ки Эзиди таоло вайро бад-ин дараҷа расонида ва ниёзе, ки ба рӯзгори ин тоифа медошт ва давлат, ки субҳи он аз машриқи дин барояд, поянда бошад иншоаллоҳи таоло ва китобро бар ҷиҳил аҳбори Мустафо саллаллоҳу алайҳи васаллам ниҳодам ва ҳар хабареро муаккад кардам ба ояте аз Қуръони қаломуллоҳи ғайри маҳлуқ, ки шифои дардҳо ва тарёки заҳрҳост ва қалиди ганҷҳост ва бо ҳар ояте ҳикояте аз ҳикоёти маҷоҳиҳ қаддасаллоҳу арвоҳаҳум (ки) лоқи он бошад, ҷамъ кардам, то ҳар ки аз ин китоб фасле мешунавад, синаи азизи ӯ ободон мешавад ва Ҳақ субҳонаҳу ва таолоро фаромӯш накунад, ки аз ҳама олам гузир аст ва аз Ҳудои олам ногузир аст» [4, 97-108].

Муллиф андаке поёntар перомуни номи ин асар сухан мекунад:

«Ва номи ин китоб «Табиб-ул-қулуб» ниҳодам, зоро ки ба ҳақиқат дардҳои дили азизонро табиб аст ва ин китоб дар он таъриҳ, ки «Миръот-ул-мулук» соҳта будам» ва он дар санаи ҳамсумиа иттифоқ афтода буд...» [4, 97-108].

Услуби баёни Фаровӣ ҳале равон буда, бо сабки ҳурросонӣ, яъне ба тариқи насли мурсал таълиф кардааст.

Нусҳаи ин асар дар китобхонаи «Нури усмония»-и Истамбул таҳти шумораи 957 маҳфуз мебошад, ки олим турк Абдулқодири Қурраҳон роҷеъ ба мавҷудияти «Табиб-ул-қулуб» дар маҷаллаи илмии «Адабиёт ва улуми инсонӣ» иттилоъ додааст.

Дар таърихи адабиёти форсӣ тоҷик намунаҳои дигари кутуби арбаниоти форсӣ низ ҷойгоҳи ҳоссе доранд, ки аз ҷумлаи онҳо «Арбайн»-и Абулғазли Майбадӣ мебошад. Ғаҳриддин Насриддинов перомуни «Қашғ-ул-асрор»-и Абулғазли Майбадӣ кори таҳқиқотӣ ба анҷом расонида, ҷунин меорад, ки «Абулғазли Майбадӣ» донандай илми ҳадис буд. Вай бо таъсири раҳнамоии ҳадиси машҳур китobi «Арбайн»-ро таълиф карда, ҳамагӣ як маротиба дар китobi тафсири ҳеш дар тафсири ояти «авалам ярав анно наътил арза нанқусуҳо мин атрофиҳо» ёдовар шудааст.... Вай баъди тафсири ояти мазкур ҷунин менависад: «... мо тафсири васеи ояти мазкуро дар китobi «Арбайн» овардем ва ба ҳар касе, ки лозим шавад, бояд ба ин китоб таваҷҷӯҳ қунад» [6, 12].

Абулғазли Майбадӣ тафсири Қуръони мацидро бо забони форсӣ ба анҷом расонида, дар шарҳи ояти фавқуззикр таъқид кардааст, ки талабгорон метавонанд тафсири васеи ояти мазкуро дар китobi «Арбайн» дарёфт қунанд. Аз ин рӯ, бо такия ба ин қавл метавон қайд кард, ки «Арбайн»-и мазкур ба забони форсии дарӣ таълиф шудааст.

Дар ганҷинаи дастхатҳои АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон төъдоди муайянӣ арбаниот нигаҳдорӣ мешавад. Дар феҳристи нусҳаҳои ҳаттии он силсилаи мутааддиди кутубе марбут ба аҳодиси набавӣ – тақрибан зиёда аз 40 нусҳаи шарҳу тафсири қавлу фармудаҳои ҳазрати Расули акрам (с) қайд шудаанд, ки барҳе аз онҳо то асри XV, то замони зиндагӣ ва ҳаёти Абдурраҳмони Ҷомӣ таҳия ва тасниф гардиданд. Онҳоро аз рӯйи шумора ва сифату ҳусусияташон ба ҷанд навъ метавон тақсим кард: аввалан, осоре дар маҷмӯи умумии фарғонии шарҳу тафсири аҳодис; сониян, осори марбут ба ҷиҳил ҳадиси набавӣ, ки бо номҳои умумии «Чиҳил ҳадис», «Арбайнот», «Аҳодис», «Тарҷумаи аҳодис», «Тарҷумаи арбайн» ва гайра маълуму машҳуранд; солисан, осоре дар шарҳу тафсири аҳодис, ки ҳарчанд номи «Чиҳил ҳадис»-ро надоранд, таҳти таъсири «Чиҳил ҳадис»-ҳои адабиёти форсӣ тоҷик тасниф шуда, ҷойгоҳи ҷунин осорро дар адабиёти қавӣ мегардонанд.

«Чиҳил ҳадис»-и Халифаи Нишопурӣ шомили чиҳил ҳадиси набавӣ бо матни арабӣ ва тарҷумай мансур буда, дар асри XIV (такрибан соли 730/1329) ба қалам омадааст. Муҳаммад ибни Ҳусайн китобати ин асарро дар хонақоҳи Нишопур асри XV дар ҳаҷми 4 саҳифа бо ҳатти насх дар когази мовароуннахрии сабзранги зарби турунҷдор ба анҷом расонидааст. Муаллиф дар муқаддима маъхази аҳодиси баргузидаашро маҳсусан қайд карда, барои гузиниши аҳодис ба ин муаллиф бештар китоби «Машориқ-ул-анвор»-и Носирмуҳаммад Ҳасан ибни Муҳаммади Саффонӣ хидмат кардааст. Ин асар зери шумораи 2079/6 дар ҳазинаи дастхатҳои Пажӯҳишгоҳи шарқшиносӣ ва мероси ҳаттии АИ ҶТ нигаҳдорӣ мешавад [7].

«Чиҳил ҳадис»-и Шаҳобуддин ибни Шамсуддин ибни Умари Давлатободӣ (соли ваф. 848/1442) дар шуъбаи дастхатҳои Китобхонаи миллии ба номи Абулқосим Фирдавсӣ таҳти рақами 1066 қарор дорад, ки ин асар ба тариқи насрӣ маснӯъ навишта шудааст. Муаллиф дар муқаддима перомуни «Чиҳил ҳадис»-и хеш сухан карда, чунин менависад:

«Ин муқаддимаи «Чиҳил ҳадис» бо тарҷумай мураттаб ва табаррукан ибтидоан бо ёддоштҳо ба масоилу ҳикояти мураккаб ба даҳ боб мубавваб карда омад, то ҳар кӣ бихонад ва бидонад ба муциби он кор қунад...» [2, 3].

«ар-Рисолат-ул-алийя фӣ аҳодис-ин-набавия» аз ҷумлаи асаре дар ин анъана маҳсуб меёбад, ки дар авоҳири асри XV, аниқтараш дар соли 855/1480 аз ҷониби Ҳусайн Воизи Кошифӣ (соли ваф. 910/1504) анҷом ёфта, нусхаҳои он дар манотики гуногуни дунё маҳфуз мондаанд, ки яке аз онҳо дар шуъбаи дастхатҳои Пажӯҳишгоҳи шарқшиносии АУ ҶТ таҳти шумораи 1603 қарор гирифта, аз 132 варақ (264 саҳифа) иборат мебошад.

Китобати нусхай мазкурро Дарвеш Илёс ибни Дарвеш Аббос баъди намози асри рӯзи шанбеи моҳи сафари соли 1080/1669 ба интиҳо расонидааст. Дигар аз нусхай ин асар дар китобхонаи Маръашии Ҷумҳурии исломии Эрон таҳти рақами 893 маҳфуз мебошад (3). Он аз муқаддима, ҳашт асл ва хотима иборат буда, ҳар як асл панҷ васлро дарбар мегирад. Кошифӣ дар муқаддимаи китоб оид ба ҳифзи 40 ҳадис аз Расули акрам (с) иқтибос оварда, ҳадиси ҳифзи чиҳил ҳадисро ҳарчанд ба тариқаҳои гуногун ривоят шудааст, саҳех мешуморад:

«Аmmo баъд ба маънои ин ҳадиси шариғи мұтабар, ба мазмуни ин ҳабари саҳехуласар, ки бо асониди саҳех он ба түркі шатто (бо тариқаҳои мұхталиф.-Ф.К.) ворид шуда, ки:

"من حفظ على أمتي أربعين حديثاً من أمر دينها حشره الله يوم القيمة فقيها عالماً."

Дар идома муаллиф перомуни чиҳилҳадиснависии ниёғон дар мавзӯоти мұхталиф ишора мекунад:

«Аксари он фузалои ҳар даҳиву муҳаддисони ҳар асрий бо истиҳроҷи арбайнот иштиғол намудаанд ва ҷамъи он бар анҳои мутанаввия ва анвои мұхталифа фармуда, дар ин навбат бо ин факири бебизоат ва ҳакири қалилулиститоат Ҳусайн ибни Алий ал-Воиз ал-Байҳақӣ алмуддай бил-Кошифӣ аз мулҳами гайбӣ ва ишорати ло рапбӣ ноғид шуд, ки «Чиҳил ҳадис», ки ҷомеи аксари усули ибодот ва мутаҷаммии айшин макорими ахлоқ ва маҳсенини ибодот бошад, ҷамъ қунад дар ҳашт асл» [3, 3].

Баъдан, мутафаккир соҳтори асари хешро аз ҳашт аслу 40 васл, ки бар ҳар як асл панҷ васл рост меояд ва номи китобро эълом мекунад:

«Ҳар асле муштамил бар панҷ васл ва ҳар васле мунтавӣ бар ҳадису нуктаи ҷанд ва муайяди ҳар ҳадисе ояте бо зиёдатии он қалом дар аввал эрод қунад ва аҳодиси дигар бо истиҳшод биёварад ва аз аబёт ва амсолу ҳикоят ва осору ҳақоиқу дақоиқ ва он чӣ муносиби вақт ва замон бошад, бар минассаи зухур ҷилва дихад ва ҷиҳати татмими фавоид ва такмили авоиди маонии аҳодис ба форсӣ баён қунад, чӣ нағъи он атам ва ҳатти он ашмал ва аам аст ва онро тухфаи маҷлиси ойл ва ҳадияи муснади волӣ ҳазрати нақобатпаноҳ..., номгузорӣ шуда ба «ар-Рисолат-ул-алийя фӣ аҳодис-ин-набавийя»...» [3, 4].

Доираи фароригирии мавзӯоти асар пурвуъсат буда, дар он масъалаҳои тавҳид, имон, ислом, наът, сифатҳои шахсиятҳои бузург ва авлиё, ибодот ва он чӣ мутааллиқ ба он, фазоилии Қуръон, давот, азкор, макорими ахлоқ, фазоилии инсон, авсофи радиа, разоилии ахлоқ, одоби аҳли салтанат ва аморот ва арбоби сарват, он чӣ тааллук ба азмина, амкина, албиса, атъима, ашриба ва гайра шарҳу тавзех ёфтанд [3, 3].

Мувоғиқи маълумоти Кошифӣ ҳар як васл аз мавзӯи як ҳадис иборат буда, баъд тарҷума ва шарҳи мансур, ҷанд нукта, ҳикоя, намунаҳо аз ашъори шуаро, шеърҳои арабиву форсии худи шоир, ояте аз Қуръони карим ва аҳодиси дигар вобаста ба мавзӯи ҳадис оварда ва гайра зикр шудааст.

Ин китоб дар асл асари мансур буда, абёт ва ашъори истифодашудаи шуаро ва худи Кошифӣ ҷолиби диққат мебошад. Нависандай асар сареҳан соли таълифи онро 885/1480 ва мақсади таълифашро дар шакли назм равшани андохтааст:

...Зи ҳаштсад фузун буд панҷоҳу панҷ,
Ки киштем аз ин нақд ганчинасанҷ.
Ба бозори лутфаш, ки дорулвафост,
Қабулӣ агар ёфт иқболи мост.
Биё, Кошифӣ, худнамоӣ макун,
Биқун бар дуо ихтисори сахун... [3, 263]

Ҳамин тарик, «Чиҳил ҳадис»-и Кошифӣ дар баёни мавзӯоти тавҳид, имон, ислом, аҳлоқ, фазилатҳо, наъти Расули акрам (с), зикри авлиё, ибодот (намоз, рӯза, закот, ҳаҷ) зикру тасобех, дуо, меҳрубониву раҳмдилий, адолат ва ғайра ба қалам омада, ба унвони яке аз осори мұътабар дар қаламрави чиҳил ҳадиснависии форсуз тоҷик шинохта шудааст. Асари ўз сарчашмаҳои пурбори адабиёти форсуз тоҷик ва фарҳанги исломӣ, баҳусус оёту аҳодис, қиссаҳову ҳикояҳои ирфонӣ маншаъ гирифта, муаллиф ҳам ба тарики наср ва ҳам ба тарики назм мавзӯи ҳадисро шарҳу тафсир кардааст.

Дар маҷмӯъ, мавҷудияти нусхаҳои фаровони кутуби «Чиҳил ҳадис» дар китобхонаҳои ватаниву хориҷӣ ва истифода шудани сабкҳои муҳталифи баён маонии аҳодис шаҳодат бар он медиҳад, ки анъанаи чиҳилҳадиснависӣ воқеан, дар қаламрави адабиёти форсуз тоҷик ривоҷу равнак дошта, дар ин замине адабони форсизабон барои таблиғи ғояҳои тамаддуни мазҳабиву фарҳанги миллӣ ба қаломи ҷаззоби адабона бо ривоҷдии сабкҳои мурсал ва маснӯъ хидматҳои шоёне ба сомон расонидаанд.

АДАБИЁТ

1. Анзорӣ Абдуллоҳ. «Чиҳил ҳадис» / Абдуллоҳ Анзорӣ // Нусҳаи шуъбаи дастхатҳои Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - №1274.
2. Давлатободӣ Шаҳобуддин Аҳмад ибни Умар. Чиҳил ҳадис / Давлатободӣ Шаҳобуддин Аҳмад ибни Умар // Нусҳаи шуъбаи дастхатҳои Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - №1066.
3. Кошифӣ Ҳусайн. ар-Рисолат-ул-алийя фӣ аҳодис-ин-нававийя / Кошифӣ Ҳусайн // Нусҳаи шуъбаи дастхатҳои Пажӯшишгоҳи шарқшиносии АИ ҶТ. - № 1601. – 204 с.
4. Қурраҳон Абдулқодир. Чиҳил ҳадиснависӣ дар адабиёти форсӣ ва таъсири он ба адабиёти турк ба тарҷумай ин осор / Қурраҳон Абдулқодир // Машаллаи илмии Донишкадай адабиёт ва улуми инсонӣ. – Техрон, 1967. - №1. – С.97-108.
5. Насафӣ Абӯҳафса Начмиддин Умар ибни Аҳмад. Маҷмӯаи «Чиҳил ҳадис» / Насафӣ Абӯҳафса Начмиддин Умар ибни Аҳмад // Котиб Шайх Муҳаммад ибни Мавлоно Омир-ул-ҳофизи Самарқандӣ. Нусҳаи шуъбаи дастхатҳои Пажӯшишгоҳи шарқшиносии АИ ҶТ, 833/1429. - №1/1359. - 56 с.
6. Насриддинов Ф. «Кашф-ул-асрор»-и Абулғазли Майбудӣ ва арзиши адабии он / Ф. Насриддинов. – Ҳуҷанд: АҚД, 2004. - 22 с.
7. Нишопурӣ Муҳаммад ибни Ҳусайн ибни Аҳмади Халифа. «Чиҳил ҳадис» / Нишопурӣ Муҳаммад ибни Ҳусайн ибни Аҳмади Халифа // Нусҳаи шуъбаи дастхатҳои Пажӯшишгоҳи шарқшиносии АИ ҶТ. - №6/2079. - 4 с.
8. Салимов Н.Ю. Марҳилаҳои услубӣ ва таҳаввули анвои наср дар адабиёти форсуз тоҷик (асрҳои XI-XIII) / Н.Ю Салимов. – Ҳуҷанд: Нури маърифат, 2002. - 400 с.

ОБ ИСТОРИИ И ОСОБЕННОСТЯХ ПЕРСИДСКИХ ПРОЗАИЧЕСКИХ «СОРОК ҲАДИС»-ОВ

В данной статье рассматривается история таджикско-персидских прозаических «Чиҳил ҳадис»-ов. В процессе исследования стало ясно, что первый «Чиҳил ҳадис (сорок ҳадисов)» был комментирован Ходжей Абдуллахом Анзори, а затем, после него следующие «Чиҳил ҳадис»-ы были комментированы таджикским языком такими литераторами как Абӯҳафса Насафи, Абулғазл Майбуди, Муҳаммад Фарови, Халифа Нишапури, Саъдуддин Тафтозони, Мирсайд Али Ҳамадони, Ҳусайн Воиз Кошифи и другими.

Кроме этого, определено, что религиозная проза была выражена с использованием видов стилистики как «мурсал» и «масну» в книгах «Чиҳил ҳадис».

Ключевые слова: мыслители, традиция, сорок ҳадисов, персы, использование, комментировать, стилистические особенности.

ABOUT THE HISTORY AND THE FEATURES OF PERSIAN'S "FORTY HADITH" PROSE FORM

This paper studies the history of writing of Persian's "Forty hadith" in prose form and its features. It reveals that the first writer of Forty hadith in Persian's prose form was Khoja Abulloh Ansory, and later Abuahafs Nasafy, Abulfazl Maibudy, Muhammad Farovy, Khalifa Nishopury, Sa'duddin Taftozony, Mirsayid Ali Hamadony, Husain Woiz Koshify and others continued this tradition.

Besides, the study shows that the books were written in "Mursal" and "Masnu" styles prose form.

Key words: scientists, tradition, forty hadith, the Persians, to comment, style features.

Сведения об авторе: *Ф.А. Камолов* – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры иностранных языков ИЭТ ТГУК. Телефон: 928-47-86-16. E-mail: Foteh122010@gmail.com

ТАСВИРИ СИМОИ ЗАН ДАР РОМАНҲОИ КАМЛЕШВАР

M.A. Нурова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

«Масълаи зан ва оиладорӣ, мақоми зан дар оила, гуфторҳои муҳаққиқон ва андешаҳо роҷеъ ба ҳуқуқ, мақом ва мартабаи зан дар ҷомеа дар тамоми замонҳо мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Адибон дар симои зан ва оила яке аз қувваҳои асосӣ ҷомеаро, ки ҳамеша ба ҳаракат ва изтироби ҷамъият такон мебаҳшад, пайдо намудааст. Адибони давр дар тасвири ҳусну латофати занону модарон андешаҳои гузаштагони худро тарафдорӣ намуда, ба гуфтори гузаштагон такя мекунанд. Ҳангоми тасвири симои зохирӣ ва олами ботинии қаҳрамонзанҳо камолоту ҳусну латофати беназири занону модарон васф мешавад» [6, 1].

Дар ҷомеаи имрӯза ҳам масъалаи зан яке аз проблемаҳои асосӣ ба шумор рафта, он на танҳо диққати донишмандонро ба худ ҷалб кардааст, балки ҳамчун як проблемаи бузурги тендерӣ дониста шуда, таваҷҷуҳи муассисаҳои бонуфузи давлатию гайридавлатиро низ ба худ ҷалб намудааст. Мо низ тасмим гирифтем, ки дар ин мақола симои занон-модарони ҳиндуро дар эҷодиёти яке аз адибони шинохтаи адабиёти ҳиндии даврони соҳибиستиклолии Ҳиндустон Камлешвар (1932-2007) мавриди таҳлил қарор дихем.

Агар пештар дар шароити феодалии Шарқ, ки зан аз аксари ҳуқуқҳо ва имтиёзҳо маҳрум буд, имрӯз зани ҳиндуро на танҳо бо мардон баробарҳуқӯқ дониста шудаанд, балки дар вазифаҳои давлатӣ низ мавқеи хосеро интихоб намудаанд.

Адибони Ҳинд дар тасвири зиндагии занҳо маҳорати хубе доранд. Аз замонҳои қадим то ба имрӯз садҳо занҳо ҳамчун қаҳрамони асосии асарҳои бадеӣ маълум мешаванд. Баъзе аз ин занҳо шаҳсиятҳои воқеии таъриҳӣ мебошанд, баъзеашон маҳсули бофтаи адибонанд. Маъмулан занҳои тасвиршуда, ҳусусан дар нақшҳои асосӣ қаҳрамонҳои мусбат мебошанд.

Камлешвар дар романҳои худ занҳои гуногунсиморо бо муҳаббат ва эҳтироми зиёде нишон медиҳад. Вай на танҳо тасвири симои зани ҳиндуро дод, балки кӯшиши нишон додани паҳлӯҳои ҳаёти онҳоро низ кардааст. Дар романҳои ў бештари занҳо босавод ва соҳибмâрифат ҳастанд, ки баъзан босаводии худро исбот ҳам мекунанд. Малтии романи «Гирдбод» («Кали андҳӣ»), қаҳрамонзани «Одами сеюм» («Тисра адмӣ»), Самлаи «Покистонҳо» («Китне Пакистон»), Тараи «Одами дар баҳр гумшуда» («Самудра мен кҳоя ҳуа адмӣ») аз қабили чунин симоҳо мебошанд.

Ҷагдиш Варма шавҳари Малти барои ба сиёsat ворид шудани ҳамсараваш дар аввал кӯмак кардааст. Ў чунин меҳисобад, ки «Дар соҳтори мамлакат занҳо низ бояд саҳмгузор бошанд. То он вакте ки занҳо, яъне нисфи аҳолии мамлакат дар ин соҳтор дasti моро нагиранд, ҳар кори ҳайри мо нотамом мемонад... Ин ниҳоят зарур аст, ки занҳои хонадони мо ба пеш қадам гузоранд ва дар ҳар кор дasti мардонро гиранд...» [1,5], вале баъдтар чун ба вазифаи давлатӣ мерасад, назди хонандай худ Малтии тамоман дигар пеш меояд. Ў бисёр худбину худпараст шуда, ҳусусияти образи манфири мегирад. Барои Малти бартараф намудани монеаҳо кори душвор бошад ҳам, вай онҳоро мушқил гуфта шикоят намекунад. Вай бо тамоми ҳастиаш кӯшиш мекунад ҳамаи воситаҳоро истифода бурда, он монеаҳоро бартараф намояд, чунки сухан дар бораи манфиати шаҳсии худи ў меравад.

Чунин кӯшишҳо барои қонеъ намудани талаботи Зайнаб,-қаҳрамони романи «Ман гунаҳкорам»-и Ҷалол Икромӣ низ мансубанд. Зайнаб аз пайи дилдодааш Муҳторроҳ сўйи деха пеш мегирад. Зайнаб бо ёрии дӯсташ, ки сардори шуъбаи маориф дар пойтаҳт буд, ба ҳайси намояндаи инспектори маорифи шаҳрӣ ба дехаи Лолазор сафарбар карда мешавад, дақиқтараш Зайнаб бо ҳоҳиши худ он ҷо равона шуд. Вале ҳадафи Зайнаб танҳо ба даст овардани ишқу муҳаббати маҳбубаш Муҳтор буд, на аз ин беш. Манфиати шаҳсии Зайнаб дар паҳлӯи дилдодааш будан асту бас. Аммо мансабпаратии Малти («Гирдбод»-и Камлешвар) ҳадафи дигареро дошт:

Малти торафт соҳиби обрӯю зиёди ҳамфирон мешавад ва ба вазифаҳои баланди давлатӣ сазовор шудан мегирад. Баробари ин, торафт равшантар мегардад, ки Малти манфиати худро на танҳо аз манфиати дигарон болотар медонад, балки аз манфиати оилавӣ низ афзалтар медонад. Камлешвар дар чунин ҳолат нисбат ба оила, аз ҷумла ба фарзанду шавҳараҷ ҳам то рафт бегонатар шудани зани худпарастро тасвир кардааст. Эҳсоси худпарастӣ ҳатто модар буданро ҳам аз хотир мебарорад. Адиб бисёр равшан ва бо донистани масъала нишон медиҳад, ки худпарастии Малти ба андозаи аз ҳад берун боиси талху тунд шудани муносибатҳои ў бо шавҳараҷ Ҷагибабу ва дuxтараш Лилий шудааст. Ҳамаи кӯшишҳои Малти дар

чалб намудани шавҳараш ба корхон шахсии худ, ки аслан дар чомеа мақоми олӣ ҳосил кардан буд, бенатиҷа мемонанд. Ин боиси боз ҳам бегонатар шудани зану шавҳар мегардад.

Малтӣ модари тамоми ҳалқ шуданист, дар ҳолате ки модари як оилаи худ шуда натавонист. Роман ба масъалаҳои сиёсӣ даҳлдор бошад ҳам, масъалаи ахлоқ дар асар мавқеи ҳосе дорад.

Қаҳрамони романи «Одами сеюм»-и Камлешвар Читра зани босавод аст. Вақти тӯй шудан падари Нареш дар бораи келини худ ба модари Нареш чунин мегӯяд: «Модари Нареш, Читра духтари босавод аст, ў ба кору бори ту дастёр наҳоҳад шуд» [2, 162]. Вале модари Нареш ўро чунин духтар намеҳисобад ва ин сабит ҳам мешавад. Дар баробари босавод буданаш Читра ба кори ҳона машғул аст. Мутахассиси забону адабиёт шуда ў мусаҳҳехӣ ҳам мекард. Вай ақидаҳои нисбат ба занҳо хато байдардо бо тамасхур танқид мекард. Нареш Читраго дар Дехлӣ танҳо партофта меравад. Дар ин ҳолат ҳам Читра ба таҳлука намеафтад. У ба ҳайси муаллима ба донишкада ба кор медарояд ва ду фарзанди худро нигоҳубин мекунад. Вақте ки Нареш хатои худро ислоҳ карданӣ мешаваду назди ҳамсарав бармегардад, Читра ўро намебахшад ва ба Нареш чунин ҷавоб медиҳад: «Ту ҳамин хел зиндагӣ карда метавонӣ, ман не... Ҷӣ тавре ки набошад, ман он қадар бечора нестам, то он дараҷае ки шумо ҳисоб мекунед» [2, 173].

Занҳои босаводу бомаърифати ҳинду нисбат ба дину мазҳаб ҳам нигоҳи худро дигар карданд. Самлаи романи «Покистонҳо» ба баъзе масоили атрофи дин ва ё мазҳаб ҷорибуда дигар бовар намекунад. У инсониятро аз ҳама муносибатҳо бештар меҳисобад. Самла зани мусулмон буд ва бо марди ҳинду оила барпо мекунад. Маҳз ҳамин ҷавонмард ўро аз таъқиби марди мусалмон, ки фикри таҷовуз ба номуси ўро дошт, ҳалос кард. Пас аз тақсимшавии Ҳиндустон ба ду давлати соҳибхуқӯқ, Самла роҳ сўйи Покистон дошт. Вақте ки як ҷавони ҳинду ўро бо меҳри зиёд ва ғамҳорию дилсӯзӣ аз таъқиби ҷавони мусалмон раҳо карда дар ҳонааш ҷой медиҳад, Самла мебинад, ки ин ҷавони ҳинду барои бадном нашудани ў ҳатто ҳонаашро ба ихтиёраш мегузорад ва худ дар ҳонаи ёру дӯстон сарпаноҳ мейбад. Оҳиста-оҳиста муносибати онҳо самимӣ мешавад ва Самларо назди аҳли деҳа ҳамсари худ эълон мекунад.

Симои Тара - қаҳрамони романи «Одами дар баҳр гумшууда»-и Камлешвар низ хеле ҷолиб аст. Оилаи онҳо деҳаи худро тарқ карда, бо умеди беҳтар намудани зиндагии худ ба шаҳр меоянд. Вале бо тезӣ мефаҳманд, ки дар маҷрои шаҳр чунин оилаҳои камбизоат ҳатто ҳастии худро гум мекунанд. Ба сарвари оила Шямлал бо сабаби солҳӯрда буданаш ҷойи кор ёфтани мушкил буд. Дар ин маврид ба Тара мүяссар мешавад, ки бар ивази чил рупияи моҳона дар меҳмонхонаи «Пайтарн ҳаус», ки ҳӯҷаинаш Ҳарбанс ном марде буд, ба ҳайси хизматгор ба кор шурӯъ кунад ва бо ин роҳ мушкилоти иқтисодии оилаи худро каме ҳал мекунад. «Гӯё талаботи ҳона танҳо ба моҳонаи чил рупия бошад... Ҳамин тарик, бо сабаби кам будани пул тамоми ҳонадон ба нестӣ мерасид» [4, 11]. Тара дар баробари нигаҳдории ҳона ҳарчи ҳониши бародару ҳоҳарашро низ ба уҳда мегирад. У ҳоҳарашро ба курси ҳамшираҳои тиббӣ раҳнамоӣ мекунад: «Имрӯзҳо ба ҳамшираҳои тиббӣ талаботи зиёд аст. Пас аз ҳатм кардан, дар ҳар ҷо кор пайдо карда метавонӣ» [4, 40]. Тара меҳост, ки ҳоҳару додараш ба по ҳезанд. Ин духтари меҳнатдӯст ва ғамхор на танҳо оиласо нигоҳубин мекард, ў бо ҷавони ҳамсоли худ Ҳарбанс дил бохта, бидуни маҳр (чиҳозе, ки ба падари домод дода мешавад) бо ў ҳонадор мешавад. Вай ҳамчун духтар маҳрупӯй надодааст. У аз аввал то охири зиндагӣ дастёри шавҳараш мешавад.

Камлешвар дар романҳояш нуқтаи назари худро нисбат ба занҳои босавод ва озод баён карда, соҳибхуқӯқии онҳоро тавсиф кардааст.

АДАБИЁТ

1. Камлешвар. Кали андҳӣ (Гирдбод) / Камлешвар. – Дехлӣ: Раҷпал енд санс, 2003. – 120 с.
2. Камлешвар. Самагра упаняс (Маҷмӯаи романҳо) / Камлешвар. - Дехлӣ. - 625 с.
3. Камлешвар. Китне Пакистан (Покистонҳо) / Камлешвар. – Дехлӣ: Раҷпал енд санс, 2004. - 363 с.
4. Камлешвар. Самудра мен ҳоя ҳуа адмӣ (Одами дар баҳр гумшууда) / Камлешвар. -Дехлӣ, 1984. - 210 с.
5. Камлешвар. Қаҳрамонҳои хикояи нав (Камлешвар. Най қаҳанӣ ке наяк) / Камлешвар; муҳаррир Аҷаря Сартҳӣ «Румӣ». – Дехлӣ: Ману Пракашн. - 296 с.
6. Шофакирова Р.М. Образ женщины-матери в "Шахнаме" Фирдоуси: дис...канд.филол.наук / Р.М. Шофакирова. - Душанбе, 2004. - 160 с.

ОПИСАНИЕ ОБРАЗА ЖЕНЩИН В РОМАНАХ КАМЛЕШВАРА

В современном обществе вопрос женщины считается одной из главных проблем, который привлекает внимание не только ученых, но и является большой гендерной проблемой, привлекшее внимание государственных и негосударственных учреждений.

Женщины выступают в роли главных героинь произведений писателей хинди с древних времен и до наших дней.

Один из знаменитых писателей современной литературы хинди Камлешвар в своих романах с нежностью рассказывая об индийской женщине, также старается описать их жизнь с различных сторон. В его романах в главной роли выступают грамотные и просвещенные женщины, такие как Малти героиня романа «Смерть» («Кали андхи»), героиня романа «Третий человек» («Тисра адми»), Самла - «Пакистаны» («Китне Пакистан»), Тара - «Человек, затерявшись в океане» («Самудра мен кхоя хуа адми»).

Ключевые слова: женщина, образ, литература, хинди, роман, грамотная, общество, современный, писатель.

DESCRIPTION OF THE IMAGE OF WOMEN IN THE NOVELS KAMLESHVAR

In the modern society, the question woman is considered one of the main problems, which attracts not only scientists, but also a big gender issue that has attracted the attention of state and non-state institutions.

Women act as the main heroines of works by writers from Hindi since ancient times till present day.

One of the most famous writers of modern Hindi literature were Kamleshvar in his novels fondly talking about Indian woman, also tries to describe their life on different sides. In his novels starring act educated and wise women such as Multi heroine of the novel "Death", the heroine of the novel "The Third Man" Samlah novel "Pakistan", Tara - "Man, lost in the ocean".

Key words: woman, image, literature, Hindi, novel, literate society, modern, writer.

Сведения об авторе: *М.А. Нурова* – кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой индийской филологии ТНУ

МУҚОИСАИ СОХТОРИИ ДОСТОНХОИ «ИСКАНДАРНОМА»-И НИЗОМИИ ГАНҶАВӢ ВА «ХИРАДНОМАИ ИСКАНДАРӢ»-И АБДУРРАҲМОНИ ЧОМӢ

**C. Дурманова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Искандар дар таърихи тамаддуни ҷаҳонӣ яке аз симоҳои барҷастаи таъриҳсоз ба ҳисоб меравад. Дар бораи корнамоию ҷаҳонгардӣ ва муборизаю қаҳрамониҳои ин симои таъриҳӣ адибони зиёде асарҳо оғаридаанд. Мавлоно Абдураҳмони Чомӣ низ дар пайравии гузаштагони ҳуд чун «Искандарнома»-и Низомӣ ва «Оинаи Искандарӣ»-и Амир Ҳусрави Дехлавӣ достони «Хирадномаи Искандарӣ» таълиф кардааст, ки мутобиқан бо онҳо панҷумин достони «Ҳафт авранг» мебошад. Аз ин устодони гузашта ба некӣ ёд намуда, Чомӣ дар фасли даҳуми «Хирадномаи Искандарӣ» чунин менависад:

Низомӣ, ки устоди ин фан вай аст,
Дар ин базмгаҳ шамъи равshan вай аст.
Зи вайрони Ганҷа шуд ганҷсанҷ,
Расонид ганҷи гӯҳарро ба панҷ.
Чу Ҳусрав ба он панҷа ҳампанҷа шуд
В-аз он бозуи фикраташ ранҷа шуд,
Кафаш буд аз он гуна гавҳар тиҳӣ,
Дихиш соҳт, лек аз зари даҳдаҳӣ.
Зар аз сим агарчанд бартар бувад,
Басе камтар аз дурру гавҳар бувад...
Чу ин чор шуд табъи ман комёб,
Кунун оварам рӯ ба панҷум китоб.
Ба як силк ҳоҳам, ки гавҳар кашид,
Хирадномаҳо, к-аз Сикандар расид [2, 245-246].

Чунонки дида мешавад, таваҷҷуҳи Чомӣ ба Низомӣ бештар буда ва Амир Ҳусравро эътироф карда бошад ҳам, «Ҳамса»-и ўро «басе камтар аз дурру гавҳар»-и Низомӣ донистааст.

Вазни достони «Хирадномаи Искандарӣ» ҳам чун анъана бар баҳри Мутақориби мусаммани мақсур / маҳзуф аст, ки арконаш ба фаъӯлун, фаъӯлун, фаъӯл/ фаъал баробар мебошад.

Бо вучуди он ки «Хирадномаи Искандарӣ»-и Абдураҳмони Чомӣ дар пайравии достони Низомӣ ва Амир Ҳусрав навишта шуда ва муаллиф дар мавзӯъ, вазн ва шакли достонсарӣ / маснавӣ/ ба талаботи назирасарӣ риоя кардааст, асари ў тамоман дигар мебошад.

Аз ин рӯ, хусусиятҳои сохтории ин маснавиҳоро ба таври муқоисавӣ аз назар мегузаронем.

Пеш аз ҳама, бояд қайд кард, ки достони «Хирадномаи Искандарӣ» нисбат ба достони «Искандарнома»-и Низомӣ ҳаҷман хеле хурд буда, он вусъати амалиёт ва нақли воқеаҳо, ки дар «Искандарнома» ҳаст, дар достони Ҷомӣ ба назар намерасад. Агар дар «Искандарнома» амалиёти Искандар ва саргузашти ў муфассал нақл ёфта ва асоси достонро ташкил карда бошад, дар «Хирадномаи Искандарӣ» ин тафсилот ҷой надошта ва образи Искандар танҳо чун воситае барои ифодаи афкори тарбиявӣ-ахлоқӣ ва фалсафии Ҷомӣ хизмат кардааст.

Табиатан, Абдурраҳмони Ҷомӣ ашъори панду ахлоқӣ ва ҳикматомезро писандида ва ба қиссаву «афсонаҳонӣ» майл надоштааст. Ба исботи ин даъвӣ чунин далеле овардан мумкин аст, ки Ҷомӣ маснавии «Ҳафт пайкар»-и Низомиро, ки саршори қиссаву афсонаҳост, ҷавоб нагуфта ва ба ҷойи он маснавии ахлоқӣ-фалсафии «Субҳат-ул-аброр»-ро сурудааст. Аз ин хусус худи Абдурраҳмони Ҷомӣ дар «Хирадномаи Искандарӣ» чунин менависад:

...Хираднома з-он ихтиёри ман аст,
Ки афсонаҳонӣ на кори ман аст.
Зи асрори ҳикмат сухан рондан,
Беҳ аз қиссаҳои кӯҳан хондан.
Зи Баҳроми Гӯраш нарондам сухун,
Накиштам ба боди худ он сарвбун.
Чу меъмории умр шуд ҳоктӯд,
Зи меъмории «Ҳафт пайкар» ҷӣ суд?!..
Шудам аз дигар баҳр гавҳарфишон
В-аз он кардам аброрро сабҳаҳон...[2, 246-247].

Албатта, ин хусусияти фардияти эҷодиёти Абдурраҳмони Ҷомӣ ба соҳти композитсияи достонҳои ў, аз ҷумла ба маснавии «Хирадномаи Искандарӣ» бетаъсир намондааст.

Маснавии «Искандарнома»-и Низомӣ аз ду қисмат-«Шарафнома» ва «Иқболнома»-иборат буда, таҳминан 10520 байтро дар бар мегирад. «Хирадномаи Искандарӣ»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ бошад ҳамагӣ 2 315 байт дорад.

Миқдори бобҳои муқаддимавии анъанавӣ, ки хоси шакли достонсароии адабиёти классикии форсу тоҷик буда, дар оғози достонҳои «Искандарнома» ва «Хирадномаи Искандарӣ» ҳам омадаанд, хеле гуногун буда, аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Дар қисмати аввали достони «Искандарнома» - «Шарафнома» баъд аз бобҳои анъанавии тавҳид, муноҷот, наът ва меъроҷи пайғамбар бобе дар собықаи назми китоб омадааст, ки бо ҳикояти тамсилие ба охир мерасад. Дар оғози ҳар фасл соқинома ва андарз ҷой дода шудааст.

Ин ҷо бояд қайд кард, дар қисмати дувум-«Иқболнома» низ бобҳои тавҳид, муноҷот, наът ва мадҳ ҳам оварда шудаанд. Дар ин қисмат ба ҷойи соқинома муганнинома ва ба ҷойи андарз афсона омадааст.

Дар боби дигар Низомӣ аз хубиҳои айёми ҷавонӣ ёд карда ва аз азоби пирию аҳволи вазнини худ шикоят намудааст. Ин гуна фикрҳо дар «Хирадномаи Искандарӣ» ҷой дошта бошанд ҳам, Ҷомӣ ба онҳо боби алоҳидае набахшидааст.

Дар ду боби баъдина Низомӣ аз аҳамияти маҳсуси «Искандарнома», бартарии он аз дигар достонҳояш ва таълими Хизр, ки гӯё маҳз ба навиштани ҳамин достон талқин карда бошад, сухан меронад.

Маро Хизр таълимгар буд дӯш,
Ба розе, ки н-омад пазирои гӯш.
Ки «эй ҷомагиҳори тадбири ман,
Зи ҷоми сухан ҷошнигири ман..
Ту гавҳар кан аз кони искандарӣ,
Сикандар худ ояд ба гавҳарҳарӣ». [7, 60-61].

Пас аз мадҳи Нусратуддин Абӯбакр /1191-1200/, ки мамдӯҳи Низомӣ аст, дар ду боби баъдина шоир таърихи ҷаҳонгирӣ ва корномаҳои Искандарро барои осонтар аз худ кардани мазмуни достон [7, 64-66] дар боби алоҳидае муҳтасар баён месозад. Боби дигар боз дар сабаби назми китоб буда, дар он шоир ҳамаи достонҳояшро баён кардааст. Ба ин мазмун, Ҷомӣ дар боби даҳуми достони худ сухан рондааст.

Бояд қайд кард, ки мадҳи малик Изудуддин Масъуд ибни Арслон дар қисмати дуюми достон «Иқболнома» дар охири достон, пеш аз фасли «Анҷомиши «Иқболнома» омадааст. Бо ҳамин бобҳои муқаддимавии «Шарафнома» ба охир расида ва асли достон оғоз меёбад.

Бобҳои муқаддимавии маснавии «Хирадномаи Искандарӣ» нисбатан дигар хел таркиб ёфтаанд.

Пас аз бобҳои тавҳид, муночот ва меъроҷ мадҳи хоча Убайдуллоҳи Аҳрор ва Султон Ҳусейни Бойқаро омадааст [1, 917-920]. Дар боби баъдина Ҷомӣ ба саволи чаро дуoi аксари мазлумон бечавоб мемонад, чунин ҷавоб медиҳад: факат дуoi ҳамон кас мустаҷоб аст, ки ҳуд ситам бар касе ё ҷизе раво надида бошад, вале дар амал чунин шахсон хеле кам вомехӯранд. Ин боб бо муроҷиат ба соқию мутриб ба охир мерасад. Якҷоя омадани муроҷиат ба соқию мутриб дар достонҳои Амир Ҳусрав ва Ҷомӣ ба он далолат мекунад, ки онҳо достонҳои ҳудро пайванди ҳарду қисмати маснавии Низомӣ ҳисобидаанд. Дар достони Низомӣ Дар қисмати аввал соқинома ва дар қисмати дувум муганиннома

Боби баъдинаи «Хирадномаи Искандарӣ» дар насиҳати фарзанд омадааст. Дар «Искандарнома» бошад, боби насиҳати фарзанд дар охири китоби «Шарафнома» оварда шудааст.

Дар боби таваккул вобаста ба таълимоти фалсафаи нақшбандӣ Ҷомӣ менависад, ки инсон набояд ба умеди ҳудо шуда аз ҷустуҷӯйи ризқи ҳуд даст қашад. Вале талаби рӯзӣ инҷунин набояд мақсади асосии ҳаёти инсонро ташкил кунад. Дар ҳикояти тамсилӣ баъди аз боб овардашуда нақл карда мешавад, ки чӣ тавр шахсе аз корвон ҷудо шуда, ба саҳрое меафтад ва дар он ҷо пиразанеро дучор меояд, ки гизояш қалтакалосу мори ҳушкида буд. Ба саволи он ки ҷаро ӯ майли шаҳр намекунад, пиразан чунин ҷавоб медиҳад:

Бигуфто, ки ҳар ҷо ки шаҳру дех аст,
Яке сифла бар ҳалқ фармондех аст.
Қаноат намудан ба нокому ком,
Бад ин ногувор обу ноҳуш таом.
Аз он бех, ки баҳри шикам биҳраде,
Бувад зери фармони ҳамчун ҳудӣ [1, 925].

Дар боби баъдӣ, ки ба сабаби назми китоб баҳшида шудааст, Ҷомӣ ба эҷодиёти гузаштагони ҳуд- Низомии Ганҷавӣ ва Амир Ҳусрави Ҷаҳлавӣ баҳои баланд дода, дар пайравии онҳо эҷод кардани маснавиёти ҳудро зикр мекунад:

Кунун кардаам пушти ҳиммат қавӣ,
Диҳам маснавиро либоси навӣ.
Кӯҳан маснавиҳои пирони кор,
Ки мондаст аз он рафтагон ёдгор.
Агарчи равонбахшу ҷонпарвар аст,
Дар ашъори нав лаззати дигар аст.
Ба ҷандин ҳунар пир оростаст,
Вале на чу ҳубони навхостаст.
Дили навниҷони қӯйи умед,
Хати сабз ҳоҳад, на мӯйи сафед [5, 245].

Дар ҳикояти тамсилӣ дар анҷоми ин боб омада гуфта мешавад, ки набояд ба умеди нася шуда, ҷизи нақдро аз даст дод.

Бо ҳамин қисмати муқаддимавии «Хирадномаи Искандарӣ» ба охир расида, асли достон сар мешавад.

Як ҳусусияти фарқунандаи шакли достонҳо дар соҳти бобҳои ҷудогона зоҳир мешавад. Дар қисмати аввал – «Шарафнома» бобҳо номи муайян надоранд, чунки дар чопҳои гуногуни ин асар онҳо аз ҳамдигар хеле фарқ мекунанд. Гуфтан мумкин аст, ин сарлавҳаҳо аз тарафи котибони баъдина гузашта шудаанд. Дар қисмати дуюм, яъне «Иқболнома» бошад, афсонаҳои овардашуда унвонгузорӣ шудаанд. Ба монанди «Афсонагӯйи шубон», «Афсонаи Аршимедис бо қанизаки чинӣ», «Афсонаи Морияи Қибтия», «Афсонаи ҳурросонӣ ва фиреб додани ҳалифа», «Афсонаи нонвои бенаво ва тавонгарии вай ба толеи писар»ва ғайра [8, 551-556].

Дар «Хирадномаи Искандарӣ» сарлавҳаи бобҳо бо забони содаву равшан навишта шуда, аз онҳо маъни мухтасари ҳар бобро пай бурдан мумкин аст. Ин ҳусусият бештар дар сарлавҳаи ҳикоятҳои тамсилӣ ба назар мерасад. Ҷунончи: «Ҳикояти он ход, ки гӯш ба афсонаи ғук ниҳода ва нақд ба умеди нася аз даст дод», «Муоразai ҳаким ва лаиме, ки сурати ин чун сирати он ороста буд ва сурати он чун сирати ин пироста», «Ҳикояти он шутур, ки ба машварати рӯбоҳ дар об ҳусбид ва ба охир бори вай гаронтар гардид» [5, 247-252, 263] ва ғайра.

Ҳар боби маснавии Низомӣ ба чунин қисматҳо тақсим мешавад:

- 1) соқинома (дар қисми дуюм-муганиннома);
- 2) қисмати муқаддимавӣ, ки бештар характеристи пандуахлоқӣ дорад;
- 3) қисмати асосӣ, ки аз саргузашти Искандар нақл мекунад;

4) дар қисмати хотимавӣ нолидани Искандарус ба марги падар, анҷоми рӯзгори ҳакимон, анҷоми рӯзгори Низомӣ омадааст.

Соҳти бобҳои чудогонаи «Хирадномаи Искандарӣ» ба тариқи зайл аст:

- 1) сарлавҳаи боб, ки маъни мухтасари онро ифода мекунад;
- 2) қисмати асосӣ, ки лаҳзае аз ҳаёти Искандарро дар бар мегирад;
- 3) ҳикояти тамсилӣ, ки аксар ба таквияти байтҳои охири боб омадааст;
- 4) муроҷиат ба соқию мутриб;

5) дар қисмати хотимавӣ нудбаи даҳ ҳаким ба баъди марги Искандар ва таъзияи гуфтани панҷ ҳаким модарашро, узр хостани модари Искандар аз ҳакимон ва таъзияномаи Арасту ба модари Искандару ҷавоби модар ба Арасту овада шудааст.

Низомӣ дар «Искандарнома» баъзан, аз ҳикоятҳои тамсилӣ истифода намудааст, ки ба тасдики ин ё он фикр омадаанд. Вале дар достон нақшай муайяне дар истифодаи ин ҳикоятҳо вучуд надошта ва онҳо ягон ҳусусияти шаклсозиро иҷро накардаанд. Дар маснавиҳои Амир Ҳусрав ва Ҷомӣ бошад ҳикоятҳои тамсилӣ ӯзви ҳатми ҳар боб ба шумор рафта, нақши муайяне дар барқарор шудани шакли он бозидаанд. Ҳикоятҳои тамсилӣ дар «Хирадномаи Искандарӣ» дар анҷоми хирадномаҳои ҳакимон ҳам, ки ба саргузашти Искандар алоқаи бевосита надоранд, оварда шудаанд.

Агар дар манзумаи Низомӣ равияи достонсароии Фирдавсӣ давом ёфта ва оҳанги қаҳрамонӣ пурқувват бошад, дар достони Ҷомӣ диққати асосӣ ба гуфтаҳои ҳикматомези ҳакимон-ба хирадномаҳо равона карда шудааст.

Дар қисмати дуюми «Искандарнома»-и Низомӣ хирадномаҳои Арасту, Афлотун ва Суқрот оварда шудааст, vale дар достони Ҷомӣ ба онҳо хирадномаҳои Букрот, Файсугурас, Асқалибус, Ҳармис, Искандар ҳамроҳ карда шудааст, ки масъалаҳои зиёди пандуахлоқиро оид ба тарзи мамлакатдорӣ, одобу рафтори инсон дар ҷамъият, сифатҳои шоҳи одил, масъалаҳои маргу зиндагӣ, оғариниши олам ва гайра дар бар гирифтаанд. Аз ин қиёс метавон мактубҳои модари Искандар, Арасту, сӯҳбати шогирдони Арасту, мубоҳисай бараҳманҳои ҳинд, ҷавобҳои мардумони покизарӯзгор, насиҳатҳои фариштаи қӯҳи Қоф ва нудбаи ҳакимонро дар марги Искандар ба ҳамин гурӯҳ дохил намуд.

Як ҳусусияти фарққунандай достонҳо дар тасвири образҳои бадӣ зоҳир мешавад. Низомӣ образи Искандарро мувоғики идеалҳои иҷтимоию инсондӯстии ҳуд дар се нақша: Искандар - кишваркушо, Искандар - ҳаким ва Искандар – пайғамбар оғаридааст. Алоқамандона бо ин мақсаду вазифаҳо маснавии Низомӣ ба се қисмат тақсим мешавад.

Дар достони Ҷомӣ консепсияи умумии Низомӣ оид ба Искандар риоя шуда бошад ҳам, он се қисмати маснавии ўдида намешавад. Дар ҳусуси давраҳои ҳаёти Искандар бошад, мо на аз гуфтаҳои бевоситаи Ҷомӣ, балки аз оҳанги баёни ўхабардор мешавем.

Забони маснавии Ҷомӣ ҳам восита ба системаи муайяни ақидаҳояш, ба нақшу вазифаи забони адабӣ дар ҷамъият доштааш, аз забони достони Низомӣ фарқ мекунад. Бар хилоғи забону услуби душворфаҳми «Искандарнома»-и Низомӣ, ки аз қалимаҳои ибороти арабӣ ва истилоҳоти илмии фаровон истифода намудааст, достони Ҷомӣ хеле равону сода аст.

Нихоят, ба суханони Е.Э Бертельс метавон гуфт, ки «назираро тақлид гуфта, тасаввур кардан чи тавр нодуруст аст, ҷониши мөҳияти асосии ин ҳодиса дар тақлид набуда, балки ба он навоварӣ вобаста аст, ки шоир ба мавзӯъ дохил мекунад. Ба замми ин, ин тағиирот комилан ва аксар вақт ба дигаргун шудани тамоми консепсия гирифта мебарад» [6, 363].

Табиатан адиби навовар будани Абдураҳмони Ҷомиро таъкид намуда, Абдунабӣ Сатторов, донишманди варзида ва мӯҳаққиқи осори шоир дар ин бора ҷунин менависад: «Навоварии ў (Абдураҳмони Ҷомӣ) ҳам дар маъни ва мазмунҳои тозаву неки осори гаронбаҳои адабӣ ва ҳам дар шакли муносибу зебои онҳо зуҳур кардааст» [3, 88]. Дурустии ин мулоҳиза дар мисоли маснавии «Хирадномаи Искандарӣ» ба кулӣ тақвият мейбад.

Ҳамаи ин ҳусусиятҳои шакливу бадеии достони «Хирадномаи Искандарӣ» нишон медиҳад, ки Абдураҳмони Ҷомӣ дар эҷоди маснавии мазкур дар банди тақлиди пешгузаштагони ҳуд намонда, суннатҳои достонсароиро эҷодкорона аз ҳуд кардааст ва чӣ дар шакл ва чӣ дар мазмун навовариҳо намудааст.

Бар хилоғи маснавии «Искандарнома», ки оҳанги пурқуввати қаҳрамонӣ дорад, фикрҳои пандуахлоқӣ дар «Хирадномаи Искандарӣ» мавқеи голибиятро соҳибанд, оид ба корҳои мамлакатдорӣ, мӯомилаву рафтор, аҳамияти хирад, бо дониш боз шудани мушкилоти инсонӣ, аз муҳити одамони бад дур будан, ба

дармондагон кӯмак расондан, зидди ситамкорӣ, аҳамияти адлу дод, ба ҳалли ҳар кор бо аҳли он қадам ниҳодан, зидди хирс, тамаъ ва гайра як миқдор пандҳои ҳикматомез дида мешавад. Ин маҳсусиятҳо аз ҷаҳонбинӣ, истеъдод ва табии мустақилу навҷӯйии Абдурраҳмони Ҷомӣ гувоҳӣ медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Абдурраҳмони Ҷомӣ. Маснавиҳои «Ҳафт авранг» / Абдурраҳмони Ҷомӣ; тасҳехи Муртазо Мударриси Гелонӣ. – Техрон, 1385. - 1049 с.
2. Абдурраҳмони Ҷомӣ. Осор / Абдурраҳмони Ҷомӣ. - Душанбе: Ирфон, 1964. - Ч. 5. – 358 с.
3. Абдунабӣ Сатторзода. Афкори адабӣ ва эстетикии Абдурраҳмони Ҷомӣ / Абдунабӣ Сатторзода. - Душанбе, 1975.
4. Афсаҳзод А. Рӯзгор ва осори Абдурраҳмони Ҷомӣ / А. Афсаҳзод. - Д.: Дониш, 1981.
5. Афсаҳзод А. Ҷомӣ – адаб ва мутафаккир / А. Афсаҳзод. - Душанбе: Ирфон, 1989.
6. Бертельс Е.Э. Низами и Фузули / Е.Э. Бертельс // Изб. Труды. - Москва, 1962. - 533 с.
7. Бертельс Е.Э. Роман об Александре и его главной версии на Востоке / Е.Э.Бертельс // Изб. Труды. Навои и Джами. - М., 1965. - С.363.
8. Низомии Ганҷавӣ. Куллиёт / Низомии Ганҷавӣ. - Душанбе: Ирфон, 1984. - Ч.4. – 495 с.
9. Низомии Ганҷавӣ. Ҳамса / Низомии Ганҷавӣ: таҳияи матн бо муқаддима ва луготу тавзеҳот аз Алии Муҳаммадии Ҳуросонӣ ва Мубашшир Ақбарзод. – Душанбе: Адаб, 2012. – 672 с.

СТРУКТУРНОЕ СРАВНЕНИЕ ПОЭМ «ИСКАНДАРНАМЕ» НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ И «ХИРАЛНАМЕ ИСКАНДАРИ» АБДУРРАХМАНА ДЖАМИ

«Искандер-наме» гениального азербайджанского поэта Низами Гянджеви наиболее крупное произведение поэта и его наиболее значительный вклад в сокровищницу мировой литературы. В ней нашли самое полное и яркое выражение общественные и философские взгляды поэта, его блестящее поэтическое мастерство. 'Искандер-наме' является одним из непревзойденных произведений мировой литературы.

В своей поэме «Хиралнаме Искандари» Джами рассматривает мудрое царствование и идеи мудрого шаха. Мудрое правление характеризуется Джами как основание для всестороннего воспитания царенаследника, умелого подбора чиновников на основе их деловых качеств, всемерной заботе о народе, защите малоимущих, проведение политики служения интересам подданным.

Ключевые слова: «Искандер-наме» Гянджеви. «Хиралнаме Искандари» Джами, совершенный человек, справедливость, благородство, великодушие, снисходительность.

STRUCTURAL COMPARISON OF POEMS "ISKANDARANI" NIZAMI GANJI AND HERDNAME ISKANDARI"ABDURRAHMAM JAMI

"Iskander-nameh" genius Azerbaijani poet Nizami Ganiavi the major work of the poet and his most significant contribution to the Treasur of world literature. It found the most complete and vivid expression of social and philosophical views of the poet, his brilliant poetic skill. 'Iskender-name' is one of the unsurpassed works of world literature.

In his poem "Herdname Iskandari" Jami considers wise reign and ideas wise Shah. Wise leadership is characterized by Jami as the basis for a comprehensive education of catenalecta, skillful selection of officials on the basis of their merit, comprehensive care for people, protection of the poor, the policies serve the interests of the subjects.

Кев words: Iskander-nameh" Ganjavi, "Herdname Iskandari" Jami, a perfect man, justice, nobility, generosity, Forbearance.

Сведения об авторе: С. Дурманова – соискатель Таджикского национального университета

РӮХИЯИ ИРФОНИИ ШЕҶРИ МИР САЙИД АЛИИ ҲАМАДОНӢ

К. Қодиров
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Барҷастатарин васоил ва авомили ирфон шеър аст, ки мавриди таваҷҷуҳи бузургони ирфон қарор гирифтааст. Пешвоёни ирфон ба мавзӯи муҳабbat ва ишқ пардохтанд ва шеърро дар ривоҷи он ба дараҷаи комил расониданд. Вақте ки орифон ба мавзӯи муҳабbat ва ишқ пардохтанд, шеър нақши муҳимтарero дар ин мавзӯ гирифт ва ирфон такомул ёфт. Ирфон дар таҳаввулот ва такомули шеър низ нақши муҳим доштааст.

Орифи аҳли дил ва соҳибзавқ Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ пайваста дар фазои хаёлот ва эҳсосот шеъри хешро тавонист бо беҳтарин зебоӣ эҷод кунад. Шеъри ирфонии ў бо шӯру шавқ асбоби муҳим дар пешрафти ирфон гашт. Дар ашъори Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ миёни шеър ва ирфон робитаи муштараки маънавӣ ба миён омад.

Дар ин робита, дар шеъри ирфонии Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ мағҳум, истилоҳоту луғатҳо ба вучуд омаданд. Истилоҳоти истифодакардаи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ҳар кадом маънои ирфонӣ дошта, ба маъни махсус истифода карда шудаанд, зоро ў он мағҳумҳои зебои ирфониро, ки манзури ў буд, ба мардум ошно

сохт. Худи ў низ мақсаду манзураш аз он лугат ва истилоҳот хирадмандона сухан гуфтан буд, то ин ки дар гуфтаҳои хеш калимоти маъмули толибон ва соликонро қарор дихад:

Ҳар он чон, к-аз ғамаш бар вай рақам нест,
Надимаш дар ду олам ҷуз надам нест.
Диле, к-аз дарди ў дармон насозад,
Вучуди ў ба маъни ҷуз адам нест.
Саре, к-аз сирри маъни боҳабар шуд,
Дар ў гунҷоиши шодию ғам нест.
Ҷаҳон аз акси рӯяш гашта равшан,
Агар он гаҳ набинад, ҳеч ғам нест,
Ту марҳам нестӣ маҳрум аз онӣ,
Раҳи номаҳрамон андар ҳарам нест.
Ҳичоби туст ин ҳастии мавхум,
Ки ҳаргиз нур бо зулмот ба ҳам нест.
Чу дар дарёи ваҳдат гум нагаштӣ,
Аз онат дурри ирфон дар шикам нест.
Агар фонӣ шавӣ дар баҳри тавҳид,
Аён бинӣ, ки он ҷо қайфу кам нест...
Ба ҷуз ҳиммат наёбад роҳи мақсуд,
Ҳумон ҳиммати онҷо муттаҳам нест.
Алӣ, чун ҳиммати олий надорӣ,
Туро коме зи қӯяш лочарам нест [1].

Мир Сайд Алии Ҳамадонӣ рӯҳияи ирфониро дар шеър рушд дод, ки баъдҳо пайравони ў мисли Ҳайдари Бадаҳшӣ, Мавлоно Ҷаъфари Бадаҳшӣ, Қивомуддини Бадаҳшӣ, Ҳоча Исҳоқи Ҳатлонӣ, Ҳоча Ҳусайнни Ҳатлонӣ ва дигарон таронаҳо ба манзур ва усули ирфонӣ эҷод карданд ва орифоне ҳастанд, ки назариёти худро ба суруди ишқу муҳаббати илоҳӣ суруданд.

Шогирдон ва пайравони Мир Сайд Алии Ҳамадонӣ барои мо ашъор ва таронаҳое гуфтанд, ки танҳо дар Қуръону ҳадисҳое, ки дар онҳо ниёзу муноҷот мавриди таваҷҷуҳ буд. Шеъри онҳо ба баёни онҳо дар муноҷот ба даргоҳи худованд ба сурати ғазал ва тарона аҳволи обидон ва зоҳидонро тараணнум кардааст. Ҳочӣ Ҳусайнни Ҳатлонӣ чунин мегӯяд:

Эй зи хубон ҳамагӣ орази моҳат асбах,
Зи намакдони лабат ҳусни накфён амлаҳ.
Чист қавсайни ду абрӯи ту? Мехроби сучуд,
Маҳи ид аст, ки ҳам гашта ва ё қавси қӯзах?
Мусҳафи рӯйи ту аз сарҳати эъҷоз сахех,
Сафҳай синаат аз нашраҳи оёт асах.
Дили ҳар мондадилеро зи ҳаёли ту сурур,
Дами мотамзадаро ёди висоли ту фараҳ.
Ба маҷомеъ шумор ҳулқи ҷамилат мазкур,
Адади ҳулқи ту дар ҳалқаи малкут сабаҳ.
Ями илмат ки муҳитест саросар амвоч,
Ба лаби ташналабон қатрае з-он карда раشاҳ.
Набувад дар сафи маҳшар, чу нагирий моро,
Дигаре ҳамчу ман андар амалу чехра фатаҳ.
Падару модари ақлу часаду рӯҳи равон,
Ба фидои қадамат ноқасворӣ абаҳ.
Синаи Ҳочӣ, ки барбаста чу матнест матин,
Шорехи садр туйӣ қул рабби ё садр уш-шараҳ.

Намунаи бисёреро аз ин гуна ашъори ирфонии Ҳочӣ Ҳусайнни Ҳатлониро метавон мушоҳида кард, ки маърифати илоҳиро тасвир кардааст ва ҳар қадар ба ваҳдати вучуд наздик гардидааст. Ҳочӣ Ҳусайнни Ҳатлонӣ сабки хоси ирфонӣ дорад, ки ба худ машҳур аст ва ҳадафу мақсадаш ишқу муҳаббат ба Ҳудоаст. Дар ашъори ў агар қӯҳу дашту даман, гиряи абр ва ҳандаи гул, осмон ва хуршед ва моҳу ситора ишора шуда, ё рӯйи зебои маҳваши ситоиш ёфта бошад, онҳо ишороти ирфонианд, - онҳо вориди қалбанд ва бояд, ба ботини онҳо таваҷҷуҳ кард.

Ғазал ва рубоиёти Мир Сайд Алии Ҳамадонӣ лутф ва зебоӣ, маъни ҷаҳонро вижагиҳо дорад, аз амиқтарин ашъори орифона аст. Дар чилу як ғазал ва нуҳ рубой чун аз худ бокӣ гузоштааст, ба илми ирфон ва завқ ба Ҳудо навишта шудаанд. Дар ин маҳсули ашъори Мир Сайд Алии Ҳамадонӣ истилоҳоти ирfonӣ фаслу шарҳ дода шудаанд:

Арбоби завқ дар ғами ў орамидаанд
В-аз шодиву наими ду олам рамидаанд.
Хурони хулдро ба пашизе намехаранд,
То аз мисоли ҳусни ту рамзе шунидаанд.
Полудай шиканчай ишқанд, аз он сабаб
З-олудагай чифай дунё буридаанд,
Мурғони ишқро ба ду қавн илтифот нест
Чун дар фазой шавқи ту рӯзе паридаанд.
Аз завқи хонақохи сувар, хирқай вучуд
Бар торуми ҳазоири қудсӣ қашидаанд.
Аз нози ёру меҳнати ағёр фориганд,
Чун дар сародикоти ҷалолат расидаанд.
Дар маҷлиси шуҳуд нишаста мулуквор,
Завқе зи ҷоми унс ба сад ҷон ҳаридаанд.
Бар бӯйи меҳри туст, Алой, раҳини ғам,
Қ-ин давлат аз ғазал ба гилаш дардамидаанд.

Ғазалиёт ва руబоиёти Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ адёни равшангарӣ ва пурмаънӣ дар бар доранд, ҷаҳд ва шӯри ғанои доранд. Шеъри ғаноии ў маҳмили беҳтар барои эҳсоси ирфонӣ аст. Дар шеъри ирфонии Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ мавзӯи ваҳдати вучуд, вучуди Ҳак мавқеи ҳос дорад:

Қиблай дил офтоби рӯи ўст,
Каъбаи ҷон ҳоки роҳи кӯи ўст.
Чун зи зулфаш гашт олам мушкбӯй,
Дӯстии ину он бар бӯйи ўст.
Қуфру дину нури зулмот дар ҷаҳон,
Аз руҳи моҳи шаби гесӯи ўст...

Таносуби ваҳдату қасрат, пайдоиши маротиби вучуд аз зоти воҳид, ки пероҳани нағиси шеъри Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ аст, мавзӯи табдили ваҳдатро ба қасрат ифода кардааст ва қасратро аксу сояи ваҳдат мепиндорад:

Аз нафаҳоти қидам ҳазрати асмо қушуд
В-аз насимоти қарам сурати ашё намуд.
Меҳри муҳаббат наҳод бар дили аҳли яқин,
Доги иродат қашид бар руҳи габру ҷуҳуд.
Ҳоки сари кӯйи ў шоҳу гадову амир,
Оинаи рӯйи ў қавну макони вучуд...

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ зимни баёни падидаи мушкилписанди тачалӣ, мавзӯи бозгашт аз қасрат ба ваҳдат ва шинохту васлрро тарҳрезӣ мекунад. Дар тайи ин раҳи гуногунмақом мавзӯи асосӣ Ҷаҳони руҳиётро аз моддиёт медонад ва дар ғазали «Водии асрор» навиштааст:

Гар насими водии асрор ҳоҳӣ, тан гудоз
В-ар тачаллии ҷамоли ёр ҳоҳӣ, ҷон бибоз.
Тан-т зиндон асту ҷонат банди роҳи ҷони ҷон,
Ҷони ҷон гар боядат, бо банду бо зиндон масоз.
Ҳар чи гайри ўст душман дон ту андар роҳи ў,
Дар ҳузури душманон, бо дӯст натвон гуфт роз.
Шеваи риндони ин даргоҳ ҷонбозӣ бувад,
Чун ту ин бозӣ надорӣ, дар Ҷаҳони ў қаҷ мабоз.
Пеши борони балои дӯст ҳар кӯй сар ниҳод,
Бар фарози торами улвӣ қунандаш сарфароз.
Тоату зуҳду риёиро бар он дар қадр нест,
Тухфае он ҷо наёбад қас беҳ аз сӯзу гудоз.
Бо ғами ишқаш ту аз лаззоти ҷисмонӣ магӯй,
Бо вучуди равзай ризвон ту аз гулхон маноз.
Файзе аз руҳалқудус гар ҳоҳӣ андар сирри ҷон,
Марқаби ҳирсу ҳаворо дар пайи гулон матоз.
Ҷатри рифъат бар сари қайвон Алой баркашӣ,
Ҷашми ҳиммат гар аз ин дунон ту бардӯйи чу боз.

Дар шеъри ирфонии Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, ҷизе ки ҳамеша талошу таҷзияу мӯковимат мекунад, ишқ аст. Ишқи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ гиёҳест, ки таъсири шомили он ба зебоӣ ва ҳақиқат яқдаста шудааст ва маҳзури Ҳак аст. Ишқ фарогири ҷазбу рушд ва тавлиди ҳама таҷаллиёти гуногун ашақа аст:

Дарди ишқат, ки давои дили шӯридаи мост,
Як сари мӯй аз он ҳар ду ҷаҳон ними баҳост.

Аз сафои ғами ту бебасаронро чӣ хабар?

Қадри ин тухфа касе донад, к-ӯ аҳли сафост...

Дар ашъори Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ мавзӯи дарёфту шинохти Ҳақ ғолибан, бо забону ифодаҳои ирфонӣ баён мегарданд. Дар шеъри ў истилоҳоти ишқ, ошиқон, кӯй, зулф, ҳусн, оташи ҷон, домони химмат, тири ниёз, тири ишқ, абри ҷон, пойи рифъат, бӯйи ғам ифодай ишқи ирфонианд. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар пайравии Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ навиштааст:

Аз канори хеш меёбам дамодам бӯйи ёр,
З-он басе гираам ба ҳар дам хештанро дар канор.
Чун миёнашро каноре нест, з-он дар ҳайратам,
К-ончунон нозукмиёне нест доим дар канор.
Не миёнашро каноре, не канорамро миён
В-аз миёни оташи ишқаш намеёбам канор.
Бар канор аст, он ки савдои миёнаш дар сар аст,
Аз миёни он ҳӯрад, ҳар к-ӯ бад-ӯ шуд бар канор.
Нест қасро аз миёнаш ҷуз канор андар ду қавн,
Аз миёни инҷунин давлат касе ҷӯяд канор.
Аз каноре гар Алӣ будӣ, миёнаш ёфтӣ,
Дар ҳаёли он миён аз хеш гаштӣ боканор.

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ишқро ҷамоли Ҳудо медонад ва ҳар он ҷизе, ки дар олам зоҳири зебоист, партавгузори он Ҳудост ва пайвандаш бо Ҳудо ҳамчунин пайванди нури офтоб бо офтоб аст. Ишқ яке аз усули иттиҳод ва фаност. Ин ишқ ба манзалаи мабдаи ҳаёт аст. Ишқ ба манзалаи шавқ ва толиби ҷовидонагӣ дар мушкилоти гуногун аз тарики тавлиди оғарнишҳо ба фано расидани бақо аст:

Биё, дар ишқ маҳрам бош, зеро
Раҳи номаҳрамон андар ҳарам нест.
Ту ҳамчун қатра аз дарё ҷудоӣ,
Аз онат дурри ирфон дар шикам нест.
Намеёри ба баҳр аndoҳт ҳудро,
Туро дарёи гавҳар лоҷарам нест.
Ба дарёи фано андоз ҳудро,
Ки он ҷо сурати лову наам нест.

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, ки барои шинохти Ҳақ ба ақл назари эътиқод дорад ва ақлро ҳамчун дураҳши зиндагӣ, нерӯи олии ҷазб ва беҳтарин асли рушангарӣ медонад. Ишқ ба манзалаи нерӯи қайҳонӣ ва таъсири шомили он ақл ва ба манзалаи ҳаракате ба сӯйи зебоӣ, ки бо ҳайру ҳақиқат як даста шудааст, маҳзури камол ва висоли олист. Ишқ ба манзалаи майли зоти фард ба ҷовидонагӣ аст. Ишқ дар назари Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ фарогириӣ, ҷазб, рушд ва тавлиди ҳама таҷаллиёт аст.

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ мағҳуми ишқро бо забони дигар баён мекунад. Ӯ мегӯяд, ки ҷамоли тамоми ишқ ёди Ҳудост ва ҳар он ҷизе ки дар олами зоҳир зебоист, танҳо партавгузорӣ аз ҷамоли ёди Ҳудост ва пайвандаш бо Ҳудо ҳамчун пайванди нури офтоб аст ва бо офтоб аст. Ҷон дар сӯзи ишқи ў манзил мекунад ва кӯр аз дидани ҷалолу ҷамолаш бино мешавад. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар газали «Оинаи ҷамол» менависад:

Сайри ҳумони ишқаш боло бувад ҳамеша,
Зилли ҷалоли ҳукмаш бар мо бувад ҳамеша.
Чун маснади ҷалолаш дилҳои бедилон аст,
Бас шоҳбози ҳуснаш бо мо бувад ҳамеша.
Бӯе зи хоки кӯяш бар ҷони ҳар ки ояд,
Анфоси мушкбораш бӯё бувад ҳамеша
В-он ки амои ғафлат пӯшид ҷашми сирраш,
Хатти вай аз мусаммо асмо бувад ҳамеша.
Оинаи ҷамолаш чун нури маърифат шуд,
Сирри сафои ориф зебо бувад ҳамеша.
Ҷоне, ки сӯзи ишқаш манзил кунад замоне,
Лаззоти ҷовидонӣ он ҷо бувад ҳамеша.
Ҳар к-ӯ надид рӯяш, қури ду олам омад
В-онро, ки дида шуд ў, бино бувад ҳамеша.
Савдоии висолаш шайдон анҷуман шуд,
Дар офтоб зарра пайдо бувад ҳамеша.
Бар даргахаш Алӣ аз мову ман гузар кун,
Зеро ки базми айшаш бе мо бувад ҳамеша.

Ишқи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ як навъи биниши олам ва маншаю мабдаи ҳаёт аст. Ин ишқ ба манзалаи шавқу талаби ҷовидонагӣ дар мушкилоти гуногун, мисли тавлиди оғаринишҳо, фикру амали шучоатона, ҳидояту саодати мақбулону масъудон аст:

Зи акси рӯйи ту ёбанд мақбулон ҳидоятҳо,
Зи хоки қўйи ту бинанд масъудон саодатҳо.
Ту он анфоси раҳмонӣ, ки ҷонҳо аз дамат ёбанд,
Ту он дарёи ғуфронӣ, ки мешӯяд хичолатҳо.
Қабоҳатҳои феъли мо, ки саг з-он шарм медорад,
Ба гайр аз пардаи авфат, ки пӯшад он қабоҳатҳо.
Иноятҳои беиллат, ки бо ҳар муфлисе дорӣ,
Тасалло медиҳад дилро умеди он иноятҳо.
Ҳимоятҳои фазл овард ҷонро аз адам берун,
Дигар раҳ ҷашм медорад фазилат аз ҳимоятҳо.
Ҳумои лутф агар як дам назар бар ҳолам андозад,
Сари ҳар мӯйи ман ёбад аз он давлат кароматҳо.
Зи ҳуснат ҳар касе ҳар дам ҳадисе дигар оғозад,
Рухат гар чилвае созад, намонад ин ҳикоятҳо.
Үқули қудсиён чун шуд, ки андар ҳар ҳами зулфат,
Зи муште ҳокиён он ҷо чӣ санҷад ин мақолатҳо.
Алой домани ҳиммат агар аз ҳуд барафшонӣ,
Расӣ дар оламе, к-он ҷо набошад ин малолатҳо.

Ашъори ирфонии Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, ки мавзӯаш ишқ ба Ҳақ, тавсифи ҷамол ва ҷалоли ҳолиқ аст, бо луготи ҳат, ҳол, ҷашм, зулф, май ва маъшук разми ирфониро баён медорад ва ҷаззобу ваҷховар, пурмаънӣ, шӯрангез, оромбахш, мояни таолӣ, рӯҳ ва сайри солик дар саҳрои ҷон ва илми маъниу ҳақиқат аст:

Ҳар саҳаргоҳ бўйи лутфаши ҷон ба боло мекашад,
Сурати мавҳумро ҳат дар ману мо мекашад.
Соя дар ҳуршед гум мегардад, эй симурги фазл,
Золи зорафтодаро аз ту ба савдо мекашад.
Ҷон ҳиромон мешавад дар ҳавдачи гайби яқин,
Ҳотифи иззат дил аз ҷоҳи таманно мекашад.
Чун ҳиҷоби мосиво аз дидай дил дур шуд,
Шабнам аз саҳрои қасрат сўйи дарё мекашад.
Ҷузви қулҷӯёни ҳокӣ қўйи он олимақом,
Ҳар ки ёбад нақхате азмаш ба ақсо мекашад.
Ҳар кӣ дар қўйи ваҳдат ҷони ҳудро соҳт завқ,
Рояти иззу шараф то бар сурайё мекашад.
Абри рӯяш чун нисори файзи раҳмат мекунад,
Ҳокиёни ҳастаро дар саффи аъло мекашад.
Зубдан асрори қавну нақди меъёри вучуд
Дар ниҳоди пайкари ҳокӣ аз он ҷо мекашад.
Чун Алой сайди анқои ҷалолаш гашт аз он,
Бар замираш доғи ашқоли муаммо мекашад.

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар рисолаи «Машориб-ул-азвок» завқи баланди шеъри ирfoniro масти баландтар аз фаҳмиши инсонӣ медонад ва дар пораи шеърие ба байти Ҳофизи Шерозӣ «Шароби талҳ меҳоҳам, ки мардафкан бувад зӯраш» майи ваҳдатро сабабгори беҳушши ориф медонад:

Эй сокӣ, аз он май, ки дилу дини ман аст,
Беҳушшам кун, ки мастий эмини ман аст.
Нафрини ту ҳуштар аз дуои дигарон,
Зеро ки дуои гайр нафрини ман аст.

Шеъри ирfonии Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ шаҳсро ба ҳудшиносию ҳудошиносӣ даъват менамояд ва таъкид мекунад, ки ҳар диле, ки тоқати ғунҷоиши ишқи илоҳиро дорад, дар ҳуд маслаку роёи ростро ҷой медиҳад:

Он дил, ки ёфт як дам аз қўйи ту нишоне,,
Гардад нисори роҳаш дар ҳар нағаснишонӣ.
Рӯҳониёни улвӣ дар րашку ҳайрат уфтанд,
Чун бедиле нишинад бо ёди ту замоне...

Шеъри ирfonии Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ мутмаин ба Қуръон аст, онро роҳнамои ҳуд дар зиндагӣ ва эҷод гирифтааст. Аз ҷумла дар як ғазали маъруф мегӯяд:

Дар ишқи рӯйи ӯ ҳудусу қидам мабин.

Гар солики раҳи ту, вуҷуду адам мабин.
 Мардона бигзар аз аҷалу аз абад тамом,
 Сирри азал бихону ту лавҳу қалам мабин.
 Аз партави чамоли ҳақиқӣ бисӯз пок,
 Гум гард дар фанову дигар бешу кам мабин.
 Ҳар ҳусн як рақам зи китоби чамоли ўст,
 Дар дафтари чамол ту гум шав, рақам мабин.

Мир Сайд Алии Ҳамадонӣ меъерот ва дастурҳои шеъри ирфониро арзёбӣ мекунад, аз имон ва бовар моя гирифта, аз дили зинда ба ёди Ҳудо нишот кардааст. Ҳама шеъри ирфонии ў ёд ва зикри хидмати Ҳудоро инъикос медиҳад:

Субҳи васлам дамад аз машриқи рӯят рӯзе,
 Ҷон зи баҳрат шавад андар сари мӯят рӯзе.
 Нури ҳуршеди умедак, ки фурӯшуд ба ғамат,
 Ҳам баромад зи раҳам матлаби рӯят рӯзе...

Шеъри ирфонии ў паёми возех дорад, ҳадаф ва ҷиҳатан собит ва равшан аст. Шеъраш дар водии ҳасрат саргардон набуда, бо зиндагӣ, амали инсон сару кор дорад. Аслан, ки ў сӯфии покдилу покбоз аст, дар шеъри ирфонии хеш чуз мақсади ислоҳталаҷона ва роҳнамои дигар накардааст. Шеъри ирфонии Мир Сайд Алии Ҳамадонӣ сарфи ҳаёлпардозиҳо набуда, дар самти пурарзиши мушаххас аст ва дар маҳалли маърифат фуруд омадааст. У салтанати қоимро дар маърифат медонад:

Ҳаст доим салтанат дар маърифат,
 Ҷаҳд кун, то ҳосил ояд ин сифат.
 Ҳар кӣ масти олами ирфон бувад,
 Бар ҳама ҳалқи ҷаҳон султон бувад.

Дар ашъори Мир Сайд Алии Ҳамадонӣ истилоҳоти субҳи васл, қӯйи шавқ, ҳоки дар, теги ишқ, банди фармон, ғамзаи маст, роҳи ишқ, ҷашми умедин, камони абрӯ, дари лутғ, шамъи дил ва монанди инҳо мавриди истифода қарор ёфтаанд, ки маънни ирфонӣ доранд. Мир Сайд Алии Ҳамадонӣ ин вожаҳои ирфониро ба истифодаи Қуръон ва аҳодиси набавӣ ишора кардааст:

Дил баргирифта аз ин ҳокдон чу Ҳизр,
 То раҳ ба сӯйи ҷашмаи ҳайвон ҳамебаранд.

АДАБИЁТ

1. Мир Сайд Алии Ҳамадонӣ. Фазалиёт / Мир Сайд Алии Ҳамадонӣ // Даҳтати Пажӯҳишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси ҳаттии ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. рақами 546, вақаи 373⁶, 369^a-369^b, 370^b, 377^b, 378^a, 372^b, 376^a-376^b, 377^a, 374^a-374^b.
2. Ҳоҷӣ Ҳусайнӣ Ҳатлонӣ. Куллиёт / Ҳоҷӣ Ҳусайнӣ Ҳатлонӣ: виростор ва сомондиҳандай матн Чиллазоди Техрайӣ ва Амирхуҷа Абдураҳими. – Душанбе: «Ирфон», 1988. - С.99.
3. Мир Сайд Алии Ҳамадонӣ. Шоҳи Ҳамадон. «Ҳакимияи Алии Ҳамадонӣ». Осори мунтаҳаб иборат аз ҷаҳор чилд; таҳия, тасҳех, луғат ва тавзехоту сарсухани Моҳирхуҷаи Султонзода / Мир Сайд Алии Ҳамадонӣ. - Душанбе: «Ирфон», 1995. – Ҷ.1. - С.37.
4. Мир Сайд Алии Ҳамадонӣ. Шоҳи Ҳамадон. «Рубоиёт ва қитъаот». Осори мунтаҳаб иборат аз ҷаҳор чилд / Мир Сайд Алии Ҳамадонӣ. - Ҷ.1. - С.112.
5. Мир Сайд Алии Ҳамадонӣ. «Ҷиҳил асрор» / Мир Сайд Алии Ҳамадонӣ. – Техрон, 1997. - С.86.
6. Ҳамон ҷо: - С.53.
7. Мир Сайд Алии Ҳамадонӣ. Шоҳи Ҳамадон. «Машориб-ул-азвок». Осори мунтаҳаб иборат аз ҷаҳор чилд. (таҳия, тасҳех, мукобала, ва тавзехоту сарсухани Моҳирхуҷаи Султонзода) / Мирсайд Алии Ҳамадонӣ. – Душанбе: «Ирфон». 1995. - Ҷ.2. - С.141.
8. Насиҳатномаи Мир Сайд Алии Ҳамадонӣ / мухаррири масъул ва муаллифи сарсухан Р.Асозода. – Қӯлоб, 1993. - С.33.
9. Мир Сайд Алии Ҳамадонӣ. Ҷиҳил Асрор / Мир Сайд Алии Ҳамадонӣ. - Кашмир, 1987.

МИСТИЧЕСКОЕ СОСТАВЛЯЮЩЕЕ ПОЭЗИИ МИР САИДА АЛИ ХАМАДОНИ

В данной статье автором подвергнуто рассмотрению и изучению мистическое составляющее поэзии великого таджикско-персидского мыслителя Мир Саида Али Ҳамадони, которое относится к духовным ценностям человека, его поведения и развития. В поэзии Мир Саида Али Ҳамадони существует духовная взаимосвязь между стихом и мистикой.

Ключевые слова: Мир Саид Али Ҳамадони, мистика, нравственность, мистическая поэзия, духовная взаимосвязь стих и мистики.

MYSTIC OF THE POETRY OF MIR SAID ALI HAMADONI

In this article, the author reviewed and the study of the mystical poetry of the great Taiik-Persian thinker Mir said Ali Hamadoni, which refers to the spiritual values of man, his behavior and development. In the poetry of Mir said Ali Hamadoni there is a spiritual relationship between poetry and mysticism.

Key words: Mir said Ali Hamadoni, mysticism, morality, mystical poetry, spiritual relationship verse and mysticism.

Сведения об авторе: К. Кодиров - доктор педагогических наук, профессор, заведующий общеуниверситетской кафедрой педагогики Таджикского национального университета

ШАРҲИ АҲВОЛИ СИРОЧУДДИНИ ҚУМРӢ

M. Насридин
Донишгоҳи миллӣ Тоҷикистон

Мавлоно Сирочуддини Қумрӣ яке аз адабони хушсалиқаи соҳибдевони охири асри XII ва ибтидои қарни XIII форсу тоҷик ба шумор меравад, вале, мутаассифона, то ҳол ношинохта боқӣ мондааст. Тазкиранависи барҷастаи форсу тоҷик Давлатшоҳи Самарқандӣ аз ў ба ҳайси «шоири хуштабъу латифагӯй ва суханшинос...» [2, 176] ном бурдааст. Ҳарчанд зиндагонӣ ва эҷодиёти ин адаб то ҳол ба таври ҷиддӣ ва батафсил мавриди таҳқиқи муҳаққиқон қарор нағирифтааст, аммо дар сарчашмаҳо Сирочуддини Қумриро аз устодони чирадасти шеъри форсӣ ном бурдаанд. Ҳамзамононаш бо ишора ба ҳунари шоирии Сирочуддини Қумрӣ навиштаанд, ки ў бо сабку шеваи хоси хеш тавонистааст ба адабиёти индавраинаи форсу тоҷик саҳми муайяне гузорад.

Аммо, шоири мазкур дар чи Эрон, чи дар Тоҷикистон ва чи дар шарқшиносии аҳди шӯравӣ таҳқиқ нашуда мондааст. Дар китобҳои таърихи адабиёти тоҷик, ки дар Тоҷикистон нашр шудаанд, роҷеъ ба Сирочуддини Қумрӣ ҳеч маълумоте нест. Шояд, сабаби чунин ҳол дар он бошад, ки то солҳои наздик девони шоир дар нуқоти зикршуда чоп нашуда буд. Нусхаҳои дастнависи девони Сирочуддини Қумрӣ дар Тоҷикистон мавҷуд нест. Фақат ҷанд нусха дар китобхонаҳои Донишгоҳи Техрон ва Китобхонаи Остони Қудси Рӯзани Машҳад ба тозагӣ ба даст омадааст.

Бо вучуди ин дар бораи шоири мазкур дар Энциклопедияи советии тоҷик ва Энциклопедияи адабиёту санъати тоҷик маълумоти хеле ноҷизе дарҷ шудааст. Дар адабиётшиносии мусоири тоҷик доир ба рӯзгору осори адаби мавриди таҳқиқи мо кори назаррасе анҷом нағирифтааст. Бинобар ин, мо дар назди худ мақсад гузоштем, ки зиндагонии Сирочуддини Қумриро бо такя бар сарчашмаҳои мавҷуд ва дастрас, ки аксаран ба сарчашмаҳои асримиёнагӣ тааллуқ доранд, таҳқиқ намуда, шарҳи ҳоли нисбатан муфассалу илмии ўро ба вучуд орем.

Дар мавриди номи шоир миёни манбаъҳо ихтилоф ба назар намерасад. Аксари маъхазҳо исмашро Сирочуддин гуфтаанд: «... исмаш Сирочуддин ва дар асли мавлудаш хилоф кардаанд...» [3, 904-909], Сироҷиддин номаш низ буда ...» [5, 181-182]. Файр аз ин дар ду нусхаи девони вай, ки яке соли 712 ва дигаре соли 996 ҳичрӣ чоп гардидаанд, ин гуфтаҳо тасдиқи худро ёфтаанд. Ҳамин тартиб номи мукаммали ба мо маълуми шоири мазкур Сирочуддин Қумрии Омулӣ мебошад.

Доир ба таҳаллуси шоирии Сирочуддин миёни тазкиранависон гуногунназарӣ дида мешавад. Таҳаллуси шоирро дар ҷое «Қумрӣ» ва дар ҷойи дигар «Қамарӣ» ном бурдаанд. Вале бо далелҳои қатъӣ аз ашъори худи шоир, бо боварии комил метавон гуфт, ки таҳаллуси шоирии ў Қумрист.

Чунин гуногунфикрии манбаъҳо маҳз дар навишти якхела доштани ин қалимаҳо ба вучуд омадааст, яъне «Қумрӣ» ва «Қамарӣ» дар ҳатти арабиасоси форсӣ як хел навишта мешаванд. Аллома Муҳаммади Қазвинӣ «Қумрӣ» таҳаллус гирифтани шоирро тасдиқ карда, дар ҷое чунин меорад: «Сирочуддини Қумрӣ на «Қамарӣ» чунонки баъзе меҳонанд...» [1, 95]. Новобаста ба ин, пас аз мутолиаи ашъори шоир бо назардошти санъати таносуби сухан дар ин мисраъҳо метавон пай бурд, ки истифодаи қалимаи «Қамарӣ» аз доираи мантиқ берун аст:

Ин ҳам аз сардии айём бувад, к-аз сармо,
Зоф бошад ба нишот андaru Қумрӣ ба азоб [6, 82].
Тавқи меҳри ту лозим Қумрӣ,
Ҳамчу тавқи кабӯтар уфтодаст [6, 112].
Чӣ ғам ар ба тири ғамза дили Қумри-т бидӯзӣ,
Дили мурғи күштаро худ ғам бо бизан набошад [6, 345].
Эй, дар мардӣ чу боз, дар кина уқоб,

Анқо ба табахтарию тутӣ ба хитоб.
Аз бода буте фурсат мар Қумриро,
Чун чашми хурӯс дар шабе ҳамчу ғароб [6, 581].

Ҳамчунин, тавре ки дида мешавад, лафзи «қамарӣ» дар вазни абёти дар боло зикршуда намегунҷад.

Муаллифи пешгуфтори девони Сирочуддин Қумрий Идуллоҳи Шакурӣ дар ин хусус чунин навиштааст: «аммо гоҳ «Сироҷи Қумрий» ва «Сироҷ» ҳам тахаллус мекардааст ва мавориди ин ду навъ тахаллус дар саросари девони шоир аз шумори ангуштони ду даст дар намегузараад» [6:34]. Пас, маълум мешавад, ки Қумрий тахаллуси ягонаи шоир набудааст, ҳарчанд «Сироҷи Қумрий» ва «Сироҷ» дар ашъори шоир хеле кам истифода гардидааст:

Биқун тафқиди худхуд Сироҷи Қумриро,
Ки аз сабои улват хабар дихад ба яқин [6, 248].
Бандаи камтари Сироҷи Қумрий ин-к гарданаш
Чун кабӯтар ёфт тавқи хидмати ин боргоҳ [6, 273].
Сироҷи Қумрий дар боби хештандорӣ,
Ба ҷони ту, ки агар мисли хештан дорад [6, 342].
Эй он ки зи рӯйи чун ҷароғат,
Аҳволи Сироҷ сӯҳт, некӯст [6, 490].

Он гуфтае, ки Муҳаммад Музаффари Ҳусайн дар тазкираи хеш овардааст, «Қумрий Сирочуддини Мозандаронӣ, аввалан Сироҷӣ тахаллус мекард...» [4, 664], комилан беасос аст ва ба қавлӣ Идуллоҳи Шакурӣ, эҳтимол, Сирочуддини Қумриро бо Сироҷии Сагзӣ иштибоҳ карда бошад ва инро ҳам бояд гуфт, ки дар девони шоир байте ба назар намерасад, ки бо ин тахаллус гуфта шуда бошад.

Зодгоҳи шоир ба ишораи аксари муаллифони манбаъҳои адабӣ ва дaloили қотее аз ашъори худи ў шаҳри Омул будааст. Баъзе тазкиранависон аз қабили Давлатшоҳи Самарқандӣ ва Муҳаммадулло Мударриси Табрезӣ, ки ўро зодай Қазвин ва бархе дигар назири Шералихони Лӯдӣ шоирро аз Мовароуннаҳр донистаанд, ба ғалат роҳ додаанд. Аз мутолиаи девони шоир маълум мегардад, ки ў ба Лорҷон ё Лориҷони имрӯза тааллуқ дошта, vale зодгоҳаш шаҳри Омул будааст:

Аз қалъаи Лорҷон чӣ пурсӣ,
К-он мавзеъ агарчи ҳаст машҳур...
Гар банда ба хидматат кам оям,
Узраш бишунав, ки ҳаст маъзур.
Чун ман хокаму ту осмонӣ,
Нашгуфт гар аз барат бувам дур.
Донӣ ту, ки хокро набошад,
Рафтан ба сӯйи сипехри мақdur [6, 196-197].
Дар Омул агарчи шоду хандонам ман,
Лекин ба яке ҷуръа гаравгонам ман.
Май ҷони ману як ман аз ў динорест,
Бинед, ки то чӣ ҳад гаронҷонам ман? [6, 615]

Доир ба замони дақиқи таваллуди Сирочуддини Қумрий маълумоте дарёфт накардем. Дар ин хусус миёни тазкиранависон баҳсу гуногунфирӣ ба назар мерасад. Давлатшоҳи Самарқандӣ дар «Тазкират-уш-шуаро» шоирро ҳамасри Убайди Зокониву Салмони Совачӣ ба қalam додааст. Ин тазкиранавис бо баёни як муошираи миёни ин се тан адабони номбурда чунин қисса мекунад: «...ва Сироҷиддини Қумриро ба Убайди Зоконӣ ва Ҳоҷа Салмони Совачӣ мушира ва муораза аст ва ба ҷиҳати як рубой миёни Салмон ва Сирочуддини Қумрий таассуби бисёр воқеъ шуда ва фузало ҳеч якро бар дигаре фазл нанҳоданд...» [2, 177].

Мавлоно Фаҳруддин Алии Сафӣ дар «Латоиф-ут-тавоиф», Муҳаммадулло Мударриси Табрезӣ дар «Райҳонат-ул-адаб» ва Шералихони Лудӣ дар «Миръот-ул-ҳаёл» бо Давлатшоҳи Самарқандӣ ҳамфикранд ва гуфтаҳои ўро тасдиқ намудаанд.

Ғайр аз ин, муҳаққиқи мусири эронӣ Саид Нафисӣ низ бо такя ба ин маълумот дар китобаш «Таърихи назму наср дар Эрон ва дар забони форсӣ» Сироҷуддини Қумриро дар зумраи адабони асри VIII ҳичрӣ (XIV милодӣ) оварда, қайд кардааст, ки дар дарбори Султон Абӯсаиди Элхонӣ хидмат кардааст. Аз маълумоти пешниҳодкардаи Саид Нафисӣ маълум мегардад, ки муҳаққиқ маъхазҳои зиёд ва сарехе дар даст надоштааст, зоро ин маълумот аз ҷониби муҳаққиқони зиёде бо далелҳои қотеъ инкор шудааст.

Яке аз аввалин муаллифоне, ки иттилои болоро рад менамояд Тақиуддин Муҳаммад Ҳусайн Кошонист. Ӯ дар тазкираи хеш «Хулюсат-ул-ашъор ва зубдат-ул афкор» бо овардани далелҳо маълумоти комилтаре пешниҳод намудааст:

«Лекин суханон билитном маснӯъ аст ва асле надорад ва аз ҷумлаи ғалатҳои сарехи он китоб аст. Ва Ҳоча Салмон Сироҷуддинро надида ва айёми ҳаёти Сироҷуддин низ ба замони Ҳоча нарасида, зоро ки зуҳури вай дар замони Хоразмшоҳиён аст ва ӯ маддоҳи султон Ғиёсуддин Маликшоҳ ибни Султон Текеши Хоразмшоҳӣ аст, ки Имом Фаҳруддини Розӣ китоби «Латоиф-ул-ғиёсӣ» ба исми вай навиштааст ва аз замони вай то замони султон Абӯсаиди Чингизӣ ва Ҳоча Салмони Соваҷӣ зиёда аз саду панҷоҳ сол аст ва ин ки Ҳоча Салмон ҷавоби шеъри Сироҷиддин гуфта, лозим намеояд, ки мусир бошанд ва ҳикояти Фикрот Хотун, ки аз соҳиби «Назҳат-ул-кулуб» мазкур аст, шояд ки Сироҷ ном шахсе дигар бошад ва ташоруки исме муҷиби ғалати соҳиби «Нузҳа» ва сабаби саҳви ҷониби Давлатшоҳ шуда бошад....» [7, 399-402].

Ҳамин тариқ, Тақиуддини Кошонӣ замони зиндагии Сироҷуддини Қумриро якуним қарн пеш аз Салмони Соваҷӣ дониста, онро дар давраи Хоразмшоҳиён гуфта, дар идома ӯро ҳамзамон бо Имоди Шаҳриёри, Рафеуддин Лунбонӣ ва Камолуддин Исмоили Исфаҳонӣ шумурдааст.

Озари Бекдилӣ низ дар «Оташкада» суханони Тақиуддини Кошониро тасдиқ менамояд ва навиштаҳои Давлатшоҳи Самарқандиро дар бораи дарбори Султон Абӯсаид хизмат карданаш инкор мекунад:

«...дар шоири аз ақрони Камоли Исмоил ва Рафеуддин Лунбонӣ ва Имоди Шаҳриёри чи аз қасоиди ҳамагии эшон ашъори машъур бар ойини матолиби мулоҳизашуда, ки мадҳи якдигар карданд ва гӯё машраби ҳазлаш бар зуҳд ва тақво ғолиб будааст ва дар шурби ҳамр ғулув дошта ва қитъаот ва рубоиёт дар ин матолиб дорад ва маддоҳи Султон Ғиёсуддин Маликшоҳи Хоразмшоҳӣ аст, ки устодаш Фаҳри Розӣ «Латоифи Ғиёсӣ»-ро ба номи ӯ навишта ва ин ки Давлатшоҳи Самарқандӣ ӯро қазвииӣ ва маддоҳи Султон Абӯсаиди Чингизӣ дониста, нақле ҳам ки аз ӯ карда....ишибоҳ аст, эҳтимол ки Сироҷуддини дигар буда бошад, ҷаро ки аз замони давлати Султон Ғиёсуддини Хоразмшоҳӣ то Султон Абӯсаиди Чингизӣ 150 сол таҳминан фосила мебошад....» [3, 904-909].

Бар замми ин, муаллифи пешгуфтори девони шоир бо овардани баъзе далелҳо таҳмин кардааст, ки «замони тавлиди вай агар аз 550 то 560 ҳичрӣ фаротар набошад инсӯтар нест» [3, 35-36]. Далели аввали Идуллоҳи Шакурӣ ин аст, ки дар ҷониби мавъиҷи мӯътабар доир ба шогирди Фаҳруддини Розӣ (ки соли вафоташ ба 606-и ҳичрӣ рост меояд) будани Сироҷуддини Қумрӣ ҳабар дода мешавад. Муҳаққиқ менигорад, ки: «Сироҷи Қумрӣ дар ҳикмату фалсафа шогирди Имом Фаҳруддини Розӣ буда ва он бузург дар ҳаққи ин шогирд таваҷҷуҳу инояти хос доштааст. Ба фарзи сиҳату қабули ин назар қасе, ки ба шоистагӣ дарки маҳзури чунон устодеро дар ҳикмат таҳсил мекунад ва мақбулу манзури устод низ воқеъ шавад, одатан набояд ҷавон ва мубтадӣ бошад ва ақаллан бояд аз илму син ва аҳлияте бархурдор бошад» [6, 35-36].

Идуллоҳи Шакурӣ дигар далеле, ки барои тасдиқи фикри хеш овардааст, ин аст, ки «шоир дар оғози даҳаи савуми ҷарнӣ ҳафтум дар қасидае, ки дар ситоиши Сайфуддин Боҷурзӣ (ваф.629ҳ.) суруда, худро пири шастсола муаррифӣ кардааст:

Ё раб, манам расида, умрам ба шоми дунё,

Баъди шаб хонӣ чун субҳи пир расво.
Гум шуд шаби шубобам дар субҳоҳи пири,
То рӯз шуд шаби ман рӯзам шаб аст ялдо.
Бар тобаам чу моҳӣ з-ин умри шастсола,
Хаста-ст ҳалқи ҷонам з-ин шасти моҳисо.
Зулфам, ки ҳӯшае буд зӣ ангурҳои майгун,
Фарқаш накардам имрӯз аз ҳӯшай сурайё.
Моно, ки рӯзи пири бо мурдан аст яксон,
К-айём дар ҳунутам кофур кард умдо [6, 44–45].

Савумин далел ин аст, ки чанд мавриди ишораи худи шоирро доир ба сапедии мӯйи сару риш, қомати ҳамида ва «ба лаби гӯр расидан»-и поящ оварда, изҳор доштааст: «бо таваҷҷуҳ ба соли вафоти шоир, ки 625-и ҳичрӣ аст ва мулоҳизаи қароини фавқ таърихи валодати вайро аз замони тақрибие, ки таҳмин зада шуд, инсӯтар наметавон гирифт».

Мори сиёҳи мӯям моҳии шим гашта
В-аз мавҷ-мавҷи меҳнат каф бар сарам чу дарё...
Гӯй, ки бар сари ман ҳаст осиёи гардон,
Пурорд шуд сари ман, шуд реза-реза аъзо.
Пиндорам осмон гаҷ қӯбад барои гӯрам, (?)
Чун бар сари сапедам заҳме занад тавоно [6, 44].
Хоки сиёҳи гӯр ба Ҷиши сапеди хеш,
Хоҳам, ки аз пайи ту бирӯбам ҳазор бор [6, 178].

Дар манбаъҳои мавриди назар дар бораи хонавода, падару модар, ном ва асли онҳо ягон маълумот мавҷуд нест. Ягона ҷизе доир ба соҳиби хонавода будани Сирочуддин ҳабар медиҳад, ашъори худи шоир аст. Пас аз хондани он ашъоре, ки дар ҳусуси аҳли оилааш навиштааст, ба ҳолосае омадан мумкин аст, ки шоирро дурӣ аз зану фарзанд озор медиҳад. «Нокомиҳои ҳаёту ҳаводиси айём чун ӯро талҳком месозад, бар номуродиҳои аҳди хонаи худ ҳасрат меҳӯрад»:

Зи пеши ҳазрати ту гар иҷозате ёбад,
Зи ҳасби ҳолати худ банди як сухан дорад.
Ҳолосаи суханаш, ин ки аз навоиби даҳр,
Заифҳол шуду вом карду зан дорад [6, 343].

Аз фарзандони Сирочуддини Қумрӣ танҳо доир ба як писаре бо номи Ҳасан маълумот ҳасту ҳалос. Зоро номи ин фарзандаш дар маснавии «Корнома»-и шоир зикр шудааст. Эҳтимол пеш аз ин ва ё баъди ин писараш фарзанде ҳам дошта бошад, вале, мутаасифона, дар ҳусуси ҳолу аҳволи онҳо то давраи мо иттилое нарасидааст.

Дар тӯли ҳаёти хеш Сирочуддини Қумрӣ ба шаҳрҳои Нишопуру Рай ва баъзе шаҳрҳои Мовароуннахру Хоразм сафар кардааст. Маълумоте, ки дар «Дор-ул-аҳбор» омадааст, дар Нишопур будани Сирочуддини Қумриро тасдиқ мекунад: «Хоҷа Насир дар овони ҷавонӣ аз Тӯс ба Нишопур омада ва дар ҳалқаи дарси Имом Сирочуддини Қумрӣ иғтироғи фазоил кардааст...» Бо ишора ба ин иттилоҳо Идуллоҳи Шакурӣ ҳолоса кардааст, ки аввалин сафари шоир берун аз зодгоҳаш ба Нишопур рост меояд: «...ин сафар шавоҳиди аввалин мусофирати Сироҷ ба хориҷ аз Мозандарон дар адвори миёнаи ҳаёти ӯ бошад» [6, 38].

Ва оҳирин сафаре, ки дар умри худ Сирочуддини Қумрӣ анҷом додааст, ба Табрез мебошад. Сафари мазкур ба оҳири ҳаёти шоир рост меояд, зоро вай маҳз дар шаҳри Табрез вафот кардааст.

Дар мавриди таърихи вафоту оромгоҳи шоир миёни тазкираҳо ва манбаъҳое, ки доир ба аҳволу рӯзгори Сирочуддини Қумрӣ иттилоҳо додаанд, танҳо дар «Ҳолосат-уш-шуаро»-и Такиуддини Кошонӣ маълумот дода шудаасту ҳалос. Ба андешаи ин муаллиф: «вафоташ дар шаҳри Табрез иттифоқ уфтода, дар шаҳривари санаи ҳамс ва ишрину сittammiа ва дар Чарандоб мадфун аст». То қадом андоза ин қавл ҳақиқат дарод, аз гуфтаҳои муҳаққиқи дигар Идуллоҳи Шакурӣ маълум мегардад. Ҷаноби

Шакурӣ бо овардани баъзе далелҳо бар он андеша аст, ки ин гуфтаҳо комилан дурустанд. Барои тасдиқи фикри хеш муҳаққиқ қитъаеро мисол овардааст, ки ба воқеаи қатли Изуддини Ҳусайн ном шахсе гуфта шудааст. Дар ин қитъа моддаи таърих аст, ки ба соли 622 ҳичрӣ баробар аст ва ин зинда будани шоирро дар ин сол тасдиқ мекунад. Он қитъа ин аст:

Дар рӯзи иди фитри санаи «хеву беву коф»,
Қурбон шуд аз ҷафои фалак Юзиддин Ҳусайн.
Ид аз балои ҳодиса ошур бувад, аз он-к
Хуни Ҳусайн тоза шуд аз хуни ин Ҳусайн [6, 554].

Дигар, чунон ки гузашт, шоир дар қасидае, ки дар ситоиши Сайфуддин Боҳарзӣ (ваф. 629 ҳ.) суруда, ба шастсолагӣ ва пирию сапедии муйи сар ва рӯйи худ ишора кардааст. Бо ин қароин ва муқаддамот пазируфтани соли 625-и ҳичрӣ ба унвони таърихи вафоти шоир комилан дурусту маъқул ва мантиқӣ мебошад.

Хулосаи таҳқиқи мо роҷеъ ба зиндагонии шоир он аст, ки ў, яъне Сироҷуддини Қумрӣ аз шоирони номдор ва қасбии замони худ будааст ва дар давраи хеле нобасомон, яъне дар аҳди ҳукмронии муғулон зиндагии ошуфтае доштааст. Соҳиби зану фарзанд будааст. Азбаски шоири қасидасаро буд, дар дарборҳои ҳокимони ҳурду бузург барои дарёфти мояи зиндагӣ хидмат намудаву онҳоро ситоиш кардааст. Чун шоири ҳушқареҳае буд, албатта, қосидону душманон низ доштааст. Шояд нобасомониҳои рӯзгори шоир ба он сабаб шуда бошад, ки нимаи аввали умри ҳудро лоуболона ба сар бурдааст. Аммо нимаи дуюми зиндагониаш бо зуҳду тақво гузаштааст.

Шоир ба пирӣ расидааст ва дар бораи пирӣ шеърҳои ҷолиб ва тозамазмуне сурудааст. Пас аз гаштугузорҳои тӯлонӣ охири умри ҳудро дар Табрез, ки он вақт ин шаҳр доруссалтанай давлати Элхониёни муғул буд, гузаронида ва дар ҳамон ҷо ин дунёи фониро падруд гуфтааст.

Аҳамияти асосии кори анҷомдодаи мо аз он иборат аст, ки зиндагиномаи илмии як шоири қасбии ғиногӯи асри XIII форсу тоҷик, ки Сироҷуддини Қумрӣ ном дошт, барқарор карда шуд. Акнун ин мемонад, ки эҷодиёти пурмуҳтавои ин шоири соҳибзавқ ба таври густурдаву мукаммал ва дар заминай назариёти илмии адабиётшиносии мусир таҳқиқ карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Аллома Муҳаммади Қазвинӣ. Ёддоштҳои Қазвинӣ / Аллома Муҳаммади Қазвинӣ. - Техрон: Асотир, 1336ҳ.ш. - Ч.5. – С.95.
2. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро / Давлатшоҳи Самарқандӣ; ба эҳтимоми Муҳаммади Рамазонӣ. - Техрон: Амири Кабир, 1338. – 431 с.
3. Лутфалибеки Озари Бекдилӣ. Оташкада / Лутфалибеки Озари Бекдилӣ; тасҳех ва таҳияи Ҳасан Содоти Носирӣ. - Техрон: Амири Кабир, 1337-1338. Иборат аз Зҷилд. - Ч.2. – С.35, 36, 904, 909.
4. Мавлавӣ Муҳаммад Музаффари Ҳусайнӣ Сабо. Тазкираи Рӯзи Равшан / Мавлавӣ Муҳаммад Музаффари Ҳусайнӣ Сабо; бо тасҳех ва таҳияи Муҳаммад Ҳусайнӣ Рӯзномаи Одамият. - Техрон: Интишороти китобхонаи Розӣ, 1343. - 976 с.
5. Муҳаммадулло Мударриси Табрезӣ. Райхонат-ул-адаб / Муҳаммадулло Мударриси Табрезӣ. - Техрон, 1327. - Ч.2. – С.181, 182.
6. Сироҷуддин Қумрии Омулӣ. Девон / Сироҷуддин Қумрии Омулӣ; ба эҳтимоми доктор Идуллоҳи Шакурӣ. - Техрон: Муин, 1348. - 671 с.
7. Такиуддин Муҳаммад Ҳусайнӣ Кошонӣ. Хулоsat-ул-ашъор ва зудбат-ул-афкор / Такиуддин Муҳаммад Ҳусайнӣ Кошонӣ. - Нусхай хаттии китобхонаи Фаҳрудин Насирии Амири, зери шумораи 341/12. – С.399, 402.

ЖИЗНЕОПИСАНИЕ СИРОДЖУДДИНА КУМРИ

Мавляна Сироджуддин Қумри является одним из плодотворных поэтов персидско-таджикской литературы конца XII и начала XIII вв.но к сожалению до сих пор не известен широкому кругу почитателей персидско-таджикской литературы. По свидетельству его современников, с указанием на его поэтическое мастерство, Сироджуддин Қумри имел свою манеру и стиль сочинения. В данной статье автором сделана попытка к изучению жизни и поэтического творчества Мавляна Сироджуддина Қумри.

Ключевые слова: Мавляна Сироджуддин Қумри, персидско-таджикская литература конца XII и начала XIII вв., жизнь и поэтическое творчество Мавляна Сироджуддина Қумри.

BIOGRAPHY OF SIRAJUDDIN KUMRI

Mawlana Siraiuddin Kumri is one of the prolific poets of Persian-Taiik literature of the late twelfth and early thirteenth centuries, but unfortunately still not known to a wide circle of admirers of Persian-Taiik literature. According to the testimony of his contemporaries, indicating his poetic skill, Siraiuddin Kumri had the manner and style of composing. In this article, the author made an attempt to study the life and poetry of Mawlana of Sirajuddin Kumri.

Key words: Mawlana Siraiuddin Kumri. Persian-Taiik literature of the late twelfth and early thirteenth centuries, the life and poetry of Mawlana of Sirajuddin Kumri.

Сведения об авторе: *М. Насриддин* – аспирант дневного отделения кафедры истории таджикской литературы Таджикского национального университета. Телефон: 934-03-70-35

МИРЗО ТОҲИРИ НАСРОБОДӢ МУАЛЛИФИ МУҲИМТАРИН ТАЗКИРАИ АДАБИЁТИ АСРИ XVII

*М. Муслимифар
Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ*

То ба имрӯз шарҳи ҳоли дақиқи ин шоир ва тазкиранавис навишта нашудааст. Аввал касе, ки дар ин замана маълумоти мухтасареро дар ихтиёри хонандагон гузашта, Суҳайлии Хонсорӣ мебошад. Ин донишманд зимни мақолае аввалин бор дар заминай сарчашмаҳои дастрас саҳнаҳое аз зиндагиномаи Мирзо Муҳаммад Тоҳири Насрободиро маълум ва мушаххас месозад. Ҳамин тариқ, бо такя ба маълумоти тарҷумаиҳолии худи Насрободӣ, сарчашмаҳо, адабиёти илмӣ ва осори манзум ва мансури ў дар зиндагиномаи соҳиби «Тазкираи Насрободӣ» баъзе нуктаҳоро метавон афзуд.

«Мирзо Муҳаммад Тоҳири Насрободӣ дар соли 1027-и қамарии ҳичрӣ дар дехқадаи Насробод, ки аз дехистони Морвин аст, ба дунё омада ва дар соли 1083, ки оғози таълифи тазкираи ўст, панҷоҳу шаш сол дошта ва агар мутобики ҳарфи Суҳайлий то авоҳири моҳи ёздаҳум, ки авоҳири салтанати шоҳ Сулаймон аст зинда бошад, дар ҳудуди ҳафтоду се сол умр кардааст» [3, ч]. Муҳаббат ва дилбастагии ўро ба зодгоҳаш аз сатрҳои зерини ў метавон дарк кард: «Муваллид ва маншай камина мавзей Насробод мин аъмоли Исфаҳон аст, ки ба сабаби фазои рӯҳизоаш ҷаннати арбаъа ҳамса шуда, балки нисбат ба он ба тариқи ҳамсай мустариқа номе аз онҳо монда» [3, 457].

Аз ёддоштҳое, ки Мирзо Муҳаммад Тоҳири Насрободӣ дар хотимаи тазкирааш меоварад, маълум мешавад, ки дар синни ҳафтдаҳсолагӣ аз падар ятим монда будааст. Падараши дорои «камолоти суварӣ ва маънавии меросӣ буда» [3, ч], дар соли 1044 аз дунё даргузаштааст. Волидааш низ «аз камолоти суварӣ ва маънавӣ баҳраманд» [8, 458] будааст ва «дар зоҳир ва ботин камоли шикастагӣ ва оромӣ» [8, 458] доштаанд ва ба сабаби парешонӣ ба ахволи фарзандашон расида натавонистаанд. Ба сабаби бесаробон мондан Мирзо Муҳаммад Тоҳир тавфиқи таҳсили комил наёфта, рӯзгори ҷавониаш бехуда гузаштааст. Пас аз сипарӣ кардани рӯзгори ҷавонӣ аз кори ҳуд пушаймон мешавад ва ба ҳукми завқи табии сүхбати арбоби завқу адаб ва фозилонро дармейбад. Маҳалли аввалини омӯзиши ҷиддии ў қаҳваҳона будааст, ки шоирону донишмандон он ҷо ҷамъ мешудаанд ва ўз файзи сүхбати онҳо баҳра бурда, дарси камол андухта ба қасби адаб, ҳунар ва шеъру шоирӣ пардохта будааст.

Маоши зиндагии Мирзо Муҳаммад аз ҳисоби боғи меросии падар буда, ки дар Насробод доштааст. Вай зиёдатталабӣ надошта ва бо ин ки «аҷдод ва аъмоли вай ҳама дорои машоғили девонӣ будаанд, вай мулки хурсандӣ ва қаноатро аз даст надода, дар гӯши инзиво ба хидмати адабӣ машгул ва дар назари бузургони аср муҳтарам ва дар назди умаро ва муқаррабони даргоҳи шоҳӣ муazzaz буда, ҳар гоҳ шоҳ Сулаймони Сафавӣ ба Насробод мерафта, дар хонаи вай, ки акнун ҳам асаре аз иморати зариф ва шоиронаи он бокист, манзилгузин мешудааст» [3, ч].

Абдулҳусайнӣ Зарринқӯб дар боби маҳорати накқодии Мирзо Муҳаммад Тоҳири Насрободӣ сухан карда, ўро марде содадил ва камтаҷиба медонад ва таъқид мекунад, ки «тарбияти завқӣ ва адабии коғӣ надоштааст» [1, 265]. Зарринқӯб фақат дар заминай як ҳулосаи Мирзо Муҳаммад Тоҳир дар боби ҳунари шоирӣ Мир Ҳумом ба ҷунин натиҷа расидааст, ки мунсифона наменамояд. Дар асл Мирзо Муҳаммад Тоҳир дорои завқи сарҳ ва табии равон будааст ва ба сабки асри Сафавӣ ва дар пайравии Соиб ва Калим шеър мегуфтааст.

Тибқи гузориши Мирзо Муҳаммад гузаштаи ўз умаро ва фузалои давр будаанд. Ҳамчунонки таъқид меварзад, обо ва аҷдодаш «дар замони салотини

Сафавия ва подшоҳони собиқ камоли эътибор доштаанд. Дар замони подшоҳи қадрдон шоҳ Аббоси мозӣ» яке аз авлодонаш «вазири дорулибода» будааст ва яке дигар «вазири Лоҳичон».

Хоча Садриддини Алӣ ҷадди аълои Мирзо Муҳаммад Тоҳир дар замони султон Муҳаммади Курагон ҳокими Исфаҳон буда, дар Насробод мадраса бино карда, ки ҳоло ҳам сардарии нимаободи вай бокӣ ва гувоҳи азamat ва маҳорати меъморони қадим будааст.

Ҷадди Мирзо Муҳаммад Тоҳир ин мадрасаро дар чое бино кардааст, ки хонақоҳи шайх Абулқосим ҳам ба мадраса иттисол ёфта ва агар Муҳаммад Тоҳир аз бинои мадраса дар тазкираи худ хабар намедод, акнун ҳар кас медид гумон мекард, ки ин сардарӣ барои хонақоҳ сохта шудааст [3, б].

Аз Муҳаммад Тоҳир як фарзанд бокӣ монда ба исми Тоҷмир ва лақабаш Бадеуззамон будааст. Писари ўз завқи падар баҳраманд гашта будааст ва дар «Тазкираи Насрободӣ» аз ашъори вай як миқдор нақл шудааст.

Мирзо Муҳаммад Тоҳир дар сафи панҷуми тазкирааш таҳти унвони «Дар зикри ашъори ақвоми камина ва фақири бевучуд» намунаи ашъори хешу табори падарӣ ва модариашро сабт кардааст, ки далели нуғузи маънавӣ ва ҳунарии ин хонадон дар Эрони асри Сафавӣ мебошад. Воқеан ҳам дар байнӣ қарибонаш касоне ҳам будаанд, ки завқ ва қариҳаи шоирӣ доштаанд.

Аз ҷумла, аз рӯйи маълумоти ўз Мирзо Ҳасаналӣ, ки намунаҳои шеъраш дар тазкира оварда шудааст, ҳамширазодаи падараш буда ва дар «авоили син вазiri Алиқулихони Шомлу, эшикоқсӣ, девонбегӣ» ва вазiri Язд низ будааст. Одами росткор ва ҳақталош будааст. Баъди аз вазифаҳо маъзул шудан бар ўзулмро раво мебинанд. Ўзулмро шоъе сохта [3, 452], рубоии зерро мегӯяд ва «ба хидмати подшоҳи одил» мефиристад. Подшоҳ ўро маъзул месозад:

Рубой: Шоҳо, аҳволи Язд бад мегузарад,

Зулми ҳоким бурун зи ҳад мегузарад.

Аз шашсад ҳам пурсиши шашмоҳа гузашт,

Дар мачлиси шоҳ ҳарфи сад мегузарад [3, 452].

Дар миёни хешу табораш шоироне чун Мирзо Солех, машҳур ба Мино буда, ба сабаби камолоти суварӣ ва маънавӣ дар Ҳинд алам [3, 452] будааст, Мирзо Муъмин, Мирзо Амин, Мирзо Исломӣ валади Мирзо Муҳаммад, Мирзо Муҳаммад валади Мирзо Асадӣ Насрободӣ низ будаанд, ки табъашон холӣ аз лутufe набудааст. Назар ба маълумоти Ваҳиди Дастгардӣ «бақоёи силсилаи Тоҷмир ҳанӯз ҳам дар Насробод бокӣ» [3, ч] ва «донишманди муҳтарам, оқои Аббоси Тоҷмир бузурги ин силсила ба шумор» [3, ч] мерафтааст.

Ваҳиди Дастгардӣ пас аз муроҷиат ба Аббоси Тоҷмир ва ёрии бевоситаи ўз маҳалли дафни Мирзо Тоҳирро муайян мекунад, ки дар ҷануби сардарии мадрасаи Насробод воқеъ будааст, ки «акнун асаре беш аз он бокӣ намондааст» [3, ч].

Ваҳиди Дастгардӣ қабри Муҳаммад Тоҳирро зиёрат карда, ҳолати онро ҷунин тавсиф кардааст: «Дар мақбараи кӯчаке, ки акнун маъруф ба мақбараи Мирзоҳо мебошад ва ба зоҳир мадғани або ва аҷоди вай ҳам буда, наздики сардарии мадрасаи Насробод аст, воқеъ шуда.

Сангӣ бузурге бар рӯи қабр устувор аст ва атрофи он низ сангҳои дигар дошта, ки ҷанд сол пеш аҳолии Насробод аз роҳи надонистагӣ сангҳоро бардошта ва ҳамон наздиқ ба масрафи пул расонидаанд. Ин пул бар фарози наҳри бузурги маъруф ба Модӣ Қамиш, ки дар васати Насробод ҷараён дорад, воқеъ шуда, сангҳоро ҳам бо хутут, ки нисфи он зери об бувад аз дур мулоҳиза карда, valee natawoniштам бихонам ва аз оқои Аббоси Тоҷмир ва соири аҳолии Насробод ҳоҳиш кардам, ки сангҳоро бардошта ба маҳалли аслӣ авдат дижанд ва он гоҳ хутутро ба дикқат истинсаҳ карда, барои мо бифиристанд. Вале то кунун ҳабаре аз ин боб нарасидааст». Яъне, ин иттилои Дастгардӣ марбут мешавад ба соли нашри аввали «Тазкираи Насрободӣ», ки худи ўанҷом додааст.

Мирзо Тоҳир зиндагии хоксорона ва бетамаъе доштааст. Ҳеч гоҳ талоши мансабе накардааст. Valee «дар назари пояшиносони қадрдон кам аз соҳибони мансаб арҷманд набуда» [3, 462].

Дар бораи шахсияти инсонӣ ва ҳунарии Мирзо Тоҳир суханони шаҳодати Мирзобадеъ Малеҳои Самарқандӣ ҳуҷҷати қотеъ аст. Малеҳо дар ҳайати сафорати ҳонии Бухоро аз тарафи Абдулазизхон дар соли 1088 ба дарбори Эрон омада ва дар муддати се соли иқомати худ дар Исфаҳон борҳо бо Мирзо Тоҳири Насрободӣ сӯҳбат дошта ва Мирзо Тоҳир шарҳи ҳол ва осори шуарои Мовароуннаҳро аз вай гирифтааст. Малеҳо зиндагии муқаррарии Мирзо Тоҳирро ҷунин тасвир кардааст: «Ҳар рӯз аз сарманзили хеш дар қаҳваҳонаи худбинокарда, дар ҷавори масциди

Ланбон, ки аксар айиммаи асноашара дар он чо намоз кардаанд ва ба тоати Худованд машгул будаанд, меомад. Мудом ба тарики давом тарзи зиндагонии мушоруилайҳ ин аст, ки аммо азизулқадре аз чумлаи шуарои қадим ва фузалои воҷибуттазими он диёр аст ва файзи сухбати Мируллоҳ ва Қозӣ Нурии Сифоҳонӣ ва гайра аз шуарои мо тақаддумро ёфта» [2, 336].

Малеҳо дар боби сифатҳои инсонии Мирзо Тоҳир чунин шаҳодат додааст: «... он қадар ки дар тазкираи худ ҳолиқулмаонии сонӣ хитоб дода ва осори зиракӣ ва автори нозуке аз тарзи мулоқот ва аз тарики ҳолоташ пайдост ва ба ҳар кас сулуки мушфиқона ва воҳӯрди дӯстона дорад. Ба ошно ва бегона дар сухбат ва улфат якранг ва якоҳанг аст» [2, 336].

Аз Мирзо Муҳаммад Тоҳири Насрободӣ он чи то ба мо расидааст, ҳамин тазкираи ўст, ки порае аз ашъорашро низ дар бар мегирад. Малеҳои Самарқандӣ чунонки дар боло ишора шуд, дар «Музокир-ул-асҳоб» аз соҳибевон будани ўхабар дода, ёддошт медиҳад, ки «... девони тамоми худро мумαιилайҳ ба ман дода буд. Дар риҷъат ба сўйи ватани маълӯф дар лаби дарёи Омӯ дар об рафт» [2, 338]. Малеҳо дар тазкирааш намунаҳои шеъри Мирзо Тоҳирро аз он чи дар хотирааш зимни мушоира монда будааст, меоварад.

Мутаассифона, ҳамчунонки Ваҳиди Дастргардӣ мегӯяд «девони вай ҷандонки ҷустуҷӯ шуда, пайдо нагардида ва аз ашъори вай беш аз он чи худаш дар тазкира нигошта дар даст нест» [3, ҷ].

Мирзо Тоҳир ҳанӯз дар замони зиндагиаш миёни аҳли фазл ва доираҳои адабӣ ҳамчун шоир ва тазкиранигор шуҳрат доштааст. Малеҳои Самарқандӣ ба писандидагии афъол ва санҷидагии аҳволи мушоруилайҳ, яъне Мирзо Тоҳир дар Мовароуннаҳр гувоҳӣ медиҳад. Аз нақли ў маълум мешавад, ки вай ин адибро гоибона мешинохта ва дар Мовароуннаҳр аз аҳволу осори ўвқиф гардида будааст [3, 189].

Мирзо Муҳаммад Тоҳири Насрободӣ зиндагии худро дар як байт ҳулоса карда, бо ифтиҳор мегӯяд.

Агар зоғ, агар саъва нотавонам,

Ҳамин бас, ки дар ҷирғаи булбулонам [3, 457].

Ҳарчанд, Мирзо Муҳаммад Тоҳири Насрободӣ, чунонки худ мегӯяд, ба рӯзгори ҷавонӣ мачоле ҷиҳати касби маърифат наёфт, пас аз гузаштани рӯзгори ҷавонӣ ба василаи завқи фитрӣ ва муоширати аҳли завқ дар «ҷирғаи булбулон» ба касби ҳунар рағбат кард [1, 265].

Мирзо Муҳаммад Тоҳири Насрободӣ баъд «аз гафлатниҳодони қаҷандеша канора» [3, 460] ҷусташ, «дар ҳалқаи дурусткешони ростоин даромада ва дар қаҳваҳона¹ иқомат» [3, 860] меандохтааст. Мирзо Муҳаммад Тоҳири Насрободӣ мегӯяд, ки «қаҳваҳона водии Мӯсо ва маънӣ дар хотирашон мақоринаи ҳуршед ва Масехо, баъзе ба назми ашъор гӯши ҷонро ба гӯшвори лаъле обдор музайян месоҳтанд ва қавме дар тартиби муаммо зулфи ҳубонро дар печу тоб меандохтанд. Суръати назмашон ба мартабае, ки то номи байт бурда будӣ, меъмори хотирашон ба дастёрии сутуни хома ба иморати он мепардоҳт, аз нури раъяшон шамъи дилҳо рӯшан ва аз риёзи хотирашон сомеъаи рашки гулшан мешуд. Аз файзи сухбаташон, ки кимиёни саодат аст, миси қалби камина ҳамсанги тиљо гардида ва ситораи Шаърои оғоҳӣ аз шаби тираи ҷаҳл дамида, ғоҳе ба таҳриki таҳсili сухбати муаммо қалби шикиста таскин ва тақмил мейғфт» [3, 460].

Ин давраи ҳаёти Мирзо Муҳаммад Тоҳири Насрободӣ, ба ифодаи худаш дар инзиво гузаштааст, инзивое, ки дикқати ўро ба фазлу адаб ҷалб карда, ниҳоят «дар ҷирғаи булбулон» биншондааст.

Назар ба ёддошти худаш ҳар чи ки ў омӯхтааст аз сухбатҳо ва маҳфилҳо будааст. Вале, дар шеър ва гуфтани муаммо Оқо Ҳусайнӣ Ҳонсориро, ки «ҷамоли шоҳиди илми ақлий ва нақлий ба гулгунай имтиёзаш ороста», ба ў ҳаққи устодӣ доштааст.

Тазкира, ашъори аз ў меросмонда ва моддаи таъриҳҳое, ки ў гуфтааст, гувоҳи завқ ва камоли тадриҷии соҳибашон аст. Бахусус, маълумоти гуногуне, ки дар тазкирааш дар бораи шоирон, ҳаттотон, умарою фузалои ҳавзаҳои адаби форсӣ меоварад, гувоҳи самочат ва ғидокории ў дар роҳи омӯзиш ва таълиму тарбияти фардӣ мебошад.

¹ Қаҳваҳона дар аҳди Сафавия ҷойгоҳи аҳли фазл, дониш, адаб, шеър ва мусиқӣ буда, вале ҳама кас ба он роҳ надоштааст. Ҳатто шоҳ Аббос гаҳ –гоҳ ба он чо мерафтааст ва дар сухбати аҳли фазл ширкат мекардааст.

Дар боби алоқамандиаш бо дарбор ҳамин қадар метавон гуфт, ки ба шоҳ Сулаймон ихлосу иродате доштааст. Қасидае бо номи «Қасида дар мадҳи подшоҳи диндор шоҳ Сулаймон» аз ў мерос мондааст, ки таъсири осори муҳаббати шоҳ ба ў эҳсос мешавад. Чунончи, дар ин чанд байт зоҳир аст:

Он Сулаймони замон к-аз асари диндореш,
Бигрезад зи Сулаймонӣ аз ин пас зуннор.
Подшоҳе, ки Алӣ ибни Абетолиб баст,
Камари шоҳӣ аз дasti вилоятосор.
Чун занад мавҷ ба ҳангоми сахо баҳри кафаш,
Орзуи ҷаҳонро чу ҳас орад ба канор.
Зинат аз номи баландаш набарад гар зару сим,
Сикка чун мавҷ занад ларза ба рӯи динор.
Нақунад моҳ зи бадрӣ ба ҳилолӣ ричъат,
Гар шавад ҷоми вай аз бодаи лутфаш саршор...[3, 462].

Чунончи худаш мегӯяд, «бо вучуди қобилият ба ибром ва самоҷат таҳсили мансабе» [3, 462] накарда будааст. Аммо, дар назари «пояшиносони қадрдон кам аз соҳибони мансаб арҷманд» [3, 462] набудааст. Чунончи «умаро ва муқаррабони подшоҳ ниҳоят эъзоз ва эҳтиром»-аш мекардаанд. Ҳарчанд ў қитъаоти таърихи иморати «Ҳашт биҳишт»-ро гуфтааст, «ваде аз камтолеъӣ ба таваҷҷуҳе ва инояте сарафroz нашуда» [3, 462] будааст.

Мирзо Муҳаммад Тоҳири Насрободӣ дар зиндагиаш сафарҳое низ доштааст, ки дар ин бора худаш ҷунин шаҳодат медиҳад: «чанд сол қабл аз ин ба шарафи зиёрати равзai имом мушарраф гардида, баъд аз он равонаи сафари Ҳичоз шуда аз ҳамалоти ҳамладорони Наҷағӣ, ки ба газаби шоҳи Наҷағ дароянд, анвои ҷароҳат ба хотири шикаста расид. Аммо тавофи Макқаи муazzama ва зиёрати турбати расул салаллоҳи алайҳи ва олийӣ ва боқӣ ҳазароти айиммаи Бақеъ марҳами он ҷароҳат шуд» [3, 463].

Баъди ин сафар, ба шаҳодати худаш ҷанд соли дигар «ба қаҳваҳона ба хидмати дӯстони собиқ ва лоҳики ишратгузин» [8, 463] буда, дар синни ҳафтоду сесолагӣ ин ҷаҳони фониро тарқ гуфтааст.

АДАБИЁТ

1. Зарринкӯб Абдулҳусайн. Нақди адабӣ. Чустуҷӯ дар усул ва равиҷҳо ва мабоҳиси наққодӣ бо баррасӣ дар таърихи нақд ва наққодон / Абдулҳусайн Зарринкӯб. - Техрон: Муассисаи интишороти Амири Кабир, 1354. - 404 с.
2. Малехо Муҳаммадбадеъ. Музаккир-ул-асҳоб. Матни интиқодӣ бар асоси ҷаҳор нусхай мӯҳим / Муҳаммадбадеъ Малехо; ба эҳтимоми Камолиддин Садриддинҳоҷаи Айнӣ. - Душанбе: Пайванд, 1385. - 689 с.
3. Тазқираи Насрободӣ // Таълифи Мирзо Муҳаммад Тоҳири Насрободӣ. Муштамил бар шарҳи ҳол ва осори қарӣ ҳазор шоири аспи Сафавӣ; бо тасҳех ва мӯқобилаи устоди факид Ваҳиди Даствардӣ. - Техрон, 1361. - 575 с.

МИРЗО ТАҲИРИ НАСРОБОДИ АВТОР АНТОЛОГИИ ПО ПЕРСИДСКО – ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

В статье анализируется жизнь и творческое наследие одного из крупных знатоков истории литературы XVII века - автора «Тазқире Насрободи» (Антология литературы XVII века) Мирзо Тоҳири Насрободи, творчество которого в таджикском литературоведении до сих пор не исследовано.

Ключевые слова: литература, тазқире (антология), Мирзо Тоҳири Насрободи.

MIRZO TAHIRI NASROBODI AUTHOR ANTHOLOGY IN THE TAJIK-PERSIAN LITERATURE

The article analysis the life and creative activity of one of the major experts in the history of literature of the 17th century - the author of "tazkira Nasrobodi" (Anthology of 17th-century literature) Mirzo Tokhiri Nasrobodi which Tajik literary criticism have not been vsestronnoum study.

Key words: literature, tazkira (anthology), Mirzo Tokhiri Nasrobodi.

Сведения об авторе: *М. Муслимифар*- соискатель Института гуманитарных наук АН РТ.
Телефон: (+992) 900-98-79-87

ҒАЗАЛ - ГУНАИ ФАРОГИР

**X. Фурӯғ
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода**

Имрӯз менигарем, ки ғазал дар сарзамини мо ва дар сарзамиҳои ҳамзабони мо Эрон, Тоҷикистон ва ҷойҳои дигар суруда мешавад. Агарчи дар миёни иддае аз пардоҳтан ба ғазал низ сӯйистифода сурат мегирад ва ин сӯйистифода ғоҳе дар тақлид аз дигарон ва ғоҳе дар дастбурд аз шеърҳои дигар сурат мегирад, аммо ин

сухан ба ин маъно нест, ки газал дигар суруда нашавад. Газал суруда мешавад ва дар дунёй шеър ва адабиёт ҳукм кардан наметавонад мақоме дошта бошад.

Газал гунае фарогир аст. Ҳамон гуна, ки гуфта шуд дар ҳавзахои муҳталифи забони форсӣ ба газал пардохта мешавад ва дағдагаи бархе шоирон, газалсарой аст.

Дар Афғонистон шоироне, ки ба газалсарой мепардозанд, ду гурӯҳанд, яке ононе ки танҳо газал месароиданд ва дувум, ононе ки ҳам газал месароиданд, ҳам дар қолабҳои озоди имрӯзӣ ба сурудан мепардозанд. Мисли Ҳайдарӣ, Вуҷудӣ ҳамеша ва танҳо газал сурудааст ва ба номи шоири газалсаро маъруф аст. Ӯ дар газал дунёро бозтоб медиҳад, ки инсонаш гумшуdae дорад ва бештарине дар ҷустуҷӯи ҳамон гумшудааш аст. Бисёре аз шоирон имрӯз, ки бештаринаш ҷавононанд, низ газал месароиданд ва ҷилваҳои ошиқона аз қомати газалҳои онҳо нигариста мешаванд. Ин шоирон ба гунаҳои дигари шеър намепардозанд. Аммо, гурӯҳи дувум шоироне ҳастанд, ки ҳам газал месароиданд ва ҳам шеъри нимой ва шеъри сафедро таҷриба кардаанд. Яке аз шоироне, ки ҳам газалсаро буд ва ҳам дар роҳи дигар гом мениҳод, Қаҳҳори Осӣ аст.

Қаҳҳори Осӣ, агарчи шоири газалсаро буд, аммо корҳои бисёре дар шеъри нимой низ дошт, ки гоҳ навпардозиҳояш дар газал бар шеъри озодааш, ки бештаринаш ҳамон нимой буд, таъсир мегузошт ва гоҳе ҳолу ҳавои шеърҳои озодааш бар газалҳояш ҷараён меёфт. Аз шоироне, ки ҷунин вижагии коре дар арсаи сароиш доранд яке ҳам Сайид Ризо Муҳаммадӣ аст. Ӯ низ бештар газалҳои месароид, ки навпардозӣ дар онҳо ҳузур меёбад. Ин гуна газалҳо ба ҳонандҳо ҳисси отифии жарфе медиҳанд.

Эй гул, тамоми боғ ба бор омаду ту на,
Эй, бо баҳори дӯст баҳор омаду ту на.
Эй, хотири гирифтаи ҳам нақшу ҳам нигор,
Айёми пур зи нақшу нигор омаду ту на.
Паскӯчаҳои панҷараҳо ҷо ба ҷо шуданд,
Аз шишаҳои шаҳр губор омаду ту на.
Ҳиссу умедин сар ба сари ҳам гузаштаанд,
Хуршеду абру бод қанор омаду ту на.
Сабза, дараҳт, санг, пурнида, гиёҳ, бод,
Кули замин ба гаштӯгузор омаду ту на.
Гӯфтӣ: агар баҳор биёяд ту мерасӣ,
Ин ҳам баҳор ҷанд баҳор омаду ту на.

Ин шоирон, ҳам гурӯҳи аввал ва ҳам дувум, коркардҳои хубе дар арсаи газал доранд. Масоили гуногунро дар газалҳои хеш ворид мекунанд. Ишқ, ки меҳвари сурудан аст, дар ин газалҳо нигариста мешавад. Сипас зиндагӣ, ҷомеа, сиёsat, табиат ва инсон мавзӯъҳои ҳастанд, ки дар газали ин шоирон ҷараён доранд.

Ба ин ду байт аз як газали Қаҳҳор Осӣ менигарем:

Кадом барг, ки номи туро намедонад,
Ту ҷангалитар аз оне, ки боғ меҳонад.
Паём ҳанҷараи рӯ ба арши ноҷӯйӣ,
Табари балои қадатро шикаста натавонад [3,27].

Ё ба ин газали ў, ки дар он аносими табиат ҳузур доранд менигарем, ки фазои ошиқона бо падидаҳои табиат омехта шудаанд:

Ман он дараҳти ошиқам, ки соҳил аст ҷойи ман,
Садои рӯдҳонае нишаста дар ҳавои ман.
Зи абрҳои қиблა ҳам таматтӯе намебарам,
Маро баҳор мекунад ҳузури ошнои ман.
Зи обу ҳок оташи қадду қиём кардаам,
Замини ошиқонае гирифтааст пойи ман.
Ба барг-барги ман диле аз интизор метапад,
Ба шоҳа-шоҳа медавад ҷунуни решоҳои ман.
Ҳазор бори дигарам сар шугуфа кардан аст,
Аз ин замин аз ин ҳаво, агар расад навои ман [3, 22].

Дар ин газал, Осӣ ҳудро дар қолаби дараҳте тасвир мекунад ва ҳолати дараҳтеро дар пайванд ба ҳолати ҳештан ҳикоят мекунад. Ҳамон гуна, ки зикр шуд, дар ин газал бештар аз вожаҳо, ки падидаҳои табиатанд истифода шудааст. Дараҳт, соҳил, рӯдҳона, абр, баҳор, барг, шоҳа, решо, шугуфа ва ғайра.

Дараҳт падидае аз табиат аст, ки вожаи меҳварии ин газалро соҳтааст.

Бояд гуфт, ки корбурди ҷунин вожаҳо дар воясиҳи солҳои даҳай шаҳст ва пас аз он, яъне оғози солҳои даҳай ҳафтод барои нахустин бор буд, ин гуна ба кор бурда мешуданд.

Холо ба намунахое аз газали мусори Эрон ва Тоҷикистон нигоҳ меафканем:
Ин газал аз Алӣ Баҳманий аст. Шоире, ки имрӯз дар арсаи газалсаройӣ номе ошност:

Дар ин замонаи беҳоиву ҳуии лолпараст,
Ҳушо ба ҳоли қалогони қилуқолпараст.
Чигуна шарҳ диҳам лаҳза- лаҳзаи худро,
Барои ин ҳама нобовари хаёлпараст.
Ба шабнишинии ҳарҷангҳои мурдобӣ,
Чи гуна рақс кунад моҳии зулолпараст.
Расидаҳо чӣ гарibu начида меафтанд,
Ба пойи ҳарзаалафҳои боғи колпараст.
Расидаам ба камоле, ки чуз Аналҳақ нест
Камолдор барои мани камолпараст.
Ҳанӯз зиндааму зинда буданам хорест,
Ба ҷашмтандагии номардуми заволпараст [5, 142].

Дар ин газал диди шоир дар ҳолае аз ғам ва таъсир қарор дорад, ки бештари газалҳои имрӯз дар ҳар се сарзамини ҳамзабон ва ҳамфарҳанг ба вижа дар Эрон ва Афғонистон бо ҷунин дид ҳамроҳанд. Ин гуна газалҳо иҷтимоъро ва зиндагиро тасвир мекунанд. Дар ин газал, шоир аз нигоҳи шакл, идомадиҳондаи ҳамон газали суннатӣ аст, аммо ҳавои имрӯзиро дар байтҳое аз ин газал метавон ҳис кард.

Дар мисраи аввали ин байт ҷунин ҳавое ҷараён дорад:
Расидаҳо чӣ гарibu начида меафтанд,
Ба пойи ҳарзаалафҳои боғи колпараст.

Дар ин ҷо дигар аз ҷониҳои таркибии газалҳои суннатӣ ҳабаре нест. Шоир, равон, аммо амиқ, ҷониҳоро дар канори якдигар меовард. Шоир аз рӯзгоре месароид, ки дар он расидаҳо гарibанд ва онҳоро касе намечинад ва сарандом ҳуд меафтанд.

Дар ин мисраи низ бо таркиби тоза аз нигоҳи шаклӣ ва муҳтавоӣ бармеҳӯрем:
Ҳанӯз зиндааму зинда буданам хорест.

Зинда буданам хорест, таркиби тоза аст. Аммо, дар дигар байтҳои ин газал, бавижа дар қисмати қофия ва радиф, таркибҳои аз нигоҳи шакл суннатӣ, аммо аз назари баён тоза вучуд доранд, монанди қалогон, қилуқолпараст, шабнишинии ҳарҷангҳо, ҳарҷангҳои мурдобӣ, моҳии зулолпараст, боғи колпараст, номардуми заволпараст. Ҳамчунин дар ин байт ба тасвири модерн бармеҳӯрем:

Ба шабнишинии ҳарҷангҳои мурдобӣ
Чи гуна рақс кунад моҳии зулолпараст.

Абдуҷаббор Кокой низ аз шоирони шинохташудаи имрӯзи Эрон аст. Ғазале аз ин шоирро менигарем:

Ба шавқ ҳилвате дигар, ки рӯ ба роҳ қардай,
Тамоми ҳастии маро шиканҷагоҳ қардай.
Маҳалламон ба Яман рафтани ту рӯсафед шуд,
Либоси аҳли ҳонаро, vale сиёҳ қардай.
Чӣ рӯзҳо, ки аз ғамат ба шукӯҳ лаб гушудаам,
Ва ноумед гуфтаам, ки иштибоҳ қардай.
Чӣ борҳо, ки гуфтаам ба қоби акси кухнаат,
Дили маро шикастай, бубин гуноҳ қардай.
Вале, ту боз бесадо даруни қоби акси ҳуд,
Фақат сукут қардай, фақат нигоҳ қардай [5, 227].

Аз ин газал, то ҷое бӯйи шеъри Фурӯғи Фарруҳзод ба машом меояд. Ин газал, ошиқона оғоз меёбад, сипас ранги сиёсӣ ба ҳуд мегирад. Ва дар ду байти охири газал, баёни равоӣ вучуд дорад. Ва ин аз вижагиҳои газали мусори аст. Ҳамчунин дар ҳамин ду байти охир, тасвири ошиқона, ки тозагиро дар ҳуд дорад, нигариста мешавад. Аммо, аз сукут қардан ва бесадо будани касе дар як байт ҷаҳор бор сухан гуфта шудааст. Бесадо, даруни қоби акси ҳуд, сукут, нигоҳ. / Вале ту боз бесадо даруни қоби акси ҳуд/ Фақат сукут қардай, фақат нигоҳ қардай/, ки дар ҳамин байт, ки воласин байти газал аст, ба ҳашв рӯ ба рӯ мешавем.

Бояд гуфт, ки шеъри Тоҷикистон дар марҳалае қарор дорад, ки забон ва баён дар он ба сурати табии ҷараён меёбанд ва таркибҳо ва ташбеҳоти сода, аммо самимӣ дар он нигариста мешаванд. Дар газали Тоҷикистон низ ҷунин вижагӣ дидо мешавад, ҳам дар шевай баён ва ҳам дар гузиниши ҷониҳо ва корбурди таркибҳо ва гоҳе ҳам дар тасвирпардозӣ.

Ба ин газал менигарем, ки сарояндааш Низом Қосим, яке аз шоирони матраҳи Тоҷикистон аст:

Ба чуз ишқат намеварзад дилам, эй ёри Варзобӣ,
 Ба чуз рӯят намехоҳад дилам ин шоми маҳтобӣ.
 Беҳин дам он даме бошад, туро кобам туро ёбам,
 Беҳин дам он даме бошад, маро кобӣ маро ёбӣ.
 Ба сад печӣ, ба сад тобӣ ту пешам норавон бошӣ,
 Вале, дарё равон бошад, ба сад печӣ ба сад тобӣ.
 Нагирам чашм аз ҷашмони обии ту то ҷовид.
 Кунам андӯху ҳасратҳои дунёро ҳама обӣ.
 Ту худ чун баҳт бедорӣ шунав дарё чӣ мегӯяд,
 Биҳобад ҷовидон баҳтат, агар имшаб даме хобӣ.
 Бубин, ман ёфтам шӯри диламро дар канори ту,
 Ту эй дарё, чӣ мечӯйӣ, ту эй дарё, чӣ мекобӣ?
Шавам обу адо нозу адоҳои баландатро,
Аё эй ёри Варзобӣ, аё эй ёри Варзобӣ [4, 336].

Ин газал бо забони сода ва ширин суруда шудааст. Дар ин газал бозиҳои забонӣ мавриди таваҷҷӯҳ сурат гирифтааст. Дар байти аввал менигарем, ки феъли варзидан дар пайванд бо исми Варзоб, ки дараи ҳушобуҳавое дар наздикии шаҳри Душанбест, мавриди истифода қарор гирифтааст. Шоир дар ин байти таносуби зебоиро риоят кардааст: Ба чуз ишқат намеварзад дилам, эй ёри Варзобӣ/ Ба чуз рӯят намехоҳад дилам ин шоми маҳтобӣ/ ишқ, дил ва варзидан, рӯй ва маҳтоб, дил ва хостан бо ҳам таносуби маъноии ҳубе доранд. Бозии забонии ҷолибе ҳам дар ҳамин байти дидо мешавад: варзидан ва Варзоб. Ҳамчунин дар байти дувум қовидан, ки ба шакли қобидан омадааст ва аз вожаҳои пуркорбурди мардуми Тоҷикистон ба ҷойи поидан ё ҷустуҷӯ кардан аст, истифода шудааст. Туро кобам туро ёбам, маро кобӣ маро ёбӣ. Дар байти ҷаҳоруми ин газал вожаи обӣ ба маънои ранги обӣ ва вожаи обӣ, ки омехтааст бои-и накара ба маънои об, боз ҳам ҷунон бозии забонӣ корбурд пайдо кардааст. Ва боз ҳам дар ҷопасин байти, корбурди сухане монанди ёри Варзобӣ ба ин бозӣ афзудааст.

Рафтаам аз ёдҳо бегонаи бегонагӣ,
 Бастаам бар рӯйи муштоқон дари ҷононагӣ.
 Ҳасрати парвоз дорам қудрати парвоз на,
 Мекашам бори пару болам чу мурғи ҳонагӣ.
 Осмон дилрӯйи оқилро ба ҷоҳил додааст,
 Ҷораи бечорагии зан буд мардонагӣ.
 Ҳар киро санге ба ҷанг афтад маро гирад нишон,
 Зинда бодо пайкари обод дар ҷайронагӣ.

Ин ҷанд байти аз як газали Гулруҳсор, шоири матраҳи Тоҷикистон аст. Дар ин газал низ садоқати шоир мавҷ мезанд. Шоир аз ҷорай «бечорагии зан сухан мегӯяд. Ва ҳамин таркиби «ҷорай бечорагӣ» ҷолиби таваҷҷӯҳ аст, ки танқӯзномо ҳам шудааст. Дар байти дигар низ таркибе аз ин даст шакл ёфтааст монанди «пайкари обод дар ҷайронагӣ» [1, 31].

Дар газали дигар аз ҳамин шоир менигарем, ки сухан аз танҳои мегӯяд ва дар ҳар байти газал тасвирҳои ҷашм, ҳис ва ҳоли ҳонандаро фаро мегиранд. Ин тасвирҳо аз вуҷуди таркибҳо зода мешаванд. Монанди пушти дари танҳоӣ, субҳи гирён, ҳовари танҳоӣ, ҳокистари танҳоӣ, ҳамсари танҳоӣ, базми сарҷамъони танҳоӣ ва гайра...

Дар ин газал парадокс ҳам ҷеҳра менамояд: Менигарем: оташи барф, дарди ширин, гулафшони ҳазон. Аз ҳар мисраи ин газал дарди амиқ эҳсос мешавад:

Шаб ба поён мерасад пушти дари танҳоиям,
 Субҳи гирён медамад аз ҳовари танҳоиям.
 Ҳар азизе дарди ширини маро баҳшиду рафт,
 Талҳии умр аст андар согари танҳоиям.
 Анҷуманро сардии эҳсоси ман озурдааст,
 Оташи барф аст дар ҳокистари танҳоиям.
 Ҳеч ҷуфтено накардам тоқ аз озу нифоқ,
 Бо сари танҳоӣ танҳо ҳамсари танҳоиям...
 То гулафшони ҳизон дар шеъри ман созад ғифон,
 Як ҷаман ҳонандо ҳонад дафтари танҳоиям.
 Базми сарҷамъони танҳо мотами бегонагист,
 Ман гувоҳи беланоҳи маҳшари танҳоиям.
 Рақси ман ҷон қандани танҳост байни анҷуман,
 Модари миллат наям ман, модари танҳоиям [2, 265].

Гулрухсор шоире аст, ки дар канори дигар вижагиҳо, баъзе шеърҳояш аз таркибҳои породукси баҳраманданд. Мисол дар ин байтҳо аз газалҳои ў, бишикастан нашикастан ва зулмоти нур, парадоксанд.

Санг аз бишикастану нашикастанам дар ҳайрат аст,
Сандро бо шиша бишикаста, саломат мондаам [2, 264].

Ҳешро гум карданам ҳаққ буд дар зулмоти нур,
Ки Ҳудоро байни кайхону замин гум кардаам [2, 251].

Ин чанд байт аз як газал шоиро матраҳи дигари Тоҷикистон Муҳаммадалии Аҷамӣ аст, ки бо назардошти фазои адабии Тоҷикистон, ҳолу ҳавои тоза дар онҳо эҳсос мешавад:

Ва бе хатти нигоҳат роҳро аз ёд мебурдам,
Агар меҳрат набудӣ, моҳро аз ёд мебурдам.
«Шабе таб доштам рафтиву курси моҳ овардӣ»
Ки бе лутфи ту рӯзу моҳро аз ёд мебурдам.
Садои ошной мевазад аз қоби тасвират,
Бидуни ҷашмҳоят оҳро аз ёд мебурдам.
Тамоми саргузаштам мешавад тақрор дар ҷашмат,
Ва бе хатти нигоҳат роҳро аз ёд мебурдам [5, 361].

Яке аз шоирони дигари Тоҷикистон, ки ба газал низ гироиш дорад, Камол Насрулло аст. Дар ғазали ин шоир нуктаҳои дилангез дида мешаванд, ки хонандаро ба диранг во медоранд. Ин чанд байт аз як ғазали Камол Насрулло намоёнгари кори ў дар арсаи ғазал аст:

Сукути сангу моҳ шом овои ниҳон доранд,
Ҳама ачноси бечон дар ҷаҳони ҳуд ҷаҳон доранд.
Гумон кардӣ дараҳтон, сабзаҳо, гулҳо ҳама лоланд,
Ки гӯё турбай ҳар барг аз забони мо забон доранд.
Забони ин табиатро касе донад, ки медонад,
Ки инҳо розҳову рамзҳо дар осмон доранд.
Ҳама ин гайрату зӯру викори одам аз ишқ аст,
Вагарна одамон дар ҷӯби ҷисми ҳуд чӣ ҷон доранд...[6, 208].

Пас, бояд чунин гуфт, ки ғазал дар сарзамиҳои муҳталиф суруда мешавад ва дар ҳар қишвар назар ба ҳолу фазои ҳамон ҷо ба дарёфтҳои тоза, ҳам аз нигоҳи забон ва таркибҳо, ҳам аз нигоҳи баён ва тасвирпардозиҳо ва гайра даст меёбад.

Аз ин, ки ғазал яке аз қолабҳои пуртарафдор аст ва дар рӯзгорони муҳталиф суруда шудааст, дар ҳар давра дар ҷо намондааст ва мутаҳаввил шудааст, имрӯз ҳайсияту ҳуввияти шеъри мо ва ҳуввияти забони моро дорад.

Чаро ки ғазал ҳам аз назари қадим буданаш ва ҳам аз нигоҳи нав буданаш арзиш дорад. Ҳамчунин аз нуқтаи фарогир буданаш қобили таваҷҷӯҳ аст. Ончунон ки дар се қишвари ҳамзабон Эрон, Афғонистон ва Тоҷикистон ғазал ин гунае фарогир аст.

АДАБИЁТ

1. Сафӣ Гулрухсор. Ашҳи тӯфон / Гулрухсор Сафӣ. - Техрон, Интишороти Дабирхонаи Шӯрои густариши забон ва адабиёти форсӣ, 1378. - 315 с.
2. Сафӣ Гулрухсор. Танҳотар аз танҳои / Гулрухсор Сафӣ. Интишороти байналмилали Алҳудо. - Техрон, 1388. - 400 с.
3. Осӣ Қаҳҳор. Лолой барои муаллима / Қаҳҳор Осӣ. – Кобул: Интишороти раёсати нашриёти Вазорати иттилоот ва култур, 1368. - 246 с.
4. Қосим Низом. Қӯҳи садо / Низом Қосим. - 336 с.
5. Муҳаммадхонӣ Алиасғар. Боги бисёрдараҳт. Гузидай шеъри муосири форсии Эрон, Афғонистон, Тоҷикистон ва Ӯзбакистон / Алиасғар Муҳаммадхонӣ. – Техрон, Навбат, 1383. - 350 с.
6. Насруллоҳ Камол. Гулҳани гул. (баргузидай ашъор) / Камол Насруллоҳ. – Душанбе, Чопхонаи Пайванд, 1391. - 230 с.

ГАЗЕЛЬ - ВСЕОБЪЕМЛЮЩИЙ ЖАНР

Газель является наиболее распространённым поэтическим жанром в персидско - таджикской литературе. В Афганистане поэты, сочиняющие газели, делились на тех, кто увлекался сочинением только газелей, и тех, кто наряду с газелями создавал поэтические произведения и в других общеизвестных жанрах.

Ключевые слова: газель, поэзия, персидско - таджикская литература.

GAZELLE - A COMPREHENSIVE GENRE

Gazelle is the most common genre of poetry in Persian - Tajik literature. In Afghanistan, the poets who wrote gazelle were divided into those who are fond of writing only gazelles, and those along with gazelles created poetry and other well-known genres.

Key words: gazelle, poetry, Persian - Tajik literature.

«МИРРАТ – УЛ – АРŪС» АЗ НАХУСТРОМАНИ УРДУ

Ч. Холов

Донишкадаи давлатии омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент

Мавлавӣ Назир Аҳмад бо таълифи ин асар ба урдузабонҳои Ҳиндустон, маҳсусан, занони аҳли савод муроҷиат карда мегӯяд, ки асоси пешрафти рӯзгори онҳо дар дасти ҳар як духтар аст ва ин, албатта, ба доираи фаҳмиш, ҷаҳонбинӣ ва шуури аҳли оилаи онҳо вобастагӣ дорад. Аз ин нуктаи назар, адид дар миёни аҳли маориф ва фарҳанг, чи гузашта ва чи имрӯза хеле нигоҳи тозае дошт. Ба ақидаи ӯ истифода аз мӯдҳои кухна ва нав масъалаи асосӣ нест, зеро пӯшидани ачкан ва ё почома, ё ин ки як ҷуфт шоли қашмирий дар гардан ва ё ҳама гуна либоси дигари ҳиндӣ, аҳамият надорад, зеро либос барои гузаронидани ҳаёти рӯзмарра мебошад. Чунин ақидаро ӯ, ҳатто, дар суханрониҳояш миёни мардум ҳамеша иброз медошт. Аннимери Шиммел доир ба мавқеи ин асар чунин овардааст: “Маълум аст, ки «Миррат–ул–арӯс» дар насири бадӣ доир ба аҳамияти саводнокии занон дар Ҳиндустон мавқеи аввалро ишғол менамояд” [2, 232].

Ба навиштаҳои Н. Аҳмад нависандагони зиёде пайравӣ намудаанд, vale ҳеч адибе мисли ӯ дар ин ҷода муваффақ нагаштааст. «Миррат–ул–арӯс»-и Н. Аҳмад дар адабиёти урду аз нахустроманҳои майлони ҳақиқатнигоридошта шинохта шудааст ва то ба имрӯз аз беҳтарин романҳо шуморида мешавад [3, 40].

Назир Аҳмад бо часорат сабит намуд, ки дар рӯзгори мардуми одӣ ҳама ҳодисоти сангин ва дар зиндагии табакоти боло воқеоти рангин руҳ медиҳад. Ва ин нобаробариро дар асарҳояш мохирона ифшо намудааст. Дар баробари ин нависанда ҳайсияти қаҳрамонҳояшро новобаста аз мансубияти табақавӣ кушода додааст ва камбуҷҳои зершуурии онҳоро нишон дода, қалиди даркӯшии монеаҳо ва душвориҳоро ба ин гуна одамон тарҳрезӣ намудааст. Дар он давр диdi воқеии нависанда маҳдуд бо мавҷудияти синғӣ миёнаи мусулмонмазҳабон буд. Ва талаб кардан аз адид амали иловагиеро гайриимкон буд. Портретҳои оғаридаи Н. Аҳмад мукаммал набошанд ҳам, дар қадамҳои аввалини оғариниши жанри роман мустаҳкам ва қавӣ буданд. Танҳо тасвири ҳаёти табақаҳои гуногуни Ҳиндустони Шимолӣ дар «Миррат–ул–арӯс» (Зеркало невесты), «Бинат–ун–наъш» (Созвездие Большой Медведицы), «Тавбат–ун–Нусух» (Расказы Нусуха) ва «Фасонай Мубтало» (Повесть о Мубтале) пас аз шӯриш барои хонанда ва муарриҳин як ҳазинаи бебаҳоест аз зиндагии воқеии даврони нависанда.

Нависанда ҳаёти ҳиндустониёнро то омадани мағрибиён ҳаёти дастнаҳӯрда ва табии медонад. Фарҳанги мағрибиён ба соҳоти муҳталифи ҷомеаи Ҳинд ва ҳатто, ба дурдасттарин гӯшаҳои он бетаъсир намондааст.

Дар ҷомеае, ки тасвири онро мо дар «Миррат–ул–арӯс» дармеёбем, (даврони пас аз шӯриши солҳои 1857–1859) мардум он қадар хуб зиндагӣ надоштанд. Оилаҳое, ки то имрӯз аз молу мулки шаҳсиашон аробаи зиндагиашонро худ мекашиданд, акнун барои фарзандонашон ҷойи кор мечустанд. Дар байни ҷавонону наврасоне ба мисли Мубтало, Калим, Аскар ва Камил мутаҳайирӣ ва парешонҳотирӣ ба назар мерасад. Ҳарчанд ки насли қуҳансол кӯшиш мекард, ки ин масъаларо нодида гирад ва викӯру азамати хешро нигоҳ дорад. Эҳсоси муҳаббат, бетарафӣ, фарз ва қарзи инсонӣ риоя карда мешуд. Үмуман, ба таври кӯтоҳ метавон гуфт, ки ҷамъият ва фарҳанг, ки дар асоси он «Миррат–ул–арӯс» ва «Тавбат–ун–Нусух» инъикос ёфтааст, ҷамъияти бемору пухтарасида буд, ки давраи пӯсишро аз сар мегузаронid.

Назир Аҳмад тавонист, ки камбуҷҳои ин ҷомеааро аз роҳи таблиғу тасвири одитарин усулҳои аҳлоқӣ ва инсонпарварӣ ифшо намояд ва аҳли ҷомеааро ба роҳи дуруст раҳнамун созад. Дар таълифоти ӯ ҳурдагирий ба ин ё он режим дида намешавад. Нависанда на аз қудратмандони ҳиндӣ ва на аз мустамликадорон ҳимоят мекард, балки танҳо ҳикояти занону мардонero ба тасвир қашидааст, ки бо ҳақиқати талхи замона рӯ ба рӯ гаштаанд ва такяғоҳи комиле дар ҷомеа намеёфтаанд.

Таълифи «Миррат–ул–арӯс» дар солҳои ҳафтодуми асри XIX таѓироти босуръате дар ҳаёти иҷтимоӣ Ҳинд ба вучуд овард ва ин ҳам танҳо як ҷанбаи шуҳрати нависанда аст. Бузургии ӯ ҳамчун романнигор ба ақидаи Суҳравардӣ «дар ҳарактерофарии аъло ва устодонаи ӯ (Назир Аҳмад–Ҷ.Х.) зуҳур мейбад. Метавон зикр кард, ки «қаҳрамонҳо»-и ӯ то ба ҳол зиндаанд. Онҳо зиндаанд, нафас мекашанд,

онҳо занону мардони воқеиянд; мо онҳоро медонем, бо онҳо вомехӯрем, бо онҳо ҳар рӯз рӯ ба рӯ мезанем, онҳо ҳамеша зиндаанд ва онҳо ба тамоми қавму миллатҳо мансубанд» [3, 41]. Сухравардӣ дар таъииди чунин ақида ба назари мо то дараҷае ҳақ дорад. Зеро, Назир Аҳмад дар романи урду бори нахуст портрети ҷандин қаҳрамонҳоеро ба монанди Асгарӣ, Ақбан, Комил, Оқил, Махмуда, Ҳусноро, Начмо, Калим, Рамула, Салим, Фаҳмида, Нусух, Мубтало, Ғайратбегим ва дигаронро ворид кард, ки дар симои онҳо тарафҳои гуногуни рӯзгори инсонҳо таҷассуми асил ёфтааст, на беш аз ин.

Зимни таҳлили ҳарактерҳои оғаридаи Назир Аҳмад рӯшан мегардад, ки нависанда таваҷҷуҳӣ хешро на танҳо дар тасвири қаҳрамонҳои асосии романҳояш равона кардааст, балки ӯ дар оғариниш ва мавқеъоғарии қаҳрамонҳои лаҳзавӣ ва ё худ дувумдараҷаи осораш низ заҳмат қашидааст. Ин гуна қаҳрамонҳои Н. Аҳмад ҳарчанд як ва ё ҷанд лаҳзае зуҳур ёбанд ҳам, дар ин муддати кӯтоҳ ба раванди сужети асар тапиши эҳсосшаванд ва фаромӯшнашаванде медиҳанд. Ин яке аз вижагиҳои сабки ниғориши нависанда аст. Аз ҷумла, ҷун пресонажҳои лаҳзай хотирмон метавон аз қаҳрамонҳое чун Фазилат ва Зулфон, Баривиро аз «Фасонай Мубтало», Мавлавӣ Муҳаммад Фозил, Дурандеш Ҳон, Тамошо Ҳонумро аз «Тавбат–ун–Нусух» ном бурд.

Ин гуна қаҳрамонҳо гоҳо ишора мешаванду дар бораи шаҳсияташон тафсилоте дода намешавад. Вале, аз ҳамин ҷанд сатр ҳонанда метавонад нақши калидии онҳоро дарк намояд. Масалан, дар бораи сардор Комил ҳамагӣ ҷанд сатр оварда шудааст. Вале, аз ҳамон маълумоти ноҷиз мо метавонем ба осонӣ усули кори ӯ, шаҳомати ӯ, зердастпарварии ӯ ва таҳаммулпазирӣ ўро эҳсос намоем. Ва ин ҳама ба як ғурӯҳ кормандони идоравии солҳои ҳафтодум ва ҳаштодуми айёми зиндагии нависанда хос мебошад.

Ва ё симои дувумдараҷаи дигар Тамошо Ҳонум аст. Тамошо Ҳонум низ ҳеле кам дар асар ба ҷашм мерасад. Бо вуҷуди ин тасаввуроти мутаассире ба ҳонанда мегузорад. Тамошо Ҳонум забони баде дораду дили бараҳме. Дар кори ҳуд бошад ҳамто надошт. Номи Тамошо Ҳонум дар асар вақте ба миён меояд, ки Аскарӣ ба ӯ ҳоҳиши издиҷоҷ мекунаду масъалаи маҳр, яъне ҷиҳозро пурсон мешавад. Дар ҳамин маврид ҳам ӯ бо дили дарёаш Аскариро тасалло медиҳад, ки ошуфта набошад, ҳудованд мушкили моро ҳал мекунад. Дар симои ин духтар нависанда як зани ҳозиразамоне, ки абрувонашро ҷида, лабонашро ранг карда, ба намуди зоҳирии ҳеш таваҷҷуҳӣ хосса дорад, тасвир кардааст.

Қаҳрамони дигар Дурандеш, аз насли тоҷирони Ҳиндустони ҳамонрӯза мебошад, ки дар савдо муваффақ ғаштаасту меҳоҳад кору бораҷро боз ҳам равнақ баҳшад. Ва хотири ӯ банди вазифаву мавқеъ миёни табақай сарватмандон аст.

Дар «Миррат–ул–арӯс» ҳар як шаҳсиятро метавон ба як сангиг ҳурде ташбех дод. Шоҳзамиони Бегим, Султона Бегим, Ҳаким Соҳиб, модари Ақбар ва дигарон аз зумраи қаҳрамонҳои ҷолиб ва лоиқи таъриф мебошанд. Ин гуна персонажҳо ба тарзи ҳосаву муносиб ба ҳонанда арзёбӣ карда шудаанд. Масалан, дар тасвири ду «персонаж»-и асосӣ Ақбарӣ ва Асгарӣ муаллифи асар қудратмандӣ ва тавононии ҳарактероғариниашро пурра истифода кардааст. Яъне, Н. Аҳмад ҷунон ин ду қаҳрамон - Ақбарӣ ва Асгариро ба ҳонандай адабиёти урду пешкаш менамояд, ки онҳо на ҳамчун қаҳрамони асар, балки ҷун симоҳои маъруфи ҳаётӣ ва зинда падид меоянд. Мардум дар бисёр ҳолатҳои зиндагӣ аз ибораву мақолаҳои «Миррат–ул–арӯс» ва «Бинат–ун–наъш» васеъ истифода мебаранд. Ва модарон ба духтаронашон рӯ оварда мегуфтанд, ки мисли Ҳусноро набошанд ва ё ҳурсанд аз он мешуданд, ки агар онҳоро ба Асгарӣ баробар мекарданд.

Агар аз нуқтаи назари имрӯза ба симои Ақбарӣ назар афканем, ҳарактери ӯ ҳеле ачиоб ва ҷолиб ба назар мерасад. Замони таълифи ин асар чунин духтарон дар ҷомеаи онвакта он қадар обрӯ надоштанд. Қаҳрамоне ба мисли Ақбарӣ дар нигоҳбини ҳона зани ҳубе набуд. Ба нисбати синну солаш мустақил набуд, яъне ба монанди ҷавонзанони аврупой ҳудкораву озодфирӯз набуд. Зани зудбоваре буду бо ҳама атрофиён тез унс мегирифт. Дар маҷмӯъ, дар симои ӯ зани ҳонабону қадбонуи ҳуб дида намешуд. Аз дидани ҳӯроки пухтаи ӯ иштиҳо яқбора гум мешуд. Бастани дарро фаромӯш мекард. Ба ҳама масоили зиндагӣ бепарвоёна нигоҳ мекард. Ҳама ҷизҳо дигаргун мешуданду дар рафтори занон низ табодул дида мешуд, вале Ақбарӣ ҳамоно бомаром ва мунтазам кори ҳудро идома медод. Диљи гарму дӯстдоштание дошт Ақбарӣ ва ба ҳамин хотир симои ўро Н. Аҳмад ба нисбати Асгарӣ содаву равон оғаридааст. Мушкилоти Ақбарӣ бештар аз ҳамин содагиаш бармехест. Ӯ дарро ба хотири он қуфл намекард, ки мағҳуми даромадани шаҳси гайр ба ҳона ва ё дуздидани асбобу анҷоми рӯзгор барояш бегона буд. Ақбарӣ ҳатто аз дуздзан ва

горатгар будани Биҳаҷҷан гумон ҳам бурда наметавонист. Ҳанӯз мисли қӯдакон зудбовар ва гаправ буд. Биҳаҷҷани танҳову ғамгинро дида бо дилсӯзиву дӯстдорӣ ўро ба наздаш даъват менамояд. Акбарӣ худ ба худ бовар кардани мешуд, ки дӯсти хубу ғамгусоре пайдо намудааст ва бе ҳеч ваҷҳ чизе аз ў пӯшида надошт. Биҳаҷҷан дар навбати худ Акбариро фиреб дода, тамоми ҷавоҳироти ўро бо нарҳи тамоман арzon бо баҳонаи «тоза намудан» ҳаридорӣ намуда, пас аз «тоза» кардан нусхай нақлии онро дубора ба Акбарӣ бо нарҳи гарон мефурӯшад. Ва Акбари сода аз ин савдои «қулай» ҳурсандона ба шавҳараш мегӯяд: «Чонам, ман чи хел доноям! Ман ҷавоҳиротамро арzonакақ аз нав тоза карда гирифтам» [2, 121].

Н. Аҳмад барои Акбарӣ ягон мӯҷозоте пеш намеорад, вале ўро ҳақ ҳам баровардани нест. Ў ҳарактери оғаридаашро танҳо нишондиҳандай содалавҳӣ ва беандешагии занони замонаш медонад. Ҷи хеле ки қайд кардем, Н. Аҳмад нависандай романтик набуда, балки пайрави методи реалистист ва саъӣ кардааст воқеяни зиндагиро тавре ки ҳаст ба қалам дихад ва хулособарориро ба дӯши хонанда voguzor мекунад ва ба хотири ҳақиқатнигориаш дар зиндагӣ ҳамеша чизеро ҷуброн мекард. Муҳим он аст, ки адаб ҷаҳрамонашро моҳирона тасвир кардааст, ба ў бовар дорад, ўро на муҳокима менамояд, на таърифу танқид менамояд ва бо Акбарӣ ҳамчун инсони воқеӣ муомила мекунад.

Вижагии дигари симои оғаридаи Н. Аҳмад Асғарӣ бошад, таҷассуми тамоми мардуми хушкирдору инсонпарвар мебошад. Дар симои ў нависанда занони ҳунарвару қадбонуи бехтаринро тасвир намудааст, ки онҳо ба ҳама гуна кору бори оила ва ҳонадорӣ қодиранд. Асғарӣ гӯё ҳиссияти худододе дошт, ки то ҳурдтарин ҷузъиёти ҳонаро медонист ва мавриди истифода онро ба таври инстинктивӣ корбаст мекард. Вале ин маъни онро надошт, ки Асғарӣ дар ҳама маврид муваффқ буд. Дар зиндагии ў ҳолатҳои вазнину саҳте низ буданд, ки баҳри рафъашон кӯшидааст ва роҳи ҳалли оқilonаву бамавридеро дарёftааст.

АДАБИЁТ

1. Bukhari Suhail. Navalnigarii Urdu, ta'rikhu tanqid / Suhail Bukhari. – Lahor: Meri laybrari, 1966. - 254 с.
2. Nazir Ahmad. Mirrat-ul-arus / Ahmad Nazir. - Dehli: Sangam books ltd, 2001. - 157 с.
3. Schimmel Annemarie. Classical Urdu literature from the beginning to Iqbal, ed. Jan Gonda, VIII:3. / Annemarie Schimmel. - Wiesbaden, 1975. - P.232.
4. Suhrawardy Shaista Akhtar Banu (Begum Ikramullah). A Critical Survey of the Development of the Urdu Novel and Short Story / Banu Akhtar Shaista Suhrawardy. - London: Longmans, Green and Co., 1945.
5. Zikriyo Shagufta. Urdu nasr ka irtiqa aghaz se 1857 tak / Shagufta Zikriyo. - Lahor, 2004. - 85 с.
6. Сухочев А.С. От дастана к роману: из истории художественной прозы урду XIX века / А.С. Сухочев. - М: Наука, 1971. - 245 с.

«МИРРАТ-УЛ-АРУС»-ПЕРВЫЙ РОМАН НА ЯЗЫКЕ УРДУ

Статья в целом исследует развитие романа Назир Ахмада на урду. Автор уделяет внимание главным образом на место и роль Назира Ахмада, потому что Назир Ахмад впервые понимает формы и цель романа и смесь идеализма и реализма с индийской темой, изложение вопросов и мировоззрения в западной форме. Он не только обогащает его своим ценным вкладом, но также обеспечивает литературную форму, определенным направлением и ростом. Таким образом, Назир Ахмад считается одним из самых почитаемых фигур в романистике урду.

Ключевые слова: Назир Ахмад, роман, развитие прозы, рассказ, литературная деятельность, прогрессивное движение, Акбари, Асғари.

“MIRRAT-UL-ARUS” ONE OF THE FIRST URDU NOVEL

The article as a whole examines the development of Urdu novel by Nazir Ahmad. The author pays attention mostly on the place and role of Nazir Ahmad, because Nazir Ahmad for the first time understands the form and purpose of the novel and blends idealism and realism with the Indian themes, issues and worldview in this western form. He not only enriches it by his valuable contribution but also provides the literary form a specific direction and growth. Thus Nazir Ahmad is considered one of the most revered figures in the field of Urdu novel.

Key words: Nazir Ahmad, novels, prose development, story, literary activity, progressive movement, Akbari, Asgari.

Сведения об авторе: Дж.Ш. Холов - доцент кафедры таджикской филологии Таджикского педагогического института в городе Пенджикент. Телефон: (+992) 920-97-88-08, 927-59-54-74. E-mail: javeed@bk.ru

МАҚОМИ ЖАНРИ ДУБАЙТӢ ДАР АШЬОРИ ФАРЗОНА

Г.Б. Шералишоева
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Дар байни суханварони насли нави муосири тоҷик, ки пас аз солҳои 80-ум ба арсаи адабиёт қадам гузаштаанд, эҷодиёти Фарзона мақоми махсусеро соҳиб мебошад, зоро муҳимтарин хусусияти эҷодиёти шоира таҳқим баҳшидани пайванди байни шеъри гузашта ва имрӯз аст. Ба ин маънӣ, шоира қариб дар тамоми анвои шеърии адабиёти классикӣ қаламфарсӣ намуда, барои ба вуҷуд овардани мазмун ва тасвирҳои наву бадеъ саҳми муҳим гузаштааст. Анқариб дар тамоми мачмӯаҳои шеърии шоира метавон ба олами тасвирҳои тоза, мазмунҳо ва образҳои бикру обнорасида ошно шуд, зоро Фарзона ба ҳаёт нигоҳи вижадорад.

Ашъори шоира Фарзона то имрӯз ду маротиба дар кишивари Эрон бо номҳои «Паёми ниёғон» (1997) ва «Сӯзи нотамом» (1385 ҳ.) мунтасири гардида, мавриди таваҷҷуҳи суханварон ва муҳаккиони эронӣ қарор ёфтаанд. Бори аввал Алиасгари Шеърдуст Фарзонаро ҳамчун шоираи дилбастаи кишивари Эрон ба хонандагони эронӣ муаррифӣ намуда, бъайдан дар китоби «Чашмандози шеъри муосири тоҷик» [6] ба эҷодиёти Фарзона ҳамчун пешゴҳтарин шоираи тоҷик баҳои сазовор додааст. Мураттиб ва муаллифи сарсухани китоби «Сӯзи нотамом» [3] низ дар пешгуфтори мачмӯа муҳимтарин ҳасоиси шеъри Фарзонаро барои хонандай эронӣ бозгӯ кардааст. Муҳакқиқи дигари эронӣ Алиризо Қазва дар китоби «Хуршедҳои гумшуда» ва ҳамчунин дар пешгуфтори ба китоби «Садбарги ғазал»-и Фарзона навиштааш ба ашъори ин шоираи ҳушкамол таваҷҷуҳ намудааст [5]. Мавсуф, инчунин дар мақолаи «Гироишҳои тасаввуғӣ дар шеъри имрӯзи Тоҷикистон» (6) доир ба ҷанбаҳои ирфонии каломи Фарзона изҳори назар кардааст.

Агар бигӯем, ки Фарзона дар дигаргун шудани шеъри тоҷик нақши боризе дорад, иштибоҳ наҳоҳад шуд. Аз оғоз Фарзона ба гуфтани шаклҳои суннатии шеър чун ғазал, рубой ва дубайтӣ, достону манзума мувafferак буда, дар шеъри ҷадид низ яке аз аввалинҳо ва мувafferatarin шоирони тоҷик ба ҳисоб меравад. Ба назар меояд, ки Фарзона ҳангоми оғариниши шеър дар мавриди ҷигунағии қолаби шеър намеандешад, ашъори шоира ҷи дар заминай шеъри ҷадид ва ҷи дар заминай шеъри суннатии классикӣ дорои тасвирҳои дилписанд, маъниҳои бикр, алфози дилнишин ва назокати хосе ҳастанд, ки зуд ба дили хонанда роҳ мейбанд. Вақте ки шоира дар заминай шеъри суннатии гузаштаамон шеър мегӯяд, ҷеҳраи ҳунарии ӯ ҳамчун вориси суханварони барноми адабиёти классики тоҷик зуҳур мекунад, аммо замоне ки дар қолабҳои нав шеър эҷод мекунад, хонанда ҷеҳраи ӯро ҳарчи бештар ҳамқадами замон эҳсос мекунад.

Дубайтӣ низ чун ғазалу рубой ва қасида аз қадимтарин намудҳои шеър аст, ки талабот дар ин навъи шеърӣ андар сухани кам ҷо додани мазомини густарда будааст. Дубайтиҳои Фарзона, ки анқариб дар ҳар китоби ӯ интишор шудаанд, фарогири мавзӯоти фарораfta ва замонавӣ аст. Дар ҳама намуди шеъри ин шоираи мумтоз тозаю замонавӣ будани мазмун яке аз ҳасоиси шеърӣ ба ҳисоб меравад ва дубайтиҳояш низ аз ин хусусият мустасно нестанд. Дар шаклҳои шеърии рубой ва дубайтӣ бештар баррасии андешаҳои фалсафӣ, панду андарзӣ ва эҳсосу отифати рӯҳи шоир ба назар мерасад.

Дубайтиҳои Фарзона фарогири андешаҳои фалсафӣ ва ирфонӣ буда, махсусияташ дар ҷаҳони ҳам омадани мазмuni олий ва бадеяят аст. Дар мавриди пажӯҳиши дубайтиҳои Фарзона, чун дигар ашқоли адабии ашъори ӯ, бозёфтҳои шоирона ва баррасии мавзӯъ ва мундариҷаи онро лозим медонем. Дар мачмӯаи ашъори Фарзона «Муҳри гули мино» дубайтиҳои шоира дар боби «Саҳарнам» гирдиҳам омадааст ва дар китоби «Себарга» бошад, таҳти унвони «Чорзарби дил» интишор ёфтааст, ки мо ҳамин дубайтиҳоро мавриди нақду таҳлил қарор ҳоҳем дод.

Бояд гуфт, ки Фарзона дар сароиши дубайтӣ ҳам, чун анвои дигари шеъраш, ба масоили нақӯҳиши ахлоқи аҳримани инсон, шикоят аз замон, тарғиби ватандӯстӣ ва сулху салоҳ, раҳнамоӣ ба сӯйи фарҳангу маърифат, баёни ҳолатҳои рӯҳӣ ва ташхиси ботинии инсонҳо даҳл кардааст. Аз мутолиаи рубой ва дубайтиҳои Фарзона маълум мешавад, ки ӯ рубоиёти Абӯабдуллоҳи Рудакӣ, Бобо Тоҳири Урён, Умарӣ Хайём ва Бедилу Иқболи Лоҳуриро мавриди мутолиа қарор додаву шефтагӣ бар он доштааст, ки гоҳо ноҳудогоҳ аз ин бузургони сухан таъсир пазируftaast:

Лаҷанзодӣ, уручат ҳам ба паст аст,

Фақат дар сарнавиши ту шикаст аст.

Касонро хасму мачробанд хонй,

Вале санги дилат рохи ту бастаст [1, 373].

Дар пешниҳоди мазмуну муҳтавои дубайтӣ Фарзона муҳтасарсухани ю густурдамазмуниро риоят кардааст. Дар дубайтии зерин дар баробари хасисай мазкур, инчунин ташбехи «ба охур баста чун навбаст будан» ташбехи тозай шоирона аст:

Бигӯ, то кай зиёфат маст будан,

Ба охур баста чун навбаст будан.

Дили бечуръатат зери шикам монд,

Назад як бор табли ҳаст будан [1, 387].

Ин маънӣ раҳой аз ҳирсу оз ва қаноатпешагиро талқин мекунад, ки дар оёти мукаррами Қуръон ва дар ашъори классикон ба таври фаровону ба такрор дучор мешавем, аммо Фарзона онро бо тарзи худ гуфтааст. Дар зарфи танги дубайтӣ пос доштани хотири бадеъият, суварнигорӣ ва дар айни замон фаромӯш накардани пешниҳоди мавзӯи тозаву судманд аз муҳимтарин ҳусусиятҳои дубайтисаройии Фарзона аст:

Ҳакиқат гарчи ҳуршеди аён аст,

Гаҳе дар меъдаи аждар ниҳон аст.

Дили ман, муршидат дар осмон аст,

Сулукат то ҳақиқат ҷовидон аст [1, 386].

Дар ин дубайтӣ «аждар» киноя аз одамони бад аст, «дар меъдаи аждар пинҳон будани офтоби ҳақиқат» бозёфти аз ҷиҳати таносуб мувофиқ ва зебову шоирона аст.

Дар дубайтии зерин бошад, ҳиёнат накардан ба моли мардум, пок будану қаноатманд будан ва мӯҷозоти амали бадро фаромӯш накардан баён шудааст. Шоира таъкид мекунад, ки дуздиву таррорӣ яке аз бадтарин хислатҳои ботинии инсонҳои бастаи ҳирсу оз аст, ки ба дигарон заар мөварад. Шахси гирифтари ин хислати бад намедонад, ки на танҳо ба мардум, балки ба хеш низ бадӣ раво дидааст, ки оташи дӯзах сазои ин амали ўст:

Мадузд арзан, ки сад ҳирман кунӣ гум,

Дирамро бурдаву маҳзан кунӣ гум.

Чу дуздона ба равзанҳо дарой,

Гаҳи берун шудан равзан кунӣ гум [1, 386].

Дар ин дубайтӣ, инчунин дар зимни мағҳумҳои арзан, ҳирман, маҳзан ва равзан як навъ ҳулоҳангии қалимот низ нуҳуфта аст.

Чунонки гуфтем, Фарзона дар ҳамаи навъҳои шеър, дар баробари оғаридани мазмунҳои тозаву ноб, бадеъияти нотакрору бесобиқаро ба тасвир қашидааст, ки бо ин ҳусусият ашъори ў маҳбуби дилҳо ва нишаста дар садри дилҳост. Дар зер намунаҳоеро аз ҷанд дубайтии шоира зикр мекунем, ки далели ҳамин даъвоянд:

Дар накуҳии баогӯён:

Ба шабнам номи тардоман ту додӣ,

Ба Ҳурмуз исми Аҳреман ту додӣ.

Риёро ҳар кӣ аз дил пеш мекард,

Даруни қалби худ маъман ту додӣ.

Тарғиби некӣ кардан:

Накӯй кун, ки исботи ту ин аст,

Дили осӣ муноҷоти ту ин аст.

Дар ин дунё ҳам оинномаи туст,

Ба машҳар ҳам ҳисботи ту ин аст.

Накуҳии ҳурофот:

Бирав, эй фолбини фолгардон,

Ки ман дорам худои ҳолгардон.

Ҳисботи диламро мепазирад,

Ба рӯзи ҳашр он аъмолгардон.

Носозории замон:

Бишуд ҳармӯҳра ҳасми гавҳари ноб,

Дураҳшон гашт мисли кирми шабтоб.

Чу натвонист моҳи осмон шуд,

Ба зулмат ғӯта зад моҳии мурдоб [1, 373 – 390].

Ҳамин тарик, баррасиҳои фавқ дар заминаи рубоӣ ва дубайтисаройии Фарзона нишон медиҳад, ки дар ин ашқоли шеърӣ низ мавзузъ ва мундариҷаи афкори ў

густурда аст. Зеро, қаріб дар ҳар мисрае аз чаҳорпораҳои шоира таркиботи тозаву дилнишин ба ҷашм мерасад. Таркиботу ҷожаҳои ҳудсоҳти шоира, аз қабили «фалаки беихтисос», «мачрокушо», «мачробанд», «шафақпартав», «шашашаи пиндор», «соати сурх», «имзои мунавари Ҳудо», «шашодатномаи милод», «мавҷпайванд», «авҷпайванд», «даршумор», «лолаи урдубиҳиштӣ», «курсисаворон», «шакархоб», «сабристон», «абристон», «фархундаиршод», «маҳбаси чилсола», «исисалобат» ва ғайра, ки анқаріб дар ҳар як оғаридаи шоира ба назар мерасанд, баёнгари маҳорат ва ҳунари баланди суханварӣ ва нерӯи муъҷизасони истеъоди Фарзона мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Фарзона. Мӯҳри гули мино / Фарзона. - Ҳуҷанд: Ношир, 2009. - 400 с.
2. Фарзона. Як ғунча роз / Фарзона. - Ҳуҷанд: Ношир, 2009. - 112 с.
3. Фарзона. Сӯзи нотамом(маҷмӯаи шеър) / Фарзона. - Техрон: Расониши, 1385. - 143 с.
4. Фарзона. Себарга / Фарзона. - Ҳуҷанд: Ношир, 2011. - 488 с.
5. Фарзона. Садбарги ғазал / Фарзона. - Ҳуҷанд: Ношир, 2011. - 110 с.
6. Шеърдӯст А. Ҷашмандози шеъри имрӯзи Тоҷикистон / А. Шеърдӯст. - Техрон: Ал-ҳудо, 1376. - 326 с.
7. Қазва Алиризо. «Гироишҳои тасаввуғӣ дар шеъри имрӯзи Тоҷикистон» / Алиризо Қазва // Номаи донишгоҳ. - Ҳуҷанд, 2011. - №2 (26). - С.3-12.

МЕСТО ЖАНРЯ ЧЕТВЕРОСТИШИЯ В ПОЭЗИИ ФАРЗОНЫ

В данной статье автором подвергнута изучению и рассмотрению стихотворная форма четверостишия в творчестве одной из известных таджикских поэтесс Фарзона Худжанди. Автор статьи с приведением примеров из поэтических сочинений Фарзона указывает на то, что поэтесса наряду с другими таджикскими писателями внесла огромный вклад в развитие жанра четверостишия в таджикской поэзии.

Ключевые слова: творчество Фарзона, традиционные формы поэзии, поэтическое мастерство, поэтическое изображение, искусство сочинения, поэтический взгляд.

THE PLACE OF GENRE QUATRAINS IN THE POETRY FARZONY

In this article, the author subjected to study and discuss the poetic form of quatrains in the works of one of the famous Tajik poets of Forsonv Khuiandi. The author of the article and give examples of the poetic works of Forsonv indicates that the poet along with other Tajik writers made a huge contribution to the development of the genre of the quatrains in the Tajik poetr.

Key words: creativity Farsani, traditional forms of poetry, poetic skill, poetic images, art works, poetic look.

Сведения об авторе: Г.Б. Шералишоева - соискатель ТГУПБП. Телефон: 925-64-23-71

МАЗОМИНИ ҚУРЬОНӢ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ ҲОФИЗИ ШЕРОЗӢ

Ш. Сайдалиев
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар паҳнои адабиёту фарҳанги классикии форсӣ-тоҷикӣ шояд шоиреро натавон пайдо намуд, ки зимни оғариниши ашъори хеш зери таъсири Қуръони Карим ва аҳодису ривоёти мазҳабӣ қарор нагирифта бошад. Аксари шоирони бузурги мо аз матолиби ин китоби осмонӣ ва аҳодису қиссаҳои қуръонӣ фаровон истифода намудаанд.

Вале дар ин миён ҷойгоҳи Лисонулғайб Ҳоча Ҳофизи Шерозӣ ҷудогона аст. Ҳатто мурури кӯтоҳе бар ғазалиёти Ҳофиз нишон медиҳад, ки шеъри ў беш аз ҳар сарчашмаи дигаре аз Қуръону қиссаҳои қуръонӣ мутаассир аст ва ин беиллат нест, ки шарҳаш баъдан зикр мегардад.

Тавре ки маълум аст, бо вучуди он ки Ҳофизи Шерозӣ ҳанӯз дар замони қайди ҳаёт буданаш шуҳраи оғоқ гардида буд, вале мутаассифона, перомуни зиндагиномаи ў, саҳнаҳои рӯзгори фардияш иттилооти хеле кам дар даст дорем. Ҳангоме ки сухан аз корнома ва ҷараёни рӯзгори ҳунарманду адibe ба миён меояд, пажӯҳандагон ба шеваву тарики донишандӯзӣ, мактабу устодони шоира мавриди назар таваҷҷуҳи хосса медоранд. Зеро иттилооти мавриди назар дар таъиини ҷойгоҳи шоир, арзёбии дидгоҳҳо ва ҷаҳоннигарии вай судманд аст. Вале мутаассифона ин гӯшай зиндагии Ҳофиз ҳам норавшан аст. Муҳакқиқон то ба имрӯз санаду иттилооти дақиқе аз мактабу мадрасаи Ҳофиз дар даст надоранд.

Иттилооту ишороте, ки дар иртибот бо ин мавзӯъ дар тазкираҳову сарчашмаҳо мавҷуд аст, хеле кӯтоҳ ва бештар тақрори яқдигаранд.

Аллома Шиблии Нуъмонӣ дар «Шеърулаҷам ё таърихи шеъру адабиёти Эрон» андешаи фавқро таъкид намуда, дар зимн бо такя ба маълумоти «Тазкираи майхона»-и Абдулнабӣ Фароруззомонӣ (таълиф 1036) чунин изҳор медорад: «дар мактабхонае, ки дар маҳаллааш доир буд, таълим гирифтааст». Лекин аз калимоташ

маълум мешавад, ки риштаҳои улуми дарсияро мустақилона таҳсил карда буд. Дар аксари ғазалҳо мисраъҳои арабиро ба таври барҷастае оварда, метавон заминаи хубе аз арабияти вай ба даст овард. Ү чумлаҳои арабиро ба қадре қашанг пайванд мекунад, ки гӯйӣ нигинро дар ҳалқаи ангушттарӣ нишондаанд. Ба Қуръони Маҷиду тафсири он алоқаи маҳсусе дошта ва дар дебочаи девон мастур аст, ки ў ҳошияе ҳам бар тафсири Кашиф навишта. Худи ў мефармояд:

Зи ҳофизони ҷаҳон кас чу банда ҷамъ накард,

Латоифи ҳукамо бо қитоби қуръонӣ» [4, 178-179].

Муҳаққики олмонӣ Аннеморе Шамил низ дар иртибот бо ошноии Ҳофиз бо улуми қуръонӣ навиштаи ҷолибе дорад. Мазкур бар мабнои пажӯҳишҳое, ки дар шинохти шеъри Ҳофиз ва корномаи ў анҷом дода, ба ин нукта ишора менамояд, ки Ҳофизи Шерозӣ муддате барои имрори маош ба тадвину тасҳехи қитобҳо машғул будааст. Номбуруда барои таъйиди ин гуфтани худ аз як нусхай «Ҳамса»-и Амир Ҳусрави Ҷеҳлавӣ ёдовар мешавад, ки бо ҳатти ўст ва дар қитобхонаи Тошканд маҳфуз аст. А. Шамил дар мақолаи худ ҷунин изҳор медорад: «Мауловасф Ҳофиз дар улуми қуръонӣ саромад буд, то он ҷо ки ба Ҳофиз шуҳрат меёбад. Забони арабии вай дар ҳадди оли буда ва дар айёми мутаҳҳири умраш низ дар Шероз ба омуҳтани фанни тафсиру соири манобеи исломӣ пардоҳт. Тибқи ҳамон муқаддима (манзур муқаддимаи девони Ҳофиз, ки соли 1940 тавассути Қосим Фани тадвину мунташир шудааст-Ш.С.). Ҳофиз «Кашиф»-и Замаҳшарӣ ва «Мифтоҳ»-и Сококӣ ва ҷанд асари дигари арабиро мавриди мутолия қарор дод [3, 27].

Миёни таълифоти пажӯҳандагони адабиёти форсӣ дидгоҳҳои дигареро низ метавон пайдо намуд, ки аз пайванди танготанги Ҳофиз ба забони арабӣ ва улуми қуръонӣ дарак медиҳад.

Тибқи ахборе, ки дар «Мачмаъ-ул-фусаҳо» омадааст, Ҳофизи Шерозӣ шогирди Мавлоно Шамсиҷдин Абдуллоҳи Шерозӣ ва дар мадрасаи маҳсуси худ машгули таълиму тадрис будааст [3, 35].

Ба навиштаи Аҳмадиён Аҳтар, донишманди покистонӣ, Ҳофиз дар ватанаш, дар мадрасае, ки тавассути Ҳочи Қавомиддин Ҳасан вазири ҳазонадории шоҳ Шайх бандо шуда буд, аз фикӯҳи тафсири Қуръон тадрис менамуд [3, 95].

Аз дидгоҳи муҳаққики ёдшуҳда қӯҳантарин манбае, ки аз тасарруфу устодии Ҳофиз дар забони арабӣ ба ҷо мондааст, муқаддимаи девони ўст, ки ба воситаи дӯсташ Гуландом иншо шудааст. Зимни нақли порае, Гуландом сабки навиштаи Ҳофизро намунаи зебони насрини форсӣ меконад, ки ёдгори қарни ҳаштуми ҳичрӣ аст. Ба навиштаи Гуландом «вале муҳофизати дарси Қуръон ва мулозимати шуғли Султон ва ташхияи «Кашиф» ва «Мисбоҳ»-у «Матолеъу Мифтоҳ» ва таҳсили қавонини адаб ва таҷассуси давовини араб аз ҷамъи абӯт ва ғазалиёташро монеъ омадӣ» [3, 95].

Гап дар ин аст, ки худи шоир низ дар ғазалиёти хеш ба доираи ошнӣ ва тасаллuti худ бар улуми қуръонӣ ишорат мекунад:

Ишқат расад ба фарӯд, аз худ ба сони Ҳофиз,

Қуръон зи бар бихонӣ бо ҷордаҳ ривоят [8, 202].

ё ин ки:

Надидам ҳуштар аз шеъри ту Ҳофиз,

Ба Қуръоне, ки андар сина дорӣ [8, 892].

Рӯшан аст, ки дар атрофи байти аввал навиштаҳову дидгоҳҳои зиёде мавҷуд аст, ки мавзӯи дигарест, вале дар робита ба мавзӯи мавриди назари мо муносиб аст ба дидгоҳи яке аз ҳофизшиносони маъруфи муосир Баҳоуддини Ҳуррамшоҳӣ ручӯй шавад. Мазкур дар қитоби арзишманди «Ҳофизнома» шарҳи мабсусе роҷеъ ба ин байти менависад ва аз ҷумла ҷунин мегӯяд: «Ин ки Ҳофиз Қуръонро ба ҷордаҳ ривоят аз бар дошта, ба ин маънӣ аст, ки дар ҳар сурӯ, қалимот ва таобир ҳар ояро, ки дорон ихтилоғи қироат буда, бар тибқи ривоёти ҷаҳордаҳгонаи истондорт, ки баршумурдам, бозмешинохта ва филмасал медонистааст, ки Ҳафс (як навъи ривоят Ш.С.) ровӣ Осим ва ба ривоят аз ў дар ояйи сездаҳум аз сурои Аҳзоб «مَقَامُ لَكُمْ»-ро ба замми мим ҳондааст ва бақия, яъне, 13 ровӣ ва 6 қории дигар ба фатҳи мим ҳондаанд. Табъан дар ҳамаи Қуръонҳои чопии мавҷуд ҳам, ки ривояти Ҳафс аз Осимро мабно қарор додаанд, тибқи ривояти ў забт шудааст» [6, 447].

Зиндаёд Ғулом Ҳусайнӣ Ўсуфӣ низ дар мақолаи арзишманди «Корғаҳи қавну макон» ба ҷаҳони андеша ва ҳадди қуръоншиносии Ҳофиз ишораи ҷолибе мекунад. Ҳарчанд самти матлаби ў ба мавзӯи дигаре нисбат дорад, вале зикри онро муносиб медонем: «Ҳофиз ки мероси фарҳангӣ Эрони давраи исломиро дар зехну Қуръонро

дар сина дошт, омӯхта буд: ﴿كُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ﴾ ин рӯ, бо дили гарму пурмехри шоири жарфнигар мегуфт:

Ҳама кас толиби ёранд чи хушёр чи масть,
Ҳама чо хонаи ишқ аст, чи масҷид чи куништ.
Ноумедам макун аз собиқаи лутфи азал,

Ту паси парда чӣ донӣ, ки кӣ хуб асту кӣ зишт [7, 265].

Акнун мепардозем ба яке аз масоили ҷовидонии ҳастии башарӣ, ки ба замону ганимат будани умр ихтинос дорад. Ҳаёт барои инсонҳо муhibati илоҳист. Фурсатест мугтанам, ки бояд бо камоли диққату ҷиддият аз зебоиҳои он истифода шавад. Ганимат шумурдани замон, фурсате, ки дар ихтиёри мост, ҳамвора дар китоби Қуръони Мâcid таъкид шудааст.

Қабл аз он ки мисоле аз Ҳофиз нақл шавад, ба бархе аз суроҳои Қуръон ишора мегардад, ки шоир бешак аз онҳо таъсиргузор будааст. Дар сураи 3-юм, ояи 153-ум чунин омадааст:

لَكَيْلَا تَحْرَنُوا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَا أَصَابَكُمْ [5]

Тарҷума: то на бар он чи аз дasti Шумо рафт андуҳгин шавед ва на бар он чи ба Шумо расид.

Дар сураи 31-уми ояи 34 омада:

وَ مَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًّا [5]

Тарҷума: ва касе намедонад, ки фардо чӣ хоҳад шуд.

Дар миёни ғазалиёти Ҳофиз шавоҳиди зиёдеро метавон пайдо намуд, ки аз ояҳои мазкур маншаш ва сарчаҳма гирифтаанд.

Аёми гул чу умр ба рафтани шитоб кард,
Соқӣ ба даври бодаи гулгун шитоб кун [8, 709].
Ба маъмане раву фурсат шумар ғанимати вакт
Ки дар камингаҳи умранд қотеъони тарик [8, 680].

Дар девони Ҳофизи Шерозӣ шавоҳиде, ки таъйидкунандай ин мавзуъ аст, пуршумор аст. Шоир ба арзиши замон, қиммати умри инсон, лаззат бурдан аз неъмати ҳаёт, зебоиҳои зиндагӣ таъкид меварзad. Гоҳо тааммуқ дар як ғазал, ҳатто дар як байти Ҳофиз қасро ба ин натиҷа мерасонад, ки чӣ гуна дар чаҳорҷӯбаи як байт ё ғазал мазомину арзишҳои мавҷуди он ранг иваз мекунанд ва аз паси як чаҳони ҷигаре боз мешавад.

Ба навиштаи Ғулом Ҳусайнӣ Ҷусуфӣ дар навиштаҳои Ҳофиз «арзиши бисёре аз ҷизҳои пурчилва ва дураҳшанде, ки назарҳо ва ҳимматҳоро ба сӯйи худ мекашад, мутазилзил мешавад ва ба ҷойи онҳо арзишҳо ва меъёроҳои дигаре қарор мегирад: шарафи сӯҳбати ҷонон, иғтиноми неъмати ҳаёт ва дамро қадр донистан. Суҳани Ҳофиз нафий талошу кӯшиш нест, балки мунодии ишқ ба зиндагӣ аст, мунтаҳо бо диде жарфу ҳокимона» [7, 266].

Яке аз мавзӯти дигаре, ки дар суроҳои муҳталифи Қуръони Мâcid перомуни авоқиби ноҳушоянди он сухан рафта, масъалаи бухлу ҳасад аст. Дар ояи 179-уми сураи 3-юми китоби осмонӣ перомуни мардуме, ки дар дил нисбати дигарон бухлу ҳасад меварзанд, чунин омадааст:

وَ لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرُّ لَهُمْ سِيَطْرَقُونَ مَا بَخْلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ [5]

Тарҷума: ва гумон мебаранд он қасон, ки бухл мекунанд он чиро, ки Ҳудо аз фазли худ ба эшон дода, барояшон беҳтар аст. На балки он (бухл) барояшон шаре аст, ба зудӣ он чиро бухл варзиданд тавқе шавад дар рӯзи қиёмат (бар гарданашон)

Дар сураи 3-юм ояи 37-ум бошад, чунин меҳонем:

الَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَ يَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبَخْلِ وَ يَكْتُمُونَ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا [5]

Тарҷума: қасоне, ки бухл меварзанд ва мардумро ба бухл амр мекунанд ва он чиро Ҳудо аз фазли худ ба онҳо додааст, пинҳон мекунанд ва мо барои коғирон ғазои хоркунандагӣ омода кардаем...

Дар ояи 100-уми сураи 17-ум бошад таъкид шуда:

كَانَ الْإِنْسَانُ قَتُورًا [5]

Тарҷума: Инсон баҳил аст [598].

Дар ғазалиёти Ҳоҷа Ҳофизи Шерозӣ мо ба ҷанбаҳои гуногуни ин мавзуъ рӯ ба рӯ мешавем. Шоир дар ҷое беҳудагӣ, бесамарии кори ононеро, ки дар сина нисбати дигарон бухлу ҳасодат меварзанд, таъкид мекунад.

Аз таънаи ҳасуд нагардад аёри ман,

Чун зар агар баранд маро дар даҳони гоз [8, 527].

Ҳофиз бо тарзу тариқи гуногун, бо зикри намунаҳои боризу хотирмон аз саҳнаҳои рангоронги зиндагии инсонӣ ба мазаммату интиқоди ҳасудон мепардозад.

Гоҳо андешаҳои шоир ёдовари масалу зарбулмасалҳои халқӣ мегарданд. Дар байте шоир бар ин андеша аст, ки Ҳудованд ҳар касро дар домани ҳастӣ тибқи нияту хулусаш мартабаву чойгоҳ медиҳад.

Дар газали дигар Ҳофиз иброз медорад, ки бадбаҳтии мардуми баҳил дар он аст, ки бӯю атри Ҳудоро намешунаванд, ба дигар сухан худофаромӯшанд.

Баҳил бӯйи Ҳудоро нашнавад, биё Ҳофиз,

Пиёла гиру карам варз ваззамонуалай [8, 860].

Аз дидгоҳи Ҳоча мушкилии бузурги мардуми баҳил дар он зохир мегардад, ки мояни ранҷу азобаш, нигарониҳои изтиробаш ботини худи ӯст.

Тавонам он ки наёзорам аз дарун касе,

Ҳасудро чӣ кунам к-ӯзи худ ба ранҷ дар аст.

Зимни тааммулу андеша дар атрофи зиндагиву маишати ҳасудон Ҳофиз ба ин натиҷа мерасад, ки танҳо марг метавонад ин тоифаро аз ин азобу машаққат бираҳонад:

Бимири, то бираҳӣ, эй ҳасуд, к-ин ранҷест,

Ки аз машаққати он ҷуз ба марг натвон раст.

Дар мавориди дигар шоир бар ин назар аст, ки аслан дар зиндагӣ набояд ба гуфтору кирдори ҳасудон таваҷҷӯҳ намуд. Барои сухани ҳасуд ранҷидану малул гаштан кори хирадмандон нест. Инсони бохирад бояд ҳасадро ҳеч шуморад, онро мисли хок зери по кунад.

Дило, зи таъни ҳасудон маранҷу восиқ бош,

Ки бад ба хотири умевори мо нарасад [8, 320].

Ғамнок набояд буд аз таъни ҳасуд, эй дил,

Шояд, ки чу вобини хайри ту дар ин бошад [8, 331].

Ҷаҳоне, ки мо дар домани он зиндагӣ мекунем, саршор аз падидаҳову руҳдодҳост. Иттифоқоте, ки бо ҳам иртиботи танготанг доранд ва дар навбати худ ҳузури онҳо моро талқин мекунад, ки аз банду бости онҳо, аз раванду ҷараёни онҳо дарсҳо бардорем.

Зиндагӣ соҳтану зиндагӣ карданро ибрат бигирим. Марбут ба ин, ҷои таъқид аст, ки яке аз масъалаҳои ҷолиб дар Қуръони Карим мавзӯи ибрат аст, дар мавриди зиёде ба он ишора шудааст.

Барои мисол нахуст аз ҷанд сураи китоби азимушашъян ояҳое нақл мекунем ва баъдан тархи онҳоро дар газалиёти Ҳофиз мебинем.

Дар сураи 11-ум ояи 46-ум чунин баён шудааст:

إِنَّى أَعْطُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ [5].

Тарҷума: Ба ростӣ ман туро панд медиҳам, ки аз нодонон набошӣ. Дар сураи 28-ум ояи 43-ум зикр гардида:

بَصَارٌ لِلنَّاسِ وَ هُدًى وَ رَحْمَةٌ لِعَبَّادِهِمْ يَتَذَكَّرُونَ [5].

Тарҷума: Барои мардум ибрату ҳидоят ва раҳмате ҳаст то магар эшон панд гиранд.

Ва ниҳоят дар сураи 30-юми ояи 9-ум мавзӯи мазкур муғассал баён гардидааст: اُولَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظِّيَّنِ مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا أَشَدُ مِنْهُمْ قُوَّةً وَ أَثَارُوا الْأَرْضَ وَ عَمَرُوهَا أَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا وَ جَاءَتِهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَ لَكِنْ كَانُوا أَنفَسَهُمْ يَظْلِمُونَ [5].

Тарҷума: Оё дар замин сайдар накарданд, то бингаранд чӣ гуна бувад саранҷоми он қасон, ки пеш аз эшон буданд (ва онон) саҳттар аз эшон буданд ба нерӯ ва заминро баргардонанд ва онро обод карданд бештар аз он чи (ин коғирон обод карданд ва паёмбарон онҳоро бо мӯҷизот ба сӯйи эшон омаданд. Пас Ҳудо (бар он) набуд, ки бар онҳо ситам кунад, валекин (онҳо) бар худашон ситам мекарданд).

Ҳочаи Шероз ба масъалаи ибрату пандомӯзӣ аз зовияҳои гуногун бо ироаи мисолу шавоҳиди таъсири баҳш менигарад.

Шоир дар тарбияту камоли мардум дар ҷомеа нақши носеҳону пиронро муассир медонад:

Дар дӯстон музойика аз умру мол нест,

Сад ҷон фидойи ёри насиҳатгуш кун [8, 796].

Пирон сухан ба таҷриба гӯянду гуфтамат,

Ҳон, эй писар, ки пир шавӣ панд гӯш кун [8, 796].

Ҷолиби таваҷҷӯҳ аст, ки ҷанбаи омӯзандагии шеъри Ҳофиз дар ин замина ниҳоят нерӯманд аст. Шоир нақшу ҷойгоҳи пиру носеҳонро дар зиндагӣ ниҳоят муҳим медонад. Бояд гуфт, ки дар ин миён таваҷҷӯҳи Ҳоча бар рӯйи ҷавонон аст. Ӯ ҷавононро муҳотаб қарор дода, ҳушдор медиҳад, ки аз панди пирон сар матобанд:

Ҷавоно, сар матоб аз панди пирон,

Ки ройи пир аз баҳти ҷавон бех [8, 838].

ё ки:

Чанги хамидақомат меҳонамат ба ишрат,
Бишнав, ки панди пирон ҳечат зиён надорад [8, 260].

Шоир дар раванди зиндагии инсонӣ нақши панду андарзро, ибрат гирифтан аз падидаҳои зиндагиро ниҳоят муассиру корсоз медонад. Ба андешаи ӯ зиндагии инсонӣ бе вучуди ин руҳи комил нест.

Насиҳате кунамат ёд гири дар амал ор,
Ки ин ҳадис зи пири тариқатам ёд аст [8, 90].
Насиҳате кунамат бишнаву баҳона магир,
Ҳар он чи носеҳи мушғиқ бигӯядат, бипазир [8, 518].

Бар мабнои матолиби мундариҷ дар Куръони Карим фасод, фиску фуҷур натиҷаи аъмоли одамист, ки дар баҳру бар падид меояд ва барои худи инсон авоқиби нохӯшоянд дорад.

Тавре ки дар сурои 30-юм, ояи 41-ум дарҷ шудааст:

ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقُهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ [5]

Тарҷума: фасод дар хушкиву дарё падид омад, ба сабаби он чи мардум ба дасти худ карданд, то (ҷазои) пораи (аз) аъмолашонро ба онҳо бичашонад, ки онон (аз кирдори худ) баргарданд.

Дар иртибот ба ин дар девони Ҳоча ба абёти пуршуморе бармехӯрем, ки дар онҳо шоир ба аҳамияту арчи таҷрибаи рӯзгор, сабак бардоштан аз иттифоқоти ҷаҳони ҳастӣ ишора мекунад. Ӯ ҷонибдори зиндагии шоиста аст. Зиндагие, ки инсонро ба домани адабиёту ҷовидонагӣ мекашонад. Инсон бояд барои гом бардоштан дар марзҳои оянда дирӯзи хешро ба дидаи таҳқиқ бингарад, барандоз намояд.

Тавре ки равшан аст, яке аз аркони калидии ирфони форсӣ масъалаи пайванду зистан бо Ҳудо ва номи ӯст. Муҳаққиқ Пурон Шаҷай дар робита бо ин мавзӯъ иқтибосе аз гуфтори «Айнулқузот» меорад, ки ниҳоят ибратомӯз аст: «басират ҷашме аст, дар даруни инсон, ки одамӣ ба василаи он умури илоҳиро дарк мекунад ва мавзӯи басират олами азалий аст. Ҳар гоҳ солик бихоҳад аз нури басират баҳраманд гардад, бар ӯ воҷиб аст, ки майлу пайвастагии худро аз дунёву хостаниҳояш қатъ кунад. Қасе, ки гумон мекунад метавонад ба олами азалий бирасад дар ҳоле, ки гирифтори дунёст, саҳт дар иштибоҳ аст. Аз тарафе мумкин аст инсон ботини худро аз аҳлоқи нописанд покиза кунад ва майли худро аз таалуқи дунё ва хостаниҳояш қатъ намояд ва бо ин ҳама ҷашми басираташ гушуда нашавад. Ҷун, то замоне ки иродai ӯ ғайри ҳақу ҳақиқат ҷизи дигаре меҳоҳад, ҳаргиз олами азалий бар ӯ ҳувайдову ошкор намегарداد. Дар ин сурат яке дигар аз шурути боз шудани ҷашми басират тарбияти ирова аст. Қасоне, ки ботини худро аз аҳлоқи нописанд пок кардаанд. Ин ғурӯҳ шомили алтофи Ҳақтаъолӣ мегарданд, то ба он ҷо ки дар миён намегунҷад» [2, 89].

А Д А Б И Ё Т

1. Куръони Мачид. - Техрон, 1388.
2. Доктор Шаҷай Пурон. Мусофири саргашта / Доктор Шаҷай Пурон. - Техрон, 1378. - С.89
3. Доктор Яъқуб Ожанд. Ҳофиз дар ғурбат / Доктор Яъқуб Ожанд. - Техрон, 1374. - С.27, 35, 95.
4. аллома Шиблии Нӯммонӣ. Шеър-ул-аҷам ё таърихи шеъру адабиёти Эрон / аллома Шиблии Нӯммонӣ. - Техрон, 1368. - Ч.1-2-3. - С.178-179.
5. Саҷҷодӣ Саид Абдулҳамид Ҳайрат. Гузиде аз таъсири Куръон бар назми форсӣ / Саҷҷодӣ Саид Абдулҳамид Ҳайрат. - Техрон, 1371.
6. Ҳуррамшоҳӣ Баҳоуддин. Ҳофизнома. (2 ҷилд) / Баҳоуддин Ҳуррамшоҳӣ. - Техрон, 1378. - С.447.
7. Юсуфӣ Ғуломхӯсайн. Ҷашмаи равшан / Ғуломхӯсайн Юсуфӣ. - Техрон, 1369. - С.265, 266.
8. Ҳофиз Ҳоча Шамсиддин Муҳаммад. Ҷевон / Шамсиддин Муҳаммад Ҳоча Ҳофиз; бо тасҳех ва тавзехи П. Н. Ҳонларӣ. - Техрон, 1359. - С.90, 202, 260, 320, 331, 518, 527, 680, 709, 796, 838, 860, 892.
9. Ҷашнномаи Ҳофиз (маҷмӯай мақолот). - Душанбе, 1971.

КАРАНИЧЕСКИЕ ТЕМЫ В ГАЗЕЛЯХ ХАФИЗА ШИРАЗИ

О влиянии Священного Карана, каранических темах и легендах в персидской литературе написаны десятки книг. Почти все поэты классической литературы в своём творчестве использовали каранические темы, хадисы и религиозные легенды. Данная статья посвящена сопоставительному анализу некоторых каранических тем в творчестве великого поэта XIV века Хафиза Ширази.

Ключевые слова: Каран, каранические легенды, Хафиз, газель, литературоведение.

THE QURAN TOPICS IN THE HAFIZ SHIRAS'S GHAZALS

There doses of books written about the Holly Quran's influence, Quran topics and legends in Persian literature. Almost all the classical literature poets made the use of the Quran topics, hadean these and religious legends in their creativity. The given article id devoted to the comparison analyses of some of the Quran topics in the XIV century well-known poet Hafez Shiraz's creativity.

Key words: The Quran, The Quran legends, Hafiz, ghazal, literature works.

АЙНӢ, МУНЗИМ ВА МАКТАБИ ОНҲО

Л.Х. Бобоёрова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Айнӣ дар якчоягӣ бо яке аз маорифпарварони пешқадами Бухорои аввали қарни XX Абдулвоҳид Мунзим корҳои зиёди равшангаройиро анҷом додаанд. Ҳар ду бо мақсади татбиқи орзуҳои хеш дар таъсиси ҷамъиятҳои пешқадам, ташкили мактабҳои нав, ҳонондани талабагон, барои таҳсил фиристодани ҳонандагони болаёқат ба шаҳрҳои дигар саҳми бештаре гузоштаанд. Онҳо роҳи ҳалосии ҷомеааро аз ғафлат ва торикӣ дар маърифати ҷомеа ва афкори тоза пайдо кардан медонистанд. Дар мактаби таъсиснамудаи ҳуд касби омӯзгорӣ карда, ба фарзандони ҳалқ саводу дониш меомӯхтанд.

ОНҲО УСУЛИ ТАЪЛИМИ МАКТАБИ ШАҚУРИРО ДИДА, ДАР ПАЙРАВИИ ОН 10- УМИ МОҲИ ШАВВОЛИ СОЛИ 1326- И ҲИЧ҆РӢ (ОКТЯБРИ СОЛИ 1908) ДАР ГУЗАРИ САЛЛОҲҲОНАИ ШАҲРИ БУХОРО, ДАР ҲАВЛИИ АБДУЛВОҲИДИ МУНЗИМ МАКТАБИ НАВИ ҲУДРО КУШОДАНД.

Вазифаи муаллимии мактабро таъсискунандагон ба дӯши ҳудро Мунзим гузошта буданд. Чунки аз рӯйи гуфтаи Айнӣ «Интиҳоби Мирзо Абдулвоҳид ба муаллимӣ ба ҷанд ваҷҳ буд:

1. Муаллими атфол, табиӣ, машаққатҳои бисёр дорад. Мирзои мазкур аз байни мо муттаҳалимтар ва душворписандтар буд.

2. Асоси ин усул нависондану ҳонондан аст. Мирзои Абдулвоҳид аз байни мо соҳиби ҳусни ҳат буд.

3. Ва ваҷҳи бузург ин буд, ки Мирзо Абдулвоҳид ҷанд сол пеш аз ин воқеа, ба иқтизиҳои як ҳисси қаблалвуқӯъ, як ҳизматгори ҳудро ҳононда менависонд ва даъво мекард, ки агар ба ҳамин тавр давомат намоям, ҳату саводашро баробар мебарорам» [1, 38].

Аз ин гуфтаҳои Айнӣ маълум мешавад, ки Мунзим шахси ҳалиму бурдбор ва соҳиби ҳати зебо будааст. Инчунин дар тарбияи атфол заминаи кори омӯзгорӣ низ доштааст. Таъсискунандагони мактаб ҳамаи ин паҳлӯҳои корро ба назар гирифта, аз интиҳоби Мунзим дар вазифаи муаллим ҳато накарда буданд. Ин гуна дурандешии таъсискунандагон сабаби дар муддати қӯтоҳ ба муваффақиятҳо ноил гардидани мактаб шуд.

Баргарияти мактаби Мунзим аз мактаби Шақурӣ ва мактабҳои дигар дар он буд, ки дар ин мактаб ба ҳамаи толибилимон бо забони форсӣ дарс мегузаштанд. Ин барои ҳуб омӯхтани дарсҳо ба онҳо қӯмак мерасонид.

Мактаби Мунзим на таҳо макони таблиғи андешаҳои нав ва таълими усули нави тадрис барои Айнӣ буд, инчунин яке аз сабабҳои таълифи қитобҳои нави ӯ гардид. Ин мактаб ва фаъолияти корӣ дар ин мактаб сабаб шуд, ки Айнӣ қитобҳои «Тартил-ул-Қуръон», «Таҳзиб-ус-сибён» ва «Заруриёти диния»-ро нашр кунад. Ин қитобҳо маҳсули тарҷумаҳо ва эҷоди ҳамонвактаи Айнӣ буданд. Дар ҳусуси ин тарҷумаҳо ва пешравиҳо дар кори ҳуд Айнӣ менависад: «Рӯзи мо он рӯз буд, айём он айём буд» [3, 24-10, 42].

Айнӣ ҷанд муддат дар мактаби Абдурраҳмон Сайидии тотор ба сифати тарҷумон кор карда, дарсҳои ҳаррӯзаро барои толибилимни буҳорӣ ба забони форсӣ тарҷума мекард. Ба ҳамин восита, ӯ дар айни замон ҳизмати бузурге барои мактаби Мунзим мекард, чунки маводеро, ки тарҷума мекард, ба мактаби Мунзим меовард ва толибилимни ин мактаб низ аз онҳо баҳравар мешуданд. Инчунин, Айнӣ равиши таълим ва тақсими вазифаҳоро дар байни муаллимон дар мактаби Абдурраҳмон Сайидӣ дид, дар мактаби Мунзим ҷорӣ намуд, ки ин барои онҳо фоидай қалон овард. Бо ин кор Айнӣ барои ба равиши муайян даровардани ҷадвали дарс ва тақсимоти вазифаҳо дар байни коркунони мактаб ҳизмати бузург мекард.

Мактаби Мирзо Абдулвоҳид дере нагузашта дар байни мардум бо фаъолияти пурсамари ҳуд ва мадади домулло Икром, Айнӣ, Абдурраҳмон Сайидӣ маваффақият пайдо кард. Ин мактаб қадамҳои ҷиддии маорифпарварон ба сӯйи дунёи маърифат буд. Бо мақсади он ки аҳамияти ин мактабро ба дигарон фаҳмонанд ва исбот карда тавонанд, ки таълимгоҳи беҳтарини замонавӣ аст, инчунин барои таълими дурустӣ онро нишон додан, дар байни таъсискунандагони мактаб ва ҳоқимон қарор шуд, ки санчиши саводи талабагони мактаб гузаронида шавад. Айнӣ бомуваффақият

анчомидани имтиҳони дар ин мактаб гузаронидашуда ва фаъолияти пурсамари Мунзим дар саводнок гардонидани шогирдонро ёдовар шуда менависад: «Хулоса, маҷлиси имтиҳон хеле хуб гузашт, саъю қӯшиши муассисони мактаб, хусусан гайрати чандинмоҳаи Мирзо Абдулвоҳид ва истеъоди бачагони бухорӣ чунон таъсире баҳшид, ки аз ҳамон вақт дар байни мардуми Бухоро фикри инқилоби илмӣ пайдо шуд» [2, 49].

Айнӣ маҳз баъди имтиҳон бештар гардидани обрӯи Мунзим дар байни ҳалқ, аз пештара дида зиёдтар ба худ талабгор пайдо кардани мактаби ўро қайд мекунад. Ҳатто, қозикалон Бақоҳоча баъди шоҳид шудан ба муваффақиятҳои мактаби Мунзим, тарафдори мактаби нав шуда буд, ки суханҳояш дар ҳузури муқобилони мактаб тақвияти ин гуфтаҳоянд. Ӯ мегӯяд: «Шогирдони мактаби нав булбулони боғи ҷаннат мешудаанд. Дар ин кор ман ҳеч амри хилоғи шаръ намебинам, балки ба ин равиш танзим ёфтани мактаби исломияро лозим ва воҷиб медонам» [1, 65].

Ба ҳамин тарик, обрӯи мактаби Мунзим дар байни ҳалқ рӯз то рӯз меафзуд ва дар баробари ин, сафи бадбинони кору амали таъсискунандагони он зиёд мегардид. Инро дида, Айнӣ ва Мунзим ба қароре омаданд, ки роҳи беҳтаринро фаъолиятро пайдо намоянд, то ки аз зиддиятҳои тарафи муқобил дар канор монанд ва зиёне ба кори мактабу муаллим нарасад. Аз ин ҷиҳат, се роҳи беҳтаринро интиҳоб намуданд. *Якум-оҳиста-оҳиста* талаба ҷамъ овардан ба мактаб. Бо ин роҳ онҳо метавонистанд дидаю санчида талабгорони ҳақиқиро ба мактаб ҷалб намоянд; *дуюм-* фавоид ва бартарии мактабро нишон додан ба аҳолӣ. Бо ин роҳ усулҳои пешқадами таълимиро ҷустуҷӯ менамуданд. Қӯшиш мекарданд, ки дар муддати қӯтоҳ талабагонро ҳатнавису ҳатшинос кунанд; *сөюм-* муқобилони мактабро бо мулоиматӣ ором кардан. Ҳамаи ин амалҳо аз таъсискунандагон заҳматҳои фаровон талаб мекард. Вале онҳо ба душвориҳо нигоҳ накарда, бо ин роҳҳо пурсамар фаъолият мекарданд.

Баъди баста шудани мактаби Мунзим саъю қӯшиши қушодани мактаби нав дар байни ҳалқ зиёд гардид. Сабаби зиёд гардидани ин гуна қӯшишҳо имтиҳони ташкилнамудаи мутасаддиёни мактаби зикршуда дар арафаи баста шудани он буд. Онҳо оқилона дарёфта буданд, ки бе гузаронидани имтиҳон бастани мактаб ба кори равшангарийи онҳо таъсири манғӣ мерасонад.

Айнӣ таассуроти хуби мардумро баъди имтиҳон дар бораи мактаби нав дида менависад, ки «касе, ки он ҳолати аҳолии Бухороро мушоҳид мекард, яқин менамуд, ки то як соли дигар атфоли Бухоро аз уфунати мактабҳои кухна ва аз зарбу лати бераҳмони мактабдорони беилму тарбия ҳалос ҳоҳанд шуд» [1, 14].

Фаъолияти пурсамари мактаби Мунзим дар муддати қӯтоҳ боварии ҳалқро ба худ пайдо карда буд. Ин мактабро метавон бо мактаби аввалини мусулмонони Русия, ки Исмоилбек Фаспаронии қrimӣ таъсис карда буд, баробар доност. Зоро, ин ду мактаб аввалин мактабҳои усули савтия, яке барои мусулмонони муқими Русия ва дигаре барои ҷомеаи Бухоро буд. Аз ҷиҳати таълиму тадрис низ бо ҳам баробар буданд. Агар толибильмони мактаби Исмоилбек Фаспаронӣ дар муддати 45- рӯз ҳатшиносу ҳатнавис шуда бошанд, Мунзим ҳам дар давоми 40-45- рӯз ба шогирдон ҳондану навиштанро омӯҳт [2, 42]. Муаллимон низ дар ин ду мактаб маорифпарварони бузурги давр буданд. Бахусус, дар мактаби Мунзим Айнӣ, ки баъдҳо маорифпарвар ва мутафаккири бузург гашт, фаъолият мекард.

Барои ин ки мактаби Мунзим фаъолияташро давом дихад, Айнӣ ҷораҳо мечуст. Аз рӯзҳои аввали қушода шудани мактаб ба ҳонаи муллои бонуфузи дараҷаи аввали Бухоро Ғиёс-маҳдуми Аълам рафта, аз муҳассаноти мактаби нав ҳисобот медод [2, 55]. Дар рӯзҳои пеш аз баста шудани мактаб низ ба назди Аълам рафта даркор будани онро ба ҷомеаи Бухоро гуфта ҳоҳиш карда буд, ки мактабро тарафдорӣ кунад. Вале ин мулло низ чун муллоҳои мутаассиби дигар тарафдори мактаби нав набуд.

Ҳангоме ки байни уламои равшанфикри Бухоро ва ҷонибдорони усули нави таълим сұхбат сари мавзӯи фароҳам овардани шароити мусоид барои мактабҳои нав мерафт, дар баъзе ҷойҳо, бахусус дар ҳонаи Бурхониддини Раис ва дар ҳавлии муфтий Абдуరразқ уламои мутаассиб ҷамъ омада, барои баста шудани мактабҳо ҷораҷӯҳо мекарданд, ки зикрашон дар боло рафт.

Ба ҳамаи зиддиятҳо нигоҳ накарда, аз муваффақияти мактаби Айнӣ ва Мунзим илҳом гирифта, рӯз ба рӯз афкори ҳалқ дар Осиёи Миёна ва гирду атрофи Бухоро қушода шуда, оғоҳии онҳо бештар мегардид.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро. Куллиёт / С Айнӣ. - Душанбе: Матбуот, 2005. - Ч. 14. - 270 с.
2. Айнӣ С. Таърихи инқилоби Бухоро / С. Айнӣ. - Душанбе: Адиб, 1978. - 240 с.

3. Айнӣ С. Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро / С. Айнӣ. - Техрон: Суруш, 1381. - 208 с.

АЙНИ, МУНЗИМ И ИХ ШКОЛА

Данная статья дает краткие сведения относительно педагогических заслуг великих представителей таджикской литературы и науки Садриддина Айни и Мунзима. Таким образом в статье речь идет о преимуществах и достижениях школ Садриддина Айни и Мунзима, несмотря на возникшие в тот период жесткие сопротивления по отношению к ним.

Ключевые слова: Садриддин Айни, Мунзим, педагогические заслуги, школа Садриддина Айни и Мунзима, преимущества и достижения.

AINI, MUNSON AND THEIR SCHOOL

This article gives a brief information about the pedagogical merit of the great representatives of Taiik literature and science Sadriddin Aini and Musima. Thus, in the article we are talking about the benefits and achievements of schools Sadriddin Aini and Musema, notwithstanding that the period of tough resistance against them.

Кев words: Sadriddin Ayni, Munson, educational services, school Sadriddin Aini and Musema, benefits and achievements.

Сведения об авторе: Л.Х. Бобоёрова – кандидат филологических наук, преподаватель кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы ТНУ

НАҚДИ АДАБӢ ВА АРЗИШҲОИ ОН АЗ НИГОҲИ ЗАРРИНҚӮБ

И. Игамова

Донишгоҳи давлатии Ҳучанд ба номи Б.Фафурӯв

Нақди адабӣ, ки онро метавон ба илми сухансанҷӣ ва суханшиносӣ низ иртиботнок донист, аз шинохти арзишу баҳои осори адабӣ ва шарҳу тафсири адабиёти бадеист. Ин масъала дар давраҳои гуногун дикқати олимони ватанигу хориҷиро ба худ ҷалб кардааст. Доир ба шарҳи мазмuni калимаи «нақд» луғатдонони соҳибқареҳа андешаҳои худро рӯйи коғаз овардаанд. Аллома Алиакбари Деххудо доир ба мазмuni ин вожа чунин ангоштааст: «баҳои мол, ки вақти қимати харидан адо шуд» ё «ҳар чизи ҳозир» ва ё «...шумурдани хубӣ ва бадӣ». Муҳаммад Ғиёсиддини Ромпурӣ дар «Ғиёс-ул-луғот»-и хеш ба маънни симу зари маскук, омода кардан, додан ва сара кардани дираму динор таъбир кардааст [6, 350]. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» низ «нақд» ба мазмuni «пули мавҷуда», «ҳолис, сара», «ҷудо кардани сара аз носара» [9, 843-844]. Ба ҳамин мазмун Ҳамид Маликий дар «Фарҳанги форсии фарҳехта» [10, 1367], Гуломхусайнӣ Садри Афшор дар «Фарҳанги муосири форсӣ» [3, 1265], Ҷуктур Ҳасани Анварӣ дар «Фарҳанги фишурдаи сухан» [12, 2463] доир ба маънои калимаи «нақд» андешаронӣ намудаанд. Аксари онҳо дар якҷоя шаҳсеро, ки бо нақд сару кор дорад, мунаққид ва ё наққод гуфтаанд. Дар маҷмӯъ мо гуфта метавонем, ки саъӣ ва қӯшишест, ки орӣ аз олудагии гаразҳои гуногун ва манфиатҳое, ки беҳтарин ҷизе дар дунё дониста шудааст ва ё ба андешаи инсон ҷой гирифтааст шинохта гардад ва шиносонида ояд. Аксари фарҳангнигорони мазкур дар якҷоя шаҳсеро, ки бо нақд сару кор дорад, мунаққид ва ё наққод гуфтаанд. Нақди адабӣ аз мунаққид дониши амиқи адабӣ талаб мекунад. Абдулхусайнӣ Зарринқӯб дар китobi «Ошной бо нақди адабӣ» дар мавриди мунаққид чунин гуфтааст: « ... Аз ин рӯ, басо, ки газофагӯйӣ ва таассуб ба ҳарҷ диҳад ва неку бадро ба мизони дигар бисанҷад, ҷунончи агар худ шоиru адиб суханофарин аст, тарика ва шеваи худро бар шеваҳо, тарикаҳои дигар тарҷеҳ бидиҳад ва агар худ шоиru суханофарин нест, басо ки он шӯру шавқу ҷозиба ва илҳомро, ки дар сухани шоиru нависанда ҳаст, идрок накунад ва ориҷу баҳои воқеии нубуғ ва қареҳаи маъниро ноҷизу андак бишморад» (2, 34).

Воқеан, яке аз чунин шаҳсиятҳое, ки дар ибтидои садаи XX ба арсаи адабиёти форсу тоҷик ворид гардид, Абдулхусайнӣ Зарринқӯб мебошад. Зарринқӯб яке аз нависандаҳоест, ки саҳми фаровоне дар шукуфоии насрӣ муосир доштааст ва ҳоло низ дорад. Заминаи тадқиқоти ўбисёр паҳно аст: ҳавзаи нақди адабӣ, таъриҳ, ирфон, фалсафаи таъриҳ ва ғайраҳо дар бар мегирад. Ҷудо аз осор ҳозир, ки ба баррасии усули назарии нақди адабӣ ихтисос дорад, доктор Зарринқӯбро бояд, яке аз пуркортарин нависандагон дар заманаи нақди амалий ба ҳисоб овард. Мақолоти вай дар ин замана, ки аз солҳои ҷавонӣ дар маҷаллаҳои адабии давронаш ҳамчун «Сухан», «Яғмо» «Роҳнамои китоб» ва ғайраҳо ба чоп мерасид, ҷунон маъруфияте доштанد, ки мавриди баҳси бузургоне чун Маликушшуаро Баҳор ва Аллома Муҳаммади Қазвинӣ қарор гирифтанд ва онгуна, ки марҳум Ҳабиб Яғмой гуфтааст: Маликушшуаро Баҳор чун маҷаллаи «Яғмо» ба дасташ мерасид, нахуст мақолаи

вайро меконд ва ба ман супориш мекард, ки дар ҳар шумора аз Зарринкӯб мақолоте дода бошам» [, Накл аз Армуғонӣ барои Зарринкӯб].

Зарринкӯб дар солҳои донишҷӯйӣ ба нақд гаравида буд ва нахустин асараш низ фарогири мавзӯоти нақди шеър буд.

Ҳангоме ки «Фалсафаи шеър ё торихи таҳаввули шеъру шоирӣ дар Эрон» ном китоби Зарринкӯб нашр мешавад, изофа аз ҳаштод саҳфа берун набуд, аммо мазмуну муандариҷаи он таваҷҷӯҳи Ҳонлариро ба худ мекашад ва ба ин асари хурд баҳои баланд медиҳад. Ҳонларӣ, замоне ки Зарринкӯб он дафтарро нашр кард, давраи доктории адабиёти форсиро ба поён расонида буд. Рисолай докториаш марбут ба мабоҳиси шеър буд, пас дар бораи навиштаи Зарринкӯб андешаи худро чунин баён кард: « Китоби фалсафаи шеър шомили мабоҳиси тозае аст, ки дар адабиёти қадими мо набуда. Пайдост, ки аз адабиёти хориҷӣ иқтибос шудааст...»

Зарринкӯб дар он айём дар марҳилаи донишҷӯйӣ буд ва Ҳонларӣ дар мартабати устоди донишгоҳӣ. Маҳз он мақолае, ки Ҳонларӣ дар ҳусуси китоби Зарринкӯб навишта буд, метавонад ҷавҳари истеъоди Зарринкӯбро ошкор кунад. Он нақд боиси фахри Зарринкӯб гардид. Зарринкӯб аз он нақд ҳам нуктаҳо омӯҳт ва ҳам дар навиштан ҷасорат пайдо кард. Ӯ аз ҳамон оғози донишҷӯйӣ ба навиштани мақолаҳои мустаҳкаму дилписанду ҳонданӣ пардоҳт. Агарчи Ҳонларӣ яке аз устодони расмии Зарринкӯб дар донишгоҳ буд, ҳамчунин нахустин касе буд, ки қобилияти адабии Зарринкӯбро намоён соҳт.

Зарринкӯб худ чун китобхон ва бисёрхон ва китобшиносу китобҷӯ буда, камтар аз дарсҳои донишгоҳ баҳравар мешудааст. Аз баъзе устодони худ бештару хубтар оғоҳӣ дошт дар шинохти адаб. Мақолаҳое, ки аз Зарринкӯб дар ҳамон айёми таҳсилаш нашр мешудааст, пурмояттар буда назар аз баъзе муаллимони донишгоҳ.

Доктор Зарринкӯб пухта ва санҷида менавишт ва суханаш орӣ аз ҳар гуна ғалат буд. Мувофиқи зикри аксари адабиётшиносони ҳамзамонаш, гуфтор ва навиштораш ба ҳам наздик буд ва ончиро дар зеҳн дошт, гӯё бе ҳеч гуна тағйирот бар қоғаз меоварад. Қаломаш балеғ ва зарофатро ба ҳам дошт ва ғоҳо ба зарурат санъати бадеиро ба устодӣ ба кор мебурдааст . Барои намуна дар бораи амирии Фирӯзи Кӯҳӣ менависад: « ...ё он ки аз ҳар айбе ҳолӣ нест, воқиди ҳеч лутғу камоле ҳам нест» [11, 545].

Будаанд қасоне, ки насрни Зарринкӯбро намеписандиданд ва мегуфтаанд, ки қалимоту луғоти муғлақ ва истилоҳоти ҳоси худро корбаст кардааст. Вокеъан ҳам, навиштаҳои вай дараҷаи фаҳми шаҳсони осонёб нест. Насри Зарринкӯб андеша ва тафаккури ўст, ки пайваста сухани тоза барои гуфтан дошт ва барои баёни андешаи ҳеш тамоми захираҳои зеҳниашро ба ёрӣ металабид. Яке аз сабабҳое, ки насрни Зарринкӯб аз осори дигар мунаққидон фарқ мекунад ин донистани забон ва таъриху адаби гарб мебошад. Баҳрагирии вай аз гарбиён дониши ўро боз ҳам мукаммал карда, боиси оғаридани асарҳое гардид, ки зарурияти бештар дар нақду сухансанҷӣ доранд. Равиши корро низ бисёрӣ аз онон омӯҳта буд. Дар тӯли мутолиоти тӯлонӣ ва пайвастаи худ аз нозукиҳои таъриху адаб оғоҳии комил пайдо кард. Муҳаққиқони Эрон Зарринкӯбро ба унвони пешгоми нақди адабӣ ёд мекунанд. Дар Эрон нақди адабӣ ҳанӯз илми навбунёд ба ҳисоб меравад. Дар солҳои 1330-1340 шамсӣ ду асари арзишманде доир ба нақди адабӣ нашр мешавад, ки яке «Сухансанҷӣ дар солҳои 1333»-и Лутфалии Суратгар ва дигар «Нақди адабӣ»-и Абдулҳусайнӣ Зарринкӯб мебошад. «Нақди адабӣ» ҳосили таҳқики 15 сола ва номи нахустин китоби гаронқадр аст, ки дар бораи таърихи дақиқи нақди адабӣ таълиф шудааст.

«Нақди адабӣ» дар ду баҳш таълиф шуда, баҳши аввал шомили баҳси масъалаҳои нақди адабӣ ва таҳқиқ дар таърихи таҳаввули шеваҳо ва роҳҳои наққодӣ дар Юнону Рум ва Эрону Араб ва инҷунин нақди мусоир мебошад. Баҳши дуввум баҳс дар бораи таърихи нақди адабӣ дар Аврупо ва баёни мазҳабҳову мактабҳои адабии он мебошад.

Асари мавриди баҳс дар атрофи ҳашт фасл аст:

1. Муқаддима ва таърифҳо фарогири баҳсҳои таърифи нақди адабӣ, адабиёти наққодӣ дар осори адабӣ, арзишу фойдаи нақд, завқу таъсири нақд.

2. Баҳсҳо дар атрофи нақди аҳлоқӣ, нақди иҷтимоӣ, нақди равоншиносӣ, ҷозиба, илҳом, нақди лафз ва нақди маънӣ.

3. Баҳсҳо дар атрофи тасҳехи мутун, сарқот (шеърдузӣ) ва таворуд (кор фармудани айни як мазмун дар шеъри ду шоири муҳталиф), масъалаи нуфуз ва таъсир ва адабиёти татбикӣ.

4. Таърихи нақди адабӣ дар Юнону Рим.

5. Таърихи нақди адабӣ дар Араб ва Ислом.

6. Аз гузаштаи адаби Эрон.

7. Адабиёти ҷадиди Эрон.

8. Фехрасту таълиқот.

Аз фехрасти китоб маълум мегардад, ки муаллиф барои навиштани асари пурарзиши худ аз 270 китобу рисола бо забони форсиву арабӣ ва аврупой истифода бурдааст.

Зиндаёд доктор Абдулхусайн Зарринкӯб тааллук ба гурӯҳе аз донишварони фарҳанги Эрон дошт, ки фаҳми насли имрӯзинро парвариш доду ниҳоли адабиёти форсиро дар шумори бузургмардони дигаре, ҳамчун Алиакбари Деххудо, Бадеуззамони Фурӯзонфар, Мухаммад Қазвийӣ, Аббоси Иқболи Оштиёни, Маликушшуарои Баҳор, Мухаммад Муин ва ғайраҳо бо нигоҳи мунтақидонаву олимона, рӯ ба фарҳанг ҳунари Эрон намуда, гавҳари адабии порсиро аз дастраси вайронӣ начот бахшиданд.

АДАБИЁТ

1. Абдулхусайн Зарринкӯб. Дафтари айём / Зарринкӯб Абдулхусайн. – Техрон: 1365. - Ч. 1-3. – С.1375.
2. Абдулхусайн Зарринкӯб. Ошной бо нақди адабӣ / Зарринкӯб Абдулхусайн. – Техрон: Сухан, 1374. – С.34.
3. Ғуломхусайн Зарринкӯб Афшор. Фарҳанги муосири форсӣ / Ғуломхусайн Зарринкӯб Афшор. – Техрон, 1382. – С.1354.
4. Алии Даҳбошӣ. Доктор Абдулхусайн Зарринкӯб ва наҳзати навини фарҳангии Эрон / Алии Даҳбошӣ // Мачаллаи Бӯхоро. - 1391.
5. Муҳаммад Алиасғар. Дараҳти маърифат. (чаинномаи А. Зарринкуб) / Алиасғар Муҳаммад. - Техрон: Сухан, 1384.
6. Муҳаммад Фиёсиддини Ромпурӣ. Фиёс-ул-лугот. Иборат аз се ҷилд / Муҳаммад Фиёсиддини Ромпурӣ. – Душанбе: Адиб: 1988. – С.350.
7. Ҳушанг Иттиҳод. Пажӯҳишгарони муосири Эрон / Иттиҳод Ҳушанг. - Техрон. - 1387.
8. Сайдмуҳаммадалии Доилислом. Фарҳанги низоми форсӣ ба форсӣ / Сайдмуҳаммадалии Доилислом. - Техрон, 1364. - Ч.5. - 365 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – Москва, 1969. - Ч.1-2. – С.843-844.
10. Ҳабиби Баржиён. Доктор Абдулхусайн Зарринкӯб «Аз гузаштаи адабии Эрон» / Баржиён Ҳабиб. - Техрон, Интишороти байналмиллалии Алҳадӣ. 1375. – С.1367.
11. Ҳамид Малиқӣ. Фарҳанги форсии фарҳекта / Ҳамид Малиқӣ. - Техрон. 1387. – С.545.
12. Ҳасан Анварӣ. Фарҳанги фишурдай сӯҳан / Анварӣ Ҳасан. - Техрон: Сухан, 1382. - 2479 с.

ЛИТЕРАТУРНАЯ КРИТИКА И ЕЕ ЦЕННОСТИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ЗАРРИНКУБА

Данная статья посвящена изучению творчества известного исследователя персидской литературы, истории ислама и его философских традиций Абдоль-Хосейну Зарринкубу, который вышел на арену персидско-талжикской литературы в начале XX столетия Иранские исследователи по праву считают Зарринкуба зачинателем литературной критики в Иране. Литературная критика является новым явлением в иранской литературе. Книга Зарринкуба под названием «Литературная критика» является первой книгой в которой подробно описана история литературной критики. Профессия накладывает на критика существенные моральные обязательства, предполагает принципиальную честность аргументации, понимание и такт по отношению к писателю.

Ключевые слова: Абдоль-Хосейн Зарринкуб, история литературной критики, иранская литература, зачинатель литературной критики в Иране.

LITERARY CRITICISM AND ITS VALUE FROM THE POINT OF VIEW OF ZARRINKUB

This article is devoted to the study of creativity known researcher Persian literature, Islamic history and its philosophical traditions Abdol-Hossein Zarrinkub, which arrived on the scene of Persian-Tajik literature in the early twentieth century Iranian researchers rightly considered Zarrinkub a pioneer of literary criticism in Iran. Literary criticism is a new phenomenon in Iranian literature. The book of Zarrinkub called "Literary criticism" is the first book which details the history of literary criticism. Profession imposes on criticism substantial moral obligation implies the fundamental fairness of reasoning, understanding and tact towards the writer.

Ключевые слова: Abdol-Hossein Zarrinkub, history of literary criticism, Iranian literature, a pioneer of literary criticism in Iran.

Сведения об авторе: И. Игамова – аспирантка Худжандского государственного университета им.Б. Гафурова. Телефон: 927-01-34-80

СИТОИШИ МОДАР ДАР ЭЧОДИЁТИ ҲАБИБУЛЛО ФАЙЗУЛЛО

Н.С. Шамсов

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Мавзӯи модар дар эҷодиёти адибони муосири тоҷик аз мавзӯъҳои фароҳу пурвусъат ва домандор буда, бо рӯҳи зебову дилпазир ва садоқати бепоён тараннум гардидааст. Тасвири бузургио саҳоватмандӣ, меҳрпарварио раҳмдилӣ, ҷилои ҷавҳари поқу тинати оинасон соғи модар тавъям бо симои азизу муқаддас ва нотакрори ӯ диққати аксари адибонро ба худ қашида, ҳар яке аз онон бо эҳсоси масъулияти баланду садоқати беҳамтои фарзандӣ дар ин мавзӯъ асарҳо оғардидаанд.

Ҳанӯз устод М. Турсунзода дар давраи аввали эҷодиёти худ шеърҳои «Ба модарам» (1933), «Хайр, модари азиз» (1941) ва «Ризои модар» (1941)-ро ба ин мавзӯи муқаддас бахшида, дар давраҳои минбаъдаи фаъолияти эҷодии хеш дар ситоиши модар шеърҳои «Модарам», «Дасти модар», «Дили модар», «За нагар оташ намешуд» ва амсоли инҳоро иншо намудааст, ки то имрӯзҳо дар миёни хонандагони тоҷик маҳбубияти хосеро доро мебошанд. Дар ин шеърҳо модари тоҷик бо тамоми бузургиву шаҳомат, бурдбориву таҳаммул ва ҳусни табииву боигарии маънавӣ ёфтааст. Тавре ки профессор А. Кӯчаров таъкид месозад, «мавзӯи модар дар назми муосири тоҷик мавқеи марказӣ дорад. Шоире нест, ки ба ин вуҷуди муқаддас шеър набахшида ва сарчашмай ҳаёти музafferро васф нанамуда бошад. Ин мавзӯъ, маҳсусан дар эҷодиёти устод М. Турсунзода ва зиндаёд Лоиқ Шералий, ба пояҳои баланди ғоявию бадеъ расидааст» [6, 46].

Дар шеъри «Модарам» устод М. Турсунзода бо муҳаббати беканор аз модар – ин олиҳаи садоқату назокат ва покиву муқаддасот ёдоварӣ намуда, муҷассамаи ёдгории ўро дар тасвироти рангину мондагор ҷовидонӣ гардонидааст:

Шеър гӯям, ояд аз шеърам садои модарам,
Деха гӯям, бар сарам ояд ҳавои модарам.
Солхӯрда гар зане рӯзе дучор ояд ба ман,
Гӯямаш, ки бош, то ҳастам, ба ҷои модарам [11, 277].

Дар ашъори устод М. Қаноат шеърҳои зиёде, аз қабили «Ба модари Либия», «Модар дод болаш», «Мехри модар», «Зани тоҷик», «Хоби модари Олмон», «Лафзи модар» ба мавзӯи бузургии модар бахшида шудаанд. Дар онҳо адиб бо камоли ҳунармандӣ сабку услуби мушаҳҳаси нигориш ва навовариҳои муваффақона дар шаклу мундариҷаи ашъор симои бузургу нотакрор ва чун ҳуршед нурбору ҳароратбахши зиндагии одамӣ – модарро ситоиши намудааст. Дар достони «Сурӯши Сталинград» нақши модар пуртაъсиру ҳаяҷонбахш, ҳамчун рамзи оғаридгори ҳаёт ва насли одамӣ, сарчашмай эҳсосоти баланду наҷиби ҳомии бани башар ва ғамхору ғамгусори фарзандон тасвир гардида, ҳақиқати бузурги ҳаёт дар рафттору гуфтори модарон инъикос ёфтааст. Ҷунонки адабиётшинос, академик X. Отаконова иброз намудааст, «Ҳар қадар, ки симои модар дар достони мушаҳҳастар мешавад, ҳамон қадар фоҷиаи бемислу монанде, ки ҷанг ба сари инсон оварда буд, амиқу таъсирноктар эҳсос шуда, хонандаро бештар ба ҳаяҷон меоварад. Овози қаҳрамони гиной – шоир, муроҷиатҳои дардомез ва пур аз шӯру эҳтироси ӯ таъсири ҳар сухани тасвиркунандай модарро як бар ҷанд афзун мегардонад» [9, 207]. М. Қаноат дар боби «Сурӯши модарон»-и достонаш бо муҳотаби «Аё модар» ниҳоди пурэҳсосу сертуғёни саршор аз меҳру муҳаббати фарзандро нисбат ба модарон ба самъу зехни хонанда мерасонад:

Аё модар,
Адои мӯйи ҳамчун ширу рӯмоли сиёҳат ман,
Фидои ашкҳои ҳамчу тифли бегуноҳат ман.
Ба зери лаб чӣ мегӯйӣ, чӣ мечӯйӣ?

Гули худро намеёбӣ миёни буттаю гулҳои худрӯйӣ? [7, 41].

Бозор Собир низ модарро чун мазҳари пурарзишу бебаҳо ва ҷовидонӣ, тимсоли барҷастаи ҳаллоқият, мунистарин азизу пайванди фарзандон васф намуда, дар сӯѓвории хеш ҳам аз одигию самимият, ҳоксориву заминӣ будан ва қудсияти азалии модар ҳикоят мекунад:

Дарахти садда шуд дар пушта модар,
Ба тифлонаш баромад бар баландӣ.
Чу мардум кӯҳнапӯшаш диди буданд,
Мазори модарам шуд латтабандӣ [10, 39].

Дар ин ҳусус, адабиётшиноси эронӣ А. Шеърдӯст чунин кайд мекунад: «Дар шеъри Тоҷикистон зан бештар дар ҳайати як модар ҷеҳра менамояд. Камтар

мачмұай шеъре метавон ёфт, ки дар он шеър ё шеърхое ба модар ихтисос наёфта бошад. Бозор Собир низ вақте дар сұғи модар забон ба марсия мекүшояд, шеъре бо тасвирхой құдакій шакл мегирад. Дарвоқеъ, шоир барои ду азизи аздастрафта – модар ва құдак сурудмұя сар медиҳад:

Хамон як тархи сездахсолаи ман
Ба ранги соя мегардад ба хар дар,
Ба лаб табхолаву хасмола дар даст,
Ба гардан риштай тұмори модар...» [13, 93].

Лоик Шералій низ аз қадамхой аввалини әчодии худ ба мавзұи модар тавааччуҳи хоса зохир намуда, махсусан, тавассути шеъри «Ба модарам» шұхрати аввалини шоириро ба даст овардааст. Баъдан, ин мавзұу дар тамоми әчодиети шоир мавқеи нахустдарача пайдо мекунад. Шеърхой ба ин мавзұи муқаддас бахшидаи ӯ – «Модар», «Суруди модар», «Қарз», «Қасидаи модар», «Чомаи гадой», «Чордард», «Ту монанди замин танхой, модар», «Дар сари гұр», «Ҳасрат», «Муночот ба модар» ва чандын рубоиву дубайтиҳояш ба тасвири хусусиятқои миллии модари точик, ботини поку беолоиш ва чаҳони орзуву ҳавасхой модари рустой пардохтааст. Ба қавли профессорон А. Күчаров ва Х. Асозода: «Дар «Модарнома»-и Лоик, ҳатто устод, пир, қиблағох барин тавсифхо ва унвонхой ба падар ва мард тааллукдор ба модар нисбат дода мешавад:

Қиблагоҳам! Модари олампаноҳам!
Рафтай гарчи зи дунёи дудар
Дар сарат қарси сафед,
Дар рухат нури умед,
Дастхо дар пеши бар
Дар пеши дар истодай.

Ҳамчунин, дар тасвири симои муқаддаси модари Шарқ устод Лоик, эхтимолан, бори аввал дар адабиети даврони шұравии точик аз калимахой Ҳудо, Құръон, оят, пайғамбар, Ҳафтяқ истифода кардааст, ки ин аз часорати адабии шоир дар он айём гувохй медиҳад» [2, 307].

Мавзұи зан-модар дар әчодиети Гулрухсор бо чилою тобиши ва рангомезии навин ба چилва омада, ин олихай зиндагиофар бо ҳама розу ниёз, сұзу гудоз ва зебоихову чаҳони пурасорораш ситоиш карда шудааст. Нерұмандай, тавоной ва құдрати зан-модарро шоира дар рұхи баланду муқтадир, сөхри сухан, шодии зистан, зебоиғарию зебоипарастии ӯ дида, сари баланду ғуури ботафохур ва мардонагии занонаро тараннум ва васф менамояд. Ба ҳамин паҳлұи мавзұи ашъори Гулрухсор адабиётшинос Матлубай Мирзоюнус чунин баҳогузорй намудааст: «Гулрухсор, чунонки аз ашъорашиб қарсағынан шоиди, дар ин чода ибтикороте ба зухур овардааст ва дар ситоишу накұғыш ва дифову мазаммати ҳамчинсон бо ғашмандозе густурдатар, ҳаёлете бориктар ва вуруде жарфтару оғохие комилтар хома рондааст. Ба шахсият, рұху равон ва кайфияти зан, андешидан, қайхони рұху ормонхой үро шинохтан, аз вижагиҳои сабки Гулрухсор аст, ки на танҳо дар ашъор, балки дар насраш низ падид омадааст» [8, 125].

Шоира бар он ақида мұтакид аст, ки Ҳудованд баъд аз худ дар олам ба Зан-Модар боварио эхтимоди бештар дошта, аймоли нигоҳдошту афзун намудани насли одамиро дар рўйи Замин ба дўши ӯ voguzor намудааст:

Модаре сафархоҳ аст, раҳкушои ду роҳ аст,
Дар талоши ду ҷон аст, ҳарду ҷон сари оҳ аст.
Наъра мекашад аждар, сўи құдаку модар.

Марди мардро бингар, музтару тамошогар [8, 135].

Ин шеър, ки «Зодани инсон» ном дорад, лаҳзаи ба дунё омадани тифл, талоши зан бо марғ, дифөз аз ҷони худу ҷони тифли навтавлид, тамошогари нотавон будани мард дар чунин ҳолати ҳассос ва дар паноҳи зан қарор доштани мардонро тағсирғар мебошад. Оид ба ҳамин ҷанбаи ҷолиби ашъори Гулрухсор адабиётшиноси әронй А. Шеърдұст низ чунин ишораҳои өзекій дорад: «Афзун ба модарй, зан ба унвони як «зан» ҳам, мавзұи ашъори бисёриҳост.

Дар ин шеърхо зан бештар аз нигоҳи ҷинсият мавриди тавааччуҳ қарор мегирад. Осори хонум Гулрухсор ба унвони яке аз бузургтарин шоирони он диёр метавонад дар шинохти чехрай занни муосири точик ва масоилу мушкилоти ӯ моро ёригар бошад» [13, 95].

Дар әчодиети Ҳабибулло Файзулло низ тараннум ва ситоиши модар ҳанұз аз давраҳои аввали қалам ба каф гирифтани адіб оғоз ёфта, то ба охир ба ин мавзұи ҷовидонй шеърхои зиёде бахшидааст. Аввалин шеъре, ки Ҳ. Файзулло дар назди устодаш Сотим Улугзода кироат намуда, аз әшон маслиҳатхои муғиду роҳқушо

гирифта буд [5], шеъри «Модар» мебошад, ки дар 15-солагии шоир таълиф гардидааст. Дар ин шеър ҳарорати қалби қўчаки чавони навқалам дар омезиш бо муҳаббату самимияти беинтиҳо ифшо гардида, меҳри модар мисоли рӯдҳои қўҳистон пур аз чўшу хурӯш тасвир ёфтааст:

Ин қадар дар васфи ту бисёр мебошад суруд,
Ин қадар ҳам меҳри ту пурчӯш бошад мисли рӯд.
Ин қадар дар васфи ту гуфтанд одамҳо дуруд,
Чунки бе ту зиндагонӣ олами афсона буд [12, 68].

Шеъри «Шири модар» низ маҳсули давраҳои аввали эҷодиёти шоир (1961) буда, бо тасвироти рангин ва ташбехҳои дилнишини шоирона ороиш ёфтааст.

Дар маркази тасвир қарор гирифтани он лаҳзае, ки тифли навзод аз лаззати шири модар - ноёбтарин гизои одамӣ завқу ҳаловат бурда, бо дидагони шуълабор ва ҷеҳраи «чун гули садбарг ҳандон» бо «ғум-ғум»-и худ ба модар арзи миннатдорӣ менамояд, ҷолибияти шеърро афзун менамояд. Мушоҳидаи ҳассосонаи адиб шеърро басо табииву воқеъ ва муассир гардонидааст:

Кӯдаки навзод комак мезанад,
Синаи модар гирифта бар даҳон,
Завқ карда гоҳ чак-чак мезанад,
Гоҳ ғум-ғум карда бо нӯги забон.
Сўйи модар мекунад ҳар дам нигоҳ,
Чун гули садбарг ҳандон мешавад.

Аз дили он тифл меояд садо:

-Шири модар, вах, чӣ сон ширин бувад! [12, 111].

Аз зиндагиномаи шоир бармеояд, ки ў аз падар барвақт ятим монда, таҳти тарбияву сарпарастӣ ва ғамхориҳои модари танҳояш ба воя мерасад. Модар бо мақсади тарбияи дурусти фарзандон ва солеҳу соҳибмâълумот гардидаин онҳо умри чавони худро дареғ надошта, тамоми мушкилиҳои зиндагиро мардонавор ба дӯш мегирад ва ононро ба сўйи манзили мақсади раҳнамой месозад. Шоир дар шеъри «Армони модар» ҳамин маъниро бо таассуф ва ҳасрати бепоён тасвир намуда, иброз медорад, ки аз гармию ҳарорати беинтиҳои дили пурормони модар имрӯз рӯйи қабри ў сабзаву гулҳои худрӯй қад қашида ҳандон шудаанд. Аммо пояи туғи мазораш рамзи дasti аз хок берунгаштаи модар аст, ки аз ҷарҳи қаҷрафтор домангир мебошад. Модар умед дошт, ки тӯйи домодии фарзандонро бубинад, ба хона келин оварда армон шиканад, дasti наберагонро гирифта, ба сайргашти деха барояд. Ў сари худро дар «болини чӯбин»-и гаҳвора гузашта, то ба субҳ бедорхобӣ қашидааст, ранҷу машаққатҳои зиёдеро паси сар намудааст, vale «навмеди армон ношикаста» аз «дунёи бетавфиқ» реҳлат кардааст. Бо вучуди ҳамаи ин, рӯхи бузурги модар шикастнопазир аст, ҳаёлан бо дуои худ фарзандонро ба сўйи бурдбориҳо, ба кӯи умеду орзухо раҳнамун месозад:

Ту, эй фарзанди ман, дар рӯзи васлу тӯйи домодӣ,
Бичин як дастай гул аз ҳамин гулҳои худрӯй,
Бидех бар дasti келинам,
К-аз онҳо бӯйи ман, бӯйи умеду орзуи ман,
Расад, чун бӯ кунад боре,
Ки ман ҳам дастагул будам,

Аз ин дунё чавон рафтам...[12, 246].

Таъкидҳои зерини адабиётшинос А. Давронов нисбат ба ашъори Бозор Собир ба эҷодиёти ҳамқаламони ў, аз ҷумла ба Ҳабибулло Файзулло низ тааллуқ дорад: «Образи модар ва образи зан шеъри шоирро он қадар ҳусн, тароват ва шукуҳ бахшидаанд, ки шоир дигар натавонистааст аз чунин олам ва ҳалқаи таассурот берун равад ва шеъре бигўяд, ки мавҳум бошад. Ин муддао барҳоста аз муҳтавои тасвир ва ифода дар ашё ва дар шеъри худи шоир мебошад» [4, 220].

Воқеан ҳам, дар тасвироти Ҳабибулло Файзулло зан-модар ҳамчун намунаи барчастаи некройиву олихимматӣ, нерӯи бешикаст, маҳзани чуръату шучоат ва вафову садоқат ба назар расида, шаъну шукуҳ ва бузургии худро модар дар номуси баланду ифтихори боғурураш намоиш медиҳад.

Шоир дар шеъри «Сурати падар» ба симои падари нурониаш нигариста, аз овони кӯдакиву ятимиҳо, мушкилию ранҷҳои он айём ёд намуда, ранҷу заҳматҳои мардонавори модари танҳояшро бо пуртоқатию сабру таҳаммул ва баландии рӯҳаш рӯйи сафҳа меорад. Дар ин шеър бунёди мушоҳида ва нияту армонҳои шоир аз поя ва пораҳои хотира вусъат гирифта, ба шоир илҳоми баланди қадршиносиву эҳтиромро талқин намудаанд, ки аз шири модару обу гизои модар сарманшаъ гирифта ба онҳо сахехан тавъям будаанд:

Лекин наравад зи ёди мо ҳеч,
Он лаҳза, ки кард ишора модар.
Ҳарфе ба саволи мо нагуфта,
Аз он дили пора-пора модар.
Аз модари меҳрубон бимонда,
Некию вафою бурдборӣ.
Лекин зи падар ба мо нишонест.
Ин сурати кӯхна ёдгорӣ [12, 248].

Дар куллиёти X. Файзулло шеъре бо номи «Fussai модар» чой дорад, ки ба модари шоири ҷавонмарги рус Борис Корнилов эҳдо гардидааст. Дар ин шеър модар ба зиёрати ҳайкали писараш ташриф оварда, ба ӯ чун бо «ҳайкали зиндашуда» ҷашм медӯзад ва аз шеърҳои аввалини писараш, ки маҳз ба модари азиз бахшида шуда буданд, ёд меорад. Акнун мисраъҳои парешон рӯйи дафтар чун «ҷӯякҳои дехқонӣ» ва байтҳои бесоҳибмонда мисли «ҳатҳои пешонӣ» ба «кандешаҳои худ гарӯ» буда, муаллифи худро ҷӯёянд. Ҳикмати таҳаммул ва қудрати бардошти модар дар шеър ба ҳаддест, ки ӯ дар рӯ ба рӯйи ҳайкали фарзанди ҷавонмаргаш ҳама ашъори ӯро зери лаб тақрор мекунад ва бо эҳсосоти баланду муҳаббати беандозаи модарӣ таппиши қалби писарашро «аз дили санг» мешунавад. Ташбеҳу таъбироти «дар дили ҳайкал ҳезуми тар сӯҳтан», «чун сатри рӯи дафтар ҳанда дар лабони нарм нақш бастан», «ҷашми ҳайкал бино гардидан» ва амсоли инҳо ба зухороти маҳсусияти тасвир ва ифодаи мушаҳҳасоти ашё, бунёди ифодаи эҳсоси баланди зеҳнӣ мусоидат намудаанд. Дар се банди шеър паҳам омадани силсилаи таъбирҳо, ташбеҳот ва тасвирот таносуби мисраъ ба мисраи бандҳо ва таассуроту ифодаҳои шоирро басоғаниву пурратар намудаанд:

Зери лабҳо бинамояд тақрор,
Ҳама ашъори писар модари пир,
Дарди ҳичрони худ изҳор кунад,
Ба писар бори дигар модари пир.
Қатра-қатра шуда ашқаш чорӣ
Раваду ҳайкалаш оғӯш кунад.

Дар дили санг магар модари пир,
Задани қалби писар гӯш кунад? [12, 249].

Модар дар шеърҳои Ҳабибулло Файзулло ҳамчун рамзи ҷовидонаи некӣ ва накӯкорӣ, меҳру шафқат ва бузургӣ тасвир гардида, абадияти қувваҳои нек ва ростию покӣ маҳз тавассути қалби поки Модар дар ҳаёт тантана ва музafferият доранд. Чунин ба назар мерасад, ки тавассути олами пандомӯзу пурхикмати модар ва олами зебои орзуву ҳавасҳои модарона шоир ба хонанда фурӯ рафтан ба ҷаҳони ботинии модар, варо самимона дарк намудан ва муқаддас шумурданро таъкид месозад. Дар чунин шеърҳо андеша ва муҳокимаҳои қаҳрамони гиной бештар бо зиндагии оддию воқеии модар, тасвири муҳимтарин ҷузъиёти ҳаёти ӯ тавъям бо ҳиссииёту идроки баланд, дар омезиш бо урғу одатҳои миллӣ, расму ойинҳои равшанибахши ҳаёти мардум баён гардида, хонандаро ба роҳи накӯкорӣ ва баҳтофаринӣ ҳидоят месозанд.

Як ҳусусияти муҳими ин шеърҳо тавассути монолог-муҳотаб иброз намудани андеша ва эҳсосоти қаҳрамони гиной мебошад. Дар ин бора адабиётшинос Ю. Акбаров чунин андеша дорад: «Дигар навъи тозаи назми мо шеъри монолог мебошад, ки намунаҳои онро бештар дар эҷодиёти М. Қаноат, Лоик, Бозор Собир, Ш. Ёдгорӣ, X. Файзулло, С. Маъмур мебинем. Дар онҳо модар дар фироқи фарзандони шаҳид, ҷигаргӯшаҳои худ нолаи ҷонсӯзе мекунад, дар вучуди ӯ як олам ҳашму ғазаб ва нафрот зидди ҷангҷӯёни ҷаҳон ва душманони инсоният нуҳуфтааст. Ин услуби адабӣ барои ҳаматарафа кушодани асрори дили инсон ва умуман ҳислати қаҳрамонон имконияти тоза фароҳам овард» [1, 43].

Шеъри «Шаби модар»-и X. Файзулло аз ҳамин гуна ҳусусият барҳӯрдор мебошад. Он дар мавзӯи байналхалқӣ навишта шуда, ба модарони Ветнами Ҷанубӣ эҳдо гардидааст. Чунонки аз сарҷашмаҳои таъриҳӣ бармеояд, ватандӯстони ветнами 13 сол бо истилогарони амрикӣ ҷангиди истиқлолият ба даст оварданд. Шоир дар образи қаҳрамони гиной-модари пири ветнами шабу рӯз интизорӣ қашидану ба ғалаба умедвор будан ва ҳаёлоти печ дар печи ӯро аз даҳшату оғати майдони ҷанг ба тасвир оварда, қотилони бани башар-ҷангҷӯёро маломат ва маҳкум месозад. Модар ба осмон муроҷиат намуда, фарзанди азизу ягонаи худро ҷӯё мешавад ва осудагиву амн, саломатии ӯро дар муҳорибаҳо орзу мекунад. Дар банди оҳирини шеър шоир ҳаёлан модари пирро дилбардорӣ намуда, тасалло мебахшад ва таъкид месозад, ки, албатта, ҳар шаҳси дар ҳифзи диёру обу ҳоки худ разманда ба пирӯзиву зафар ва

сарбаландиҳо муваффақ мегардад. Истифода гардидан ташбехи «чун муҳра зи риштаи гусаста», тавсифҳои «тири заҳрогини адӯ», «ҷангали сард», «оҳи ҳасрат» ва амсоли инҳо бунёди шеърро таровату муассирии бештаре баҳшида, моҳияти башардӯстии онро тақвияти тоза додаанд:

Шояд, ки ниҳоли умри ўро,
Заҳрогини тирҳо шикаста.
Е гашта чудо зи ҳамсафонаш,
Чун муҳра зи риштаи гусаста.
Ошуфта мабош, модари пир,
Фарзанди ту байни корзор аст.
Дар хифзи диёру хифзи ин хок,
Пирӯзӣ варо ҳамеша ёр аст [12, 73].

Ҳабиулло Файзулло бо як ҳиссиёти баланду начиб, эҳтируму самимияти беандоза, дар шеъри «Кампирҳо» ба пиразанҳои деҳаи худ муроҷиат намуда, таъкид месозад, ки дар подоши ин қадар бузургии беандозаи модарон таъриҳ дар пеши пои онҳо сари таъзим фуруд меоварад. Мазмуни баланди шеър, ки ифодакунандаи меҳру муҳаббати хоси модарон, бедорҳоиранҷ, шафқату меҳрубонӣ, қалби нарму ботараҳхум, некхӯйиву некройӣ, ҳолату авзоъ ва табиати модарон дар лаҳзаҳои гуногуни умр мебошад, хонандаро ба ҳаяҷон меорад ва нерӯи басо пуркувати шеър симои хосу муқаддаси модаронро пеши дидагони хонанда ба ҷилва меорад:

Висоли ёру доги тифл дидед,
Сари гаҳвораву тобут будед.
Бишуд мӯтон сафед аз дудаи ҷанг,
Дили худро дар оташ озмудед [12, 49].

Шоир қӯшидааст, ки бо мушоҳидаҳои амиқ ва таъбирҳои образноку таъсирбахш умри пурбаракати кампирони тоҷикро нишон дихад. Ҳаёти онҳо дар пайроҳаҳои дарози рӯзгорон бо гуселу пешвози зиндагӣ, ноободиҳоро обод соҳтан, дудаи ҷангӣ хонумонсӯзро « ба мӯҳои худ интиқол доданҳо», қалҳои худро дар оташи ғам гудоҳтандо, ба ёди шаҳидони ҳуфта дуои нек хонданҳо, қадбонуву саркори маърракаи шодмониҳову саровози ғифони мотам буданҳо сипарӣ шуда истодааст:

Шумо аз моми миллат ёдгоред,
Шумо з-аҷдодҳои мо нишонед.
Шумо, кампирҳои деҳаи ман,
Ҷавонеду ҷавони ҷовидонед [12, 50].

Ҳамин тарик, шеърҳои дар васфи модар эҷоднамудаи Ҳабиулло Файзулло чун дигар шоирони шинохтаи тоҷик аз меҳру муҳаббати беолоиш ва беканори ў нисбат ба ин симои муқаддас ва ҷовидонӣ ибтидо гирифтааст. Шоир дар ҷунин ашъор таъкид месозад, ки тавассути мавҷудияти мубораку қудсии зан-модар покию сафо, некио накӯкорӣ, бузургиву ҳашамат, бурдбориву таҳаммул ва ҳусни табииву боигарии пургановати маънавии инсонӣ ҷовидонӣ мебошад. Ҳамин хислатҳои воло ва муқаддаси модар дар ашъори шоир бо сидқу ихлоси бепоён тараннум гардидааст.

АДАБИЁТ

1. Акбаров Ю. Рӯҳи граждани шеър / Ю. Акбаров // Шеъри эҳсос ва тафаккур. - Душанбе: Ирфон, 1985. - С.7-40.
2. Асозода Х. Адабиёти тоҷик (давраи нав). Китоби дарсӣ барои синфи 11 / Х. Асозода, А. Кӯчаров. - Душанбе: Тайфун-Менечмент, 2007. - 400 с.
3. Гулруҳсор. Занони Сабзбаҳор / Гулруҳсор. - Душанбе: Адиб, 1990.
4. Давронов А. Шеър ва ашё дар шеър / А. Давронов // Адабиёт ва маърифати инсон. - Душанбе: Статус, 2006. - С.220-239.
5. Ёдгорӣ Ш. Зи нав зинда шавем / Ш. Ёдгорӣ // Дӯстон, ёди шумо базм марост. - Душанбе: Шарқи озод, 2005. - С.166-174.
6. Кӯчаров А. Модарномаҳои устод Турсунзода ва Лоиқ Шералий / А. Кӯчаров // Турсунзода // Маҳорат ва садоқат. - Душанбе: З. Камолиддин, 2011. - 192 с.
7. Қаноат М. Сурӯши Сталинград. Тоҷикистон-исми ман. Достонҳо / М. Қаноат. - Душанбе: Ирфон, 1979. - 246 с.
8. Мирзоюнус М. Ҳамзоди тӯғон / М. Мирзоюнус. - Душанбе: Адиб, 2007. - 256 с.
9. Отаконова Х. Таҳаввули жанри достон дар назми мусосири тоҷик / Х. Отаконова. - Душанбе: Дониш, 1983. - 264 с.
10. Собир Б. Аз «Гули хор» то «Симхор» / Б. Собир. - М.: Интрасдорнаука, 2003. - 256 с.
11. Турсунзода М. Куллиёт / М. Турсунзода. - Душанбе: Ирфон, 1971. - Ч.1. - 328 с.
12. Файзулло Х. Куллиёт / Х. Файзулло. - Душанбе: Бухоро, 2011. - 512 с.
13. Шеърдӯст А. Дарунмояни шеър / А. Шеърдӯст // Ҷашмандозе ба шеъри имрӯзи тоҷик. - Душанбе: Адиб, 1997. - С.71-125.

ВОСПЕВАНИЕ МАТЕРИ В ТВОРЧЕСТВЕ ХАБИБУЛЛО ФАЙЗУЛЛО

Статья посвящена изучению темы матери в творчестве Х. Файзулло. Исследование охватывает тематику воспевания матери как священной личности, в лице которой отражаются чистота и величие женщины – матери. В стихотворениях поэта воспевается образ матери, который останется в жизни навечно.

Ключевые слова: тема, стихотворение, мать, красота, величие, вечность, любовь, верность.

DISCRIBING OF MOTHER IN CREATIVE WORK OF HABIBULLO FAIZULLO

The article devoted to the learning of mother theme in creative work of Habibullo Faizullo. The research work keeps the mother describing thematic as a holly person, in which reflected the purity and grandeur of women-mothers. In poems of poet are singing the image of mothers, which are stayed in our life for evermore.

Key words: theme, poem, mother, beauty, grandeur, eternity, love, faithfulness.

Сведения об авторе: Н.С. Шамсов – соискатель кафедры таджикской литературы ТГПУ им. С. Айни.
Телефон: 918-38-94-05

ДАСТХАТҲОИ «ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО» ДАР АСРҲОИ X-XV

B. Элбоев

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Ба шакли достони алоҳида нигошта шудани сюжети қиссаи «Юсуф ва Зулайхо» дар адабиёти классикии форсии тоҷикӣ аз асаре, ки то ҳол ба Абулқосим Фирдавсӣ мансуб медонанд, шурӯй гардида, дар ин мавзӯй силсилаи достонҳо то ибтидои асри XX-и мелодӣ дар вазнҳои гуногуни шеърӣ навишта шудаанд, ки ҳар яке ҷойгоҳу мавқеи ҳудро доранд. Мувофиқи аҳбори сарчашмаҳо ва нишондоди пажӯҳишҳои илмӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ беш аз ҳаштод шоир дар ин мавзӯй достон эҷод кардаанд, ки нусхаҳои муҳталифи ин осори ноб дар китобхона ва марказҳои гуногуни олам нигоҳдорӣ мешаванд.

Дар давоми асрҳои X-XV достонҳое аз тарафи шоирон-Абулмуайяди Балхӣ, Бахтиёри, Амъақи Бӯхорӣ, Авҳадии Балаёнӣ, Ҷавҳари Табрезӣ, Шаҳоби Туршезӣ, Маъсӯди Ҳиравӣ, Шоҳини Шерозӣ, Маъсӯди Дехлавӣ, Озарии Тӯсӣ, Маъсӯди Кумӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ ва дигарон нигошта шудаанд, ки то замони мо на ҳамаи ин асарҳо бокӣ мондаанд. Аз ин миён нусхаҳои матни достонҳои мансуб ба Абулқосим Фирдавсӣ, Шоҳини Шерозӣ, Маъсӯди Кумӣ ва Абдурраҳмони Ҷомӣ то рӯзгори мо расидаанд, ки дар мақола ин нусхаҳо ва ҷигунағии ҳолати онҳоро баррасӣ менамоем.

1. Нусхаҳои «Юсуф ва Зулайхо»-и мансуб ба Абулқосим Фирдавсӣ. Аз матни достони «Юсуф ва Зулайхо»-и мансуб ба Абулқосими Фирдавсӣ нусхаҳои гуногун дар китобхонаҳои олам маҳфуз аст, ки дар замонҳои муҳталиф китобат шудаанд.

Дар «Фехристи нусхаҳои хаттии форсӣ»-и Аҳмади Мунзавӣ [1, 118], ҷилди 4, 14 нусхай «Юсуф ва Зулайхо»-и мансуб ба Абулқосими Фирдавсӣ, ки дар китобхонаҳои гуногуни олам ниғаҳдорӣ мешаванд, оварда шудааст, ки ҳамагӣ шинохта шудаанд.

Дар Ҷумҳурии Исломии Эрон 5 нусха аз ин достон маҳфуз аст: дар Китобхонаи Донишгоҳи Техрон нусхай №5063/1, ки соли китобаташ 1207 ҳ. ш., дар Китобхонаи Маҷлиси Миллӣ нусхай №22, ки соли китобаташ 1207 ҳ.ш. дар Китобхонаи Маҷлиси Миллӣ нусхай №22, ки соли китобаташ 1242 ҳ. ш., ва нусхай №2699, ки соли китобати он 1262 ҳ. ш., дар Китобхонаи Мулк нусхай №5279/2, ки соли китобаташ 1250 ҳ. ш. аст ва нусхай №2749, бидуни таъриҳ, ки дар Китобхонаи Миллии шаҳри Табрез ниғаҳдорӣ мешаванд.

Се нусхай «Юсуф ва Зулайхо»-и мансуб ба Абулқосими Фирдавсӣ дар Англия маҳфуз аст, ки дар Музеи Британия ниғаҳдорӣ мешаванд. Ин нусхаҳо-нусхай №6964 Ог, соли китобат 1025 ҳ. ш., №24093 Add, соли китобат 1055 ҳ. ш. ва №2930 Ог, соли китобат 1266 ҳ. ш. мебошад.

Ду нусхай ин достон дар Хиндустан дар шаҳри Банкипур таҳти рақамҳои №12, соли китобат 1240 ҳ. ш. ва №13, соли китобат 1278 ҳ. ш. ниғаҳдорӣ мешаванд.

Дар Ҷумҳурии Исломии Покистон низ ду нусхай ин достон, яке дар шаҳри Лоҳур, № 4027/970, соли китобаташ 1273 ҳ. ш. ва дигаре дар шаҳри Панҷоб, №2 У1/Spi – 4016 соли китобат 1267 ҳ. ш. ниғаҳдорӣ мешаванд.

Дар шаҳри Наҷағи Ироқ дар Китобхонаи Амиралмуъминин нусхае аз ин достон бо №1343, ки соли китобати он 1287 ҳ. ш. мебошад, маҳфуз аст.

Як нусхай ин достон таҳти рақами №170, ки соли китобати он зикр нагардидааст, дар Китобхонаи Ашӯтаки Бангола ниғаҳдорӣ мешавад.

Чарлз Рё дар феҳристи ҳуд ду нусхай «Юсуф ва Зулайхо»-и мансуб ба Фирдавсиро, ки дар Музеи Британия (Лондон) таҳти рақамҳои №200 ва №545 ниғаҳдорӣ мешаванд, номбар кардааст [2, 149].

Дар «Фехристи захираи дастхатҳои шарқии Академияи Улуми Ҷумҳурии Тоҷикистон», чилди 1 ду нусхай достони мансуб ба Фирдавсӣ, таҳти рақамҳои №195 ва ПНС №277 оварда шудааст [3, 97]. Дар нусхай №195 унвони асар ва матни он бо хати настълиқ навишта шудааст. Ин нусха таҳминан нимаи дуюми асри XIX китобат шуда, исми китоб ва ҷои китобат қайд нашудааст. Нусха аз 231 варақ иборат аст. Андозаи саҳифаҳо 15x25 см. мебошад.

Дар нусхай ПНС № 277 унвони достон омадааст. Дар доҳили матни нусха 65 минётури хурд оварда шуда, муқоваи нусха ҷармӣ аст. Нусха аз 285 варақ иборат буда, андозаи саҳифаҳо 13x25 см аст.

Ҳамаи нусхা�ҳои «Ҷусуф ва Зулайҳо»-и мансуб ба Фирдавсӣ бо байтҳои зерин шурӯъ мешаванд:

Ба номи Ҳудованди ҳарду сарой,
Ки ҷовид бошад, ба ҳарду сарой.
Яке фарди Ҷаббору ҳайю Самад,
На шибҳу на ҳамто, на ҷуфтӯ валад.

Ин достон борҳо нашр шудааст.

2. Нусхা�ҳои «Ҷусуф ва Зулайҳо»-и Шоҳини Шерозӣ. Аз достони «Ҷусуф ва Зулайҳо»-и Шоҳини Шерозӣ нусхা�ҳои хеле кам бокӣ мондаанд. Дар «Фехристи захираи дастхатҳои шарқии Академияи Улуми Ҷумҳурии Тоҷикистон», чилди 2 нусхасе таҳти рақами №1729 нигаҳдорӣ мешавад. Инчунин, Н. Муллоқандов - мураттиби «Ҷусуф ва Зулайҳо»-и Шоҳини Шерозӣ аз як нусхай шаҳсии худ ҳабар додааст, ки достони Шоҳини Шерозӣ мебошанд. Нусхай №1729 ва нусхай шаҳсии Н. Муллоқандов ба байтҳои зерин шурӯъ мешаванд:

Қалимуллоҳ амини ҳазрати роз,
Расули додгар, шабҳо ба парвоз.
Амину муқтадои ҳалқи олам,
Чароги дудаи авлоди олам.

Дигар феҳристҳо аз мавҷудияти нусхাহои ин достон ҳабар надодаанд.

Нусхай №1729 нусхай серғалат буда, дар ҳошияҳо иловаҳову навиштаҳои зиёд дорад, ки шояд иловаҳои котибон бошад. Нусха аз 409 варақ иборат буда, андозаи саҳифаҳо 13x25 см. мебошад.

«Ҷусуф ва Зулайҳо»-и Шерозӣ то ҳоло нашр нагардидааст, вале пораҳо аз ин асар дар маҷаллай «Шарқи сурҳ» [4, 101-113] ҷоп шудаанд.

3. Нусхা�ҳои «Ҷусуф ва Зулайҳо»-и Масъуди Қумӣ. Ҳарчанд тазкираҳои зиёд аз мавҷудияти «Ҷусуф ва Зулайҳо»-и Масъуди Қумӣ ҳабар додаанд, то имрӯз нусхай ягонаи он таҳти рақами № 5929 дар Китобхонаи Маҷлиси Шӯрои Ҷумҳурии Исломии Эрон нигаҳдорӣ мешавад. Ин нусха бо хати настълиқи зебо навишта шуда, миқдори умумии байтҳо ба 3900 мерасад.

Аз ин нусха саҳифаи аввали охир афтодааст ва соли ҳатми нусха нишон дода нашудааст ва мо аз пажӯҳиши қиёсӣ ва аబёти достон ба натиҷа расидем, ки ин асар дар ибтидои соли 1483 мелодӣ ба анҷом расидааст. Ин нусха бо байтҳои зерин оғоз мешавад:

Не, не ки ҳанӯз Одами пок,
Омехта буд, бо гилу ҳок.
К-он лаҳза ба ҳар баланду пастӣ,
Будӣ ту набӣ чунин, ки ҳастӣ.

Матни достони «Ҷусуф ва Зулайҳо»-и Масъуди Қумӣ соли 1369 ҳ.ш. (1991м.) дар Ҷумҳурии Исломии Эрон бо эҳтимоми Сайидалий Оли Довуд нашр шуда, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хати кирилӣ аз ҷониби роқими сутур ба ҷоп расидааст [5].

4. Нусхা�ҳои «Ҷусуф ва Зулайҳо» -и Абдурраҳмони Ҷомӣ. Аз достони «Ҷусуф ва Зулайҳо» -и Абдурраҳмони Ҷомӣ нусхা�ҳои хеле зиёд бокӣ мондаанд, ки тибқи нишондоди феҳристҳо дар китобхонаҳои гуногуни олам, аз ҷумла, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Исломии Эрон, Собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, Туркия, Покистон ва Гайра нигаҳдорӣ мешаванд.

Аҳмади Мунзавӣ дар «Фехристи нусхা�ҳои форсӣ», чилдҳои 3-4 рӯйхати 199 нусхай ҳаттии «Ҷусуф ва Зулайҳо»-и Ҷомиро оварда, тавсифи ҳар қадоми нусхা�ҳоро нишон додааст. Аз миёни нусхা�ҳои номбурдаи Аҳмади Мунзавӣ нусхা�ҳои № 3312, ки соли 889 ҳ.ш. китобат шудааст ва № 36721, ки гӯё бо қалами Султоналии Машҳадӣ китобат шуда, ҳардӯи ин нусха дар Текрон дар китобхонаи Маҷlis нигаҳдорӣ мешаванду аз нусхাহои қадимтарин мебошанд, арзиши баландро қойиланд.

Нусхай дигар, ки зери рақами № 36718 дар китобхонаи Академияи Улуми Собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ (ш. Москва) нигаҳдорӣ мешавад, боарзиштарин нусхай ҳаттии «Ҷусуф ва Зулайҳо»-и Ҷомӣ мебошад, ҷонки тибқи нишондоди феҳристҳо ин нусхаро

худи Чомй китобат кардааст. Микрофилми ҳамин нусха таҳти рақами №1042 дар Доимишоҳи Техрон маҳфуз аст.

Ҳамин тавр, дар «Феҳристи нусхаҳои хаттии форсӣ»-и Аҳмади Мунзавӣ аз саҳифаҳои 3330 то 3340 аз рақами № 36715 то 36913- 198 нусха, бо иловаи нусхаи № 3312, дар маҷмӯъ 199 нусхаи хаттии «Ҷусуф ва Зулайҳо»-и Чомй оварда шудааст, ки нусхаҳои муҳталиф буда, арзиши баланди илмӣ-бадей доранд.

Дар «Феҳристи заҳираи дастхатҳои шарқии Академияи Улуми Ҷумҳурии Тоҷикистон» [6, 2Б, 232-238] ҷилди 2, 14 нусхаи дастнависҳои матни «Ҷусуф ва Зулайҳо»-и Чомй оварда шудаанд, ки вижагиҳои ин нусхаҳоро дар асоси нишондоди ин феҳрист ин ҷо меоварем.

1.Дастхати № 1872. Матни дастхат дар ду сутун бо хати настаълиқи оби тилло зебо навишта шудааст. Коғазаш шарқӣ буда, бо ранги сурх ва сабз ҳатҳо қашида шудааст. Сарлавҳаҳо бо хати хоно, алоҳида навишта шудааст. Матн бо унвони достон шуруӯ мешавад. Дар матн 8 минётур оварда шудааст (варақҳои 56А, 58Б, 61Б, 62А, 96Б, 97А, 120Б, 121А). Матн дар асри 16 китобат шудааст. Муқовааш Осиёи Миёнагӣ, рангаш сабзи чигарӣ. Андозаи саҳифаҳо 14x22,5 см. мебошад.

2.Дастхати № 1452. Ин дастхат нисфи достонро фаро мегирад. Матн дар ду сутун бо хати настаълиқи зебо, дар коғази шарқӣ, дар ҷаҳорчӯбай қабуди тиллогин навишта шудааст. Номи сарлавҳаҳо бо хати сулс нигошта шудааст. Дар дастнавис 8 минётур, дар саҳифаҳои 1А, 2Б, 7Б, 15Б, 25Б, 37Б, 53Б, 57Б ҷой доранд, вале баъзе қисмҳои минётурҳо нобуд шудаанд. Дастхат оҳири асри XУ ва аввали асри XУ1 аз ҷониби ҳаттотони Ҳиротӣ китобат шудааст. Матн аз 85 саҳифа иборат аст. Андозаи саҳифаҳо 14x22,5 см. аст.

3.Дастхати № 161/1. Матни ин дастнавис дар ду сутун бо хати зебои настаълиқ дар коғази зарҷатоби шарқӣ дар ҷаҳорчӯбае, ки бо ҳатҳои тиллой ва қабуд ҳатҳо қашида шудааст, навишта шудааст. Замони китобат 20 зулҳиҷҷаи 973 ҳ.ш. (8 июли 1566 м.) мебошад. Коғази ин достон қӯқандӣ аст. Ба назар мерасад, ки ин матни барқароршуда аст. Котиби дастхат Абӯтуроб Алҳусайнӣ ан-Насафӣ мебошад. Матн аз 140 варақ иборат аст. Андозаи саҳифаҳо 11,5x21,5 см. аст.

4.Дастхати № 1004/1. Дастнавис бо хати зебо ва ороишот ороёфта буда, матни он дар 3 сутун бо хати настаълиқи зебо навишта шудааст. Сарлавҳаҳо бо рангҳои гуногун гулкорӣ карда шудаанд. Замони китобат 1220 ҳ.ш (1805 м.) аст. Номи котиб Муҳаммад бинни Мирзо Аҳмад аст. Ин нусха дар Қашмир китобат шудааст ва аз 164 варақ иборат аст. Муқовааш Қашмирӣ буда, андозаи саҳифаҳо 14x23 см. мебошад. Дар муқаддима ашъори парокандай тоҷикӣ ва ўзбекӣ ҷой доранд.

5.Дастхати № 1870. Матни дастхат дар ду сутун бо хати резаи настаълиқ дар коғази шарқӣ сабт шуда, дар бисёр саҳифаҳо сарлавҳаҳо то оҳир навишта нашудаанд. Дастхат дар аввали асри XУ111 китобат шудааст. Аз 125 саҳифа иборат аст. Саҳифаҳои 55-109 афтодаанд. Муқовааш Шарқӣ буда, аз ҷониби андозаи саҳифаҳо 11x19,5 см. мебошанд.

6.Дастхати № 1991/111. Дастнавис дар ду сутуни коғази қӯқандӣ бо хати зебои настаълиқ навишта шудааст. Сарлавҳаҳо бо қиновар (навъе аз рангу моддаи ороиши) нигошта шудаанд. Унвони сарлавҳаҳо то оҳир навишта нашудаанд. Дар ҳошияи варақҳо пораҳо аз «Бӯстон»-и Саъдӣ навишта шудаанд. Ҳошияи баъзе саҳифаҳо бо мақсади барқарор кардан бо коғази дигар ширеш карда шудааст. Санай китобат 1249 ҳ.ш. (1834 м.) буда, номи котиб Мирзо Файзуллоҳ бинни Мирзо Абдуллоҳи Бухорӣ аст. Макони китобат Бухоро аст. Дастхат аз 120 варақ иборат буда, муқовааш Осиёи Миёнагӣ ва рангаш зарди сабзтоб аст. Дар муқовави дастхат исми муқовагар Муҳаммади Сарроф ва санай китобат 1250 ҳ. ш. (1834-1835 м.) қайд гардидааст. Андозаи саҳифаҳо 14,5x24,5 см. мебошад.

7.Дастхати № 466. Матни дастхат дар ду сутуни коғази қӯқандӣ бо рангҳои тиллой ва сурх бо хати зебои настаълиқ навишта шудааст. Унвони сарлавҳаҳо бо қиновар навишта шудааст. Дар дастнавис 12 минаетур ҷой дода шудаанд [. 24А, 35А, 47Б, 58Б, 61Б, 65А, 94Б, 102Б, 108А, 121Б, 134Б, 145Б]. Дар дастнавис якчанд намуди муҳр ба назар мерасад, ки дар онҳо номи Сайид Мир Сиддик бинни Сайид Амир Музаффар ба соли 1296 ҳ. ш. (1879 м.) омадааст. Ҳамин тавр, равшан мегардад, ки дастхат дар китобхонаи шаҳсии адиби машҳури Бухорӣ Сиддикӣ Ҳашмат мавҷуд будааст. Ба Сиддикӣ Ҳашмат тақризи хубе, ки дар муқаддимаи дастхат оварда шудааст, мансуб аст, ки соли 1890 навишта шудааст. Тахмин кардан мумкин аст, ки дастхат аз ҷониби Сиддикӣ Ҳашмат нусхабардорӣ шуда, минётурҳоро низ ў қашидааст. Матн аз 154 саҳифа иборат аст. Номи муқовагар Мулло Муҳаммади Умар ва соли муқова кардан 1266 ҳ. ш. (1850 м.) аст. Андозаи саҳифаҳо 12x21 см. аст.

8.Дастхати № 459/1. Матн дар ду сутун бо хати шикастай настаълиқ дар көгази қўқандй навишта шудааст. Номи сарлавҳаҳо бо хати хоной зебои настаълиқ навишта шудааст. Замони хатми китобат 1261ҳ.ш. (1845 мелодӣ) аст. Котиби нусха Мулло Қобил бинни Мулло Авазбадали Арабхонагӣ мебошад. Дастхат барои Қорӣ Ҳочӣ ном шахс китобат шудааст ва он аз 140 сахифа иборат аст. Муқовааш Осиёи Миёнагии рангаш сурхӣ чигарӣ ва номи муқовагар Мир Одил аст. Андозаи сахифаҳо 12,7x20,8 см. мебошад.

9.Дастхати № 265/1. Матн дар ду сутун бо хати настаълиқи шикаста, дар көгази қўқандй, дар чаҳорҷӯбае бо рангҳои тиллоии ранга ҷойгир карда шудааст. Сарлавҳаҳо бо киновар навишта шудаанд. Замони хатми китобат 1268 ҳ.ш. (1851м.) ва котиби нусха Мир Исомиддин аст. Нусха аз 136 сахифа иборат аст. Андозаи сахифаҳо 16x27 см. аст.

10.Дастхати № 2224/XX. Ин нусха нисфи достонро фаро гирифта, бокимондаи он афтодааст. Дар ибтидиои асри XIX китобат шуда, аз 22 сахифа иборат аст. Андозаи сахифаҳо 11x24 см. аст.

11.Дастхати № 1875. Матни нусха дар ду сутуни көгази қўқандй бо хати зебои настаълиқ навишта шудааст, ки бо хатҳои сурх зеб дода шудаанд. Сарлавҳаҳо бо киновар навишта шудаанд. Замони китобат 1266 ҳ.ш. (1850 м.) ва исми котиб Мулло Мухаммадлатифи Заҳрошом бинни Домулло Ҳолмуҳаммади Самарқандӣ мебошад. Андозаи сахифаҳо 14x25,5 см. аст.

12.Дастхати № 1874. Матни нусха дар ду сутун бо хати зебои настаълиқи шикаста дар көгази қўқандй навишта шудааст. Сарлавҳаҳо бо киновар навишта шудаанд. Аввали матн афтодааст. Сахифаи 62-и дастхат аз намнокӣ зарар дидает ва ҳарфҳо хонда намешаванд. Замони китобат 1258 ҳ.ш. (1842 м.) ва исми котиб Мухаммад Тоҳир бинни Мулло Тангрибердӣ буда, андозаи сахифаҳо 13x20,5 см. аст.

13.Дастхати № 1724. Матни бисёр зарардида ва барқароркардашуда аст. Қисми асосии дастхат бо хати хурди настаълиқ бо унсурҳои насху шикаста нигошта шудааст. Сарлавҳаҳо бо киновар навишта шудаанд. Қисмҳои барқароршудаи аввал, мобайн ва охири варақҳо бо хати настаълиқи зебои ранги бунафш дар көгази ҳозиразамон нигошта шудаанд. Замони китобати қисми асосии дастнавис асри XIX мебошад ва қисми барқароршуда замони саҳехӣ китобат дорад, ки соли 1355 ҳ.ш. (1936 м.) буда, нусха аз 152 сахифа иборат аст. Андозаи сахифаҳо 12x19,5 см. мебошад.

14.Дастхати № 8/1. Матни нусха дар ду сутун ва ҳошияни варакҳо бо настаълиқи унсури шикаста доштаи көгази қўқандй навишта шудааст. Сарлавҳаҳо бо киновар навишта шудааст. Замони хатми китобат 1262 ҳ.ш. (1846 м.) буда, номи котиб Мухаммад Насриддин Додҳоҳ бинни Мухаммад Ёдгорбойи Девонбекӣ аст. Нусха аз 155 сахифа иборат аст ва андозаи сахифаҳо 14x23,5 см. мебошад.

Дар «Фехристи Чарлз Рё» [2, 119] шаш нусхай «Юсуф ва Зулайҳо»- и Ҷомӣ таҳти рақамҳои: № 645 а 3, № 646 а, № 648 в, № 649 в, № 877 в, № 289-94 нишон дода шудаанд.

Ҳамин тавр, аз байни достонҳои «Юсуф ва Зулайҳо»-е, ки дар давраи асрҳои X-XV навишта шудаанд ва матнашон дастрасанд, аз ҳама бештар нусхҳои «Юсуф ва Зулайҳо» -и Абдурраҳмони Ҷомӣ боқӣ мондаанд ва аз дигар достонҳо нусхҳои кам то замони мо расидаанд.

АДАБИЁТ

1. Аҳмади Мунзавӣ. Фехристи нусхҳои хатти форсӣ / Мунзавӣ Аҳмад. -Техрон, 1349 ҳ.ш. -Ч.4. -324 с.
2. Rieu Ch. Supplement to the catalogue of the Persian manuscripts in the British museum / Ch. Rieu. -London: The British library, 1977. - 308 р.
3. Фехристи заҳираи дастхатҳои шарқии АУ ҶТ. -Душанбе: Дониш, 1968. -Ч.1. -426 с.
4. Шоҳини Шерозӣ. Намунаҳо аз «Юсуф ва Зулайҳо» / Шерозӣ Шоҳин; ба чоп тайёркунанда М.Раҳимӣ // Шарқи сурх. 1964. - №2. - С.101-113.
5. Масъуди Қумӣ. «Юсуфу Зулайҳо». (матни илмӣ-оммавӣ) / Қумӣ Масъуд; таҳия ва тадвини В.Элбоев. - Душанбе: Адиб, 2014. - 256 с.
6. Фехристи заҳираи дастхатҳои шарқии АИ ҟТ. -Душанбе: Дониш, 1969. -Ч.2. -522 с.

РУКОПИСИ «ЮСУФ И ЗУЛАЙХО» В X-XV В

На протяжении X-XV вв. написано много поэм «Юсуф и Зулайх», но не все тексты этих поэм дошли до наших дней. Среди этих поэм по сей день сохранились тексты «Юсуф и Зулайх» переписываемый А.Фирдавси, а также Ш.Шерози, М.Куми и А.Джами. Автор статьи перечислил рукописи и состояние данных рукописей, которые хранятся в библиотеках разных стран.

Ключевые слова: источники, рукописи, поэма, библиотека, текст, анализ.

MANUSCRIPT «YUSUF AND ZULAIKHO» OF X-XV CENTURIES

Many poems of «Yusuf and Zulaikho» have been written in the course of X-XV centuries and not all their texts have come to our days. The texts of «Yusuf and Zulaikho» overwriting by Firdawsi, and also Sh. Sherzozi,

M.Qumi and A.Jomi have been retained up to present time, and the author analyzed manuscripts and condition of the mentioned poems which retained in the libraries of the various countries.

Key words: source, manuscript, poem, library, text, analyze.

Сведения об авторе: В. Элбоев - доцент кафедры таджикской литературы ТГПУ им. С.Айни.
Телефон: (92)935-31-44-08

«ИСКАНДАРНОМА» ДАР ТАҲҚИҚИ ЗАБЕҲУЛЛО САФО

P.K. Восиева

Дар робита ба симои ҷовидонаи таърихӣ-Искандар ва ҷаҳонгирии ӯ дар адабиёти шифоҳиву қаламии мардумони муҳталифзабону гуногункеши ҷаҳон нақлу ривоятҳои зиёде мавҷуд аст. Ҳамзамон мутафаккирони илму адаби Шарқу Farb аз овони кӯдакиву наврасӣ ва ҷавонии Искандар сар карда то анҷоми умраш ҷандин асарҳои илмию бадеи таълиф намудаанд, ки дар онҳо сафарҳову лашкаркашиҳои ӯ тасвир ёфтаанд. Зоро замони вуқӯи ин ҳаводис гузаштаи дури таърихӣ буда, ҳар нафар адибу олим вобаста ба талаботи мағкуравии даврони худ ба ин қисса ҷизеро илова ва ё худ ихтиisor намудаанд. То замони мо силсилаи асарҳои бахшидашуда ба Искандару кишваркушоиҳои ӯ бо вариантҳои муҳталиф омада расидаанд.

Искандару кишвари нуштандон узбекланидан мунтаж снада расганданд. Нусхаҳои зиёди дастнавису чопии «Искандарнома»-и насрӣ дар китобхонаҳои Тоҷикистону дигар ҷумҳуриҳо ва Москаву Ленинград маҳфузанд. Вале матни «Искандарнома»-и мансури маҷхулулмуаллифи мансуб ба насрӣ ривоятӣ то кунун дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва кишвари мо ба табъ нарасидааст. Аммо, дар ҳориҷи кишварамон кор нисбати "Искандарнома"-и насрӣ ба ранги дигар аст.

Тавассути таълифоти шарқшиноси маъбури англис Теодор Нёлдеке "Ҳамосай миллии Эрон" [3], ки онро Бузург Алавӣ ба забони форсӣ гардонидааст, маълум мегардад, ки рисолае дар бораи таърихи "Искандарнома" бо тасҳеху тарчумай англисии матни суриёни он соли 1889 дар Кембриҷ бо қӯшиши Волес Боҷ ба табъ расида будааст. Худи ин муаллиф низ тарчумай англисии «Искандарнома»-ро нашр менамояд.

То чое ки ба мо маълум аст, матни мукаммали форсии "Искандарнома"-и қадимай насрӣ танҳо дар Эрон соли 1964 мутобиқи санаи 1343 ш. бо саъю қӯшиши донишманди эронӣ Эрачи Афшор ба табъ расидааст. Бояд эътироф кард, ки асари мазкур бештар дар Эрон мавриди муҳокима ва тадқику таҳлили адабиётшиносони забардасти он қарор гирифтааст [2].

Дар мақолай мазкур мо күшиш намудем, ки назари донишманди маъруф Забехулло Сафоро дар мавриди "Искандарнома" баррасӣ намоем.

Бояд тазаккур дод, нахустин нафаре, ки дар адабиёти форсӣ роҷеъ ба Искандар "Ахбори Искандарӣ" ва "Искандарнома" изҳори ақида намудааст, суханшиносӣ маъруфи эронӣ Забехулло Сафо мебошад. Забехулло Сафо устоди шуҳратманди адабиёти Эрон маҳсуб меёбад. Ба қалами ў асарҳои зиёди таҳқиқотӣ марбут ба таърихи адабиёти форсӣ тааллук дорад, ки тайи 50 сол дар матбуоти Эрон ва берун аз он пайваста интишор ёфтаанд.

Вай дар асари худ "Хамосасаройй дар Эрон" дар мавридҳои гуногун маълумоти сарчашмаю маъхазҳои мавҷудаи ниёгонамонро нисбати ному амалиёт ва таърихи лашкаркашиҳои Искандар, сабабу натиҷаҳои бавучудойии қиссаю достонҳо дар бораи ў хотирнишон сохта, андешаҳои худро низ перомуни ин масъалаҳо изҳор менамояд. Ў аввал дар қисмати "Кутуби мазҳабии паҳлавӣ ва ҳифзи ривоёти қадим дар онҳо, зимни осори паҳлавии "Ардовирафнома" доир ба «Искандар» чунин мегӯяд: "Муҳимтарин ишораи таърихии он достон ҳамлаи Искандар аст аз ҷониби Аҳриман ба Эрон ва барандохтани оини маздоясно...[4, 54].

Баъдан, дар боби сонии фасли савум "Осори мактуб", дар бораи "Ахбори Искандар" тавақкуф намуда, изҳор менамояд, ки ин китоб аз афсонаҳои юнонӣ иборат буда, дар он ривоҷҳои сипоҳиёни Сикандар, ки дар бозгашт ба Юнон ахбори ўро дар он сарзамин нашр карда буданду муҷиби ба миён омадани достону қиссаҳо дар бораи Искандар гардидааст ва аз матни онҳо достоне эҷод шуда, ки нависандааш онро дар ҳудуди асри III-милодӣ дар Миср гирд оварда, ба юнонӣ нигошт ва ба Каллисфен ном муаррихи мусоири Искандар мансуб донистааст. Ин китоб аввал ба забони паҳлавӣ тарҷума шуда, сипас, гӯё матолиби он тавассути сурӣ-ниён бо иддае иловаҳо ба адабиёти араброҳ ёфт ва бо ривоҷи мансуб ба Зулқарнайн омехта

гардидааст. Чунон ки мебинем ин асар аз арабҳо то ба тамоми мусулмонон, аз он чумла эрониён, расидааст.

Гузашта аз ин Сафо таъкид мекунад, ки саргузаштҳои Искандар ба забони форсӣ ба номи "Сикандарнома" ё "Ахбори Искандар" машҳур аст, ки онро Фирдавсӣ манзум сохту Низомии Ганҷавӣ кори ӯро идома баҳшида, муқаммал намуд. Маълумоти пурарзиши ин қисмати китоб дар мавриди «Искандарнома»-и насрӣ дар зерфасле зери унвони «Ахбори Искандар» ба ин тариқа омадааст: "Назди оқои Саид Нафисӣ, устоди донишгоҳ, китобе дар "Ахбори Искандар" мутааллиқ ба карни V ҳичрӣ дидам, ки иншои зебову фасех дорад, аммо чун ҷанд саҳифа аз оғози он афтодааст, наметавон ному нишони нависанда ва соли таълифи китобро ба дурустӣ маълум кард. Мунтаҳо чун дар он аз Султон Махмуд ҳама ҷо ба номи "амири мозӣ" ёд мешавад ва низ бинобар қароини дигар, гӯё пас аз марғи ӯ ва наздик ба подшоҳии вай нигошта шуда бошад. Ин китоб, алалзоҳир аз рӯйи "Ахбори Искандар" ва матолиби он маҳлутест аз ҳақоиқи таъриҳӣ ва барҳе ризоёти сурнӣ ва афсонаҳои эронӣ, ки баъзе аз аносари таъриҳии давраи исломӣ ҳам дар он нуфуз кардааст" [4, 546].

Ҷойи дигар, дар қисмати "Асолати ривоёт ва амонати Фирдавсӣ" муаллиф дар хусуси сарчашмаҳои истифодакарда шоир барои тасвири достони "Искандар" ва ҳолатҳои бо ҳам мухолифи он дар "Шоҳнома" андешаронӣ карда, бо ҷанд далел гуфтаҳои худро таквият мебахшад.

Пайваста ба ҳамин мавзӯй Забехулло Сафо дар фасли савуми китоб «Ҳамосаҳои таъриҳӣ», боби алоҳидае таҳти унвони «Искандарнома»-ҳо, ки дар он оид ба назм даровардани қиссаи Искандар аз ҷониби Низомӣ ва муқаллидони ӯ аз Амир Ҳусрав сар карда, то Бадриддин Абдусалом ибни Иброҳим Ҳусайнӣ Каширий маълумот медиҳад, таваккуф мекунад.

Билохира дар фасли аввали гуфтори ҷаҳоруми бунёди достонҳои миллии "Шоҳон" дар боби «Қаён» дар хусуси Искандар ҷунин изҳори андеша мекунад:

«Дар маъхазҳои пешазисломию давраи исломӣ доир ба Искандар ду нуқтаи назар мавҷуд будааст. Дар матнҳои паҳлавӣ ин подшоҳ аксар вақт ба сифати малъун /«гуҷастак»/ ёд шуда ва маншай ӯ кишвари Арум /Рум/ аст. Калимаи Арум дар адабиёти Юнон маъмулан ба ҷойи Юнон кор фармуда мешавад» [4, 90].

Дар китоби "Бундаҳиши" ҷунин ёд шудааст: "Пас, андар подшоҳии Дорои Дороён Искандар қайсар /қайсар/ аз Арум ба Эроншарҳ битоҳт ва Дорошоҳро биқушт ва ҳамаи дудай подшоҳӣ ва муғмардон ва пайдоёни /номбардорони/ Эроншарҳро бипароганд ва басе аз оташҳоро ҳомӯш ва дили маздояснон ҳор кард ва «Занд»-ро ба Рум фиристод ва "Авасто"-ро бисӯҳт ва Эроншарҳро ба 90-кадҳудоӣ /подшоҳӣ/ қисмат кард, то дар ҳамон ҳазора /ҳазорай IV-ум/ Р.В./ Ардтаҳштри /Ардашер/ Попакон ошкор шуд ва он кадҳудоёнро биқушт ва подшоҳии Эрон зинда кард» [4, 546].

Дар китоби дигари худ Забехулло Сафо «Таърихи адабиёт дар Эрон» (5) дар қисмати «Осори машҳури порсӣ ва нависандагони онҳо» доир ба "Искандарнома" муҳтасаран, гуфтаҳои дар "Ҳамосасароӣ" дар Эрон сабткардаашро иҷмолан ёдрас менамояд. Аммо илова мекунад, ки дар ин асар қалимоти таркиботи зиёди қуҳнаи порсӣ, ки боиси равонию содагӣ ва дилангезии он гардидааст, ба ҷашм меҳӯрад.

Ҳамчунин, Забехулло Сафо маълумотро оид ба «Искандарнома»-ҳо дар китоби дигари худ бо унвони «Ганҷинаи сухан» низ баён мекунад [6, 250].

Ин ҷо зарур медонем, ки ба таърихи пайдоиши ривояти форсии «Искандарномаи қадим» ё худ «Каллисфени дурӯғин» назари иҷмолӣ намоем. Аслан дар илми собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ нахустин касе, ки ба ин мавзӯй назарандозӣ кард, мустаҳриқи рус Е.Э. Бертелс аст. Ин донишманди маъруф тамоми сарчашмаҳои шарқиву гарбиро омӯхта, дар оҳири солҳои ҷилими асри гузашта таҳқиқоти пурарзишро зимни унвони «Роман дар бораи Искандар ва ривояти асосии он дар Шарқ» ба табъ расонид. Ӯ марбут ба ривоятҳои Искандар ҷунин таъкид мекунад: "Дар таърихи оғариниши романи Искандар ду ҷараёни умдаи мухолиф маҳфуз аст. Яке зиндагиномаи воқеии Искандар аст, ки баъди вафоташ аз ҷониби наздиқонаш: Клитарҳ ва Онесикрит тартиб ёфта буд. Ин мавод баъдтар асоси китоби тарҷумаҳолии оғаридай Плутарҳ низ гардидааст. Ҷараёни сонӣ бошад, бар асоси ривоятҳои қиссаҳоест, ки ба ҳақиқати таъриҳӣ ҷандон мувофиқат надоранд. Дар ин маврид ҳақиқати маҳз ин аст, ки ҷунин "Искандарнома"-ҳоро сарбозони Искандар дар миёни ҳалқҳои мутеъгардида тартиб менамуданд" [1, 342].

Чунон ки мебинем, дар шинохти Искандар ду нуқтаи назар-яке ҳақиқати воқеӣ ва дигаре ҳаёлоти бофтаву сохтаи қаламкашон вучуд дорад. Албатта, табиист, ки воқеияти таъриҳӣ ба он ҳашамату ҷалоли тақозодоштаи Искандар ҷавобгӯй набуд.

Ба ин маънӣ, ҷонибдорони нуқтаи назари дуюм ба симои Искандар нақлу ривоятҳо ва афсонаву қиссаҳои хаёлиро ба кор андохтаанд. Яъне, дар баробари ба миён омадани нақлу ривоятҳо ва достонҳо дар заминай воқеяти таърихӣ, қиссаҳои илҳоқии дигаре аз ҷониби ҳаводорони Искандар ба мардум пешкаш мегардид, ки ба аснуду далоили таърих мувофиқат надоштанд.

Муҳтавои чунин қиссаву достонҳо ба санъати давлатдорӣ, лашкаркашӣ, ба таърихи мамолики дуру наздики Шарқу Ғарб нигаронида шудааст. Ба ақидаи муаллифон амалиёти Искандар зарбай сахте ба ҳукуматдорони Шарқ, маҳсусан Мисру Эрон буд, зеро дар ин чойҳо ҳокимијат меросӣ буда, аз даст додани он ин назарияро инкор мекард. Рӯҳониён, ки нигоҳдорандай асосии назарияи мазкур, яъне “фарраи шоҳӣ,” меросӣ будани таҳту тоҷ буданд, ин ҳавф ба шарафу шуҳрати онҳо таҳдид менамуд. Бинобар ин, барои ҳатман ҳуқуқҳои худро пайдо кардан ва мавқеъро аз даст надодан, маҳз дар Шарқ ба навиштани аввалин романҳои ривоятии маҳсус, ки симои Искандарро дигар кунад, шурӯй намуданд. Чунин асарҳо дар ҳудуди асри яки мелодӣ падид омад. Дар натиҷа романе дар бораи Искандари Макдунӣ ба вучуд омад, ба эътиомиди Е.Э. Бертелс аз ҷониби табиби дарбораш Каллисфен ва ба гуфти Ф. Шахермайр ҳешованди Аристотел–муарриҳ Каллисфен рӯнавис гардида, муддатҳои зиёд ба номи ў шуҳрат доштааст [1, 286]; [7, 342]. Ин ҳамон Каллисфенест, ки миёни солҳои 360 то 327 пеш аз милод зиндагӣ карда, муаллифи ривоятии Искандар будааст ва гуфтаанд, ки вай таърихи Юнонро аз соли 387 то 357 пеш аз милод навишта, дар ҳодими он дар бораи фатҳи Искандар маълумот додааст. Ба қавли таърихногори австриягӣ Ф. Шахермайр, ки марбут ба Искандар се китоби худро таълиф кардааст, Каллисфен дар Ҳиндустон ба фармони Искандар зиндонӣ гардида, оқибат дар занҷир оламро падруд гуфтааст [7, 233]. Китобе, ки ба қалами Каллисфен навишта шуда буд, аз миён рафт. Дар қарни дувуми мелодӣ қиссапардозе аз мардуми Миср, vale ҷаълиму тарбияи юнонидошта тамоми аҳбореро, ки дар бораи Искандар шунида буд, ҷамъоварӣ кард ва онро ба шакли маҷмӯае фароҳам овард. Аз ин пас, ин асар маншай тамоми достонҳо ва қиссаҳои Искандар шуд, ки дар забонҳои гуногун мавҷуд аст ва он бо номи «Каллисфени дурӯғин» маъруф мебошад. Муаллифи мисрӣ китоби мазкурро ба забони юнони таълиф карда будааст. Дар солҳои 330 мелодӣ нависанде бо номи Юлий Валерий ин асарро аз забони юнони ба забони лотинӣ тарҷума мекунад ва онро дар се боб тақсим мекунад: таваллуд, фаъолият ва марг. Яъне ривояте, ки ин марди мисрӣ интишор дод, ҷои китоби Каллисфени ҳақиқиро гирифт ва таҳти номи «Искандарнома» достонҳо оғарида шуданд, ки ба забонҳои юнони, лотинӣ, паҳлавӣ, ибрайӣ, арабӣ, суриёни, армани, ҳабашӣ, форсӣ ва дигарҳо интишор шуданд. Аз ин нигоҳ, агар ба таҳлилу тафсири ривоятҳои муҳталифи он пардозем, сухан ба дарозӣ ҳоҳад қашид. Бинобар ин, аз таҳлили ҳамаҷонибаи ривоятҳову қиссаҳои он ҳуддорӣ намуда, танҳо ба ибрози фишурдаи ривоёти форсии он таваққуф менамоем.

Шарқшиноси маъруфи англisis Теодор Нёлдеке, ки тарҷумаи «Искандарнома»-ро дар Англия ба чоп расонидааст, муътакид бар он аст, ки дар охирҳои аҳди сосонӣ, аниктараш дар қарни панҷуми мелодӣ ин асар ба забони паҳлавӣ ва таҳмин дар қарни шашум тавассути настуриён ба суриёни тарҷума шудааст. Баъдан онро ба забони арабӣ ва сипас ба забони форсӣ низ баргардондаанд.

Дар асоси мазмуни ин вариант Искандар писари Филиппи Румӣ набуда, балки падари аслиаш Нектаниби мисрист, ки аз Миср гурехта ба Юнон меравад ва дили Олимпи-зани Филиппро ба даст оварда, аз ў ком бармедорад. Ин андеша ба ривоятҳои арабӣ ва ҳабашӣ асос ёфтааст. Ҳикоят ин аст, ки чун Нектонибус (дар ривояти ҳабашӣ номи ў Bektanis) бар асари лашкаркашии шоҳи форс аз подшоҳии Миср сарнагун гардида, барои кӯмак ба Макдуния рафт ва ба ҷодӣ ба ҳарами подшоҳи Макдуния роҳ ёфту ҳамбистари Олимпи гардид, ки аз ў Искандар ба дунё омад. Муаллифи китоби “Роман дар бораи Александр ва ривояти асосии он дар Шарқ” Е. Э. Бертелс ба ин маънӣ менависад: “Ин фиръавн (Нектонибус–В. Р.)-и дуюм аст, ки дар соли 358 қабл аз мелод ба дasti ӯро нишонид. Биноан, Искандар писари Нектаниб аст. Чун Нектаниб ба сулолаи шоҳони бостонии Миср мутааллиқ асту дар вучудаш ҳуни фиръавнҳои ин мамлакати бостонӣ ҷорист, табиист, ки барои ин марзу бүм ў шоҳи ғосиби бегона нест, балки шахсиятест соҳибхуқуку соҳибватан, ки баҳри таҳту ҷоҳи гузаштагонаш мубориза мебарад. Ин асар ба даҳ қисм тақсим мешавад: 1. Гурехтани Нектаниб аз Миср ва якҷояшавии ў бо Олимпи; 2. Мавлуди Искандар; 3. Тоҳтани Африқо ва тарҳрезии Миср; 4. Ҷанг Искандар дар Сурия; 5. Ба сифати сафир ба мулки Доро омадани Искандар ва тасҳири Эрон; 6. Ҷанг бо Пором–подшоҳи Ҳинд; 7. Мулоқоти Искандар бо

бираҳманону ҳокимони зоҳид; 8. Искандар ва шаҳбону Кандак; 9. Искандар дар мамлакати саворазон; 10. Марги Искандар дар Бобулистон” [1, 289].

Нусхай ин асар дар китобхонаи Сайд Нафисӣ нигоҳдорӣ мешавад. Эрачи Афшор дар машварат бо Эҳсони Ершотир матни пурраи «Искандарнома»-и қадимаи насриро таҳия намуда, соли 1964 дар Эрон ба табъ мерасонад. Яъне, дар адабиётшиносии Эрон нахустин касе ки ба омӯзиши “Искандарнома” пардохта, матни онро дастраси мардум гардонид, Эрачи Афшор мебошад. Эрачи Афшор дар баробари омода соҳтану ба нашр расонидани ин асар муқаддимаашро бар шинохти Искандарномаҳо навиштааст. Ҷиҳати илмии ин муқаддима дар он аст, ки муаллиф ба сарчашмаҳову тадқиқотҳои мұтамад такя мекунад [2, 9-37]. Ривояти форсии “Искандарнома” ё “Каллисфени дурӯғин”, ки az ҷониби муҳаққики эронӣ Эрачи Афшор таҳия шудааст, az 698 саҳифа, 60 достон иборат мебошад. Дар он Искандар ҳамчун шоҳи муқтадири кишваркушову адолатҳоҳ баҳри ба халқҳои мамлакатҳои дуру наздик ёрӣ расонидан тасвир гардидааст.

Хулоса, муҳаққики шуҳратманди адабиёти Эрон-Забехулло Сафо андешаҳои пурарзиши худро дар мавриди «Искандарнома»-ҳои насрӣ дар асарҳои «Ҳамосасарой дар Эрон», «Таърихи адабиёти форсӣ», «Ганчи сухан» ва «Ганчи наи сухан» баён намуда, ў мұтакид бар он аст, ки тамоми Искандарномаҳои манзуму мансури мавҷудбудаи адабиёти гаронбаҳои форсу тоҷик маҳз аз «Искандарномаи қадим» маншаш гирифтаанд.

АДАБИЁТ

1. Бертельс Е.Э. Роман об Александре и его главные версии на Востоке: Навои и Джами / Е.Э. Бертельс. - М.: Наука, 1965. - 499 с.
2. Искандарнома. Ривояти форсии Каллисфени дурӯғин. Пардохтаи миёни қуруни 6-8 ҳичрӣ / ба қўшиши Эрачи Афшор. – Техрон: Бунгоҳи тарҷума ва нашри китоб, 1343. - 795 с.
3. Нёлдеке Теодор. Ҳамосаи миллии Эрон / Теодор Нёлдеке; тарҷумайи Бузург Алавӣ. – Техрон, 1327. - 467 с.
4. Сафо Забехулло. Ҳамосасарой дар Эрон / Забехулло Сафо. - Техрон: Амири Кабир, 1369. - 675 с.
5. Сафо Забехулло. Таърихи адабиёти Эрон / Забехулло Сафо. - Техрон, 1339. - Ч.2. - 937 с.
6. Сафо Забехулло. Ганчи наи сухан (порсинависони бузург ва мунтажаби осори онон) / Забехулло Сафо. - Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1350. - Ч.2. - 250 с.
7. Шахермайр Ф. Александр Македонский / Ф.Шахермайр; пер. с нем. М. Н. Ботвинника. – М.: Наука, 1986. - 383 с.

«ИСКАНДАРНАМЕ» В ИССЛЕДОВАНИИ ЗАБЕХУЛЛЫ САФА

Забехулла Сафа является гениальным исследователем истории иранской литературы и в связи с ней написал много книг. Данная статья посвящена рассмотрению образа Александра и романа «Искандарнаме қадим» в исследовании Забехуллы Сафа.

Ключевые слова: Александр, роман, литература, исследование, исследователь, образ, рыцарский роман, Искандарнаме, рукопись, характер, описание, сказание, рыцарь

«ISKANDARNOMA» RESEARCHED BY ZABEHULLA SAFA

Zabehulla Safa is a genius researcher of history of Iranian literature and he wrote many books on this subject. This paper is dedicated to the character of Alexander the Great and the novel “Iskandarnomai Kadim” (Great Iskandarnome) researched by Zabehulla Safa.

Key words: Alexander, novel, literature, research, researcher, character, tale of chivalry, Iskandarnoma, manuscript, temper, description, legend, chevalier.

Сведения об авторе: Р.К. Восиева—доцент кафедры теории и истории таджикской литературы ТГИЯ им. Сотима Улугзода. Телефон: (+992 37) 232-95-65. E-mail: v.rukhshona@mail.ru

ИНЬИКОСИ ОБРАЗ ВА ХАРАКТЕРҲОИ МИЛЛӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА

М. Эшонова

Пажӯшишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси ҳаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Ҳар миллат дар шароити хоси таъриҳӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва табӣ зиндагӣ ва тараққӣ мекунад. Махсусияти миллии тоҷикон, пеш аз ҳама дар кутуби адабӣ ва таърихии онҳо инъикос ёфтааст. Дар ин замина мухаққиқон «Шоҳнома»-и Фирдавсиро достони воқеии зиндагии эронинажодон донистанд, ки ҳуввияти миллии мо бо ҳама хубиҳо, бадиҳо, пирӯзихо, шикастҳо ва дигаргуниҳояш дар он таҷассум ёфтааст. Фирдавсии бузург саъӣ кардааст, то ҳулқу ҳӯйи миллати моро аз аъмоқи

тамаддун, таърих ва амалу кирдори шахсиятҳои таърихӣ, бадеӣ ва асотирӣ берун биоварад ва онро дар барҳӯрд бо дигар фарҳангҳо ва тамаддунҳо арзёбӣ кунад. Ҳамин диди хирадмандонаи Фирдавсӣ сабаб шудааст, ки мо дар масири достонҳои «Шоҳнома» амалан ба қашфи ҳуввияти тоҷикӣ ва шинохти меъёрҳои он тавфиқ мейбем. Ба ин далел, осори адабӣ василаи муҳимтарини ҳифз ва интишори ҳӯё хислат ё ҳуввияти миллист. Мирзо Турсунзода парварда ва ҳомили замони фаъолиятмандиҳои иҷтимоӣ буда, ҳамин равиш ҳусусияти аслии тафаккури бадеии ӯро муайян мекунад. Ӯ навишта буд: «Ҳар гоҳ ки солҳои саҳти бачагиам, солҳое, ки ҳалқи ман ҳам фақиру ҳақиқир ва ҳору зор буд, ба хотир меояд, дар бораи он фикр мекунам, ки чӣ гуна дар давоми умри як насл тақдири тоҷикон афсонавор дигар шуд» [1]. Ин андеша на фақат диди иҷтимоии шоирро оид ба низоми сиёсию иҷтимоие, ки писанди ӯст, ифода мекунад, балки як навъ тавсифи ҳоли умумии миллат ҳам ҳаст.

Мирзо Турсунзода доир ба вазъи иҷтимоии ҳаёти миллат андеша ронда, хостааст тағйироти хосси миллиро таъкид намояд. Баъдтар ӯ ин дигаргуниҳо, тағйироти ахлоқию маънавии ҷомеъаи тоҷикони даҳсолаҳои аввали садаи бистро бо камоли диққат ва ҳавсала дар осораш таҷассум намуд, ки онро метавон тарсими бадеии симо (образ) ва ҳулқу ҳӯйи (характери) миллий донист. Устод Айнӣ дар замони нав аз аввалинҳои буд, ки симо ва характеристери таърихӣ ва фарҳангии тоҷиконро ҳаматарафа тасвир кард ва ҷехраву характеристҳои оғаридаи ӯ қонуни ахлоқии ҳуввиятсози миллист.

Ҳамин гуна, концепсияи хосси бадеии таҷассуми симо ва характеристи миллий ҳамчун синтези фазилатҳои иҷтимоию рӯҳӣ дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода низ амалий гардид, ки равиҷҳои хоси ҳудро дорад. Вижагии асосии ин равиши эҷодии шоир дар он аст, ки вай ҳанӯз бо симо ва характеристи ҷандон ба тағйирот дучор намудаи миллий сарукор дошт, дигар ин ки диди хоси миллии ӯ ба «тайника народной жизни» такъя дорад. Бинобар ин, ҳам образ ва характеристи миллиро дар осори Мирзо Турсунзода ҳамчун ҳамосаे бояд аз назар гузаронд, ки он образ ва характерист аввалан решай суннатӣ дорад, дигар ин ки дар тағйиру тақмили он нақши замон низ назаррас аст. Тааллукот ва мундариҷаи тафаккури бадеии шоирро дар шинохт ва тафсири бадеии образ ва характеристи миллий, пеш аз ҳама назари синғӣ ва иҷтимоъгароии ӯ муайян мекунад, ки тарафҳои мусбат ва манғӣ дорад. Он чи мусбат аст, решай суннатҳои дорад он чӣ манғист фармуда ва тақозои идеологияи ҳоким аст. Бо вуҷуди ин, инсони ормонии Мирзо Турсунзода на фақат «инсони нави советӣ»-ст, балки дар ин шахсият шоир мутаносибан шарофатҳои миллии тоҷикиро низ таҷассум кардааст. Он чи дар ин контекст ҳилоғи ормони шоир аст, «дунёи кӯҳна», «синғи ҳокими золим», «душмани озодии занон» ва «зулми миллий» мебошад, ки шахсиятҳои ҳулқу ҳӯйи онҳо дар ҳамин равиҷ арзёбӣ шудаанд.

Дар ин замина үнсури муфради ғаноиро низ наметавон нодида гирифт, ки барои ба образи бадеӣ ва феномени эстетикий табдил ёфтани типи иҷтимоӣ дар шеъри Мирзо Турсунзода таъсири судманде дорад.

Қаҳрамони пӯёи осори шоир ҳарчанд бо фаъолияти андешаҳои иҷтимоии ҳуд бештар ба идеали инсони замони шӯравӣ гаравида бошад ҳам, vale ба сабаби фаъолиятмандии иҷтимоии шоир ва дар он мақоми муҳим доштани фардияти ӯ ҷехраи мушаҳҳаси миллий дорад, ки дар аксар маврид ҷехраи ҳуди Турсунзода аст. Аз ин ҷиҳат, ҷунин мушоҳидай Аскар Ҳаким дуруст аст, ки «агар то оҳири солҳои панҷоҳ муфради шеъри Турсунзода ҳам камтар ҳусусияти фардӣ дошт, баъдҳо иштиёқ ба ҷаҳони ботинӣ, фурӯ рафтани ба олами маънавист, арзиши асил, қоил шудан ба мабдаи шахсият ӯро бештар фардӣ ва қобили таваҷҷуҳ гардонидаанд, ки дар достони «Ҷони ширин», силсилаи ашъори «Бо ҷашми ту», шеърҳои «Шоиро», «Таронаи ишқ» ва дигар ашъори ӯ ба назар мерасад» [2]. Дар ин замина ин равиши эҷодии шоир ба ҳифз ва тақвияти ҳусусиятҳои миллии образ ва характеристҳои осори ӯ

нис мусоидат кардааст, ки бунмояи мундариҷаи миллӣ омили аслӣ ва таъсиргузор аст.

Бо таассуф бояд гуфт, ки бештари муҳаққиқоне, ки дар боби хусусиятҳои миллӣ ва интернатсионалистии осори Мирзо Турсунзода сухан кардаанд, ба ҷанбаи умуниинсонии андешаю орои ӯ имтиёз дода, маҳсусиятҳои образҳо ва ҳарактерҳои миллиро дар тасвири шоир бо интернатсионализм дар шакли ҳолис («в чистом виде») [3] ҳамранг диданд. Ин тамоюл, баҳусус дар нақди осори ба мавзӯи ҳориҷӣ навиштаи шоир бештар назаррас аст. Ҳол он ки Мирзо Турсунзода ҳоҳ дар мавзӯи ҳуди асар навишта бошад, ҳоҳ ҳориҷӣ дар инъикоси ҳама гуна масоил, аз ҷумла образ ва ҳарактерҳо дидгоҳояш заминаи сирф миллӣ дошт.

Яке аз сабабҳои асосии марғубӣ ва маҳбубии шеъри шоир ва нуфузи шахсияти инсонӣ ва ҳайсияти ҳунариаш дар зеҳни муосирон дар он аст, ки ӯ бо вучуди тарғибари ғояҳои сиёсию иҷтимоӣ буданаш ҷанбаи таъсиргузории миллӣ дошт ва аз аввалин эҷодҳояш сар карда, симо ва ҳарактерҳои миллӣ мабдаи андеша ва орои ӯ буданд. Шоир дар матни воқеяти миллӣ масъалаҳои бузурги сиёсию иҷтимоиро бе таъкиди маҳсус, балки ҳамчун ҷузъи сарнавишти миллат самимона тасвир мекард.

Бо вучуди он ки дasti таҳрири замона бо ахлоқу одот ва ҳӯю ҳислати миллат назаррас буд, шоир дар тасвири образҳо ва ҳарактерҳои миллӣ омилҳои устувори таъриҳӣ ва фарҳангиро ба эътибор мегирифт, ҳамчунин дар ин равиши тағйироти ботинӣ ва зоҳирин онро бо ба назар гирифтани тарафҳои гуногун, ки мундариҷаи асосии онро ташкил медод, тарсими мекард. Бо вучуди дар заминаи софи миллӣ эҷод шудани аксари осори шоир, мо ҳатто дар намунаҳои таълифоти солҳои сиёси ӯ тағйирире дар симо ва ҳарактерҳои миллӣ мушоҳида мекунем, ки таъсири омили сиёси, замонӣ ва фардири дар ин ҷараён наметавон нодида гирифт.

Мирзо Турсунзода дар муҳити деҳаи қӯҳистони тоҷик парвариш ёфта ва мушоҳида ҳам карда буд, ки ахлоқу одот ва ҳӯю ҳислати ҳаммиллатонаш то замони дигаргуниҳои азими иҷтимоӣ, даврони шӯравӣ ба қундӣ тағйир мейфт. Вале дар як фосилаи қӯтоҳи замони таъриҳӣ чунин шуд, ки мабонӣ ва одоти дерине, ки ҳофизаи инсонӣ оғози онҳоро ба ёд меовард, дар баробари дидагонаш дарҳам рехт, гӯё ки одот ва ҳӯю ҳислати ғайри асил буданд. Медид, ки таҳаввулоти сиёси ҳандҳои ахлоқии суннатиро бармекард. Гоҳо манфиатҳои идеологӣ ва табақоти арзишҳои миллиро дар шинохти дин, мавқеи зан ва инсонҳои дигар зери по мекард. Вале шоир мутаваҷҷеҳи инъикоси мавҷи даргузари идеологӣ дар тасвиру талфиқи арзишҳои миллӣ набуд. Баръакс, дидгоҳои ӯ сари ин нуқта устувор буд, ки шахсияти миллӣ, пеш аз ҳама таҷассумгари ҳӯю ҳислати миллат буда, арзишҳои ҳуввияти миллиро аз замоне ба замоне интиқол медиҳад.

Бинобар ин ҳам дар аввалин таълифоташ дар баробари таваҷҷуҳ ба мавзӯъ ва ё образҳои интернатсионалиӣ, ки хости идеологияи давр буд, ба моҳияти миллии шахсиятҳои осораш ва ҳӯю ҳислати онҳо эътибори ҳос медод. Манзумаи «Ҳазон ва баҳор», баъдтар достони «Ҳасани аробакаш» дар ин замина ҷолиб ба назар меоянд.

Солҳое, ки Мирзо Турсунзода қадамҳои аввалин ва устуворашро дар шинохти сарнавишти тозаи миллат мегузошт ва ба оғаридани образҳову ҳарактерҳои миллӣ машгул буд, назарияҳои муҳталиф дар ин замина шоёб буд.

Бинобар ин ҳам дар образҳо ва ҳарактерҳои миллии оғаридаи ӯ фазилатҳои таъриҳӣ ва суннатии рӯҳия, тасаввурот ҳасоили анъанавӣ ва навиҳое, ки дар шароити ҷомеаи нави сотсиалистӣ ба вучуд омадаанд, унсури созанд мебошанд. Аз ин ҷиҳат дар вақти нақд ва арзёбии ин масъала бояд моҳияти тағйирёбандагии онро мутаносибан бо мавзӯъ ва мундариҷаи он ба назар гирифт. Дар ин замина метавон ба аввалин достони шоир «Ҳазон ва баҳор» таваҷҷуҳ кард. Дар боби «гуманизми сустбунёд»-и (Х. Шарифов) асар ва «кайфияти шодмонии фармуда»-и он ва баъзе аз таълифоти дигари шоир муҳаққиқон изҳори назар кардаанд [4]. Ин тарзи идроки бадеии воқеяят аз марому мақсади зиндагии тоҷикон дар он солҳо бармеомад ва аз воқеяияти сиёсию иҷтимоӣ ва фарҳангии ба сари миллат омада ҷудо набуд. Шоир он

ҳамосаро аз рўйи ормони худ тасвир мекард. Илова ба ин, ҳамчунон ки Аскар Ҳаким ба мушоҳида гирифтааст, «махсусан аз ҷониби шуарои насли Мирзо Турсунзода, М. Миршакар, ки дар пешрафти ҷумҳурии ҷавони Тоҷикистон иштирок карда, дар як муддати кӯтоҳи таъриҳӣ ба дастовардҳои ҷашнраси иҷтимоию иқтисодӣ ноил шудани қишиварро диданд, бо шефтагии ғолибиятҳо бештар тавсияи муваффарият карданашон камтар азобат дорад» [5].

Дар ҳар сурат, дар достони зикршуда, ҳамчунин «Офтоби мамлакат» шоир саҳнаи гуногуни зиндагии миллати тоҷикро дар он рӯзгор тасвир кардааст, ки замонҳои гуногуни таърихи фарҳангиро дар бар мегиранд. Ду асаре, ки қаблан зикр кардем, на фақат ифодагари ҳис ва эътиқоди инсон (шоир низ) аст, балки меъёрҳои назарро оид ба маънӣ ва ҳадафи зиндагии нав инъикос мекунад. Сарнавишти пурфошии Раъно ва зиндагии «ба муроди дил»-и Үғулой маҳсули низоми ду ҷомеаест, ки яке ба «зулму ситам» дигаре ба озодӣ ва саодати инсон асос ёфтааст. Дар тафаккури бадеии шоир ҷомеаи мутазод ҳамдигарро рад мекунад. Дар матни ин воқеяти иҷтимоӣ шоир ҳислатҳои розу ниёз, ҳашму нафрат, нангӯ кин ва гайраро, ки ҳомилаш низоми иҷтимоӣ, инъикос мекунад. Дар ин асарҳо ва бисёре аз осори дигари шоир омилҳои арзишӣ ва зидди арзишӣ дар камини ҳастии инсонӣ, таъриҳӣ ва фарҳангии миллат нишонда шудаанд ва бо ин миллат ва афроди онро ба ҳушӯрӣ ва созандагӣ даъват менамояд. Дар мисоли сарнавишти Раъно, Үғулой ва Мамлакат (аз достони Офтоби мамлакат 1936) шоир ҳислати озодагии ҳаммиллатонашро бар ҳилоғи бандагӣ таъбир мекунад, ки решай суннатӣ дорад. Дар тасвир ва натиҷагириҳои Мирзо Турсунзода моҳияти иҷтимоии ҳарактери Раъно, дилдодаи ў, Саттор, Үғулой ва Мамлакат моро ба ин натиҷа меоварад, ки тасаввурот дар бораи ҳарактери миллӣ на ҳама вақт бо он чӣ дар зиндагӣ ҳаст, мувоғиқат мекунад.

Мирзо Турсунзода дар оғаридани симоҳо ва ҳарактерҳои осораш ҳам ба суннатҳо ва назарҳои меросӣ такя кардааст, ҳам зери таъсири фаровони назарияи сиёсии ҳоким ва равиҷҳои созандай воқеяят будааст. Шоир дар ҳамин замина Мамлакат ва Үғулойро ба саҳна мекашад, Ҳасан ва Садафро ба бахту саодат мерасонад. Дар шинохт ва тафсири симо ва ҳарактери миллии достони Мирзо Турсунзода «Ҳасани аробакаш» маводи фаровон медиҳад. Воқеан ҳам, ин достон ва «Ҳасан қашғи бадеии тадқиқотии моҳири зиндагии солҳои бистуму сиом аст. Дар ин асар на танҳо ҳарактерноктарин лаҳзаҳои зиндагии ондавраинаи ҳалқи тоҷик тавассути образҳо ва рангу бори миллӣ сурати бадеи гирифтааст, балки пастию баландиҳои ин зиндагӣ аз нуқтаи назари як нафар файласуфи дурандеш ва донандай моҳири ҳаёт ҷамъбаст шудааст» [6]. Ба ин хуносай адабиётшинос Ҳ. Шодиқулов моеафзоем, ки ин асар инъикоскунданаи суннатҳои ахлоқ ва ҳислатҳои миллӣ ва фарогири тағиротҳои усулий дар ин замина низ мебошад.

Ҳасан ва Садаф шахсиятҳои асосии достонанд, ки дар заминаи воқеяяти сарнавишти тоҷикон дар замони гардишҳои бузурги сиёсию иҷтимоии ибтидои садаи бист эҷод гардидаанд. Адабиётшинос Ю. Бобоев дуруст мушоҳида кардааст, ки «мавзӯи аз нав зинда шудани ҳалқи тоҷикро, ки С. Айнӣ ба воситаи тақдири наслҳо дар наср бо як услуби муҳташами монументалий мӯҷассам карда буд, Мирзо Турсунзода якумин бор дар назми тоҷик ба воситаи образи одами одӣ талқин намуд» [7]. Ин «одами одӣ», пеш аз ҳама шахсияти миллӣ буд ва табиист, ки ҳуввияти миллӣ низ дорад ва хулқу ҳӯй ва фазилатҳои ҳарактери ў заминаи таърихи миллӣ ва бардошти замонӣ доранд. Мирзо Турсунзода дар баробари он ки достонро дар заминаи воқеяяти миллӣ оғарид, муҳити ҷуғрофиёй ва табиии миллиро зинда кард, ҳамчунон ҷеҳраи қаҳрамононашро бо хулқиёт ва ҳислатҳои хоси миллиашон инъикос намуд.

Тадқиқ ва тасвири ҳарактери миллии Ҳасан ва Садаф Мирзо Турсунзодаро ба дарки васеи равонии олами маънавии шахсият меоварад. Дар ин замина шоир муваффақ мешавад, ки мундариҷаи ахлоқии ҳарактери миллии қаҳрамононашро

воқеъбинона ошкор созад. Дар ин замина ў тавонистааст, тарафҳои устувори хислати шахсиятҳоро, ки бунмояи қавӣ ва солим доранд ва он паҳлӯҳои хислати ононро, ки тағиیر ёфта ё зери таъсири таҷрибаи нави иҷтимоӣ ва маънавӣ дигар шудаанд, таҷассум намояд.

Дар мисоли образҳои Ҳасан ва Садаф метавон гуфт, ки ба мундариҷаи ҳарактери миллӣ омилҳои гуногуни сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ таъсиргузор аст. Ҳарактери миллӣ асоси миллӣ дошта, дар шаклгирии он таҷрибаи зиндагии мардум, суннатҳои миллӣ, таассурот, муҳит ва табиат таъсиргузор аст.

Худой Шарифов дуруст пай бурдааст, ки «озодӣ аз зердастӣ ва истиқлол дар рафтору амал барои Ҳасан мояи шодӣ ва хушнудӣ буд». Вале ин озодӣ ва истиқлол тобеъияти сиёсӣ ва иҷтимоии табақотиро ба дунбол дошт, ки тадриҷан боиси тағиیرпазирии ҳулқиёт ва хислатҳои анъанавии миллӣ гардида, фардияти шахсияти миллиро зери суол бурд.

Соҳти нав бунмояҳои суннатии ҳулқиёт ва ҳарактери Ҳасанро комилан аз байн набурдааст, балки моҳияти мундариҷаи онро замона тағиир додааст. Саҳехтараш таркиби равонию ҳиссии он то ҷое дигаргун шудааст, ки нақши раванди идеологии замон дар он назаррас аст. Ба ин далел, дар симои Ҳасан шоир на фақат «дигаргунҳои ҳаёти ҳалқу мамлакат», балки тағиироти бунёдиро дар ҳулқу ҳӯ ва ҳарактери ў нишон додааст, ки эҳтиёҷи зистан дар шароити нав зери юғи низоми иҷтимоии сотсиалистӣ хушунату ҳирсро низ ҷузъи ҳулқ ва ҳарактери ў сохта буд. Ҳасан ва ҳаммаслаконаш дар мубориза барои ҳаёти нав аз хушунату ҳирс алайҳи намояндағони синфи дигар истифода мекарданд. Соҳти нав зиддияти оштинопазири синфириро ба ҳукми қонун даровард, ки қишири асосии ҷомеааро ба хушунат мӯтод соҳт ва тадриҷан ҷомеа маркази сирояти ҳар гуна амрози иҷтимоӣ қарор гирифт, оқибатҳои он маълум аст. Мирзо Турсунзода ин тамоюли ахлоқиро, ки ҳарактери Ҳасанро ба итоат даровардааст, дар достон тасвир мекунад. Чунончи вақте дар Сарои Қамар, дар яке аз ноҳияҳои сарҳадӣ бо тоҷири ордфурӯш рӯ ба рӯ мешавад, хушунат ва ҳирсашро, ки зодаи шароити нав аст, пинҳон дошта наметавонад. Паноҳанда будани бой дар кишвари ҳамсоя аламу дарди рӯзҳои аз саргузоронидашро дар дилам бедор кард. Шоир дар матн ҳулоса мекунад:

Даврай нав агар намеомад,
На ароба, на асп дошт Ҳасан.
Дар ғуломию бандагӣ мемурд,
Мурдаи камбағал надошт кафан.
Ҳасани мо аробаи худро,
Аз алам саҳнаи мубориза соҳт.
Бойро бо ду даст боло кард,
Бо ҳама қувва бар замин андоҳт.
Дар ароба ҷуволи орд намонд,
Ҳамаро ў ба ҳоки роҳ афканд.
Пуштро карда бар «Сарои Қамар»,
Ба роҳи дигаре нигоҳ афканд [8].

Албатта, дар матни воқеяти имрӯз ҳӯю хислати онрӯзai Ҳасан ва ҳаммаслакони ў ачиб ба назар мерасад, яъне дар замони нав ахлоқ ва зидди ахлоқ ҳарду дучори тӯғон шудааст, ки ба ҷавҳари ҳӯю хислати суннатии миллӣ таъсири зиёновар низ ба бор овард, ки оқибатҳои он дар ҷомеаи имрӯзи мо ҷашмрастар мешавад.

Чунон ки ишора рафт, Ҳасан ва Садаф ҳарактери сирған тоҷикӣ буда, муҳити ҷуғрофиёй ва унсурҳои рӯҳиу маънавии тасвир низ комилан миллист. Симои Садаф, ки ифодакунандай хостҳои ҷомеа дар шинохти озодии зан аст, низ рангу бори хоси миллӣ ва замонӣ дошта, дар матни воқеяти рӯзгори тоҷикон оғарида шудааст.

Сифатҳои ҷавонмардӣ, ҳолшиносӣ ва адлписандии Ҳасан, гардан ниҳодан ба суннати шинохт ва эътирофи ҳаққи зан, ҳаёву ҳуҷби Садаф, ки Ҳасан далерӣ

мебахшад ва танзимгари солим аст, дилбариҳои ниҳонии Садаф, боиффатии ў, ҳама таҷассумгари ҳӯю хислати шаҳсиятҳои достони Мирзо Турсунзодаанд, ки ҷанбаи хоси миллӣ доранд. Сарнавишт ва ҳӯю хислати Ҳасан ва Садаф боз аз он ҷиҳат ҷолиб ва воқеист, ки бисёр паҳлӯҳои зиндагӣ ва хислати миллии моро таҷассум мекунад, ки хубӣ ҳам дораду бадӣ ҳам. Тамоюли ҳазлписанди рӯҳи қавӣ, гоҳо якравии омехта бо ҷаҳолат ва ғайра маҳсули он муҳите ҳастанд, ки Ҳасан ва ҳаммаслакони ў дар он зиндагӣ кардаву мавқеъ ёфтаанд. Шароити нави иҷтимоӣ дар инсон маҳсусиятҳои хоси равонӣ ва ахлоқиро ташаккул додаанд, ки арзишҳои бунёдии ҳуввияти миллиро инкор намекунанд, балки миллияти онро ғанӣ месозанд.

Ин тамоюли эҷодӣ минбаъд дар осори шоир ривоҷ ёфта, хусусиятҳои хос пайдо кард, ки тамоюли ҳудтаҳлий яке аз он буда, дар таҷассуми симо ва ҳарактери миллӣ нақши муҳим доштааст. Шоир дар шеъру достонҳояш ба муаммоҳои ҳаёти дохилий ва хориҷӣ рӯ оварда, на танҳо ба мушкиниҳои иҷтимоӣ ва ахлоқии ҷаҳони мусосир рӯ меовараад, балки ба ин васила хислату ҳӯйи миллиро низ дар сатҳ ва савияти нав таҷассум мекунад. Дар осори солҳои шаст ва баъд таълифкардаи шоир тавассути пурӯзвват гардидан ҷанбаҳои миллии нақши шаҳсиятҳои миллӣ, фазои бадеии асарҳо низ дар такя ба тафаккури ҳудшиносӣ ва фарогирии унсурҳои ҳарактери милли рангингтар шуда, миллияти осори ўро афзун сохтаанд. Ин раванд дар таҳқими ҳудогоҳӣ ва ҳудшиносии милли дар ҳаёти шоир нақши хос дорад.

Ин раванд, баҳусус баъди солҳои шаст дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода таҳаввули тоза пайдо карда, миллияти осори ўро амиқ сохтааст ва дар силсилаи шеърҳои «Бо ҷашми ту», достони «Чароғи абадӣ» ва «Ҷони ширин» мушаххастар гардид. Дар ин замина афзудани хусусияти фардии муфради шеъри шоир ба тақвияти ҷанбаи милли ва тасвири амиқи симо ва ҳарактери милли мусоидат кард. Агар муфради шеъри Мирзо Турсунзодаро «ҷеҳраи худи Турсунзодаи шоир» ба ҳисоб оварем, пас умқ ва вусъати ин масъала дар эҷодиёти шоир густариш пайдо ҳоҳад кард. Мо медонем, ки шаҳсияти Турсунзода дар шеъраш ба ифодаи Л. Ганҷгург «бо тарҳи устувори тарҷумаҳолӣ ва сужавӣ фаро гирифта шуда» аст. Аз ин назар, ҳатто шеърҳои ҷудогонаи ў ифодагари тафаккури милли ва ҳарактери миллианд. Дар ин равиш шеърҳои «Ба дилбар», «Ҳандида меояд», «Ба гули боғи тоҷик», «Ба ракқоса», «Ба ҳуҷтари тоҷик» ва ғайра қобили мулоҳиза мебошанд.

Вале, дар ин миён шеъри «Модарам» беҳтарин намунаи дар заминai тафаккури милли, омилҳои табиию тасвирий зинда кардани хусусиятҳои таъмимии ҳӯю хислати модари тоҷик мебошад. Дар ин шеър дар баробари таъкиди «як контракти иҷтимоӣ» симо ва ҳарактери модар дар фони табиат ва воқеияти иҷтимоӣ хеле дилчашп ва милли ба тасвир омадааст. Тасвири маҳсусиятҳои ҷуғрофиёвӣ ва табиӣ ҳоли қаҳрамони лирикӣ ва муфради ғиноиро, ки худи шоир аст, таҳқиқ менамояд, ки дар матни ҳулқиёт ва ҳӯю хислати миллии мост. Ин шеър хислатҳои монеъ ва ҷомеъи ҳамқишлоқиёни дар муҳабbat тоқи шоирро низ равshan ифода мекунад, ки ифодагари моҳияти муфради ғинойӣ, яъне шоир низ ҳаст.

Ин тарзи тасвир дар шеъри дигари шоир «Дили модар» низ тақвият ёфта, беҳтарин фазилатҳо ва хисоли модари тоҷикро таҷассум кардааст. Ба ифодаи дигар «шеъри таассуроти тасвирий»-ро Мирзо Турсунзода барои падид овардани симои аслий ва хислатҳои суннатии модар истифода кардааст, ки ҷанбаи хоси миллии шеъри ўро тақвият бахшидааст. Дар шеърҳои зикршуда образ ва ҳарактери ҷомеъи модар тасвир шудааст, ки заминai иҷтимоӣ, равонӣ ва маънавӣ дошта, аз фенонизми сирф фосила дорад ва ифодагари тафаккури миллии бадеии шоир дар шинохти ҷеҳраи ботинӣ ва зоҳирӣ зан-модари тоҷик аст.

Ҳамчунин ки М. Шақурӣ ёдрас мекунад, «майл ба сӯйи ҷамъбости бадеии фалсафӣ дар осори давраҳои охири эҷодиёти шоир хусусияти андарзу ҳикмат» [9] мегирад, ки дар бисёр мавриҷҳо бар ҳулқиёт ва хислатҳои писандидай милли устувор

аст. Шеърҳои «Ошёни баланд», «Нонреза», «Бигзор зан бошад мудом», «Дил барнагашт», «Дasti модар» аз ҷумлаи чунин осори ӯянд.

Солҳои Ҷанги Бузурги Ватани Мирзо Турсунзода достони «Писари Ватан»-ро (1942) навишт ва дар ин достон бо истинод ба суннатҳои ахлоқии гузаштагони мо симои қаҳрамони ҷанг-Қодир падари ӯ ва дигар шахсиятҳоро оғарид. Яке аз ҷанбаҳои пурӯзвати миллии ин достон дар заминай худшиносии миллӣ зинда кардани ҳофизаи таъриҳӣ мебошад. Шоир дар ин достон барои бедор кардани ҳисси ватанпарварии шахсияти достон ва ҳонандагонаш ба сарчашмаҳои маънавии мардонагиу часорати гузаштагон муроҷиат мекунад ва ба василаи падар аз Фарҳоду Қова ёд мекунад. Ва ҳислатҳои умдаи гузаштагонро менамояд.

Дар достон шоир ҳислатҳои неки Қодирро тасвир карда, заминай миллии ташаккули ҳарактери ӯро собит месозад. Ҷанбаи инсонии достон намоёнгари ҳусусиятҳои хосси ҳислати миллати тоҷик буда, моҳияти ҳастии таъриҳӣ ва фарҳангии ӯро нишон медиҳад, ки ранги хоси миллӣ ва умумииинсонӣ дорад.

Дар достони «Писари Ватан» шоир воқеаҳои таъриҳӣ, ишқ ба ватан, падару модар, фарзанд, шаъну шарафи ҳонаводагӣ ва пайванди маънавии наслҳоро дар муқобили таарручи фашизм ба кор мегирад ва симои ҷомеи тоҷиконро ба ҳусусиятҳои хоси ҳислату ҳарактери онҳо, ки решা дар суннатҳои ахлоқии миллӣ дорад, таҷассум менамояд.

Достонҳои «Ҷони ширин» ва «Чароғи абадӣ» дар фарогирий ва инъикоси ҳулқиёт ва ҳислатҳои миллӣ дар адабиёти навини тоҷик ҷойгоҳи хос доранд. Достони аввал ҳомили ғояи истиқлолҳоҳӣ аст, ки ҳамаи ҳалқҳову миллатҳо барои дастёбӣ ба он талош доранд, аз ҷумла ҳалқи тоҷик ҳам. Бинобар ин ҳам мундариҷаи достон ва ҳарактерҳои он моҳияти миллӣ ва умумииинсонӣ дошта, паҳлӯҳои гуногуни сарнавишт ва ҳулқиёти қаҳрамони достонро ифода мекунад.

Ҳонанда дар симои қаҳрамони лирикӣ фарзанди ҳалқи тоҷикро дармеёбад, ки ҳам ватандӯст аст, ҳам муборизи роҳи сулҳу рифоҳи инсоният. Талошҳои сиёсии иҷтимоии ин қаҳрамон ба ҳислатҳои миллии инсондӯстӣ, собитқадамӣ, садоқатмандии ӯ ранг ва моҳияти умумибашарӣ бахшидааст. Пораи зер сурати ботину зоҳир ва ҳислатҳои хоси падарро таҷассум кардааст, ки ҷанбаҳои хосси равонӣ ва ахлоқии миллиро дар ҳуд парваридааст:

Ҷони ширин, пас дигар ҷангам макун,
Ин қадар бехуда дилтангам макун.
Нестам мисли падарҳои дигар,
Дар бари фарзандҳо шому саҳар.
Чор гардад ҷашми онҳо дар раҳам,
Гум занад дилҳои онҳо дам ба дам.
Ку падар гӯяд агар фарзанди мо,
Менамой ту ба сӯйи дар нигоҳ.
Дар замони пеш аҷдодони мо,
Тарқ мекарданд кӯҳистони мо.
Баҳт мечустанд аз бечорагӣ,
Мурда мерафтанд аз оворагӣ
Мо вале аз он ғарифон неstem,
Дар суроги баҳт сарсон неstem.
Дӯстиро ҷустуҷӯ дорем мо,
Аз амонӣ гуфтугӯ дорем мо [10].

Ин достон ифодагари ҳислатҳои суннатӣ ва нави зани тоҷик аст.

Консепсияи шинохт ва таҷассуми тафаккури миллии ва ҳарактери миллиро дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода достони «Чароғи абадӣ» ба тарзи ҷашмгире тақвият бахшидааст. Мундариҷаи достон ва ҳарактерҳои он ҳастии таъриҳӣ ва фарҳангии миллати тоҷикро дар мисоли шахсияти таъриҳӣ-Айнӣ таъйид менамояд.

Ин достон зоҳиран хусусияти тарчумаҳолӣ ва ёддоштӣ дошта, шоир дар бораи соҳиби фарзанд шудани худ ва ҳам истиқболи устод Айнӣ ёд мекунад. Холиқ Мирзозода мегӯяд, ки «аммо моҳияти фалсафии асар амиқтар аст, шоир дар як тараф наслҳои нави ҳалқи худро тасвир мекунад, ки онҳо бо пойи қарами некашон ҳаёти ояндаи ҳалқи моро фурӯзон мегардонанд, аз тарафи дигар он баргузидагон ҳалқамонро тасвир менамоянд, ки онҳо бо фаъолияти эҷодӣ ва ҳаётиашон на танҳо симои бузурги худро абадӣ гардонидаанд, балки барои дар ҳаёт мавқеи ба назар намоёнро ишғол намудани ҳалқу миллаташон ёрӣ додаанд. Ин аст, ки ҳам ҳалқ ва ҳам шахси бузург ба мисоли устод Айнӣ ҳамеша ҷовид мебошанд» [11].

Дарки бадеии сарнавишти миллат ва ҷехраҳои фарҳангии он омили муассирест барои афзудани худогоҳӣ ва ҳудшиносии миллат. Мирзо Турсунзода новобаста ба сиёсати замон, ки дар ин замина маҳдудиятҳое низ дошт, эҳтиёҷоти маънавии мардумро дар он солҳо амиқ дарк карда, ҳастии таърихии фарҳангӣ ва иҷтимоии миллат ва шахсиятҳои баргузidaи таърихиро бо камоли маҳорат дар осораш таҷассум намудааст. Хусусияти асосии достони зикршударо истиқлоли табъ ва истиқлоли андеша муайян мекунад, ки арзишҳои хоси миллӣ дорад.

Дар шеъри солҳои шаст ва баъди он афзудани ҳудшиносии таърихии шахс бо ҷустуҷӯҳои Мирзо Турсунзода низ пайванд дошт, ки таъсири ин равиши баъдтар дар эҷодиёти Муъмин Қаноат, Лоиқ Шералий, Бозор Собир ва дигарон ҷашмрас гардид. Достони «Чароғи абадӣ» фақат иборат аз ситошу накӯҳиш нест, балки таҳқиқи бомуддао дар он нуфуз дорад. Ҷараёни чунин ҷустуҷӯҳоро М. Шакурӣ бо тариқи зер тавсиф кардааст: «акнун шоирон дар бораи таъриҳ, дар бораи мавқеяти шахсияти барҷаста, дар бораи сарнавишти таърихии миллат ба андеша рафтанд, андешамондана ба таҳлили адабӣ пардохтанд. Ин мулоҳизарониву таҳлилҳо гоҳо аз мавқеяти синфиву таҳқиқотӣандаке дур мерафт ва барои расидан ба ҳақиқати воқеӣ (ки ҳақиқати синфӣ як ҷузъи он аст) бештар замина омода месоҳт» [12].

Достони Мирзо Турсунзода «Чароғи абадӣ» то ҷое равиши ҳамин ҷустуҷӯҳоро инъикос менамояд. Агар ба ин ҳарфи X. Шарифов—«аз ифтихори миллӣ сухан гуфтан ҳамчун нишонаи адабиёти миллӣ дар адабиёти тоҷик насиби Сотим Улуғзода гардид» бовар қунем, пас Мирзо Турсунзодаро низ бо тасвири симои таърихио фарҳангии устод Айнӣ мебоист ба ҳамин радда нишонд.

Мирзо Турсунзода дар ин достон сарнавишти Айниро аз сарнавишти миллаташ ҷудо намесозад. Дар фони табиат ба тасвир гирифтани ҷехраи ботинию зоҳирии Айнӣ хусусияти хоси тафаккури миллии соҳиби достонро ифода мекунад, мухаббат ба миллат ва бузургмардони он асоси онро ташкил медиҳад. Шоир «Айниро дар радифи фасли баҳор-айёми ҷавонию бороварии табиат, таваллудхонаю дунёи тифлон- ҳақиқати воқеии бардавомиу абадияти умри одамӣ» тасвир карда тоҷикияти ӯро дар таносуб бо табиат таҷассум менамояд.

Достони «Чароғи абадӣ» на фақат шахсияти Айниро таҷассум месозад, балки ҷараёни ташаккули маънавии миллати тоҷикро низ дар шахси Айнӣ фаро мегирад.

Шоир одамонро ҳамчун ҷузъи табиат ба тасвир гирифта, ҷанбаҳои хосси ҳарактери миллиро инъикос мекунад. Мирзо Турсунзода дар достон ба сарнавишти Айнӣ—худхосагиҳои шахсияти ӯ мутаваҷҷеҳ гашта, дар заминai воқеоти сиёсии иҷтимоӣ тағйироти рӯҳии устодро нишон медиҳад. Тасвири зоҳирии Айнӣ низ як паҳлӯи назари миллии шоир ба шахсияти инсонӣ ва фарҳангии ӯ мебошад, ки ифодагари симои миллии ӯст.

Дар достон баъзе лаҳзаҳои зиндагии Айнӣ, ки ҳарактери ӯро таҷассум мекунанд, низ тасвир шудааст. Ҷасорат, миллатпарастӣ, садоқат ба ормонҳо аз муҳимтарин шохисаҳои хислати устод таъбир шудааст. Гоҳо тасвирҳо низ ба хислати устод Айнӣ далолат мекунанд аз ҷумла, образи Нур дар достон. Ҳамчунин ки А. Сайфуллоев гумон кардааст: фақат вазифаи иҷтимоӣ надошта, хислати Айниро низ зиндагӣ ифода мекунад.

Ба наздам пирамарди Шарқ дидам,
Ба нур онро саропо ғарқ дидам.

Адиб аз нур давлатманд гашта,
Ба нур аз чону дил пайванд гашта.
Ҳамеша равшаниро орзу дошт,
Умед аз бахту аз рӯзи накӯ дошт [13].

Ин шахсияти достон низ ифодакунандаи паҳлӯи манғии характери миллӣ мебошад, ки аз матни зиндагии тоҷикон чудо нест. Шоир худро ба марде, ки аз зода шудани духтар ор мекунад, муқобил мегузорад. Тасвири ҷеҳраи он мард низ зоҳир ва ботини ўро нишон медиҳад.

Илова ба ин, шоир ба ишораҳои саҳех, ҷеҳраи инсонӣ ва мушаҳҳасоти ҳулқиёти Айниро низ тасвир кардааст. Айнӣ дар тасвири шоир соҳиби чунин сифатҳост: пирамарде, адиб, озмуда, замондида, ғаму шодии дунёро ҷашида, кӯҳансол, пурумед, роҳаш сафед, машҳури ҳалқҳои Осиё, ба рози дилҳои мардум гушдиҳанда, донандаи Осиё ва маҳбуби Осиё.

Таҳқиқ ва тавсифи масъалаи инъикоси образҳо ва характерҳои миллӣ дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода бе маърифати шахсияти фардӣ ва иҷтимоии зан нотамом ҳоҳад буд. Вақте ки дар бораи тасвири симо ва характери миллии зан-модар дар осори Мирзо Турсунзода меандешем, пеш аз ҳама лозим аст, ки дар бораи заминаҳои зеҳни шинохти ҳуввияти зан, модар ва тафаккури миллии шоир сухан кард. Ба мушоҳиди Ҳудой Шарифов ин шоир дар айёми қӯдакӣ дар муҳити фарҳангӣ ва ҷаҳони қадими милли зиндагӣ карда, «аз ҳамин иҳота ва русуми зотии фарҳангии адабии суннатӣ ва мардумӣ баҳра гирифта ва бо завқи таҷриба ва тарбияи таърихии ҳалқи ҳуд ҳӯ гирифта ва парвариш» ёфтааст. Аз ин назар табиист, ки тафаккури миллӣ ва андешаи бадеии шоир низ дар ҳамин замина парвариш ва рушд ёфта, дар тасвир ва шинохти симо ва ҳӯю хислати зан, модар хусусияти ҳос дорад.

Дар заминаи осори шоир метавон гуфт, ки Мирзо Турсунзода дар фарогирии ин мавзӯй ба ду меъёри намунаи бадеии тасвири симои зан, модар таваҷҷуҳ кардааст, ки яке шахсӣ ва маҳрамона буда, як паҳлӯи ҳастии зан-ҷеҳра ва ҳӯю хислати фардӣ, шахсӣ ва воқеии онро нишон медиҳад ва дигаре таъмимӣ (типӣ) буда, симо ва ҳӯю хислати таъмимӣ, таъриҳӣ, иҷтимоӣ ва ормонии зан, модарро таҷассум месозад.

АДАБИЁТ

1. Бобоев Ю. Сипаҳсолори назм / Ю. Бобоев. - Душанбе: Ирфон, 1971. - С.287.
2. Ҳамон ҷо: - С.289.
3. Ломидзе Г. И. О социалистическом содержании и национальной форме литературы народуя СССР / Г. И. Ломидзе. - Москва: Знание, 1952. - С.31.
4. Мирзозода Х. Дар бораи достони «Чароғи абадӣ». Адабиёт аз нӯқтаи назари ҳаёт / Х. Мирзозода. - Душанбе: Ирфон, 1973. - С.260.
5. Сайфуллоев А. Тафаккур ва образ / А.Сайфуллоев. - Душанбе: Ирфон, 1968. - С.37.
6. Турсунзода М. Гулчини ашъор / М. Турсунзода. - Душанбе: Адиб, 2011. - С.171.
7. Турсунзода М. Осори мунтаҳаб / М. Турсунзода. - Душанбе: Ирфон, 1976. - Ч.II. - 171 с.
8. Ҳакимов А. Бозтоби муфради ғиной (дар ашъори нимоии дуюми садаи бист-Мирзо Турсунзода) / А. Ҳакимов // Мирзо Турсунзода ва масоили назарии фарҳангии тоҷикон. - Душанбе, 2011. - С.129.
9. Ҳакимов А. Шеър ва замон / А. Ҳакимов // Масъалаҳои инкишофи нақши мусоири тоҷик. - Душанбе: Ирфон, 1978. - С.252.
10. Шакурии Бухорӣ М. Аз пайи фаҳмиши нав. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / Шакурии Бухорӣ М. - Душанбе, 2006. - С.18.
11. Шакурии Бухорӣ М. Як нигоҳи умумӣ ба адабиёти тоҷикии садаи бист. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Шакурии Бухорӣ. - Душанбе, 2006. - С.423.
12. Шарифов Х. Бунёди гуманистии шеъри Мирзо Турсунзода / Х. Шарифов // Суннатҳои адабӣ. - Душанбе, 2007. - С.117.
13. Ҳамон ҷо: - С. 114.
14. Шодиқуллов Ҳ. Ҳусусиятҳои миллӣ ва умумииинсонии назми Турсунзода / Ҳ. Шодиқуллов // Ҷашинонаи Мирзо Турсунзода. - Душанбе: Ирфон, 1970. - С.87.
15. Шодиқуллов Ҳ. Ҳусусиятҳои миллӣ ва умумииинсонии назми Турсунзода / Ҳ. Шодиқуллов // Ҷашинонаи Мирзо Турсунзода. - Душанбе: Ирфон, 1970. - С.88.

ОТРАЖЕНИЕ ОБРАЗОВ И НАЦИОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРА В ТВОРЧЕСТВЕ МИРЗО ТУРСУНЗАДЕ

Известный поэт Таджикистана, Герой Социалистического Труда Мирзо Турсунзаде, рассуждая относительно общественной жизни нации, предлагал особенные национальные перемены. В дальнейшем его стремление к духовным и поведенческим переменам в жизни таджиков первых десятилетий XX века отразились в его произведениях, которые можно считать как литературное отражение образов и национального характера.

Автор статьи смогла донести до читателя основную мысль проблемы через приведение конкретных примеров из творчества поэта в различные творческие периоды его жизни.

Согласно высказываний виднейших личностей страны, поэт с детства вырос в культурной и в старинной национальной среде. Отсюда исходят особенности его национального мышления и его творческие мысли, особенно в отношении женского образа и характера, образа матери.

Ключевые слова: М.Турсунзаде, женщина, мать, поэт, отражение, национальная черта характера, герой, метод, стихи, творчество, источник, Айнӣ.

REFLECTION OF IMAGE AND NATIONAL CHARACTER IN CREATIONWORK OF M. TURSUN-ZADE

A well-known Tajik poet, the Hero of Socialist Laboir M. Tursun-zade in his thoughts according social life of nation, offered some changes on national foundation.

In further his intention to spiritual and behavioral changes in the life of Tajiks of the first decade of XX-the century reflect in his literary creation work, which can be regarded as literary creations, which can be regarded as literary reflection of image and national character.

The author of the article is able to inform the reader the key-note of the problem through showing us an examples from creation work of poet in various periods of time.

According to the statements of prominent personalities of our country, from his childhood he was growing in cultural and surroundings with ancient national traditions.

Here emanates peculiarity of his national thinking and his creative thoughts, especially in regard of women's image, mother's image.

Key words: M.Tursun-zade, women, mother, poet, reflection, the national character, hero, method, rhymes, creation, work, source.

Сведения об авторе: *М.А. Эшонова* – аспирантка Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. А.Рудаки АН РТ. Телефон: (+992) 93-870-65-65. E-mail: eshonova_m@mail.ru

МАВҶЕИ ФАЗАЛ ДАР ЭҶОДИЁТИ СОМЕИ ОДИНАЗОДА

**З.К. Холикова
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ**

Адабиёти тоҷик дар даврони шӯравӣ вобаста ба мавзӯъ ва мундариҷа, гоя ва пояти баланди бадеяят дар манотики гуногуни ИҶШС шуҳрат пайдо карда буд. Нигориши нави эҷодӣ, такмил додани жанрҳои гуногуни адабӣ, маҳсусан, такмили анъанаҳои шеърӣ, тантанавор садо додани газалҳо ва муҳтавои даъват алайҳи нобасомониву беадолатиҳо баръало мушоҳида мегардид. Ба мисли «Эй ситамдиагон, эй асирон»-и С. Айнӣ, «Ватан вайроне аз ёр аст, ё ағёр, ё ҳарду»-и устод Лоҳутӣ, «Вақти он аст эй қалам»-и Ҳабиб Юсуфӣ ва дигар шеърҳое, ки саршори меҳри Ватан буданд ва инқилоби фикрии ҳар як шахси равшанфикаро бедор менамуданд.

Жанри адабӣ аз масъалаҳои муҳимми адабиётшиносӣ ба шумор меравад, ки дар асоси он тарзи муайянни тасвири инсон дар раванди зиндагӣ, роҳу воситаҳои гуногуни тасвири хислату вазъият ва ҳолатҳои рӯҳии ашҳоси муҳталифи ҷомеа истодааст. Профессор Ҳудойназар Асозода таърихи қадима доштан ва мудом дар тағиироту инкишоғ будани жанрҳои адабиро чунин шарҳ додааст: «Маълум аст, ки жанрҳои бадӣ фақат дар марҳалаи инкишоғи санъати сухан пайдо шуда, сипас баробари адабиёту санъат вусъат меёбад. Онҳо вобаста ба давру замону муҳити адабӣ ҳамеша дар такомуланд ва имкон дорад, ки гоҳе ба дигаре табдил гарданд» [2, 22].

Ғазал ҳамчун жанри бадӣ силоҳи маҳсусе дар ин ҷараён маҳсуб меёфт, ки маҳз тавассути он бо нигаҳдошти қолаби он фикрҳои инқилобчиҳӣ рӯйӣ қоғаз мерехтанд. Аммо, бо такя ба шеъри нави анъанаи ҷаҳорандӣ арзи зуҳур намуд, қариб дар эҷодиёти ҳамаи шоирони даврони шӯравӣ ба ҷашм мерасанд. Ин зуҳурот дар эҷодиёти Сомеъ қариб ба ҷашм намерасад. Мавзӯъ ин аст, ки анъанаи шеърнигории Сомеъ бо такя ба шеъри классики тоҷик ҳамонгунае, ки буд, то оҳири умраш бокӣ монд.

Дар эҷодиёти Сомеъ ғазал мавҷеи асосӣ пайдо кардааст. Маҳсусан, мавзӯи ишқу муҳаббат, аз сабаби ҷанбаи пуркуввати ҳаётӣ доштанаш, дар осори шоирони классику мусоир нақши муҳимро мебозад.

Ин жанр, ки давраи дуру дарозро аз сар гузаронидааст, як қатор анъанаҳои мундариҷавӣ ва шаклиро соҳиб шудааст, ҷунончи: 1) мавзӯъ, ки ишқ мебошад; 2) гоя –садоқат дар муҳаббати поку бегаш ва илҳомбахш; 3) образ, ки маъмулан се наవъ аст: а) маҳбуба, б) қаҳрамони лирикӣ, в) рақиб; 4) қоғия, ки танҳо як шакл дорад: аа, ба, ва, га... 5) ҳаҷм – одатан аз 7 то 12 байт мешавад; 6) таҳаллус [8, 46].

Газал яке аз жанрҳои зебои шеърӣ маҳсуб ёфта, қариб шоире нест, ки дар ин жанри шеърӣ қувваозмой накарда бошад.

Анъанаи газалсарой дар эҷодиёти шоирони асрҳои гуногун, ки мазмуни иҷтимоиро дар газал дохил карда буданд, идома ёфтааст. Дар адабиёти муосири тоҷик низ газал ва анъанаи он яке аз шаклҳои лозимӣ ва қобили қабул гардид. Шоирон дар қолаби анъанавии газал афкори иҷтимоӣ ва сиёсиро баён мекарданд. Маълум аст, ки жанри газал барои ифода ёфтани эҳсосоти ишқу ошиқӣ муносибтарин ва дилкаштарин шакли адабӣ ба шумор меравад ва маҳз газалро интиҳоб кардани шоир табиист, ки як навъ идомаи анъанаи суннатии суханварони пешин мебошад.

Газал дар лугат ба маънии *ишиқбозӣ*, *қиссаи ишқу ошиқӣ* омадааст. Мавзӯи газали истилоҳӣ бештар ишқу ошиқӣ аст ва бинобар онро газал номидаанд [12, 198].

Мавриди тазаккур аст, ки Сомеъ дар айни замон дар баёни мавзӯъ, мазмун ва вижагиҳои поэтик вобаста ба дараҷаи идроқу маърифат ва завқи зебоиписандии худ обу ранги тозае низ ворид кардааст.

Дар истилоҳи адабӣ газал шеъреро мегӯянд, ки бар як вазну кофия навишта мешавад ва байти аввалиш мусарраъ буда, мисраи ҷуфтӣ адебӣ дигар бо он ҳамқоғия меоянд. Ҳачми газал маъмулан аз панҷ то ҳафт байт аст, лекин миқдори миёнаи адебӣ газал то дувоздаҳ байт мерасад [12, 198–199].

Назар ба ақидаи академик А. Мирзоев дар нимаи аввали асри XI «...барои як шакли хоси назмро қабул кардани газал ҳанӯз заминаи мувоғиқ ба вучуд наомада буд» [6, 69].

И.С.Брагинский дар тақризе, ки ба китоби А. Мирзоев навиштааст, баръакси баъзе фикрҳои муаллиф сухан ронда, изҳор доштааст, ки газал дар адабиёти форсу тоҷик таърихи дур дорад ва асоси вай дар фолклор аст. Аз ин рӯ, газал ҳанӯз дар адабиёти асри X вучуд доштааст ва он дар эҷодиёти Рӯдакӣ истифода шудааст [3, 100].

Сомеи Одіназода анъанаи суннатиеро чун мувашшаҳот, ки ба суфтагии қаламу маърифати ӯ вобастааст, дар газал ворид соҳтааст.

Дар силсилашерҳои «Муқаддаснома»-и худ шоир нуҳ газал ва як мухаммасро дар шакли мувашshaҳ ба хонандai худ пешкаш намудааст.

Мувашshaҳро тавшҳ ва вашшоҳ ҳам мегӯянд, ки маънояш гарданбанд аст. Дар аввал ӯ миёнаи адебӣ шеър ҳарф ё қалимаҳоро мураттабан меоранд, ки ҷамъи онҳо исми шаҳс ё ҷизеро медиҳанд [12, 160].

Садриддин Айнӣ дар қисми ҷоруми «Ёддоштҳо» сабаби навиштани як мувашshaҳи худро ба ин тарз шарҳ додаст: «Дар вакте ки нависандай ин сатрҳо дар сайри Ширбадан сирки русиро аввалин бор дидам ва чунон ки дар достони «Сайри Ширбадан» ёд карда шуд, аз бозигарони сирк Нина ном духтарча дикқати ҳамаро ва аз он ҷумла, дикқати маро ҷалб намуд, ман пеш аз навиштани достони мазкур дар бораи он духтарча газале ба тарзи мувашshaҳ тасвид намуда будам» [12, 161].

Сомеъ низ дар навиштани мувашshaҳ маҳорати баланд дошт. Мувашshaҳоташро ба духтарони зебои Кӯлобӣ: Муқаддас, Ҳосият, Савронӣ, Мавлонӣ баҳшидааст. Мувашshaҳоти шоир ҳеле дилчашпу самимӣ баромада, ба хотири пинҳон доштани исми онҳо аз бадгӯён ва тухматҳои навбатӣ ба унвони шоир ба ин қолаби шеърӣ онҳоро сурудааст. Ҳамагӣ дар эҷодиёти Сомеи Одіназода 14 мувашshaҳро дучор омадем.

«Мувашshaҳ,-мегӯяд дотсенти ДДК Гурез Иброҳимов, шакли шеърии дӯстдоштаи Мавлоно Сомеъ маҳсуб мейфт. Дар маҳфилҳои адабии он давра ҷавонони зиёд дар атрофи ӯ ҷамъ омада, бо завқи зиёд ва бо камоли майл мувашshaҳоти ӯро гӯш мекарданд. Ман низ ҳамчун як муҳлиси эҷодиёти Мавлоно дар он маҳфил соатҳои дароз, бе ҳастагӣ шунидани ашъори ноби ӯро аз забони худаш меписандидам».

Санъатҳои бадей дар ашъори Сомеъ ба маҳорати хоссае истифода шудаанд. Асосан, васфи руҳи ҷонона, қаду қомати мавзун, ҳусни ҳудодода, ҳулқу атвори накӯи ӯ, бо усулҳои гуногуни санъатҳои шеърӣ ба қалам дода шудааст. Бо истифода аз санъатҳои тасвиру ташобех дар мувашshaҳи зерин шоир ду руҳкори ҷононаро раҳшанда аз нури ҳуршеду моҳ чунон ба тасвир додааст, ки хонандаро беихтиёر мафтун месозад ва ба сайри кишвари зебои шеър мебарад.

Газали зерин намунаи барҷастаи мувашshaҳоти Сомеи Одіназода ба шумор меравад:

Мунаввар оразат аз партави шамсу қамар дидам,
Ниҳоли қоматат аз зеби даврон пурсамар дидам.
Умеди зумраи ушшоқ меҳроби ду абруят,

Муаттар зулфи мушкини туро бо зебу фар дидам.
Қалам дар васфи дандони ту ёқуту гүхар бинвишт,

Лабонат дар талаззуз беҳтар аз шаҳду шакар дидам...[10, 166].

Дар ҳақиқат, адаби нозукбаён ашъори ишқиро аз мағзи чон ва бо хиссиёту ҳаячони шадид сурудааст. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки Сомеъ фарди бағоят ҳаётдўст будааст ва ишқи тасвирнамудаи ў поку беолоиш аст. Чунончи:

Маро шўри ғамат бар сар зи точи хусравон беҳтар,
Замоне бо ту суҳбат аз матои ин ҷаҳон беҳтар.

Қалам васфи ҷамолатро ба барги ёсуман бинвишт,
Ба шарҳи ҳубиат, чоно ҳазорон достон беҳтар...[10, 188].

Дар маркази шеъри лирикӣ образи шоир меистад, ки ўро қаҳрамони лирикӣ низ меноманд. Қаҳрамони лирикӣ ғазал ҳуди шоир аст ва муносибати шоирро ба маҳбуба, ба воқеият ва ҳодисаҳои он, ба зиндагии шахсӣ ва қайфияти рӯҳии ўифода менамояд. Тазоҳури бештари «ман»-и шоир ва вусъат гирифтани мавзӯи ҳасби ҳол яке аз маҳсусиятҳои мундариҷаи ғазалиёти Сомеи Одиназода ба шумор меравад.

Шоир дар бораи маъшуқа нисбатан зиёдтар сухан гуфтааст, ки дар натиҷа «ман»-и лирикӣ ўз шахси ошиқ будани ў бештари маълумот медиҳад. «Ман»-и лирикӣ Сомеи Одиназода образи романтикии шахси ошиқ аст. ки дар ғазалиёти бештари шоирон мушоҳида мешавад. Вай як шахси оддӣ ва инсони муқаррарии рӯзгорист, ки пайваста аз зиндагии ҳуд ва ҳаёти сермаҳсул ба сар бурдааш сухан гуфтааст.

Эҳсосоти латифи инсонӣ, ишқу муҳаббат ва дилбастагиу самимияти ошиқ дар ғазалиёти Сомеъ хеле табӣ, бо қалимаю таркибҳои фасеху ширин, сода ва ифодаҳои оммафаҳм, ба мисоли: «дӯстони босадоқат», «авчи иззат», «мехру шавқат», «бахту саодат», «шаъну шуҳрат» тасвир шудаанд.

Шоир дар ғазалҳояш пайваста шукрони зиндагӣ мекунад ва ранҷу дарди зиндагиро ширин ҳисобида, аз бартараф кардани мушкилоти зиндагӣ бо матонату ҷавонмардии ҳуд эътиимоди қавӣ дорад.

Дар ғазали «Ёди он рӯзҳо...», шоир аз зиндагии гузаронидааш ҳурсанд буда, қариб ки дар ҳамаи байтҳо бо фараҳу шодиву сурур ҳаёти аз сар рафтаашро тараннум мекунад:

Ёди айёми ҷавонихо, ки қувват доштам,
Аз барои кардани ҳар кор гайрат доштам.
Ҳеч як коре ба пеши саъий ман мушкил набуд,
Қуввати бозуву зӯру дasti қудрат доштам [10, 182].

Тасаввур кардан гайриимкон аст, ки шоири як умр зери фишору таъқиби ҳукуматдорон қарордошта ва лаҳзаҳои ширини умри ҷавонашро дар зиндану лагерҳои сталинӣ гузаронида, муаллифи ин сатрҳо бошад:

Аз тамоми гурбату озорҳо будам барӣ,
Чону тан безаҳмату ҷисми саломат доштам.
Бахту иқболу саодат ёр буд доим ба ман,
Бурҷи толеъро ҳаме субҳи саодат доштам [10, 182].

Саҳтии дунёро ҳатто ба назари эътибор намегирифт ва дар пеши зӯри бозӯяш заиф мешумурд:

Саҳтии дунё ба пеши ман асоси суст дошт,
Баҳри ҳалли мушкилоти ҳуд матонат доштам [10, 182].

Дар байти зер шоир ҷаҳду талошҳои серҳосилашро баҳри зиндагии осудаҳолона ба қалам дода, бо оҳангӣ пурсӯз аз рӯзҳои рафта, ки дигарбора пас намегарданд, арзи қаноатмандӣ намудааст:

Баҳри осудию зисту зиндагонӣ доимо,

Кӯшиши пурҳосилиҳоро маҳорат доштам.
Рӯзу шаб ҳурсандию ҳушнудиу айшу нишот,
Бо бутони моҳпайкар айшу ишрат доштам [10, 182].

Оқибат, дар байти дигари ҳамин ғазал, шоир аз каҷравии гардиши ҷарҳи фалак шикоят карда, саодати аз даст рафтаашро на аз дasti касе, балки аз қисмату қазову қадар мебинад:

Каҷравии гардиши ҷарҳи ҷафоҷӯю қазо,
Бурд охир ҳар чӣ дар гетӣ саодат доштам [10, 182].

Ҳасби ҳоли Сомеи Одиназода дар ғазали дигари ў, ки «Ҳуррам он рӯзе...» ном дорад, инъикос гардидааст. Шоир дар байтҳои аввали ин ғазал ёд аз рӯзҳои пурнишот кардааст ва бо таркибҳову ҷоизӣ зебои «бахту саодат», «фароғат»,

«мактабсари башараф», «гавҳари мақсад», «саъю риёзат», «табъи нозук», «куввати нутқу балогат» ва гайраро мөхирона истифода кардааст:

Хуррам он рӯзе, ки ман баҳту саодат доштам,
Фориг аз андӯху ғам бо худ фароғат доштам.
Шод он рӯзе, ки дар мактабсари башараф,
Пеши устоди азизам истиқомат доштам.
Дар замира муддаои гавҳари мақсад буд,
Бо умеди маърифат саъю риёзат доштам...[10, 181].

Сомеи Одиназода аз рӯзҳои ҷавонии аз сар гузаштааш изҳори қаноатмандӣ намуда, аз зеҳни гиро ва балогати нутқаш мефаҳрад, хизмати устодашро ба ҷону дил ва меҳру муҳаббат адo мекунад, бо қитобҳои ачиб сайри олами маонӣ карданашро бо санъату маҳорати баланди шоири ба риштаи назм мекашад:

Ёд меояд аз он рӯзе, ки дар аҳли шабоб,
Табъи нозук, куввати нутқу балогат доштам.
Хизмати устод мекардам ба ҷону дил мудом,
Аз самими қалб худ меҳру муҳаббат доштам.
Муштағил будам ҳамеша бо кутубҳои ачиб,
Дар гулистони маонӣ ҳуҷаҳат доштам [10, 181].

Обрӯву эътиборашро дар миёни дӯston ва арбоби камолаш васф карда, қадру манзалат ва эътиборашро бо лутф ба ёд меорад ва чунин мегӯяд:

Дар миёни дӯstonи ҳеш будам сарфароз,
Ҳонумону манзилу молу бизоат доштам.
Пеши арбоби камолам буд қадру эътибор,
Рӯзу шаб дар назди эшон базму сухбат доштам [10, 181]

Сомеӣ парҳез аз ҳамнишинӣ бо «ситамкорони сангиндил»-ро бо маҳорати хосса ба қалам дода, гӯшаи узлатро аз он авлотар донаистааст:

Бо ситамкорони сангиндил набудам ҳамнафас,
Шевай аҳду вафо дар қунҷи узлат доштам [10, 181]

Мисраъҳои дигари ғазал аз ишқбозӣ ва истироҳати шоир бо маъшуқаи «симинбар» гувоҳӣ медиҳад:

Ҳар замон бо ёри симинбар ба хилватгоҳи айш,
Ҳандаву бӯсу қанору истироҳат доштам [10, 181].

Сомеъ барои ҳушбаёнӣ ва тамом шудани фикр, ҷаззобу дилнишин баромадани ғазал чун анъана номи худро дар оҳири ғазалҳои сурудааш меоварад, ки ин масъала ба таърихи пайдоиши ғазал вобаста аст.

Дар мақтаи ғазали зер гувоҳӣ аз ҳасби ҳоли шоир аст, ки аз азоби рӯҳиву ҷисмонӣ, сӯҳтан дар «оташи туҳмати ситамгарон», бидуни гуноҳе дарак медиҳад:

Сӯҳтам, Сомеъ, ба нори туҳмати истамгарон,
В-арна аз роҳи ҳақиқат кай ҷиноят доштам [10, 181].

Дар ғазали «Марҳабо», ки шоир баҳшида ба шаҳри Кӯлоб ташриф овардани шоирон М. Турсунзода, Боқӣ Раҳимзода, Ф. Ниёзӣ ва С. Липкин сурудааст, эҳсоси фараҳу шодӣ, ҳушбахтии аҳли адабро хеле мөхирона ба қалам додаст. Чунончи:

Марҳабо, эй дӯstonи босадоқат, марҳабо!
Марҳабо, эй мөхирони авчи иззат, марҳабо!
Орзуи дидани рӯи шуморо доштем,
Шуд мушарраф дида бо сад меҳру шафқат, марҳабо!
Партави рӯи шумо монанди ҳуршеди ҷаҳон,
Сар қашид аз машриқи баҳту саодат, марҳабо!...
Дар баҳори бехазони шаҳри мо, эй Сомео,
Инчунин ҷамъомади бо шаъну шавкат, марҳабо! [10, 192].

Шоирро дард шоир мекунад ва шоирро ҳам касе карда метавонад, ки эҳсоси баланди ҳудшиносӣ, назари некбинона ба ҳаёт дошта бошад. Сардиву гармои зиндагиро аз сар гузаронида ва шаҳди талхиву ширини ҳаётро ҷашида бошад. Албатта, ҳамаи ин гуфтаҳо кифоят намекунанд барои шоири асил шудан. Сомеи Одиназода бо гайрати зиёди устодонаш Сайид Зуфархони Ҷавҳарӣ ва Мавлавии Ҳиндустанӣ на фақат сабақ аз Каломи Илоҳӣ гирифтааст, балки санъати шеъргӯйиро низ аз онҳо омӯхтааст. Аз ин чост, ки ҳар ду нисбати шогирдашон эҳтироми хосае доштанд ва бо ӯ ифтиҳор мекарданд.

Ғазали дигари шоир, ки Сомеъ дар васфи шеъру шоири сурудааст, «Шоир аст» номгузорӣ шудааст. Дар ин ғазал Сомеъ шоирро «шоҳбози арсаи мулки фасоҳат», «нур андар дидай аҳли басорат», «зиннати авроқи дарси пурбалогат», «хозини ганцинаи маънӣ», «устоди сухан», «ҷалиси босадоқат», «кошифи сирри ниҳонӣ»,

«шоҳи адолат» ва «дурри қимат» номидааст, ки дарак аз лугатдонӣ ва санъати суханбозиро хуб донистани ӯ медиҳад:

Шоҳбози арсаи мулки фасоҳат шоир аст,
Нур андар дидай аҳли басорат шоир аст.
Зинда месозад азизони қуҳанро бо сухан,
Баҳри эҳёи салаф аз роҳи ҳикмат шоир аст.
Кори ҳар кас нест, чоно, суфтани дурри сухан,
Суфтани лафзи гӯҳарро бо ракокат шоир аст.
Шаҳду шаккар мечакад аз хомаи ӯ дам ба дам,
Зиннати авроқи дарси пурбалогат шоир аст.
Хозини ганчинаи маънию устоди сухан,
Аҳли маъниро ҷалиси босадоқат шоир аст.
Ҳалли алфози дақиқ аз фикри шоир мешавад,
Кошифи сирри ниҳонӣ бо заковат шоир аст.
Дар сарии мулки дониш ҳукмронӣ меқунад,
Дар ақолими хирад шоҳи адолат шоир аст.
Кош, Сомеъ, мешудам аз камтарини шоирон,
Зони ки бозори дурарро дурри қимат шоир аст [10, 196].

Миқдори ғазалиёти Сомеи Одиназода ҳамагӣ, бинобар маълумоти матни илмию интиқодии профессор Абдулхай Махмадаминов- «Дафтари сабз», 47 ададро ташкил медиҳанд. Ғазалҳои шоир аз ҷорбайтӣ (1 то), ҷанҷбайтӣ (2 то), шаш байтӣ (3 то), ҳафтбайтӣ (7 то), ҳаштбайтӣ (8 то), нуҳбайтӣ (3 то), даҳбайтӣ (9 то), ёздаҳбайтӣ (12 то), сенздаҳбайтӣ (1 то), шонздаҳбайтӣ (1 то) иборат аст. Ҷамъулҷамъ ғазалиёти шоир 846 мисраъро ташкил медиҳанд.

Ғазалҳои Сомеи Одиназода дар мавзӯъҳои ишқу муҳаббат, дӯстиву рафоқат, ватанҳоҳӣ, тараннуми фасли баҳору наврӯз ва ғайра баҳшида шудаанд.

Ғазалҳои рангину таъсирбахши Сомеи Одиназода бо забони фасеху ширин, мазмуни баланд, ангезиши ҳиссиёту ҳаяҷони латифи инсонӣ, тараннуми ишқу муҳаббат, аҳамияти қалони маърифатӣ ва аҳлоқию тарбиявӣ доштанашон қалбу шуури ҳар як хонандай соҳибзавқро ба ваҷд меорад, ба ӯ нерӯи тоза ва шавқу илҳоми беандоза мебахшад.

Зимни таҳлил ва баррасии осори Сомеи Одиназода мавзӯи ғазалиёти шоирро ҷунин ғурӯҳбандӣ кардан мумкин аст:

1. Мавзӯи панду аҳлоқӣ.
2. Тараннуми ишқу ошиқӣ.
3. Васфи ватану табиати диёр.
4. Даъват ба донишомӯзӣ ва илм.
5. Васфи шеъру шоирӣ ва ҳунару ҳунармандӣ.

Умуман, аз мутолиаи ғазалҳои Сомеъ ҷаҳони маъниро дарёфт кардан, лаззат бурдан аз олами сухан, ошной пайдо кардан бо ҷаҳони шеъри фасеху ноб имкон дорад. Ҳамин тарик, Сомеи Одиназода бо жанрҳо ва мавзӯъҳои интиҳобнамудаи худ идомадиҳандай анъанаи суханварони пешин мебошад ва дар айни замон дар баёни мавзӯъ ва мазмун вобаста ба дараҷаи фаҳмиш ва санъати суханварии худ фикрҳои тозае доҳил кардааст, ки ин яке аз навовариҳои адиб ба хисоб меравад.

Махсусан, ғазал, ки яке аз жанрҳои машҳури лирикаи тоҷик ба шумор меравад, мавзӯъҳои гуногунро дар бар мегирад, аммо мавзӯи асосии ғазал ишқ аст, ки Сомеи Одиназода дар ин жанр маҳорати баланди суханварии худро нишон додаст. Вале, бояд зикр кард, ки Сомеъ дар айни замон дар баёни мавзӯъ, мазмун ва маҳсусиятҳои поэтиқӣ вобаста ба дараҷаи идроку маърифат ва завқи зебоиписандии худ обу ранги тозае низ ворид кардааст.

Хулоса, Сомеъ бехтарин анъанаҳои адабиёти гузаштаамонро нигоҳ дошта, таассуроти айниву зеҳни худро дар шаклу сурати солим ва маъниҳои ба мақсади хонанда мувоғиқ пешкаши ихлосмандони шеър гардонидааст. Сомеи Одиназода ғазалсарои бомаҳорат, донишманду ориф ва шоирни шаҳири мардуми тоҷик мебошад. Ӯ бо диди нав ва завқи баланди ғазалсарой тавониста, ки шеърашро ба хонанда муаррифӣ намояд ва ҳамчун ҷеҳраи тобони адабиёти садаи ҲХ худро ҷилвагар созад.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоев А. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи аввали асри XI / А. Абдуллоев. – Душанбе: Дониш, 1979. – 286 с.
2. Асозода Х. Иловдо ба шарҳи ҳоли устод Айнӣ: дастури таълимӣ / Х. Асозода. – Душанбе: Деваштич, 2004. – 92 с.

3. Брагинский И.С. О возникновении газели в таджикско-персидской литературе / И.С. Брагинский // Советское востоковедение. – 1958. – №2. – 360 с.
4. Дафтари шеърҳои Сомеи Одиназода. Нусхай дастнависи китобхонаи шахсии Умар Темуров. – 50 с.
5. Мирзоев А. Рӯдакӣ ва инкишофи газал дар асрҳои X-XV / А. Мирзоев. - Сталиnobod: Нашрдавтоҷик, 1957. – 58 с.
6. Мусулмониён Р. Назария адабиёт / Р Мусулмониён. – Душанбе: Маориф, 1990. – 336 с.
7. Мусулмонкулов Р. Анъана ва навоварӣ / Р. Мусулмонкулов. – Душанбе, 1985. – 116 с.
8. Мусулмонкулов Р. Даҳаҳти дӯстӣ бинҷон / Р. Мусулмонкулов. – Душанбе: Адиб, 1987. – 240 с.
9. Сомеи Одиназода. Дафтари сабз / Сомеи Одиназода. – Душанбе: Сино, 2004. – 575 с.
10. Сомеи Одиназода. Диљи садпора / Сомеи Одиназода (маҷмӯаи шеърҳо): таҳияи Сайд Раҳмон. – Кӯлоб: Сада, 2003. – 88 с.
11. Шарифов Ҳ. Балогат ва суханварӣ / Ҳ. Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 278 с.

МЕСТО ГАЗЕЛИ В ТВОРЧЕСТВЕ СОМЕ ОДИНАЗАДЕ

В данной статье затрагивается тематика газелей Соме Одиназаде, одного из известных поэтов Хатлонского региона страны. Автор статьи отмечает, что при сочинении газелей поэт руководствовался классическими таджикско-персидскими традициями и обычаями. Высоко оценивая роль и место газели в творчестве поэта, автор подчеркивает, что газель является излюбленным поэтическим жанром поэта.

Ключевые слова: место, сунна, обычай, традиции, газель, литературный жанр, проза и поэзия, виды газели, тема любви, лирика, тематика стихов поэта.

PLACE OF GAZELLES IN THE WORKS SOMA DINATALE

This article touches on the subject of gazelles Soma Dinatale, one of the famous poets of Khatlon region. The author notes that when composing ghazals poet was guided by the classical Taiik-Persian traditions and customs. Appreciating the role and place of gazelles in the works of the poet, the author emphasizes that the Gazelle is a popular poetic genre of the poet.

Кев words: place, Sunnah, custom, tradition, Gazelle, literary genre, prose and poetry, ghazal, love theme, the lyrics, the themes of the poems of the poet.

Сведения об авторе: З.К. Холикова – кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой таджикской литературы Кульбакского государственного университета им. А.Рудаки.
Телефон: (+992) 918-67-08-50. E-mail: zeinal_bibi@mail.ru

МАТЬ В ВОСПОМИНАНИЯХ ЛЬВА ТОЛСТОГО

Г. Рустамова
Институт энергетики Таджикистана

*«Вспоминаю о матери, которая
осталась для меня светлым идеалом».*
Л.Н. Толстой

Слово мама является дорогим как слово Родина, Отчизна. Каждый человек с рождения и до смерти неустанно произносит это слово. Традиционно каждый год почти по всей планете отмечается день матери, подарившей стране ряд государственных, военных и известных деятелей в истории человечества. Хотелось бы рассказать о матери Льва Толстого, о которой у него остались смутные воспоминания, но духовный ее облик по рассказам близких людей писатель бережно хранил всю жизнь. Толстой спрашивал о маме своих родственников, слуг и близких друзей родителей, которые были написаны в записях и воспоминаниях. В статье использованы его дневники, труды исследователей, биография и творчество писателя. Напомним, что Л.Н.Толстой родился **28 августа (9 сентября) 1828 года** в имении Ясная Поляна, которое находится недалеко от российского города Тула. Лев Николаевич принадлежал к знаменитым дворянским фамилиям Толстых (со стороны отца) и Волконских (со стороны матери). Дворянские семьи всегда с особым вниманием относились к воспитанию своих детей. Ведь честь семьи и рода была главным приоритетом в их жизни, и дети должны были сохранить достоинство рода и сберечь традиции своей славной фамилии. Ясная Поляна со всеми своими лесами менялась в продолжении столетий. Говорят, ее называют Ясной потому, что здесь было много ясеней, и в самом деле, недалеко есть деревня Ясенки [4,12]. В большом саду, был затеян дом-дворец с каменными флигелями и с главным корпусом: низ каменный, верх деревянный, оштукатуренный. Каменные флигеля были построены, дом князь Волконский успел вывести только на высоту одного этажа. Дом перешел к его дочке, Марию Николаевне [4, 12].

Мария Николаевна Волконская родилась 10 ноября 1790 г. Родители Марии Николаевны—видный военный деятель Екатерининской эпохи князь Николай Сергеевич Волконский и его законная жена княгиня Екатерина Дмитриевна, урожденная княжна

Трубецкая. Е.Д.Волконская умерла в 1792 г., и отец Марии Николаевны, боевой генерал, оставил до времени малолетнюю дочь в семье родного брата своей покойной жены Ивана Дмитриевича Трубецкого. В известном всей Москве «доме-комоде» Трубецких на Покровке и в их подмосковном имении Знаменское прошло раннее детство Марии Николаевны. В 1799 г. генерал от инfanterии Волконский вышел в отставку и поселился с дочерью в своем имении Ясная Поляна Тульской губернии. Он занялся благоустройством имения и воспитанием единственной дочери, «которую сильно любил, но был к ней строг и требователен». Под руководством «умного, гордого и даровитого» отца учителя и гувернантки обучали Марию Николаевну немецкому, английскому, итальянскому языкам, французским, по ее собственным словам, она с пяти лет владела как родным. После смерти ее отца родственники принимали самое деятельное участие в устройстве судьбы племянницы. Так, в их доме в 1821 году состоялась свадьба Марии Николаевны и ее дальнего родственника Н.И. Толстого. Двадцативосьмилетний граф Николай Ильич Толстой после кончины отца в 1821 году остался практически без средств. Хозяйство было полностью расстроено, и поправить положение могла только женитьба на богатой невесте. Выбор сделали родственники. Невеста была постарше и далеко не красавица, но умна, добра, образованна и хорошо воспитана. Расстроенные материальные дела семьи удалось поправить женитьбой на богатой Марии Николаевне Волконской. Она прототип княжны Марьи в романе «Война и мир», которая любит детей, уважает отца, сохраняет честь и достоинство семьи. Приданое в 800 душ в Тульской и Орловской губерниях сыграло не последнюю роль. Сговор состоялся 21 мая, а свадьбу назначили на 9 июля 1821 года [2, 506].

О ней в «Воспоминаниях» сказано: «Мать моя была... очень хорошо образована для своего времени. Она знала, кроме русского, четыре языка: французский, немецкий, английский и итальянский... хорошо играла на фортепьяно, и сверстницы ее рассказывали мне, что она была большая мастерица рассказывать завлекательные сказки, выдумывая их по мере рассказа».

У родителей писателя, Марии Николаевны и Николая Ильича, было 4 сына: Николай, Сергей, Дмитрий, Лев—и дочь Мария. «Раннее детство,- вспоминал писатель,- тот период, в котором всё освещено таким милым утренним светом, в котором все хороши, всех любишь, потому что сам хорош и тебя любят». Однако дети в семье Толстых рано осиротели: Мария Николаевна умерла в **1830 году**, Николай Ильич—в **1837**. Ему не было тогда еще и двух лет, когда умерла мать. Толстой впоследствии бережно собирал и хранил в памяти всё, что удалось ему узнать о ней от родных. В «Воспоминаниях» он писал: «...всё, что я знаю о ней, всё прекрасно». Мария Николаевна обладала незаурядным творческим даром: была превосходной рассказчицей, сочиняла увлекательные волшебные истории и сказки, отлично музицировала, писала стихи и переводила. Нравственный и интеллектуальный облик родителей, их семейное счастье- вот то, что определяло особую атмосферу Ясной Поляны, где были заложены истоки чистоты нравственного чувства. Лев Николаевич по-разному вспоминал об отце и матери, хотя любил их как будто равно. Взвешивая свою любовь на весах, он окружал поэтическим ореолом мать, которую почти не знал и не видел. Но её нежный образ постоянно освещал его детство—о Марии Николаевне часто вспоминали и домашние, и слуги.

Ранние годы будущего писателя прошли в родовом имении и были вполне безмятежными. В от части автобиографической повести «Детство» Толстой писал: «Счастливая, счастливая, невозвратимая пора детства! Как не любить, не лелеять воспоминаний о ней? Воспоминания эти освежают, возвышают мою душу и служат для меня источником лучших наслаждений... Какое время может быть лучше того, когда дне лучшие добродетели—невинная веселость и беспредельная потребность любви—были единственными побуждениями в жизни». В «Детстве» главный герой и повествователь Николенька—добрый, любит мать, привязан к слугам, но в горе над гробом матери думает о том, как выглядит со стороны. Первые воспоминания были начаты 5 мая 1878 года и оставлены. В 1903 году Толстой, помогая Бирюкову, который писал биографию писателя для французского издания сочинений, снова пишет воспоминания детства. Лев Николаевич, возвращаясь в детство, анализирует не только появление сознания, но и трудность повествования: «Чем дальше я подвигаюсь в своих воспоминаниях, тем нерешительнее я становлюсь о том, как писать их. Связно описывать события и свои душевные состояния я не могу потому, что не помню этой связи и последовательности душевных состояний». Для писателя самое важное это связь событий и душевная логика их расположения, но он теряется в жизни и говорит: «Буду продолжать, как придется».

По воспоминаниям Толстого Николай Ильич—человек добрый, но малолитературный, дворянскую культуру в доме представляет Мария Николаевна, а гордость дома является бабушка Пелагея Горчакова. Мария Николаевна была сентиментальна, но решительна: со своими подругами, сестрами-англичанками, не только говорила о нежной дружбе, но и выдала их замуж, дав им приданое—одной пятьдесят тысяч, другой—семьдесят пять рублей. В воспоминаниях Льва Николаевича время детства окружено счастьем, но счастье только что было и прошло. Позже он пишет: «Во всех семьях бывают периоды, когда болезни и смерти еще отсутствуют и члены семьи живут спокойно.. Такой период, как мне думается, переживала мать в семье мужа до своей смерти...Никто не умирал, никто серьезно не болел, расстроенные дела отца поправлялись. Все были здоровы, веселы, дружны. Отец веселил всех своими рассказами и шутками. Я не застал этого времени. Когда я стал помнить себя, уже смерть матери наложила свою печать на жизнь нашей семьи».

Дом Толстых при Марии Николаевне был домом читающим. Она в письмах часто высказывала мысли, говорящие о том, что Руссо и Стерн ей известны и приучили ее к анализу отношений и к умилению перед добром. Но Мария Николаевна отличалась тем, что она делала так, как хотела, и свою доброту превращала в резкие поступки, которые казались другим людям причудами. Толстой писал: "Она представлялась мне таким высоким, чистым, духовным существом, что часто... я молился ее душе, прося ее помочь мне, и эта молитва всегда помогала много".

На мать был очень похож любимый брат Толстого Николенька: "равнодушие к суждениям других людей и скромность, доходящая до того, что они старались скрыть те умственные, образовательные и нравственные преимущества, которые они имели над другими людьми. Они как будто стыдились этих преимуществ". И еще одна удивительная черта привлекала Толстого в этих дорогих существах - они никогда никого не осуждали. Слуги вспоминали что, столкнувшись с несправедливостью, Мария Николаевна, бывало, "вся покраснеет, даже заплачет, но никогда не скажет грубого слова". Толстой любил свою героиню Наташу из романа «Война и мир» и маму прототип Марьи, любил каждую по-своему, хотя, Наташа была ему ближе. Но он им обеим подарил то, что считал самым главным для женщины,—семью. Ведь мечтали они об одном. Они, как все женщины на свете, желали любить и быть любимыми.

Самый дорогой в мире человек—это, конечно, мама. Ведь мама всегда нежна к своему ребенку, всегда внимательная. Кто знает, сколько боли и любви может вместить в себя материнское сердце! Сила материнской любви проявляется в преданности, вере, неразрывной связи со своим ребёнком. Особенно это возникает в переломные моменты жизни не только отдельной семьи, но и страны в целом. Каждый из нас много раз слышал о том, что материнская любовь может творить чудеса, совершать невозможное, преображать мир. Но чаще всего сила материнской любви—это тихое служение, внутренняя самоотдача, не требующая ничего взамен.

ЛИТЕРАТУРА

1. Л.Н. Толстой в воспоминаниях современников. В двух томах. - М., 1955. (изд. 2-е. 1960).
2. Руммель В.В. Родословный сборник русских дворянских фамилий / В.В. Руммель, В.В. Голубцов. —С-Петербург: Издание А. С. Суворина, 1887. - Т.2. - 929 с.
3. С.Л. Толстой. Мать и дед Л.Н. Толстого / С.Л. Толстой. - М.: 1928.
4. Шкловский В. Лев Толстой. Жизнь замечательных людей / В. Шкловский. -М.: Молодая гвардия, 1963. - С.12.
5. Л.Н. Толстой. Автобиографическая трилогия / Л.Н. Толстой. - М.: Детство, 1981.

МАТЬ В ВОСПОМИНАНИЯХ ЛЬВА ТОЛСТОГО

Статья посвящена самому дорогому человеку Льва Толстого - маме Марию Николаевне, которая умерла в молодости. Толстой впоследствии бережно собирал и хранил в памяти всё, что удалось ему узнать о ней от родных. Автором использованы дневники писателя, слова родных и близких, нравственный и интеллектуальный облик родителей, их семейное счастье.

Ключевые слова: прототип, Николенька, трилогия, биография, писатель, детство, счастье.

THE MOTHER IN MEMOIRS LEV TOLSTOY

Clause is devoted to the most expensive (dear) man Lev Tolstoy - mum Mariya Nikolaevna, which has died in youth. Tolstoy subsequently carefully collected and stored (kept) in memory, that it was possible to it(him) to learn/find out about it(her) from native. The author uses diaries of the writer, word native and close, moral and intellectual shape of the parents, their family happiness.

Key words: the prototype, Nikolenka, trilogy, biography, writer, childhood, happiness.

Сведения об авторе: Р.Г. Рустамова—кандидат филологических наук, Институт энергетики Таджикистана г. Курган-Тюбе. Телефон: (+992 372) 880-03-57

ЗИНДАГИНОМАИ ШОИР МИРЗО ҚАДАМ

Г. Мирзораҳматова
Донишгоҳи давлатии Қўлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Ба ҷашни 70-солагии Донишгоҳи д авлатии
Қўлоб ба номи А.Рӯдакӣ бахшида мешавад

Мирзо Қадам аз чумлаи он адибонест, ки дар замони худ бо вучуди набудани шарту шароит ва имконоти зарурию мусоид барои мукаммал аз худ намудани илму ҳунар, бо ақлу заковат ва истеъоди фитрӣ ва донишҳои дар назди домуллоҳои деҳотӣ аз бар намуда, тавонистаанд аз шахсони пешқадаму бофарҳанги чомеа гарданд. Мусаллам аст, ки чун қоида, аксари мутлақи ин зумра шахсиятҳо дар баробари доштани ҳату саводи динӣ, инчунин адибони шинохта низ будаанд ва бо асарҳои оғаридаи хеш, миёни мардум маълуму машҳур ва соҳибэҳтируму писандида гардидаанд.

Аслан чи дар замони зиндагӣ ва ҳатто баъдҳо ҳам, шеъру газалу рубоию дубайтӣ ва дигар оғаридаҳои ин адибон тавассути аз тарафи ҳунармандони ҳалқӣ ба риштаи оҳангӯ мусиқӣ кашида ва сароида шуданҳо дар базму маъракаю ҷашнҳо, то ба имрӯз миёни доираи нисбатан маҳдути мардум маълуму маҳбубанд. Ва аммо баъдан бо сабабҳои гуногуни маълуму номаълум бо мурури замон номи оғарандай аксари мутлақи онҳо барои доираи васеи наслҳои оянда номаълум монд.

Зиёда аз ин, дар сарчашмаҳои таърихию адабӣ (тазкираҳо), дар бораи ҳаёту фаъолияти адибони номашҳур ё маълумоти хеле ҳам каму ноҷиз оварда шудааст ё умуман маълумоте дода нашудааст.

Доир ба ҳаёт ва эҷодиёти Мирзо Қадам ибни Абдурраҳмон, ки аз зумрай шоирони пешқадаму соҳибдевони Роги оҳирҳои аспи 19 ва ибтидои аспи 20 тоҷик аст, низ солҳои зиёд дар адабиётшиносии имрӯза тадқиқоте пурраю ҷиддӣ бурда нашуда буд. Ҳушбахтона, профессор Искандар Йкромов ба ин кори ҳайру савоб ва барои илм арзишманд камари ҳиммат баста, дар натиҷаи қӯшишу заҳмати зиёд роҷеъ ба зиндагӣ ва осори Мирзо Қадам бисёр маълумоти пурарзише дастрас намуданд.

Таърихи ба таҳқики ҳаёту фаъолияти эҷодии Мирзо Қадам даст задани И. Йкромов қобили зикр аст ва мо онро муҳтасаран меорем.

Номи шиорро муҳаққиқ бори аввал зимистони соли 1952 дар деҳаи Бадранг дар тӯйи хонадоршавии писари Шайдуллоҳ Исоев, тағои падари худ, шунида будааст. Дар он маъракаи ҳурсандӣ Абдушукӯри Гафур бо писаронаш ҳофизӣ карда, табъи мардумро шод менамуданд. Махсуми Шакур бештари сурудҳоро бар матни Мирзо Қадам месароидааст. Ин сурудаҳо шавқу завқи Искандар Йкромовро ба осори ин шоири номдори Рог афзун менамояд ва ў билохира солҳои 80-уми садаи бист бо даст додани имконияти мусоид ба ин кори ҳайру муҳим, таълифи китобе дар бораи ҳаёту эҷодиёти Мирзо Қадам ва дигар шоирони Рог камари ҳиммат мебандад.

Дар ин вақт ҳешовандону наздикини шоир, ки баъди муҳоҷирати соли 1954 дар колхози «Москва»-и ноҳияи Восеъ (ҳоло ҳочагии ба номи Лангарӣ Лангариев) истиқомат мекарданд ва муҳаққиқ пайи сухбату ҷустуҷӯ ба онҳо рӯ меовоарад. Дар ин кор ба олимӣ ҷавон тағои падараши Ш. Исоев (1912-1999), ки дар деҳаи Навободи ҳочагии номбурда кору зиндагӣ мекард, ёрӣ мерасонад. Ҳамин тавр, дар деҳаҳои Гулобод ва Арпатӯкилдии н. Восеъ фарзандон ва ҳешу табори зиёди шиорро пайдо мекунанд. Аз Мирзо Қадам се писар – Абдулҳамид (1910-1987), Валий (1914-2006), Ҳабиб (1926-2007) ва набераю аберроҳо бокӣ монда будаанд. Ба профессор И. Йкромов падараши Йкром ибни Нурмуҳаммад, ки шиорро шахсан дидা будааст, нақл карда, ки рӯзи тӯйи арӯсӣ риштаи умри духтари Мирзо Қадам канда шуда будааст ва шоир дар ин мусибати бар сараш омада ғазале пур аз сӯзу гудоз иншо кардааст.

Зодгоҳи шоир қишлоқи Зордехӣ Роги Бадаҳшон буда, то вақтҳои оҳир соли таваллудаш аниқ набуд. И. Йкромов бо такя ба маълумоти писарони қалонии Мирзо Қадам-Абдулҳамид ва Валий, ки 65 сол умр дидани ўро ва соли 1935 вафот карданашро таъқид менамоянд, соли таваллуди шиорро 1870 муқаррар кардааст.

Ҳаёти бачагию наврасии шоир то синни 20-солагӣ, яъне то солҳои 1890 дар зодгоҳаш мегузарад. У аз синни ҳафтсолагӣ ба таҳсил машғул гашта, то понздаҳсолагӣ, аллакай, илмҳои асоситарини замонро аз бар менамояд. Қадам, чуноне ки он давра маъмулӣ буд, мисли аксар ҳамсолону ҳамсабақонаш ба омӯҳтани ашъори Ҳофизи Шерозӣ, Камол, Саъдии Шерозӣ ва албатта, девони Мирзо Абдулқодири Бедил машғул мегардад.

Мавриди зикр аст, ки Қадам номи аслии шоир мебошад ва дар эчодиёт низ ҳамин номро тахаллус намудааст. Ва азбаски шахси бомаърифат, саводнок ва хушнавис буд, мисли бисёр адабони он замон ба номаш Мирзо илова гардид. Ёдовар мешавем, ки номи падари шоир Абдурраҳмон буда, оқсақолии деҳаро бар зимма доштааст.

Аслан дар мавриди кучо будани ватани аслии роғиҳо дар илм ақидаҳо муҳталифанд. Вале, бо ақидаи аксар муҳаққиқон тоҷикони Роғи Бадаҳшон аз зулму золимии ҳокимони афғон ба дод омада, дар солҳои 70-80 садаи XX аз соҳили чапи дарёи Панҷ ба соҳили рости он фирор намуданд [1].

Дар китоби пурарзиши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, ки донандай хуби таърихи ҳалқи тоҷик аст, низ ба ҳамин нукта маҳсус ишора гаштааст: «Авастошиносон Роғро ба Райи Эрон нисбат додаанд, ки тамоман нодуруст мебошад. Роғ асосан ҳамин Роғи Афғонистони кунунӣ аст» [2].

Ҳамин тарик, бо амри тақдир ва тақозои рӯзгор мисли бисёриҳо ахли ҳонадони Абдурраҳмон—падари шоир—низ аз ҷабру зулму золимии ҳокимони афғон, камии замини киштбоб тарки ватани аслии ҳамон ашъори ҳамин ноҳақиу носозориҳои чи дар он тарафи дарёи Панҷ ва чи дар ин тарафи он бо ҷашми сар дидаи Қадам буда, ки дар ашъори баъдинаи ҳуд зулму золимиро маҳкум намуда, муътакид бар он аст, ки поёни шаби сияҳ сафед аст.

Ҳар чи дидӣ, эй Қадам, з-ин ҳоли гардун ғам маҳӯр,
Зон ки охир ҳонаи зулмро фано мебинам.

Дар ин тарафи дарёи Панҷ ҳаёту таҳсил ва эҷодиёти Мирзо Қадам, асосан дар деҳаи Аҳмади поёни ноҳияи Шӯрообод ҷараён мегирад. Ҷун шоири ҷавон дар илмомӯзӣ шавқу завқи беандоза дошт, дар деҳаи Аҳмади поён назди охуни Сайд ба сабақгирӣ мепардозад. Баъдан, ҷанд муддати дигар дар мадрасаи деҳаи Сари Намаки ноҳияи Шӯрообод таҳсилро идома медиҳад.

Ҳамин шавқу завқи беандоза ба илму дониш, кӯшишу ғайрат ва истеъоди фитрӣ буд, ки Мирзо Қадам дар натиҷаи таҳсил ва ҳудомӯзӣ дониши васеъ ва ҳаматарафа ҳосил намуда, дар илми фалсафа, ҳикмат, таъриҳ, тасаввуф, адабиёт ба қадри имкон муваффақ мегардад.

Пешай асосии Мирзо Қадам дехқонӣ ва боғдорӣ будааст, вале барои таъмини эҳтиёҷоти рӯзгор ба мардикорӣ низ даст зада, ҷанд муддат дар итоати ҳокими Ҳован (Афғонистон) ба тиллокобӣ машғул шудааст. Албатта, ин кор аз ноилочӣ буд, зеро кори дехқониаш ба мисли дигар меҳнаткашони оддӣ ҷандон омад намекард ва қасд кардагӣ барин, ҳамон ҳосили бо заҳматҳо рӯёндаашро доимо сари вақт ҷамъоварӣ карда наметавонисту он аз номусоидии боду ҳаво талаф мейфт. Шоир ин ҳолати вазнину сангини ҳуд ва дигар дехқононро дар «Хирманкӯбӣ» ном шеъраш устокорона ба қалам додааст.

Ҷунин аҳволи вазнин ва зиндагии пурмушкила Мирзо Қадам барин шахси бомаърифату адаби миёни мардум маълуму номдорро низ маҷбур месозад аз давлатманде якчанд танга қарз гирад. Аммо ҳини адои он ҳамагӣ як тангааш намерасад ва Маҳмадрасул-ҳамон қарзҳои мумсик, дар ҳама ҷо шоирро айб қуонда адои қарзро талаб мекунад. Ва Мирзо Қадам дар ҷанд ҷойи ашъораш, баҳусус, дар яке аз шеърҳояш, ки ҳаҷман қалон аст, дар мисоли ҳамон бойи деҳа ҳасисиву мумсикӣ сармоядорони замона, масъалаи қарзу қарздориро маҳкуму мазаммат менамояд.

Аз мутолиаи ашъори Мирзо Қадам бармеояд, ки ӯ дар баробари бомаърифатӣ «шахси меҳнатӣ, ҳоксору оддӣ, ҳушсуҳбат, зиндадилу ҳаётдӯст, ҳозирҷавоб ва маҳфилоро буда, назар ба маълумоти писарону хешовандон ва дӯстонаш бадеҳатан шеър мегуфтааст» [3].

Ҷун Мирзо Қадам шоири дарборӣ набуд ва дар зодгоҳаш Зордехи Бадаҳшону ҷойи баъдинаи истиқомати доимиаш деҳаи Аҳмади поёни ноҳияи Шӯрообод умр ба сар бурдаву таҳсилу эҷод намудааст, мисли дигар адабони ҳамқисмати ҳуд бисёр паҳлӯҳои ҳаёти иҷтимоию сиёсии замона ва мардумро дар чакидаҳои ҳомааш бехтару хубтар ва бе дурӯғу риёкорӣ ва дурӯягӣ ба риштаи назм кашидааст.

Масалан, дар яке аз ғазалҳои девони ашъори Мирзо Қадам, ки бо саъю қӯшиши профессор И. Икромов рӯйи чопро дид, ба дасти ҳонандай имрӯз расидааст, ҷунин баён гардидааст:

Бишнав ғазале, ки соли ҳирмон омад,
Айёми баҳору барфу борон омад.
Айёми баҳору сайри гулҳои ҷаман,
Чуқрӣ бигзашт, вақти торон омад.

Мебуд сана ҳазору сесад чилучор,
 Соли Бақару Палант пас аз он омад
 Ногоҳ малаке зи осмон кард нузул,
 Бо амри илоҳӣ наҳси гӯён омад...
 Мардум ҳама дар ба дар шуд аз бенонӣ,
 Бо шоҳу гадо ҳоли парешон омад...
 Соҳибҳунарон ба навъе карданд гузарон,
 Ба бехунарон ҳалокати ҷон омад...
 Ҳар рӯз гадо бар дару боми касон,
 Бо оҳи ҳазину ҷашми гирён омад...

Ин газали калонҳаҷми шоир ба ғурӯснагии солҳои 1925-1926, ки ба сари мардуми нодору бенаво омада буд, бахшида шудааст ва адаб нонро беҳтарин неъмати дунё ва асоси зиндагӣ хисобида, ин газали калонҳаҷмро бо байти зерин:

Ёдовари ҳалқи ин ҷаҳон гуфт Қадам,
 Сармояи айш ҷумла аз нон омад.

ба итмом мерасонад.

Чун Мирзо Қадам худ дехқон буд ва ризқу рӯзгорро аз ҳамин пеша дармеёфт, ба қавли И. Икромов ў «саногӯйи марди дехқон аст» ва «мисли Носири Ҳисрав дар васфи дехқонон ва меҳнати кишоварзон беҳтарин ва гуворотарин шеър инишо кардааст»:

Ба номи ҳолике ҳамчун бародар ҳар кӣ дехқон аст,
 Дилаш пок аз кудуратҳо, ба рӯяш нури имон аст.
 Камоли баҳри тавфиқаш бад-ин олам намегунҷад,
 Зи дasti пурҷафоӣ ў ҳазорон ҳайру эҳсон аст...
 Ҳама шоҳу гадоёнро бидидам бар дару бомаш,
 Ҳама шайхону олимҳо дуогӯяндаи он аст...
 Шунидам ман зи устодам, ки он аз пири худ бишнид,
 Ки нуре бар сари дехқон шабонарӯз ҷӯён аст.
 Ба давлатхонаи дехқон ҳазорон гар шавад меҳмон,
 Дилаш ғунҷоише дорад, ба ҳар як рӯ ҳандон аст.
 Илоҳо, бар мани мискин бибахшо роҳи дехқонӣ,
 Ки шояд дарбиёбам ман аз он ғанҷе ба дехқон аст.
 Қадам дар васфи дехқонон чӣ лоиқ дур сухан гуфтан,
 Ки дехқонро худо додаст, ҷандин ғанҷ пинҳон аст[4].

Мирзо Қадам, ки таҳсили илмро асосан назди домуллоҳои босавод ва мадраса кардааст ва марди хеле ҳам ботакво будааст, наметавонист дар эҷодиёти ҳеш ба мисли ҳама адабони адабиёти тоҷику форс ба мавзӯоти панду ахлоқӣ рӯй наоварад.

Ба гуфти худи шоир:

Ҳар байти Қадам бувад насиҳат,
 Гар гӯш надорӣ, ҳуш набошад.

Ва маҳсус қайд бояд кард, ки дар эҷодиёти шоир тарғибу ташвиқи зарурати маърифатнокӣ, илмомӯзӣ, ҳушаҳлоқӣ, қасбу ҳунареро аз худ кардан мавқеи ҳоса дорад.

Аз Мирзо Қадам се девони дастнавис боқӣ мондааст. Яке аз ин нусхаҳо дастнависи худи ў мебошад. Шоир дар оҳири умр ба бемории фалаҷ гирифтор шуда, бо вуҷуди дуруст кор накардани дасту по ба мураттабсозии девони ашъори худ шурӯъ менамояд. Сабаби дар девони ҳеш дар вазну қофия ба як қатор беътиноиҳо роҳ додани Мирзо Қадамро профессор И. Икромов маҳз дар ҳамин беморӣ ва шитобкории муаллиф мебинад. Нусҳай мазкур, ки бо ҳатти ҳоною зебо мураттаб гардидааст, ҷандин сол дар дasti писари Мирзо Қадам Абдулҳамид будааст, айни замон дар дasti яке аз набераҳои ўст. Писари дуюми шоир Вали маҳз аз рӯйи ҳамин нусҳай асл барои худ дафтare иборат аз 96 варагӣ тартиб дода будааст.

Нусҳай дигари девони ашъори шоир, ки низ аз рӯйи дастнависи худи Мирзо Қадам аксбардорӣ шудааст, дар дasti профессор И. Икромов мебошад. Муҳаққиқ ин нусхаҳоро муқоиса намуда, ба ҳулосае меояд, ки байни онҳо ҷандон тафовуте нест. «Девони ашъори Мирзо Қадам аз шаклҳои шеърии ғазалу қитъа ва рубойи иборат буда, дар якҷоягӣ 1747 байтро ташкил медиҳад. Муаллиф дар зимни ин як қатор қисса ва ривоятҳои диниро низ ба назм даровардааст. Вале на ҳама шеърҳои Мирзо Қадам ба девони ў дохил шудаанд» [5].

Аз ин хотир, муҳаққиқ профессор И. Икромов тадқиқотро сари мавзӯи ҳаёт ва фаъолияти эҷодии Мирзо Қадам ва гирд овардани мероси адабии ў ҷиддан идома медиҳад ва муваффақ ҳам мешавад. Ўтирамоҳи соли 2007 дар як маъракаи

хешовандон дар дехай Хочагалтони ноҳияи Шӯрообод аз ҳоҷӣ Талаб мефаҳмад, ки дастнависи мунтаҳаби ашъори Мирзо Қадамро дар даст дорад. Аз рӯйи нақли ҳоҷӣ Талаб аслан шодравон Мирзо Арбобов ном шаҳс, ки ба кори савдо машғул будааст ва бо ҳоҷӣ хешутабор будааст, ният доштааст, ки осори Мирзо Қадамро аз ҳисоби худаш омода ва чоп намояд. Мавсүф бо ин мақсад ба қадри имкон осори шоирро ҷамъоварӣ ва бо қӯмаки шаҳси то ҳол номаълум дар шакли мунтаҳаб мураттаб соҳтааст. Вале ў мақсадашро амалӣ нокарда, соли ноороми 1992 ба таври фоциавӣ кушта мешавад.

Ҳамин тавр, бо тақозои тақдир ин мунтаҳаби ёдрасгаштаи шоир аз хонаи Мирзо Арбобов дар шаҳри Кӯлоб ба дasti ҳоҷӣ Талаб меафтад. Вале, аз боиси камбизоатӣ ҳоҷӣ низ онро чоп карда наметавонад ва бо нияту умеди нек мунтаҳаби ашъори Мирзо Қадамро ба муҳаққиқ И. Икромов тақдим менамояд.

Хулоса, муҳаққиқ аз ҷунин ранг гирифтани кор ҳурсанд шуда, ба омӯзиш ва муқоисаи мунтаҳаб бо нусҳаи дастнависи девони шоир машғул мешавад. Маълум мешавад, ки дар мунтаҳаб бъазе шеърҳо нодуруст рӯйбардор шуда, дар вазну забони онҳо камбудиҳо роҳ ёфтаанд. Бо вучуди он ки аксари шеърҳои дар мунтаҳаб овардашуда дар нусҳаи асли девони шоир мавҷуд буданд, ҷанд муаммо, ҷистонҳо, як номаи манзум ва ҷор руబоии тозае пайдо гардид, ки дар девони дастнависи шоир мавҷуд набудаанд.

Профессор Искандар Икромов дар натиҷаи кӯшишу заҳмати зиёд барои адабиёт хизмати арзанде карда, тавре ҳуд иброз медоранд, бо қӯмаки Шерхон Ватанов ва Аҳмад Ализода девони ашъори Мирзо Қадамро ба алифбои имрӯза баргардонид ва бо теъдоди 500 нусха рӯйи чоп оварда, пешкаши аҳли илму адаб ва ҳаводорони адабиёти оламшумули тоҷик гардонид.

Мирзо Қадам дар қатори Мӯҷтимӯӣ, Муҳлис ва Мисраъ аз ҷумлаи он шоирони ҳамдавронаш мебошад, ки соҳибевон буданд. Вале, сермаҳсулии Мирзо Қадамро он ҷи далолат медиҳад, ки ба гайр аз девони ашъор доштан китоби насрин «Қасас-ул-анбиё»-ро, ки таърихи ҳаёти пайғамбаронро аз давраи қадим то пайдоиши пайғамбари ислом Муҳаммад (с) дар бар мегирад, ба риштai назм қашидааст. Ҳушбахтона, аз «Қасас-ул-анбиё»-и манзуми Мирзо Қадам се нусха ба мо омада расидааст, ки яке аз онҳо нусҳаи асл буда, дар дasti писари шоир Вали будааст. Алҳол ин нусҳаи нодир ва пурарзиш дар дasti писари Вали Муслим маҳфуз буда, бо вучуди пурра дастрас нашудан, ҳаҷман ҳеле қалон аст ва тақрибан ҷаҳор ҳазор байтро дар бар гирифтааст.

Шоир ҳангоми ба назм даровардани «Қасас-ул-анбиё»-и мансур, ки борҳо нашр шудааст, ҳамчун як шаҳси бомаърифат ва рӯзгордида бисёр ақидаҳои тарбиявӣ-аҳлоқиҳо дар ҳусуси тарғиби некиҷо накӯкорӣ, ростӣ, адлу инсоғӣ ва раъиятпарастию инсондӯстӣ, мазаммати бадиҷо муноғиқӣ, зарари шаробу бадмасӣ, зулму золимӣ, савобияти бахшиши гуноҳ ва амсоли инҳоро ба қиссаю ривоятҳо ворид соҳтааст.

Ин асари нодир бо кӯшишу заҳматҳои беандозаи устодони Донишгоҳи давлатии Қўргонтеппа ба номи Носири Ҳусрав профессор Искандар Икромов ва саромӯзгори кафедраи забони тоҷикӣ Шерхон Ватанов аз нусҳаи асл ба ҳатти сириллик соли 2010 бо теъдоди 500 нусха тартиқи КВД табъу нашри «Кишоварз» ба табъ расида, пешкаши муҳлисони назми классики форсӯи тоҷик гардид.

Тавре ишора шуд, Мирзо Қадам ҳамагӣ 65 сол умр дида, дар соли 1935 бар асари беморӣ аз олам даргузаштааст. Маднабӣ, писари қалони шодравон Абдулҳамид (1910-1987) дар сӯҳбат бо муҳаққиқи ҳаёту эҷодиёти шоир И. Икромов гувоҳӣ додааст, ки қабри бобояш дар қисмати чапи дехай Аҳмади Пойен, дар ҷойи ҳушманзаре воқеъ гардидааст. Ҳамсари шоир Тоифамо соли 1952 вафот кардааст.

АДАБИЁТ

1. Богорад Ю.И. Рогские говоры таджикского языка. АКД / Ю.И. Богорад. - Л., 1953. - С.6.
2. Раҳмонов Э.Ш. Тоҷикон дар оинаи таъриҳ. Китоби якум (аз Ориён то Сомониён) / Э.Ш. Раҳмонов. - Лондон, 1999. - С.40.
3. Икромов Искандар. Шоирони Роги оҳирҳои асри XIX ва ибтидои асри XX тоҷик. Бахши аввал / Искандар Икромов. - Душанбе, 2008. - С.17.
4. Ганҷҳои нуҳуфта / мураттиб Искандар Икромов. - Душанбе: Кишоварз, 2006. - 105 с.
5. Ҳамон ҷо: - С.29.
6. Ҳамон ҷо: - С.34.
7. Абивов А. Доираи адабии Бухорои шарқӣ (асри 19 ва ибтидои 20) / А. Абивов. - Душанбе: Дониш, 1984.
8. Абивов А. Ганҷи парешон / А. Абивов. - Душанбе: Ирфон, 1984. - 239 с.
9. Адабиёти тоҷик дар нимаи дуюми асри 18 ва аввали асри 19, қисми дуюм / зери таҳрири Расул Ҳодизода. - Душанбе: Дониш, 1989.
10. Ганҷи парешон / тадқиқоти А.Ҳабибов. - Душанбе: Ирфон, 1984.
11. Қасас-ул-анбиё (mansur). - Душанбе: Ориёно, 1991. - 400 с.

12. Девони Мирзо Қадам / мураттиб Искандар Икромов. - Душанбе: Кишоварз, 2009. - 184 с.
13. Мероси адабии шоирони Роғи охирҳои асри 20 / мураттиб: Икромов Искандар. - Душанбе: Кишоварз, 2010. - 336 с.

БИОГРАФИЯ ПОЭТА МИРЗО ҚАДАМА

Статья посвящена краткой биографии представителя литературного круга области Рога Мирзо Қадам, чья жизнь и творческая работа все еще достаточно не изучены.

Ключевые слова: жизнь, жестокость, школа-медресе, исследование, создание, судьба, выбранная, Диван (обзор стихов), родина, семья, тема

BIOGRAPHY OF POET MIRZO KADAM

The article is devoted to the Curriculum Vitae of the representative of Rogh Region's Literature circle Mirzo Kadam, whose life and creative work is not still learned enough.

Key words: life, cruelty, madrasa, study, Creation, destiny, chosen, devon (the digest of poems), motherland, family, theme.

Сведения об авторе: Г.Мирзорахматова - ассистентка кафедры методика обучения таджикского языка и литературы Кулябского государственного университета им.А. Рудаки

МЕРОСИ ГАРОНБАҲОИ АДАБИИ СӮҲРАВАРДӢ

М. Исмоилова

Донишкадаи иқтисод ва савдои ДДТТ дар шаҳри Ҳӯҷанд

Аз Шаҳобуддини Сӯҳравардӣ төъдоде аз осори ирфонӣ ва фалсафӣ ба ёдгор мондааст, ки дар онҳо муҳимтарин масоили ирфонӣ, хосса аркон ва ақволу афкори ҳикмати ишроқ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Ҳарчанд ки на ҳамаи ин осор то замони мо расидаанд ва аз бархеи онҳо танҳо дар феҳрастҳо ном бурда шудааст, аммо ҳамин ишороти асомии кутуб таъқид бар он мекунад, ки новобаста аз фосилаи кӯтоҳи умр Шаҳобуддини Сӯҳравардӣ ба оғаридани мероси гаронбаҳои ирфонӣ ва фалсафӣ муваффақ гардидааст, ки номи ўро дар саҳифаҳои абадият рақам задаанд. Бештари осори Сӯҳравардӣ фарогири он ақоиде ҳастанд, ки дар давоми зиндагонии худ баён дошт ва мавриди тардиду гумонҳои ашҳос дар мавриди пайванд ба ақоиди мазоҳиби тоисломӣ қарор гирифта, мунтаҳо қушта шуд. Аммо, вучуди ин осор ҷеҳраи Сӯҳравардиро на танҳо ҳамчун ориф, балки як нависандай соҳибноме муаррифӣ мекунанд, ки дар густариши насрни ирфонӣ ва фалсафӣ бо забонҳои форсӣ ва арабӣ нақши муассир гузаштааст. Шуморай куллии осори вай дар феҳристҳо 50 агад зикр шудааст. Нигоштаҳои Шаҳобиддини Сӯҳравардиро аз лиҳози мазмуну мухтаво ва вижагиҳои дигар метавон ба панҷ баҳш қисмат намуд:

1. Осори таълимӣ ва назарӣ, ки ба ин гурӯҳ ҷаҳор китоби ў шомил ҳастанд. Ин ҷаҳор китоб асосан ба забони арабӣ нигошта шуда, иборатанд аз: «Талвехот», «Муқовимат», «Мутореҳот» ва «Ҳикмати ишроқ». Дар ин осор асосан афкори фалсафии Сӯҳравардӣ шарҳу тавзех ёфтааст. Нахуст он ақоиде чой доранд, ки вай дар шарҳи фалсафаи машшоъ нигошта буд. Ҳамчунин дар се асари аввалий маҷмӯи тағироте низ чой доранд, ки ба фалсафаи Арасту ворид намудааст. Дар китоби «Ҳикмати ишроқ», ки маъруфтарин асари Сӯҳравардӣ ба шумор меравад, асосан шарҳу тавзехи ҳикмати Ишроқ ва таълимоти мактаби ишроқия чой доранд, ки худи Сӯҳравардӣ бунёдгузори ин мактаби ирфонӣ ба шумор меояд.

2. Рисолаҳои кӯтоҳе ба забонҳои форсӣ ва арабӣ, ки дар онҳо маводи чор китоби қаблан мазкуршуда ба сурати муҳтасар ва забони содаву равон тавзех шудаанд. Расоили мазкур инҳоянд: «Ҳаёкил-ун-нур», «ал-Алвоҳ ул- маъодия», ки ба Имомуддин эҳдо шудааст. Ин ду рисола ҳам ба забони арабӣ ва ҳам ба форсӣ навишта шудаанд. Рисолаҳои дигари мансуб ба ин гурӯҳ «Партавнома», «Фи эътиқод ул-хукамо», «ал-Ламаҳот», «Яздоншиноҳт», «Бўстон-ул-қулуб» мебошанд. Дар мавриди ду рисолаи охир тардид чой дорад, аксари муҳаққиқон онҳоро ба Айнулқуззоти Ҳамадонӣ ва Сайд Шарифи Ҷурҷонӣ мансуб медонанд. Адабиётшиноси тоҷик Носирҷон Салимов ҳам онро ба Айнулқуззот тааллук медиҳад, аммо муҳаққиқи рӯзгору осори Сӯҳравардӣ Абдурафеи Ҳақиқат бо такя ба манобеи муҳим таҳмин мезанд, ки эҳтимоли бештар он аст, ки аз худи Сӯҳравардӣ бошад. Аммо дар феҳристе, ки Шаҳрӯзӣ ва Ҳилмут Риттер осори Сӯҳравардиро зикр кардаанд, рисолаи «Бўстон-ул-қулуб» зери рақами 10 омадааст, valee зикри «Яздоншиноҳт» ба назар намерасад. Пас, ба эҳтимоли қавӣ ва бо такя ба ин иттилоот метавон аз ин назар истиқбол намуд, ки ин рисола ба Сӯҳравардӣ тааллук надошта, балки ба Айнулқуззот мансуб аст. Чун Шаҳрӯзӣ аз шогирдони худи

Сұхраварді аст, ки ин иттолоотро бо такя ба замони зиндагонии вай мазкур сохтааст.

3. Ҳикоёте рамзій ва асгорй, ки онҳоро достонхое низ шуморидаанд, ки дар онҳо аз сафари нафас дар маротиби вұчуд ва расидан ба растагорй ва ишроқ сухан рафтааст. Тамомии расоили шомил ба ин гурӯх ба забони форсій ба қалам омадаанд ва бәззеро худи Сұхраварді дар айёми зиндагониаш ба арабій низ тарчума кардааст. Ин осорро метавон чүнин зикр намуд:

«Ақли сурх», «Овози пари Җабраил», «ал- Фурбат ул- гарбия», «Лугати мұрон», «Рисолай фи ҳолат ит-туғулиятій», «Рұзе бо ҹамоати сұфиён», «Рисола фї меъроچ», «Сафири симурғ».

4. Тахриру тарчума ва шарху тафсирхое, ки Сұхраварді ба кутуби фалсафии қадимтар, китоби муқаддаси Қуръон ва ақодиси паёмбар навишкааст. Ба ин гурӯх осори зайл шомиланд:

«Тарчумаи форси «Рисолат-ат-тайр»-и Абұалій ибни Сино

«Шархе бар «Ишорот»-и Сино»

«Рисолай фи ишқ», ки бар асоси рисолай «Фи Ишқ»-и Абұалій ибни Сино навишка шудааст.

«Тафсирхое бар чанд оят аз Қуръони Мачид ва ақодиси паёмбар».

5. Дуоҳо ва муночотномаҳое ба забони арабій, ки Сұхраварді онҳоро «ал-Воридот ват-тақдисот» номидааст.

Ҳамин гуна, аз ин матолиб равшан мегардад, ки осори фаровоне аз Сұхраварді дар ду забон бокій мондааст, ки бештар масоили фалсафій ва ирфоній дар онҳо тақассум шудаанд. Ҳарчанд осори Сұхравардиро 50 адад зикр намудаанд, аммо Шаҳрўзӣ шогирди худи шайхи Ишроқ дар феҳристе, ки дар китобаш овардааст, 44 адад аз ин кутубро бо шархи мұхтасар зикр намудааст, ки Ҳилмут Риттер бо афзудани се китоби дигар онро ба 47 расонидааст. Бөтакя ба ин ки Шаҳрўзӣ баҳше аз ин ашъори мутаффарриқаи арабій, қасоид, номаҳо ва сұханони манзуму мансури Сұхравардиро аз феҳристи худ берун донистааст, метавон ба ин назар расид, ки шояд дар ҳақиқат төйдөди осори Сұхраварді ҳамон ба панҷоҳ бирасад. Агар ки Шаҳрўзӣ дар феҳристи худ 44 ададро зикр карда, Риттер бар асоси ҳамин нигоштаҳо берун аз феҳристи Шаҳрўзӣ ба он се китоби дигар афзудааст ва бо тақя ба ҳамин равиши кори Риттер метавонем мо ҳам биафзоем, ки шояд осори ба феҳристи куллии мероси Сұхраварді шомил нагардида, бо ҳам мавчұд бошад.

Ҳамин гуна, бар асоси феҳристхой мазкур, ки ба замони зиндагонии Сұхраварді пайванд мегиранд, феҳристи мукаммали осори Сұхравардиро бо тартиб ва шархи зайл метавон овард:

1. «ал- Машореъ-вал-муторехон», дар мантиқ, табииёт, илоҳиёт.

2. «ал-Талвехот».

3. «Ҳикмат-ул-ишроқ». Дар ду баҳш навишка шудааст. Қисмати аввал дар се мақола рочеъ ба мантиқ, баҳши дувум дар илоҳиёт дар мақола. Тавре мазкур шуд, ин китоб мұхимтарин таълифи Сұхраварді мебошад ва мазҳабу масолики фалсафии ўро ба хубй равшан менамояд. Китоби номбұрда тавассути донишманди маъруфи әронй Доктор Саид Ҷаъфари Саҷҷодий ба забони форсій тарчума шуда, бори аввал соли 1355 тавассути интишороти Донишгоҳи Техрон ба дасти чоп расид.

4. «ал-Ламаҳот», китоби мұхтасарест, ки рочеъ ба се фан аз ҳикмат: табииёт, илоҳиёт ва мантиқ баҳс мекунад. Ҷанбаҳои илмій дар насри ин китоб қавій буда, бештар онро ба намунаи осори мансури насри фалсафій шомил месозад.

5. «ал-Алвоҳ-ул-маъод». Рисолае аст, ки дар бораи донишҳои ҳикмат ва истилоҳоти фалсафаи баҳс мекунад.

6. «ал-Ҳаёкил-ун-нурға ё Ҳаёкил-ун-нур». Китоби мазкур фарогири андешаву афкор ва назарияҳои фалсафій маҳсуб меёбад, ки дар меҳвари онҳо таълимоти маслаки ишроқӣ қарор доранд. Нахустин бор китобро Шаҳобуддини Сұхраварді ба забони арабій ба қалам оварда, пасон худаш ба забони форсій ин китобро тарчума намуд.

7. «ал- Муқовимат». Рисолай мұхтасаре мебошад, ки Шаҳобуддини Сұхраварді онро Мулхақоте бар китоби дигаре аз худ «ат-Талвехот» номгузорй кардааст.

8. «ар-Рамз ул-мумй» (рамзи мумй) Унвони ин китоб танҳо дар феҳристи Шаҳрўзӣ омадааст ва дар пажұхишоти баъдии марбут ба Сұхраварді номе аз китоби мазкур бурда нашудааст. Маълум мешавад, ки мукаммалан матни ин китоб то замони мо нарасидааст ва аз мавчұдияти чүнин китоб ва тааллукі он ба Шаҳобуддини Сұхраварді, танҳо аз рўйи ҳамин феҳристи шогирди вай-Шаҳрўзӣ иттилоъ ба даст метавон овард.

9. «ал- Мабдаъ в-ал-маъод». Ин китоб бо забони форсӣ навишта шудааст ва дар мавриди он низ танҳо аз феҳристи Шаҳрӯзӣ маълумот ба даст овардан мумкин аст. Равшан мешавад, ки матнē аз ин асар низ дастрас намебошад.

10. «Бўстон-ул-қулуб». Ин китоб ба сурати муҳтасар дар мавриди ҳикмат ба қалам омада, Шаҳобуддини Сўхравардӣ онро барои гурӯҳе аз пайравон ва ёрони тобеъи мактаби худ ба забони форсӣ ҳангоми сукунаташ дар Исфаҳон ба қалам овардааст.

11. «Туроқ-ул-анвор». Китоби мазкур низ асосан дар феҳристи Шаҳрӯзӣ мазкур аст, аммо дар феҳристи Ҳилмут Риттер ба ин китоб ишорат нарафтааст. Маълум мегардад, ки ин асар ҳам то замони мо нарасидааст ва ба шумори осори мағқуди Шаҳобуддини Сўхравардӣ шомил аст.

12. «ат-Танқеҳот фи усул». Китоби номбурда ҳам, асосан дар феҳристи Шаҳрӯзӣ омадааст, vale Ҳилмут Риттер низ аз ин асар ёд накардааст ва ин китоб ҳам то замони мо комилан нарасидааст.

13. «Калимат-ут-тасаввуф». Шаҳрӯзӣ дар феҳристи хеш китоби мазкури Сўхравардибо ҳамин ном овардааст, аммо Ҳилмут Риттер аз он бо номи «Мақомот ул-сӯфия» ёд меқунад. Аз осори муътабари Шайхи Ишроқ дар баёни афкори ирфонӣ маҳсуб мешавад.

14. «ал-Бориқот-ул-илоҳият». Дар феҳристи Шаҳрӯзӣ ҳамчун асари Сўхравардӣ ёд шудааст, аммо дар кутуби баъдӣ хабаре аз он мавҷуд набошад ва Риттер ҳам аз бурдани номи китоб иҷтинон варзидааст.

15. «кан-Нафаҳот-ус-самовия». Ин китоб ҳам дар феҳристи Шаҳрӯзӣ чой дорад, аммо Ҳилмут Риттер дар феҳристи хеш аз ин китоб зикр накардааст ва маълум мешавад, ки осоре аз ин рисолай Сўхравардӣ чуз номи он то замони мо нарасидааст.

16. «Лавомеъ-ул-анвор».

17. «ар-Рақам-ул-қудсӣ».

18. «Иътиқод ул-хукамо».

19. «Китоб-ус-сабр». Исми ҳар чаҳоре аз ин кутуби мазкур дар феҳристи Шаҳрӯзӣ омадааст, аммо дар феҳристҳои минбаъда дида намешаванд.

20. «Рисолат-ул-ишқ». Дар феҳристи Шаҳрӯзӣ номи китоби мазкур ба ҳамин шакл омадааст, аммо Ҳилмут Риттер онро бо номи «Мунис ул-ушшоқ» ёд кардааст, ки ба забони форсӣ таълиф шудааст. Дар кутуби баъдӣ ҳам бо ҳамин ном маъруфиёт дорад ва ҳатто шарҳое ҳам ки бар ин китоб навишта шудаанд, ҳам асаре бо номи «Мунис-ул-ушшоқ»-и Сўхравардӣ нигошта шудаанд.

21. «Рисола дар ҳолати туфулият». Аз расоили форсии Сўхравардӣ мебошад, ки Шаҳрӯзӣ аз он ёд кардааст ва аммо дар феҳристи Ҳилмут Риттер аз ин китоб ном бурда нашудааст.

22. «Рисолат-ул-меъроҷ». Ин рисола ҳам ба забони форсӣ ба қалам омадааст ва асосан дар феҳристи Шаҳрӯзӣ зикр шудааст.

23. «Рисолай рӯзе бо ҷамоати сӯфиён». Яке аз расоили форсии Сўхравардӣ буда, асосан Шаҳрӯзӣ исми онро ном бурдааст. Дар Риттер аз ин китоб ёд нашудааст.

24. «Рисолай ақл». Ба забони форсӣ ба қалам омадааст ва аз рӯйи феҳристи Шаҳрӯзӣ мавҷудияти чунин китобе ба қалами Сўхравардӣ событ мешавад.

25. Шарҳи рисолай «Овози пари Ҷабраил» Рисолае ба забони форсӣ мебошад, ки намунаҳое аз он то замони мо расидааст.

26. «Рисолай партавнома». Ба забони форсӣ дар боби ҳикмат навишта шудааст. Дар ин рисолай муҳтасар Шаҳобуддини Сўхравардӣ шарҳу тавзехи бархе аз истилоҳоти фалсафиро чой додааст, ки ин машруҳот ба қалами худи вай тааллук доранд.

27. Рисолай «Луғати мурон». Фарогири маҷмӯаи достонҳои рамзӣ мебошад, ки Сўхравардӣ ба забони форсӣ нигошта, дар он масоили ирфонӣ ва фалсафӣ баррасӣ шудаанд.

28. Рисолай «Фурбат-ул-ғарibiyat». Дар феҳристи Шаҳрӯзӣ рисолай мазкур ба ҳамин ном омадааст, аммо Ҳилмут Риттер андаке дигартар ба сурати ал-Фурбат ул-ғарibiyat овардааст. Рисола фарогири достоне мебошад, ки бо забони арабӣ, бо забони рамзу роз ба қалам омада, сарчашмаи таълифи он рисолай «Ҳай ибни Яқзон»-и Абӯалий ибни Сино маҳсуб меёбад. Ба ҳамин хотир аст, ки шевайи нигориши ҳар ду асар ба ҳамдигар шабоҳат пайдо кардаанд.

29. «Рисолай сафири мурғон», ки бо забони форсӣ ба қалам омадааст.

30. «Рисолат-ат-тайр». Дар феҳристи Шаҳрӯзӣ номи ин асари Сўхравардӣ ба ҳамин шакл омадааст, аммо Ҳилмут Риттер шояд бо такя ба муҳтаво ва мазмуни китоб онро «Тарҷумаи рисолат ат-тайр»-и Абуалий ибни Сино зикр намудааст. Аз ин

иттилоъ равшан мегардад, ки ин рисола тарчумаи форсии Рисолат ат-тайри ибни Сино будааст, ки ин корро Сұхраварді шахсан ба анчом расонидааст.

31. Рисолай «Тафсири оёт мин китобуллоҳ ва хабари ан Расууллоҳ». Ин рисоларо Шахрүзій ёдовар шудааст ва аммо дар феҳристи Ҳилмут Риттер аз он номе нест.

32. «Ат-тасбеҳот ва даъавот ул-кавокиб». Дар феҳристи Шахрүзій зикри китоб рафтааст.

33. «Адъияти мутафарриқа». Аз рўйи феҳристи Шахрүзій мавҷудияти ин асар мушаххас мешавад.

34. «ад-Даъват-уш-шамсият». Дар феҳристи Шахрүзій номи ин китоб омадааст.

35. «Асрор-ул-ваҳҳоб». Ҳарчанд ин китобро Шахрүзій дар феҳристи хеш овардааст, аммо ба мансубияти куллии вай ба қалами Шаҳобуддини Сұхраварді тардид дорад. Ӯ таъкид кардааст, ки дурусттар он аст, ки ин китоб аз ӯ набошад.

36. «ал-Воридот-ул-батҳирот ул-кавокиб ва тасбеҳотуҳо». Ин китоб танҳо дар феҳристи Шахрүзій зикр ёфтааст.

37. «Мукотибот ил ал-мулук ва л-машоих». Ин китобро низ Шахрүзій ном бурдааст.

38. «Китоб фил симиниё». Ҳарчанд ки Шахрүзій ин китобро ном бурдааст, аммо ба Сұхраварді мансуб будани онро зери тардид гузаштааст. Ба ин хотир, ин китоб ба гурӯҳи кутубе шомил аст, ки ба Шаҳобуддини Сұхраварді мансуб дониста шудаанд.

39. «ал-Альоҳ». Аз сабаби он ки китоби мазкур ҳам ба забони арабӣ ва ҳам форсӣ ба қалам омадааст, Шахрүзій дар феҳристи хеш онро ду маротиба ном бурдааст, аввал зери рақами 5 нусхай арабии он ва баъдан дар шумораи 39, ки ин ҷо тавзех ба он дода шуд. Тахмин меравад, ки нахуст ба яке аз забонҳо онро Сұхраварді нигошта, баъдан онро тарҷума намудааст, аммо мушаххас наметавон кард, ки онро аввал бо қадом забон навиштааст.

40. «Тасбеҳот-ул-уқул ва-н-нуғус ва л- аносир». Номи китоби мазкур ҳам танҳо дар китоби Шахрүзій омадааст.

41. «ал-Ҳаёқил». Шахрүзій дар феҳристи худ номи ин китобро як маротиба бо номе, ки қаблан ба сурати «Ҳаёқил уннур» рафтааст, оварда, пасон тазаккур додааст, ки ин асар ба забони арабӣ аст. Баъдан бошад бори дигар бо номи мавриди назар овардааст ва таъкид доштааст, ки ба забони форсӣ мебошад. Пас, аз ин ҷо равшан мешавад, ки китоби нахуст зикршуда бо забони арабӣ навишта шуда, нусхай дувуми он сурати форсии рисолай Сұхраварді мебошад.

42. «Шарҳ ул-иҷорот». Ба забони форсӣ навишта шудааст. Номи китоб танҳо дар феҳристи Шахрүзій омадааст. Маълум аст, ки он ба шарҳу тавзехоте аз китоби Иҷороти Абӯалий ибни Сино баҳшида шудааст.

43. «Қашф-ул-ғатоъ ул-иҳфон ӯс-сафо». Ин китоб дар феҳристи Ҳилмут Риттер омадааст, аммо дар феҳристи Шахрүзій аз он зикр нашудааст.

44. «ал-Қаламот ӯз- завқият ва-н-нукот уш-шавқия» ё «Рисолат ул-иброҳ». Мансубияти ин китоб ба Сұхраварді танҳо тавассути Риттер муқаррар гардидааст.

45. Рисола. Дар феҳристи Риттер ба ҳамин шакл омадааст, аммо маълум мешавад, ки унвон надорад. Риттер дар тавзехи ин рисола нигоштааст, ки мавзӯоте, ки дар ин рисола аз онҳо баҳс шуда иборатанд аз :чисм, ҳаракат, рубубияти илоҳӣ, маод, ваҳӣ ва илҳом.

46. Мухтасари қӯчаке дар ҳикмат. Шахрүзій китоби мазкурро дар феҳристи худ наовардааст, аммо Ҳилмут Риттер дар феҳристи худ овардааст, ки Сұхраварді ин рисоларо аз фунуни сегонаи ҳикмат, яъне мантиқ, табииёт ва илоҳиёт ба вучуд овардааст.

47. Ҳам Шахрүзій ва ҳам Ҳилмут Риттер теъдоде аз манзумаҳои қӯтоҳу баландро дар забони арабӣ аз Сұхраварді зикр намуданд, ки онҳо дар мавзӯоти фалсафӣ, ахлоқӣ ва ирфонӣ ба қалам омаданд. Аммо Шахрүзій дар канори ин баҳс собит кардааст, ки аз Сұхраварді ашъоре ба форсӣ ҳам бοқӣ мондааст. Муаллифи тазкираи маъруфи «Риёз-ул-орифин» Ризоқулихони Ҳидоят ин рубоиро, ки ба қалами Сұхраварді нисбат дода мешавад, дар тазкираи худ аз номи вай нақл кардааст:

Ҳон, то сари риштаи хирад гум нақунӣ,
Худро зи барои неку бад гум нақунӣ.
Рахрав туиву роҳ туй манзил ту,
Хушдор, ки роҳро ба худ гум нақунӣ.

Дар расоили форсии Сұхраварді ҳам гоҳе ба ҳар муносибат ашъореро нақл кардааст, ки аз рўйи муҳтаво ва таъкидоти шоир метавон муқаррар намуд, ки онҳо ба худи ӯ тааллук доранд ва ҳамин далоил кофӣ аст, бигўем, ки Сұхраварді на танҳо

дар насли ирфонӣ, балки дар сурдани ашъори тасаввуфӣ ҳам дар форсӣ ва ҳам дар арабӣ мумтоз будааст.

Ҳамин тавр, мушаххас мегардад, ки сарчашмаи асосии муқаррар намудани тэйдод ва мансубияти куллии осори арабӣ ва форсии Шаҳобуддини Сӯҳравардӣ феҳристи шогирди вай Шаҳрӯзӣ будааст. Аммо ин ки чаро Ҳилмут Риттер тэйдоде аз осори мазқури ин феҳристро дар ҷараёни муқаррар наовардааст, вобаста ба он аст, ки агарҷӣ ба мавҷудияти ҷунин осор дар замони худи Сӯҳравардӣ ишороте ҳаст, вале бо мурури айём бахше аз ин кутуб аз миён рафтаанд ва дар даст набудани матни комили осор Ҳилмут Риттер ва дигар пажӯхишгаронро ба натиҷае расонидааст, ки дар бораи мавқуд будани ҷунин осор сухан кунанд ё ҳатто аз онҳо ёд нақунанд. Ба ҳар оин, аҳамият ва арзиши феҳристи Шаҳрӯзӣ дар шинохти мероси Сӯҳравардӣ арзиш ва аҳамияти муҳимморо соҳиб аст, зеро тавассути ин феҳрист роҷеъ ба тэйдоди куллияни осори вай маълумот ба даст ҳоҳем овард. Аз сӯйи дигар, бо истифода аз ин феҳрист метавонем маводеро ҳам соҳиб шавем, ки дар он роҷеъ осори мавқуди Сӯҳравардӣ сухан рафта, ин маълумот барои такмили мероси комили нависанда кӯмак мерасонад.

Аз муҳимтарин вижагии осори Сӯҳравардӣ метавон онро зикр намуд, ки вай бештари расоили ҳудро дар тарҷума, тафсир ва истиқбол аз кутубу расоили Абӯалӣ ибни Сино навиштааст ин шевай кори ў бозгӯ аз он ҳам мебошад, ки Сӯҳравардӣ на танҳо дар андеша, балки дар сабки таълифи осори насрӣ ҳам пайрави Абӯалӣ ибни Сино буд ва бо ин роҳ дар тарғибу тавзехи осори Абӯалӣ ибни Сино хизмати бузурге ба сомон расонидааст. Аз ин рӯ, ў ҳамчун нависанда намояндаи насли фалсафӣ ва ҳам ирфонӣ мебошад, ки дар нигоштаҳояш масоили ҳикмат, фалсафа, ирфон дар зевари рамзу роз шарҳу тавсиф шудаанд. Бо назардошти ҳамин маҳсусияти услуби нигориши Сӯҳравардӣ, адабиетшиносӣ тоҷик Носирҷон Салимов бештари осори мансури Сӯҳравардиро дар бахши насли фалсафӣ мавриди барраси қарор додааст.

Дар маҷмӯъ, бо натиҷагирӣ аз баррасии кули осори Шаҳобуддини Сӯҳравардӣ муқаррар мегардад, ки агарҷӣ маъруфттарин китоби ў «Ҳикмати ишрок» дар тафсири фалсафии мактаби ишрок ба қалам омадааст, аммо вай соҳиби кутуб ва расоиле дар фалсафа ва ирфон аст, ки аксарият дар таърихи насли ирфонӣ ва фалсафӣ аз ҷойгоҳи муҳим барҳурдор ҳастанд.

Маҷмӯаи осори форсии ў дар Текрон ҷоп шудааст, ки дар ин китоб 13 рисола ҷамъ оварда шудааст, ки аз байни онҳо «Бӯстон-ул-қулуబ» («Равзат-ул-қулуబ») ва «Яздоншиноҳт», бидуни ҳеч шакку тардид, мансуб ба Шаҳобуддини Сӯҳравардӣ дониста шудаанд. Қисме аз ин расоил мавзӯъ ва гузориши достонӣ доранд, яъне ҳомили сужет ва воқеъоти пайвастаи муттасил мебошанд. Лекин сухани Сӯҳравардӣ ҷунон зебо, нағис, саршори завқ ва андешаҳои амиқ аст, ки ҳатто ашҳоси дур аз мабоҳиси фалсафӣ низ онро бо рағбати тамом мутолиа мекунанд. Андешаи гӯянда бо равонию соддагии ҳайратангезе имтиёз мекунад ва фикри ҷӯяндаву пешрави ў ҳонандаро бо ҳуд ба сайди маъниҳои фалсафӣ ҳидоят менамояд. Шерозаи ин андешаҳои бикр гоҳ-гоҳе бо абёти бағоят нағис музайян гардидааст. Чунончи:

Солҳо бояд, ки то як санги асле з-офтоб,

Лаъл гардад дар Бадаҳшон ё ақиқ андар Яман (291).

Мураттиби маҷмӯаи осори форсии Шайхи ишрок дастаи дувуми расоили ин маҷмӯаро «ирфонӣ» ҳондааст. Қобили тазаккур аст, ки дар осори ирфонии Сӯҳравардӣ низ асари тафаккури фалсафai ишрокия ва партави афкори ин мактаби бузурги фалсафӣ мақоми шоиста дорад. Аз ин нигоҳ, оmezishi ҷанбаҳои ирфонию фалсафӣ дар афкори ин ҳаким ва файласуфи тавоно ба вуқӯъ пайвастааст, ки аз тозакориҳои фикриву зеҳни ў дар баёни матолиби фалсафию ирfonӣ дар насли форсӣ шаҳодат медиҳад. Ба таъбири дигар, Сӯҳравардӣ бо имтизоҷи тафаккури фалсафию ирfonӣ муваффақ шуд, ки намунаи осори мансури фалсафию ирfoniro бо сабку салиқаи хосса ба вуҷуд оварад. Дар осори мансури Шаҳобуддини Сӯҳравардӣ, бо вуҷуди зоҳири адабӣ ва ё ирfonӣ, асли матлаб фалсафai ишрок мебошад. Тааллукоти осори мазкур ба фалсафai ирfonӣ ё дугонагии як асли онҳо аз пайвастагӣ ва умумияти ирfonӣ фалсафai ишрокия ё ҳикмат үл-машриқин бармеояд. Пайравони ин маслак дар даъвии маърифат ва расидан ба асли ҳақиқат бидуни васоили таақкулӣ ва мағоҳими бурҳонӣ муттағиқ мебошанд.

Рисолаҳои мансуб ба бахши ирfonии Сӯҳравардӣ аз «Рисолат-ут-тайр», «Овози пари Ҷабраил», «Ақли сурҳ», «Рӯзе бо ҷамоати сӯфиён», «Фи ҳолат ут-туғулият», «Фи ҳақиқат үл-ишқ» ё «Мунис-ул-ушшоқ», «Лугати мӯрон» ва «Сафари Симурғ» фароҳам омадаанд. Бо номи баъзе аз ин расоил ва нақшиҳои тасвирий аз асарҳои Ибни Сино ва дигарон шинос ҳастем, ба монанди рисолаи тайр, тасвири Ҷабраил, рисолаи ишқ, тасвири Симурғ, ки аз таълифоти Ибни Сино, Аҳмади Фаззолӣ ва дигарон

сарчашма гирифтаанд. Бинобар ин, Сұхраварди на фақат аз пайравони ҳикмати машшоияни Ибни Сино, балки ҳакиме бояд шинохт, ки равиши насли фалсафии тамсилиро такомул бахшид. Асарҳои мансури Ибни Сино ва Шаҳобуддини Сұхраварді падидай нодир адабиёти форсӣ ва ба нахве адабиёти ҷаҳонӣ маҳсуб меёбанд. Омӯзиш ва таҳқики чудогонаи ин навъи насли фалсафӣ амре воҷиб ва зарур мебошад.

АДАБИЁТ

1. Абдурафеи Ҳақиқат. Сұхраварді шаҳиди фарҳанги миллӣ / Абдурафеи Ҳақиқат. - Техрон, интишороти Кумиши, 1378.
2. Аҳмад Тамимдарӣ. История персидской литературы / Тамимдарӣ Аҳмад. - Санкт-Петербург, 2007.
3. Мачмӯаи мусаннифоти форсии Шаҳобуддини Сұхраварді. Дар се ҷилд / тасъех ва таҳияи Сайд Ҳусайн Наср. - Техрон, 1378. - С.244.
4. Сайд Ҳусайн Наср. Шаҳобуддин Сұхравардии мактӯл / Сайд Ҳусайн Наср; Муҳаммади Шариф. Таърихи фалсафа дар ислом / Муҳаммади Шариф. - Техрон, 1374. - С.373.
5. Сұхраварді Шаҳобуддин. Қиссаҳои Шайхи Ишроқ. Вироиши Ҷаъфар Муддариши Содиқӣ / Шаҳобуддин Сұхраварді. - Техрон: нашри Марказ, 1375. - С.110.
6. Сұхраварді Шаҳобуддин. Ақли сурҳ / Шаҳобуддин Сұхраварді; ба қўшиши Ҳусайн Муғид аз рӯйи нусҳаи Муҳаммади Ҷоҷармӣ. - Техрон, 1384.
7. Ян Ричанд Неттон. Бунёди навафлотуни фалсафаи ишроқи Сұхраварді. Фалсафа дар мақоми тасаввуғ / Ян Ричанд Неттон. - Техрон, нашри Марказ, 1384. - С.427.

ЛИТЕРАТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ ШАХАБУДДИНА СУХРАВАРДИ

Статья посвящена исследованию литературного наследия известного представителя персидско-таджикской литературы Шахабуддина Сухраварди и анализу его трактатов.

Ключевые слова: Сухраварди, символ, сюжет, разум, сказание, мистика, мистический, воззрение, литература, суфий.

LITERARY HERITAGE OF SHAHABUDDIN SUHRAVARDI

The article is an exploration of literary heritage belonging to Shahabuddin Suhrawardi, the well-known representative of the Persian-Tajik Sufiy literature and expounded by him in his treatises.

Key words: Suhravardi, symbol, plot, intellect, tale, outlook, literature, literary, Heritage, sufiy

Сведения об авторе: *М.О. Исмоилова*-ассистент кафедры иностранных языков Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции

АФКОРИ ТАРАҚҚИПАРВАРОНА ДАР «ШАБЕ ДАР ЛОНДОН»-И С. ЗОҲИР

Ч.Ш. Холов

Донишкадаи давлатии омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент

Яке аз асарҳои Саҷҷод Зоҳир, ки то ҳол, ба фикри мо, мавриди таваҷҷуҳи хосса ва таҳлили ҷиддӣ қарор нағирифтааст, романи «Шабе дар Лондон» мебошад. «Шабе дар Лондон» аз нахустроманҳоест, ки бевосита дар зери таъсири ҷараёни тараққипарвар таълиф гаштааст. Дар ин роман С. Зоҳир меъёри фикрронӣ ва фаҳмиш, қашмакашҳои зоҳирӣ ва ботинии донишҷӯёни ҳиндиро тасвир намудааст. Қобили зикр аст, ки роман мазкур ба насли нави романигорон, аз чумла, К. Чандар, А. Азиз, И. Чигатой, Қ. Ҳайдар барин адабон таъсири зиёде расонидааст. Ин асари нависанда қўшиши ҷиддӣ ва аз иқдомҳои часурона дар тасвири таърихи ташаккули гурӯҳҳои мубориз дар хориҷи кишвар ва беадолатиҳои замони фармонравоианглисҳо дар сарзамини Ҳинд ва авчи мавҷҳои озодихоҳона буд. Роман қиссаи якшабинаест, ки миёни гурӯҳи ҷавонписарону ҷавондуҳтарон ҳикоят мешавад. Донишҷӯёни ҷавоне, ки дар роман ҳамчун қаҳрамон ширкат меварзанд, аз манотики гуногуни Ҳиндустон намояндагӣ мекунанд. Дар роман муҳити маҳалли хосаи донишҷӯёни Лондон тасвир гаштааст. Ба ин ҳикояти якшаба тамоми авзoi сиёсиву иҷтимоии ин давраро дар ҳуд таҷассум кардааст.

Романи «Шабе дар Лондон» бо ҳикояти маҳалли зебои Лондон оғоз мешавад. Дар ин маҳалла миёни Аъзам ва Ҷейн муҳаббати ҳамешаҳӣ зуҳур мебад. Аъзам Ҷейнро хеле дӯст медошт ва онҳо воҳӯрии нахустинро дар роҳи зери заминӣ қарор медиҳанд. Аъзам барвакӯттар ба он ҷо мерасад ва бесаброни мунтазири омадани Ҷейн меистад. Ин дам дар лифт Рао намудор мешавад. Рао яке аз дӯстони наздики Аъзам буд. Рао бошад, касеро дӯст намедошт. Танҳо бо чанд тан аз духтарон ошнӣ дошт ва аз ҳаёти ҳаррӯза лаззат мебурд.

Онҳо то дер доир ба вазъи мавҷудаи Ҳиндустон сұхбат доштанду висқӣ менӯшиданд. Дар назди мизи ҳамсоя ду нафар мардони маҳаллӣ—Том ва Ҷем низ висқӣ нӯшида, доир ба вазъияти Ҳиндустон бо тамасхур ҳарф мезаданд. Чунин тарзи

сүхбат ба Аъзам ва Рао хуш намеояд. Миёни сүхбат Чейн ҳам расида омад. Ў дуҳтари ахлоқан тарбиятёфтаи мағрибӣ буд. Ва мағҳуми муҳаббат барояш маъни эҳсосоти дувумдараҷаро дошт. Доимо масруфи кору бори давлатӣ буду ба модари бемораш нигоҳубин мекард.

Яке аз ҳарактерҳои дигари роман Наимуддин мебошад. Наимуддин шахси фаъол тасвир шудааст, vale дар зиндагӣ ў танҳоиро меписандид ва аз ҳамин сабаб дар хонаи алоҳидае зиндагӣ мекард. Ин қаҳрамон дар илми таърих таҳқиқ мебурд. Боре ў ҳамаи дӯстонашро ба хонааш барои меҳмонӣ даъват менамояд. Пеш аз оғози зиёфат ба хона Шила Грэйн ном дуҳтари зебои аврупой ворид мегардад ва худро ба ҳозирин муаррифӣ менамояд. Онҳо доир ба фалсафа, шеъру адаб, сиёсат ва гайра хуб баҳс доштанд, ки ба хона Аъзам, Рао ва Карима Бегим дохил мешаванд. Карима дар хонаи Наим ин дуҳтари бегонаи аврупоиро дида норизогии хешро иброз медорад. Карима гумон мекард, ки ин дуҳтарони аврупой худро ба нодонӣ зада, мардҳои ҳиндустониро асири зулфи худ мегардонанд.

Хонаи Наим аз меҳмонҳо пур мешавад. Зиёфат оғоз мешавад: як сӯ ракс, тарафи дигар мусиқӣ ва сүхбати гурӯҳҳои чудогона идома дошт. Ориф, ки ба меҳмонон хизмат мекард, шефтаи ҳусли Шила мегардад. Рао ва Эҳсон дар гӯшае доир ба дарду алам ва масоили мавҷудаи қишвари Ҳинд ҳарф мезаданд...

Ориф ба фарҳангӣ рӯзгори иҷтимоии мағрибиён дил баста буд. Рӯзе модараши Ҳинд мактубе фиристода ўро барои хонадоршавӣ ба ватан даъват менамояд.

Дар роман қаҳрамони дигаре бо номи Ҳиран Пал вучуд дорад, ки ошиқи шайдои Шила Грэйн мебошад. Онҳо бо ҳам сайргашт намуда, ба яқдигар изҳори муҳаббат мекарданд. Ҳиран ба Шила бештар оид ба ҳолати ногувори сиёсӣ ва иқтисодии қишвараш нақл менамуд.

Ин манзараҳоро ба хотири он ёдовар мешавем, ки онҳо агар, аввалан, ба тарики худ таҳлили воқеоту ҳаёти сиёсии Ҳиндро дар яқчоягӣ бо намояндагони миллатҳо, мазҳабҳои гуногуни он ва, ҳатто, бо иштироки англисҳо мегузарониданд ва аз ҷиҳати дигар роҳҳои ҳалосӣ аз ин бадбаҳтиҳоро ҷустуҷӯ мекарданд. Ишқварзӣ бо дуҳтари аврупой, инъикоси мағҳуми муҳаббат дар гарб ва соири масъалаҳои дигар, ки барои тафаккури машриқӣ бегона аст, бехуда тасвир наёфтаанд. Адиб баҳри он кӯшидааст, ки фарҳангӣ аврупоиро бе нишонаҳои истисмор ва хубиҳои он ба ҳамватанонаш пешкаш намояд ва дар баробари ин сабабҳо ва пояҳои зулму асорати англисҳоро тавассути қаҳрамонҳояш дарёбад. Дар романи худ С. Зоҳир ҷаҳд намудааст, ки аз як қисм то ба қисми дигар манзараҳои мураккабтареро тасвир намояд. Дар сарнавишти қаҳрамонҳои асар тазодҳои ачибе ҳаст. Дар зиёфатҳонаи қаҳрамон масъалаҳои инфириодӣ, сиёсиву иҷтимоӣ ва ишқу муҳаббат бо тавозун сурат мегирад. Яъне, қаҳрамони роман аз як тарафи ишқ ба ватан ва мазлумони онро дар дил дорад ва аз тарафи дигар муҳаббат ба дуҳтари дӯстдоштаашро мепарварад. Карима Бегим дар муҳити аврупой таълим мегирад, vale ҳанӯз ҳам аз рашку ишқварзии шарқиёна даст қашида наметавонад ва дар зиёфат ҳузур доштани Шиларо барои худ қабул дошта наметавонад.

М.А. Бат «Шабе дар Лондон»-и С. Зоҳирро «оғози романнигории ҷадиди урду» [2,102] мешуморад. Дар ин роман танҳо зикри як шабе омадааст, ки дар тӯли он тамоми ҳарактерҳои оғаридаи нависандагони назар моеянд. Хонанда дар баробари раванди зиндагии ҷории қаҳрамонҳо, инчунин роҷеъ ба рӯзгори моқабл мавзумоти коғӣ ба даст меоварад. Наимуддин аз сүхбат бо Шила равия ва назарияи мағкуравии хешро тағиیر медиҳад. Ҳангоми гуфтугӯ бо Шила мавзӯъҳои зиёди баҳсталабе байни қаҳрамонҳои асар пайдо мешаванд. Бояд қайд намуд, ки баҳси «Шабе дар Лондон» дар муҳити ашҳоси бофарҳангӯ донишҷӯ сурат мегирад. С. Бухорӣ менависад, ки «Роман («Шабе дар Лондон»-Ч.Х.) аз ду қисм иборат аст. Дар як қисми он сүхбат ҷанд нафар дӯстони ҳиндустонӣ ва дуҳтарони бритониӣ ҷамъ нишаста, доир ба робитаҳо, муоширати сиёсӣ, масоили фарҳангӣ, илмӣ, иқтисодӣ, ахлоқӣ ва фарҳангии ҳарду қишвар баҳсҳо мекарданд. Дар қисмати дувум бошад, шоми зебои қишвари Швейцария ва тасвири гуфтугӯи ду нафар ошиқ – писари ҳиндустонӣ ва соҳибҷамоли англис арзёбӣ шудааст» [1, 254].

Дар ин баҳс донишҷӯён аз ҳар қавму миллат ва мазҳабу оини Ҳиндустон, ки дар Лондон таҳсил мекарданд, ширкат доштанд. Онҳо фикр мекарданд, ки бошандагони ин шаҳр ҳама аз табақаҳои болоиянд ва доимо дар сайру гашт ва истироҳат қарор доранд. Аммо, дар асл бошад, мардуми ин ҷо низ масруфи касбу кори гуногун буда, аз сахар то шом дар ҷунбуҷӯланд.

Донишҷӯёни ҳинди, бешак, аз намуди зоҳирӣ ва муҳити Лондон ҳаловат мебурданд, vale дар дил меҳру муҳаббати Ҳиндустонро ҷой карда буданд, ки баркандани он амри маҳол буд. Дур аз ватан бошанд ҳам, ғамшарики ҳазорон

муздурону дехқонон ва мазлумони кишварашон ҳастанд, ки алайҳи беадолатиҳои мустамликадорон тазохурот мекарданд. Тапиши дили онҳо ва шарари андаруни онҳоро эҳсос менамуданд. Ҷавононе, ки барои таҳсил ба Лондон омада буданд, ба хонадони ашҳоси обрӯманд ва сарватманд мутааллик буданд. Онҳо бо нияти ба даст овардани илму маърифат озими Бритониё шудаанд. Бо вучуди ҳамин донишҷӯёни ҳиндӣ дар масъалаҳои сиёсӣ ва иҷтимоии Ҳиндустон ҳамдаму ҳамнафаси мардуми озодиҳои кишварашон буданд. Онҳо низ аз ғуломӣ ва аз вартаи ҳалокат раҳо кардани Ҳиндустонро даъво доштанд. Нависанда дар ин роман кӯшиш намудааст, ки ҳарактерҳои оғардидашро содик нишон дихад.

Дар дилу дидай Аъзам муҳаббати Ҷейн ҷой гирифта буд. Ӯ аслан дар фикри ватан набуд, гарки таҳайюлоти фардӣ, дар олами ҳаёлоти ҷавонӣ сайр менамуд. Аммо, пас аз воҳӯйӣ бо Рао ҷаҳони таҳайюлоти Аъзам дигаргун мешавад. Нисбат ба ҳолат ва вазъи иҷтимоии Ҳиндустон зуд–зуд аз Рао пурсон мешавад. Аъзам ба соҳтори сиёсӣ ва фазои иҷтимоии Ҳинд бо тамасхур менигарад: «Касеро набинӣ, бо овози баланд мегӯяд, ки барои беҳбудии ватан кор карда истодааст. Ин суханон беҳуда аст. Ҳатто англисҳо иддао доранд, ки барои пешрафти Ҳиндустон ҷаҳд менамоянд. Аммо, ба ҳолати қунунии кишвар нигаред. Аз як тараф ғарбииву ҳичрат ва амвочи ғуруслагиву нодорӣ ва аз тарафи дигар занчири ҷабру зулм ва асорат мардумро аз ҷори тараф печонида гирифтааст» [5, 26].

Қаҳрамони С. Зоҳир аз тамоми ҳаракатҳо ва ҷараёнҳое, ки дар роҳи истиқлолияти Ҳиндустон дар ҷабҳаҳои гуногун ва бо ғарразҳои фардӣ мубориза мебурданд, норозӣ буд (ҳаракати Маҳатма Гандӣ, Ҳинду Маҳасабҳа, Лигай Мусулмонҳо ва ғайра). Аз ин рӯ, донишҷӯён дар симои Аъзам ба ин ҳаракатҳо ҷунбиш, ҷӯшу ҳурӯш ва ҷасоратмандиро таманно менамуданд. Нависанда дар роман ба тафаккур ва зеҳнияти донишҷӯёни ҳиндӣ рӯшании мукаммал андохтааст. Дар мубоҳисаҳои онҳо масъалаҳои муҳимми Ҳиндустон баррасӣ мешуд. Қ. Раис дар пажӯҳиши доманадоре, ки перомуни ҷараённи тараққипарвар ва аҳдоғу саҳмгирии он дар рӯшан намудани мушкилоти Ҳиндустони мустамлиқавӣ баҳс мекунад, доир ба ин масъала навиштааст, ки «Саҷҷод Зоҳир бори нахуст дар адабиёти урду дар ин роман шуур ва зеҳниятро кам бошад ҳам, устодона ва муваффақона истифода бурдааст. Бо ҳамин роҳ ба қаҳрамонҳои асар пайкараи ҳурд ва зиндаро ато фармудааст. Ҳамин тарикӣ, ин роман аз нуқтаи назари техникий ва соҳтори сужетӣ низ аз имконоти романи мусосир баҳравар гаштааст. Ин танҳо ҳикояти шабонгоҳии ҷанд ҷавони ҳиндӣ набуда, балки як ҷузви таърихи воқеият ва шарари тозаи ҳақиқати ҷомеаи Ҳинд ба шумор меравад» [4, 27].

Маҳз дар ҳамин давра Ҳиндустон бо мушкилот ва масоили зиёде рӯ ба рӯ гашта буд. Барои беҳбудӣ ва пешравии он дар дилу дидай ҷавонон таҳайюл ва афкори нав ба наве ҷӯш мезад. Ва ҷунин таҳайюл ва афкор дар роман ҷо – ҷо акс ёфтааст. Насли нав роҳи ҳалосӣ ва начотро дар инқилоб, шӯриш ва исёни ҳамагир медиҳ. Зоро тафаккури сотсиалистӣ дар афкори ҷаҳониён дар мисоли давлати Шӯравӣ гӯшай нав ва побарҷороға ғасб карда буд. Аъзам бо Рао дар бораи ҳукумати Ҳиндустон баҳсҳои тӯлонӣ мекарданд. Тавассути баҳсу мунозираи ҳарактерҳо С. Зоҳир ақида ва назарияи инқилобии ҳешро иброз медошт.

Тавре ки ёдовар шудем, дар «Шабе дар Лондон» афкори муҳталиф ва ғоҳо пуртазоди донишҷӯёни ҳиндӣ арзёбӣ шудааст. Масалан, Раои донишҷӯ саргарми сиёсат ва сиёсатмадорӣ мегардад. Сарзаминашро муқаддас медонад ва аз ғуломӣ ба ҳукумати англис нафрати беандоза дорад. Аз залий ва сарҳамии ҳазорон ҳамватанонаш ба газаб меояд. Зоро англисҳое, ки бо нияти савдо вориди ҳоки Ҳинд шуда буданд, имрӯз соҳиби ин мулк гаштаанд ва ғомзаниҳои соҳибватанонро зери назорати ҳеш гирифтаанд. Магар ин адлу инсоғ аст? Рао тобу тавони бардошти ин ғуна залилиро надошт. Вақте ки ӯ мақоми ватандорони воломақоми ҳиндиро медиҳ, ки дучанд аз пастфиртаттарин англisisи ба Ҳиндустон қадамгузошта паст аст, дар алангай оташ месӯҳт, дуд мекард, ба изтироб меомад ва ба ҳуд мепечид. Аз пайи ҷустуҷӯи решоҳои ин залий мешавад ва дармеёбад, ки бунёди ҷунин ҳориву зорӣ ва фурӯравии маънавии ҳиндустониён дар фасоду ҷаҳолати байни ҳиндӯҳо ва мусулмонҳо, дар ҷангу ҷидоли бемаънӣ ва сарҳамона пазируфтани сиёсати англисҳост.

Рао таъсири ҷангӣ ҷаҳониро, пешрафти илму техникаро мавриди баҳси донишҷӯёни қарор медиҳад. Вазъи ҷаҳони имрӯзаро бо назардошти сиёсати мустамлиқавии Бритониё дар Ҳинд миёни донишҷӯён таҳлил мекарданд. Рао зимни гуфтугӯ бо Аъзам дар ҷашмони ӯ тасвири зиндаи Ҳиндустонро дармеёбад: «Ба назар издиҳоми мардуми Ҳинд намудор шуд, ки миёни онҳо аксар мардум бо сару либоси нимбаражна буданд. Дар ҷеҳраи онҳо акси навмедиҷиву ғуруслагӣ ва бемадориву

нотавонӣ баръало хонда мешуд, дастони онҳо аз кори сиёҳ обила баста саҳт шуда буд, ҷашмонашон рӯшани рӯзро ҳира мепиндошт, китфу бозуяшон афтида буд, пойхояшон аз зери либосашон чун чӯби хушк намудор мешуд» [5, 29].

Ин ҳама накши аламнок ва таъсири зиндагии гуломонаи мардуми Ҳинд аст, ки барои аз байн бурдани он инсоният очизӣ мекашад. Гуруснагӣ ва нотавонӣ барояшон муқаддар гашта буд. Бо вучуди ҷафову машаққат қашидан сер кардани шикам, нафаси бегам қашидан амали номумкин буд. Дар натиҷа ҷеҳраи маъюсу андоми логару ҳаракати ҷонкоҳ ин қабил одамонро пайгирӣ мекард. Рао мардумро ба ҳаракат ва мубориза даъват менамояд. Нависанда лаҳзае Раоро миёни мавҷҳои мубориза мепартояд: «Якбора дар пешӣ назари Рао издиҳоми ҳиндустониён намудор гашт... Тамоми атроф мечунбид. Мавҷҳои пуртуғёни уқёнус. Қӯшиш барои пеш рафтан. Аммо роҳ банд буд. Сафедпӯстон дар даст камон пешӣ роҳро гирифтаанд. Яроқҳои дигар ҳам буданд, ки дар офтоб медураҳшиданд. Дар паси сипоҳиён афсарони аспасвори англisis, дар зери офтоби тез бо ҷеҳраҳои пур аз арақ меистоданд. Ҳама ҳомӯш. Рао дар миёни ин издиҳом рост истода буд. Охир ҷаро мо ба пеш намеравем? То ба ин ҷо расид ба ғозистодан чӣ фоида! Ин қадар аз роҳи дур омадем ва боз барои чӣ меистем? Ва якбора ба гӯшаш садои «ба пешӣ равед!», «ба пешӣ равед!» расид ва дар баданаш як эҳсоси хушӣ бардамид. Азобе, ки аз он ақаллан фоидае бошад, азобе, ки баъд аз он лаҳзае фараҳ бошад. То ин ҷо бо чӣ мушкилие расидем ва ҳам акнун ба пешӣ ҳоҳем рафт. Вале зиндагӣ он қадар саҳл нест, ки мову шумо тасаввур менамоем» [5, 2].

Қ. Раис дар мавриди иқтибоси боло мегӯяд, ки ин танҳо тасвири ифодаи зехний Рао мебошад, ки нависанда аз номи донишҷӯёни ҳиндустонии муқими Лондон баён кардааст. Албатта, мавҷҳои уқёнус ин мавҷҳои озодӣ аст, ки дар тамоми Ҳинд доман паҳн кардааст. Садои «ба пешӣ равед!», ин акси садоҳои муборизон аст, ки дигар маҷоли ғозистодан надоранд. Ва ин ҳаракат танҳо майли пешӣ рафтан дорад, ки оқибати он озодии кулли Ҳинд аст.

Саҷҷод Зоҳир дар истифодаи афкори қотеъона ва мунтазаму мунаzzам, ки ба талаботи рӯзмарраи мардум ҷавобгӯ аст, пешқадам аст. Ш. Азимӣ шаҳодат медиҳад, ки «С. Зоҳир бори нахуст дар романи урду техникии «равиши зехний»-ро истифода бурдааст. Ва ин дар адабиёти урду таҷрибай навин ба шумор меравад.

Дар романи «Шабе дар Лондон» боз як ҳарактере ба назар мерасад, ки бо номи Эҳсон қабоили Панҷобро намояндагӣ менамояд. Ин қаҳрамон ҷонибдори афкори сотсиалистӣ тасвир шудааст. Эҳсон ғуломӣ ва тақлиди кӯркӯронаро намеписандад. Нависанда дар роман Эҳсонро аз ҳама рангинҳову хушиҳои Лондон боҳабар нишон додааст. Аз ин хотир, Эҳсон ҷавононро ба он даъват менамояд, ки дорои ҳудро барои пешрафти ҷомеа қурбон намоянд ва ба ҷараёнҳо ва ё ҳаракатҳои озодиҳоҳонаи Ҳиндустон шомил шаванд. Ба озодии Ҳиндустон Эҳсон боварӣ дорад ва нисбат ба империализми Англия нафрат дорад. Ӯ низоми сармоядориро дар Ҳинд меҳмони ҷандӯза медонад.

Симои дигари роман Ориф аст, ки ӯ намояндагии ҳукумати Ҳиндустонро иҷро мекунад. Ориф ба Лондон барои баланд бардоштани сатҳи дониши худ омада буд. Ӯ низ мисли Аъзам ба духтаре ошиқ мешавад. С.Зоҳир дар ин ишқу ошиқӣ ҳардуро ноком нишон додааст. Умуман, донишҷӯён дар ин роман на танҳо фикру ақида ва мақсади ҳеш, балки афкори ҷавонони Ҳиндро баён намудаанд. Албатта, ин ҷавонон дорои зехну дониши садаи бистум буданд ва аз ин хотир, ба ҳама гуна тағайироту ҳаводиси ҷомеа ғаврӣ нигаронӣ мекарданд. Рао, Эҳсон ва Ориф дар ҳалли мушкилоти ҷавонони кишвар роҳҳои нави мубориза ва ба дастоварии мақсадро ҷустуҷӯ менамуданд, ки дар пояти ҳақиқат бино ёфтааст.

Зиндагии саросар аз моҷаро ва шаҳсияти ачибу фавқулоддаи Аъзам табиӣ ва воқеӣ ба тасвир омадааст.

Нависанда ба лаҳзаҳои ташаккули ҳарактери вай эътибори хосса медиҳад. Ҳам ваҷоҳати Аъзам ва ҳам тарзи суханронӣ, ҳам пургӯйиву қатъияташ, ҳам рӯзгори мураккаб ва олами маънавию аҳлоқии ӯ ҳама ҷанбаи мардумӣ доранд. Ба ҳамин монанд, зебоии духтарони англisis, ташвишҳои ишқи романтикийи Рао, изтиробҳои Эҳсон, Ориф ва бисёр манзараҳои дигар аз лаҳзаву манзараҳои дилкаши равоншиноҳтӣ мебошанд.

Ҳиран низ мисли Рао, Эҳсон, Аъзам ва Ориф аз қабили донишҷӯёни ҳақиқатпарвар мебошад. Ӯ барои гузаронидани таътили тобистона ба муддати як моҳ ба Швейтсария сафар мекунад. Маҳз дар Швейтсария ӯ бо Шила Грein мулоқот менамояд. Зимни гуфтуғӯ маълум мешавад, ки тасаввурот ва доираи таҳайюлоти ҳарду бо ҳам мувоғиқ аст. Ҳиран аз зебоӣ ва ҳусни дилкаши Шила изҳори ақида мекунад ва дар баробари ин ба Шила доир ба табиати дилкашу ҳаловатбахши

сарзамини Ҳинд, водиҳои сарсабзу дарёҳои шӯҳобаш нақл мекунад. Воқеан дар романи «Шабе дар Лондон» мавқei чехраи персонажҳои асар ва манзараи табият хеле бузург мебошад. С. Зохир дар кашидани чехра, баҳусус чехраҳои равониву зеҳнӣ муваффақ шудааст. Манзараҳои дилкаши табиятро бештар дар шакли тазод бо ҳолати иштирокдорон ва гоҳе ба ташвиши характерҳо бетафовут ва айни нишон дода, бо ин роҳ рӯҳи эпикӣ романро пуркуват мекунад. Дар айни замон, чехра ва манзараи табиятро Саҷҷод Зохир аз зовияи диди мардум, яъне дар бисёр мавридиҳо ба сурати зеҳнӣ тасвир намудааст.

Қаҳрамони нависанда-Ҳиран зебогии манзараҳои кишварро бо ҳаёти мардуми дар зери асорати мустамликадорон монда ва гирифтари гуруsnагиву барахнагӣ шудаи Ҳинд киёс мекунад ва маъюс мегардад. Ва ҳамоно дар пайи ҷустуҷӯи ҳалли муаммои зулмпарварони англisis ба хаёл фурӯ меравад: «Дар ин кишвар ҳазорон меҳнаткашон меҳоҳанд аз банди занчири зулму асорат ва гуломӣ раҳоӣ ёбанд. Онҳо мардумони аҷоибанд. Дар тасвири зебоии онҳо ман мушкилӣ мекашам. Меҳоҳам сӯзу гудози онҳо ҳарчи зудтар ба итном расад. Ҳамин аст ҳадафи дили ман, ҳамин аст мақсади зиндагии ман» [5, 31].

Ин шакли тасвири психологӣ, рӯҳиянигорие мебошад, ки бисёр масъалаҳои иҷтимоӣ, динӣ, миллӣ ва ахлоқиву маънавии инсони одиро дар як вақт фаро гирифтааст. Ин тасвири изтироби дили қаҳрамон – Ҳиран мебошад, ки мушкилоти мардумашро эҳсос мекунад. Нависанда баъдтар дар роман Ҳиранро боз ҳам дар ҳолати мураккабтаре тасвир мекунад. Зуҳури ҳисси милливу динӣ ва инсонии ўро муфассал мавриди таҳлил қарор дода, ғалабаи ҳисси инсониро бар ҳамаи ҳиссиятҳои дигар нишон додааст.

Ҳар он нуқтае, ки мо то ҳол таъкид намудем, ба ҳасоиси муҳимму асосии ҷашмандози гоявӣ ва нияти бадеии романи «Шабе дар Лондон»-и С. Зоҳир нисбат дошт. Дар баробари ин аз назар гузаронидани ҷузъҳои ҷудогонаи тору пуди тасвири бадеии асар барои беҳтар тасаввур кардани ҳусусиятҳои ҳунарии онҳо имкон медиҳад ва он ҳама дар соҳтори навишисти нависанда, диди зебоиноҳтӣ, таркиби воқеаҳои сужети асар, бандубаст, тарзи баён ва шаклу воситаҳои тасвир зоҳир мешавад.

Ҳадафи нависанда иборат аз он будааст, ки як ҷамъияти дастаҷамъонаи донишҷӯёни ҳиндӣ ва маҳаллиро аз миллатҳо ва қавму мазҳаби гуногун ба вуҷуд оварад, ки онҳо ҳанӯз аз қадамҳои нахустин зарурати муттаҳидиу бародариро фаҳмида буданд. Маҳорати Саҷҷод Зохир чӣ дар нишон додани манзараҳои диду боздиҳи донишҷӯён, чӣ дар шабнишиниву сӯҳбати тӯлонӣ, чӣ дар ишқварзиву ҳалли қазияҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ дар ин манзараҳо рӯшан ҳувайдо мешавад.

Нуқтаи таваҷҷуҳпазири «Шабе дар Лондон»-и С. Зоҳир замон ва макони тасвири воқеот мебошад. Дар назари аввал замон ва макони тасвир муқаррарӣ ва зоҳирон одӣ аст, аммо, дар асл ин тавр нест. Суратгирии воқеот дар замони мушкилоти сиёсӣ дар доҳили Ҳинд ва таъқиби тарғибгарони озодии Ҳинд ба амал мепазираад. Ва ин мушкилот боиси он гашт, ки нависанда макони ҷараёни ҳодисотро бо назардошти мушкилоти маҳаллӣ ба ҷойи дигар, яъне ба Лондон кӯчонад. Ин табиист ва хеле олӣ аст. Роман бунёди воқеӣ низ дорад, ки таърихи ҳаракатҳои донишҷӯён ва таракқипарварони Ҳинд дар Бритониё ба ин шаҳодат медиҳад. Роман аслан вақти зиёдеро низ тақозо намекунад. Тамоми сужети воқеаҳо, чи хеле ки аллакай тазаккур додем, дар як шаб ҷараён гирифтааст. Ин имтиододи кӯтоҳи замон то андозае ба роман шукӯҳ баҳшидааст. Ва дар айни ҳол бо рӯҷӯи ҳаракатҳои асар, бо ҳам пешиш ёфтани сарнавишти шаҳсиятҳо, андешаву ормонҳо, табодули афкор ва дар баробари ин изҳори муҳаббат намудани қаҳрамонҳо низ ғанитар гаштааст. Зуд-зуд ивазшавии ҳаракатҳо дар раванди сужет аз ҳусусияти ҳоси роман мебошад, ки нависанда тавонистааст, тору пуди романро устодона ҷобаҷоғузорӣ кунад. Зеро барои нависанда муҳимтар аз ҳама афкор ва ақидаи ҳаракатҳост на суханбозиву суханпардозӣ ба хотири риояи анъанаҳои мавҷудаи романнигорӣ.

Дигар ин аст, ки Саҷҷод Зохир макони баргузории воқеаҳоро дидаву дониста берун аз Ҳинд интиҳоб намудааст. Зеро, маҳз Англия-маркази фарҳангӣ навини Аврупо, сиёсати мустамликадории хешро дар ҳудудҳои муҳталифи олам идома мебахшид. Ва дугунагии зиндагиро мардуми муҳочир аз мамолики мустамлиқавӣ бо ҷашмони ҳуд медидаанд. Онҳо эҳсос мекарданд, ки Бритониё танҳо ба хотири ба даст овардани ғановат ва сарват даст ба тороҷи мулкҳои беруна задааст. Ва ҳеч гоҳ ин кишвар нияти кӯмак ва дастгирии доминионҳояшро надорад. Мутаносибан донишҷӯён ва аҳли фарҳангӣ Ҳинди муқими Лондон аз пайи фошкунии асрори ниҳонии англisisҳо шуда, ливои озодиҳоҳонаро дар лонаи эшон партавафшон

карданد. Дар қатори ин гурӯҳи ҳақиқатпарвар мардуми миллату мазҳаби гуногуни шибҳи қорай Ҳинд фаъолият менамуданд.

Ҳиран Пали банголӣ меҳост, ки мардуми кишвараш аз торикии ҷаҳолат, зиллат ва асорат берун ояд. Ва доир ба масъалаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, моддӣ, маънавӣ бо Шила баҳс мекард ва ба ў дарди пурсӯзи қавми хешро иброз мекард. Такрибан 80 фисади Мардуми Ҳинд гурусна буданду бемории шадид саросари Ҳиндро фаро гирифта буд. Ашҳоси маълумотнок хеле кам буданд. Ў фикри худро чунин идома мебаҳшад: «Дар баъзе ҷойҳо бачаҳо хушхол буданд, дар ҷое дар ҷеҳраи аксари одамон гуруsnагӣ ва мусибатзадагӣ ҳувайдо буд. Дар ҷеҳраи дигарон сустиву логарӣ ва дар ҷаҳони гурӯҳе ҷаҳолат ва макрӯ фиреб ба назар мерасид» [5, 32].

Нависанда қаҳрамони асар Ҳиранро ба мулки Швейтсария барои истироҳат равона мекунад. Ҳиран дар муҳити сабзу ҳарир ва дилрабои ин кишвар ҷисман вучуд дошт, вале рӯҳан ў дар самои қашмакашҳо, беадолатиҳо ва нобаробариҳои Ҳинд парвоз мекард. Ҳама мушкил ва саҳтиҳои мардумро эҳсос менамуд ва дар дил меҳост, ки роҳи ҳалли онро дарёбад ва ба дарди дили мардуми ағборшудааш марҳам шавад. Дар ин роҳ Ҳиран ғоми қавӣ ва устувор бардошта буд, ки қасе имкони шикастани чунин иродаро надошт.

Муҳити илмӣ, адабӣ ва таъриҳӣ саросари романро фаро гирифта буд. Мардум аз назариёти сотсиалистӣ, низоми нави иҷтимоӣ ва фалсафаи қонеъкунандай инсонҳо оҳиста – оҳиста барҳурдор гаштанд. Дигар монеаҳои мазҳабӣ ва ҳурофотҳои ноҷои дину мазҳаб монеаӣ зиндагии ҳуши насли нави Ҳинд шуда наметавонист. Муҳаббат ва дӯстдории Аъзам бо насронидуҳтар Ҷейн амри маъмулӣ гашта буд ва ҳеч ҷойи тааҷҷуб надошт. Рао ин падидаро ба ҳақиқати зиндагӣ олуда кард. Шила бошад, афкори ҳиндӯёнаи хешро ба мардум иброз медошт ва аз ишқварзӣ бо ҳиндиписар инкор намекард. Дар ин гуфторҳо ва сухбатҳои дилкаш Саҷҷод Зоҳир забони ашҳоси маълумотнок ва донишварро мавриди истифода қарор додааст, ки дар ин бора Ҳасрат Қасаганҷавӣ навиштааст: «Забоне, ки дар роман истифода шудааст, танҳо забони илмӣ, адабӣ ва фалсафиست. Зоро муҳитеро, ки ў (С.Зоҳир –Ҕ.Х.) матраҳ кардааст, бояд ҳатман аз чунин забон истифода мекард. Фикрронии ҳарактерҳо, муҳити ҳосай романтикий Лондон, ақидаи мардуми Лондон доир ба Ҳиндустон ва одамони он, қашмакашҳои сиёсӣ ва назариёти гуногун аз нависанда тақозои забони равони асарро мекарданд» [3, 33].

АДАБИЁТ

1. Bukhari Suhail. Navalnigarii Urdu, ta’rikhu tanqid / Suhail Bukhari. – Lahor: Meri laybrari, 1966. - 254 с.
2. But Muhammad Afzal. Úrdु naval men samajî sha’ur / But Muhammad Afzal. - Islamabad, 2006. - 373 с.
3. Kasaganjavi H. Bisvin sadi men urdu adab / H Kasaganjavi. – Karachi: Urdu Academi Sindh, 1982. - 285 с.
4. Rais Qamar. Tanqidi tanazzur / Qamar Rais. - Dehli: Educational book house, 1978. - 220 с.
5. Zahir Sajjad. Landan ki ek rat.
6. Zikriyo Shagufta. Urdu nasr ka irtiqa aghaz se 1857 tak / Shagufta Zikriyo. - Lahor, 2004. - 85 с.
7. Сухочев А.С. От дастана к роману: из истории художественной прозы урду XIX века / А.С. Сухочев - М: Наука, 1971. - 245 с

ПРОГРЕССИВНЫЕ ВЗГЛЯДЫ САДЖАДА ЗАХИРА В РОМАНЕ «ОДНА НОЧЬ В ЛОНДОНЕ»

Целью данной статьи является изучение литературной мысли С.Захира в его романе «Одна ночь в Лондоне». Автор уделяет внимание главным образом на место и роль Саджада Захира, потому что Саджад Захир в первый раз рассматривает исторические формы и цель романа и сочетает реализм с индийской молодежью за рубежом Индии, вопросы мировоззрения в западной форме.

Ключевые слова: Саджад Захир, развитие романа, реализм, литературная деятельность, прогрессивное движение, индийские студенты, Лондон.

PROGRESSIVE THOUGHT IN SAJJAD ZAHIR'S "ONE NIGHT IN LONDON"

The purpose of this article is to examine the literary thought of S. Zahir in his novel "One night in London". The author pays attention mostly on the place and role of Sajjad Zahir, because Sajjad Zahir for the first time understands the historical form and purpose of the novel and blends realism with the Indian youth abroad of India, issues and worldview in this western form.

Key words: Sajjad Zahir, novel development, realism, literary activity, progressive movement, Indian students, London.

Сведения об авторе: *Дж.Ш. Холов* - доцент кафедры таджикской филологии Таджикского педагогического института в городе Пенджикент. Телефон: (+992) 920-97-88-08, (+992) 927-59-54-74. E-mail: javeed@bk.ru

ВЛИЯНИЕ ТАДЖИКСКО-ПЕРСИДСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ НА РУССКУЮ ЛИТЕРАТУРУ (СААДИ И БУНИН)

С.Н. Гуломова

Кулябский государственный университет им. А.Рудаки

Таджикско-персидская литература – это огромное духовное богатство, которое было по достоинству оценено классиками западноевропейской и русской литературы. Не случайно дань глубокого уважения ей отдал Гёте, который под её влиянием написал свой знаменитый "Западно-восточный диван" и заслуги некоторых персидских поэтов в развитии мировой литературы, по своей личной оценке, ставил даже выше своих.

Общеизвестно, что Саади и Хафиз были излюбленными поэтами Пушкина. Пушкин хорошо знал и ценил их творчество. Духом Востока, образностью персидской литературы проникнуты многие его произведения.

Что Пушкин интересовался Востоком, и в частности Персией, а из персидских поэтов-творчеством Саади, в этом нет сомнения. Наличие в его библиотеке четырехтомной книги «История Персии» Дж. Малькольма во французском издании 1821 г., а также двух сборников стихов персидских поэтов, в том числе Саади, во французских переводах, наглядно это показывает. Достаточно много упоминаний и цитат из Саади в творчестве Пушкина. Отсюда вытекает вывод о том, что впервые в России узнавали о персидской литературе через французский язык. Это связано с тем, что французский язык пользовался особой популярностью в Европе. В России же этот всем известный язык являлся языком аристократии.

Классическую поэзию Древней Персии серьезно изучал Л.Н. Толстой. Особенно нравились ему рассказы и изречения Саади на моральные темы. Некоторые из них он использовал при составлении своих "Русских книг для чтения".

Увлечение Хафизом надолго завладело А. Фетом, который составил прекрасные переложения его газелей. Наконец, "Персидские мотивы" С. Есенина по своему духу и лиризму связаны с хафизианой, хотя называет поэт имена Фирдоуси, Хайяма и Саади.

Символом поэтического вдохновения для русских поэтов серебряного века становится классик персидско-таджикской литературы Хафиз (1325–1389). Известно, что в лирике Хафиза преобладали традиционные темы вина и любви, мистического озарения, славословия, жалобы на бренность и непознаваемость мира. Однако лирический герой Хафиза – полнокровный, живой человек, одержимый кипением противоречивых страстей, – он то аскет, мистик и духовидец, то скептик, вольнодумец и мечтатель, возвещающий человечеству наступление светлого земного царства. В центре поэзии Хафиза – тема эгоцентрического наслаждения как форма ухода от несправедливой действительности. Он широко использовал в газелях образы и термины традиционной суфийской поэзии, применяя этот прием для вуалирования бунтарских и тираноборческих высказываний.

Интерес русских поэтов к Хафизу рождает интерес к жанровой специфике восточной поэзии, и особое внимание-классическому жанру персидско-таджикской поэзии – газели. Жанр газели появился в русской поэзии в конце 1820–1830-х гг. (Менцов, П.Петров). Многие поэты стали создавать "газелы", «газели», "почти газэллы" (3, 4). Из больших русских поэтов XIX века формой газели пользовался Фет. Невероятной точности в передаче этой формы достигает Фет в цикле "Из Хафиза". Русский поэт перевел 35 газелей Хафиза по немецкому изданию Даумера. Своим переводам из Хафиза Фет предпослав также переведенные им строки из Гете – эпиграф к разделу "Из Хафиза" в его "Западно-Восточном Диване".

Как пишет исследователь А. В. Журавский: «В трудах ал-Фараби, Ибн Сины, ал-Газали внимание европейцев привлекали теория эманации, учение об иерархии космических умов и активном уме [1, 1969]

Отголоски таджикско-персидской поэзии, как формальные, так и тематические, мы находим в нескольких стихотворениях Гумилева, вошедших в его последний сборник: "Огненный столп": "Подражание персидскому", "Персидская миниатюра" и "Пьяный дервиш".

В связи с этим возникает вопрос: откуда столько приверженности к таджикско-персидской поэзии? Почему известные, талантливые поэты и писатели были пленены восточной поэзией и культурой? Наш ответ на этот вопрос: таджикско-персидская литература подобно конфетке, завернутой в золотую фольгу. Когда открываешь, на вкус столько сочной сладости, столько манящего лакомства, что оторваться невозможно. Иными словами, загадочность таджикско-персидской литературы для мировой

литературы, особенно для западноевропейской—была и остается предметом вечных дискуссий и научных изысканий. А цветочный нектар из «Гулистана» («Цветочный сад») и бочка мёда из «Бустана» («Плодовый сад») Саади ёще долго будут утолять жажду и голод, тех, кому дороги и небезразличны нравственность, морально-этические нормы и порядок в обществе.

“Иных уж нет, а те далече, как Саади некогда сказал”—эта строка из «Евгения Онегина» стала уже крылатым выражением. А кто такой Саади? Когда он жил, где и по какому поводу он это сказал?

Особую роль в распространении таджикско-персидской литературы сыграли переводчики. Русскому читателю представили творчество Саади такие писатели-переводчики, как В. Державин (касыды, газели), К. Липскеров ("О караванщик, сдержи верблюдов!.."), К. Арсенева ("Тайну я хотел сберечь...", "Пускай друзья тебя бранят..."), Т. Спендиарова ("Пусть будет выкупом мой дух..."), И. Гурова ("Прежде не знал я души вероломной твоей...", "Что к ногам твоим я брошу...", "Моей любимой аромат нежней..."), А. Кочетпов ("Двум опьяненным глазам..."), А. Кочетков ("Браниць, оскорбляешь меня?...").

Великий мастер слова Абу Абдуллах Мушрифаддин ибн Муслихиддин, известный под именем Саади Ширази—один из самых знаменитых таджикско-персидских поэтов.

Всем известно, что Саади был страстным путешественником. Преодолевая все трудности и лишения странника, с понимаем и огромным стремлением поэт продолжал путешествия с целью познания мира. Его жизнь где-то тождественна жизни классика русской литературы И. Бунина. На карте его путешествий—Турция в 1903 году, Египет, Сирия, Палестина в 1906-ом, Алжир, Сахара и Тунис в 1910-ом. Саади беспрестанно переходил из одного города в другой, из одной страны в другую в поисках истины. Об этом классик таджикско-персидской литературы пишет следующие строки в книге «Бустан»:

*Много странствовал я,
В дальних краях земли,
Я коротал дни с людьми всех народов,
И срывал по колоску с каждой нивы.
Ибо лучше ходить босиком, чем в обуви узкой,
Лучше терпеть все невзгоды пути, чем сидеть дома.*
(из «Бустана» Саади в переводе И. А. Бунина)

Совершая многочисленные путешествия, Бунин утолял, как он сам говорил, страсть «неустанных скитаний и ненасытного восприятия». Он путешествовал не как учёный, не как исследователь. «Я обречен познать тоску всех стран и всех времен» [3].

Ивана Бунина особенно привлекала таджикско-персидская литература. В письме к историку литературы и библиографу Семену Афанасьевичу Вентгерову 10 апреля 1915 года он писал: «С 1907 года жизнь со мной делит В. Н. Муромцева. С этих пор жажда странствовать и работать овладела мною с особенной силой. За последние восемь лет я написал две трети всего изданного мною. Видел же за эти годы особенно много. Неизменно проводя лето в деревне, мы почти все остальное время отдали чужим краям».

Бунин знал и любил стихи Саади и Хафиза, потому что находил в них многоозвучного для себя. Главные темы у Саади связаны в первую очередь с темами любви, нежности, красоты. Персидская лирика обогатила поэзию Бунина, сделала её оригинальной и неповторимой.

Восприятие и творческое осмысление Востока, лирики «величайшего поэта всех времён и народов» Саади в его «Гулистане» и «Бустане» И. Буниным осуществилось благодаря переводам выдающегося доктора восточной словесности С.Назарянца, который перевел с оригинала на русский язык «Розовый кустарник» Шейха Муслихиддина Саади Ширазского, известный под названием «Гулистан» и произведение Давлатшохи Самарканди «Тазкират-уш-шифо». Корреспонденту «Одесского листка» Бунин говорил: «Я вообще люблю Восток и восточную религию», а его жена в своем дневнике писала: «... Ислам вошел глубоко в его душу. Вдохновленный увиденным и прочитанным (Коран, который очаровал его и любимый «Тезкират» Саади были его спутниками во все время путешествия по странам Востока)». Таджикско-персидского поэта Саади Ширази можно считать духовным наставником многих мыслителей в истории мировой культуры (И.В. Гете, А.С. Пушкина, Л.Н. Толстого, И.А. Бунина, А.А. Фета...). Но наиболее глубоко и тонко постигнуть мироощущение Саади удалось русскому поэту, писателю И.Бунину. Этапы их творческого и духовного пути во многом схожи: Саади тридцать лет потратил на приобретение познания, тридцать—на странствие; тридцать—на размышление,

созерцание и творчество. В тридцать два года Бунин начинает своё странствие по миру, во время которого сформировалась философия его долгой и плодотворной жизни. За годы странствий Бунин изучал Библию и Коран, читал книги профессора А. Олесницкого «Святая земля» (Киев I–I, 1875: I–II, 1878г), книгу К. Тышендорфа (для него переводила В. Николаева), книгу французского учёного Масперо «Древняя история народов Востока». Он совершенствовал свои знания, был горд, тем, что находится на голову выше чем «...и Горький, и Андреев, и Куприн» (Литературное наследство. Т. 84. Кн. I. С. 642), за что была подвергнута резкой критике со стороны своих современников. Однако литература, как и сама жизнь, без критики не может развиваться. Критика необходима литературе как воздух, как вода, она дает возможность литературе совершенствоваться, готовит почву для новых и свежих идей, для того, чтобы творческие люди пересматривали свои творения и могли ярче изобразить жизнь.

Творческое наследие Бунина, полное любви к настоящему Востоку, экзотике, к роскошной восточной литературе, непревзойдённый образец которой расцвёл в далёкой Персии, на родине великого Саади. В Иране и Таджикистане начали изучать наследие Бунина в контексте восприятия и осмысления им Саади и Хафиза, других классиков таджикско-персидской литературы, но еще многие проблемы западно-восточного литературного синтеза требуют своего разрешения, так как иранистика и таджикское литературоведение подходят к осознанию мысли о том, что мировоззрение поэта идентично идеям ислама. Бунин понимает самую суть общечеловеческих духовных устремлений, пределы представлений обыденного человека о смысле бытия, поэт чувствует нечто единое, лежащее в основе всего мира. Этую мысль он проводит на протяжении всего своего творческого пути, своих духовных исканий, выражавшихся в его поэзии.

Процесс взаимовлияния литератур в творчестве Бунина наглядно показывает обмен духовными ценностями. Для творчества Бунина характерно постоянное обращение к духовно эстетическому наследию народов Востока.

Увлечение Бунина таджикско-персидской лирикой, восточной культурой и её философией было глубоким и прочным, и он многое сделал для сближения народов Востока и Запада, для соединения двух мировых культур.

В очерках «Тень птицы» писатель и поэт Иван Андреевич Бунин часто обращается к идеям и убеждениям Саади. Бунин не однажды в письмах и произведениях обращался к стихам и изречениям Саади, приводил его строки в дарственных надписях на книгах. Об этом свидетельствуют следующие цитаты из «Тени птицы»:

-...Одеваешься возле открытого иллюминатора, в который тянет прохладной свежестью, и с радостью вспоминаешь, что Россия уже за триста миль от тебя... В пути со мною Тезкират Саади, "усладительнейший из писателей предшествовавших и лучший из последующих, шейх Саади Ширазский, да будет священна память его!" И вот, в этой свежести утра, весны и моря, я сижу на юте и читаю:

-"Рождение шейха последовало во дни Атабека Саади, сына Зенги..."

-...Родившись, употребил он тридцать лет на приобретение познаний, тридцать на странствования и тридцать на размышления, созерцание и творчество...

-...И так протекли дни СААДИ, пока не воспарил феникс чистого духа шейха на небо-в пятницу в месяце Шеввале (Шаввол), когда погрузился он, как водолаз, в пучину милосердия Божия...

Или другой пример из этого же произведения:

-...Ковыляют на французских каблучках две толстенькие турчанки, с головой закутанные в фередже цвета засушенной розы.

"Лица их,-думаю я словами Корана,-похожи на яйца страуса, сохраненные в песке"....

Но приподнялось как будто случайно покрывало-и я убеждаюсь, что прав СААДИ:

"Не всякая раковина беременна жемчугом"...

и ещё пример:

-...Легкое головокружение туманит меня при взгляде в бездну подо мною, раскрывается в ней целая необозримая страна, занятая городами, морями и таинственными хребтами Малоазийских гор-страна, на которую пала "тень Птицы Хумай".

Кто знает, что такое птица Хумай? О ней говорит СААДИ:

"Нет жаждущих приюта под тенью совы, хотя бы птица Хумай и не существовала на свете!"

И комментаторы СААДИ поясняют, что это-легендарная птица и что тень ее приносит всему, на что она падает, царственность и бессмертие...

И наконец:

И опять мне вспоминаются слова СААДИ, "употребившего жизнь свою на то, чтобы обозреть Красоту Мира":

"Ты, который некогда пройдешь по могиле поэта, вспомяни поэта добрым словом!

-Он отдал сердце земле, хотя и кружился по свету, как ветер, который, после смерти поэта, разнес по вселенной благоухание цветника его сердца.

-Ибо он всходил на башни Маана, Созерцания, и слышал Симаа, Музыку Мира, влекшую в халет, веселье.

-Целый мир полон этим веселием, танцем-ужели одни мы не чувствуем его вина?

-Хмельной верблюд легче несет свой выюк. Он, при звуках арабской песни, приходит в восторг. Как же назвать человека, не чувствующего этого восторга? [3].

Эти отрывки свидетельствуют о том, что Иван Бунин глубоко чувствовал мысли восточного поэта. Прекрасно понимал его и старался подражать ему во всем. Наставления Бунина схожи с наставлениями Саади. В стихотворении «Завет Саади» ярко выражен стиль изложения таджикско-персидского поэта:

Будь щедрым, как пальма. А если не можешь, то будь

Стволом кипариса, прямым и простым - благородным. [2, 124].

В этих двух сточках Бунин от имени Саади наставляет быть честным и благородным: щедрым как кипарис или скромным и прямым как ствол кипариса.

Следует отметить, что Саади для Бунина был не только идеалом по жизни, а личностью, чьи наставления могут вечно служить во благо человечества. Саади и Бунин – два свободолюбивых мужа, жаждущих найти истину. «Человек, пишет Бунин, – свободное существование, он способен одновременно и на доброе и на плохое. Причина несчастий человечества кроется в заблуждении, незнании истины. «Истина» есть высшее для нас божество» [5, 627].

ЛИТЕРАТУРА

1. Блок А. А. Собрание сочинений / А. А. Блок. – М.; Л., 1962. - Т.8.
2. Бунин И. А. Собрание сочинений / И. А. Бунин: сост., подгот. текста и comment. А.К. Бабореко. -М.: Московский рабочий, 1993; - 2000. - Т.8.
3. Бунин И.А. Собр. соч: В 9 т / И.А.Бунин. - М., 1965. - Т.1. - С.120.
4. Муромцева–Бунина В.Н. Жизнь Бунина / В.Н. Муромцева–Бунина. - Париж, 1958. - С.143.
5. Муромцева–Бунина В.Н. Воспоминание / В.Н. Муромцева–Бунина. - М., 1961. - С.627.
6. Тартаковский П.И. Поэзия Бунина и арабский Восток / П.И.Тартаковский // Народы Азии и Африки. - 1971. - № 1. - С.106-121.

ВЛИЯНИЕ ТАДЖИКСКО-ПЕРСИДСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ НА РУССКУЮ ЛИТЕРАТУРУ

(Саади и Бунин)

Статья посвящена влиянию классика таджикско-персидской литературы Саади на творчество русских поэтов и писателей, а именно на творчество известного русского поэта и писателя Ивана Бунина. Рассматриваются теоретические и практические стороны взаимовлияния русской и таджикско-персидской литературы.

Ключевые слова: таджикско-персидская литература, русская литература, вопросы взаимовлияния литературы, ориенталистика, Саади, Иван Бунин.

THE INFLUENCE OF THE TAJIK-PERSIAN LITERATURE IN RUSSIAN LITERATURE

(Saadi and Bunin)

Article devoted to the influence of the Tajik-Persian classical literature Saadi on the works of Russian writers and poets, namely works of the famous Russian poet and writer Ivan Bunin. The theoretical and practical aspects of mutual Russian and Tajik-Persian literature.

Key words: Tajik-Persian literature, Russian literature, issues of mutual influence of literature, Orientalism, Saadi, Ivan Bunin.

Сведения об авторе: С.Н. Гуломова -старший преподаватель кафедры русской и зарубежной литературы Кульбакского государственного университета им. А.Рудаки. Телефон: 985-01-70-44. E-mail:sharaf26@mail.ru

МЕСТО ПОЭТИЧЕСКОЙ ФИГУРЫ ТАМСИЛА И ЕГО ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ЗНАЧЕНИЕ В ГАЗЕЛЯХ СОИБА ТАБРИЗИ

О.Ш. Саиджасафаров
Таджикский национальный университет

В поэзии индийского стиля в отличие от других стилей персидской поэзии тамсил (аллегория, афоризм, притча) используется очень часто, и это считается одной из основных особенностей стиля хинди. В мастерстве использования сравнительных оборотов речи Соиб Табризи выделяется среди всех поэтов индийского стиля. Следует отметить, что Соиба часто называют поэтом тамсила, поскольку в использовании этой фигуры не только в индийском стиле, но и во всей персидской поэзии никто не достиг уровня Соиба. Анализируя вклад в развитие фигуры тамсила, Сухайли Хансари из предшественников Соиба признаёт Аттора и Мевлеви, а из поэтов средних веков (XVI-XVII вв.)-только Соиба [2, 171].

Классические учёные при объяснении упомянутой фигуры связывали её с такими фигурами, как уподобление (ташбех) и метафора (истиара). Так, Абдульгадир Джурджани, автор «Асрор-уль-балога» («Тайны красноречия»), считает, что тамсил является тем же самым уподоблением, только с той разницей, что уподобление является более обобщенным, а тамсил-частным, особым. Упомянутый учёный видит разницу между уподоблением и тамсилом также в том, что каждый тамсил может стать уподоблением, но не каждое уподобление может стать тамсилом [8, 66].

Шамс Кайс Рazi, автор «Аль-му’джам» («Словарь неясностей»), считает тамсил одним из видов метафоры: «И он тоже считается одним из видов метафоры, но тамсил является той метафорой, которая приводится примером. То есть, когда поэт намеревается указать на какой-нибудь смысл, он приводит несколько слов, которые могут указывать на другое значение, и это значение используется как пример своей цели и, таким образом, свою мысль объясняет тем примером» [1, 294-295]. Из современных исследователей Парвин Шикебо тоже считает тамсил одним из видов метафоры, отмечая, что в этом виде метафоры поэт для достижения своей цели использует взаимные примеры [6, 18].

Все вышеупомянутые трактовки значения термина «тамсил», несмотря на некоторую их разницу, вполне справедливы, поскольку и метафора, и уподобление по значению очень близки тамсилу. По нашему мнению, метафору, действительно, можно считать метонимическим уподоблением, и тамсил является одним из видов уподобления, образованного с помощью приведения сходного примера для обоснования и доказательства мысли, чтобы таким образом сблизить утверждение поэта с доказывающим его примером, показать их сходство.

Соиб является непревзойденным мастером тамсила, для каждой своей мысли он может привести разнообразные и соответствующие тамсилы. Он обладает огромнейшим поэтическим воображением в создании сходных, логически соответствующих метонимических тамсилов, которые не имеют подобных себе оборотов в стихах не только его современников, но и всех поэтов персидской литературы. До Соиба были и другие поэты эпохи мутаахиров (поэтов индийского стиля-последнего стиля персидской поэзии), которые внесли значительный вклад в развитие и процветание искусства тамсила. Шибли Ну’маны отмечает, что развитие тамсила (Шибли называет его мисолия-прим. автора), которое считается особой манерой Соиба, было начато Калимом Кашани [9, 181]. Мухаммад Сиёси основоположниками искусства тамсила в индийском стиле признает и Калима, и Соиба [7, 148].

В стихах великих поэтов жанра газели индийского стиля, таких как Назири Нишапури, Калима Кашани, Талиба Амули, Гани Кашири, можно также найти тамсилы, однако они используют эту фигуру не так часто, как Соиб. В его диване, состоящем почти из трёх тысяч газелей, в каждой из них, без преувеличения, можно найти по меньшей мере один или два тамсила. Имея в виду эту особенность стихов Соиба, Рахим Риза считает тамсил особой манерой поэтического изложения Соиба [4, 34]. Парвиз Натил Ханлари по этому поводу отмечает: «Как особой манерой Хафиза считается омонимия, и существует очень мало газелей в его диване, в которых не использовалась бы эта языковая форма выражения, так и особым мастерством Соиба считаются его тамсилы, которые, можно сказать, являются основами его новой манеры» [3, 266].

Тамсилы Соиб используют в газелях любой тематики: социальных, политических, философских и суфийско-мистических. Тамсилы Соиба-очень ясные и точные, поэт использует их как средства утверждения или доказательства любовных и назидательных

мотивов. Его тамсилы часто являются средством олицетворения неощущаемых понятий. Поэтому одна из основных художественных задач тамсилов Соиба состоит в персонификации неодушевленных предметов и явлений и нематериальных понятий. Олицетворения в тамсилах Соиба помогают поэту нарисовать различные художественные образы. Среди них основными в тамсилах Соиба являются образы дитя (ребёнка), с помощью которых поэт приводит в движение и действие различные неодушевленные предметы, явления природы и даже воображаемые понятия, приписывая им, таким образом, человеческие свойства и особенности.

Поэтическая мощь воображения Соиба развита настолько, что он может из одного понятия создать множество тамсилов. Образы дитя (тифл) и ребёнка (кудак) являются ярким тому подтверждением. Для подтверждения своих высказываний поэт очень часто использует слово «дитя». Так, в следующем бейте свои жалобные губы Соиб скрыто уподобляет непокорному дитя, рот которого не становится сладче даже от сахара:

همان زه شکایت از لمب در وصل می ریزد، شکر شیرین نمی سازد مزاق طفل بدخواه

Льется из моих губ яд жалобы и в соединении (с возлюбленной),

Сахар не подсластит рты капризных детей [7, 77].

В другом бейте поэт проводит аналогию между младенцем и шустрым человеком, которому бедность - не помеха. Как дитя с помощью объятий своей матери передвигается или готовится к рождению, так нищий или бедный человек своей ловкостью всегда найдет поле для деятельности:

نسازد تنگستی تنگ میدان برسپکستان، که طفل از دامن خود می کند آماده مرگ را

Не может стеснить нищета поле деятельности ловким людям,

Дитя с помощью объятий матери готовит своего скакуна [7, 84].

Иногда тамсилы поэт осуществляет посредством сложных двойных уподоблений. Например, в приводимом ниже бейте свои слёзы Соиб скрыто уподобляет чёткам колыбели, а также сравнивает их с дитем-сиротой, которое успокаивается, напившись крови своей няни:

مهره گهواره ام اشک است، چون طفل یتیم می خورد خون دایه، تا خاموش می سازد مرا

Мои слезы-чёчки моей колыбели, подобно младенцу-сироте,

Они питаются кровью няни, чтобы успокоить меня [7, 97].

Тамсилы Соиба порой очень абстрактны или их сложно выявить. Например, в следующем бейте в качестве тамсила использована первая строка, но взаимосвязь двух строк в нём прослеживается не сразу. Дети не любят и беспокоят сумасшедших, так как мир беспечности не выносит вмешательства:

برنمی دارد شر اکت ملک تنگ بی غمی، زین سبب اطفال دائم دشمن دیوانه اند

Не выносит соучастия тесный мир беспечности,

Поэтому дети всегда во вражде с сумасшедшими [7, 435].

В другом бейте Соиб также использует тамсил в первой строке. Тот человек, который старательно ищет выход для счастья своего сердца, похож на ловкого младенца, пытающегося кровью своей несчастной няни:

طفل بهانه جو جگر دایه می خورد، بیچاره آن کسی، که شود چاره جوی دل

Изворотливое дитя питается кровью своей няни,

Несчастен тот, кто пытается найти счастье для своего сердца [7, 706].

Порой тамсилы Соиба требуют дополнительных разъяснений. Как в следующем бейте:

تو ز کودکی مقید شده ای به خاکبازی، نبود به چشم حقین حرم و کنشت مارا

Ты с детства прикован к игре в песочнице,

В нашем беспристрастном взгляде нет разницы между Каабой и синагогой [7, 85].

Проведение сравнительной аналогии в вышеприведённом бейте затруднительно по двум причинам. Во-первых, смысловая и логическая связь между двумя строками отсутствует (особенно вторая связь, которая очень важна для понимания сравнения в стихотворении). Во-вторых, в первой строке адресатом поэта, то есть тем, к кому он обращается, является местоимение второго лица единственного числа «ты», а во второй строке оно заменяется на «мы» - первое лицо множественного числа, что ещё больше отдаляет логическую связь. Однако «мы» второй строки является тем же «ты» первой строки, поскольку под словом «мы» поэт подразумевает не себя самого, а всех людей в целом. Также и обращаясь ко второму лицу («ты»), поэт имеет в виду не кого-то конкретно, а любого и каждого.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шамси Кайси Розӣ. Ал - мӯъчам / Шамси Кайси Розӣ: муаллифи сарсухану тавзехот ва ҳозиркунандай чоп Урватулло Тоиров. - Душанбе: Адиб, 1991. - 463 с.
2. Хатсари, Ахмад Сеҳил. Семи ҷаънат дар Мелҳои санҷ // Ҷаънат дар گистроҳи Ҷонибати Ахмад Сеҳил. - Тегеран: Қатор, 1371. - 137 с.
3. Ҳатлорӣ, Ҷӯёзӣ Натл. Ҷади аз ҷаънат // Ҷаънат дар گистроҳи Ҷонибати Ахмад Сеҳил. - Тегеран: Қатор, 1371. - 259 с.
4. Ҷонибати Ахмад Сеҳил. Ҷонибати Ахмад Сеҳил. - Тегеран: Ҳизби Ҷонибати Ахмад Сеҳил, 1349. - 283 с.
5. Ҷонибати Ахмад. Ҷонибати Ахмад. - Тегеран: Ҳизби Ҷонибати Ахмад Сеҳил, 1371. - 217 с.
6. Ҷонибати Ахмад. Ҷонибати Ахмад. - Тегеран: Ҳизби Ҷонибати Ахмад Сеҳил, 1371. - 217 с.
7. Ҷонибати Ахмад. Ҷонибати Ахмад. - Тегеран: Ҳизби Ҷонибати Ахмад Сеҳил, 1373. - 462 с.
8. Ҷонибати Ахмад. Ҷонибати Ахмад. - Тегеран: Ҳизби Ҷонибати Ахмад Сеҳил, 1370. - 732 с.
9. Ҷонибати Ахмад. Ҷонибати Ахмад. - Тегеран: Ҳизби Ҷонибати Ахмад Сеҳил, 1361. - 971 с.

МЕСТО ПОЭТИЧЕСКОЙ ФИГУРЫ ТАМСИЛА И ЕГО ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ЗНАЧЕНИЕ В ГАЗЕЛЯХ СОИБА ТАБРИЗИ

Искусство тамсила в газелях Соиба занимает центральное место, и потому Соиб признан как непревзойденный мастер этого средства художественной изобразительности. Соиб не только внес неоценимую лепту в дальнейшее развитие и совершенствование изобразительного искусства тамсила, но более того, превратил это средство в основной стержень смыслового здания своих газелей.

Ключевые слова: газель, метафора, Соиб, сравнение, уподобление

PLACE OF COMPARISON AND IT'S LITERARY SIGNIFICANCE IN THE POETRY OF SOHIB TABRIZY

The art of comparison in the poems of Sohib occupies an important place and therefore Sohib is recognized as a unique master of this mean of painting art. Sohib had made remarkable contribution not only into the further development and perfection of the painting art's comparison, but moreover he changed this mean into the main base of meaning of his poems.

Key words: poem, metaphor , Sohib, similarity.

Сведения об авторе: О.Ш. Сайджонифаров - докторант Таджикского национального университета

СОХТ ВА ТАРКИБИ «ТАЗКИРАИ НАСРОБОДӢ»

*M. Муслимифар
Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ*

Ба эътирофи мухаққиқон мухимтарин ва судмандтарин осоре, ки аз Мирзо Тоҳир бοқӣ мондааст, ҳамоно тазкираи ўст, ки бо номи «Тазкираи Насрободӣ» шуҳрат дорад.

Мирзо Тоҳир ин тазкираро дар солҳои 1083-1090 ба номи шоҳ Сулаймони Сафавӣ навиштааст. Дар сабаби таълифи китоб худаш навиштааст:

«Ғараз аз тасвиби ин авроқ ин ки сухансанҷон мисли Муҳаммад Авғӣ, муаллифи «Ҷомеъ-ул-ҳикоёт» ба тасвиби тазкирае мавсум ба «Лубоб-ул-албоб» пардохта муштамил бар ашъори салотин ва шуарои мутақаддимин ва маъҳум Мир Алишер дар «Мачолис-ун-нафоис» ва наввоби шоҳзодагӣ Соммирзо дар «Тазкираи Сомӣ» ва Давлатшоҳи Самарқандӣ дар «Тазкират-уш-шуаро» ва Мулло Муҳаммадсӯйӣ дар тазкираи мавсум ба «Майхона» ва «Бутхона» он чи лозим ба санҷидагӣ ва ҳуқуқи баргузидагист, дар таҳқиқи ҳолоти аҳли назм ба зуҳур расонидаанд ва баъд аз эшон Мир Тақии Коши ба нигориши тазкира пардохта ва алҳақ доди саъӣ дода, ки бар он мазиде мутасаввир нест.

Дар таърихи шуҳури санаи 1083 дорунӯши базми номуродӣ Муҳаммад Тоҳири Насрободиро ба шавқи ташаббуҳ ба он табакаи олия бо ин ки ҳазони ташвиши беш аз пеш ниҳоли ҳоламро бе баргу наво сохта ва дуҳяи муродамро сарсари бетамизӣ ва муомиланошиносии абнои даҳр аз пой андохта, шеър:

Чу мавчи соғар аз сад ваҷҳ дорам чини пешонӣ,
Чу дуди мичмар аз сад раҳгузар дорам парешонӣ.

Ба хотир расид, ки мухтасаре аз ашъори муосирини худ, ки баъзе соҳибдевон ва ҷамъе ғоҳе мутаваҷҷехи тартиби назме шудаанд, пардозад ва баъзе аз аъизза фармуданд, ки дар ин муддат аз муаммо ва луғз интихобе нашуда, агар аз муаммо ва таърих ва луғзи мутақаддимин ва мутаахири интихобе шуда дохил шавад, шоҳиди

таълифро ҳусне дигар ба ҳам расад. Бинобар итоат, ки жабъии камина аст, аз каммояй қылти татаббӯй андеша накарда, ба зикри матолиб пардохта ва онро василау ду асли давлати наввоб зулиллоҳӣ соҳт» [4, 5-6].

Мирзо Тоҳир тазкираашро то соли 1090 ҳичрӣ дар дасти таълиф дошта ва пас аз фароғат аснодеро то соли 1100 сабт карда ва то ин таъриҳ, ки ҳаштоду ҳашт сол аз умри вай мегузарарад, барҳаёт будани худро нишон додааст [2, 399-400].

Вай хеле пештар аз таърихи зикршуда бар фикри таълифи тазкираи шоирони аҳди Сафавӣ будааст. Ҷустуҷӯҳои мудаввоми ўро дар мулоқот бо Малеҳои Самарқандӣ «таҳқиқи аҳволи шуаро ва зурафои Мовароуннаҳр, ҳусусан Самарқандро» [3, 338] карданаш собит мекунад. «Вай дар бораи шоирони Мовароуннаҳр аз Малеҳо маълумот гирифта, ба қавли Малеҳо яқин карда навишт» [3, 338]. Шояд яке аз сабабҳои дер кашидани таҳияи тазкира ҷараёни душвори маълумотчамъуний ў будааст. Дар қаҳваҳонаҳо ҷамъ омадани шоирон ва мушоҳидай тарзи муюшират ва аҳлоқу адаби онон ва фароҳам овардани ин маълумот дар тазкира гувоҳи меҳнати тӯлонӣ ва бобаракати соҳиби тазкира мебошад.

Мирзо Тоҳир бо чунин усули кор ва бардошт, бо вучуди мушкилоти роҳ ва дурии шаҳрҳо ва душвории дарёфти иттилоот тавонистааст, ки на танҳо дар бораи шоирони Эронзамин маълумоти кофӣ ҷамъ кунад, балки дар тазкирааш аз аҳвол ва ашъори шоирони Тӯронзамину Ҳиндустон, Мовароуннаҳру шибҳи қораи Ҳинд маълумоти кофӣ ҷамъ оварад.

Аз маълумоте, ки Мирзо Тоҳир дар тазкирааш доир ба хислатҳои шаҳсӣ ва аҳлоқу одоби шоирон накл мекунад, маълум мешавад, ки вай дар суҳбату ҳамнишиниҳо аз тарзи муюшират ва гуфттору кирдори шоирон огоҳии комил ёфта, натиҷаи мушоҳидаҳояшро дар тазкирааш сабт кардааст. Бинобар ин ҳам, ин тазкира шомили маълумоти шуарои мусоири муаллиф аст, ки худ аз онон бевосита ё бавосита гирифтааст.

Насрободӣ тазкираашро ба номи худаш гузошта ва ин китоб бо ҳамин унвон номвар шудааст. Муаллиф тазкирато ба номи Сафӣ Мирзо, маъруф ба шоҳ Сулаймони Сафавӣ фарзанди шоҳ Аббоси Сонӣ, навишта ва он аз як дебоча, панҷ саф ва поёнаи шомили ду дафъа иборат мебошад.

Дебоча дар зикри ашъори шоҳон ва шоҳзодагони Сафавӣ аст, ки ё шоир ё ба шоирӣ мансуб будаанд.

Сафи аввал дар зикри умаро ва ҳавонин ва соири мулизимони подшоҳ буда, ба се фирмка тақсим шудааст:

Фирқаи аввал дар зикри муқаррабон ва умарои Эрон;

Фирқаи дуюм дар зикри умаро ва ҳавонини Ҳиндустон;

Фирқаи сеюм дар зикри вузаро ва муставфиён ва куттоби дафтархонаи ҳумоюн.

Сафи дуюм дар бораи содот, нуҷабо ва соири ҷамоат будааст.

Сафи сеюм дар бораи уламо, фузало буда, аз се фирмка иборат мебошад ва фирмқаи аввал дар зикри уламо ва фузало, фирмқаи дуюм дар зикри ҳушнависон, фирмқаи сеюм дар зикри фуқаро ва дарвешон.

Сафи ҷаҳорум дар зикри шуаро ва иборат бар се фирмқа: фирмқаи аввал дар зикри шуарои Ироқ ва Ҳурносон, фирмқаи дувум дар зикри шуарои Мовароуннаҳр ва фирмқаи савум дар зикри шуарои Ҳиндустон.

Сафи панҷум дар зикри аквоми камина ва ин фақири бевучуд ва хотима дар зикри таворих, луғз ва муаммои мутақаддимин ва мутааххирин ва он иборат аст аз ду дафъа: дафъаи аввал дар зикри таворих, луғз ва муаммоҳое, ки исми гӯянда мушаххас аст ва он иборат аст бар се ҳарф:

Ҳарфи аввал дар зикри таворих;

Ҳарфи дувум дар зикри луғз;

Ҳарфи савум дар зикри муаммо.

Дафъаи дувум иборат аст дар зикри таворих, луғз ва муаммоҳое, ки қоил мушаххас нест ва муштамил бар се ҳарф аст:

Ҳарфи аввал дар зикри таворих;

Ҳарфи дувум дар зикри луғз;

Ҳарфи савум дар муаммо [4, 7-8; 2, 397-399].

Аз маълумоте, ки Насрободӣ дар тазкирааш меоварад, маълум мешавад, ки вай маводи асарро аз соли 1077 то 1090-и қамарӣ дар даст доштааст.

Аввалин нашри тозаи муқоисавии ин асар дар солҳои 1315-1317-и шамсӣ аз тарафи Ваҳиди Дағстгардӣ анҷом ёфтааст. Дағстгардӣ ин корро бо дар даст доштани ду нусха (нусхай ҷомеъи Ҳусайн Оқо Малик ва Муҳаммадалии Тарбият) анҷом додааст.

Ба шаҳодати Аҳмад Гулчини Маъонӣ нусхаҳои хаттии ин тазкира дар китобхонаҳои Эрон ва кишварҳои дигар мавҷуд ва он чи бештар «дарҳӯри эътино ва эътимод» будааст, «яке нусҳай шуморай (3342) китобхонаи марказии Донишгоҳ аст, ки зайлे ҳам замима дорад; дигар нусҳай китобхонаи Вазири Язд аст, ки дар соли 1091 навишта шуда ва ба ислоҳ ва имзои Насрободӣ ҳам расида ва тарҷумаи чандин шоир дар он мазкур аст, ки дар нусҳай чопӣ нест» [2, 401].

Аҳмад Гулчини Маъонӣ чопи Ваҳиди Дастигардиро, ки дар заминаи ду нусҳай дар боло зикршуда ба чоп расидааст «бисёр мағлут» [2, 401] ва дорои иштибоҳоти фаровон дониста, чопи мӯчаддади ин китобро бо истифода аз нусхаҳои мӯътабари мавҷуд» [2, 401] хостор шуда буд.

Чунонки ишора ҳам шуд, ин тазкира асрӣ ва шомили шоирони муосири муаллиф буда, Мирзо Тоҳир аз ҳол ва эҷоди онҳо бевосита ё бавосита огоҳ будааст. Ин тазкира асрӣ бошад ҳам, аммо муаллиф дар нигориши бархе саргузаштҳо аз «Хулюсат-ул-ашъор» ва «Арафот-ул-ошиқин» баҳра бурдааст. Ин баҳрабардории ўро муқоисаи саргузашти Фориги Табрезӣ сабит мекунад. Аз ин ҷиҳат, ин тазкира шомили маълумоти бисёр муҳим оид ба адабиёти асри Сафавӣ низ мебошад.

«Тазкираи Насрободӣ» дар таърихи адаби форсӣ, пеш аз ҳама бо зинда нигоҳ доштани ному нишон ва намунаи ашъори анқариб ҳазор суханвари аҳди Сафавӣ пурарзиш ва мондагор аст. Ҳарчанд, маълумоти тазкираи Мирзо Тоҳир дар бораи шоирон нисбат ба баъзе тазкираҳои дигар, аз ҷумла тазкираи Малеҳо «Музаккир-ул-асҳоб» муҳтасар аст, вале тартиби тазкиранигорӣ ўз имтиёзоти хоссе барҳӯрдор аст, ки муҳимтарини он диди хосси адабӣ, таъриҳӣ ва фарҳангӣ ба воқеяти давраш мебошад.

Дар идомаи ин бахш барои дар бораи ин тазкира ва ҳадафҳои эҷодии Мирзо Тоҳир тасаввуроти ҷомеъ ҳосил кардан, лозим донистем, ки соҳтор ва мундариҷаи асарро тавсиф кунем.

Аввалин тазкираи адабиёти форсии тоҷикӣ «Лубоб-ул-албоб»-и Муҳаммад Авғӣ, дар таърихи адабиётшиносӣ мо ифодагари назария ва маводи таърихи адабиёт буд. Ин тазкира маводи лозимиро дар бораи китобшиносӣ, сарчашмшиносӣ, матнишиносӣ ва гайра низ дар бар мегирифт.

Тазкира аз замони пайдоиш то имрӯз дар ҷараёни тавлид ва ташаккули хешроҳи таърихи тай намудааст. Бинобар ин ҳам, табиист, ки ҳамаи тазкиранигорон дар ҷараёни эҷод аз таҷрибаи пешиниёни худ ба қадри завқ ва тавононии худ истифода кардаанд, ки дар ин равиши «Тазкираи Насрободӣ» низ истисно нест.

Мирзо Муҳаммад Тоҳир дар оғози тазкира бо як муқаддимаи кӯтоҳ ҳадафи эҷодии худро аз таълифи тазкира мушахҳас намуда, соҳтори онро низ муайян мекунад. Вай дар муқаддимаи тазкира аз мақоми назму наср дар ҷомеаи инсонӣ ёд карда, дар ин замина бо андаке дигаргунӣ, аксарон суханони Муҳаммад Авғиро нақл мекунад ва дар таъиidi мақоми сухани мавзун аз пораҳои шеърии гузаштагон, аз ҷумла Низомӣ, Захири Форёбӣ ва Хоқониро овардааст.

Дар муқаддима Мирзо Тоҳир ашъори подшоҳон ва подшоҳзодагонро бе ягон тавзеху тавсифи иловагӣ меоварад. Муқаддимаи тазкираашро ба ин мавзӯъ ихтинос додани ўз заминаи таърихи фарҳангӣ дошта, то ҷое тобеъияти ўро ба суннатҳои тазкиранависии гузаштагон нишон медиҳад. Ҳарчанд, ў мисли Муҳаммад Авғӣ дар бораи нақш ва ҷойгоҳи салотин дар инкишоғи адабиёт ба таври алоҳида сухан нағуфта бошад ҳам [1, 16-18], зикри шарҳи ҳол ва осори подшоҳон ва подшоҳзодагони шоир худ аз худ дар таъиidi ҳамин назар аст. Дар ин замина, вай то ҷое ба анъанаи ҳифзи мавқеяти табақаи олии ҷомеа, яъне шоҳону шоҳзодагон содик будааст ва дар ин равиши ба тарзи нигориши Муҳаммад Авғӣ назар доштааст. Чунин роҳро пеш гирифтани соҳиби тазкира, аввалан риояи суннат бошад, сониян «ба ҷаҳонбинии муаллиф алоқаманд буда, иборат аз ошкор соҳтани муносибати зоҳирии шакл ва мундариҷа, амалӣ соҳтани андешаҳо» [5, 7].

Вале, Мирзо Тоҳир дар бораи шоҳон ва шоҳзодагони шоир сухан оғоз карда, дар бораи онон ва шеърашон ҳарфи ҷиддӣ намегӯяд [4, 8-15]. Ба назар ҷунин мерасад, ки ў танҳо ба хотири расмият ба ин қисмати тазкира ин мавзӯъро ворид кардааст. Суханаш дар тасвири завқ ва истеъдоди подшоҳон ва подшоҳзодагони шоир яқранг ва бебар буда, фақат гоҳ гоҳе дар сифати подшоҳ ё худ подшоҳзодаи ба истилоҳ шоире ифодаи «табъаш камоли лутғ дошт» [4, 10]-ро ба кор бурдааст.

Муқаддимаи тазкираро ба подшоҳон ва подшоҳзодагон бахшидани муаллиф анъанаҳои қадима дошта, ба вазъи афкори адабии танқидии форсиву арабӣ такя дорад ва то ҷое арзиши таърихи адабӣ ва таърихиву фарҳангӣ дорад.

Бо навиштани шарҳи ҳол ва фаъолияти сиёсии ҷамъиятии табақаи болои ҷомеаи Мирзо Муҳаммади Тоҳир бисёр масъалаҳои муҳимми таъриҳӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии

аҳди Сафавиро ба миён мегузорад, ҳарчанд ки зикри ин масоил вазифаи ӯ намебошад. Ин қисмати тазкира, ба назари мо бехуда муқаддима номгузори нашудааст. Чунин таассурот пайдо мешавад, ки ин қисмати асар ҳамчун сухани ифтитоҳӣ барои вуруд ба қисми асосии тазкира хидмат карда, ба нахве тавсифи замони таъриҳӣ, сиёсӣ ва фарҳангии аҳди Сафавия ва муаллиф мебошад. Дар ҳар сурат он чи дар ин муқаддима омадааст, таҷассумгари нақш ва ҷойгоҳи ҳокимон ва пайғирони онҳо дар ҷараёни адабии давр мебошад. Ҳарчанд, ашъори дар ин қисмат омада аз назари мазмуну мундариҷа ва тобеият ҷандон мухим нестанд, бо вучуди ин, маводи фароҳамомада доир ба муҳити дарбори Сафавиёни мозију сонӣ ва ҷараёнҳои адабиёти ин аҳд тасаввуроти муайян медиҳанд. Он ҷизи мухимме, ки Насрободӣ ҳабар медиҳад, ин будааст, ки ҳуққоми замон бо ҷараёни инқишифӣ адабиёт ҳамгом будаанд. Беш аз ин, Мирзо Тоҳир ғолибан ба ҷузъиёти зиндагии шоҳон ва шоҳзодагони шоири таваҷҷӯҳ кардааст, ки аз назари аҳлоқ мухим будааст, ки вазъи иҷтимоӣ ва моҳияти равобити қавми ҳокимро таҷассум мекунад. Дар ин замина, нақли ӯ дар бораи Абулқосим Мирзо ҷолиб аст, ки иқтибос мекунем:

«Ҳалафи наввоб Мирзо Муҳсини Ризавии Мутавалӣ ва сабиязодаи шоҳи ҷаннатмакон, шоҳ Аббоси мозӣ аст. Ҷавони қобили баҳиммате буда, дар камоли ором ва озарм. Дар айёми шоҳ Софӣ ҷашми эшон ҳам аз ҳулияи нур орӣ монд. Дар ҳадосати син буд, ки ба ҷавори раҳмати эзидӣ пайваста ва фарзанде аз ӯ намонд. Ғоҳе фикри шеъре мекард ва шеъраш ин аст:

Субҳ шуд субҳ, ки то нур ба дилҳо баҳшад,
Ишқи ҷонон ба ману нишот ба саҳбо баҳшад.
Шӯри Мачнун зи парешонии зулфи Лайлӣ аст,
Чӣ шавад гар асаре зон ба дили мо баҳшад.

Ин рубоиро дар вақте ки ҷашми ӯ ноқис шуда буд ва ба Машҳади муқаддас мерафт, дар яке аз работҳои роҳи Машҳади муқаддас ба ҳатти ҳуд ба девор навишта ва дар ҳангоме ки банда (Мирзо Тоҳир- М.М.) ба Машҳади муқаддас мерафтам, он рубоиро дида мусаввада бардоштам:

Озурда зи нодидани рӯйи падарам,
В-арна ба Ҳудо, ки ин замон шодтарам.
Қатъи назар аз мардуми ҷашмам кардам,
То миннати мардумон набошад ба сарам» [4, 12].

Дар ҳамин қисмат муаллифи тазкира зимни шарҳи ҳоли подшоҳон ва подшоҳзодагон аз алоқамандии онон ба шеъру шоири, қадршиносиашон аз шоирони ҷудогона низ ҳабар мерасонад. Дар маҷмӯъ мо аз ин муқаддима оид ба шарҳи ҳол ва намунаи осори даҳ шоири шоҳ ва шоҳзодай шоири оғоҳӣ пайдо мекунем.

Дар фирқаи аввали сафи аввал муаллиф шарҳи ҳол ва намунаи осори 64 нафар умаро ва ҳавонини Эрон ва соири мулозимонро меоварад, ки баёнгари мақоми ҳунарӣ ва иҷтимоии ин табака дар ҳаёти ҷомеаи Сафавӣ мебошад. Зимни сабти шарҳи ҳоли ин табака, муаллиф аввалин ба шаҳараи авлодӣ, дувум ба робита бо силсилаи шоҳони Сафавӣ, дараҷоти илмӣ, аҳлоқу одоб ва ниҳоят ҳунару ҳирфаи эшон дикқат додааст. Аз ҷумла, дар бораи Ҳаким Туфайлий менависад: «Ҳаким Туфайлий аз вилояти Ҳоҳиҷон аст. Ҷабии ҳозиҷе буд. Дар силки аттибои подшоҳӣ мунсалик. Дар тартиби иншо ниҳоят қудрат дошта, баъзе аз муншаоти ӯ ба назар расида, ниҳоят латофат дошт. Абёташ ин аст:

Таровиши ҷигарам тоза соҳт догои маро,
Дигар ба ҳуни ман афрӯҳт ғам ҷароғи маро.

Ё:

Ғайрати ағёр дар кӯи ту моро банд дошт,
В-арна мо оворагиро аз Ҳудо меҳостем» [4, 50-51].

Дар фирқаи дувуми ин саф Мирзо Тоҳир дар зикри умаро ва ҳавонини Ҳиндустон ва ғайра сухан мегӯяд ва шарҳи ҳолу намунаи осори бисту ҳафт нафарро меоварад. Интиҳоби тазкиранавис дар ин замина низ бе ҳадаф набуда, ҷанд нуктаро ба асос гирифтааст:

а) сарнавишти ин ё он умаро ва ҳавонин дар пайванд бо замони таъриҳӣ шарҳу тафсир шуда, нақш ва ҷойгоҳи онҳо дар ҳавзаи адаби форсӣ таъйин шудааст;

б) мақоми иҷтимоӣ ва ҳунарии ин афрод меъёри назар будааст;

в) зикри аслу насаб ва робитаи маънавии онҳо бо Эрон бо мақсади таъкиди ҳамbastaghiҳои дарунии адабу фарҳангӣ Эрон будааст.

Зикри шарҳи ҳол ва намунаи осори Алиакбар ном аз умарои Ҳиндустон ҷанбаи дигари таваҷҷӯҳи Мирзо Тоҳирро мебошад, ки иборат аст аз интиҳоби ин зумра бо дар назар гирифтани ҳамbastaghiҳои маънавиашон бо Эрон ва ҳуди муаллифи тазкира. Бинобар ин ҳам, интиҳоби ӯ дар ин замина дар матни ягонаи замони

таърихӣ ва фарҳангӣ сурат гирифтааст, ки ҳадафаш ишораи сарех ба паҳнои тамаддуни эронист. Мирзо Тоҳир дар бораи Алиакбар менависад: «Алиакбар ваҷҳе таҳаллуси валади Муҳаммад Солеҳбек ғуломи хосса аст. Бародари Ҳасан Алибек тобени Эътимодуддавла. Мушоруилайҳ бисёр содалавҳ буд. Ҷунончи эътиқоде ба дарвешон дошт ва аз эшон таълими аврод мегирифт ва арбаъин медошт. Ба эътиқоде ҳудаш пеши шахсе ошиқ буд ва он шахс ба иттифоқи Дарвеш Юсуф ва соири аизон ба Насробод ба хонаи бандар буданд ва чанд рӯз монданд. Алиакбарбек газале гуфта ва шикоят аз маъшуки хаёлӣ карда ва порае киноя ба факир ва ёрон гуфта. Мисраи сонии матлаъро хуб гуфта ва он ин аст:

Ҳарфи ошиқ дилнишини хотират ҳоҳад шудан,
Ботине дорад муҳаббат зоҳират ҳоҳад шудан.
Мунзавӣ ҳоҳад шудан дар кунҷи Насробод дил,
Дидаам олам ба коми Тоҳират ҳоҳад шудан» [4, 52].

Зимнан бояд ишора кард, ки Мирзо Муҳаммад Тоҳир Насрободӣ дар ин қисмат манбай иттилооташро аз умаро ва ҳавонини Ҳиндустон ва ғайра агар онҳоро намешинохта бошад, сареҳан ба манбай ишора мекунад, ки мустанад будани тазкираи ўро собит мекунад. Аз ҷумла, дар бораи Муҳаммад Ризо ҷунин накл мекунад: «Муҳаммад Ризо подшоҳи Табрезӣ аз бани аъмоми марҳум Муҳаммад Ҳусайн Чалабӣ аст, ки дар авоили ҷавонӣ ҳамроҳи падари ҳуд ба Рум рафта, ба ҳасби қобилияти ва қисмат подшоҳи Миср шуда. Аз аҳолии Миср нуқсони бисёре ба ў расида, ҷаро ки ҳукумати он вилоят ба иҷора дода мешавад... баъд аз он подшоҳи Ҳабаша ҳам шуд ва аз он ҷо ба Маккаи муazzама рафта, мутаваттин буд, то фавт шуд. Шахсе ўро ба Маккаи муazzама дида буд, ин накл аз он. Қитъа:

Эй фалак, мо асири банди туем,
Фикри моро аз ин накӯтар кун.
Ду рафиқем муҳталифавзоъ,
Вазъи моро ба ҳам баробар кун.
Е биёмуз мардумӣ ўро,
Е маро низ мисли ў ҳар кун» [4, 69].

Фирқаи дувуми ин саф дар бораи он вузаро, муставфиён ва қуттоби дафтархона маълумот медиҳад, ки «дар тартиби назм қурдате» [4, 80] доштаанд. Ва дар ин саф аз Мирзо Муҳаммад Бокир, Мирзо Ҳодӣ, Мирзо Муҳаммад Шафеъ, Мирзо Зайнулобидин, Сафӣ Қулибек, Мирзо Ҷаъфар ва ҷиҳози нафари дигар маълумоти ҷолиб меоварад.

Дар фирқаи ин саф низ усули нигоши ў ба асноди тарҷумаиҳолӣ такя дошта, бештар ба забти ҳайсияти инсонӣ ва равобити ҷамъиятии афроди мавриди назараҳ дикқат додааст. Ҷунончи, дар бораи Мирзо Раҳим ҷунин менигорад: «Мирзо Раҳим писари кӯчаки Ҳоча Шуъайб вазири Аромана. Ҷавони оростае буд. Ба ҳусни сират ва сурат маъруф ва ба малоҳати сухан ва шӯҳии табъ мавсуф. Муддате дар дартархонаи ҳумоюн ба таҳир машғул буд ва баъд аз он мумайизӣ ва тасаддии баъзе алвасоти хосса бад-ӯ марҷӯъ шуд. Дар фанни шеър табъаш ҳолӣ аз лутufe набуд. Кофӣ таҳаллус мекард, аммо ноком дар айни шубоб ба олами бақо хиромид. Ин байт аз ў ба факир расида. Шеъри ўро баъзе аз ёрон доранд ва намедиҳанд:

Ҳешони ман чу мардуми бегона мераманд,
Охир гули гарibии ман дар Ватан шукуфт» [4, 94].

Дар сафи дувуми тазкира, ки бе фирмка аст, муаллиф шарҳи ҳол ва намунаи осори 112 нафар «садоти олидараҷот ва нучабои соири ҷамоати аъизза»-ро меоварад, ки аксари онҳо «гоҳе шеъре мегӯянд» [4, 97] ва табъашон «ҳолӣ аз лутufe набуда» [4, 98].

Дар ин саф муаллиф дар баёни шарҳи ҳоли содот ва нучабои шоир ҷузъиёtero зикр кардааст, ки вазъи ахлоқии ҳоким дар муҳити давлатдории Сафавия ва рӯзгори муаллифро фош месозад. Аз ҷумла, он ҷо дар бораи Мирзо Шамсиддин Муҳаммад навиштааст, дар таъиidi ин назар аст: «Мирзо Шамсиддин Муҳаммад валади Мирзо Муҳаммадризи Шаҳристонӣ. Аз ҷониби падар наводаи марҳум Мир Иноятуллоҳи Шаҳристонӣ аст ва аз ҷониби волида сабиязодаи наввоб Мирзо Раф'eи Садр. Одамиравишест дар ниҳояти ором ва озарм. Аммо рӯзгор бо ў созгорӣ надорад. Ҷунончи баъд аз ҳарҷ ва саъий бисёр тасаддии мавқуфоти Озарбойҷонро гирифта, ҳанӯз нарафта буд, ки маблаге ба қимати он мансаб муштарии дигар афзуза ў маъзул шуд. Тасаддии маҳалли қадими мулуки Морбини Исфаҳонро ба ў рӯҷӯъ намуданд, аз он ҳам маъзул шуд. Табъаш ҳолӣ аз лутufe нест. Шеъраш ин аст:

Намедонам, ки медонӣ чи бо аҳли вафо кардӣ,
Ту то он ғунҷаи лаб аз насими ҳанда во кардӣ.
Шуқӯҳи ҳуснро кӯҳ аз гаронӣ бар намедорад,

Дар ин фикрам, ки чун дар хилвати оина чо кардӣ» [4, 100].

Мисли ҳамин пора Мирзо Тоҳир дар бисёре аз шарҳи ҳолҳои «содот ва нуҷабо» ба масъалаҳои ахлоқии ҷомеаи Сафавия даҳл карда, фасоди ахлоқии онҳоро фош месозад, ки аксаран монеъии нашру нумӯи одамони қобилу кордон будааст.

Сафи савуми тазкира, ки аз се фирмқа иборат аст, шарҳи ҳол ва намунаи осори уламову фузалоро фаро мегирад. Муаллифи тазкира дар фирмқаи аввали ин саф шарҳи ҳол ва намунаи осори уламо ва фузалоero, ки табъи шоири доштаанд ва «гоҳе мутаваҷҷехи тартиби назм» [4, 149] шудаанд, нақл мекунад. Мушаххасоти нақли ў иборат аст аз:

- а) зикри шаҷараи авлодӣ;
- б) тааллукоти насабиаш бо айиммаи аъзам;
- в) пешгузаштагони ашрафи ў;
- г) маслак, ҷойгоҳаш дар муҳити рӯҳоният;
- ғ) робитааш бо шоҳони сафавӣ;
- д) маҳалли фавт;
- е) таснифот, ҳирфа ва таваҷҷӯҳаш ба шеъру шоири;
- ё) сифоти фардии инсонӣ ва робитааш бо ҷомеа.

Дар фирмқаи аввали ин саф мо аз ҳаёт ва фаъолияти 101 нафар аз уламо ва фузалое, ки ба шеъру шоири таваҷҷӯҳ доштаанд ва ё «гоҳе мутаваҷҷехи тартиби назм» [4, 173] будаанд, маълумот пайдо мекунем. Ин маълумот сифатҳои инсонӣ, тамоюлоти мазҳабиву маслакӣ, савияи ҳунарӣ ва илмии ин афродро дар бар мегирад. Маълумоте, ки тазкиранавис меоварад, барои муайян намудани вазъи уламову фузало дар асри Сафавия ва замони муаллифи тазкира ниҳоят пурӯҳамият аст.

Дар фирмқаи дувуми ин саф муаллиф дар бораи шаш нафар ҳуҷнависоне, ки завқ ва қариҳаи шоири доштаанд, маълумоти шарҳҳои оварда, намунаи шеърашонро низ иқтибос мекунад. Маълумоти дар ин боб овардаи муаллифи тазкира, пеш аз ҳама марбут мешавад ба зикри шаҷараи авлодӣ, ватани аслӣ ва ҳичрат ба манотики дигар, маълумот ва дараҷоти илмӣ, устодиаш дар намудҳои ҳат, равобити қасбӣ ва ҳунариаш бо дарбори шоҳони сафавӣ, зикри осори таърихие, ки ин ё он ҳуҷнавис ҳаккокӣ кардааст, иштироки ў дар ҷабҳа ва гайра.

Масалан, Мирзо Тоҳир дар бораи яке аз ҷунин ҳуҷнависон меоварад: «Мулло Абдулбокӣ аслаш аз Табрез аст. Аммо дар Бағдод таваттун дошт ва дар мавлавихона бо марҳум Мустафо марбут буда, дар фунуни фазоили ҳикмат ва арабият монанд надошт. Аммо аз изҳораш забон кӯтоҳ дошт. Ҳатти сулси ў насҳ бар ҳутути устодон қашида. Шоҳ Аббоси мозӣ ҷиҳати қитобати масҷиди ҷомеи Муҳаммад Ҳусайнӣ Чалабиро фиристод, ки ўро биёварад. Ў ибо намуда, баъд аз фатҳи Қондаҳор ўро ба Исфахон оварда, қитобати камари бузурги васфаи рӯ ба қиблა ва тоқ дар масҷид ба ҳатти ўст. Фақир (муаллифи тазкира-М.М.) ҳам машқ аз ў гирифтаам, вале дастам он қадар ноқобил аст, ки баракати таълими ў ҳатти маро сурат надод. Ҷомӣ гӯяд,

Ҳар киро рӯй ба беҳбуд надошт,

Дидани рӯйи буте суд надошт.

Бисёр ҳалиқ ва меҳруbon буд. Як сол баъд аз фавти шоҳ Аббос фавт шуд. Боқӣ таҳаллус мекард. Шеъраш ин аст:

Боқӣ ба абас ту заҳмати ҳеш макаш,
Пайваста таъаб зи сухбати ҳеш макаш.

Тағири қазо чу нест дар дасти касе,
Беҳуда зи ҷаҳл миннати ҳеш макаш» [4, 206-207].

Фирқаи савуми сафи савум дар зикри ашъори дарвешон буда^{††}, дар бораи шаш нафар шоири дарвеш маълумот медиҳад. Маълумоти шарҳҳои ў тамоюли маслакӣ, ватани аслӣ, ҷазбаи сулукӣ, дараҷаи силсилаӣ, устодаш дар ин замина, хидматаш дар тарбияи муридон, сифати инсонӣ ва сулukiаш ва равобиташро бо шеъру шоири дар бар мегирад. Маълумоти ин фасли тазкира фақат арзиши адабӣ надошта, дар бораи равияҳои маслакии аҳди сафавӣ аҳбори саҳҳ ва муғид медиҳанд, ки барои ҷомеашиносон ниҳоят муҳим аст.

Сафи ҷаҳоруми тазкира бар се фирмқа асос ёфта, муаллиф дар фирмқаи аввал дар бораи шуарои Ироқ ва Ҳурӯсон, дар фирмқаи дувум оид ба шуарои Мовароуннаҳр ва дар фирмқаи савум доир ба шуарои Ҳиндустон маълумот медиҳад. Тафсилоти бештар оид ба ин саф ва фирмқаҳои он дар мақолаи дигар ҳоҳад омад. Ин ҷо танҳо зикр карданием, ки Мирзо Тоҳир дар фирмқаи аввали ин саф доир ба 420 нафар шоири

^{††} Дар муқаддима ин фирмқа «Дар зикри фуқаро ва дарвешон» номгузорӣ шудааст.

Ироку Хурросон, 54 шоири Мовароуннахр, хусусан Бухорову Балх ва 17 нафар шоири Ҳинустон итилоъи шарҳиҳолӣ оварда, намунаи шеърашонро сабт кардааст.

Ниҳоят, дар сафи панҷуми тазкира муаллиф шарҳи ҳол ва намунаи осори ақвоми худашро меоварад, ки дар он аз Мирзо Ҳасаналий сар карда, то фарзандаш-Бадеъуззамонро дар бар мегирад ва дар маҷмӯъ дар мавриди ҳафт нафар хешу табори шоираш маълумот сабт намудааст.

Баъди ин қисмат дар тазкира таҳти унвони «Камина Муҳаммад Тоҳири Насрободӣ» шарҳи ҳол ва осори муаллифи тазкира омадааст, ки дар муқаддима ва мундариҷаи муаллиф тартибдода наёмадааст.

Хотима яке аз қисматҳои муҳимми тазкира буда, муаллиф дар зикри «таворих ва лугз ва муаммои мутақаддимин ва мутаҳириన» дар ду **дафъа** сухан мегӯяд. Дар қисмати дафъаи аввал дар боби «таворих ва лугз ва муаммо», ки исми қойил мушахҳас аст, маълумот меоварад, ки он муштамил бар се ҳарф аст.

Дафъаи дувум низ дар зикри таворих ва лугз ва муаммо буда, иборат бар се ҳарф аст ва қойилаш мушахҳас нест.

Дар қисмати ҳарфи аввали дафъаи аввал аз моддаи таърихи шоирони ҳавзаҳои гуногуни адаби форсӣ намунаҳо зикр шудааст. Масалан, муаллиф аз Мулло Мунири Бухорӣ, Мавлоно Баҳоуддини Ҷомӣ, Ҳондамири, Мавлоно Юсуфи Балҳӣ, дар маҷмӯъ аз 68 шоир аз манотики гуногуни форсигӯ намунаҳои моддаи таъриҳи овардааст. Дар хотимаи ин қисмат намунаи таъриҳҳои муаллифи тазкира низ зикр шудаанд, ки аз 65 байт иборат мебошанд.

Дар бобби «Лугаз ва соири ашъори мавзуна» (дар мундариҷа «Дар зикри лугаз» омадааст) аз 16 шоири ҳавзаҳои гуногуни адабиёти форсӣ намунаҳои лугз омадааст. Ҳамчунон дар ҳарфи савум, ки дар зикри муаммост, намунаи муаммоҳои 56 шоир оварда шудаанд, ки дар байни онҳо мисли Мулло Ҷомӣ, Мулло Бадаҳшӣ, Фузулии Бағдодӣ, Рукнии Нишопурӣ ва дигарон ҳастанд. Дар ин қисмат муаллифи тазкира илова ба он ки аз шоире чандин муаммо меоварад, дар бораи муаллиф ва алоқамандии ў ба ин намуди шеър сухан мегӯяд ва ҷавоби муамморо низ зикр мекунад, ки як навъ дарси муаммоомӯзӣ ва муаммошиносӣ низ ҳаст.

Дар қисмати оҳири тазкира зикри дафъаи сонӣ (дар мундариҷа дафъаи дувум омада) омадааст, ки гӯяндаи муаммо, таъриҳ ва лугз мушахҳас нест.

Ҳамин тариқ, ин қисмати тазкира низ бо фарогирии моддаи таъриху лугз ва муаммо дорои арзиши муҳимми адабӣ, таъриҳӣ ва фарҳангӣ буда, он барои таъриҳшиносон ва ҳунаршиносон оид ба таърихи ҳунарҳои меъморӣ, санаҳои муҳимми таъриҳии замони Сафавия, боғҳову тоқҳои таъриҳие, ки намунаи олии меъмории аҳди Сафавӣ буда, имрӯз қисме аз байн рафтаанд, маълумоти арзишманд ба даст медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Авғӣ Саидаддин Муҳаммад. Лубоб-ул-албоб / Авғӣ Саидаддин Муҳаммад; аз рӯйи чопи Браун, бо муқаддима ва таълиқоти аллома Муҳаммад Қазвинӣ ва таҳқиқоти Саид Нафисӣ; тарҷумаи дебочай англисӣ ба форсӣ бо қалами Муҳаммад Аббосӣ. – Техрон: Китобфурӯшии Фаҳри Розӣ, 1341. -626 с.
2. Гулчини Маонӣ Аҳмад. Таърихи тазкираҳои форсӣ. Чопи дувум / Гулчини Маонӣ Аҳмад. - Техрон, 1363. - Ҷ1. – 765 с.
3. Малеҳо Муҳаммадбадеъ. Музаккир-ул-асҳоб: матни интиқодӣ бар асоси чаҳор нусҳаи муҳим. /Малеҳо Муҳаммадбадеъ: ба эҳтимоми Камолиддин Садриддинҳоҷаи Айнӣ. - Душанбе: Пайванд, 1385. – 689 с.
4. Мирзо Муҳаммад Тоҳири Насрободӣ. Тазкираи Насрободӣ / Мирзо Муҳаммад Тоҳири Насрободӣ; бо тасҳҳ ва мӯқобилай устоди фақиҳ Ваҳиди Дастгардӣ. - Техрон, 1361. – 575 с.
5. Футӯҳӣ Махмуд. Балогати тасвир / Футӯҳӣ Махмуд. - Техрон: Сухан, 1385. – 464 с.

СТУКТУРА И СОДЕРЖАНИЕ «ТАЗКИРЕ НАСРОБОДИ»

В статье анализируется структура одного из оригинальных тазкире персидско-таджикской литературы, которая по содержанию и объему охватывает многие проблемы литературы XVII в.

Ключевые слова: Мирзо Тоҳири Насрободӣ, тазкира (антология), поэты, литература, индийский стиль.

STRUCTURE OF CONTENT AND "TAZKIRA NASROBODI"

The article analyzes the structure of one of originalnyh tazkira Tajik-Persian literature on the content and scope of the problems of the literature ohvativaemye their period.

Key words: Mirzo Tokhiri Nasrobodi, tazkira (anthology), poets, literature, Indian style.

Сведения об авторе: *M. Муслимифар* - соискатель Института гуманитарных наук АН РТ.
Телефон: (+992) 900-98-79-87

ВАТАН ВА ВАТАНХОҲӢ ДАР НАЗМИ ШОҲМУЗАФФАР ЁДГОРӢ

A. Курбонов, З. Каримова

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Ба қавли мунаққиди барҷастаи тоҷик С.Табаров: «Назми солҳои шастуму ҳафтодуми тоҷик дар натиҷаи афзоиши маҳорати эҷодии шоирону омӯзиши анъанаҳои беҳтарини санъаткорони бузурги гузаштаву имрӯзai тоҷик, дар натиҷаи аз худ кардани таҷрибаҳои эҷодии ҷолиби диққати адабони маъруфи олам дар роҳи аз худ кардани услубу равияҳои нави адабӣ, оғаринишҳои образҳои нави шеърӣ ва маҳсусан қашфи жанру намудҳои адабии навоварона ба комёбииҳои ба назар намоёне ноил гардидааст» [7, 192].

Дар ин ҷустуҷӯ ва таҳқиқоти навоваронаи назми солҳои шастуму ҳафтодуми аспи ҲХ, нақҷи шоири зиндаёди тоҷик Шоҳмузafferar Ёдгорӣ низ муассир аст. Шоҳмузafferar Ёдгорӣ ба майдони назми муосири тоҷики солҳои шастуму ҳафтодум, аслан ба мавзӯи Ватану ватанхоҳӣ ворид гардид. Дар нақди шеър низ мунаққидон нахуст паҳлӯҳои шеърҳои ватанхоҳии ўро мавриди тадқик қарор додаанд.

Мунаққид Ю.Акбаров дар китоби «Қисмати инсон ва қисмати шеър», ки ба масъалаҳои лирикаи муосири тоҷик баҳшида шудааст, дар мавриди ашъори ватанхоҳии Шоҳмузafferar Ёдгорӣ чунин қайд кардааст: «Дар шеърҳои Шоҳмузafferar Ёдгорӣ «Ҳайкал», силсилаи шеърҳои «Ба номи Ватан» ҳайкалҳо, мұчассамаҳо, дараҳтону замин, девору деҳаҳо ба гап даромадаанд, ба ҷавонон васият гуфтаанд.

Чунончи, ҳайкал дар шеъри Ш.Ёдгорӣ «Ҳайкал» ба дуҳтаре, ки ҳар пагоҳ барои роз гуфтан ба назди он мұчассама меомад, чунин гуфтааст:

Мачӯ дигар маро аз ман,
Маро аз гиряҳои талҳи модар ҷӯй,
Маро аз ҳасрату аз доги ҳоҳар ҷӯй,
Маро аз интиқоми тиру ҳанҷар ҷӯй,
Маро аз сарбаландиҳои кишвар ҷӯй,
Ки то обод бошад, боз,
Ки то озод бошад, боз.
Ба роҳаш сар напечидам,
«Ватан» гуфтам,
Ҷавониро фидо кардам,
Варо аз теги душман ман раҳо кардам...

Ҳайкал ба дуҳтар гуфтааст, ки имрӯз ў бо ҷашмони дил нигарад, нек нигарад, ки ў ҳам замоне дар дил шӯру шавқе дошт, мисли имрӯзиён ҳушбахтона зистан меҳост.

Дар силсилаи «Ба номи Ватан» низ ҳайкал ба гап даромадааст. Шеъри аввалин силсила «Ҷанговар» ном дорад. Ҷанговар даҳшату воҳимаи майдони ҷангро тасвир мекунад. Ў ба майдони корзор рафта, зидди душманони малъун ҷангига, барои Ватан ҷон додааст, бо ҷони худ шири модарҳову ҳусни дуҳтарҳоро ҳаридавааст. Барои хотири авлодони худ, фарзандони арҷони Ватан, илтимос мекунад, ки ўро аз он мұчассама бурун оваранд, ба ҳайкал ҷон ато қунанд» [1, 134].

Силсилаи шеърҳои Ватану ватанхоҳӣ дар тамоми маҷмӯаҳои шоир, аз ҷумла «Соҳили баҳт» (1977), «Даргоҳи дехқон» (1980), «Фарзандон» (1982), «Симои ҳалқ» (1984), «Ҳар тори мӯ вафоям» (1987), «Ишқи мо пирӣ надорад» (1993) ба таври барҷаста инъиқоси худро ёфтааст. Бояд қайд кард, ки ашъори ватанхоҳонаи Шоҳмузafferar Ёдгорӣ аз ашъори шоирони дигар фарқияте дорад. Дар эҷодиёти Шоҳмузafferar Ёдгорӣ умумигӯйӣ ба назари ҳонанда намерасад ва ҳар шеъри ба Ватан баҳшидааш мушахасоти шеъриро дар бар гирифтааст.

Дар ҳамин қабил шеърҳои ватанхоҳӣ мағҳуми Ватан идеали асосии ўст, яъне асос ин аст, ки Шоҳмузafferar Ёдгорӣ ватанхоҳиро таъкид ва тарғиб кардан меҳоҳад. Масалан, дар шеъри «Фарзанд» аз забони падар ба фарзанд чунин мегӯяд:

Ҳамин аст орзӯи ман,
Барои ҳифзи ному нанг,
Ту фарзанди Ватан бошӣ,
Ба дасти дӯст гул гардӣ,
Ба душман нешзан бошӣ,
Шавӣ бедору бо ёрон
Шиносӯ ҳеши «ман» гӯйӣ
Кушои дил, кушои ҷаҷӯм:

Ватан гүйй, Ватан гүйй,
Садоят күхсөронро
Биларзонад, биларzonад.
Дили меҳанпарастонро
Бишүронад, бишүронад.
Ниди худшиносият
Дили пиру чавон гирад,
«Ватан» гүйй,
Садои ту
Замину осмон гирад [3, 5-6].

Ҳамин қабил шеърҳои хеле самимӣ, пурсадоқат, бо меҳру муҳаббат қисмати шоир ва қаҳрамони лирикӣ ӯро нисбат ба Ватан нишон медиҳад. Хусусияти барҷастаи назми ватанҳоии шоирони солҳои шастум ва ҳаштодуми асри XX-и тоҷик дар он аст, ки мағҳуми ватанҳоиро дар ашъори хеш аз мағҳумҳои деха, зодгоҳ, пуштаю кӯҳҳо, дар маҷмӯъ аз ҳар пора чисми Ватан оғоз намудаанд.

Масалан, дар ҳамин маврид шоири шаҳири тоҷик Мирсаид Миршакар қайд мекунад, ки: «Росташро гӯям барои ман ибтидои Ватани бузургам аз дехai хурдам сар мешавад, ки дар он ҷо нахустин бор ҷашм қушодан, гап задан, роҳ гаштан, ба кӯча баромада бо ҳамсолонам бозӣ кардан, хубро аз бад фарқ кардан, ба ғаму шодии дӯстонам шарик будан, дӯст доштан ва бад диданро ёд гирифта будам» [4, 3].

Дар силсилаи шеърҳои «Насими баҳр» Шоҳмузаффар Ёдгорӣ дур аз канори Тоҷикистон, ватанҳоий хешро бо ёдномаҳои замони кӯдакӣ, хонаву дар, шаҳри муқаддаси Душанбе, талу теппаҳои зодгоҳаш тасвир намудааст:

Ҳаёлам меравад бар Тоҷикистон,
Душанбе мешавад бар ҷашм пайдо,
Ҳамон хона,
Ҳамон даргоҳ қ-аз он ҷо,
Ба роҳи ман ҳама ҷашманд, ҳоло.
Ҳаёлам меравад бар Тоҷикистон,
Ба сайри теппаҳои Ҳочасартез.
Ҷавонию даводавҳои сарҳӯй,
(Аз ин овон нагаштам сер ҳарғиз) [4, 11].

Ватанҳоии Шоҳмузаффар Ёдгорӣ аз хонадони падараш, аз зодгоҳаш, аз ҳамон муҳаббат ба талу теппаҳои диёраш оғоз гардида, тамоми пахнои Тоҷикистони азизашро фаро гирифтааст. Зоро, ба қавли муҳаққиқи назми тоҷик Ю.Акбаров: «Парастидани зодгоҳ як навъ ватанпарастист ва ибтидои ватандӯстӣ ҳам аз ҳамин аст. Шоир ва умуман шаҳсе, ки хона, дех ва зодгоҳи худро аз дилу ҷон дӯст намедорад, тамоми Ватанро дӯст дошта наметавонад [2, 103].

Вижагии ашъори ватанҳои Шоҳмузаффар Ёдгорӣ дар он аст, ки аз қадамҳои аввалинаш дар майдони назм то вопасин нафас дар оғаридани симои Ватан ва баёни ватанҳоии қаҳрамони лирикӣ хеш, роҳу васоити нави образофариро ҷӯстуҷӯ ва корбаст намудааст. Шеърҳои ватанҳоии Шоҳмузаффар Ёдгорӣ дар радифи шеърҳои ҳамсолонаш Лоиқу Бозор, Гоиб Сафарзода, Ҳабибуллоҳ Файзуллоҳ Гулназар ва дигарон, аз замони нашрашон то ин замон дар рушди ватанҳоии афроди чомеа хидмати шоистаero ба ҷой овардаанд. Ба ақидаи мунаққид А. Сатторзода: «Чопи шеър маънои эътирофи он ҳамчун асари санъат, маънои боварӣ ба муаллифи он ҳамчун каси ҷӯдкор, боварӣ ба он, ки дар оянда барои адабиёт хизмате хоҳад кардро дорад [6, 107].

Шоҳмузаффар Ёдгорӣ бо чопи шеърҳои ватанҳоии хеш барои адабиёти тоҷик хидмати барҷастае кардааст. Барҷастагии ӯ дар симои шоиронааш, дар ифодаи Ватану ватанҳоии ӯст ва поку муқаддас пос доштани хоки Ватанаш-Тоҷикистони азиз аст, ки дар шеъри «Симои ҳалқам» хеле барҷаста ифода намудааст ва дафтари шеърии худро аз номи ҳамин шеър номгузорӣ кардааст:

Хoke, ки бар ӯ қадам гузорам,
Хoke, ки аз ӯ падар шараф дид,
Хoke, ки аз ӯст хонаи ман,
Хoke, ки маро нишот бахшид.
Ин хоки диёри кӯҳсор аст,
Гаҳвораи шеъри шоирон аст,
Гулгашти паривашони дунёст,
Маъвои пирони нуктадон аст.
З-ин хок бичид модарам гул,

З-ин гул ба дилаш муҳаббат афрӯхт,
Дардод ҷароғи умрам ин ҷо,
Ин ҷо ба ман ў рафоқат омӯхт.
Хоқе, ки бар ў қадам гузорам,
Бар вай падарам қадам ниҳодаст,
Хоқе, ки бар ў қадам гузорам,
Халқам қадам аз адам ниҳодаст [4, 71].

Дар назми муосири тоҷик ҳарчанд ифодаи «хок» ё «хоки муқаддас» фикри тозае нест, аммо Шоҳмузаффар Ёдгорӣ хоки муқаддаси Ватанро хеле самимӣ ва бо ҳиссииёти хеле баланд ифода намудааст. Ба назари мо, беҳтарин ва самимитарину муассиртари шеъре, ки Шоҳмузаффар Ёдгорӣ «хок»-ро тасвир кардааст, дар байнин шеърҳои ватанҳоҳияш, ҳамон шеъри «Симои халқам» мебошад. Бояд қайд кард, ки Шоҳмузаффар Ёдгорӣ ба ҳонандай ашъораш назарияи Ватану ватандорӣ, таносуби пайванди Ватану фарзандонро бо забони шеър пешниҳод намудааст. Масалан, рӯҷӯи шеъри «Падар»:

Падар мегуфт:
-Фарзандам,
Тӯй, баҳтам, ҷигарбандам,
Самар аз умр агар ҳоҳӣ,
Нишин пешам, шунав пандам.
Ҳамин аст, орзӯи ман,
Ту фахри Тоҷикистон шав.
Ту баъди ман дар ин қишвар
Нигаҳбон шав, нигаҳбон шав [3, 5].

Рӯҷӯи шеъри «Фарзанд»:

Ту оташи инқилоб будӣ,
Ту умр ба ҳалқ сарф кардӣ,
Мо умри туро ҷавоб ҳастем.
Хоки Ватан аз ту меҳрҳез аст,
Бо панди ту ҳалқ сарбаланд аст.
Бегонаписанд нест,
Чун ту
Тоҷик баномусу бананг аст [3, 6].

Аз таҳлили ашъори ватанҳоҳии Шоҳмузаффар Ёдгорӣ бармеояд, ки шоир дар ифодаи образ, услуг ва шаклҳои шеърӣ ҷусторҳои наверо корбаст намуда, ба инъикоси амиқи Ватану ватанҳоҳӣ дикқати маҳсусе дода, муҳокимаронии фалсафӣ ва таҳлилии тасвири бадеяти шеърро дар ҳангоми ифодаи Ватан ва ватанҳоҳӣ, пешаи шоирии ҳеш қарор додааст, зоро Ватану ватанҳоҳӣ дар шеърият сухани ҳушк ва беобу рангро намепарварад. Дар шеърҳои Ватану ватанҳоҳӣ шоир ҳамеша мъниҳои барҷаста, тасвирҳои оддӣ ва дар назар олиро корбаст намояд, ки ба дили ҳассоси ҳонанда ворид гардида тавонад.

Ба қавли мунаққиди барҷастаи рус А. Белинский: «Одами бузург, ҳамчун ҳалқи ҳудаш, ҳамавақт миллист, зоро ў маҳз барои он бузург аст, ки дар худ ҳалқи ҳудро таҷассум мекунад» [2, 134]. Шоирон ҳам инсонҳои бузурганд, зоро дар худ ҳалқи ҳеш, Ватани ҳешро таҷассум менамоянд. Қаҳрамони лирикии шеърҳои ватанҳоҳии Шоҳмузаффар Ёдгорӣ, бешак ҳуди ҳалқи шоир аст, ки дар синаашон Ватанро ҷой додаанд ва ҳар коре, ки мекунанду ҳар сухане, ки мегӯянд, оғозу анҷомаш бо номи Ватан пайванд аст:

Мо мардуми покем,
Ба дил қина надорем.
Раҳгумзадаero ба раҳ ҳайрон нагузорем,
Ҳар қас, ки чу дӯст омаду чун дӯст зи мо рафт,
Гӯем, ки чон омаду чон аз бари мо рафт [3, 8].

Вақте, ки ба коргоҳи шеъру шоирии Шоҳмузаффар, Ёдгорӣ аз канора менигарем, мебинем, ки истеъдоди шоирии Шоҳмузаффар Ёдгорӣ дар мавриди ситоиши Ватану ватанҳоҳӣ беохир аст ва дар дехот аз ҷорбайту достону қиссаҳои суннатии мардумӣ оғоз гардида то паҳнои адабиёти асили густурда гардидааст.

Ба андешаи мунаққид Ю.Акбаров: «Табиист, ки шоирони нисбатан ҳушбахту умебахши мо Муъмин Қаноат, Қутби Киром, Лоиқ Шералий, Убайд Раҷаб, Мастон Шералий, Бозор Собир, Ҳабибулло Файзулло, Гулруҳсар Сафиева, Шоҳмузаффар Ёдгорӣ....ва дигарон низ ҳар қадоме аз ягон ҷиҳат дар назми мо рӯхи нав, ҷӯшу ҳурӯш, нерӯи тоза ва аз ҳама муҳимтар мавзӯи ҳудро оварданд [1, 56].

Аз ин чост, ки мавзӯи Ватан ва ватанхоҳӣ дар назми Шоҳмузаффар Ёдгорӣ аз меҳру муҳаббати самимона ба Ватан ба таври воқеъ, мушаххас ва дақиқу шоирона садо додааст, ки чусторҳои илмиро тақозо менамояд.

А Д А Б И Ё Т

1. Акбаров Ю. Кисмати инсон ва қисмати шеър / Ю Акбаров. – Душанбе: Дониш, 1980. - С.197.
2. Белинский А.Пол.собр. соч / А Белинский. - М-Л. - Т.10. - 1956.
3. Ёдгорӣ Ш. Фарзандон: Шеърҳо ва достонҳо / Ш. Ёдгорӣ. - Душанбе: Ирфон, 1982. - С.176.
4. Ёдгорӣ Ш. Симиҳ халқ. (Шеър ва достонҳо) / Ш. Ёдгорӣ. - Душанбе: Ирфон, 1984. - С.416.
5. Миршакар М. Айёми ҷаҷонӣ / М Миршакар. – Душанбе: Ирфон, 1972.
6. Сатторов А. Нуктаи пайванд. Баъзе масъалаҳои инкишофи шеър ва танқиди адабӣ / А. Сатторов. - Душанбе: Ирфон, 1982. - С.240.
7. Табаров С. Ҳаёт, адабиёт, реализм / С Табаров. - Душанбе: Ирфон, 1978. - С.224.

ЛЮБОВЬ К РОДИНЕ В ПОЭЗИИ ШОХМУЗАФФАРА ЁДГОРИ

В данной статье автором подвергнута изучению и рассмотрению тема любви к Родине в поэтическом наследии Шохмузахфара Ёдгори, а также выражение образов, поэтических методов и форм в философском изречении. Также подвергнута анализу художественность изображения в выражении любви к Родине в творчестве поэта.

Ключевые слова: Родина, любовь к Родине, стих, лирика, поэт, литература, образ, выражение, поэтическое изображение.

LOVE FOR THE MOTHERLAND IN THE POETRY OF SHOMUZAFFAROV EDGARI

In this article, the author subjected to study and discuss the theme of love for the Motherland in the poetic heritage of Shomuzaffarov edgari, as well as the expression of images, poetic techniques and forms in the philosophical dictum. Also analyzed the image artistry in the expression of love for the Motherland in the works of the poet.

Key words: home, love of country, poem, poetry, poet, literature, image, expression, poetic image.

Сведения об авторах: А. Қурбонов – доцент кафедры таджикской литературы ТГПУ им.С. Айни
3. Каримова-аспирантка кафедры таджикской литературы ТГПУ им.С. Айни. Телефон: 985-54-49-07

ПЕРЕВОДЫ ПРОИЗВЕДЕНИЙ И.А. БУНИНА НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

Дж.А. Бобокулов

Кулябский государственный университет им. А. Рудаки

Общеизвестно, что художественные произведения, созданные одним народом, привлекают внимание других народов и становятся достоянием мировой культуры. Отсюда возникает проблема перевода данного произведения на другие языки. Благодаря переводу вообще, художественному переводу в частности, читатель познает мир, знакомится с достижениями мировой культуры. Все это порождает необходимость специального изучения функционального аспекта межязыковых соответствий.

В последние годы многие произведения русских и зарубежных литераторов стали доступными для таджикского читателя. Особенно в 50-60-е годы XX века таджикский читатель, благодаря таким таджикским переводчикам, как Хабибу Ахори, Шамси Собиру, Э.Муллокандову и многим другим, получил возможность познакомиться с уникальными произведениями русского и других народов мира.

Отрадно, что, в свою очередь, произведения таджикских писателей, как классических, так и современных, благодаря переводу, перешагнули национальные рамки и стали доступны миллионам читателей мира. И мы гордимся тем, что творения Рудаки, Фирдоуси, Саади, Хафиза, Хайяма, Джами и многих других наших писателей и поэтов входят в составную часть сокровищницы мировой культуры.

Одновременно можно утверждать, что хотя уже достаточно много переведено произведений на таджикский язык и с таджикского языка на другие языки, однако до сих пор отсутствуют серьёзные теоретические работы о качестве этих переводов.

Пожалуй, говорить подробно о значении художественного перевода в культурной жизни того или иного народа нет необходимости, так как об этом много писалось и говорилось. Нам хочется лишь напомнить ещё раз суждение выдающегося писателя-переводчика К.И. Чуковского: "Перевод-это окно в другой мир" [1, 301] и согласиться с его трактовкой. Действительно, в наше время, особенно, когда в мире происходят глубокие политические, экономические, культурные и научные изменения и ощущается острая необходимость сотрудничества, взаимодействия между народами, перевод приобретает особую роль. Народы, которые до недавних времён находились в рамках тоталитарного режима, приобрели свою независимость и самостоятельность. Их

просветительские, гуманистические, общечеловеческие идеи перешагнули рамки национального и стали весьма значимыми в масштабе мировой культуры и никакие формально-географические разграничения не могут препятствовать развитию связей и отношений в деле сотрудничества различных стран. Для свободного плодотворного взаимодействия недостаточно взаимопонимания лишь между государственными лицами.

Помимо этого читатели узнают о жизни других народов посредством художественных произведений. В этом смысле художественный перевод продолжает оставаться высшей формой переводческой деятельности.

В связи с этим нужно внести ясность в один момент. Имеется ввиду вопрос о том, что главное в переводе? Перевод-работа языковая или литературная? Не следует отрицать, что художественный перевод-работа творческая и чтобы заниматься художественным переводом, нужно иметь писательские способности. И, конечно, в художественном переводе, главное суметь сохранить идейное содержание, в точности передать образы, изображённые в текстах оригинала. Вместе с тем следует признать и то, что перевод - это огромная работа над языком как оригинального текста, так и языка перевода. Иногда в процессе перевода переводчик "воюет" с чужим языком, а чтобы без насилия устраниТЬ эти языковые барьеры, переводчику необходима достаточная языковая подготовка, языковое чутьё. Отсюда напрашивается простая аналогия: если в переводе литературу назвать "содержанием", то язык-это "форма". А форма и содержание как парные категории диалектики не могут существовать друг без друга. Для полноценности перевода необходимо соответствие содержания перевода к определённой форме, т.е. любое содержание-не автономно и выражается определёнными средствами-как в оригинале, так и в переводе. С этой точки зрения уместно будет констатировать существующую ныне тенденцию, относящую теорию и практику перевода к общей филологической дисциплине, и согласиться с этой позицией. В конкретных случаях, конечно, речь может идти, исходя из целей и задач исследования, только о господствующем характере одного из аспектов.

Как отмечалось выше, в многочисленных исследованиях по теории и практике перевода, наибольшему анализу подвергалось именно "Содержание" переведённого материала. А специальные монографии, затрагивающие вопрос о том, каким образом, посредством каких конкретных языковых элементов выражено то или иное содержание в оригинале и какие средства выражения может потребовать это же содержание в языке перевода, до последнего времени отсутствуют.

У разных народов можно легко обнаружить схожие мысли, суждения, умозаключения-всё то, что составляет содержание. А каковы при такой схожести содержания соответствия языковых единиц? Отсюда переводческие материалы "обоснованно используются для лингвистических исследований" и выступают наглядным примером для выявления общих и специфических особенностей языков, в данном случае таджикского и русского.

Только после победы Октябрьской революции таджикский народ получил возможность систематического и более полного ознакомления с духовным наследием друг друга. Достоянием таджикского читателя сделалось творчество титанов русской литературы: Пушкина, Толстого, Достоевского, Тургенева, Чехова, Горького, Есенина, Бунина и других. Отдельные переводы произведений русских писателей, в том числе и И.С. Бунина, стали периодически появляться в таджикской периодике, начиная с 60-х годов прошлого века. Видные таджикские писатели и поэты Рахим Джалил, Джалол Икрами, Лоик Шерали, Гулрухсор Сафиева и другие внесли свой вклад в дело ознакомления таджикских читателей с творчеством русских писателей и поэтов.

История таджикского художественного перевода и в связи с ней проблемы взаимосвязи, взаимодействия и взаимообогащения родственных литератур, в нашем случае-многовековые контакты между таджикской и русской литературой-до настоящего времени малоисследованная проблема в таджикской литературе. Таджикское литературоведение располагает большим количеством трудов, в которых данная проблема рассматривалась на примере творчества отдельного поэта или писателя и перевода его произведений в разрезе историко-сопоставительного анализа одной работы, хотя и здесь пробелов еще немало, не достигнут все еще уровень изучения вопроса в комплексе, например, по этапам возникновения, становления, совершенствования и обновления контактов в контексте общественно-политического развития, происходящих перемен и преобразований в обществе и самой природе литературных взаимоотношений. По всей видимости, к таким поискам в литературе пока не приступили по причине отсутствия надлежащей научной базы. Наука все ещё остается во власти синхронного изучения истории

художественно-эстетических связей, занята локальными проблемами, что вполне закономерно.

Историко-типологическое сопоставление культур охватывает бесчисленные проблемы, начиная от общности мифов и кончая различными новейшими жанрами письменной литературы. Раскрытие, например, роли перевода и его влияния на формирование новых жанров и форм в той или иной литературе, выработка новых стилей в ходе сложнейших переплетений проблем-дело нелегкое. Несмотря на то, что уяснена общая методология историко-типологического сопоставления культур, однако точное определение в этом пространстве места перевода вообще и роли художественного перевода, в частности, требует скрупулезного анализа огромного материала.

Хотя здесь и будет повторена известная истина о том, что художественный перевод является важнейшим способом осуществления духовно-эстетических контактов, способствующих прогрессу каждого народа и всего человечества, важным фактором взаимообогащения литератур и культур в целом. В связи с распадом Советского Союза и вместе с этим ослаблением былых, довольно плодотворных контактов между народами мира, переводческая практика пережила в начале 90-х годов более чем пятилетний застой. В этот период некоторым деятелям, в т.ч. и в суверенном Таджикистане, показалось, что монокультура, замыкание в рамках своих традиций приведет к желанным результатам развития национального менталитета. Следует отметить, что многие выдающиеся государственные и политические деятели вовремя поняли, что диалог культур-диалог цивилизаций-неотъемлемая часть общечеловеческого прогресса, в связи с чем перевод и стремление к взаимообмену эстетическим опытом вновь набирает былые обороты.

Налаживанию дел в этом аспекте способствует продолжение работ по синхронному исследованию проблемы на примере выдающихся творческих личностей, художественный опыт которых оставил заметный след в формировании и развитии реалистического искусства. Один из выдающихся представителей русского реалистического искусства слова XX века, являющийся лауреатом Нобелевской премии, Иван Алексеевич Бунин (1870—1953) в этом плане не составляет исключения. В его творчестве своеобразно отразилась круто ломавшаяся жизнь России в пору тех огромных потрясений, которые несла миру революция.

Исследования истории переводов произведений И.А. Бунина на таджикский язык, вопросов плодотворного влияния его опыта на таджикскую литературу, своеобразия путей распространения его наследия в нашей республике, этапов и принципов творческого освоения опыта русского писателя таджикскими переводчиками представляет большую научно-теоретическую и практическую значимость.

Многое, если иметь ввиду формирование и становление реализма, а потом и реалистического искусства в целом, в русской литературе связано с именем И.А. Бунина.

Русский писатель соединяет в своем искусстве грозную истину с жизнью. «Реализм Бунина в буквальном смысле слова набате» и не знает себе равных во всей мировой литературе. За ним утвердилась репутация художника слова, у которого смех заменяет положительного автора.

Особо ощущается непроходящее значение классики в наше время грандиозных преобразований, когда на первое место у всех народов, идущих по пути углубления самопознания и самосознания в духе диалога цивилизаций, выдвигается ее национальный и инонациональный характер. Русская классика XX века, одну из величайших фигур которой представляет И.А. Бунин-это проникновение в судьбы не только русского человека, но и всего человечества, хотя каждое время обладает своими представлениями о человеке и человечестве. Однако, думая о нём, мы ставим перед собой задачу воспринять и понять его как единственного, занятого собою также, как занят он и сейчас всеми нами, художника слова.

Такого И.А. Бунина узнал таджикский народ, переводя его наследие, изучая его образы, проникая в суть его общечеловеческих открытий в художественном слове, начиная с первого десятилетия XX века.

В творчестве этого писателя можно видеть человека, который красной нитью проходит через все его творчество, поистине поражает своей актуальностью. Нетрудно будет судить об этом, если глубоко вчитаться в нижеследующие слова великого писателя:

Человека нельзя ограничить другим человеком; на следующий год окажется, надо ограничить до того, который приставлен для ограничения, и тогда

ограничениям не будет конца. Нужно оказать доверие и к благородству человека, а без того не будет вовсе благородства».

Художественный мир И.А. Бунина стал своеобразным явлением в истории русской и мировой литературы. Глубокое проникновение в сущность социальных явлений, во внутренний мир человека, высокая художественная убедительность, масштабность творческих обобщений, проникнутые взволнованным авторским восприятием действительности, открыли иную-в сравнении с изображаемым духовную и социальную перспективу полнокровного развития жизни, раскрытия духовных возможностей человека. И вместе с тем это не уменьшило силу критицизма художественных шедевров писателя. Как верно отмечает К.Рехо, «Многие писатели прошлого уже забыты, они представляют сегодня лишь исторический интерес. Однако Бунин И.А.-остро современный поэт и писатель. Характер Бунина И.А. обусловлен тем, что творчество гениального писателя не исчерпывается российской действительностью того времени. В своих произведениях онставил острые проблемы философского, общественного и психологического содержания, волнующие и современное человечество. Благодаря этому, творчество Бунина И.А. выходит за национальные и временные рамки, становясь животворной традицией для современной мировой литературы».

Вполне очевидна значительная роль И.А. Бунина в развитии мировой литературы. Школой Бунина И.А. был, как обычно утверждают многие, прежде всего, реализм, но большой притягательной силой обладали и черты его творчества. С этим феноменом связана и неиссякаемая любовь народов мира к его гению.

Знакомство таджикской литературной общественности с творчеством великого русского писателя началось в 60-70 годы XX века. Первым значительным шагом в изучении и ознакомлении с творчеством Бунина И.А. стал перевод повести «Деревня» таджикским писателем Шамси Собир, представителем плеяды таджикской демократической интеллигенции XX в. За ним последовали другие переложения, выполненные уже в советское время. Это повести «Натали», «Бернар», «Книга», «Три желания», «Родина», «Молодость и старость», «Антоновские яблоки», «Над городом», «Новая дорога», «В августе» и др...

Несмотря на то, что в таджикской критике и литературоведении история переводов и принципы влияния И.А.Бунина на таджикскую прозу и получили некоторое освещение, они не стало объектом скрупулёзного, отдельного анализа. Можно сказать, в этом отношении почти ничего не сделано.

Более 70 лет, начиная со второй половины 30-х годов прошлого века, говорится и пишется о достижениях таджикской литературы в области художественного перевода. Начиная со второго съезда писателей страны, не было ни одного съезда, где бы в основных докладах или специальных выступлениях делегатов съезда не звучали голоса одобрения о состоянии художественного перевода в стране и популяризации литератур, благодаря которым сокровищница таджикской литературы обогатилась новыми художественными произведениями, что есть правда. Переводу обязаны рождение и становление новых родов литературы, таких как публицистика, новых жанров и форм, перечислить которые здесь нет возможности. Вопросам перевода и необходимости научного обобщения таджикского опыта перевода посвящены специальные пленумы Союза писателей, научно-теоретические конференции и круглые столы, многочисленные дискуссии и статьи. Однако, как об этом не раз говорилось и писалось, «достигнутые таджикской школой художественного перевода успехи до настоящего времени не стали объектом комплексных научных исследований, посвященных обобщению этого богатейшего, уникального для таджикского литературного процесса опыта. Наша литературная критика всерьёз не занимается вопросами перевода; она, к сожалению, не поднялась выше уровня рецензии».

Эти слова принадлежат выдающемуся профессиональному переводчику Хабибу Ахори, которые были написаны почти четверть века тому назад в его статье «Творческая работа или просто обычное ремесло?». Спустя столько лет, вновь можно подтвердить, что изучение истории и теории перевода не так уж сильно сдвинулось с мертвой точки. За исключением ряда работ, выполненных на примере переводов отдельных произведений С.Айни, М.Турсун-заде, А.Лахути, Дж.Икрами, Ф.Мухаммадиева на русский и А.С.Пушкина, М.Ю.Лермонтова, Л.Н.Толстого, А.П.Чехова, М.Горького, М.Шолохова, В.В.Маяковского на таджикский язык. А, вообще, этот вопрос всё еще остается открытым. И.А. Бунин-второй по величине писатель современного русского реализма после А.М.Горького, которой остается в том же кругу неизученных творцов, и не постигнув его роли и вклада, трудно

представить формирование реализма в мировой литературе, в том числе, в таджикской литературе.

Тем более, история и процесс переводов произведений И.А. Бунина на таджикский язык, их качество и влияние на принципы творческого освоения его опыта, не говоря о принципиальных вопросах реализма, намного отличаются от многих других явлений взаимодействия и взаимообогащения литератур.

Первый перевод из творчества И.А. Бунина на таджикский язык появился 24 декабря 1965 года в газете «Комсомоли Тоҷикистон». Этот перевод повести «Про обезьяну» был осуществлен Б.Муртазоевым.

Переводы стихотворений русского поэта И.А.Бунина «Три ночи», «Полями пахнет–свежий трав», «Свежим мокрым зеленым пахнут поля», «За окном» сделаны таджикским поэтом Хакназаром Гоибом, которому созвучно творчество Ивана Бунина.

В честь 100-летия со дня рождения И.А.Бунина в газете «Маориф ва маданият» выходит статья о жизни и творчестве И.Бунина, а также переводы повести «Три желания» со стороны таджикского переводчика Уктама Холикова.

В 1987 году в газете «Комсомоли Тоҷикистон» вышли два рассказа Ивана Бунина «Бернар» и «Книга» в переводе Масрура Абдуллоева на таджикский язык.

Во-первых, И.А.Бунин второй после А.М.Горького, произведения которого были переведены на таджикский язык и частично вошли в программу таджикских школ еще в начале XX века, как на первом Всесоюзном съезде советских писателей был провозглашен призыв о систематическом переводе литературы в стране Советов.

Во-вторых, за исключением двух моментов, о чем будет сказано чуть ниже, перевод произведений И.А.Бунина почти что не носил юбилейного характера и не являлся результатом кампанийского подхода. И первый перевод «Про обезьяну», сделанный Б.Муртазоевым 24 декабря 1965 года, и перевод «Деревня», выполненный Шамси Собир соответственно в 1991 году, и переложение Масрура Абдуллоева двух рассказов «Бернар» и «Книга» в 1987 и прекрасное переложение лирического цикла стихотворения «Три ночи» в исполнении Хакназарам Гоибам в 1987 году, вышедшее из печати два года спустя (1989), никакого отношения к юбилейным датам не имеют.

Относительную связь со 100-летием со дня рождения, отмеченным в 1970 году, имеет перевод У.Холиковам рассказа «Три желания».

Другие работы, среди которых новые переводы стихотворения «Три ночи», «Полями пахнет–свежий трав», «Свежим, мокрым, зеленым пахнут поля», «За окном», сделанные таджикским поэтом Хакназаром Гоибом, и сборник рассказов русского писателя «Деревня», куда вошли почти что все переведенные до этого времени произведения И.А.Бунина, явились знаменательными событиями в истории таджикско-русских литературных взаимоотношений, что достойно изучения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арбузов А.Н. Особенности перевода художественного текста / А.Н. Арбузов. - М.: Наука, 1982.
2. Чуковский К.И. Характер перевода / К.И. Чуковский. - М.: Высшая школа, 1997.
3. Шарипов М. Перевод таджикской литературы на русский язык / М. Шарипов. - Душанбе: Ирфон, 2011.

ПЕРЕВОДЫ ПРОИЗВЕДЕНИЙ И.А.БУНИНА НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

В статье автор показывает переводы произведений великого русского поэта Ивана Бунина на таджикский язык. Автор на основе обширного материала исследует творчество И.Бунина, а также переводы его произведений на таджикский язык.

Ключевые слова: перевод, творчество, поэт, текст, язык, литература, культура

TRANSLATIONS OF WORKS OF И.А.БУНИНА INTO TADJIK LANGUAGE

In the article an author shows translating of works of the great Russian poet Ivan Бунина into the Tadzhik language. An author on the basis of vast material investigates work of И.Бунина, and also translating of his work into the Tadjik language.

Key words: translation, work, poet, text, language, literature, culture

Сведения об авторе **Д.А. Бобокулов** - декан факультета русского языка и литературы Кулябского государственного университета им. А.Рудаки. Телефон: **938-79-23-91**

Ж У Р Н А Л И С Т И К А

МАТБУОТИ МУОСИР ҲАМЧУН ЯК НАМУДИ БИЗНЕС

M. Муқимов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Имрӯз матбуот ба гайр аз воситаи иттилоърасонӣ ва тарғиботӣ боз бизнеси хуб ҳам ҳаст, ки дар натиҷаи менечменти дуруст метавонад ба муассисаш фоидаи зиёд орад. Даромади матбуот аслан аз фурӯши нашрия, чопи реклама ва хизматрасониҳои дигар ба муштариён ба даст меояд. Таносуби ин нишондиҳандаҳо дар ҳар як кишвар вобаста аз шароити иқтисодиву иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ гуногун аст. Масалан, то бухрони ҷаҳонии молиявии соли 2008-ум даромади расонаҳо аз реклама рӯ ба афзоиш дошт. Аз ҷумла, дар ВАО-и Русия ва ИМА то соли 2008-ум даромад аз реклама босуръат зиёд мешуд. Вале бо гирифтории истеҳсолкунандагони маҳсулоту хизматрасонӣ ба бухрони молиявӣ ҳаҷми реклама дар ВАО ба якборагӣ кам шуд ва даромад аз ин ҳисоб коҳиш ёфт. Таъсири бухрони молиявӣ то ба ҳол аз байн нарафтааст. Масалан, баъди соли 2008 *вазъи молиявии рӯзномаи фаромиллии ИМА «USA Today»* низ ногувор гардид. Соли 2010 вай ҳамагӣ 300 саҳифаи рекламавӣ фурӯҳт, ки нисбати соли 2005-ум 50 фоиз кам аст. Ҳамзамон даромади нашрия аз 650 млн. доллари соли 2005-ум соли 2010 ба 380 млн. доллар фаромад. *Мушиқилоти молиявӣ идораи газетаро маҷбур кард, ки төъдоди кормандонашро ихтиisor намояд. Агар то соли 2004 дар редаксияи «USA Today» 1800 нафар кор мекарданд, пас соли 2004-ум шумораи онҳо то 1400 нафар кам карда шуданд, соли 2010-ум боз 130 нафари дигар ихтиisor гардиданд* [1]. Ба қавли ношири газета **Дейв Хунк** коҳиш додани ҳароҷот имкон дод, ки редаксия соли 2010 каме фоида ба даст орад.

Бино ба иттилои Ассотсиатсияи очонсиҳои иртиботии Россия аз рӯи натиҷаи соли 2011 даромади матбуот аз реклама 40,8 млрд рубл (тақрибан 1,316 миллиард доллар)-ро ташкил дод ва он нисбати соли 2010 ҳамагӣ 6 фоиз афзуда аз рӯи нишондиҳандаҳои мутлақ бори аввал аз Интернет ақиб монд. Дар ҳамин ҳол даромади Интернет аз реклама нисбати соли 2010 56 фоиз афзуда, 41,8 миллиард рубл (тақрибан 1,349 миллиард доллар)-ро ташкил дод [2].

Мувофиқи моддаи 12-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи реклама» (2003) дар матбуоти даврии давлатӣ, ки барои аҳбор ва маводи ҳусусияти рекламавӣ дошта маҳсус гардонида нашудаанд, реклама набояд аз 25 фоизи ҳаҷми як шумораи нашрияи матбуоти даврӣ ва дар матбуоти даврии ғайрихукуматӣ ин ҳаҷм набояд аз 40 фоиз зиёд бошад. Мутаассифона, ноширони тоҷик на ҳамеша аз ин ҳуқуқи ҳуд истифода мекунанд. Аз нашрияҳои давлатӣ танҳо газетаи «Ҷумҳурият» қарib дар ҳар як шуморааш 25 фоизи маводи умуми нашрия эълону реклама чоп мекунад. Аз нашрияҳои ҳусусӣ танҳо газетаи «Asia-Plus» дар ҳар шуморааш то 40 фоизи ҳаҷми умумӣ аз эълону реклама истифода мебарад.

Агар дар ҳориҷа фаъолияти нашрияҳо асосан аз ҳисоби даромад аз реклама сурат гирад, дар Тоҷикистон фаъолияти нашрияҳо ба фурӯши чаканаи тираж вобаста аст. Зоро даромади газетаҳо аслан аз фурӯши нашрия ба даст меояд. Танҳо ҷанд рӯзнома аз қабили «Asia-Plus», «Тоҷикистон», «Ҷумҳурият» аз реклама даромади бештар мегиранд. Нашрияҳои дигари ҳусусиву давлатӣ аҳён-аҳён реклама чоп мекунанд ва маблаги он дар даромади газета ҳиссаи ноҷизро ташкил мекунад. Дар ҳамин ҳол нархи рӯзномаҳо дар муқоиса бо маоши ҳонандаҳо нисбати дигар кишварҳои ҳориҷӣ дар Тоҷикистон гарон аст. Масалан, обунаи солонаи газетаи «Ҷумҳурият» -144 сомонӣ буда, нархи чаканаи рӯзномаҳо дар шаҳри Душанбе аз 1 сомону 70 дирам то 2 сомонӣ ва дар навоҳии дур аз пойтаҳт аз ин ҳам гаронтар мебошад. Нархи мазкур дар муқоиса бо дигар кишварҳо хеле гарон аст. Масалан, нархи обунаи солонаи газета дар Ҳиндустон ба 5 доллар баробар буда, як шумораи он ба 7 сент (34 дирам) фурӯҳта мешавад.

Ноширони точик мегӯянд, ки агар тиражи нашрия аз 3 ҳазор нусха зиёд бошад, вай фоиданок аст. Ҳамин аст, аксари ноширон барои чопи эълону реклама, ки бозораш аллакай аз ҷониби чанд расона инҳисор гардидааст, чандон талош намекунанд.

Асомиддин Суннатӣ, муассиси нашрияи «Муҳаббат ва оила», ки бо тиражи 4 ҳазор нусха чоп мешавад, мегӯяд, ки намехоҳад аз касе вобаста бошад. Ӯ барои чопи нашрияҳои худ аз касе ё созмоне маблағ (бурс) нагирифтааст ва намехоҳад ба даромади реклама вобаста бошад. Аз ин рӯ, вай аслан дар нашрияҳои худ реклама чоп намекунад ва даромади нашрияҳояш аз фурӯши тиражи газета ба даст меояд.

Дар ИМА 88 фоизи тиражи нашрияҳо аз тариқи обуна ва 12 фоиз аз тариқи фурӯши чакана паҳн карда мешаванд [3].

Бояд гуфт, ки дар ИМА ҳарчи интиқоли газета тавассути почта ба обунациён аз ҳисоби маблағи нашрияҳо сурат гирифта, ба манфиати муштариён аст. Масалан, нархи обунаи як шумораи газетаи «The Washington Post» дар ИМА тақрибан 35 сент мешавад. Нархи мазкур албатта, нисбати маоши американоиён хеле арzon аст. Дар Русия ва Тоҷикистон бошад, почта барои ба муштариён расонидани нашрияҳо ба нархи редаксия хизматонаи худро зам мекунад ва дар натиҷа қимати обуна меафзояд. Масалан, нархи як шумораи «Аргументы и Факты» дар Русия барои обуна 70 сент дар ИМА 5,79 доллар аст. Дар Тоҷикистон низ нархи обунаи газетаҳо гарон аст. Масалан, нархи обунаи як шумораи газетаи «Нигӯҳ» тақрибан 25 сент аст. Бояд гуфт, ки дар ИМА тарифи интиқоли нашрияҳо аз тариқи почта таҳти назорати қатъии ҳукumat аст ва ин як навъ механизми мусоидат ба ноширон мебошад.

Ҷӣ тавре ки гуфтем, даромади асосии нашрияҳо дар ҳориҷа аз реклама аст ва тиражи ин нишондиҳанда барои ҷалби реклама мебошад. Ҳамин аст, ки дар ду давлати Аврупо - Ирландия ва Люксембург төъодди рӯзномаҳои ройгони якишанбегӣ, ки даромадашон аз реклама ба даст меояд, аз рӯзномаҳои пулакӣ афзууд. Дар Македония, Италия ва Португалия ин нишондиҳанда 40 фоиз ба 50 фоиз аст [4].

Дар 18 мамлакат ҳаҷми бозори газетаҳои ройгон 20 фоизро ташкил медиҳад. Дар Чили ин нишондиҳанда 30 фоиз ва дар Доминикан 50 фоиз аст. Тиражи аз ҳама зиёди газетаҳои ройгон дар ИМА ва Канада мутаносибан рӯзе 2,4 миллион ва 1,5 миллион нусхаро ташкил медиҳанд.

Аз рӯйи пажӯҳиши сотсиологӣ қариб 51 фоизи аҳолии қалонсоли ИМА пайваста газета мутолия мекунанд. Солҳои охир ба афзоиши Интернет ҷавонон бештар ба он рӯ меоранд. Ҷавонони американои то 30-сола 59% (соли 2007- 34%) иттилоъро бештар аз Интернет мегиранд. Ҳамин аст, ки тиражи газетаҳо рӯ ба кам шудан доранд. Вале шумораи онҳое, ки рӯзномаро аз Интернет меҳонанд, афзуда истодааст. Аз ҷумла, аз ҳар панҷ нафаре, ки вуруди Интернет мешавад, ҳатман яке аз он ҷо газета меҳонад. Ин нуктаро ба эътибор гирифта, ҳоло беш аз 2200 газетаи американои сайти худро дар Интернет боз кардаанд. Аз рӯи пажӯҳиши Очонсии Pew Research Center, ки аввали соли 2011-ум гузаронидааст, 46 фоизи сокинони ИМА ҳафтае камаш се маротиба ахборро аз Интернет мутолия мекунанд. Муштариёни рӯзномаву маҷаллаҳои коғазӣ бошанд, ба 40 фоиз мерасанд.

Нишондиҳандаи мазкур дар Россия нисбатан камтар аст ва матбуоти чопӣ афзалият дорад. Ба иттилои роҳбари Очонсии федералии матбуот ва иртиботи оммаи Россия Михаил Сеславинский 24 фоизи шаҳрвандони ин кишвар дар соли 2011 Интернетро манбаи асосии дастрасӣ ба иттилоот доистаанд.

Ба иттилои Бюрои аудити тираж (Audit Bureau of Circulations, ABC) рӯзномаи «The Wall Street Journal» бо тиражи миёнаи ҳаррӯзаи 2,1 миллион нусха сертеъодтарин нашрияи ИМА дар соли 2011-ум дониста шудааст [5]. Дар рейтинги мазкур бо тиражи якруӯзаи 1,78 миллион нусха ҷои дуюмро рӯзномаи «USA Today» соҳиб гардид. Рӯзномаи «The New York Times» бо нишондиҳандаи 1,15 миллион нусха газета дар як рӯз дар ҷои сеюм аст. Албатта, ин нишондиҳанда нисбат ба солҳои пешин кам аст. Масалан, газетаи «USA Today» соли 2008-ум бо тиражи 2

миллиону 250 ҳазор нусха чоп шуда, дар ИМА аз сертеъдодтарин рӯзнома маҳсуб мешуд. Рӯзномаи «The New York Times» бошад, соли 2005-ум дар рӯзҳои муқаррарӣ бо тиражи 1 миллиону 131 ҳазор нусха ва рӯзҳои якшанбе бо теъоди 1 миллиону 681 ҳазор нусха ба табъ мерасид.

Бюрои аудити тираж нашрияҳои маъруфи электрониро низ муайян кард. Ба иттилои он сомонаи рӯзномаи «The Wall Street Journal», ки қисман пулакӣ аст, дар ҷои аввал меистад. Сомонаи мазкур 537,4 ҳазор нафар обунаҷӣ дорад. Дар байнӣ газетаҳои интернетӣ сомонаи «The New York Times» бо 380 ҳазор обунаҷӣ дар ҷои дуюм қарор дорад. Дар рейтинг сомонаи газетаи «The New York Daily News», ки 165,4 ҳазор обунаҷӣ дорад, ҷои сеюмро гирифтааст.

Бояд гуфт, ки бухрони ҷаҳонии молиявии соли 2008-ум, ки ҳоло ҳам оқибатҳояш рафъ нашудаанд, ба матбуоти ИМА таъсири манғӣ расонид. Аз як ҷониб, тиражи рӯзномаву маҷаллаҳо кам шуда бошанд, аз ҷониби дигар, ҳаҷми реклама коҳиш ёфт. Ин ҳама водор кард, ки ноширон фаъолияташонро камхарҷ карда, аз паи ҷустуҷӯи роҳҳои нави дарёftи маблағ шаванд. Роҳандозии технологияҳои нави иттилоотӣ имконияти наверо барои матбуоти электронӣ ба вучӯд оварданд. Аз ҷумла, соли 2010 замимаҳои нави чопи рақами барои матбуоти даврӣ ба вучӯд омаданд. Ҳоло аксари рӯзномаву маҷаллаҳои машҳур қаринаи худро барои планшетҳои iPhone ва iPad омода мекунанд. Ба иттилои рӯзномаи «The Financial Times» газетаи маъруфи бритонии «The Daily Telegraph» моҳи майи соли 2011 барои планшети iPad замимаи пулакиро роҳандозӣ кардааст. Арзиши як шумораи газета барои iPad 1,19 фунт стерлинг буда, обунаи ҳафтаина 9,99 фунт стерлинг қимат дорад [6].

Ҳамчунин аксари нашрияҳои ИМА қаринаи электронии газетаашонро пулакӣ карданд, то аз ин ҳисоб низ маблағе ба даст оранд. Ин ҳамаро метавон дар фаъолияти рӯзномаи «The New York Times» мушоҳида кард.

Ҳанӯз дар нимаи солҳои 2000-ум рӯзномаи «New York Times» дастрасӣ ба сомонаашро пулакӣ карда буд, vale байди ҷанд вақт бинобар бесамар буданаш аз ин иқдом даст қашид. Баъдан ҳароҷоти сомонаи рӯзнома аслан аз маблағи реклама пӯшонида мешуд. Моҳи ноябриси соли 2010 маъмурияти газетаи «The New York Times» якҷоя кардани редаксияи интернетӣ ва ҷопии рӯзномаро эълон намуд [7]. Шӯъбаҳои сомона бо шӯъбаҳои худи редаксияи газета якҷоя карда шуданд. Ин имконият дод, ки нерӯи эҷодӣ самаранок истифода карда шаванд. То ин вақт сомонаи газетаи «The New York Times» аз редаксияи алоҳида иборат буд. Яке аз сабабҳои асосии ба ин амал даст задании маъмурият, коҳиш додани ҳароҷоти аслӣ мебошад. Масалан, дар семоҳаи ҷаҳоруми соли 2010 танҳо болоравии нархи коғаз ҳароҷоти газетаро нисбати ҳамин давраи соли 2009 13 миллион доллар зиёд кард. Барои пӯшонидани ҳароҷот ширкати «The New York Times Company» аз 28 марта соли 2011 дастрасӣ ба сомонаи рӯзномаро пулакӣ кард [8]. Ҳоло барои маҷмӯи обуна барои қаринаи электронӣ ва замима барои коммуникатор може 15 доллар пардохтан лозим аст. Ҳамин маҷмӯа бо замима барои планшет може 20 доллар ва ҳамаи маҷмӯи хизматрасониҳои онлайн 35 доллар қимат дорад. Обунаи ҷопии солонаи газета бошад, 770 доллар аст.

Дар ҳамин ҳол даромади «The New York Times Company», ки ба ғайр аз рӯзномаи «The New York Times» боз газетаҳои «The Boston Globe» ва «The International Herald Tribune»-ро ҷоп мекунад, дар семоҳаи дуюми соли 2011 нисбат ба ҳамин давраи соли 2011 2,2 фоиз кам шуда, 576,7 миллион долларро ташкил дод. Қисми асосии даромади ширкат аз реклама - 302,2 миллиона доллар ба даст омада, маблағи боқимондаро фурӯши тиражи газета овардааст. Фоидаи соғи ширкат дар ҳамин давра 32 миллион доллар буда, зиёни соғ - 119,7 миллион долларро ташкил додаст.

Қобили зикр аст, ки даромади қаринаи онлайнни газетаи «The Washington Post», ки аз реклама ба даст меояд, дар 9 моҳи соли 2010 14 фоиз ё ин ки то 77,8

миллион доллар афзуд. Дар ҳамин ҳол аз соли 2011 обуна ба қаринаи электронии «The Washington Post» пулакӣ гардида, он моҳе ба 9,95 доллар баробар аст. Албатта, ин ягона чораи дарёфти маблағ нест. Редаксияи газетаи «Washington Post» барои дарёфти даромад аз роҳу усулҳои нав истифода мекунад [9].

Фиристодани номаҳои электронӣ аз рӯйи дарҳости муштариён низ метавонад даромад орад. «The Washington Post» барои хонандаҳо беш аз 50 намуди хизматрасонии электрониро ба роҳ мондааст, ки баъзеи онҳо ҳаррӯза ва ё ҳарҳафтани мебошанд. Асосан муҳтавои ин хизматрасонӣ аз мундариҷаи «The Washington Post» гирифта шуда, вобаста ба завқу табыи муштариён саҳифабандӣ шудаанд. Барои обунациён паёмҳои мазкур ройгон буда, сарпарастону рекламадиҳандагон маблаги онро мепардозанд. Дар паёмҳо албатта, хиссаи реклама маҳдуд карда шудааст.

«The Washington Post» хизмати ба телефонҳои мобилий ва планшетҳои компьютерӣ фиристодани ахборро низ анҷом медиҳад.

Соли 2011 «The Washington Post» ду лоиҳаи навро барои дарёфти даромад роҳандозӣ кард. Аз ҷумла, моҳи феврали соли 2011 лоиҳаи Social Code (коди иҷтимоӣ) шурӯъ шуд. Он ба муштариён хизматрасонии машваратиро пешниҳод мекунад. Баҳори соли 2011 рӯзномаи «The Washington Post» навоварии дигареро ҷорӣ карда, платформаи маҷмӯи ҳабарҳоро дар мавзӯъҳои гуногун (Trove) таъсис дод. Ин имконият медиҳад, ки муштари ҳабарҳои мароҷангезро аз рӯи мавзӯи дарҳостшуда бе реклама пулакӣ дастрас намояд.

Роҳбарияти газетаи «The Washington Post» барои кам кардани ҳароҷот соли 2009 З бунгоҳи охирини ҳабариашро дар ИМА, ки дар шаҳрҳои Лос-Анҷелес, Нью-Йорк ва Чикаго буд, баст [10]. Соли 2008 «The Washington Post» 192,7 миллион доллар зиён дид. Ҳол он ки соли 2007 нашрия 66,4 миллион доллар фоида гирифта буд. Сабаби зиёновар шудани нашрия ба кам шудани реклама ва коҳиш ёфтани тиражи газета иртибот мегирад. Барои кам кардани ҳароҷот нашрия маҷбур шуд қормандонашро низ иҳтизор кунад. Ин амал имкон дод, ки «The Washington Post» дар соли 2009 даромадашро то 70 фоиз зиёд кунад, вале дар ҳамин ҳол ҳам нашрия зиёновар боқӣ монд.

Қобили тазаккур аст, ки феълан дар Русия маводи аксари газетаҳои интернетӣ ройгон аст ва расонаҳо аз ҳисоби ҷойгир кардани реклама дар сомонаашон даромад ба даст меоранд. Дар ҳамин ҳол газетаи «Ведомости» аз 30 майи соли 2011 дастрасӣ ба қаринаи онлайни худро маҳдуд кард ва акнун маводро пурра дар Интернет шахсоне, ки сабти ном шудаанд ва онҳое, ки ба маҷмӯи хизмати обунаашон қаринаи электронӣ шомил аст, мутолия карда метавонанд. Навоварии дигари рӯзнома он аст, ки дастрасӣ ба бойгонии рӯзнома пулакӣ мебошад. Воқеан, рӯзномаи «Коммерсантъ» низ дастрасӣ ба бойгониашро пулакӣ кардааст, вале худи сомонаи газета ройгон аст.

Дар Тоҷикистон низ аксари рӯзномаҳои маъруф сомонаи худро доранд ва дар он маводашонро ройгон мегузоранд.

Оҷонсии eMarketer дар оянда боз ҳам коҳиш ёфтани рекламаро дар матбуот пешгӯй мекунад. Ба маълумоти оҷонсӣ дар ИМА соли 2016-ум ҳароҷот барои реклама дар Интернет ба 62 миллиард доллар мерасад [11]. Пешгӯйии мазкур расонаҳои чопиро маҷбур мекунад, ки барои қасод нашудан роҳҳои нави гирифтани даромадро пайдо бикунанд.

АДАБИЁТ

1. USA Today теряет тиражи / И. Лисов. [Электронный ресурс] // planetasm.ru - Режим доступа: <http://www.planetasm.ru/blogi/comments/6550.html> (Дата обращения: 10.09.2014).
2. Соболев С. Реклама запечатана в прошлом: // Коммерсант.ru. 2012. 22.02. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.kommersant.ru/doc/1878484> (Дата обращения: 10.09.2014).
3. Оськин А.В. Проблемы и тенденции на рынке печатных СМИ России: [Электронный ресурс] // slideshare.net. 2010. 04.06. - Режим доступа: <http://www.slideshare.net/FUTUREPRESSA/ss-4064058> (Дата обращения: 10.09.2014).

4. Рынок платных и бесплатных газет в США и Европе: // Медиа сервис «Сделка». 2011. 11.02. [Электронный ресурс] Режим доступа: http://mssdelka.ru/news/rynek_platnykh_i_besplatnykh_gazet_v_ssha_i_europa/2011-02-11-2069 (Дата обращения: 10.09.2014).
5. The Wall Street Journal названа крупнейшей в США ежедневной газетой: [Электронный ресурс] // lenta.ru. 2011. 02.11.- Режим доступа: <http://lenta.ru/news/2011/11/02/biggest/> (Дата обращения: 10.09.2014).
6. The Daily Telegraph запустила платное приложение для iPad: [Электронный ресурс] // lenta.ru. 2011. 05.05. – Режим доступа: <http://lenta.ru/news/2011/05/05/telegraph/> (Дата обращения: 10.09.2014).
7. [Электронный ресурс] New York Times объединяет газетную и интернет редакции: // newmedialine. 2010. 18. 11. – Режим доступа: <http://newmedialine.blogspot.com/2010/11/new-york-times.html> (Дата обращения: 10.09.2014).
8. New York Times обозначила параметры платного доступа к сайту: [Электронный ресурс] // mediaday.ru 2010. 08.12 – Режим доступа: <http://mediaday.ru/topnews/5044/> (Дата обращения: 10.09.2014).
9. Новые способы заработка издателя: //Редакторский портал. 2011. 16.08. – Режим доступа: <http://www.redactor.in.ua/strategy/1809.html> (Дата обращения: 10.09.2014).
10. Газета The Washington Post закроет корпункты на территории США: [Электронный ресурс] // lenta.ru 2009 25.11. – Режим доступа: <http://lenta.ru/news/2009/11/25/wpost/> (Дата обращения: 10.09.2014).
11. Интернет-СМИ в США впервые обгонят печатную прессу по рекламным доходам: // Ассоциация распространителей печатной продукции. [Электронный ресурс] 2012. 23.01.- Режим доступа: <http://arp.ru/2009-01-28-14-47-20/262704-internet-smi-v-ssha-vpervye-obgonyat-pechatnuyu-pressu-po-reklamnym-doxodam.html> (Дата обращения: 10.09.2014).

СОВРЕМЕННАЯ ПЕЧАТЬ КАК ОДИН ИЗ ВИДОВ БИЗНЕСА

В статье на примерах газет «USA Today», «The Washington Post», «The New York Times», «The Wall Street Journal», «The Boston Globe», «The International Herald Tribune» и таджикских газет анализируются доходы изданий от рекламы. Многие издания после финансового кризиса 2008 года были вынуждены сокращать количество персонала и найти новые пути получения доходов. К примеру, редакция газеты «The Washington Post» ввела новые виды платных услуг. Автор приходит к выводу, что после финансового кризиса доходы от рекламы в газетах США уменьшились и наоборот увеличились доходы от рекламы на сайтах и от продажи электронных версий газет.

Ключевые слова: журналистика, газета, «USA Today», «The Washington Post», «The New York Times», «The Wall Street Journal», «The Boston Globe», «The International Herald Tribune», реклама.

MODERN NEWSPAPER AS ONE TYPE OF BUSINESS

In the article the examples of newspapers «USA Today», «The Washington Post», «The New York Times», «The Wall Street Journal», «The Boston Globe», «The International Herald Tribune» Tajik newspapers and publications analyzed income from advertising. Many publications after the 2008 financial crisis have been forced to reduce the number of staff and find new tie-up revenue. For example, the newspaper «The Washington Post» introduced new types of paid services. The author comes to the conclusion that after the financial crisis advertising revenues in newspapers USA decreased and vice versa increased advertising revenue sites and sales of electronic versions of newspapers.

Key words: journalism, newspaper, «The Washington Post», «The New York Times», «The Wall Street Journal», «The Boston Globe», «The International Herald Tribune», advertising.

Сведения об авторе: *М. Мукимов* - доктор филологических наук, профессор кафедры международной журналистики Таджикского национального университета. E-mail: jovidm@mail.ru

ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ ДАР ШИНОХТИ МУҲАММАДҖОН ШАКУ҆РӢ

T. Каримова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Худшиносӣ мафхуми хеле фароҳу домандор аст ва онро дар таълифоту осори адибону публитсистон, муҳаққиқону олимон ва рӯзноманигорон зиёд дидан мумкин аст, ки ҳар яки онҳо ин вожаро дар таълифоташон ба таври худ ба кор мебаранд. Аз ҷумла, шарҳ, тавзех ва баррасии ин масъала дар осори М. Шакурӣ, хосса публитсистикии ӯ хусусияту мавқеи хосса дорад.

Муҳаммадҷон Шакурӣ Бухорӣ моҳи феврали соли 1925 дар шаҳри Бухоро дар оилаи зиёй ба дунё омада, 16 сентябри соли 2012 бо марғи нобаҳангоми сактаи дил дар Душанбе аз олам гузашт. Падараҷ Шарифҷон Маҳдуми Садри Зиёӣ, охирин қозикалони аморати Бухоро ва модараҷ Мусаббиҳа Шукуррова ном зане, ки байди бо шавҳараҷ зиндорӣ шудан ба бемории сил гирифтор шуда дар синни 37-солагӣ аз олам мегӯзарад.

Муҳаммадҷон Шакурӣ дар тӯли фаъолияти эҷодияш 45 китобу 500 мақола таълиф намудааст. Бархе аз китобҳои ӯ «Хурросон аст ин ҷо» (1997), «Истиқлол ва худшиносии иҷтимоӣвӣ маънавӣ» (1999), «Фитнаи инқилоб дар Бухоро. Аббос Алиев» (2010), «Анъана, ҳалқият ва маҳорат» (1964), «Мактаби одамият» (1991),

«Насри реалистій ва таҳаввули шуури эстетикій» (1987), «Забони миллій ва ҷаҳонгаройӣ» (2010), «Забони мо ҳастии мост» (1991) мебошанд. Гуфтан мумкин аст, ки аз ҳар як асари ў мазмуни ҳудшиносии миллій эҳсос мешавад. Аммо мо дар ин мақола қўшиш менамоем, ки дар заминаи танҳо як асари Муҳаммадҷон Шукуров назари ўро ба масъалаи ҳудшиносии миллій, шинохт, баррасӣ ва таҳлили он муайян созем.

Ин асар «Истиқлол ва ҳудшиносии иҷтимоъиву маънавӣ» унвон дошта, соли 1999 дар ҳаҷми 160 сахифа чоп шудааст, ки ҳам хусусияти илмӣ ва ҳам публицистӣ дорад. Аммо, ҷанбаи публицистии он бештар аст. Бино ба таъкиди профессор Мурод Муродов: «Асари «Истиқлол ва ҳудшиносии иҷтимоъиву маънавӣ»-ро низ метавон як навъ идомай масъалаи маънавиёт ва ҳудшиносии иҷтимоӣ номид... дар он проблемаҳои ҷомеаи имрӯза дар расидан ба ҳудшиносии миллій маҳаки асосии муаллиф қарор гирифтааст. Мақолаҳо, ки дар ин маҷмӯа гирд оварда шудааст, нигоштаҳоанд, ки қаблан дар матбуоти даврӣ интишор шудаанд. Аз ин рӯ, ҷанбаи публицистӣ-тағсилӣ фикр дар онҳо пуркуvvаттар аст» [6, 207]. Аз ин лиҳоз, ин асар сар то по инъикосгари ҳисси ватандӯстиву ҳудшиносии иҷтимоиву маънавӣ, фарҳангӣ ва таъриҳӣ мебошад.

Зимнан ҳудшиносӣ роҳи асосии ба маънавият расидани инсон ва ҷомеа мебошад. Инсони андешапарвар дар тамоми таърихи устувор кардани инсонияти ҳуд гаштаву баргашта чунин ҳулоса баровардааст, ки мақсади асосии бозчустҳои маънавӣ ҳудшиносист. Дар китоби «Панҷсад ҳадис», ки таҳияқунандаш Рустами Ваҳҳоб мебошад, ҳадисе омадааст, ки: «Ақл се қисмат аст, ҳар ки ҳамаро дорад, ақлаш комил ва ҳар ки ҳеч якро надорад, бехирад аст: ҳудро дуруст шинохтан, ҳуб итоат кардан, сабри неку дар анҷоми вазифа» [4, 56]. Чунонки мебинем, пайгомбари ислом ҳудшиносиро якумин нишонаи ақл донистааст. Аз ин рӯ, шинохти ҳуд дар ислом, аз ҷумла дар тасаввуф, дар адабиёти классикии форсӣ-тоҷикӣ мавқеи бузургеро соҳиб аст. Имрӯз мардуми тоҷик ба истиқлоли сиёсӣ расиданд, соҳибихтиёрии миллӣ ба даст оварданд. Ба ин мақсад М. Шакурӣ барҳақ қайд мекунад: «Акнун лозим аст, ки миллат сарнавишти ҳудро ба дасти ҳуд бигирад, барои расидан ба умри дубора, барои эҳёи маънавӣ замина омода созад. Аввало зарур аст, ки ҳудбехабар ва ҳудбехабар набошад, ҳуд ва ҳудои ҳудро бишносад, аз ҷодаи ҳудфаромӯшӣ пой берун қашида ба роҳи ҳудогоҳӣ бидарояд, ба ҳубӣ бидонад, ки аз кучо меояд ва кучо меравад. Ҳудшиносӣ аз шартҳои асосии ҳаёти огоҳонаи таъриҳӣ ва муборизаи роҳи сарнавиштсозист» [8, 5]. Воқеан ҳам муаллиф ҳақ аст ва барои эҳдои ҳудшиносии миллӣ ва эҳсоси воло моро лозим аст, то ҳудбоҳабару ҳудогоҳ бошем, инчунин аз миллату тамаддун, фарҳангӣ қадимаи ҳуд маълумоти саҳҳ дошта бошем. Дар баробари ин, тамоми арзишҳои миллӣ аз ҷумла ватан, давлат, фарҳанг ва забону таърихи тоҷикро ба ҳубӣ қадр намоем ва инҳоро аз ҳама ҷизи дунё азиз бидонем.

Ҳудшиносии миллӣ дар шинохти М. Шакурӣ тобиши гуногун дорад. Ба назари ў фаъол кардан ва боло бурдани соҳаи маорифи қишвар, зиёд кардани сафи зиёйену равшанфирон, омӯхтани илми одамият, оғаҳии пурра доштан аз таърихи қадима, дар соҳаҳои иқтисоду сиёсат нақши асосӣ гузоштани маънавиёт, ягонагии шуури миллӣ, робитаҳои дину давлат аз таркиботи ҷудогонаи ҳудшиносии миллӣ мебошанд, ки як ҳадаф доранд.

Аз даврони истиқлол марҳилаи нави ҳудшиносии миллии тоҷикон оғоз ёфт. Ба таъбири М. Шакурӣ «Истиқлол барои амиқрафти шуури иҷтимоъиву маънавӣ такони ҷиддие дод. Паҳлӯҳои тозаи шинохти иҷтимоии ҳуд ошкор гардид, баъзе паҳлӯҳои масъала беш аз пеш аҳамият пайдо кард. Тағири вазъи иҷтимоиву сиёсӣ, ҷанги дохилӣ ва буҳрони ҳамагонии миллӣ, ки пайомадҳои гайричашмдошт ва ҳаробкори замони истиқлол буд, барои инкишофи мӯттадили шуури иҷтимоӣ ва ҳештаниносӣ монеаҳои зиёде эҷод намуд, ҷомеаро аз рушди маънавӣ боздошт, масъалаҳои зиёде ба миён овард, ки то ҳол мавриди баррасии аҳли андеша қарор наёфта буданд» [8, 7]. Мутаассифона, истиқлоли мо ба монеаҳо рӯ ба рӯ шуд. Ҷанги хонумонсӯзи дохила аксари мардуми тоҷикро қариб, ки ба нестӣ ва нобудӣ овард. Ва дар баробари ин ба шуури маънавии мардум заرار расонд. Ҳалқро ба бадраfterио бесаводӣ ва маҳкумии маънавиёт рӯ ба рӯ соҳт.

Қайд кардан бамаврид аст, ки он чи мо имрӯз дар қишвар эҳёи миллии тоҷикон меномем, аз аҳди Сомониён маншაъ мегирад. Аз ин рӯ, вақте М. Шакурӣ аз боби рисолати давлатдорӣ, ҳамчун омили ҳудшиносии миллӣ ва пайдоиши аввалин пояҳои ҳастии миллат сухан ронда, ба ин давраи давлатдории тоҷикон рӯ меорад, меафзояд: «Дар даврони Сомониён устуворӣ бахшидан ба пояҳои ҳастии миллат муяссар гардид. Он муносибатҳои анъанавии истеҳсолӣ, низоми иртиботи иҷтимоӣ

ва созмондиҳии чомеа ва гайра, он вижагиҳои фарҳанги сиёсӣ, ки дар аҳди хонадони Сомонӣ миллатро ба эҳё расонид, дар замони мо гоҳ қисман ва гоҳ куллан ба шаклҳои тозаи замонӣ барои барпо кардани чомеаи маънавибунёд аҳамият ҳоҳад дошт. Имрӯз дар соҳтмони давлати тозабунёди тоҷикон ҳатман бояд таҷрибаи ҳазорсолаи қишивардорӣ истифода шавад, имрӯзу фардои мо бояд аз дирӯзу париҷӯз дур наравад ва идомаи он бошад» [8, 139]. Дар ин ҳусус муҳаққиқони дигар низ таваҷҷуҳ намудаанд. Чунончи муҳаққиқ Сайдулло Абдуллоев менависад: «Исмоили Сомониро на танҳо як шаҳсияти сиёсӣ ва лашкаркаше, балки як марди маънавӣ, мағкуравӣ ва фарҳангӣ ба даст овард, ки таҷаллии эҷоди давлати абарқудрат ва мутамаркази миллӣ маҳсуб мешавад... Сомониён дар заминай анҷӯхтаҳо арзишҳои исломӣ ва тоисломии қавмҳои ориёро эҳё намуданд, забон, тафаккур, маънавият ва русуми аҷдодиро маҳфуз доштанд ва бад-ин васила поъҳои истиқлоли рӯҳонӣ ва ҳуввияти миллии давлати ҳешро фароҳам оварданд» [1, 14-15]. Маҳз бо ташаккулу шарофати эҳёи ин давлати қадимаи тоҷикон мо то имрӯз байнӣ дигар давлатҳо бо расму оин ва тафаккури маънавии худ фарқ мекунем. Бинобар ин, ҳудшиносии миллӣ ва маънавиёти иҷтимоии ҳалқи тоҷик аз даврони ҳукмронии аҳди Сомониён шурӯъ гардидааст, ки имрӯзу фардо он анъанаҳои миллиро мардум идома медиҳанд. Ҳамчунин, дар таълифоти мазкур муаллиф ба масъалаҳои равобити дину давлат, таъсири манғӣ расонидани фарҳанги Гарб, миллатгароёну маҳалгароён ва давлати миллӣ будани қишивар бо диди маҳсус назар афқандааст. Масалан, доир ба таъсири манғии фарҳанги гарбиён тавассути пахши фильмҳо (ҷангу ҷидол, одамқӯшию горат, фахшу фуҷур ва амсоли инҳо) сухан ронда, бо таассуф қайд мекунад, ки бинанда аз тамошои чунин фильмҳо эҳсоси бешафқатӣ, дилсаҳтӣ, бешармӣ, дуруштӣ пайдо мекунад, ки ин кирдорҳо ба тафаккури маънавии шаҳс бетаъсир буда наметавонад. Аз ин рӯ, фаромӯш набояд кард, ки тоҷикон аз қадим ба ғурӯҳи мардумоне шомил буданд, ки дорои маданияти баланд, ҳулқу атвори нақӯ ва боақлу ҳушахлоқ мебошанд. Бинобар ин, месазад, ки аз чунин фарҳанги гарбиёна дурӣ ҷӯему фарҳанги волои ҳудро поймол насанем. Омили дигаре, ки нигоранд дар асараш ба он таваҷҷуҳ намудааст, масъалаи тафаккури китобии ҳалқи тоҷик аст. Дар ин бора ў борҳо менависад: «Асрҳои аср бефосила давом кардани анъанаҳои устувори ҷустуҷӯҳои маънавии равшанфирон имкон дод, ки мардум тафаккури китобӣ пайдо қунанд ва онро инкишоф диҳанд. Бисёре аз ақидаҳову тасаввуроти мардуми мо асоси китобӣ дошт. На танҳо дар бораи аҳқоми дин ва асосҳои мазҳабии зиндагии инсон, оид ба илмҳои гуногуни замон ва фалсафаи ҳаёт, балки аз бобати аҳлоқу одоб ва тартибу қоидаҳои зисту маишат китобҳои бисёре навишта шуда буданд... Ҳалқи мо ба китоб ва сухани китобӣ бовар дошт, ҳама зиндагиашро аз рӯйи китоб тартиб медод, шинохти моҳияти худ, шинохти мавқеи худ дар дунё, ҷаҳонбинии ў бо ёрии китоб сурат мегирифт» [8, 18-19]. Ин андешаи муаллиф аз он шаҳодат медиҳад, ки мардуми мо аз азал аҳли китоб буда, дар ҷодаи илму адаб пешқадам будаанд. Яъне, китоб низ яке аз сарҷашмаҳои ба вуҷуд овардани ҳудшиносист, ки оид ба ҳастии баҳарият, дину давлат ва умуман таърихи инсоният маълумоти саҳех медиҳад. Аз ин бармеояд, ки инсон вақте ба арсаи амиқи ҳудшиносӣ ворид шудан ҳоҳад, ўро зарур аст то ба китоб рӯй оварад.

«Ҳудшиносии миллӣ, ҳудшиносии таърихии фарҳангӣ сарҷашмаи қувваю иқтидори маънавии шаҳс ва ҳалқ аст, шаҳс ва ҳалқро ба арсаи таърих мебарорад, ба онҳо қудрати таъриҳофаринӣ ато мекунад, онҳоро ба оғарниши дороҳои фарҳангиву маънавӣ сафарбар менамояд.

Чунин шинохти ҳуд шаҳсу миллатро ба пояти ҳудогоҳӣ мерасонад. Ҳудогоҳӣ пояти баландтарини ҳудшиносист. Ҳудогоҳии миллӣ чун муҳимтарин омиле ҳастии маънавии шаҳс ва ҳалқро устувор карда, ифтихори инсонро баланд мебарорад, бозҷустҳои маънавию аҳлоқии шаҳс ва ҷомеаро амиқ месозад, миллатро ба пешрафт сафарбар менамояд. Ин аст, ки ҳудогоҳии миллӣ ҷузъи муҳимми маънавият аст ва ҳастии пурарзиши инсониро бидуни он тасаввур наметавон кард» [8, 13]. Барои он ки шаҳс ҳудшинос бошад, аввал ҳудогоҳ буданаш лозим аст. Ҳангоме ки шаҳс аз ҳуд оғаҳии пурра дорад, яъне чӣ гуна будани феълу рафтор, аҳлоқу одоб ва маънавиёташро медонад, пас он гоҳ метавонад ҳудшинос бошад. Зоро, ў аллакай аз кӣ будани ҳуд боҳабар аст ва дар ў ҳисси ҳудшиносӣ эҳсос мегардад. Ҳамчунин, мавқеи ҳудро дар ҷомеа медонад дар ин ҳол метавонад пуштибони давлати миллии ҳуд бошад. Асоси шинохти ҳудшиносии иҷтимоӣ, ин миллатгароӣ мебошад ва бар замми ин зидди ин вожа истилоҳи дигаре низ ҳаст, ки маҳалгароӣ ном дорад. Ин вожа ояндаи миллату давлатро ба нестӣ мебарад ва ҷамъиятро несту нобуд мекунад. М. Шакурӣ ба ин зуҳурот оштипазир нест, ки менависад: «Чун ба мағҳуми

маҳалгаройӣ расидем, нахуст бояд бигӯем, ки худшиносии маҳаллӣ ҷузъи муҳимме дар соҳтори шуури миллӣ, аммо маҳалгаройӣ рӯйдоде комилан манғӣ дар ҳаёти миллат аст. Аз ин рӯ, маҳалгарой аз ҳиссиёти паст пайдо мешавад. Ҳуввиятчӯйии маҳаллӣ, худогоҳии вилоятӣ, меҳри зодгоҳу меҳани кӯчак ҳам, эҳсосоти начибанд, ки поя бар одамияту маънавият доранд. Аммо маҳалгаройӣ худбинии иҷтимоист, худро аз ҳамнавъон, аз атрофиён боло донистан, манғиатҳои худро ба манғиатҳои дигарон, ба манғиатҳои миллат зид гузоштан аст» [8, 48]. Чун аз иқтибос бармеояд, нигоранда аз маҳалгаройии ҳаммиллатон ба қавле мегиряд ва асоси инро дар паст будани фахмишу маданият ва коста будани бесаводии онҳо мебинад. Тафовути нозуки ду унсур (худшиносии маҳаллӣ) ва (маҳалгаройӣ)-ро муқоиса карда, якero шомили ҳусусияти мусбат ва дигаре манғӣ медонад. Ба назари муаллиф худшиносии маҳаллӣ яке аз омили мустаҳкам кардани пояи худшиносии миллист, аммо маҳалгаройӣ бошад, несту нобуд соҳтани худшиносии миллиро ба вучуд меорад. Мутаассифона, дар ҷомеаи имрӯз шахсоне низ ҳастанд, ки дар вучудашон ҳисси бади маҳалгаройӣ ҷой гирифтааст. Ба ин мисол шуда метавонад, ҳамон ҳислати мо, ки ҳангоми бо ягон нафар ошно шудану ҳамсӯҳбат гардидан, аввал кучой будани ўро пурсон мешавем. Гарчанде ки ин одати мо як кори муқаррарӣ шуда бошад ҳам, вале фаромӯш набояд кард, ки бо ҳамин ғуна ҳислатҳои худ дар вучуди хеш шуълаи маҳалгаройиро афзун мекунем. Ҷӣ фарқ дорад, ки мо аз кучоему кучоем, асос ин ки ҳамаи мо тоҷикзодаему тоҷикистонием. Бинобар ин, ба пурсидани он ки ту аз кучой, аз қадом минтақа, дех, шаҳр ҳастӣ, ҳоҷат нест. Дар ин ҳусус, шоир Лоиқ Шералий дар шеъри «Алорагми маҳалгароён» мегӯяд:

Гоҳ-гоҳе маҳалгароёне,
«Аз кучоӣ?» - суол меоранд.
Бо суоли маҳалгароишон,
Баҳри миллат завол меоранд.
Фарқ набвад аз ҷанубӣ ё шимол,
Фарқ бошад ту ҳаромӣ ё ҳалол.
Фарқ набвад аз шимолӣ ё ҷануб,
Фарқ он бошад, ки зиштӣ ё ки хуб.
Шаҳманиш будан барояш қаҳқашист,
Хештанишноси ӯ ҳудкушист.
Пеш рафтаниҳош вопас рафтани аст,
Аз пайи як зумра нокас рафтани аст [11].

Аз ин хотир, қӯшиш бояд кард, ки то ҳадди имкон ҳар яки мо садди роҳи маҳалгаройӣ бошем. Зоро, «маҳалгаройӣ яке аз омилҳои пурзӯри миллатзудоист ва онро бо силоҳи миллатпарварӣ, бо меҳру муҳаббати ҳалку Ватан аз пой афтондан мусассар ҳоҳад шуд. Миллатпарастӣ айб нест, балки вазифаи шаҳрвандии ҳар шаҳс, бавижана ҳама қувваҳои сиёсии ҷомеа, ҳама сиёsatгузорон, мансабдорон аст. Инҳо ҳама вазифадор ҳастанд, ки миллатпарвар бошанд ва миллатпарварӣ омӯзанд. Ба шарти тан додан ба хидмати миллат ҳар шаҳс ҳақ пайдо мекунад, ки шаҳрванд дониста шавад, ба унвони намояндаи як нерӯи сиёсӣ, ба унвони сиёsatгузор ва ё амалдор шинохта шавад» [8, 62].

Муҳакқиқ, профессор Масрури Абдуллоҳ менависад: «Миллати мутамаддин дар шаҳрҳои бузург ташаккул мебад, маҳз миллати шаҳрнишин соҳиби таърихи миллист» [3, 12]. Ин ҷо сухан сари саҳми шаҳрнишинон ба ташаккули худшиносии миллӣ меравад ва барои дарки худшиносии он месазад, то ҳисси миллӣ, шуури миллӣ, ки як ҷузъи муҳимми худшиносии маънавии шаҳс ба ҳисоб равад, эҳсос карда шавад. Инчунин, барои оғоҳ шудан аз таърихи миллии худ, бояд давлат, шаҳр доштан зарур ва агар шаҳри бузургро доро бошем, пас он гоҳ бо шарофати шаҳрдорӣ мо метавонем таърихи миллии худро бидонем.

Масъалаи дигаре, ки М. Шақурий ба он маҳсус таваққуф намудааст, қазияи дину давлат мебошад. Дар шинохти ӯ «яке аз муҳимтарин масъалаҳои давлатдорӣ масъалаи муносибати давлату дин ба яқдигар аст. Динпарварӣ аз маънавиятпарастист. Дин нерӯи бузурге дар ҷомеа буда, қувваи азими рӯҳи инсонро ифода менамояд ва барои озодии рӯҳ аз гирифториҳо, барои озодии иҷтимоии инсон ва миллатҳо омили пурзӯрест. Аз ин рӯ, масъалаи дину ойин яке аз баҳшҳои асосии масъалаи миллист» [8, 94-95]. Ба ин масъала ҳамчунин сиёsatшиноси тоҷик Абдуғанӣ Махмадазимов даҳолат намуда, исломро яке аз муҳимтарин омилҳои ташаккули фарҳанги сиёсӣ дониста, таъқид кардааст, ки «ислом танҳо омӯзai диние нест, балки маҷмӯаи омӯзҳои сиёсиву ҳуқуқӣ, меъёрҳои ахлоқӣ, арзишҳои фарҳангӣ, бадей ва ғайра буда, барои ҳалли масъалаҳои муҳимми ҷомеаи анъанавии исломӣ посух ва илоҷномаҳо (яъне, роҳи ҳалли масъалаҳоро) медиҳад» [5, 87-88]. Ҷиҳати масъалаи

мазкур ин ду муҳаққиқ назари ҳамсон доранд. Ҳар ду ба он назаранд, ки давлат бе дин ва дин бе давлат пеш рафта наметавонад. Ҳамчунин, таъкид мегардад, ки ислом на ҳамчун илми динӣ, балки фарогири масъалаҳои ҳуқуқу сиёсат, оину фарҳанг, ахлоқу одоб мебошад ва ҳамаи ин ҷанбаҳо барои давлат низ зарур аст. Чунки, агар дар давлат ашҳоси беодобу бадаҳлоқ ва бефарҳанг зиёд гардад, рушду такомули давлат ояндаи зиёде намепояд, зуд аз байн меравад, ки ин ҳудшиносии миллиро нобуд месозад. Ҳуллас, «дину давлат дар рисолати иҷтимоӣ моҳиятан яканд, як рисолати маънавию ахлоқӣ доранд ва агарчи василаҳо ва шаклҳои амалии онҳо аз ҳам фарқ мекунад, асли мақсадашон як аст, суст кардани пояи зиштиҳо дар ҷомеа ва сиришти инсон, устувор кардани некиҳост» [8, 98].

Шинохти ҳудшиносии миллӣ дар таълифоти муҳаққиқ хеле орифона, бо шарҳу тафсилҳои маърифатшуда баррасӣ мешавад. Чунончи М. Муродов менависад: «Академик М. Шакурӣ масъалаи ҳудшиносии миллиро дар паҳлӯҳои гуногун ва бо назари фароҳу мубоҳисаҳои доманадор чунон ба риштаи таҳқиқ мекашад, ки ҳадафи маърифатӣ дар ҷои аввал мебарояд. Бавижа ташрех, тафсир ва таҳлили моҳияти фарҳангӣ маънавӣ, фахмиши моҳияти зиндагӣ, моҳияти маънавии ҳастии инсон, умумияти фарҳангҳо, таъсири байниҳамии онҳо, қобилияти истифода бурдан аз фарҳангӣ ҳалқҳои дигар, падидаҳои маънавиёт ва решоҳои ҳастии миллат дар зиндагии мардуми тоҷик, ташаккули тафаккури китобӣ, пайванди наслҳо, пайвастагии фарҳангиву забонӣ, меросбарии маънавӣ, идеалҳои иҷтимоиву маънавии шаҳс ва гайра дар силсила мақолаҳои фарогирандаи масъалаи мавриди назар мавқеи муҳим дорад» [6, 206]. Дар ин радиф масъалаи ватандориву имондорӣ, нангӯ номуси миллӣ дар асари мавриди назар мавқеи муҳим дорад. Ба таъбири муаллиф: «Мо Ватан дорем, Миллати сарбаланд дорем, Имон дорем. Қадри ин неъмат бояд донист. Бояд дар ёд дошт, ки Миллат, Ватан, Имон ивазнапазир аст. Меҳан, Миллат, Дину Диёнат мағҳумҳои мӯқаддасанд, ки ба ҷизе, ба волотарин арзише наметавон иваз кард. Зарур аст, ки бар сари инҳо побарҷо ва устувор биистем!» [8, 137]. Вокеан барои устувор нигаҳ доштани ҳудшиносии миллӣ бояд, ки ба қадри ҳамаи неъматҳои дохили давлати ҳуд бираsem ва ҳамаи онро аз ҳама ҷизи дунё авлотар донем, пас он гоҳ метавон гуфт, ки мо ҳудогоҳ ва ҳудшиносии миллат ҳастем!

Хулоса, ҳудшиносии миллӣ дар шинохти муҳаққиқ М. Шакуров хеле фароҳ ва доманадор буда, муаллиф дар асараши «Истиқлол ва ҳудшиносии иҷтимоиву маънавӣ» қариб ба ҳамаи мавзӯти ҷанбаи миллидошта даҳолат намуда, масъалагузорӣ намудааст. Ҳарчанд, дар публистикаи муҳаққиқ фикру идея нақши муҳим бозад, вале ҷо-ҷо факту ракамҳоро низ истифода мебарад. Ӯмуман, масъалаи ҳудшиносии миллӣ дар шинохти М. Шакурӣ хусусияти хос дошта, маърифат ва тафсili масъала бо диди илмӣ ва оҳанги публистиқӣ баррасӣ шудааст.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоев С. Амир Исмоили Сомонӣ / С. Абдуллоев. – Ҳуҷанд, 1998. – 165 с.
2. Абдуллаев М. Идеи национального самосознания в таджикской публицистике эпохи просветительства / М. Абдуллаев. – Душанбе, 2010. - 111 с.
3. Абдуллоев М. Эҳёи решоҳои миллӣ / М. Абдуллоев // Адабиёт ва санъат. - 1991. – 7 ноябр.
4. Ваҳҳобов Р. Панҷсад ҳадис / Р. Ваҳҳобов. – Душанбе, 1991. - 60 с.
5. Махмадазимов А. Новый Таджикистан / А. Махмадазимов. – Душанбе, 1993. – 154 с.
6. Муродов М. Аз замон то замон / М. Муродов. – Душанбе, 2010. - 147 с.
7. Шакурӣ М. Фитнаи инқилоб дар Бухоро / М. Шакурӣ. – Душанбе, 2010. - 140 с.
8. Шакурӣ М. Истиқлол ва ҳудшиносии иҷтимоиву маънавӣ / М. Шакурӣ. – Душанбе, 1999. - 160 с.
9. Шакурӣ М. Ҳурросон аст ин ҷо / М. Шакурӣ. – Душанбе, 1997. - 290 с.
10. Шакурӣ М. Душанбе бояд шаҳри ашрофӣ бошад / М. Шакурӣ // Истиқбол, - 2011. - № 4. - 6.
11. Шералий Л. Алорағми маҳалгароён / Л Шералий // Фараж, - 2014. 21. 05. - № 21.

НАЦИОНАЛЬНОЕ САМОСОЗНАНИЕ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ МУХАММАДДЖОНА ШАКУРИ

Статья анализирует вопрос национального самосознания с точки зрения М. Шакури. На примере его произведения «Независимость и социально-культурное самосознание» автор рассуждает об актуальности данного вопроса с точки зрения идеологии, культуры и вопросов национального самосознания.

Ключевые слова: публицистика, анализ, самосознание, проблема, исследование, культура, национализм, язык, религия, история, государства.

NATIONAL IDENTITY FROM THE POINT OF VIEW OF MUHAMMADJON SHAKURI

The articles analyses the question of the national consciousness with standpoint M. Shakuri. On example of his (its) product "Independence and social-cultural consciousness" author reasons about urgency given question with standpoint of the ideologies, cultures and questions national consciousnesses.

Key words: publisistika, analysis, consciousness, problem, study, culture, nationalism, language, religion, history, state.

Сведение об авторе: Т. Каримова - соискатель кафедры печати Таджикского национального университета.
Телефон: 938-07-78-90

ОСВЕЩЕНИЕ В СМИ ХОДА СУДЕБНЫХ ПРОЦЕССОВ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Ф.Б. Бабаева
Российско-Таджикский (славянский) университет

Судебная власть в любом демократическом государстве занимает особенное место, ибо без существования независимых и беспристрастных судов не может быть демократического общества. Принято считать, что судебный процесс способствует укреплению справедливости, законности и правопорядка, предупреждению правонарушений, формированию уважительного отношения к праву и суду. Каждое заинтересованное лицо имеет право на судебную защиту нарушенных или оспариваемых прав, свобод и законных интересов в порядке, установленном процессуальным законодательством.

Республика Таджикистан, являясь страной-участницей ООН, ратифицировала все основные международные документы по правам человека и тем самым взяла на себя обязательства по соблюдению всех прав, предусмотренных этими документами. Так, в ст. 10 Конституции Таджикистана закреплено, что признанные Таджикистаном международно-правовые акты, являются составной частью правовой системы республики. В случае несоответствия законов республики признанным международно-правовым актам, применяются нормы международно-правовых актов. Согласно данным обстоятельствам, Таджикистану вменяется опираться на установленные международные стандарты в области правосудия, которые должны иметь своё отражение в национальном законодательстве, а также положительную практику реализации этих принципов в процессе отправления правосудия в Таджикистане.

Однако, все большее количество специалистов юриспруденции и рядовых граждан с большим сожалением отмечают, что судебная власть в Таджикистане достаточно слабо противостоит бесчисленным нарушениям прав граждан, преступности и повсеместному распространению правового нигилизма, что она не является независимой и не способна самостоятельно принимать те или иные решения.

Представители правозащитных организаций Таджикистана отмечают, что все еще отсутствует полная и достоверная информация о масштабах таких нарушений, отсутствует статистическая информация о количестве лиц, привлеченных к ответственности за нарушения прав человека в ходе предварительного следствия и суда.

Средства массовой информации Таджикистана также констатируют, что затруднения с доступом к информации в судебных органах страны является для них актуальной проблемой, несмотря на то, что, согласно Конституции Республики Таджикистан, законодательству о суде, а также процессуальному законодательству страны, предусмотрен принцип открытости судебных разбирательств на всех стадиях судопроизводства, кроме случаев, предусмотренных законодательством. Так, ст.88 Конституции РТ гласит: «Разбирательство дел во всех судах открытое кроме случаев, предусмотренных законом». Статья 13 УПК РТ также устанавливает, что разбирательство дел во всех судах открытое. Аналогичная ссылка имеется и в постановлении ПВС от 24.12.1998: «...вся деятельность судов должна осуществляться на основе строжайшего соблюдения законности и демократических принципов правосудия: равенства граждан перед законом и судом, гласности судебного разбирательства...».

Помимо конституционных основ, существует ряд Международных стандартов, которые устанавливают, что право на открытое судебное разбирательство является важной гарантией справедливого и независимого судебного процесса и средством для поддержания доверия общества к системе правосудия. В частности, Комитетом Министров Совета Европы даны рекомендации по освещению средствами массовой информации судебных процессов. Принцип 15-ти данных рекомендаций содержит положения об оказании помощи в освещении процессов различными органами. В нем говорится следующее: «Объявления о запланированных судебных заседаниях, вынесении приговоров и обвинений и прочие сведения, имеющие отношение к освещению судебных процессов, должны предоставляться соответствующими органами журналистам по простому запросу и своевременно, кроме тех случаев, когда это не представляется возможным. Журналистам должно быть разрешено, без какой-либо дискриминации,

производить или получать копии публично вынесенных приговоров. Они должны иметь возможность распространять эти приговоры или доводить их до сведения общественности».

В Международном пакте о гражданских и политических правах также отмечается: «Реализация принципа открытости судебного разбирательства обеспечивает свободный доступ всех заинтересованных лиц, и, прежде всего, представителей СМИ, к необходимой информации, что, в свою очередь, ставит ход судопроизводства под контроль общественности, способствует формированию правовой культуры граждан и усиливает воспитательное воздействие судебной власти на общество».

По мнению Араповой Г.Ю., «Пресса играет ведущую роль в правовом Государстве. Хотя она и не должна преступать определенных границ, установленных, в частности, для защиты репутации других лиц, тем не менее, на нее возлагается обязанность передавать —любым способом, который не противоречит ее обязанностям и ответственности,— информацию и идеи по политическим вопросам и вопросам, представляющим общественный интерес. Среди них фигурируют, без всякого сомнения, те, которые касаются отправления правосудия, существенного института демократического общества. Пресса представляет в действительности одно из средств, которым располагают ответственные политики и общественное мнение, чтобы удостовериться, что судьи выполняют свои обязанности в соответствии с целью миссии, которая им доверена».

С другой стороны мнения некоторых специалистов сходятся в том, что открытость правосудия должна испытывать ограничения, вытекающие из законных интересов государства и прав личности на конфиденциальность определенных видов информации. Вопрос лишь в том, каковы должны быть эти ограничения. Почти ни у кого не вызывает сомнений, что судебные решения должны быть доступны не только судьям, прокурорам, следователям и адвокатам, но и всем желающим, учитывая, что современные телекоммуникации технически дают для этого возможность.

Однако, несмотря на наличие четко обозначенных правовых норм, в практике СМИ РТ неоднократно фиксировались факты нарушения принципа гласности судопроизводства.

Однако, принцип объективности требует от нас взглянуть на проблему и под другим ракурсом, задавшись вопросом, действительно ли только представители судебной системы создают препятствие освещению в СМИ хода судебных процессов. По нашему мнению было бы справедливо отметить, что одной из причин нежелания судей общаться с журналистами является некомпетентность и низкий уровень правовой грамотности самих представителей масс-медиа. Этой же точки зрения придерживается Ролдугина Г.Д., которая указывает на то, что «некомпетентные, субъективные выступления в средствах массовой информации не только наносят серьёзный урон авторитету суда, но и противоречат законным интересам граждан, подрывая веру людей в правосудие. Поэтому необходимым условием повышения уровня правовой культуры населения, развития гражданского общества и правового государства является объективное освещение деятельности судов в СМИ. Именно средства массовой информации являются практически единственным реальным источником данных о деятельности суда и одновременно «переводчиком» с юридического языка на общедоступный. Однако, журналисты (в большинстве своём) не имеют юридического образования и зачастую преподносят информацию на понятном, казалось бы, языке, но в искажённом виде» [2].

Иногда СМИ попросту мешают тому, чтобы правосудие свершилось, журналисты часто во время судебных процессов публикуют материалы о процессе. «Это неправильно, так как решение еще не принято, и можно только проинформировать, что рассматривается дело, но ни в коем случае нельзя вмешиваться и тем более делать преждевременные выводы»-считает Заместитель председателя Верховного суда Республики Зафар Азизов.

Председатель коллегии судей по уголовным делам Верховного суда РТ Санавбар Холова также призывает журналистов не печатать недостоверную информацию. По ее мнению, прежде чем что-либо публиковать, журналисты, должны, проконсультироваться, разузнать все подробно. «Когда судья выносит приговор обязательно одна сторона остается недовольной и после этого они обращаются в СМИ, поэтому журналистам нужно быть внимательными, чтобы не оказаться на скамье подсудимых»-говорит С. Холова.

С учетом данных обстоятельств можно согласиться с мнением редактора правовой программы на радио «Ватан» Фарангис Исломовой, которая считает, что нужно уделить значимое внимание отношению судей с журналистами, поскольку и суды, и средства массовой информации, не существуют в изолированной среде, а являются элементами общественной и государственной системы». Другими словами, если судебная власть

имеет возможность влиять на другие ветви власти, касаться и законодателей, и законов, которые принимаются, то журналисты в свою очередь имеют влияние на общество.

Арапова Г.Ю., со своей стороны подчеркивает тот факт, что суды не могут действовать в вакууме. «Хотя они и являются форумом для разрешения споров, это не означает, что предварительное обсуждение споров не может происходить где-то еще, будь то специальные журналы, широкая пресса или население,-полагает исследователь. Средства массовой информации не должны преступать рамки, установленные в интересах надлежащего направления правосудия, но на них лежит также обязанность распространять информацию и идеи, касающиеся вопросов деятельности судов, точно так же, как это происходит в других сферах деятельности, представляющих общественный интерес. Этой функции прессы соответствует право общественности получать информацию».

Из этого можно сделать вывод, что проблема взаимоотношений между судебной властью и СМИ требует всестороннего рассмотрения с позиции объективности, поскольку важность стоящего вопроса, на наш взгляд, очевидна.

Поскольку мы уже выявили наличие у проблемы двух диаметрально противоположных аспектов, обратимся к последнему из них–вопросу о профессиональной подготовленности журналиста к освещению судебных процессов. Мы склонны полагать, что освещение деятельности судебных органов—задача повышенной сложности и ответственности, а профессиональный подход журналиста к своим обязанностям может стать решающим в таком деле. Обладая необходимым уровнем правовой грамотности, представитель прессы способен не только грамотно и непредвзято оценить ситуацию и осветить ее в средствах массовой информации, но и иногда может повлиять на объективность судей. При этом официальные запросы, направленные напрямую в прокуратуру или непосредственно судьям от авторитетных и популярных СМИ, способны оказать влияние даже на ход процесса. Другими словами, ход судебных процессов должны освещать постоянно аккредитованные журналисты, которые хорошо ориентируются в правовых лабиринтах и дорожат своей профессиональной репутацией.

Журналисту, часто освещирующему судебные процессы, в первую очередь, необходимо знать перечень нормативно-правовых актов, обеспечивающих гласность в деятельности судов (Конституцию Республики Таджикистан; Закон РТ «О судах РТ» и «О Конституционном суде РТ; Уголовно-процессуальный кодекс (УПК), Гражданский процессуальный кодекс (ГПК), Кодекс «Об экономическом судопроизводстве» и Административный кодекс.) Также журналисту необходимо понимание того, как устроена и функционирует судебная система Республики Таджикистан, знать к кому и в какой форме обращаться за необходимой информацией в ходе освещения судебных процессов.

Итак, рассмотрим, как пример данной проблемы, наиболее громкий, по нашему мнению, процесс «о защите чести, достоинства, деловой репутации граждан и организаций» который следует назвать рассмотрением дела известной журналистки Таджикистана, редактора газеты «Азия-плюс» Ольги Тутубалиной, которая в критико-аналитической форме в материале под заголовком «Неинтеллигентно об интеллигенции» высказала свое мнение о представителях культурного и творческого мира в республике. В средствах массовой информации данному делу было уделено достаточно внимания, подтверждением чему служит множество публикаций, посвященных как самому судебному процессу над Тутубалиной, так и по поводу спорности вопроса, связанного с ее случаем. Так, в материале под названием «Истцы не правомочны выступать от всей интеллигенции Таджикистана» говорится, что «27 августа 2013 года в суде района Фирдавси состоялось предварительное слушание по иску Союза писателей, Академии наук РТ, Союза художников Таджикистана, Союза композиторов Таджикистана, Союза архитекторов Таджикистана в отношении Ольги Тутубалиной и газеты «Азия-плюс» «о защите чести, достоинства, деловой репутации граждан и организаций» и компенсации морального вреда». Об этом же говорится и в других публикациях под такими заголовками, как «Состоялось первое слушание по «делу интеллигентов», «Суд по «делу интеллигентов»: истцы заговорили о свержении конституционного строя». А в статье «Странная у наших интеллигентов логика» автор, Шодавлат Шонусайриев, член политического совета Социал-демократической партии Таджикистана, высказывается в поддержку позиции Тутубалиной, подчеркивая при этом несостоятельность и неправомерность искового заявления оскорбленной стороны. «За выражение собственного мнения и мысли нельзя привлекать журналиста к правовой ответственности, так как это запрещено Конституцией РТ и международно-правовыми актами, признанными

Таджикистаном. В опубликованном мнении абсолютно не сказано ни одного слова об истцах и тем более там вообще не упоминаются их имена», - говорится в публикации.

Примечательно в этой связи мнение известного правозащитника адвоката И.Иноярова, который отмечает, что «правоприменительные органы в ходе рассмотрения исков о чести, достоинстве и деловой репутации с участием журналистов и редакций СМИ не всегда принимают во внимание конституционные нормы о свободе слова. Также правоприменительные органы игнорируют нормы международного права о защите чести, достоинства и деловой репутации, ратифицированные Таджикистаном».

Таким образом, мы видим, что стремление средств массовой информации к повышению правовой грамотности и правовой сознательности посредством нравственного воздействия на культуру и психологию населения, зачастую принимает форму оборонительной позиции, с которой журналисты вынуждены отстаивать свои законные права, сами становясь объектами судебных процессов. Подтверждением нашей точки зрения может служить высказывание председателя НАНСМИТ Нурилдина Каршибоева. «Судебные иски против журналистов и СМИ подрывают авторитет, как судебных органов страны, так и правительства Таджикистана. Ныне возникла острая необходимость в принятии экстренных мер по дальнейшему урегулированию вопросов защиты чести, достоинства и деловой репутации, так как этот вопрос является актуальным для общества, в частности, для развития свободных и плюралистических СМИ в стране», - говорится в его заявлении, которое было озвучено на проходившем 8 июля 2011 года «круглом столе» с участием ведущих журналистов и правозащитников республики [1].

В целом, можно отметить, что освещение судебных процессов при всей специфичности, неординарности и сложности, активно практикуется в деятельности таджикских журналистов. Благодаря СМИ поддерживается авторитет судебной власти и законодательной системы, в общественном сознании укрепляются основы правовой нравственности, расширяются границы правовой культуры. Однако, как мы убедились, взаимодействие между СМИ и судебной властью неоднозначны по своей природе и требуют проработки эффективной модели, при которой пересечение интересов журналистов и судей могло бы носить более гибкий конструктивный характер, поскольку именно от сотрудничества таких авторитетных структур во многом зависит развитие правового общества в Республике Таджикистан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Каршибоев Н. На таджикские СМИ подано 40 исков / Н.Каршибоев // Бизнес и политика. - 14.07.2011. - №28.
2. Ролдугина Г. Д. Суд и СМИ: формат эффективного взаимодействия / Г. Д. Ролдугина [Электронный ресурс] <http://www.lpgzt.ru/article/17405.htm>.

ОСВЕЩЕНИЕ В СМИ ХОДА СУДЕБНЫХ ПРОЦЕССОВ В ТАДЖИКИСТАНЕ

В статье рассматривается взаимодействие судебной системы и журналистики как два противоположных, но и в то же время тесно связанных между собой органов власти. Выявлены те рамки, за которые не должны переступать ни та, ни другая система.

Ключевые слова: СМИ, журналист, власть, судебная система, процесс, закон, право, судебный иск, международно-правовые акты.

MEDIA COVERAGE OF THE COURT TRIALS IN TAJIKISTAN

The article reviews interaction of the court system and the press as two opposite but the same time closely related authorities. It identifies boundaries that none of the system should overstep.

Key words: Media; journalist; authorities; court system; trial; the law; rights; suit; international legislation.

Сведения об авторе: Ф.Б. Бабаева-аспирант кафедры истории и теории журналистики и электронных СМИ РТСУ. Телефон: (+992) 918-61-87-07. E-mail:farzona_babaeva@mail.ru

ВАЖНОСТЬ ЗАГОЛОВКА В ПОДАЧЕ МОДУЛЬНОЙ ГАЗЕТНОЙ РЕКЛАМЫ

Л.М. Львова
Российско-Таджикский (славянский) университет

Модульная реклама - это самый эффективный, наглядный и представительный вид размещения рекламной информации в прессе. Размер рекламного модуля может быть различным и определяется редакцией самого печатного издания. Модульная реклама может отличаться цветом фона и текста, на ней могут быть размещены логотип фирмы, цветные фото и иллюстрации. На странице может размещаться несколько модулей, их

расположение определяется модульной сеткой. В сравнении с другими видами рекламных объявлений, модульная реклама выглядит более солидно, а соответственно, в большей степени привлекает внимание и вызывает интерес читателей [Модульная реклама, http://www.brighten.ru/service_62_93.htm].

По мнению Т.А. Бороновой, «модульная реклама позволяет показать товар, одновременно приводя все его необходимые характеристики: технические данные, выгоды, условия, цены и т. д. Она является для читателя привычным и полезным видом информации, качество которой в какой-то степени гарантируется изданием. С помощью этого вида рекламы читатели не только покупают и продают, но также и следят за уровнем цен на товары и услуги, узнают о новинках, ориентируются в местоположениях компаний, организаций» [4, 30].

В свою очередь, с помощью периодических изданий читательская аудитория предрасполагается к восприятию рекламного обращения. Многие люди покупают газету вообще только для того, чтобы прочитать рекламные объявления магазинов, кинотеатров, спортивных заведений, других людей, продающих что-либо из своей собственности и т.д. Это позволяет сделать вывод о том, что читательская аудитория хочет быть в курсе всех событий, происходящих на рынке-что, где, почем, кто, на каких условиях продает и покупает. Таким образом, читательская аудитория постоянно сравнивает предложения рынка со своими покупательскими возможностями.

Ну и наконец, люди читают газеты исключительно по собственной воле и выбирают то, что их интересует. Ведь газеты интересны читателям не только с точки зрения содержания объявлений, но и по удобству их чтения. Их можно просматривать любое количество раз, в любом месте и времени. Читатели могут взять с собой газету или возвратиться к ней, оставив где-либо. Более того, если читателей заинтересует какое-нибудь объявление о каком-либо товаре, то они могут сохранить газету, показать кому-либо, обсудить и передать. Таким образом, усилив воздействие передаваемой информации.

Так, например, на периодическом рынке Таджикистана особой популярностью пользуется «Рекламная газета», т.к. на своих страницах она может размещать неограниченное количество рекламных объявлений, в отличие от «Дайджест-Пресс» и «Азия-Плюс».

В связи с этим, профессор И.Я. Рожков пишет: «Реклама усиливает удовлетворенность от покупки. Ассоциации, символы престижа, которые она вкладывает в товар, оказывают благотворное воздействие на психику потребителя, порой он даже начинает гордиться своими приобретениями—косметикой, одеждой, автомобилем, книгами и т.д. Добавить путем рекламы дополнительную ценность к тому, что товар действительно имеет, - это отнюдь не мошенничество, а гарантия того, что потребитель не будет сожалеть о потраченных деньгах и, наоборот, получит полное удовлетворение от покупки» [12, 16].

Текст-важнейший элемент печатной рекламы (кроме текста печатное рекламное послание может включать рисунки, фотографии, фирменные знаки и др.). Текст рекламного послания будет пользоваться успехом у читателей лишь при условии оптимальной структуры. Обычно рекомендуется разбивать текст на три части: вступление, основную часть, заключение. Вступление вводит в курс дела, ставит проблему, в основной части проблема разрабатывается, и заключение подводит итог сказанному [9:11]. Например, реклама сотовой компании Beeline. Nokia 1200 и 2 часа бесплатного общения. Отличный подарок близким. Подробности 290611, 0611.

Однако, традиционно композиция рекламного объявления состоит из следующих блоков:

- слогана (левизна)-краткого рекламного лозунга, заголовка, афоризма;
- завязки (зачина)-текста, предшествующего основной идеи рекламного сообщения;
- информационного блока-основного текста, в котором приводятся главные аргументы в пользу товара;
- заключительной части;
- дополнительной информации (справочных данных)-адрес, контактный телефон и т.д. Ярким примером, включающим в себя все эти блоки является реклама техноторгового центра «Волна»: В новый год с новой техникой! (заголовок); Купи любой товар на сумму свыше 99 сомони, получи моментальный подарок!!! 3000 подарков и многое

другое.(заявка и информационный блок): Спешите, акция продлена до 15 января!
(заключительная часть): ул. Чехова 1/1, тел.: 600 78 83, 600 78 84, www.volna.ti.

Задача такого расположения материала-привлечь внимание читателей, затем заставить их вчитаться в сам текст публикуемого рекламного обращения. Такое членение помогает читателю ориентироваться в содержании и избавляет от монотонности сплошного текста. В практике отдельные блоки могут объединяться или не включаться.

Рассмотрим первую часть—слоган (лозунг), то есть заголовок рекламного послания и первые строки текста. Исходя из назначения слогана - привлечение внимания адресата - рекомендуется максимально обеспечивать его эмоциональную насыщенность. Удачный рекламный слоган должен легко читаться и запоминаться, быть оригинальным, вызывать любопытство, содержать уникальное торговое предложение, сулить выгоду, вознаграждение.

Ему принадлежит важная роль: побудить читателя ознакомиться с остальной частью объявления. Поэтому заголовок должен быть броским, лаконичным и оригинальным. Например: «Яблочный сок-это здоровье ребенка» [8, 135].

Так, например, в газете «Дайджест-Пресс» была размещена реклама мебельного салона «Мир кухни»- «Когда кухня в радость!», рекламирующего кухонные гарнитуры. Действительно, этот слоган передает радостную новость для потребителей. Ведь купив кухонный гарнитур, любая женщина будет рада покупке.

Переходя к обсуждению другой рекламы, нужно отметить, что в век новых технологий, каждый из нас стремится с помощью фотоаппаратов запечатлеть незабываемые моменты, которые происходили с нами. Поэтому сеть магазинов VOLNA, SAMSUNG и CANON достаточно профессионально подошла к заголовку рекламы цифровых фотоаппаратов-«Лучшие мгновения в цифровом исполнении». Данный заголовок достаточно прост, лаконичен и оригинален.

Исходя из данных примеров, следует сказать, что в рамках рекламной кампании, все основные коммерческие доводы следует вкладывать в заголовки серии рекламных отношений. Конечно, важен и текст обращений. Именно в нем можно подробно и убедительно развить мысль заголовка, закрепить ее как нечто уникальное, присущее товару или услуге. И чем длиннее текст, тем важнее роль заголовка. И все же заголовок играет главенствующую роль. Поэтому нужно заголовком устанавливать ассоциацию между товаром и основными коммерческими доводами [5, 92].

Так, например, в процессе анализа рекламы в таких газетах как «Азия Плюс» и «Рекламная газета» также встретились оригинальные заголовки, которые не требуют дополнительных характеристик и толкований:

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ИНТЕРНЕТ ПРОВАЙДЕР. Интернет в каждый дом!

KARCHER. Техника для чистоты Вашего офиса, дома и сада.

«АгроИнвестБанк»-Ответственный банк.

Tikkurila. МЫ НЕ КРАСИМ ТОЛЬКО ВОДУ И ВОЗДУХ!

Мастер Окна–окна европейского стандарта!

«PETROTALL»-Технологии комфорта в строительстве. («Рекламная газета»).

Сотовая компания «tcell». Бизнес SMS–информируйте своих клиентов о заманчивых предложениях и скидках! («Рекламная газета»).

Однако, в газете «Дайджест-Пресс» проводя анализ опубликованной рекламы, мы не смогли пройти мимо рекламы сотовой компании «MLT», которая рассказывала об услуге «Своя мелодия». В данной рекламе, авторы дали заголовок «Они у тебя попляшут».

Итак, если мы обратим внимание на название услуги «Своя мелодия», то становится понятно, что рекламируется услуга, позволяющая потребителям выбрать мелодию и установить ее на гудки. Однако, перейдем к заголовку «Они у тебя попляшут». С одной стороны, те люди, которые будут звонить к подключившим эту услугу, начнут плясать под мелодию. С другой стороны, выражение ты у меня попляшешь (он у меня попляшет и т. д.), употребляется как угроза: я тебе (ему и т.д.) отомшу, я тебя (его и т.д.) накажу, проучу за что-либо. Таким образом, не понятно, либо потребители получат удовольствие от музыки, либо их проучат или накажут за то, что они позвонили.

Таким образом, данный пример, выявляет одну очень важную проблему, заключающуюся в недостаточной эффективности рекламы. Ни для кого не секрет, что воздействие рекламы зависит от содержащейся в ней оценки рекламируемой продукции и от аргументации в ее пользу.

Следовательно, потребителям нравятся различные предложения рекламы в области оказания различных услуг и товаров. Тем не менее, потребители стремятся к простоте. По сути дела им нет дела до новизны и до самой рекламы. И если потребители обратят внимание на одну из тысяч реклам, то только потому, что ищут решение своей собственной проблемы. Поэтому, именно в этот момент реклама не должна «грузить», а «зацепить» и облегчить задачу восприятия потребителей. Восприятие дает человеку информацию об объектах в целом при их непосредственном воздействии на анализаторы, т.е. это целостное отражение в коре головного мозга предметов и явлений. Это отражение сопровождается или опосредуется понятийным аппаратом, т.е. обозначается словом, названием того, что человек воспринимает [7, 9]. С помощью восприятия человек узнает и различает объекты, относит их к определенной категории, классифицирует и т.д. В результате восприятия возникают субъективные образы предметов-представления. При восприятии человеком чего-либо могут возникать так называемые иллюзии восприятия. В рекламе, особенно печатной, эти иллюзии широко используются и дают дополнительный психологический эффект воздействия[12, 15].

В свою очередь, если потребитель не обнаруживает такой оценки и аргументации, то и влияние рекламы значительно ослабевает.

Таким образом, реклама сотовой компании «MLT» показывает выгодную точку зрения самого рекламодателя. А сами СМИ не заинтересованы в той подаче информации, которая нужна потребителям. Редакции газет, публикуют уже готовые эскизы, предоставляемые самими рекламодателями, не смотрят на содержание и не проявляют инициативу к изготовлению макета дизайна рекламы с учетом интересов потребителей. Главным критерием для периодических СМИ Таджикистана является получение прибыли, а сама подача рекламного материала их мало интересует.

ЛИТЕРАТУРА

1. Айзенберг М. Менеджмент рекламы / М. Айзенберг. - М.: ТОО «Интел Тех», 1993. – С.80.
2. Андреева Г.М. Социальная психология / Г.М. Андреева. - М.: Наука, 1994. - 324 с.
3. Браверман А.А.Маркетинг и полный хозрасчет / А.А.Браверман. - М.: «Тисса», 1989. - 116 с.
4. Боронеева Т.А. Современный рекламный менеджмент / Т.А.Боронеева. - М.: Аспект Пресс, 2008. – 324 с.
5. Гольман И.А. Рекламная деятельность: Планирование / И.А.Гольман; - 2-е изд. // Технологии. Организация. - М.: Гелла-принт, 2002. - 400 с.
6. Гермогенова Л.Ю.Эффективная реклама в России / Л.Ю.Гермогенова // Практика и рекомендации. - М.: «Рус Партер Лтд», 1994. - 252 с.
7. Стимулирование сбыта и реклама на месте продажи / А. Дейян [и др.]; пер. с франц. - М.: «Прогресс», «Универс», 1994. - С.190.
8. Кисмерешкин В.Г. Реклама в продвижении российских товаров / В.Г. Кисмерешкин. - М., 2000. - 428 с.
9. Кохтев Н.Н. Реклама: искусство слова / Н.Н. Кохтев // Рекомендации для составителей рекламных текстов. - М.: Изд-во МГУ, 2005. – С.46.
10. Ромат Е. Реклама в системе маркетинга / Е.Ромат. - Харьков, 1995. - 229 с.
11. Серегина Т.К. Реклама в бизнесе / Т.К.Серегина, Л.М.Титкова. - М.: «Маркетинг», 1995. - 112 с.
12. Хромов Л.Н. Рекламная деятельность: искусство, теория, практика / Л.Н. Хромов. - Петрозаводск: «Фолиум», 1994. - 312 с.

ВАЖНОСТЬ ЗАГОЛОВКА В ПОДАЧЕ МОДУЛЬНОЙ ГАЗЕТНОЙ РЕКЛАМЫ

Газеты интересны читателям не только с точки зрения содержания объявлений, но и по удобству их чтения. Их можно просматривать любое количество раз, в любом месте и времени. Читатели могут взять с собой газету или возвратиться к ней, оставив где-либо. Более того, если читателей заинтересует какое-нибудь объявление о каком-либо товаре, то они могут сохранить газету, показать кому-либо, обсудить и передать. Таким образом, усилив воздействие передаваемой информации.

В связи с этим, в данной статье рассматриваются заголовки, опубликованные в модульных рекламных эскизах, размещенных в периодических изданиях Таджикистана. В этой статье также рассматривается роль заголовков в восприятии рекламы самой читательской аудиторией.

Ключевые слова: модульная реклама, текст, слоган, читательская аудитория, восприятие, иллюзии.

THE IMPORTANCE OF HEADLINES IN NEWSPAPER ADVERTISING SUPPLY MODULE

Readers interested on newspapers not only in terms of the content of ads, but also by the convenience of reading them. You can view each issue, in any place and any time . Readers can take a newspaper or go back to it, leaving anywhere. Moreover, if any readers are interested in posting about any product, they can save paper, show anybody to discuss and pass it. Therefore, strengthening the impact of the transmitted information.

In this context, this article discusses the headlines published in modular advertising sketches placed in periodicals Tajik issues. This article also discusses the role of headings in the perception of most advertising readership.

Key words: modular advertising, text, slogan, readership, perception, illusion.

Сведения об авторе: Л.М. Львова - соискатель кафедры истории и теории журналистики и электронных СМИ РТСУ. Телефон: (+992) 934-64-03-30 (м.); lola_lvova@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ ОСВЕЩЕНИЯ ВОПРОСОВ КУЛЬТУРЫ И ИСКУССТВА В СРЕДСТВАХ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ

T.H.Ниязова

Волгоградский государственный университет, Россия

Начало нового тысячелетия побуждает заново обдумывать социальный статус культуры и искусства, перспективы, приоритетные направления и тенденции их развития. В современном мире идут процессы интеграции и дифференциации культур. В этих условиях журналистская деятельность обуславливает динамику культуры и одновременно является ее продуктом. Духовные ценности, создаваемые современными СМИ, продукт культурной среды и одновременно её преобразователь, который трансформирует ценностный потенциал социальной системы. Методология журналистского труда, технологии современных СМИ формируются под воздействием социокультурной среды, одновременно видоизменяя ее. СМИ участвуют в социализации личности, способствуют формированию установок, ценностных ориентаций, приобщают к социальному опыту, культуре. Журналистика, занимающая ключевые позиции в системе массового информирования, способна интегрировать различия во взглядах. В задачи журналистики входит не только трансляция, но и обобщение ценностей: культурных, духовных, социальных, что может способствовать уточнению, изменению политических, психологических, нравственных ориентиров общества.

Одна из центральных проблем современной журналистики связана с определением характера профессионального освещения культуры и искусства в СМИ. Сегодня печатные и электронные СМИ являются наиболее эффективными каналами освещения событий культурной жизни, информирования о самых заметных событиях художественной сферы. Но едва ли можно сами средства массовой коммуникации считать носителями культуры. Современная культура находится в состоянии системного кризиса. Негативные процессы в отечественной культуре обусловлены рядом причин, главные из которых связаны с глобальными изменениями в мировой цивилизации. Если на Западе переход к новым культурным реалиям происходит менее резко, поскольку эти изменения обнаружили себя значительно раньше и растянулись во времени, то в странах СНГ, в том числе и в Таджикистане, за последние десять-пятнадцать лет процесс трансформации культуры затронул все без исключения сферы культурной жизни. Неблагоприятная ситуация связана не только с тем, что происходит в профессиональных художественных средах, но и с тем, в каком плачевном состоянии пребывают культура бытовая, культура повседневности, культурный уровень основной массы населения. Эти негативные явления нельзя отрывать от проблем слабой социальной защищённости общества, переходными процессами, связанными с реформами в системе среднего и высшего образования, снижением политической активности общества.

Последнее десятилетие XX века ознаменовалось изменениями, связанными с распадом СССР и образованием новых независимых государств на карте мира. Среди них Республика Таджикистан, которая, став союзной республикой в 1929 году, обрела независимость 9 сентября 1991 года. С этого времени начался отсчет нового периода в истории таджикского народа – этапа самостоятельного и независимого развития страны.

Одной из важнейших задач на данном этапе государственного строительства становится формирование национального самосознания, возрастает роль изучения истории и культуры таджикского народа. Создание объективной картины прошлого в этих условиях становится одним из главных факторов формирования общеноционального единства, воспитания гражданственности, нравственности и патриотизма. Как подчеркнул Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон: «только через познание исторического прошлого, через национальное самосознание можно определить будущее новых поколений»[1]. Первое постсоветское десятилетие в республике оказалось драматичным. В условиях становления государственности в Таджикистане началась гражданская война. Вследствие вооруженного противостояния в глубоком кризисе оказались экономическая, социальная и культурная сферы страны. Были разорены общеобразовательные школы, сотни клубов и библиотек, закрывались театры, распадались художественные коллективы, разворовывалось имущество научных

учреждений. Отмечались факты вандализма в отношении конфессиоナルных организаций и памятников материальной культуры. Таджикистан в годы войны лишился большого числа деятелей культуры, искусства, науки, которые вынуждены были покинуть страну. В конечном итоге все это губительно отразилось на культурной жизни республики, духовный и интеллектуальный потенциал страны резко снизился.

В такой ситуации только общая национальная идея, основанная на общеисторических и культурных ценностях, прославленной истории и культуре таджикского народа, смогла бы объединить расколотое общество. Политика государства в сфере культуры имеет фундаментальное значение для общественного развития, формирования системы ценностей и нравственных ориентиров нации. Именно культурная политика определяет современное лицо нации и государства. После окончания гражданской войны культура испытывала определенные трудности. Социально-политическая и экономическая нестабильность привели к тому, что потребности человека подвергаются воздействию рыночной идеологии. В конце XX–начале XXI вв. в Таджикистане возник кризис базовых ценностей–происходит отрицание прежних идеалов, разрушение устоявшегося мировоззрения, что оказало негативное влияние на культуру таджикского народа. Оккупация общественного сознания под влиянием печатных и электронных СМИ привела к насаждению новых идеалов, как материальных (потребительство, доступ к информации, стремление к экономической независимости и др.), так и духовных (демократия, толерантность, плюрализм, гласность).

В связи с этим, совершенно очевидно, что ситуация, в которой находится таджикское общество сегодня, требует поиска новых адекватных механизмов регуляции культурных процессов, ведь культура, с одной стороны, испытывает на себе влияние формирующихся сегодня социально-политических и социально-экономических механизмов. С другой, культура сама оказывает заметное воздействие на них, выступая своеобразным катализатором социального процесса. Вместе с тем культурная сфера в большей степени, чем какая-либо другая, отражает совокупные процессы жизнедеятельности общества, даёт представление о конкретной эпохе, причастности людей к важнейшим историческим событиям. Проблема является актуальной, так как исторический опыт показывает, что процесс суворенизации, захлестнувший республику различными аспектами своего проявления, с неизбежностью поднял и проблему культуры. В стране начался процесс осмыслиения прошлого таджикского народа. Рост национального самосознания вызвал живой интерес к истокам собственной культуры, способной обрести свое прежнее значение и развиваться посредством культурного диалога между прошлым и настоящим нации посредством прежде всего СМИ и журналистики в целом, поскольку хронотоп духовной культуры подразумевает преемственность традиций в проекции современного социального развития.

Другим важным фактором изучения культуры таджиков стала проблема соотношения национальной культуры и глобализации–современного феномена с его универсальными нормами и стандартами бытия. Глобализация–процесс всемирной интеграции и унификации, основными тенденциями которого являются стирание политических, экономических и культурных границ в мире. Кроме того, способность в настоящее время противостоять этому феномену, сохранить национально-культурную идентичность, позволит не затеряться в мировом информационном потоке и занять достойное место в системе мировых цивилизаций.

Таким образом, сложная социально-политическая обстановка после обретения Таджикистаном независимости негативно сказалась на развитии культуры. Огромный урон, нанесенный культурной сфере в этот период, не удалось восполнить до сих пор. Правительством страны ведется активная работа в этом направлении.

На современном этапе развития общества, культурно-просветительские учреждения имеют большое значение для формирования культурной личности, возрастает их роль в культурном развитии таджикского общества. В первое постсоветское десятилетие резко сократилось финансирование культурно-просветительских учреждений, заметно ухудшилась материально-техническая база, что привело к их частичному сокращению, а порой и вовсе, окончательному разорению и закрытию. В этой связи произошли изменения в системе управления культурно-просветительской работой. В последние годы ее деятельность привлекает к себе все большее внимание исследователей. Что же касается СМИ, то там вопросы культуры занимали не передовые места, так как куда актуальней была информация общественно-политического характера. Хотя практика показывает, что во времена кризиса, при помощи СМИ и освещения ими вопросов культуры и искусства, решаются вопросы идеологического и политического характера.

Одним из значимых культурно-просветительских учреждений является научно-исследовательский Институт культуры и информации. С 1997 года он является основным звеном научно-исследовательской деятельности и методическим центром учреждений культуры в системе Министерства культуры Республики Таджикистан. Главной задачей Института является изучение проблем культуры в самом широком методологическом, географическом и временном диапазоне, а также работы по привлечению максимального количества отечественных СМИ в вопросах освещения культурно-просветительского характера.

Знаменательным событием в культурной жизни республики в годы суверенитета стало открытие Национального музея древностей Таджикистана (2001). Важно отметить, что всю коллекцию музея составляют экспонаты, найденные на территории Таджикистана. Гордостью музея является 12,85-метровая и весом 5,5 тонн статуя «Будды в нирване», обнаруженная в результате археологических исследований буддийского монастыря Аджина тепа [2], которые каждый год обещаются СМИ.

В 2006 году для создания единого музейного комплекса на территорию Национального музея древностей переехал Музей этнографии, располагающий более 10 тыс. уникальных предметов [3]. В настоящее время ввиду небольшой площади выставочных залов в Музее выставлена всего 1/10 часть всех имеющихся предметов.

Национальный музей древностей и Музей этнографии функционируют при Институте истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Академии наук Республики Таджикистан. В рассматриваемый период была построена и открыта Национальная библиотека Таджикистана, являющаяся крупнейшей в Центральной Азии. Библиотека имеет 40 читальных залов, 22 хранилища для 10 млн. экземпляров книг и других информационных документов, административные помещения, конференц-залы, большие залы для проведения заседаний, симпозиумов и конференций, типографию, лабораторию по реставрации книг, служебные комнаты и другие сети услуг[4].

Важное место в культурной жизни столицы занимают: общество «Пайванд», Иранский культурный центр, культурный центр «Бактрия». Исмаилитский Центр, Российский Центр науки и культуры, которые предоставляют доступ к информации для деятелей в области культуры и искусства и дают возможность обмена информацией посредством проведения конференций, семинаров, презентаций, фестивалей, концертов и регулярных координационных встреч по культуре, а также оказывают содействие ученым Таджикистана в издании их трудов. Таким образом, автор заключает, что исследование деятельности культурно-просветительских учреждений в Республике Таджикистан в ее динамике способствует более глубокому проникновению в сущность вопроса, помогает увидеть события современности, как закономерный результат развития культуры общества.

Проблемы и задачи в сфере литературы и искусства, обусловленные временем, находят отражение во втором параграфе. Искусство является важным компонентом в социокультурной жизни, так как вбирает в себя духовные, материальные, интеллектуальные черты, характеризующие общество. Оно играет решающую роль в определении национально-культурной идентичности, в процессе формирования самосознания, ментальности народа и строительства демократического общества.

В годы суверенитета интенсивно проходит процесс развития и смены литературных направлений. Базисом этого процесса было политическое и социально-экономическое развитие страны, которое вело к усиленному нарастанию демократических устремлений в литературе посредством СМИ. Именно в период независимости создается множество произведений, отличающихся глубиной содержания, высоким идеяным накалом, поднимающих важные социально-политические проблемы. В эти годы таджикскую литературу обогатили произведения поэтов и писателей разных поколений, таких как: М. Бахти, А. Самад, С. Турсун, С.Рахимзод, Фарзона, О.Азими, М.Солех, Н.Алиахмад, К.Хайдар, М.Искандари, Бахманиёр, К.Насрулло, Р.Назри, Н.Косим, Озарахш и другие. Отдельные произведения С.Улугзаде, Л.Шерали, Г.Мирзо, М.Бахти, Д.Кудуса и других писателей и поэтов были переведены и изданы за рубежом. В свою очередь, многие произведения мировой литературы переведены на таджикский язык. Одним из ярких примеров последних лет является перевод романа Г.Г.Маркеса «Сто лет одиночества», осуществленный А.Абдулжабборовым.

Ввиду сложившихся социальных и экономических условий в республике, в 1990-е гг. большое развитие получает также жанр публицистики. В статьях Л.Шерали, А.Самада, Г.Мирзо, С.Турсуна и У.Кухзода звучали призывы к пробуждению сознания, борьбе за национальное самопознание, изучению древней истории своего народа. Составление,

обсуждение и принятие Закона Республики Таджикистан «О языке», организация Международного фонда таджикско-персидского языка и принятие его Устава оказались в ряду общенациональных дел.

Параллельно с развитием литературы изменялось и театральное искусство, манера игры, раскрытие образа актером. Выработался новый тип театра, тесно связанного с общественной жизнью, создавшего своего демократического зрителя, свой репертуар, свою школу актера. Такими театральными коллективами стали столичные Театр юного зрителя «Ахорун», русский драматический театр им. В.Маяковского и Молодежный театр им. М.Вахидова, а также Худжандский музыкально-драматический театр им. К.Худжанди.

В 90-е годы XX века творческие поиски таджикского театра при сценическом воплощении историко-биографических драм были направлены, прежде всего, на утверждение богатства духовного мира человека, силы национального характера, на отображение древней культуры таджикского народа, выявление общечеловеческих начал.

С 1995 года возобновилось проведение ежегодного республиканского фестиваля театрального искусства «Параству» и регионального фестиваля театров Центральной Азии «Навруз». Многие театральные деятели Таджикистана за годы независимости стали лауреатами конкурса «Параству», в их числе: Ф.Касымов, Х.Гадоев, Б.Абдураззаков, Х.Майбалиев, Б.Миралибеков и другие.

Новые социальные реалии внесли естественные изменения в искусство кинематографии. В начале 1990-х гг. начал снимать свои первые фильмы Б.Худойназаров. В 1999 г. на экраны вышел его фильм «Лунный папа», который на XII Международном кинофестивале в Токио получил приз «За художественное решение» [5], а в 2000 году на XI российском кинофестивале «Кинотавр»-специальный приз «Золотая роза» [6]. Мировую славу молодому режиссеру Д.Усманову в 2001 г. принес фильм «Полет ось», получивший более двух десятков Гран-при на различных международных фестивалях.

Главная киностудия республики «Таджикфильм» практически прекратила производство полнометражных игровых кинофильмов. И только по заказу государства снимаются 2-3 документальных фильма в год. Киностудия переживает глубочайший кризис ввиду отсутствия рынка, потребности продукции в республике и в целом за ее пределами, нехватки современной техники, собственной творческо-экономической инициативы. Вместе с тем, в республике появились небольшие независимые киностудии, такие как «Киносервис» и «Синамо».

С целью возрождения таджикского кинематографа, в 2006 году Правительством Таджикистана была принята Программа развития таджикского кино. С этого времени на создание фильмов государством начали выделяться финансовые средства, и количество создаваемых фильмов стало ежегодно возрастать.

С 2004 года каждые два года в Душанбе проводится Международный кинофестиваль «Дидор», на котором представляют свои фильмы кинематографисты из Центральной Азии, России и персоязычных стран [7].

Значительные изменения произошли и в музыкальной культуре Таджикистана в 1990-е годы. Музыкальное наследие народа стало главным формообразующим фактором в создании произведений. Несмотря на сложность ситуации в республике в первое десятилетие независимости, композиторы продолжали работать, ориентируясь на конкретного исполнителя, поскольку произошел большой отток квалифицированных кадров из оперного театра, симфонического оркестра, музыкальных учебных заведений. Уехали многие музыканты-исполнители, солисты и рядовые артисты оперы и балета. В результате распались филармонические коллективы симфонического и камерного оркестров. Из двух симфонических оркестров страны сохранился лишь небольшой состав в оперном театре, в котором имеется остшая нехватка исполнителей.

В этот период, в основном, создавались произведения для камерного оркестра и отдельных инструментов. Немало интересных сочинений в таджикской оперной и симфонической музыке представлено в творчестве Д. Дустмухамедова, А. Одинаева, Т. Шахиди, Т. Саттарова, З. Миршакар, К. Хикматова и др.

Объектом пристального изучения и возрождения стала таджикская традиционная музыка. Огромным стимулом для этого явилось присвоение государственного статуса ансамблем Шашмаком и Фалак.

Академией Макома был выпущен альбом «Незримый лик возлюбленной», который в 2006 году был номинирован на самую почетную американскую премию в области музыкальной индустрии «Грэмми» в номинации «Лучший альбом мировой традиционной музыки». В 2001 году в Ходженте музыкант-дутаристом Худойбердиевым С. был открыт центр «Хунар», цель которого—возрождение традиционного исполнительского

искусства макома. В 2007 году народным артистом РТ Д.Холовым в Душанбе и Кулябе были открыты школы Фалака.

Важным культурным событием в республике явилось образование в 2003 году Таджикской Национальной консерватории¹ на базе музыкального факультета Таджикского Государственного института искусств им. М.Турсун-заде, на которую возложены большие надежды в деле воспитания музыкальных кадров. В Большом зале консерватории проходят сольные концерты камерной и симфонической музыки, а также различные фестивали и конкурсы. С 2007 года здесь регулярно проводится Международный фестиваль камерных оркестров «Бахористон».

Большим событием в культурной жизни республики стало проведение в 2002 году Фестиваля таджикского искусства «Аржанг».

Подъем демократического движения оказал огромное влияние и на развитие изобразительного искусства. На смену социалистическому реализму пришло новое искусство с национальной тематикой и современными задачами. Начинается активная интерпретация национальных традиций: в творчестве мастеров становится характерным глубокое изучение национального быта, народных типов и образов. Посредством приемов различных постмодернистских течений, авангарда ведется поиск новых выразительных средств, стремление к декоративности своего художественного языка. В это же время появляются новые направления, жанры, техники, темы, иное понятие о содержании и форме произведения, создается новое художественное пространство. Невзирая на социальные и экономические трудности, художественное искусство Таджикистана постепенно обретает свободу творческого выражения.

Значительное влияние на развитие изобразительного искусства Таджикистана оказывают такие известные художники, как: С. Курбанов, С. Шарипов, З. Хабибулаев, Б. Исматов, А.Миршакар, Ф. Ходжаев, М. Холов и другие. Историческое развитие общества определяют типы, образы, художественный строй архитектурных сооружений. Политическая нестабильность послужила причиной оттока квалифицированных кадров проектного и строительного дела. Глубокий кризис в строительном деле продолжался в течение первого десятилетия независимости. С середины 1990-х гг. ведущие роли по созданию архитектурных проектов были отведены таким специалистам, как: Зухридинов Б., Зухридинов С., Юсупов Б., Примкулов Э., Акбаров А., Махмадалиев К., Каримов Р. и другие. Именно они диктуют новейшие тенденции градостроительства в республике. В архитектуре постсоветского периода одновременно развиваются несколько направлений. В проектировании ведется активный поиск национальной самобытности, параллельно наблюдается интерес архитекторов к неомодернизму. Характерными примерами архитектурных сооружений в период суверенитета являются: Мемориальный комплекс «Вахдат», Дворец нации, Культурный центр исмаилитов, здания Национальной библиотеки и Национального музея, многоэтажный жилой комплекс «Пойтахт», гостиницы «Хайят», «Душанбе-Сирена» и другие.

Таким образом, освещение подобных мероприятий в СМИ является одним из важнейших моментов, так как деятельность культурно-просветительских учреждений и развитие искусства являются важным показателем состояния культуры общества в целом. Поддержка культурно-просветительских учреждений должна осуществляться через совершенствование механизмов их функционирования, укрепление материально-технической базы и внедрение новых организационных форм деятельности. Дальнейшее развитие профессионального искусства реализовывается путем стимулирования процессов творчества и гарантий социальной защиты творческих работников, также большое значение имеет внедрение в сферу искусства современных форм менеджмента и адаптация сферы культуры к современным рыночным условиям. Эти проблемы неоднократно обсуждались в СМИ, которые способствовали решению многих проблем, связанных с культурой и искусством современного таджикского общества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Раҳмонов Э. Таджики в зеркале истории / Э. Раҳмонов. – Душанбе, 1996. – С.30.
2. Текущий архив Института истории, археологии этнографии им. А.Дониша. - 2001, - 2003.
3. Текущий архив Института истории, археологии этнографии им. А.Дониша. - 2006.
4. [Электронный ресурс]. – www.asiaplus.tj
5. Дайджест. – 1999, 19 ноября.
6. Вечерний Душанбе. – 2000, 23 июня.
7. Вечерний Душанбе. – 2008, 13 сентября.

¹ В 2007 г консерватории присвоено имя Талабхуджи Сатторова.

ОСОБЕННОСТИ ОСВЕЩЕНИЯ ВОПРОСОВ КУЛЬТУРЫ И ИСКУССТВА В СРЕДСТВАХ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ

В статье описывается деятельность государственных и независимых СМИ в освещении вопросов культуры и искусства. Отмечается нарастающая тенденция освещения вопросов искусства в СМИ и условий журналистской деятельности, обуславливающих динамику культуры и одновременно являющихся ее продуктом.

Ключевые слова: СМИ, информация, журналистика, искусство, общество, культура.

FEATURES MEDIA COVERAGE OF QUESTIONS OF CULTURE AND THE ARTS

The article describes the activities of state and independent media in covering issues of culture and art. An increasing trend of coverage of issues in the media arts, journalism and the conditions causing the dynamics of culture and at the same time being its product.

Key words: mass-media, information, journalism, art, society, culture.

Сведения об авторе: Т.Н. Ниязова - аспирантка кафедры литературы и журналистики Волгоградского государственного университета, Российской Федерации. Телефон: (+992) 918-39-07-14.
E-mail: nt_star77@bk.ru

ИНТЕРНЕТ – НОВОЕ НАПРАВЛЕНИЕ В ЖУРНАЛИСТИКЕ ИЛИ СОВРЕМЕННОЕ СРЕДСТВО КОММУНИКАЦИИ

Ш.Ш. Хидоятова
Российско-Таджикский (славянский) университет

Что такое Интернет-технологии и как они применяются в журналистике? Можно ли назвать Интернет средством массовой информации? Что такое медиа и какова роль мультимедиа в современной журналистике? В данной статье мы попытаемся ответить на эти и многие другие вопросы.

Еще в конце двадцатого века слово Интернет не входило в обыденный лексикон журналиста. Журналистика обходилась традиционными средствами передачи информации, такими как: журналы, газеты, радио, телевидение. Сегодня невозможно представить современную редакцию, не имеющую доступ в Интернет. Что изменилось в журналистике с появлением Интернета? Стали создаваться он-лайн версии печатных изданий, информационные агентства постепенно перешли в Интернет, появились сайты телепередач, телеканалов и радиопрограмм. С распространением подобного рода Интернет-ресурсов, возникла необходимость как-то обозначить всю эту деятельность. Таким образом, зародились новые термины в журналистике–Интернет-издание, Интернет-СМИ. Википедия дает следующее пояснение данным терминам: «Интернет-издание, Интернет-СМИ–веб-сайты, ставящие своей задачей выполнять функцию средства массовой информации в сети Интернет» [3].

Яндекс-словарь определяет Интернет как медиа-среду, аналогичную телевидению, радио и прессе. В Интернете существуют свои средства массовой информации, общие и отраслевые. Некоторые из них зарегистрированы как обычные СМИ, но это пока скорее исключение, чем правило. Под Интернет-СМИ понимаются регулярно обновляемые информационные сайты, пользующиеся определенной популярностью и авторитетом (имеющие свою постоянную аудиторию). Большинство Интернет-СМИ обновляются ежедневно или даже непрерывно в течение дня. Благодаря этой оперативности Интернет-СМИ часто используются в качестве источников информации для «оффлайновых» СМИ [4].

Это определение дает четкое понимание того, что интернет сам по себе не является средством массовой информации, но он содержит в себе СМИ так же, как, например, телевидение. Иными словами, Интернет–это средство коммуникации, позволяющее СМИ функционировать на его базе.

Однако, мнения по этому поводу у специалистов расходятся. Является ли Интернет средством массовой информации или нет–все еще спорный вопрос. Попытаемся разобраться в этом. Итак, что такое СМИ? Согласно закону Республики Таджикистан «О печати и других средствах массовой информации» средствами массовой информации являются газеты, журналы, бюллетени и другие периодические издания, предназначенные для публичного распространения и выходящие не реже одного раза в три месяца, а также телевизионные и радиопередачи, кинохроника, сообщения информационных агентств, аудио и аудиовизуальные записи, программы [1]. Если исходить из данного определения, получается, что и Интернет можно причислить к СМИ. Все, что можно найти на

просторах Интернета, предназначено для публичного распространения, выходит с разнообразной периодичностью, включает в себя, как аудио, так и аудиовизуальные записи. Однако, это лишь некоторая часть того, что включает в себя Интернет.

Да, существуют Интернет-СМИ, но они входят в глобальную сеть. Сам по себе Интернет не может быть средством массовой информации или журналистикой в чистом виде. Для этого необходимо всю глобальную сеть объединить под единое издание, выдать ему лицензию СМИ, а всех, кто наполняет контент в Интернете назвать корреспондентами.

В статье, опубликованной на сайте «Российской газеты» в разделе «Юридическая консультация», говорится о том, что по общему правилу Интернет-сайт не является средством массовой информации. Но в то же время закон (Российской Федерации) не запрещает и не ограничивает возможность добровольной регистрации Интернет-сайта как средства массовой информации по заявлению его владельца [5].

Сегодня традиционные СМИ уже перестают существовать только в том виде, в котором они зародились изначально: газета–письменность, радио–голос, телевидение–изображение. Однако, это не означает, что традиционные СМИ отжили свое, и пришло время уступать место новым СМИ. Новые направления в журналистике как раз и основываются на уже устоявшихся типах и жанрах журналистики. С появлением подвидов журналистики, таких как: мультимедийная, Интернет-журналистика, гражданская журналистика и многое другое, возникают новые жанровые особенности каждого типа СМИ и, соответственно, рождаются новые термины. Последние годы в таджикской журналистике появились такие термины, как «мультимедиа» и «конвергенция». Однако, даже многие специалисты затрудняются дать точное определение этим понятиям.

Илья Кирия в своей публикации о конвергентной журналистике пишет, что само по себе слово «медиа» означает «способ коммуникации», то есть процесс передачи информации. Существует общее заблуждение, что слово «медиа» переводится, как СМИ. В действительности же, это не так. Медиа–это гораздо более широкий термин, включающий в себя различные способы коммуникации и способы передачи информации. А это значит, что к медиа относятся речь, мимика и жесты, музыка, книги, кино, газеты, журналы и т.д [2, 13].

И. Кирия выделяет пять способов коммуникации, каждому из которых свойственен свой исторический период возникновения и активного использования:

1. Жест (появился раньше всех в эпоху первых родовых общин и первых совместных поселений человека) кодирует информацию конкретную и относящуюся к данному моменту.

2. Речь (появилась позднее для активных коммуникаций внутри родовых сообществ) кодирует информацию, в том числе абстрактную (переживания, воспоминания и т.д.).

3. Изображение (появилось с первыми наскальными рисунками) представляло собой попытку зафиксировать для последующих поколений информацию. Это первый материальный носитель информации.

4. Музыка (появляется почти одновременно с речью) в свое время кодировала информацию, то есть ритуальные танцы, гимны и т.д. представляла собой способ коммуникации. Сегодня музыка в значительной степени утратила способ коммуникации и используется в первую очередь как способ получения эстетического наслаждения, а не информации.

5. Письменность (появляется, по сути, с образованием первых централизованных государств Древнего мира) дала начало культуре, так как позволяет сохранять информацию для потомков и накапливать ее [2, 14].

Таким образом, понятие «медиа» имеет глубокую историю. Слово «мультимедиа» также могло существовать в контексте медиа, однако, как термин оно сформировалось с развитием Интернет-технологий. Именно тогда, когда были созданы различного рода электронные носители информации, появилась возможность внутри одного носителя объединять разные способы коммуникации, то есть медиа. Стало намного легче получать доступ к информации–тексту, аудио, видео. Объединение всех этих способов передачи информации и рождает мультимедийную журналистику. Интернет в данном случае выступает в качестве платформы, на которой удобнее всего размещать такого рода тексты. Таким образом, получается, что Интернет–это медиа, поскольку является каналом передачи информации. А вот Интернет-СМИ, представленное в сети в виде сайта, может стать мультимедийным. Однако, стоит понимать, что мультимедийным является не сам

контент, а журналистика. То есть это не содержание материала, а его форма подачи, вернее, много форм подачи.

Иными словами, медиа—это форма передачи информации. А что может быть формой? Это то, о чем мы уже упоминали выше—речь, мимика, жесты, книги, журналы и другая печатная продукция, электронные носители такие, как диски и прочее. И если мультимедиа—это слияние различных форм подачи информации, то существуют мультимедийные устройства, мультимедийная журналистика. А вот существование мультимедийного текста подвергается нами сомнению. Почему? Дело в том, что текст—самостоятельный универсальная единица журналистского творчества. И речь в данном случае не идет о жанровом разнообразии текстов, речь о тексте, как таковом. Все типы СМИ содержат текст, это основа любого журналистского материала, это содержание материала. А формой является то устройство, с помощью которого передается данный текст. Это могут быть печатные, электронные издания или Интернет-издания, то есть медиа. В силу вступают понятия формы и содержания: медиа—это форма, текст—содержание.

Процесс превращения Интернет-издания в мультимедийное СМИ начал происходить в тот момент, когда журналисты стали объединять различные выразительные средства для передачи информации в один канал. Теперь это уже не калька печатной версии издания в Интернете, это самостоятельное мультимедийное издание. На сайтах радиостанций к выдержкам из эфира стали примыкать тексты, фотографии и видео. Газетный текст начал совмещать в себе ссылки на другие публикации, к нему примкнули видео и аудио ряд.

В условиях мультимедиатизации журналисты становятся «ближе» к аудитории. Теперь пользователь, читатель может не только прочитать текст, но и услышать голос, увидеть лицо корреспондента. Вместе с этим приходит осознание того, что Интернет-СМИ—это особая среда со своей стилистикой, языком и жанровыми особенностями.

Мультимедийная журналистика, как самостоятельный раздел журналистики появляется в начале 21 века. Именно с развитием и распространением Интернета и информационных технологий, у журналистов появляется возможность, используя различные способы передачи информации, готовить материалы. Газета, радио и телевидение по отдельности—это медиа, а вместе—мультимедиа. А Интернет-сайты—платформа, на которой создаются эти самые мультимедиа. Таким образом, можно сказать, что медиа—это современные технологии, которые способствуют созданию такой разновидности журналистики, как мультимедийная журналистика. Кенным технологиям относятся Интернет, компьютерные технологии, различные портативные устройства и в целом современные информационные технологии.

В российских СМИ процесс зарождения мультимедийной журналистики пришелся к началу 2000-х годов. Во многом становлению мультимедиа способствовали новые технологии, появившиеся к тому моменту. Для того, чтобы загрузить на сайт материал, содержащий не только текст, но и аудио и видео контент, необходимо Интернет-соединение с высокой скоростью передачи данных. А быстро развивающиеся технологии позволяют этого добиться.

ЛИТЕРАТУРА

1. О печати и других средствах массовой информации [Текст]: Закон РТ № 38 от 10 мая 2002 г // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – 2002. – №4. – Ч.1. – Ст.269. – (Актуальный закон).
2. Журналистика и конвергенция: почему и как традиционные СМИ превращаются в мультимедийные [Текст] / А.Г.Качкаева, И.В.Кирия, К.Г.Коломеец [и др.]; под ред. А.Г. Качкаевой. – М., 2010. – 200 с.
3. Словарь Википедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki>
4. Словарь Яндекс [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://slovari.yandex.ru>
5. Является ли Интернет средством массовой информации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rg.ru/2008/08/25/internet.html>

ИНТЕРНЕТ – НОВОЕ НАПРАВЛЕНИЕ В ЖУРНАЛИСТИКЕ ИЛИ СОВРЕМЕННОЕ СРЕДСТВО КОММУНИКАЦИИ

В современном мире информационные технологии играют большую роль во многих сферах деятельности человека. Влияние информационных технологий на журналистику в данном контексте растет с каждым годом. Расширяются журналистские возможности, создаются новые типы изданий, рождаются новые жанры. В данной статье автор говорит об особенностях Интернет-СМИ, о роли медиа в современном обществе, рассматривает проблемы мультимедиатизации журналистики.

Ключевые слова: Интернет-СМИ, медиа, мультимедиа, конвергенция, информационные технологии, современная журналистика.

INTERNET - A NEW TREND IN JOURNALISM OR THE MODERN COMMUNICATION TOOL

In the modern world, information technology plays a major role in many spheres of human activity. Impact of information technology on journalism in this context is growing every year. journalistic opportunities is expand,

new types of media are created, new genres are born. In this article, the author talks about the features of Internet media, about the role of media in modern society, considers problems of multimedia journalism.

Key words: Internet media, media, media convergence, information technologies, modern journalism.

Сведения об авторе: Ш.Ш. Хидоятова – аспирантка Российско-Таджикского (славянского) университета. Телефон: 918-87-91-67. E-mail: shoira.khidoyatova@gmail.com

ХУСУСИЯТИ ТАШКИЛОТЧИГИИ ТЕЛЕВИЗИОН ВА ТАЪСИРИ ОН БА АФКОРИ УМУМ

И. Ҳамидов, Б. Абдураҳимов, Г. Бобокалон

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,

Донишкадаи давлатии санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода

Пешрафти техникаю технологияи телевизионӣ фосилаи фазо, вакт ва макону замонро қӯтоҳ карда, чун қосиди ҷаҳонишавӣ аз бурду боҳти иқтисоду сиёсат, илму фарҳанг, техникаву технологияи муосир ва соири риштаҳои дигари фаъолияти башиярӣ маълумот мерасонад.

Имрӯз дар ҷаҳон талабот ба иттилоот меафзояд. Бо вучуди пайдо гардишани воситаҳои муосиртари нишонӣ, дар миёни воситаҳои гуногуни электронии ахбор ҷойи телевизионро ҷизе ӣаваз карда натавонист.

Маҳз қавӣ гардишани шабакаҳои давлатии телевизионӣ имкон медиҳад, ки мо фазои иттилоотиро аз барномаҳои солиму пурмуҳтаво ғанитар гардонида, шабакаҳои гайридавлатиро водор созем, то сабку услугу ва тарзи пешниҳоди барномаҳояшонро шаклан ва мазмунан беҳтар намоянд. Телевизион нерӯи бузург аст, ки ба таҳқими вахдати милли, пешрафти нақшаҳои бузурги созандагӣ ва амалий гардишани ормонҳои бунёди як қишивари соҳибистиколу озодаи демократӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ мусоидат мекунад.

Телевизион оинаи воқеяят аст, ки ба он нигоҳ карда, тамошобин таассуроти худро оид ба олам шакл медиҳад. Телевизион на танҳо воқеяятро нишон медиҳад, балки онро бунёд низ месозад: ҷараёнҳо, ки дар телевизион сурат мегиранд, бо ҷараёнҳои ҳаёти рӯзмарраи мо иртиботи бевосита доранд. Аз як ҷониб, телевизион ба ин ҷараёнҳо иртибот дошта, аз ҷониби дигар онҳоро инъикос мекунад.

Дар телевизион дастовардҳои инкишофи технологӣ, журналистика ва санъат мутаносиб васл шудаанд. Моҳиятан вай эҳсосӣ, ломакон ва дар ҳама ҷо буда, бадоҳатӣ ва табии ба он ҳос мебошанд. Махсусияташро сифатҳои жанрӣ, шаклҳо ва методҳои кор ташкил медиҳанд.

Телевизион қисми ҷудонопазири ҳаёти мо, ё ба ибораи дигар, институти ҳаёти иҷтимоӣ гардидааст. Қишивари мо давлати иҷтимоӣ эълон гардида, уҳдадор шудааст, ки барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам оварад. Дар асоси принципи иҷтимоӣ будани давлат муносибати комилан нави шаҳрванд ва давлат ба миён омадааст, ки ҳадафи он зина ба зина баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии қишивар мебошад. Аз ин рӯ, ҳаллу фасли тадриҷии масъалаҳои ҳаёти иҷтимоии қишивар яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати дохилии давлат аст. Дар ин замана, ҷиҳати инъикоси саривактӣ ва таъсирноки ин ҳадаф, шабакаҳои давлатии телевизион нақши бағоят муҳим дорад. Фаъолмандии онҳо дар ин самт, махсусан, дар давраи ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ баръало мушоҳидӣ гардид. Телевизион минбари таблици ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии маънавии ҷомеа шуд. Бо назардошти созмон додани инфрасоҳтори ҳозиразамони иҷтимоӣ, ҳамаи шабакаҳои телевизионӣ тӯли солҳои гуногун дар назди ҳуд инъикоси пайвастаи ин ғояро ҳадаф гузоштанд.

Телевизионҳои ҷумҳурӣ аз нахустин марҳилаи ташаккулёбии истиқлоли миллий ба нерӯҳои ақлонии мамлакат таваҷҷуҳи ҳос зоҳир намуд. Аксарияти барномаҳо, ки моҳиятан аз дастуру супориш ва ҳидоятҳои роҳбари давлат маншоъ мегирифт, аҳли адаб, кувваҳои солими зеҳниро ҳазинаи тиллоии миллат номида, дар ҳама кору пайкор, ҳолатҳои тақдирсозу душвор, ниятҳои наву таъриҳӣ ва ҳалли муҳимтарин масоили ҳаёти сиёсию иқтисодӣ ва илмию фарҳангӣ аз фикру ақоид, хулосаҳои илмӣ, доништу таҷриба ва таклифи пешниҳодоти онҳо самаранок истифода менамуд.

Ба андешаи муҳаққиқон А.Саъдуллоев ва М.Шоев [6, 11], телевизион бо усули кори хеш, бо тарзу тарикӣ фароҳонди ҳаёт ба система шабоҳат дорад. Усули кори барномавӣ имкон медиҳад, ки тамоми мавзӯот ва дар ҳамаи соҳаҳо фаргирифташуда, аҳолӣ вобаста ба талабот ва муҳимиҷати мавзӯз зина ба зина оғоҳ карда шавад.

Барои он ки телевизион фавран оид ба ҳодисаи қаблан номаълум ба тамошобинони худ иттилоъ дихад, таъминоти олии техникий ва фаъолияти дақиқи рӯзноманигорон зарур аст. Баъзан шабакаҳои хурди телевизионӣ ба ширкатҳои калон ҷиҳати дастрасӣ ба мавзӯъ ва ё макони воқеа мусоидат менамоянд, аммо телевизионҳои ҷаҳонӣ меҳоҳанд дар ҷойи ҳодиса рӯзноманигори худиро бубинанд, ки манфиати ин шабакаро беҳтару бештар муаррифӣ намоянд. Ин ҷо масъала тобиши амнияти мегирад, яъне дар ҷунин ҳол амнияти фазои иттилоотӣ барои ҳар қишвар, на камтар аз амнияти сиёсию иҷтимоӣ аҳамият дорад. Агар муҳити солим барои фаъолияти ВАО вучуд надошта бошад ва ё барьакс, идеологияи ҳар қишваре дар онҳо бемамониат таблиғ шавад, дар ҳар ду сурат манофеи миллӣ зери ҳатар меафтад. Зоро, дар сурати аввал, расона мөҳияти иттилоърасонии худро гум қарда, ба як дастгоҳи сирф таблиғотӣ табдил мейбад, дар сурати дувум, фазои иттилоърасонӣ монеи ташаккулёбии фарҳанг ва ҳуввияти миллӣ дар ҷомеа мегардад. Дар ин бора муҳаққиқони соҳа Д.Давронов ва Ҷ.Рахмонова дуруст таъкид мекунанд: «Дар фаъолияти ВАО пеш аз ҳама бояд низоми мукаммал баҳри тарбияи ҳудшиносии миллӣ, ватанпарастӣ, тарғиби анъанаю суннатҳои асили фарҳангӣ миллӣ бо назардошти талаботи давру замон ба роҳ монда, амалӣ гардонида шавад» [1, 109].

ВАО иттилоотро ба воситаи расонаҳои худ ба шуури мо ҷой дода, маънавиёт, фарҳанг ва иҷтимоёти ҳар яки моро идора мекунанд, ба воқеаҳо, шахсиятҳо ва идеяҳои алоҳида амнияти аввалиндарача медиҳанд, ҳамаи он ҷизе ки ба канали иттилоотӣ намеафтад, барои ҷомеа низ қамаҳамият ва дуюмдарача мегардад. Бинобар ин, бисёре аз нафарони бомаърифат дар Ғарб ба ВАО бовар намекунанд ва ҷунин мешуморанд, ки иттилооти ҳаррӯзai воситаҳои ахбори омма барои сиёсати давлат ва сармоягузорони дигар хизмат менамоянд.

Телевизион бо маҷрои иттилооташ моро беихтиёр ба маънавиёт ё фарҳанг мепайвандад. Мо ба воқеӣ ё дуруст будани иттилооти телевизионӣ боварӣ дорем. Ҳар амале, ки дар эфир аз ҷониби баранда сурат мегирад (имову ишора, либоспӯши, сухангӯйӣ, ҳаракат дар саҳна ва ғ.) барои тамошобин манбаи тақлид мегардад. Мо ҳамзамон бо ин, ба нафаре нафрат пайдо мекунем, ки ӯро барномаи ҳабарии телевизион манғӣ муаррифӣ кардааст.

Аз ин ҷо бармеояд, ки ба корманди барномаи ахбори телевизион саросемакорӣ ҳос нест, зоро агар дар радио шунаванд, дар телевизион натиҷабарорӣ байд аз дидан сурат мегирад. Баъзан сирату либоспӯшии ровиёни барномаҳои ҳабарӣ дар мо эҳсосоти ҷудогони манғӣ ё мусбат тавлид мекунад. Аммо беҳтар ин вазифаро намоиши ҷорабинҳои фарҳангӣ, аз қабили консерту спектаклҳо, фильмҳо, мулоқотҳои ашҳоси фарҳангии сиёсӣ бо ҷомеа иҷро мекунад.

Бо пахши намоиши театрӣ телевизион бинандагонро бо арзишҳои фарҳангӣ шинос мекунад. Он имкон дорад, ки тамошобинро ба дилҳоҳ қунчи олам бубараф. Намунаи олиро мо метавонем дар фильм 13-сериягии Би-би-си «Гулӯи одам» [2, 305] мушоҳида намоем. Муаллифи он профессор Я.Броновский мегӯяд: «Вақте дар ҷойи ҳодиса қарор доред ва сангҳои азиму шикастаро, ки дар тӯли ҳазорсолаҳо хуну нишоти зиёд диданд, даст мерасонед, сухан худ тавлид мешавад ва бешак, он аз ҳарфи эҷодшудаи доҳили студия комилан тафовут дорад» [2].

Масъалаи анъана ва ахлоқ дар маҷмӯъ аз мавзӯъҳои анъанавии телевизиони Тоҷикистон аст. Масалан, ҳанӯз соли 1996 (1 январ) идораи адабӣ-драмавии телевизион бо ҳамкории ҳафтавори «Адабиёт ва санъат» барномаи «Ҷойхонаи Мушғиқӣ»-ро роҳандозӣ карданд. Асосгузорони ин барномаи рангин Додоҳон Эғамзод, Изатулло Самадов, ҳунарпешаҳо ва ширикорон Амиршо Ибронов, Ҳочибой Тоҷибоев, Порохон Ашӯров, Нуриддин Насриддинов, Фатхуллоҳ Абдуллоев кӯшиш доштанд, ки таомулҳои фаромӯшишудаи меҳмондориро ба ёд оварда, ба онҳо умри дубора баҳшанд. Бояд гуфт, ки ин ташабbus кор дод.

Аввал дар барномаи «Шаби ҳаҷҷв» (ҳунарпешаҳо Маҳкам Ҳочикулов, Саидмурод Мардонов, Қиёмиддин Ҷақалов, Амонуллоҳ Қодиров, Фотима Ғуломова ва Шодӣ Солехов) ва сониян бо спектаклҳои «Эҷодкор» (муаллиф Ҳочӣ Содик, коргардон Соҳида Ғуломова) ва «Зангирии Ҷақабой» (муаллиф Мирзо Давлат, коргардон Соҳида Ғуломова), тавассути маҳорати касбии Убайдулло Раҷабов, Раҷабгул Қосимова ва Саидмурод Мардонов тавонистанд гӯшрас намоянд, ки мардуми тоҷик аз қадим суннатҳои бобоиро эҳтиром медорад ва барои эҳёи онҳо аз ҳар ғуна часпу талош даст намекашад [3].

Замони истиқлолият замони таъсиргузории телевизион дар Тоҷикистон мебошад. Телевизион барои нигоҳдории тартиботи ҷамъиятий ва устуворсозии заминаҳои давлатдорӣ кӯмак мерасонад, яъне дар соатҳои муайян дар назди оинаи

нилгун одамони зиёдро чамъ мекунад. В. Свик менависад: «Шабакаҳои давлатии телевизион ба воситай барномаҳои худ ба ақидаи одамон таъсир мерасонад» [5, 164]. Мисоли ватанӣ. Ҳанӯз соли 1996 бо пахши силсилаи намоишҳо оид ба супоридани аслиҳа ба ҳукумат аз ҷониби гурӯҳе аз муҳолифини силоҳбадаст ва бо ин васила барқарору мустаҳкам намудани сулҳу салоҳ ва оромиву осоиштагӣ, дар тафаккури тамошбинон нерӯи пуриқтидор будани телевизионро ворид соҳт.

Г.Кузнетсов ва А.Юровский бар онанд, ки телевизион мардумро ба ичрои корҳои умумидавлатӣ сафарбар мекунад [7, 49]. Ҳамаи мо мисоли рӯшани солҳои охирро хуб дар ёд дорем, ки чӣ гуна дар натиҷаи тарғиботи пайвастаи телевизиони давлатӣ ҳаридории саҳмиҳои НБО «Роғун» ба «маъракаи миллӣ» табдил шуда буд. Аз боғча то вазорату кумитаҳои давлатӣ ва муассисаҳои ҳусусӣ ҳама барои ба даст овардани саҳмиҳои Роғун «камари ҳиммат» баста буданд. Ҳарчанд ин тадбир гоҳе ихтиёрий ва гоҳ маҷбурий сурат мегирифт, вале тавассути телевизион ба мо намоиш медоданд, ки аҳолӣ бо ҳоҳиши худ ва «бо дарки баланди масъулияти шаҳрвандӣ» [4] аз саҳмиҳои НБО «Роғун» ҳаридорӣ мекунанд.

Ё мисоли дигар маълум аст, ки тавассути телевизион аҳолиро ба дави миллӣ ва ё марафони умумишаҳрий даъват мекарданд, яъне бо ин роҳ таъмини ичрои корҳои давлатӣ сурат мегирифт, ки телевизион дар он нақши марказизро бозӣ мекунад.

Хулоса, дар ин асно телевизион мекӯшад, ки табакаҳои иҷтимоӣ, динӣ, синнусолии бинандагонро ба инобат гирифта, вобаста ба он барномаҳо таҳия намояд ва бо ин мардумро идора намуда, барои пеш бурдани ҳадафҳои сиёсий-иҷтимоии худ ба ҳамкорӣ даъват созад.

А Д А Б И Ё Т

1. Давронов Д. Ҷаҳони мусоир: мавқei симо ва садо / Д. Давронов, Ҷ. Раҳмонова. – Душанбе, 2012.
2. Броновский Я. Тулӯи одам / Я. Броновский. – Лондон, 2002.
3. Мирзоев И. Рӯкни чорум / И Мирзоев. – Душанбе, 2006; Ҳочазод С. Таърихи телевизиони Тоҷикистон / С Ҳочазод. – Душанбе, 2007.
4. Аз «Аҳбори»-и Шабакаи яқуми ТВТ ва «Навид»-и телевизиони «Сафина». - 2010. – 26 ноябр.
5. Ҷвик В. Телевизионная журналистика: история, теория, практика / В. Ҷвик. – М., 2004.
6. Сайдуллоев А. Асосҳои журналистикаи телевизион / А. Сайдуллоев, М. Шоев. – Душанбе, 2005.
7. Телевизионная журналистика; переработанное и дополненное: Классический университетский учебник. – М., 2005. - 5-е издание.

ОРГАНИЗАЦИОННАЯ СПЕЦИФИКА ТЕЛЕВИДЕНИЯ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ОБЩЕСТВЕННОЕ МНЕНИЕ

Статья анализирует организационную специфику телевизионной журналистики по материалам отечественного телевидения. По мнению авторов, данная специфика зависит от функций, теории и практики использования знаний журналистов, работающих на ТВ.

Ключевые слова: Таджикистан, телевидение, специфика, сотрудничество, передачи.

ORGANIZATIONAL SPECIFICS OF TELEVISION AND INFLUENCE ON PUBLIC OPINION

Article analyzes organizational specifics of television journalism on materials of domestic television. According to authors, this specific depends on functions, the theory and practice of use of knowledge of the journalists working at TV.

Key words: Tajikistan, television, specifics, cooperation, programs.

Сведение об авторах: *И.Хамидов* – кандидат филологических наук, доцент кафедры ТВ и радиовещания факультета журналистики ТНУ

Б.Абдураҳимов – соискателъ кафедры ТВ и радиовещания факультета журналистики ТНУ

Гулнозаи Бобокалон – аспирант ТГИИ им. М.Турсунзаде. Телефон: 919-70-81-70

МЕЪЁРҲОИ АХЛОҚИ КАСБӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВИИ АРЗИШҲО

X.У. Раҳимҷонов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҷаҳонишавӣ ё ба истилоҳ глобализатсия яке аз равандҳои ногузири замони мусоир аст, ки бидуни хостаҳои мо вобаста ба вазъу рӯҳи замон падид омада, фарогири тамоми соҳаҳои ҳаёти башар мебошад. Дуруст аст, ки ҳар як зухуроти падидомада аз ду ҷиҳат мавриди баррасӣ қарор мегирад; ин ҷиҳатҳо пахлӯҳои мусбат ва манғӣ ҳастанд. Бо назардошти ин, тазаккур додан ба маврид аст, ки ҷаҳонишавӣ низ аз ҳамин дидгоҳ арзёбӣ мегардад; он дар журналистика метавонад барои боло рафтани сатҳи рушд мусоидат кунад, техникаву технологияи навтаринро дастраси журналистон гардонад, онҳоро бо охирин дастовардҳои илмиву соҳавӣ ошно намояд ва шаклу услуги пешниҳоди журналистонро беҳтар гардонад.

Дар ин баробар, чаҳонишавӣ метавонад дар устувориву посдории арзишҳои миллӣ садде бошад; ба таври умумӣ баррасӣ гардидани масъалаҳо, вобаста ба талаботи меъёрҳои байналмилалий муносибат намудан ба проблемаҳо як навъ рӯйнамоии зоҳирӣ ҳоҳад буд, ки ин сарфи назар намудани ҷузъиётҳоро тақозо мекунад ва мутаассифона, дар шароити чаҳонишавӣ масъалаҳои миллӣ, манфиатҳои миллӣ ба сифати ҷузъиёт шинохта мешаванд.

Маҳз дар ҳамин вазъияти ҳассос мухиммияти меъёрҳои ахлоқи қасбӣ эҳсос мегардад, ҳарчанд, новобаста аз барҳӯрдҳои мухталиф ба санади созмони ҷамъияти Шӯрои воситаҳои аҳбори оммаи Тоҷикистон-«Меъёрҳои ахлоқии фаъолияти журналистиӣ дар Тоҷикистон», баррасии журналистикаи қишварҳои ба истилоҳ, рушдкардаи демократӣ нишон медиҳад, ки онҳо низ ба масъалаи меъёрҳои ахлоқи қасбии журналист бетаваҷҷӯҳ нестанд ва аҳамиятнок будани онро таъкид мекунанд.

Ёдовар шудани ин нукта танҳо ба хотири он аст, ки бояд меъёрҳои ахлоқи қасбиро чун василаи нигоҳдории рисолати қасбӣ қабул намуда, ин воқеяятро дарк намоем. Мо меҳоҳем ва ё на, чаҳонишавӣ ногузир таъсири манғии худро мерасонад. Профессор Иброҳим Усмонов дар «Назарияи публистика» менависад, ки «фаҳмиши неку бад низ яксон нест; дар ҷомеаҳои гуногун ин фаҳмишҳо аз ҳам фарқ мекунанд. Масалан, замоне дар фіlmҳо бӯсиданро нишон додан бад буд, ин амали гайриахлоқӣ маҳсуб мейфт, vale имрӯz бӯсаро дар фіlmҳои телевизионӣ бехтарин лаҳзаи ахлоқӣ мөхисобанд. Имрӯz матбуот, телевизион ва радио дар ҳусуси шаклҳои манфуртарини қатли одам бо тағсили ҷузъиёташ нақл мекунанд. Имрӯz мегӯянд, ки ин амалҳо ҳубанд, зеро бо дидани порнография ҷашм ба зиндагӣ қушода шуда, бадаҳлоқӣ камтар мешавад, бо дидани қуштору зӯрӣ одам худро ба ҳудҳимоя омода менамояд» [4, 70].

Мутаассифона, ин фаҳмишҳо дар шароити чаҳонишавӣ ҳамчун меъёрҳои нав пешниҳод гардида, боиси костагии ахлоқи ҷомеа мешаванд. Ба ин хотир, рисолати қасбӣ журналистоноро водор менамояд, ки ҷомеаро аз ин варта раҳо кунанд. Дар ҳоле ки журналистонон ҳуд бо меъёрҳои ахлоқӣ мушкилӣ доранд, пас чӣ гуна метавонанд, ин рисолатро анҷом диҳанд?

Ин суолест, ки посухи он боз ҳам ногузирӣ меъёрҳои ахлоқи қасбири таъкид мекунад. Ва боз ҳам таъкид мешавад, ки барои ба вартай нобудӣ нарафтани асолати миллӣ, арзишҳои миллӣ журналистонон бояд зарурати меъёрҳои ахлоқиро чун роҳи начот пазирӣ намоянд, зеро ҷаҳонишавӣ якрангӣ, фазои умумии бечилоеро ба вучуд меорад ва ин нишони фурӯ рафтани ба коми анқабут аст.

Санади Шӯрои ВАО 16 меъэрро муайян мекунад. Ба гунаи мисол, як-ду меъэрро тазаккур медиҳем, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ аҳамияти дучандро қасб мекунанд: «Иффати миллӣ ва эҳтироми фарҳангӣ гайр. ВАО ва журналист бояд иффат ва фарҳангӣ миллиро ҳангоми инъикоси ҳамагуна матолиб пос доранд. Аз тарғиби фиску фуҷур, ки боиси косташавии ахлоқ мегардад, ҳуддорӣ намоянд. Дар нигоштаҳо ба фарҳангӣ дигар эҳтиром гузоранд, аз паст задани қавму миллат, дину мазҳаб ва наజод ҳуддорӣ намуда, ҷаҳонбинӣ ва суннату анъанаҳои дигаронро эҳтиром риоя кунанд» [2, банди 5].

Ҳарчанд, ифодай иффати миллӣ ба назари мо, ҷандон дуруст нест, vale бо вучуди ин, аз он мазмуне, ки зери ин мағҳум нуҳуфтааст, дарёфтани мумкин аст, ки журналистонон бояд фарҳангӣ миллиро пос доранд ва аз тарғиби фиску фуҷур, ки боиси косташавии ахлоқ мегардад, ҳуддорӣ намоянд. Дар нигоштаҳо ба фарҳангҳои дигар эҳтиром гузоранд, аз паст задани қавму миллат, дину мазҳаб ва наజод ҳуддорӣ намуда, ҷаҳонбинӣ ва суннату анъанаҳои дигаронро эҳтиром риоя кунанд.

Журналистика барои инкишофи фарҳангӣ миллӣ бояд мусоидат кунад. Фарҳангӣ миллии мо ҳамон фарҳангест, ки дар сарзамини ҳақиқии ниёғони мо-Осиёи Миёна пайдо шуда, инкишоф ёфтааст. Ҳар фарҳанге, ки берун аз ин ҷорҷӯба ба вучуд омадааст, бегона, қабулшуда ё боршуда аст. Дар шароити ҷаҳонишавӣ масъалаи фарҳангӣ миллӣ боз ҳам ҳассостар мегардад. Боз як ҳассосияте, ки ба анъанаву суннатҳои миллӣ тааллуқ дорад, он аст, ки масъалаи муносибат бо дин дар қишварҳои демократӣ ва рушдкардаву мутаракқӣ ошкоро ва мутаассифона, дар аксар ҳолат бо дагалона вайрон намудани меъёрҳои ахлоқи қасбӣ сурат мегирад, vale дар ҷомеаи мо ҷунин муносибат нозуқиву эҳтиёткориро тақозо дорад. Ноҳун задан ба эҳсосот, нодида гирифтани ва ё беэҳтиромӣ ба муқаддасоти мардум оқибатҳои ҳуҷунатбореро ба вучуд меорад. Аз ин рӯ, мухиммияти меъёрҳои ахлоқӣ низ дар он ифода мейбад, ки онҳо журналистонон ба ҳуддорӣ аз ҷунин амалҳо ташвиқ мекунанд.

Дар ҳама санадҳои байналмилалии марбут ба этиқаи қасбии журналист роҳ надодан ба табъиз (дискриминатсия) таъкид мегардад. Аз ҷумла, дар «Меъёрҳои ахлоқии фаъолияти журналистиӣ дар Тоҷикистон» низ таъкид мегардад: «Поймол

намудани хукуки шахс вобаста ба мансубияти нажодӣ, миллӣ, мазҳабӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва ҷинсӣ дар ВАО раво нест” [2, банди 9].

Ҳарчанд “дар ҳамаи ВАО-и кишварҳои олам меъёрҳои этикаи қасбии журналист ба тавре ки мебояд, риоя ва амалӣ намешаванд” [1, 7], воле имрӯз “борои рафтани нақши ВАО дар ҳамаи кишварҳо, пайдоиши имкониятҳои нав дар дастрасӣ ба иттилоъ, марзномисандии иттилоъ ва монанди ин, дар баробари меъёрҳои хукуқиву қасбӣ меъёр ва принсипҳои ахлоқиро низ хеле муҳим гардонидааст” [1, 3]. Ба назари мо низ, ҳамин марзномисандии иттилоъ дар ояндаи наздиқ воситаҳои ахбори оммаро водор месозад, ки муҳиммияти меъёрҳои ахлоқи қасбиро ба таври мушаххас эҳсос намоянд, зеро натиҷаҳои ғайриинтизор, аксуламали дигарро ба вучӯд овардани матлабҳо чунин фаҳмишҳои нодурустро аз миён мебарад. Аслан, ҳамин ҷиҳат низ ба ҷаҳонишавӣ иртибот дорад; роҳ додан ба табъиз амалӣ гардонидани ғояҳои ниҳонии абарқудратҳо тавассути ВАО аст, ки ҳамчун зуҳуроти манғӣ ва ғайрикасбӣ дониста мешавад. Ҳарос аз густариши ислом ва бо ҳар роҳ бад нишон додани ҷеҳраи мусулмон хоси воситаҳои ахбори Ғарб гардидааст, “ҳол он ки мувофиқи таҳқиқотҳо ҳамагӣ камтар аз 4 фоизи амалҳои ҷинояткоронае, ки дар онҳо мусулмонҳо гунаҳкор дониста мешаванд, аз ҷониби пайравони ислом содир шудааст” [1, 8]. Инро низ ногузир чун зуҳуроти дигаргӯнаи ҷаҳонишавӣ донистан даркор аст.

Имрӯз дар арсаи байналмилалӣ ҷандин санаде пазируфта шудааст, ки бо мақсади сабит намудани зарурати риояи меъёрҳои ахлоқи қасбии журналист таҳия гардидааст. Ба назари мо, боз ҳамин раванди ҷаҳонишавӣ журналистонро мачбур менамояд, ки ин санадҳоро мөҳиятӣ дарк ва иҷро намоянд. Ба гунаи мисол, талаботи яке аз чунин аснодро тазаккур медиҳем: «Изҳороти байналхалқӣ дар бораи принсипҳои рафтори рӯзноманигорон», ки Конгресси Федератсияи байналмилалии рӯзноманигорон қабул намудааст, ба сифати намунаи рафтори қасбии рӯзноманигороне, ки ба гирд овардан, мавриди коркард қарор додан, интишор ва тафсир додани ахбор ва маълумот бо мақсади инъикоси ҳодисаҳо машгуланд, эълон мегардад.

1. Эҳтироми ҳақиқат ва таъмини хукуки ҷомеа барои фаҳмиданӣ он вазифаи аввалини рӯзноманигор аст.

2. Тибқи ин вазифа рӯзноманигор дар ҳамаи давраҳо уҳдадор аст, ки принсипҳои озодии гирд овардан ва ҷониби ахбор, ҳамчунин хукуки бегаразонаи шарҳу эзоҳ ва танқидро ҳимоя намояд.

3. Ҳодисаҳоро тавзех дода, рӯзноманигор уҳдадор аст, танҳо ба далелҳои воқеи, ки аз ҷониби худаш муайян шудаанд, истиносӣ варзад.

4. Рӯзноманигор уҳдадор аст, ки танҳо усулҳои арзандаю сазовори дарёфт намудани ҳабарҳо, маводи фотографӣ ва ҳуҷҷатҳоро мавриди истифода қарор дихад.

5. Рӯзноманигор уҳдадор аст, ҳама имкониятҳояшро барои ислоҳ ва ё рад намудани маълумоте, ки ба ҳақиқат рост намеояд, ба кор барад.

6. Рӯзноманигор уҳдадор аст, сарҷашмаи маълумотро, ки ба таври маҳғӣ ба даст овардааст, сирри қасбӣ ҳисобад.

7. Рӯзноманигор уҳдадор аст, ҳатари маҳдудкунии хукуқро, ки нисбат ба ягон шахс дар натиҷаи фаъолияти ВАО ба миён меояд, ба назар гирад. Рӯзноманигор бояд, ба маҳдудшавии хукуқҳо вобаста ба начод, ҷинс, дин, Ҷамъияти Сиёсӣ ва монанди ин ва инчунин баромади иҷтимоӣ роҳ надиҳад.

8. Рӯзноманигор уҳдадор аст, ҳалалпазирии ахлоқи қасбиро дар ин ҳолатҳо Ҷамъириф қунад:

- асардӯзӣ;
- шарҳу эзоҳи нодурусту барқасдана;
- суханҳои бофта, тухмат, гунахгоркунии бардуруғ;
- ришвагирий.

Ба вучӯд омадани интернет ва зуд ҷаҳонӣ гардидаин он раванди ҷаҳонишавиро ташаккул дод. “Инқишифи интернет аз як тараф, дастрасӣ ба иттилоотро осон намуд, воле аз ҷониби дигар, муносибати иттилоотро тезонид. Истифода кардани матни дигарон, пахши иттилооти нодуруст, таҳқиҷҳои беимзо ва амсоли ин аз чунин мушкилот ба шумор меравад. Ин аст, ки на ҳама маводи интернетири ба ВАО нисбат медиҳанд. Ҷунончи муҳаққики амрикӣ Д. Мэррила менависад: “Алокай компьютерӣ ва муносибати одамон бо интернет журналистиӣ нест ва ба ВАО муносибат надорад, балки муносибатест, ки гӯё одам бо ҳамсояи худ дар паси девор муюшират мекунад” [3, 26].

Воле имрӯз фаъолияти журналистиро бидуни интернет тасаввур намудан ғайриимкон аст. Ин иқтибосро тавре қабул намудан мумкин аст, ки бо интернет низ

муносибати журналистің бояд дошт, на он ки аз имкониятхой фаровони он бо ҳадафхой дигар истифода кард ва ҳимояи арзишхоро фаромүш намуд.

Бахши дигаре, ки ба арзишхой миллій рабт дорад, муносибат бо оила аст. Барои журналистикаи гарб оила аҳамият надорад, vale mo (тоҷикон, мусулмонон) бо назардоши анъана ва суннатхоямон оиларо муқаддас медонем. Имрӯз дар шароити ҷаҳонишавӣ, дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодӣ тиҷорат мавқеи асосиро ишғол мекунад ва мутаассифона, имрӯз журналистикаи тиҷоратӣ низ ба вучуд омадааст ва ба хотири бозоргир гардидани мавод ҷиҳатҳои мӯҳум сарфи назар мешаванд. Албатта, матбуоти ҳар қишвар мубаллиги маданият, фарҳанг ва хуввияти миллии ҳамон ҳалқ ва ҳамон қишвар аст. Пас, бояд аз ҳар чизи баде, ки метавонад ба миллат ва иффати миллӣ таъсири манғӣ расонад, ҳуддорӣ кунад. Дар оғоз гуфтан зарур аст, ки танқиди ин ё он зуҳороти ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, маданиӣ, шаҳсӣ мутлақо беэҳтиромӣ ба миллат нест, балки қашф кардан, фош кардан ва инъикоси онҳо вазифаи ҷонӣ ва қасбии ҳар як рӯзноманигор ва ВАО аст ва дар ҳеч ҳолат ҳимояи иффати миллӣ боиси рӯпӯш кардани камбудиҳо набояд шавад. Вале қашф кардани камбудиҳо, тасвири аҳлоқи ҳамватанон ба ин шевае, ки дар «матбуоти зард» – и мо ҳаст, тамоман қобили қабул нест. «Матбуоти зард» муқаддас будани оиларо аз миён бурдан меҳоҳад.

Паҳлӯи дигари ҳамин қисмати масъала ба эҳтироми зан, модар рабт пайдо мекунад, ки таъсири раванди ҷаҳонишавиро дар бобат низ равшан мушоҳидаро қардан имкон дорад. Нодуруст фаҳмидан ва муносибат намудан бо муқаррароти қонун доир ба баробархӯқукии зану мард ва симои занро ҳаргуна ба намоиш гузоштан қобили пазирӣ нест. Ҳатто, дар қишварҳои ба истилоҳ, мутараққӣ ҳамин муқаррароти эъломия ва санадҳои байналмилалӣ сӯйистифода мегардад; симои зан он гунае муаррифӣ мегардад, ки гӯё ў на шахсият ва инсони комилҳӯқуқ, балки як василае барои баровардани эҳтиёҷоти ҷисмонӣ ва ё ба таври дигар, воситаи дилхушӣ аст. Дар асл, баробархӯқуқӣ ба маъни эҳтироми ҳукуқи ҳамдигар ҳамчун инсон, муносибати дурусту воқеӣ аст.

Дар маҷмӯъ, муҳиммияти меъёрҳои аҳлоқиро мөдодон мебинем, ки сарфи назар намудани принципҳо, маҳсусан дар шароити ҷаҳонишавии арзишҳо, оқибат ба пушаймонӣ меорад. Мавзӯи мөдодони аҳлоқи ғаъзалии инсон ӯро ба ҳудшиносиву ҳудогоҳӣ талқин мекунад. Нигоҳ дошта тавонистани арзишҳои миллӣ, ҳифзи онҳо дар шароити вуруд ва таҷоҳуми унсурҳои бегона рисолати бузургест, ки аз ҳама наслҳо тақозо мегардад. Маъни ҳаёти инсон дар истиқлолияти воқеии анҷашаву афкор зуҳур мекунад. Дар ҳоли аз миён рафтани арзишҳои аҷдодии миллӣ заминае барои қасби истиқлол намемонад ва тафакқури гуломона маъни ҳастии инсонро аз миён мебарад.

АДАБИЁТ

1. Журналистикаи байналхалқӣ. – Душанбе, 2014. - Қ.VI. - 144 с.
2. Меъёрҳои аҳлоқии ғаъзалии журналисти дар Тоҷикистон. – Душанбе, 2009.
3. Муродов М. Сотсиология журналистика / М. Муродов. - Душанбе, 2009. - 100 с.
4. Усмонов И. Назарияи публистика / И. Усмонов. - Душанбе, 1999.

НОРМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО НРАВА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ ЦЕННОСТЕЙ

В статье уделяется внимание на один из важных сторон деятельности журналиста - отношение с нормами профессионального нрава в условиях глобализации ценностей. Принимая во внимание, что глобализация является одним из сторон необходимого процесса современного общества, подчеркивается, что соблюдение нравственных профессиональных норм журналиста очень важна в условиях глобализации. Автор подчеркивает относительные и положительные стороны глобализации и выражает, что в направлении защиты национальных ценностей нравственные нормы играют большую роль. Также, он подчеркивает, что свобода мнения и взгляда журналиста являются основным фундаментом защиты национальных ценностей.

Ключевые слова: журналистика, журналист, СМИ, национальные ценности, глобализация, свобода мнения, профессиональные этические нормы, профессиональная ответственность, целеустремлённые отношения.

STANDARDS OF PROFESSIONAL TEMPER IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION OF VALUES

In article the attention to one of important aspects of activity of the journalist - the relation with standards of professional temper in the conditions of globalization of values is paid. In view of that globalization is one of the parties of necessary process of sovremny society, is emphasized that observance the nравственых the professionanykh of norms of the journalist is very important in a globalization condition. The author emphasizes relative and positive sides of globalization and expresses that in the direction of protection of national values ethical standards play large role. Also, he emphasizes that freedom of opinion and a look of the journalist are the main base of protection of national values.

Key words: journalism; journalist; mass media; national values, globalization, freedom of opinion, professional ethical standards, professional responsibility, purposeful relations.

Сведения об авторе: *Х.У. Рахимджонов* - аспирант ТНУ. Телефон: **934-89-26-56.**
E-mail: khushdil_09@list.ru

МАҚОМИ САФАРНОМА ДАР МАТБУОТИ ТОЧИК (2013 с.)

Н. Бозоров
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Истиқлолият ба даст овардани Ҷумхурии Тоҷикистон ба пайдоиши матбуоти озод ё мустақил ва инкишофи матбуоти тоҷик шароиту заминаҳои мусоид фароҳам овард. Дар матбуоти мусоир таҳаввулоти бештар маҳз дар матбуоти гайрирасмӣ ба ҷашм мерасад. Таҳаввулот ҳам дар инъикоси ҳодисаю воқеа, ҳам дар пешниҳоди мавод ва ҳам таҳаввулоти жанрӣ. Ба назар чунин мерасад, ки матбуоти мустақил дар баррасии масъалаҳои доги рӯз пешдастӣ дорад. Ҷасорат дар ифшои камбуҷиду норасоиҳо ва ё гӯшзади ноадолатиҳои ашҳосу мақомоти гуногун. Дар пешниҳоди итилоот ҳам тарзу усулҳои гуногуну мувоғиқ истифода мешаванд. Дар жанрҳои маъмулӣ ё классикий ҳам дигаргунҳо ба ҷашм мерасанд. Гарчанде баъзе жанрҳои анъанавӣ риоя шаванд ҳам, дар аксар маврид мавод бо роҳу усулҳои гуногун пешниҳод карда мешавад. Яъне, қолабшиканиҳо ба ҷашм мерасанд.

Мақсади мо дар ин нигошта таҳлили умумии матбуоти даврӣ набуда, балки мавқею мақоми жанри сафарномаро дар тӯли соли сипаригардида, яъне соли 2013 баррасӣ ва муайян намудан мебошад.

Сафарнома ҳамчун жанри қадимаю фаъоли журналистика воқеаву ҳодисаҳои гуногунро инъикос намуда, хонандаро бо беҳтарин ва волотарин лаҳазоти сафар ошно месозад. Аз ин нигоҳ, имконияти жанри сафарнома хеле бузург аст. Дар сафарнома тасвир ва инъикоси ҳаматарафаи ҳодисаю воқеа маҳдуд нест, зеро интихоби мавзӯю лаҳзаҳои ҷолибу пураҳамияти ҳодисаю воқеаҳо ба муаллифи сафарнома ё сайёҳ вобаста аст.

Теъоди сафарнома дар матбуоти даврӣ, хусусан ҳафтанимаҳо дар тӯли соли 2013 хеле зиёд гаштааст. Агар аз ин нигоҳ ба нашрияҳо муроҷиат намоем, мебинем, ки ҳафтанимаи «Ҷавонони Тоҷикистон» дар ҷойи аввал аст. Аз ҷиҳати теъодӣ ҷойи дуюм ба ҳафтанимаи «СССР» насиб мегардад, ҷойи сеюмро нашрияҳои «Фараж» ва «Тоҷикистон» ишғол мекунанд. Дигар нашрияҳо мутаносибан ҷойҳои минбаъдаро соҳиб гардидаанд.

МО сафарномаҳоеро, ки дар ин муддат рӯйи чоп омадаанд, мутаносибан дар солҳои 2010 ва 2013 дар муқоиса меорем, ки ин муайянкунандай мақоми онҳо дар матбуоти даврии тоҷик ба ҳисоб меравад. Ниг.: ба таблитса.

№	Номи нашрия	2010	2013
1	«Ҷавонони Тоҷикистон»	6	12
2	«СССР»	12	10
3	Фараж	7	9
4	«Тоҷикистон»	5	9
5	«Рӯзгор»	-	5
6	«Нигоҳ»	1	4
7	«Адабиёт ва санъат»	2	3
8	«Озодагон»	3	3
9	«Миллат»	4	1
10	«Минбари халқ»	-	1

Аз омӯзиши нашрияҳо аён гардид, ки дар тӯли соли 2013 ҳафтанимаҳои «Ҷавонони Тоҷикистон» (12), «СССР» (10), «Фараж» (9) ва «Тоҷикистон» (9) се ҷойи аввалиро ишғол кардаанд.

Ин гуна омӯзишро дар муқоиса ба соли 2010 бигирем, мақоми нашрияҳо мутаносибан чунин аст: ҷойи якум—«СССР» (10), ҷойи дуюм—«Фараж» (7), ҷойи сеюм—«Пайкон» ва «Ҷавонони Тоҷикистон» (6).

Аз нашрияҳое, ки бештар сафарнома чоп кардаанд, ҳафтанимаи «СССР» дар дусе соли охир пешсаф аст. Ба андешаи мо, ин аз он аст, ки масъулини нашрия барои инъикоси ҳодисаю воқеа, вазъу ҳолат ва мушкилоту муаммоҳо кормандони хешро ба сафарҳои хидматӣ мефиристанд. Ин гуфтаи моро он чиз ҳам собит месозад, ки аксар

сафарномаҳои ин нашрия таҳти рубрика ё унвони «Редаксия супориш дод: ба ... рав!» чоп шудаанд. Яъне, сафар бо супориши маҳсус. Ин хусусият дар дигар нашрияҳо дода намешавад. Ба ибораи дигар бигӯем, сафарномаҳои дигар нашрияҳо хусусияти фармоишӣ надоранд. Онҳо маъмулан аз сафарҳои бо максадҳои гуногун анҷомёфта навишта шудаанд. Намунаи чунин сафарномаҳо «Намасте ё канор гиред, ки Ҳинд меояд!!!» [10], «Редаксия супориш дод: Мастҷоҳ рав!» [2], «Редаксия супориш дод: Қирғизистон рав!» [3] маҳсуб меёбанд.

Қариб дар ҳамаи сафарномаҳои матбуоти даврӣ хусусиятҳои жанрии сафарнома то андозае риоя гардидааст. Қироати онҳо ба хонандай тоҷик як ҷаҳон маърифат мебахшад ва диққати онҳоро ба ҷойҳои таъриҳӣ, мавзею макон, масоили гуногун ва паҳлӯҳои дигари сафар мекашад. Масалан, сафарномаи «Амрико «Зомбистон» [13]-ро аз назар мегузаронем. Ин сафарнома аз сафари ИМА навишта шудааст. Панҷ нафар журналистон-голибони Барномаи «Ҷаҳони боз» (барнома аз ҷониби Ҳукумати ИМА маблағгузорӣ мешавад) бо мақсади «Тадқиқоти журналисти» дар расонаҳои Балтимор, пойтаҳти иёлоти Мериленди ИМА ба ин қишвар сафар мекунанд. Рӯзноманигорони тоҷик бо фаъолияти нашрияҳо, радио ва телевизионҳои маҳаллӣ ошно гардида, нисбат ба ВАО-и Тоҷикистон фарқияти ҷиддӣ намебинанд. «Вале, дар ИМА ҳокимият ё мақомоти құдратӣ ба расонаҳо бевосита коре надоранд, фишор нест», таъқиб барои таққид нест, - меорад муаллифи сафарнома Фаридуни Раҳнавард. Аммо расонаҳо дар дасти сарватмандонанд, ки дар ҳукумат нуғуз доранд. Ф. Раҳнавард зикр мекунад: «Барои мо, ки бори аввал дар ин қишвар будем, хеле ачиб буд, ки пеш аз интихобот ҷанд сомона баста шуд, ҷанд журналистро ғовсӯд карданд, ҷанд сиёсатмадор ҳабс ё латуқӯб шуданд, нест» [13]. Ҳамчунин зикр мешавад, ки корманди БДА-ро намебинед, роҳбандӣ нест, гурӯҳ-гурӯҳ ба театр мераванд, дар китобхона (Китобхонаи Конгресси ИМА) навбат меистанд, мардум ҷои гарм наменӯшанд, об ё афшураи сардро бо илова кардани яҳ пеш ва баъд аз ҳӯрок менӯшанд, қонуно саҳт эҳтиром мекунанд, ҳар ҷои ки кашидани сиғор манъ аст, ин корро намекунанд. Зиёй чист, намедонанд. Ин гуна муносибат сайёҳони моро ба ҳайрат гузаштааст, ки менависанд: «Аҷаб мардум. Ман ин мамлакат ва ин мардумро намефаҳмам. Мо 21 сол боз баҳс дорем, ки зиёй кист, инҳо 200 сол боз беziёй зиндагӣ мекунанд. Ҷӣ хел онҳо ба ин кор даст ёфтаанд, маълум накарданд. Тасаввур кунед, агар мо зиёй надошта бошем...» [13]. Дар фуроварди сафарнома Раҳнавард менигорад: «Баъд аз сафари даҳрӯза ба Йёлоти муттаҳидаи Амрико ба ҳулоса омадам, ки ман дар ин қишвар хушбахт зиндагӣ карда наметавонам. Ба назарам, ҳар тоҷике агар гӯяд, ки ин ҷо хушбахт аст, як андоза дурӯғ мегӯяд» [13].

Ин сафарнома, то андозае хонандай тоҷикро ба ҳаёти воқеии ИМА ошно месозад. Нигоҳи муаллиф ҳам тоза аст. Ҳар он ҷизе ки меорад, барои хонандай тоҷик ҷолиб, хотирмон ва нав аст.

Рубрикаи маводи мазкур «Сафардида» мебошад.

Сафарномае, ки дар ҳафтаномаи «Озодагон» ба табъ расидааст, «Таҳсил дар Ҳиндустон аз Тоҷикистон фарқ дорад» [7] унвон дорад. Муаллифи сафарнома Нилуфари Карим зикр мекунад, ки аз як донишгоҳи Ҳиндустон барои таҳсили ҷорроҳа даъватнома гирифтам ва озими ин қишвари афсонавӣ шудам. Ӯ аввал ба Алма-ато (пойтаҳти Қазоқистон) ва аз он ҷо ба Ню-Дехлии Ҳиндустон парвоз мекунад. Ба муаллиф насиб мегардад, ки дар давоми таҳсил ба ҷор шаҳри машҳури Ҳиндустон – Орча, Дехрадун, Агра ва Чайпур сафар намуда, беҳтарин ва волотарин мавзӯҳои дилфиреби ин шаҳрҳоро бубинад. Ба ў тамошои Тоҷмаҳал (дар шаҳри Агра), воҳӯй бо 20 нафар донишҷӯёни тоҷик дар коллечи ҳарбӣ (дар Дехрадун) таассурути амиқ мегузорад. Нилуфар ёдовар мешавад, ки дар Доғонишгоҳи ҳабарнигорӣ ба дарсхои амалий бештар диққат медиҳанд. Мувофиқи нигоштаи ў, баъзе дарсхо дар мактабу доғонишгоҳҳои мо таълим дода намешаванд. «Дар ин таълимгоҳ, -менависад вай, -дарсхое буданд, ки дар макотиби миёна ва олии Тоҷикистон ба мушоҳида намерасанд ва зарур ҳам шумурда намешаванд, ба мисли ҳунари омодасозии муаррифӣ, баромад назди мардум дар шароити гуногун, барқарорсозии саломатӣ аснои мондашавӣ ва гайра» [7]. Ҷуноне муаллиф таъқид мекунад, дар тӯли ҷорроҳа даъватномаи ҳаррӯза, барномаи вижай радиоӣ ва телевизионӣ, инчунин як мачалла ҳам омода кардааст. Дар охир намояндаи ҳар қишвар мамлакаташро муаррифӣ намудааст. 12-уми апрел «Рӯзи муаррифии Тоҷикистон» эълон шудааст. Барои хубу хотирмон ва аз дигарон фарқунанда гузаронидани ин рӯз Нилуфар аз Душанбе барои ҳамаи ҳамсабақонаш тоқии тоҷики дарҳост мекунад ва худаш дар бораи Тоҷикистон матолиби ҷолиб омода месозад. Дипломатҳои тоҷикистонӣ синфонаҳоро бо сӯзанию гулдӯзиҳои миллӣ, рамзу

байрақ ва нишони давлатӣ ороиш медиҳанд. Дар натиҷаи чунин заҳматҳо муаррифии ватанамон олиҷоноб мегузарад.

Сафарнома таҳти рубриқаи «Раҳоварди ҳафта» пешкаши хонандагон шудааст.

Қироати сафарномаҳои зикршуда ба хонандагони тоҷик маълумоти нау хотирмон медиҳад, онҳоро бо мавзеъҳои ноошно шинос мегардонад. Ин аст, рисолати жанрии сафарнома.

Дар мавриди доираи ҷуғрофии сафарномаҳо ҳамин нуктаро қайд кардан лозим меояд, ки сафарномаҳо аз дохили ҷумхурӣ-«Мочаро дар Тангдара» [1], «Мургоб он қадар ҳам дур нест» [5], «Бадаҳшон: Роҳ сӯи диёри домани гардун» [17], аз ҳориҷаи наздик – «Фаввораҳои пурхурӯш чун рамзе аз дӯстӣ» [8], «Зиёрати қадамчои А.С. Пушкин» [12], «Муаррифии осоишгоҳҳо дар Туркманистон» [14], «Андешиҳои сабз»-и ҷавонон дар соҳили Иссиққӯл» [15], ҳориҷаи дур – «Аксҳое, ки бар Кобул ҳукumat мекунанд» [9], «Дар Амрико чӣ мегӯянд?» [6], «Навбаҳори Шероз» [11], «Тоҷикистон бо Амрико муқоисанашаванда аст, аммо...» [16], «Асрори «Муъҷизаи Чин» [18], «Китоби Текрону гулоби Кошон» [19] эҷод шудаанд.

Агар дар мавриди рубриқаҳои сафарномаҳо бигӯем, онҳо хеле рангоронгу гуногунмазмунанд. Масалан, сафарнома, сафардида, сафаргуфта, сафароварда, қайдҳои сафар, раҳовард, маҳсули сафар, очерки сафарӣ, ҷаҳонгардӣ, саёҳат, муҳоҷират, фотосафарнома, таҳлил, мавзӯи рӯз ва гайра. Аксар ҳафтномаҳо маъмулан зери рубриқаи «Сафарнома», «Сафардида», «Сафаргуфта», «Раҳовард» ё «Раҳоварди сафар», «Қайдҳои сафар» ва гайра маводи маҳсули сафарро чоп кардаанд, ки ин ба мазмуну муҳтавоӣ мавод ҳам мувофиқ аст.

Ба ҳамин тариқ, аз нигоҳи муҳтасари матбуоти тоҷик дар тӯли соли 2013 ба назар мерасад, ки сафарнома ҳамчун жанри публицистика қайҳо мақоми арзандаро қасб кардааст ва ҳар сари вақт дар саҳифаҳои матбуоти тоҷик пайдо мешавад ва хонандай тоҷикро бо арзишманҷтарин лаҳазоти сафар ошно месозад.

А Д А Б И Ё Т

1. Аҳмадзода А. Мочаро дар Тангдара / А. Аҳмадзода // Тоҷикистон. – 2013. – 6 июн.
2. Ашроф Р. Редаксия супориш дод: Мағчоҳ рав! / Р. Ашроф // СССР. – 2010. – 20 май.
3. Ашроф Р. Редаксия супориш дод: Қирғизистон рав! / Р. Ашроф // СССР. – 2010. – 24 июн.
4. Давлат Р. Аксҳое, ки бар Кобул ҳукumat мекунанд / Р. Давлат // Миллат. – 2013. - 18 декабр.
5. Диловар С. Мургоб он қадар ҳам дур нест / С. Диловар // Адабиёт ва санъат. – 2013. – 12 декабр.
6. Идизод И. Дар Амрико чӣ мегӯянд? / И. Идизод // Тоҷикистон. – 2013. – 28 ноябр.
7. Карим Н. Таҳсил дар Ҳиндустон аз Тоҷикистон фарқ дорад / Н. Карим // Озодагон. – 2013. – 8 май.
8. Қурбонов Н. Фаввораҳои пурхурӯш чун рамзе аз дӯстӣ / Н. Қурбонов // Ҷавонони Тоҷикистон. – 2013. – 18 июн.
9. Латифов Ҷ. Аксҳое, ки бар Кобул ҳукumat мекунанд / Ҷ. Латифов // Миллат. – 2013. - 18 декабр.
10. Мизроб С. Намасте ё канор гиред, ки Ҳинд меояд!!! / С. Мизроб // СССР. – 2013. – 5 сентябр.
11. Озарахш Толиб Карим. Навбаҳори Шероз / Озарахш Толиб Карим // Адабиёт ва санъат. – 2013. – 11 июл.
12. Раҳим Ҳ. Зиёрати қадамчои А.С. Пушкин / Ҳ. Раҳим // Адабиёт ва санъат. – 2013, 14 феврал, 30 май.
13. Раҳнавард Ф. Амрико – «Зомбистон» / Ф. Раҳнавард // Нигоҳ. – 013. – 29 май.
14. Саидмурод М. Муаррифии осоишгоҳҳо дар Туркманистон / М. Саидмурод, Ҳ. Азизов // Ҷавонони Тоҷикистон. – 2013. – 10 октябр.
15. Тӯйчизода Н. «Андешиҳои сабз»-и ҷавонон дар соҳили Иссиққӯл / Н. Тӯйчизода // Ҷавонони Тоҷикистон. – 2013. – 6 ноябр.
16. Ҳуҷаста Н. Тоҷикистон бо Амрико муқоисанашаванда аст, аммо... / Н. Ҳуҷаста // Ҷавонони Тоҷикистон. – 2013. – 28 феврал.
17. Ҳамдампур Ш. Бадаҳшон: Роҳ сӯи диёри домани гардун / Ш. Ҳамдампур // Тоҷикистон. – 2013. – 20 июн.
18. Ҷумъа Қ. Асрори «Муъҷизаи Чин» / Қ. Ҷумъа // Минбари ҳалқ. – 2013. – 13 июн.
19. Юсуфӣ Ю. Китоби Текрону гулоби Кошон / Ю. Юсуфӣ // Озодагон. – 2013. – 19 июн.

РОЛЬ САФАРНАМЕ (ПУТЕВЫХ ЗАМЕТОК) В ТАДЖИКСКОЙ ПРЕССЕ (2013)

Сафарнаме (путевые заметки) как журналистский жанр имеет исторические корни, и достиг в наше время наивысшего развития. С точки зрения таджикской печати в 2013 путевые заметки как публицистический жанр нашли свое место на страницах таджикской печати и знакомят читателей с самыми привлекательными моментами путешествий.

Ключевые слова: пресса; газета; еженедельник; публицистика; жанр; странствования; путевые заметки.

THE ROLE OF “SAFARNOMA” (TRAVEL NOTES) IN TAJIK PRESS (2013)

Safarnoma (travel notes) as a journalistic genre has historical roots and reached our time in completely and arranged form. After independence of Tajikistan, this genre speedily developed. This demonstrates safarnoma's published notes in the pages of the press. In the article materials showed the travel's value published in 2013 on the newspapers and these weeklies place has been simplified.

Key words: press; newspaper; weekly; publicistics; genre; travel; travel notes.

Сведения об авторе: Н. Бозоров – кандидат филологических наук, доцент Таджикского национального университета. Телефон: 909-15-15-16

НАҚШИ М. ВОҲИДОВ ДАР ГУСТАРИШИ ГУФТОРҲОИ ДРАМАВИИ РАДИОИ ТОҶИКИСТОН

O. Matxolov
Донишгоҳи миллӣи Тоҷикистон

Силсилагуфторҳои адабии радиотеатр ва театр дар назди микрофон аз қабили он гуфторхое аст, ки як қисми таркибии барномаҳои адабии радиои шӯравии тоҷикро фаро мегирифт. Ин аст, ки имрӯз як бахши ганини хазинаи тиллоии радиои Тоҷикистонро гуфторҳо ташкил медиҳанд.

Бояд гуфт, ки хазинаи аудиоии (овозӣ) радио як хазинаи маъмулӣ набуда, балки хазинаи маънавии миллати тоҷик, хазинаи театрҳои мамлакат ва намунаи бозтоби олии ҳунари ҳазорон ҳунарманд аст. Ин бартарият, пеш аз ҳама дар он асос меёбад, ки маводи бахши «радиотеатр» ва «театр дар назди микрофон»-и радио аксаран айёми авчи рушди театри тоҷик сабт гардидааст. Ин аст ки дар аксари намоишномаҳои радио сабти овоз ва лаҳзаҳои бозингарии он ҳунармандоне маҳфуз аст, ки ҳоло дар қайди ҳаёт нестанд, вали бо иҷрои ҳунари нотакори худ дар ташаккули театри миллӣ саҳми босазо гузоштаанд.

Аз тарафи дигар, як хизмати радиотеатрҳо дар он аст, ки театрро ба мардум ва мардумро ба театр наздик кардаанд ва дар натиҷа, дар ташаккули тафаккури эстетикий, барои ҷаҳонбинии васеъ ва ҷаҳоншиносии шунавандагони тоҷик низ саҳми босазо гузоштаанд. Инчунин аҳамияти таърихии радиотеатрҳо дар он асос меёбад, ки замоне ки ҳанӯз тарбияи кадрҳои соҳаи театр дар Тоҷикистон сурат намегирифт, ин гуфторҳои радио, аллакай заминай соҳаро фароҳам кард ва баъди оғоҳи аз дунёи театру ҳунарварӣ сафи довталабони курсҳои соҳавӣ дар донишкадаҳо афзуд.

Гуфторҳои драмавӣ дар радио асосан, ба 2 шакл пахш мешаванд: «радиотеатр», ки бевосита дар худи радио сабт мегардад ва «театр дар назди микрофон», ки аз саҳнаи театр сабт шуда, баъди коркарди радиоӣ пахш мегардад. Барномаи драмавии радио асосан, асарҳои саҳнавиест, ки барои театр таҳия гардидааст. Он асари саҳнавиро ба пахши радиоӣ мувоғиқ намудан буда, ба жанрҳои бадей доҳил мешавад. Дар баъзе мавриҷо ба намоишномаҳои дар театр сабтшуда садои барандаро танзим менамоянд ва ў рӯйдодҳои саҳна ва ҳаракати актёронро ба шунавада шарҳ медиҳад. Яъне, баранда ба иштирокдори спектакл табдил ёфта, мазмуну мундариҷаи асарро бо луқмаҳои ҳусусияти ахборидошта ба сомеъ мерасонад. Образи бадей дар инсенировкаи радио тариқи ифодаи ба ин ниҳод хос ва мусиқӣ ташаккул меёбад ва таъсирашро афзун мекунад. Баъзан барои бо ҳадафи васеъ инъикос кардани муҳтавои асари бадей матн ё саҳнаҳои нав илова мешаванд, ки ин ҷо маҳорати муаллиф ва коргардон нақш мебозад. Муҳаққиқи театри тоҷик Н. Нурҷонов дар заминай мавзӯъ чунин назар дорад, ки «радиотеатр баъди андак таҷриба овардани нахустин театр миллӣ, сабзидани актёрҳои он ба вучуд омад. Ҳунарпешагон ашъори шоирони тоҷик ва русро қироат менамуданд. Баъзе намоишҳои хуб (масалан, «Макр ва муҳаббат», «Оршин мол олон») аз тариқи радио мустақиман пахш мешуд. Баъдтар беҳтарин намоишҳо андак ихтисор ёфта, дар лента сабт гардидаанд [1]. Баъзе ҳикоя, достон ва қисса маҳсус барои шунавандагон таҳия гардидааст. Инчунин, ин муҳаққиқи андеша дорад, ки радио нисбат ба театр, кино ва телевизион имкониятҳои васеъ ва рангубори ғаний дорад. Он маҳорати актёрро дар қаломи бадеъ сайқал медиҳад, ба сабзиши ў кӯмак мекунад, ҳунарманди хубро машҳур мегардонад [2]. Масалан, то имрӯз (то соли 2000-ум) Аслӣ Бурҳонов, София Туйбоева, Ҳочиқул Раҳматуллоев, Тӯти Ғаффорова, Муҳаммадҷон Қосимов, Абуҳомид Нурматов, Зоҳир Дӯстматов, Ҳалима Насибулина, Муҳаммадҷон Ҳалимов, Наим Ғиёсов, Алиназар Ҳӯчаев, Борис Наматиев, Гулчехра Бақоева, Салимов Усмон, Абдулҳайр Қосимов, Маҳкам Ҳочиқуллов, Ҳомид Саидазмадов, Ҳайрӣ Назарова, Мукаррама Шамсуллоева, Маҳмуд Тоҳирӣ, Оиша Ҳаётова, Гурминҷ Завқибеков, Соро Турсунова, Абдусалом Раҳимов, Маҳкам Ҳочиқуллов, Маҳмудҷон Воҳидов, Шамсӣ Қиёмов ва дигар ҳунармандони маъруф дар

радиотеатрхो иштирок намудаанд. Вале, дар ин миён ҳиссаи М. Воҳидов дар баробари шаклан ва мазмунан нав пешниҳод кардани гуфторҳои адабӣ, инчунин барои боз ҳам пурнуфуз гардидан гуфторҳои драмавӣ-радиотеатрҳои тоҷик низ басо қалон аст. Аз тарафи дигар, нақши радио ва телевизиони тоҷик низ, дар ташаккули ҳунари театрӣ ва сухангустарии М. Воҳидов хеле назаррас аст, ки баъдан яке аз сабабҳои инкишофи театри як ҳунарманди асил гардид. Огоҳии комил аз ҳусну қубҳи асарҳои драмавии драматургони доҳилӣ ва ҷаҳонӣ имкон додааст, ки М. Воҳидов дар беҳтарин асарҳои саҳнавӣ иштирок қунад ва ба он асар бо ҳунари асилаш қабои тоҷикӣ пӯшонад. Ин боис шуд, ки дар як қатор асарҳои драматургони тоҷикиву ҷаҳонӣ нақши асосиро ҳуб иҷро қунад.

М. Воҳидов дар радиотеатрҳо ва радиоинснеровкаҳо як қатор нақшҳоро иҷро кардааст. Ӯ симои қаҳрамонҳои асосии повестҳои инсенировкашудаи «Ҷамила»[3] ва «Ҷашми шутур»[4]-и Ҷингиз Айтматов, нақши Мачнун[5] дар «Лайлӣ ва Мачнун»-и Абдураҳмонӣ Ҷомӣ, нақши Ромин дар «Вис ва Ромин»-и Фахриддини Гурғонӣ, нақши Бежан[6] дар «Бежан ва Манижа»-и А. Фирдавсӣ, нақши Кочерин[7] дар «Бэлла»-и Ю. Лерментов, нақши Шопир дар «Нисо»[8]-и П. Лукнитский, нақши Котиби райком[9] дар «Дарё маҷроӣ нав мечӯяд»-и М. Наҷмидинов, нақши Командир[10] аз «Вафо»-и Ф. Ниёзиро оғаридааст.

Мувоғики ҳисоби мо ҳоло дар ҳазинаи тиллоии радиои Тоҷикистон дар баҳши театр дар назди микрофон ва радиотеатрҳо М. Воҳидов маҷмуан дар 35 намоишномаҳо нақш бозидааст, ки ҳамаи он дар ҳазина маҳфуз аст. Аз ин шумора 12 ҳолат дар саҳнаи театри Лоҳутӣ ва зиёда аз он бевосита дар студияҳои радио нақш бозидааст. Ҳунарпеша ҳангоми оғаридани ин ё он нақш дар радиоспектакл ё радиоинсенировка чун ба нақши ба намоиши театр иҷрокардааш муносибат кардааст. Муҳаққиқи театри тоҷик Н. Нурҷонов дар таҳияи радиотеатр андеша дорад, ки «кори актёр дар радио ҳусусиятҳои хосе дорад. Ӯ дар театр, кино, телевизион, эстрада нишонаҳои зоҳирӣ худро истифода бурда метавонад. Аслиҳаи ӯ ҷашм, имову ишора, ҳаракати дасту по аст. Ба ӯ инчунин мизантсенаҳои эҷодкардаи ҳудаш ё режиссёр, ороиш, рӯшной кӯмак мерасонад. Дар радио бошад, аз ҳамаи ин маҳрум аст. Ягона василаи таъсир овоз мебошад»[11]. Барои гӯшрастар шудани радиотеатр истифодаи мусикӣ ва эфектҳои овозӣ ва маҳорати ҳунармандон нақши муҳим мебозад. «Радио аз ҳунарпеша изҳори пурраи ҷаҳони ботинӣ, ифодаи баланди эҳсос, истифодаи баланди кувваро талаб менамояд. Дар назди микрофон, ки диққати асосӣ ба фикр ва ғояҳое равона мешавад, ки онҳоро ҳамроҳи муаллифи асар ба шунаванд расондан лозим аст. Бинобар ин, овози ҳуш, лаҳни шево, эҳсос, ҳаяҷону самимият ва маҳорати баланди ҳунарпешаро ҳеч чиз иваз карда наметавонад»[12].

Бояд гуфт, ки то ҳанӯз вуҷуд надоштани феҳристи комили осори савтӣ барои нафароне, ки ба омӯзиши ҳазинаи радиои Тоҷикистон машғул мешаванд, мушкилӣ пеш меояд. Аз тарафи дигар, ҳангоми гуфторҳоро аз лента ба диск гузарондан саҳлангорӣ роҳ ёфта, номуназамиро барои ёфтани гуфторҳо ба вуҷуд овардааст. Ҳамчунин ҳолати нигаҳдории маводи ҳазина ҳуб нест. Ҳуллас, таҳқиқи мавзӯъ маълум намуд, ки аксари гуфторҳои «радиотеатр»-ҳо арзиши таъриҳӣ, сиёсӣ, илмиву фарҳангӣ дошта, барои тарбияи кадрҳои соҳа, шиносоии тамаддуни ҷаҳонӣ, барои ривоҷи завқи эстетикӣ ва ҷаҳонбинии шунавандагони тоҷик нақши муҳим бозидааст.

Номгӯйи нақшҳои М. Воҳидов дар ҳазинаи радио

1. Низом Нурҷонов. Маҳмудҷон Воҳидов / Низом Нурҷонов. -Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2009. -384 с.

2. Ҳамон ҷо.

3. **Ҳазинаи Радиои Тоҷикистон. Дафтари № 1. Шуъбаи адабӣ. Театр дар назди микрофон ва радиотеатр**

4. № 1333. «Нисо» радиотеатр аз романи Павел Лукнитский (3 гуфтор), коргардон Ҳ. Насибулина. Сабти соли 1973, вакт: 1 соату 23 дақиқа.

5. № 148. «Шоҳгавазн». Театр дар назди микрофон-дар нақши Дурандарте-М. Воҳидов. Намоишномаи хатмқунандагони ГИТС-и ш. Москва, аз рӯйи песаи Карло Госа ва тарҷумаи А. Дехотӣ. Сабти соли 1961, вакт: 1 соату 22 дақиқа.

6. № 155. «Камбагалий айб нест». Театр дар назди микрофон-дар нақши Митя. Намоишномаи хатмқунандагони ГИТС-и ш. Москва, аз рӯйи песаи Н. Островский дар тарҷумаи А. Дехотӣ. Сабти соли 1962, вакт: 1 соату 29 дақиқа.

7. № 161. «Ҷамила». Радиотеатр аз рӯйи асари Ҷингиз Айтматов, тарҷумаи Ф. Муҳаммадиев, коргардон Ҳ. Насибулина. Сабти соли 1962, вакт: 57 дақиқа.

8. № 198. «Духтари оташ» аз 3 қисм (№ 209-2к. № 216-3к) аз рўйи асари Ч. Икромӣ, коргардон Ҳ. Насибулина. Сабти соли 1963, вақт 3 соату 43 дақиқа.
9. № 213. «Ман гунаҳгорам». Радио театр аз рўйи асари Ч. Икромӣ, коргардон Шамсӣ Қиёмов. Сабти соли 1963, вақт: 1 соату 04 дақиқаю 42 сония.
10. № 226. «Иродай зан». Театр дар назди микрофон аз театри Лоҳутӣ аз рўйи песаи Аъзам Сидқӣ, муаллиф Ҳочиқул Раҳматуллоев. Сабти соли 1963, вақт 1 соату 23 дақиқа.
11. № 237. «Чашми шутур». Радио театр аз рўйи повести Ч. Айтматов ва тарчумаи Аҳорӣ, коргардон Ҳ. Насибулина. Сабти соли 1963, вақт: 49 дақиқаю 12 сония.
12. № 290. «Бэла». Радио театр аз рўйи романи Ю. Лерментов («Қаҳрамони давраи мо») нақши Печорин-М. Воҳидов, коргардон Ҳ. Насибулина. Сабти 1964, вақт: 1 соату 1дақиқаю 30 сония.
13. № 312. «Аз роҳи раъди фуррон». Радио театр аз рўйи романи Питер Абраҳамс, корагардон-Ҳ. Насибулина. Сабти соли 1964, вақт: 1 соату 26 дақиқаю.
14. № 325. «Катерина». Радио театр аз рўйи асари Т. Г. Шевченко, тарчумаи М. Қаноат, коргардон-Ҳ. Насибулина, баранда М. Воҳидов. Сабти соли 1964, вақт: 46 дақиқа.
15. № 403. «Лайлӣ ва Мачнун». Радио театр аз рўйи асари А. Ҷомӣ, муаллиф-А. Афсаҳзод, коргардон Ҳ. Насибулина, нақши Мачнун-М. Воҳидов. Сабти соли 1964, вақт: 1соату 21дақиқа 05 сония.
16. № 455. «Гунаҳгорони бегуноҳ». Театр дар назди микрофон аз т.Лоҳутӣ, аз рўйи песаи А.Е. Островский. Сабти соли 1965, вақт: 1соату 52 дақиқаю 30 сония.
17. № 612. «Хуррият». Театр дар назди микрофон аз т. Лоҳутӣ аз рўйи песаи Фани Абдулло, муаллиф-Ф.О. Александрин. Сабти соли 1966, вақт: 2 соату 03 дақиқа.
18. № 709. «Вис ва Ромин». Радио театр аз рўйи достони Ф. Гургонӣ (2 қисм) муаллиф-А. Девонақулов. Коргардон Ҳ. Насибулина. Сабти соли 1967, вақт: 1 соату 17 дақиқаю 15 сония.
19. № 818. «Сели баҳорон». Радио театр аз рўйи асари Иван Сергеевич Тургенев, муаллиф ва коргардон Ҳ. Насибулина. Сабти соли 1968, вақт: 1 соату 29 дақиқа.
20. № 875. «Дилҳои сӯзон». Театр дар назди микрофон аз т. Лоҳутӣ аз рўйи песаи Ч. Икромӣ дар асоси романи «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро», баранда-М. Воҳидов. Сабти соли 1968, вақт: 1 соату 30 дақиқа.
21. № 884. «Дарё маҷрои нав мечӯяд». Радио театр аз рўйи повести Мутеъулло Наҷмидинов, коргардон Ҳ. Насибулина. Сабти соли 1966, вақт: 1 соату 24 дақиқаю.
22. № 904. «Ҳукми модар». Театр дар назди микрофон аз т. Лоҳутӣ аз драмаи Ф. Анзорӣ, баранда-М. Воҳидов. Сабти соли 1962, вақт: 1 соату 55 дақиқа.
23. № 910. «Роҳи қаҳқашон». Радио театр аз рўйи асари Ч. Айтматов, муаллиф И. Рустамова, коргардон-Ҳ. Насибулина. Сабти 1969, вақт: 1 соату 41 дақиқа.
24. № 993. «Бежан ва Манижа». Радио театр аз достони А. Фирдавсӣ, муаллиф-А. Девонақулов, коргардон Ҳ. Насибулина. Сабти соли 1966, вақт: 1 соат.
25. № 998. «Замини корамшуда». Радио театр аз романи Михаил Шолохов, муаллиф И. Рустамова, коргардон-Ҳ. Насибулина. Сабти соли 1969, вақт: 1соату 25 дақиқа.
26. № 1071. «Рустам ва Сӯҳроб». Театр дар назди микрофон аз т. Лоҳутӣ аз рўйи песаи Фани Абдулло, баранда-М.Воҳидов. Сабти соли 1970, вақт: 2 соат.
27. № 2201. «Вафо» радио театр (2 қисм) аз романи Ф. Ниёзӣ, коргардон Ҳ. Насибулина. Сабти соли 1970, вақт: 3 соат.
28. № 1099. «Як гулу сад ҳаридор» радио театри Кришан Чандр, муаллиф-Уктаҳ Ҳолиқов, коргардон Ҳ. Насибулина. Сабти соли 1970, вақт: 1 соату 57 дақиқа.
29. № 1178. «Орзу». Театр дар назди микрофон аз т. Лоҳутӣ аз песаи М. Назаров, коргардон-Ҳ.Насибулина. Сабти соли 1971, вақт: 1 соату 44 дақиқа.
30. № 1240. «Чанги тан ба тан». Театр дар назди микрофон аз т.Лоҳутӣ, аз драмаи кирғиз-Байчиев Мар, коргардон Ҳ. Насибулина. Сабти соли 1972, вақт: 1 соату 21 дақиқа.
31. № 1263. «Бунафша». Театр дар назди микрофон аз т. Лоҳутӣ аз мазҳакаи драматурги Озорбайчон-Мирзо Иброҳимов, муаллиф- X. Майбалиев, коргардон Ҳ. Насибулина. Сабти соли 1972, вақт: 1 соату 46 дақиқа.
32. № 1333. «Нисо». Радио театр аз романи Павел Лукнитский (3 гуфтор), коргардон Ҳ. Насибулина. Сабти соли 1973, вақт: 1 соату 23 дақиқа.
33. № 1372. «Дили албастӣ». Радио театр аз песаи Йосиф Прут, тарчумаи Адаш Истад, коргардон Ҳ. Насибулина, сабти соли 1973, вақт: 1. 43 д.

34. № 1412. «Тахти вожгун». Радиотеатр аз романи Ч. Икромӣ «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро», коргардон Ҳ. Насибулина, сабти соли 1974, вақт: 1 соату 26 дақиқа.

35. № 1457. «Қуллаи Фудзияма». Театр дар назди микрофон аз т. Лоҳутӣ аз Ч. Айматов, коргардон Ҳ. Насибулина, сабти соли 1974, вақт: 1с.45д.

36. № 1575. «Манораи ёдгорӣ». Радиотеатр аз повести В.Бков, тарчумай А. Истад, коргардон-Ҳ. Насибулина. Сабти соли 1975, вақт: 1 соату 1 дақиқа.

37. № 1614. «Машварат». Театр дар назди микрофон аз песай Александр Гелман, тарчумай Иброҳим Раҳматов. Сабти соли 1974, вақт: 1соату 28 дақиқа.

38. №. 1799. «Имзои шахсӣ», (2 қ.) радиотеатр аз повести А. Шукӯҳӣ ва Ҳ. Аскар, муаллиф Акбар Ҷӯраев, коргардон-Ҳ. Насибулина. Сабти соли 1977, вақт: 3 соат.

39. № 2585. «Ҳикоя дар бораи Ленин». Радиотеатр аз Евгений Габрилович, коргардон Ҳ. Насибулина. Сабти соли 1963, вақт: 1 соату 20 дақиқа.

А Д А Б И Ё Т

1. Бойгонии Кумитай телевизион ва радиои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, баҳши радио-хазинаи адабӣ: Дафтари №1. Шуъбай адабӣ. Театр дар назди микрофон ва радиотеатр. Дафтари №2. Шуъбай адабӣ. Театр дар назди микрофон ва радиотеатр.
2. Нурҷонов Н. Махмудҷон Воҳидов / Н. Нурҷонов. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2009. - 384 с.
3. Ошёни бубулон: Маҷмӯаи мақолаҳо роҷеъ ба 60-солагии радиои Тоҷикистон: - Душанбе: Ирфон, 1990. - 72 с.

РОЛЬ М. ВАХИДОВА В РАЗВИТИИ ЖАНРА РАДИОТЕАТРА НА ТАДЖИКСКОМ РАДИО

В статье автором рассматривается роль жанра радиотетара в формировании эстетического мышления и мировоззрения радиослушателей на примере деятельности великого таджикского актера Махмуджона Вахидова.

Ключевые слова: радио, радиотеатр, М.Вахидов, роль, театр, артист.

THE ROLE OF M VAHIDOV IN THE DEVELOPMENT OF THE GENRE OF THE RADIO STATION IN TAJIK RADIO

In the article the author examines the role of the genre of radiometer in the formation of aesthetic thinking and attitudes of listeners on the example of the great Taiik actor Mahmudjon Vahidov.

Key words: radio, radio station, M. Vahidov, role, theatre, artist.

Сведения об авторе: О. Матхолов – соискатель Таджикского национального университета

НИГОҲЕ БА МАВЗӮИ ВАТАНДӮСТИ ДАР ШЕЪРИ ИҼТИМОИИ БОЗОР СОБИР

A. Кутбиддинов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Шеъри иҷтимоӣ ва шоири иҷтимоъсаро аз замони тулӯи сухани мавзун вучуд дошт. Адиг ба атроф менигарист ва дар асоси ин дидоҳо дар таровиши ҷашмаи илҳомаш ҳатҳои нав падид меомаданд. Таъиноти маълум аст, ки шеър қаломи мухайялу мафтункунанда аст ва беҳтарин шеър-хаёлангезтарин шеър аст. Аммо сарчашмаи хаёлро ҳам воқеяите оғоз мебаҳшад, ки он зиндагист ва бидуни алоқа ба олами воқеяят адиг наметавонад, ки дар ҷодаи эҷод қадам гузорад. Адабиётшиноси шинохта Соҳиб Табаров хеле дуруст дар мавриди «...даҳолаткунанда ва мушоҳидачӣ...» [3, 206] будани адигон дар фаъолияти эҷодиашон қайд менамояд, ки ин ҳуд дараҷаи алоқаву муносибати адиг бо замонро нишон медиҳад. Пас, олами воқеяят ин дар навбати аввал фазои рӯзро дида тавонистани адиг ва алоқаи ў ба замону рӯзгори фарогир мебошад. Шоир девонҳо меофарад, газали орифонаву ошиқона мегӯяд, достонҳои ишқии пуртароват менависад. Аз ин эҷодаш ҳонанда образҳои гуногуни навинро шинохта мегирад ва дар бораи воқеаи набудаву ҳодисай гайритасаввур андеша меронад. Оромиши хотири ҳонанда баланд мегардад ва ҳамчун сарчашмаи тарбияву умедин аз ҳар як сатр баҳра мебарад, ки мо инро дар адабиёт тарбияи завқи эстетикӣ меномем. Аммо бо ин ҳама бардошт ҳонанда ҳанӯз муаллифи ашъорро намешиносад. Адиг чӣ рӯзгору чӣ қисса дорад ва барояш ин ҷомеа чӣ қадру манзалат дорад, ба ў равшан нест. Ў намедонад, ки адиг дар қадом сангар қарор дорад. Замоне ки адиг ба иҷтимоъ сару кор мегирад, шинохти ҳонанда низ дар ин самт шурӯъ мегардад. Ин шинохт-шинохти иҷтимоии муаллиф аст, ки ў

дар домани насрү назм сатрхову достонҳо меофарад ва он як «ҳикмати канорӣ»-ест, ки хонанд мавқеи адибро сурғ мекунад.

Бозор Собир шоири иҷтимоист. Дар адабиёти муосири тоҷик шоирони иҷтимоъсаро кам нестанд ва дар ин ҷода Бозор Собир роҳу самти хоси ҳудро дорад. Ӯ шоири навовари замонбин аст, ки ашъораш ҳусусиятҳои сифатии мутафовут доранд. Дар шеъри ӯ садои замона танин дорад ва садои қалбаш бо он ҳамоҳанг мегардад. Лирика ва фалсафаи шеъри ӯ бо воқеият печидагии амиқ дорад. Ӯ шоирест, ки дар муқобили ҷараён шино кардан меҳоҳад ва ин амал ба ӯ даст медиҳад. Махсусан, дар назми солҳои навадуми шоир воқеанигорӣ бодо меравад. Дар пайроҳай ҳудшиносиву ватанпарастӣ шоҳроҳ мекушояд. Шоир ҳама завлонаҳоро барҳам мезанаду мешиканад ва мамнун аст, ки ӯ ва шеъри ӯ озод аст. Ин озодиҳо бошанд, фароҳамоваранд ва мусоидаткунанда барои қаломи воқеъбинонаи ӯст. Ӯ ватандӯст аст ва муҳаббати ӯ ба ватан аз дигар муҳаббатҳо фарқ дорад:

Ба гайр аз гози мизони ватан нест,
Хати ман дар ҳавои шеъри озод.

Аз таърихи шеъри арабиву форсӣ маълум аст, ки ҳолатҳои муҳталифи сиёсиву иҷтимоӣ ҳамеша дар оғӯши қаломи мавзун мавқеъ дошта, барои дарёftи воқеияти замони муайян кӯмак ҳам менамояд. Ин тамоюл танҳо хоси ҳавзаи шеъри арабу форс намебошад ва махсусан дар аввалин шеърҳои памфлетмонанди асрҳои 12-13-и Аврупо ин ҷиҳат бошиддат ҷилва менамояд. Барои адабиёти мо ин ҷараён ҳанӯз дар эҷодиёти Рӯдакиву Фирдавсӣ сурати оғоз дошт. Ҷӣ гуна мункири ин андеша метавон буд, ки Рӯдакӣ ҳазор сол қабл замонро ва «забону пой дар банд будан»-ро қашф кардану шинохтан меҳост:

Замона гуфт маро: «Ҳашми хеш дар нигоҳ,
Киро забон на ба банд аст, пой дар банд аст».

Яъне, ин раванд танҳо хоси асрҳои навин нест. Ҳусусиятҳо дар давраҳои муҳталиф монанду умумианд ва тафовут танҳо он аст, ки василаҳои дастрасии ин давраҳои муҳталиф буданд. Дар мисоли сирвенту шпруҳ ва фаблиоҳо (қолабҳои жанрӣ) муҳаққиқ В. Ученова ин раванди шиддатёбандаро дар адабиёти асрҳои 10-12-и Аврупо хеле ҳуб нишон додааст. Яъне, дар қолаби назм баён кардани ҳадаф ва ба таври фаврӣ ҷалб соҳтани хонандагон анъанаи қуҳан ба шумор меравад. Ба вучуд овардани ин ҷолибият дар пояи факту далел ва асноди муайяни таъриҳӣ сурат мегирад. Бозор Собир бо ин шева хеле муассиру сӯзонанд (памфлетмонанд) дарду ранчи ҳалқи ватанашро ифода намудан меҳоҳад. Ҳам фард ва ҳам воқеа дар назми ӯ ҷолиб ба тасвир меоянд. Масалан, дар шеъри ӯ, дар замони охирин нафасҳои идеологияи шӯравӣ, қаҳрамони замон-«депутат» ва ҳалқи ҷафодидай тоҷик дар партави сиёсати нодурусти ҳукумати вақт чунин манзалат доранд:

Пахта «Шарқи сурҳ»-ро ҳӯрд,
Ту нашин дар гӯш пахта.
Ҳалқ оби пахта нӯшид,
Шуд шикамҳо пахтаҳалта,
Фош бинмо ин фочиа, депутат.

Дар боло ибораи «Шарқи сурҳ» ишора ба садоқати адибони алоҳида мебошад, ки дар замони шӯравӣ дар партави он эҷод мекарданду мақом мейфтанд. Бойси надомати адиб аст, ки акнун пахта ҳама ҷизро фуруӯ бурдааст, аммо вакили парлумон ҳудро «карӯ нодида» мегирад. Шарҳ, воқеа, оғаҳӣ ва ҳулосаву хитоб дар ин ҷанд мисра омезиши ачиб ёфтааст. Даъвати шоир барои фош соҳтани ин фочиаи ҳалқ мансуб ба тамоми давру замонҳост, ки намояндаи мардум дар сатҳи маҷолис бояд нисбат ба даҳшатҳои ҳаёти ҳалқу ватан бетафовут набошад. Дар акси ҳол, бо часорати хос шоир аз таҳдид ва оғаҳӣ ҳазар наменамояд:

Обро анбор кардем,
Хобро анбор кардем,
Як пагоҳи дар дами хоб,
Мекунад анбори ин об.
Мебарад дар хоб обат,
Депутат!

Бозор Собир шоирест, ки дар баробари пеш овардани ҳақиқати таъриҳӣ ноаён хонандаро ба қуллаи мақсаду ҳадафе роҳнамоӣ менамояд. Рисолати аёну ошкор низ дар публистика он аст, ки муаллифон ҳатман бо шевай мӯътақидсозӣ ва бовар қунонидан хонандаро ҳамандешаи ҳуд намудан ва онҳоро ба ҳаракат водор кардан меҳоҳанд. Албатта, ин ҷиз марбут ба фазову вақт аст, ки тирагиву монеаҳои сонеъ дар қадом сатҳ қарор доранд. Масалан, ба муқобили ҳизби коммунистӣ ва

идеологияи шұравии ҳанұз «боқій» ҳарф гуфтап як қаҳрамонии нодир ба ҳисоб мерафт. Барои Бозор бошад фазои як андоза озды баёни андеша дар шеър, ифодаву гуфтори таъсирбахшро ҳадя менамояд. Ү побанд ва асири воқеияти рұз аст. Ү «самимонаву солим» бештару пештар аз дигарон мебинад, ки дар ватанаш nocturiхову ноговориҳои замон давр меронад. Бозор Собир қафоҳои хизби ҳукмрони коммунистиро ошкор баён менамояд ва барои ҳонанда ҳеч қои номағұм бокій намемонад, ки муциби асорати ватанаш госибони маснаднишини ҳоким ба ҳисоб мераванд. Шеъри боло «Солномаи 1990» ном дошта, моҳияти таърихири дар ҳуд нигоҳ медорад, ки дар он шоир ба ҳоли ватану ҳалқаш мегирияд. Бархак, шеъри ичтимой ин забони асил, забони устувор ва «забони сурх»- и адиби ҳақиқаттү мебошад:

Имсол...
Соли сурх... соли хун
Мол қимат шуду хун арzon.
Боз ҳам ғавғой бозсозии шұрост,
Аммо ба ғайри гүрхой нав,
Барои шаҳидони нав,
Чизе насоҳтем.
Имсол,
Дар интихоботи намояндагон,
Ба ҷойи ҳалқ,
Тир дод овоз,
Ки хизби коммунист,
Ба курсии хунни ҳуд нишинад боз.

Бозор Собир империясозии русиро ҷонибдор намебошад. Артиши русро муциби бадбаҳти тамоми ҳалқҳо медонад ва ба ҳаммилатони ҳуд гуфтап меҳоҳад, ки нангу номуси миллй болотар аз ҳама чиз аст. Барои ба ҳулосаи амиқ оварданни ҳонанда, шоир аз қиёсҳои ачибе кор мегирад, ки нохун ба тори нангу номусҳо мезанад:

Зани чеченій нохун мекунад сурх,
Ба хуни аскари номарди русій,
Ту меҳоҳй, ки поящро бибўсій.
Тамои ҳалқ медонад, ки ин хун,
Намеарзад, намеарзад ба нохун.
Тани шаҳмарди чеченій ба тобут,
Бағал пур аз гули захму ҷароҳат.
Чу гулбозе, чу гулчине ба тобут,
Арўсаш дар каған дасташ ҳиной.
Ба дасташ баста дар рўзи арусій,
Ҳинои хуни аскархой русій.

Ин шеъри шоир дар рўзҳоэ эчод шудаанд, ки як гурӯҳ шаҳрвандони мо, аниктараш гурӯҳи дұхтарони тоҷик сарбозони русро дар оғози солҳои навадум дар Душанбешаҳр гулборон мекунанд. Ин рафтор ба шоир писанд нест ва парда аз рўйи ҳақиқати комил бардоштан меҳоҳад. Каломи воқеъгароёнаву ичтимой чи дар наср ва чи дар назм содаписандиро мепарастанд. Бозор Собир печидагүй надорад ва назми баландмақоми ү дар мазрааи афкору андешай хос «хандакпеч» нест. Ҳонанда бо истифода аз раҳнаҳои ин мазрааи андеша осон вориди афкору хостаҳои муаллиф мегардад. Ин «раҳнаҳо» тасодуғй нестанд ва онро ҳуди шоир маҳсус ба вұчуд овардааст, ки ин маҳорати комили адиби замонбин аст. Мисол, ҳеч ҷойи тардид нест он воқеяитро, ки зани чечен чун марди чечен дар муқобили артиши русій истодагарй менамояд. Ҳамин аст, ки шоири ватандұст нанги миллиро бедор намудан меҳоҳад. Ү ҳайф мегүяд, ки ҳатто марди тоҷик баробари бонуи чечен, ки ба хуни аскари сурх нохун ранг мекунад, нанг надорад.

Барои шоир ватан қимати баланд дорад ва ин қимату арзиш воқеияти ҳар як ҳарфи эчодашро таъмин намудааст. Мағұми ватан-модарро дар адабиёті мусир беш аз ү адиби дигаре ба таври комил қашғ накардааст. Боз ҳам бо далелу ҳақиқати таърихий даҳшату иллати рўзро бо меҳру садоқати ҳуд тazzод месозад:

Барои хоки ү дар ҹанги Олмон,
Ман андар батни модар тир хўрдам.
Маро бо тири Олмон зод модар,
Намемирад Ватан чун ман намурдам.

Адиб ватандұстиро пеш аз ҳама дар ҳудшиносии миллат мебинад. Аз солҳои сиюми асри гузашта ин мавзўй дар эчоди шоирону нависандагон мақоми шоистай

худро дорад. Албатта, барои ҳамаи адибон ин мавзӯй хосса нест, ҳарчанд дар пояи воқеяят «дастоварду комёбиҳо»-и зиёд дар домани достонҳову асарҳо суруда шудаанд. Бештари адибони замони муосири мо, вобаста ба талаби замон, аз як равзанаи ягона ба саҳнаҳои рӯз менигаристанд. Ин омилро мункир наметавон гашт ва онро ҳанӯз дар замони шӯравӣ муҳакқиқон «...вобастагии эҷодии адибон...» [5, 219] меномиданд, ки барои имрӯзу фардоҳои дигар низ истисно буда наметавонад. Аммо, дидгоҳи Бозор Собир дигар аст ва ўз адибони нисбат ба тақдири ҳалқу миллату ватан бетафовутбуда, ба ҳисоб намеравад. Ишораи мо ба «методи реализми сотсиалистӣ» мебошад, ки аксари қаламкашони мо дар замони шӯравӣ бештар мутеи мавқеъсозӣ ва манофеи шаҳсӣ буданд. Алалхусус, дарди «кареризм» онҳоро ғуломи ҳалқабаргӯш сохта буд, ки вобаста ба ин дарди ҳама давру замонҳо адиби шинохта Ҷалол Икромӣ дар китоби «Он ҷӣ аз сар гузашт» хеле густурда андеша меронад. Шояд онҳо низ дар дил гуфтание доштанд, аммо ба қавле «...азонро дар кӯза мегуфтанд». Аммо Бозор Собир муқобили ҳама тангдилону нобиноён сухан мегуфт. Қаломи ванздори ўз як қаломи равону содаю фасех буд, ки тамоми хонандагон бо ҳамандешагӣ ба он ҳамоҳанг мегаштанд. Муаррихон, адибону ва санъатшиносон, сарояндагону ҳунармандон мақолаҳову асарҳо ва сурудаҳои худро баҳри ҳудшинойи пешниҳоди омма мегардониданд. Бештари онҳо як навои такрору умумӣ буданд. Аммо, таъсири чанд сатри Бозор Собир ба умқи умқҳо мерафт, ки ва ба кӯрдилону мункирон мегуфт, ки бори пурғоновати маънавиёту маърифати ин миллатро ҳеч ҳасме бардошта наметавонаду он миёншикан аст. Дар ин ҳолатҳои ҳақтaloшӣ Бозор Собир ба ҷаҳонбиниву донишҳои фалсафӣ ва пеш овардани заминаҳои таъриҳӣ муроҷиат мекунад. Гузаштаро бо ҳама ғановату фасоҳаташ сипари миллати қуҳанбунёд меҳисобад. Ўз мегӯяд, ки фарзандони содику вафодор, ки бештарашон аҳли сухану фарҳанг буданд, сарфи назар аз тамоми таҳдиду ҷафоҳо ҳамҷун мерос «шиносномаи миллат»-ро, ки он фарҳангу забону сухан буд, ҳифз мекарданд ва то ба мо оварда расонидаанд:

Ину оне ҳар кучо даъвои Сино мекунад,
То ба боми шуҳрати олам гузорад нардbon.
Лек Сино он қадар ин бомро бардоштааст,
Ину он кай метавонад нардbon монад ба он?!
Аз сари сад минбар афтоданд нозирҳои ўз,
То наяфтанд аз забони хештан.
Дар сари сад дор ҷон доданд шоирҳои ўз,
То наяфтад бар замин қадри сухан.

Дар домани сухани латиф ғунҷонидани қаломи воқеъгароёна кори осон нест. Барои ин маҳорату истеъодди худододӣ лозим аст. Андешае ҳаст, ки ҳар як зарбулмасалу мақол ин мазмuni як достону як роман аст. Ҳақиқат доштани ин гумонро мо дар шеъри Бозор Собир дармейбем. Як ҳақиқати таъриҳӣ, ки садҳо китобро ташкил медиҳад, дар ҷанд мисраи ин шоир ливоафшон ҷои худро мейбад. Дар ҳамин маврид, муҳакқиқон аз «...мадади ҳофизаи таъриҳӣ ва ҷустуҷӯйи ҳуввияти гумшуда» [6, 76] дар ашъори Бозор Собир, таъкид менамоянд, ки бешубҳа самти доманадори эҷоди ин адибо ташкил медиҳанд. Ин маҳсусият ба шоир иқтидор мебахшад. Касе марзу буми ҳазорсолаи тоҷиконро дар ҳамаи тарҳҳову ҳаритаҳо болотару бештар аз ўз дақиқ сохта натавонистааст:

Дар ҳадду сарҳадшиносии ҷаҳон,
Сарҳади тоҷик забони тоҷик аст.
То забон дорад, ватандор аст ўз,
То забон дорад, бисёр аст ўз.

Донишҳои таъриҳӣ ба адиб имкон медиҳанд, ки дар оғариниши симоҳо низ муваффақ бошад. Дуруст аст, ки «Портрет дар баробари характер ва олами ботинии қаҳрамонро ифода намудан, рисолати бозгӯии мавқеъ ва муносибатҳои иҷтимоиро низ ба дӯш дорад...» [1, 64]. Исмоили Сомонӣ барои ўз ва ҳамватанонаш чун девори бузурги марзи миллат боқӣ мемонад. Нарму некандеш будани гузаштагони миллати худро медонад ва фарзандони алоҳидаи миллати худро то ҳол пуштибони ин миллат меҳисобад. Ҳавфу тарс доштани ин мардуми покниятишро қоил аст. Аммо, боиси надомату афсӯси шоир аст, ки иддае «бепуштҳо» бо истифода аз ин малеҳӣ аз аъмоли манфии худ даст намекашанд:

Пуштгардон монда бар саҳроиён то ҳол,
Ҳамҷунон Исмоили Сомониён то ҳол,
Монда аз мушти қулӯҳаш муштҳо то ҳол,
Гӯиё метарсад аз бепуштҳо то ҳол.

Шоир дар оина ҳама чизро мебинад ва дар ҷойи дигар гӯё дар муқобили «лаби ҳомӯши ҳалқ» тан медиҳад. Симоҳои бузурги миллат дар гузашта барои ин миллат қаҳрамониҳои нодир карда буданд, вале имрӯз адиб аз ҳомӯшиҳо хичолат дорад. Гӯё шоир ба ҷизе тан медиҳад, аммо ин тан додан оҳангӣ манғӣ дорад ва муаллиф гӯиё интизори рӯзи мусаффое мебошад:

Бо ситоиш мебарам каф
Лаҳзае бар дӯши девори Бухоро
Чун бар дӯши ҳалқ.
Мениҳам лаб бар лаби таркиши девори Бухоро
Чун бар лаби ҳомӯши ҳалқ.

Одатан, тараннуми оҳангҳои ватандӯстӣ дар шеъри иҷтимоӣ дар ду шева тавлид мешаванд. Аввалан, ин шеваи таърифи таҳсину шиорпартӣ мебошад, ки он дар назми муосири мо шиддати хеле баланд дорад. Онро ба таври дигар шеъри фармоишӣ низ мегӯянд, ки дар замони шӯравӣ беадад буд. Дувум, тараннуми ин оҳангҳо дар пояи танқиду шиква сурат мегиранд, ки бештар ба муқобили ҳокимијатҳои замона равона мебошанд. Табиист, ки ин навъи назм кам мебошад ва Бозор Собир дар адабиёти муосир шояд аз ин гуна қаламкашони камшумор бошад. Дар роҳи шинохти шеъри иҷтимоии Бозор Собир ҷанд фикре, ки дар боло оварда шуд, ҳанӯз танҳо қадамест. Нисбат ба ў ва эҷоди ў муносибату гумонҳои муҳталиф вучуд доранд. Бояд як ҷизро доиман таъкид намуд, ки мо дар симои ин шоир дар наవбати аввал нафари қаламкашеро мебинем, ки бо ҳама «дига тавонистанҳояш» танҳо барои ҷанд рӯзу ҷанд сол шеър намегӯяду нагуфтааст.

АДАБИЁТ

1. Имомов М. Маънавият ва нақши зоҳир / М.Имомов. – Душанбе, 2000. – 186 с.
2. Саъдуллоев А. Ҳосияти адабиёт: (бунёди пайванди қаломи бадеъ бо иҷтимоъ) / А.Саъдуллоев. – Душанбе: Адиб, 2000. – 256 с.
3. Табаров С. Ҳаёт, адабиёт, реализм / С.Табаров. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 224 с.
4. Усмонов И.К. Назарияи публицистика / И.К Усмонов. – Душанбе: Шарқи озод, 1999. – 99 с.
5. Ученова В.В. Публицистика и политика / В.В. Ученова. – М. : Политиздат, 1973. – 231 с.
6. Шеърдӯст А. Ҷашмандози шеъри имрӯзи тоҷик / А.Шеърдӯст. – Душанбе: Адиб, 1997. – 272 с.

ПАТРИОТИЗМ ПОЭЗИИ БОЗОРА СОБИРА

В творчестве Бозора Собира приоритетным направлением является социальный аспект его поэзии, связанный с осмыслиением проблем общественной жизни Таджикистана, в которой актуальное значение приобрели вопросы самопознания таджикского народа, необходимость глубокого изучения своей национальной истории и культуры. Автор статьи на основе анализа некоторых стихов из произведений поэта старается определить общественные и политические взгляды Бозора Собира, его отношение к историческим традициям, проблемам отстаивания таджиками своей независимости, их надеждам на будущее позитивное развитие своей страны.

Ключевые слова: мысль, размышление, действительность, общество, отношение, Родина, патриотизм, культура.

PATRIOTISM IN BOZOR SOBIR'S POETRY

The present article devotes to Patriotism in Bozor Sobir's poetry, its particular features, comprehension problems of social life in Tajikistan, in which applicable matters have acquired self-knowledge of the Tajik people, the necessity of learning their national history and culture. The author of the article on the basis of an investigation of some Bozor Sobir's poetries, found that the poet attempts to classify Bozor Sobir's social and political views, its relationship to the historical traditions, challenges assertion Tajik independence, their hopes for the future development of their country.

Key words: thought, meditation, comprehension, genuineness, society, the attitude, the motherland, patriotism, culture, reflection.

Сведения об авторе: А. Кутбиддинов - доцент кафедры международной журналистики ТНУ.
Телефон: 935-32-60-22

ШАРҲИ ҲАҶВӢ ЖАНРИ НАВИ ГАЗЕТАҲОИ ТО҆ЧИК

M. Муқимов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Шарҳи ҳаҷвӣ як намуди жанрҳои ҳаҷвии публицистӣ-бадеъ буда, ба табсира ва фелетон пайвандӣ дорад. Он шарҳи гуногунмавзӯй аст, ки аз факт бармеояд ва характеристики акси садоро дорад [1]. Дар ҳамин ҳол шарҳи ҳаҷвӣ иртиботашро бо факт нигоҳ медорад ва он асари мустақил аст. Вай ақидаи эҳсосӣ ва ҷузъӣ аст, ки эффекти муоширатро ба вучуд меорад. Шарҳи ҳаҷвӣ ин муҳокимаи камҳарфу мӯъҷази

журналист ба ягон сухан ва рафтори сиёсатмадор ё мансабдор ва умуман чехраи шинохтаи чомеа аст. Агар шахси ҳаҷвашаванд ҷошни шинос ба аудиторияи расона набошад, он ҳадафрас намешавад ва хонандагон ба он камтар таваҷҷуҳ мекунанд.

Матни мазкур падидай навест дар матбуоти муосири тоҷик, агарчи матнҳои ба ин монанд, ки дар қолаби ҳаҷв эҷод мешуданд, дар матбуоти давраи шӯравӣ низ ба табъ мерасиданд. Вале он вақт матнҳои мазкур ҳамчун жанри алоҳида ташаккул наёфта буданд. Матнҳои мазкур дар қолаби луқма ё фелетон чоп мешуданд. Шарҳи ҳаҷвӣ аз табсира бо он фарқ мекунад, ки дар он ҳадафи муаллиф барои тамасхури ягон ҳолати шаҳс, ки таваҷҷуҳи ўро ҷалб кардааст, ба таври барҷаста муайян аст. Муаллиф барои ифшии чехраи қаҳрамонаш аз санъатҳои бадей аз қабили тамасхур, киноя, муболига ва иғроқ истифода мекунад.

Муҳаққиқи рус А. А. Тертичний дар китоби худ «Жанрҳои матбуоти даврӣ» (2000) асосгузори ин гуна шарҳи ҳаҷвиро ҳафтаномаи «Аргументы и факты»-и Россия меномад. Аввалин шуда нашрияи мазкур таҳти рубрикаи «Зистпазирии афроди сиёсӣ» [2] гуфтаҳои сиёсатмадорон, вакилони Думаи давлатӣ, президент, вазирон ва ашҳоси маъруфро мавриди ҳаҷв қарор дод. Шарҳи ҳаҷвӣ ба суханони ашҳоси шинохта бо як схемаи муайян сурат мегирад: аввал сухани қаҳрамон ва акси ў оварда мешавад ва сипас ба он муаллиф матни худро менависад. Масалан, газетаи «Аргументы и факты» (2000.-№4) менависад:

Г. Явлinsky: «Дума рӯйи хирсона дорад».

Аз он ки шумо осемасар аз ҳамон Дума гурехтед, бемории хирсона доред.

С. Говорухин: «Моро дар ҷаласаи Дума қариб ки таҷовуз карда буданд. Мо базӯр гурехтем».

Шумо гурехтед, Явлinsky гурехт, Кириенко гурехт, Примаков гурехт... Кӣ кор мекунад? Путин?

Шарҳи ҳаҷвӣ ҳоло низ дар нашрияи «Аргументы и факты» ба табъ мерасад. Масалан, дар шумораи 49-уми соли 2013 нашрия мазкур шарҳи ҳаҷвӣ бо увони «Канӣ валенкаҳои хориҷӣ?» чоп шудааст:

В. Мединский, вазири фарҳанг: «Ҷамъ кардани асарҳои санъат (ин ҷо сухан дар бораи таъсиси осорхонаи Фаберже меравад) хуб аст бештар аз ҷамъоварии футбалистони хориҷӣ».

Бале, ин дуруст аст! Ҷанобон олигархон, тухми тиллоӣ доштан аз пои тиллоӣ доштан беҳтар аст!

Дар ҳафтаномаи «Аргументы и факты» муаллифони шарҳи ҳаҷвӣ номбар мешаванд. Масалан, муаллифи ин шарҳҳо С. Репов ва А. Фуфарин мебошанд. Вале дар нашрияҳои Тоҷикистон шояд аз нигоҳи амниятӣ бошад, номи воқеии муаллифон ё номи мустаори онҳо оварда намешавад. Вале маълум аст, ки шарҳи ҳаҷвиро ҳуди сармуҳаррир ё ягон нафари масъули редаксия менависад.

Рушди ВАО ва оммавӣ гардидани суханронии сиёсатмадорону мансабдорон ба ташаккули шарҳи ҳаҷвӣ мусоидат намуд. Пайдоиши шарҳи ҳаҷвӣ ба гуфтаҳои ашҳоси шинохта сараввал дар матбуоти муосири рус пайдо шуд ва аз он ба матбуоти ҳусусии Тоҷикистон кӯҷид.

Шарҳи ҳаҷвӣ асосан пас аз фаъолият ё сухани ноҷои сиёсатмадорон, мансабдорон ва ашҳоси маъруфи чомеа дар мавзӯъҳои муҳим навишта мешавад. Албатта, шарҳи журналисти, ки мавзӯъҳои доғи чомеаро фаро мегирад, барои хонандаҳо ҷолиб аст. Шарҳи ҳаҷвие, ки имрӯз дар матбуоти тоҷик ба назар мерасад, асосан аз як ё ду ҷумла иборат аст, вале ҳамин кӯтоҳбаёнӣ онро ҷолибу ҳадафрас кардааст. Масалан, ҳафтаномаи «Фараж» 18 декабря соли 2013 ҷунун шарҳҳои ҳаҷvиро ҷонӣ мекунад:

Амният Абдуназаров, муовини раиси ҲСДТ:

-Баъзан аз тариқи радиову телевизионҳои Тоҷикистон ба мардуми ўзбек суханони насту баланд гуфта мешавад, ки ин метавонад муносибатҳоро сардтар кунад.

Нигаронӣ: Эҳтиёт Амният-ака! Овози ҷосуси Ӯзбекистон будани Зоиревро исбот карданиед, чӣ бало?

Ҳамрохон Зарифӣ, собиқ вазири корҳои хориҷии ҶТ:

-Чунин овозаҳо зиёданӣ, ки сафири Тоҷикистон дар яке аз кишварҳои аврупоӣ таъин мешавам. Ин хабарро на тасдиқ ва на рад мекунам. Ҳоло бояд истироҳат кунам.

Танз: Бале, истироҳат кунед. Бе ин ҳам пеш низ ягон хабарро на тасдиқ ва на рад намекардед.

Шарҳи ҳаҷвӣ, ки ҳадафаш тамасхур ва мазаммати аслан мансабдорон аст, асосан дар матбуоти ҳусусии Тоҷикистон чоп мешавад. Шарҳои ҳаҷвӣ ҳар ҳафта дар нашрияҳои «Нигоҳ» ва «Фараж» ба табъ мерасанд. Баъзан рӯзномаи русии «Asia-Plus» низ шарҳи ҳаҷвӣ чоп мекунад. Масалан, 30 январи соли 2014 таҳти рубриқи «Факты и комментарии недели» 4 шарҳи ҳаҷвӣ чоп шудааст. Аз ин 2 шарҳ ба суханронии вазири фарҳанги Тоҷикистон Шамсиддин Орумбеков ва муовини аввали ӯ Маҳмадсаид Пиров дар нишasti матбуотии вазорат баҳшида шудаанд. Дар шарҳи аввал, ки «На шарму на вичдон» ном дорад, сухани М. Пиров, ки оид ба Бишкек муҳочирият кардани коргардон Барзу Абдураззоқов меравад, писханд шудааст.

Дар шарҳи ҳаҷвии «Вазорати фарҳанг зери зарба!» гуфтаҳои Ш. Орумбеков дар бораи мусиқии рок ва рэп мавриди интиқоди ҳаҷвӣ қарор гирифтааст.

Нашрияи «Asia-Plus» 6 феврали соли 2014 низ 4 шарҳи ҳаҷвӣ чоп кардааст, ки дар онҳо Рустам Абдуллоев, собиқ директории Ширкати IRS, Гавҳар Шаропова, раиси Кумитаи забон ва истилоҳоти Тоҷикистон, Амонулло Ҳукуматулло, собиқ раиси Ширкати «Роҳи оҳани Тоҷикистон» ва ҳуҷуми занон баофиси ҲСДТ мавриди тамасхур қарор гирифтаанд.

Шарҳи ҳаҷвӣ дар рӯзномаҳо ҷойи хоси ҳудро дорад. Масалан, шарҳи ҳаҷвӣ дар рӯзномаи «Asia-Plus» дар саҳифаи А 4 таҳти рубриқи «Факты и комментарии недели», дар ҳафтаномаи «Фараж» дар саҳифаи 2 бо рубриқи «Гуфтед? Мегӯянд!», дар ҳафтаномаи «Нигоҳ» дар саҳифаи охирони нашрия-16 таҳти рубриқи «Мангар, ки кӣ мегӯяд...» чоп мешавад. Аксарон рӯзномаҳо дар шарҳи ҳаҷвӣ акси қаҳрамони матнро меоранд, ки ин онро муассиртар мекунад. Вале дар сурати дастрас набудани акс шарҳи ҳаҷвӣ бе сурат низ чоп мешавад.

Шарҳи ҳаҷвӣ фаъолияти мансабдоронро бо қалами ҳаҷв мазаммат карда, онҳоро пеши мардум масхара менамояд. Масалан, рӯзномаи «Фараж» (15 январи соли 2014) дар матни зер 1 октябри соли 2013 тамдид шудани шартномаи будубоши дивизияи 201-уми Русияро дар Тоҷикистон то соли 2042 аз ҷониби Маҷлиси намояндагон интиқод кардааст:

Саттор Ҳолов, вакили портумон:

-Мо метавонем, сарҳади ҳудро ҳимоя қунем ва ягон намуди гурӯҳҳои ифротгароро ба Тоҷикистон роҳ надиҳем. Мо эҳтиёҷ ба касе надорем.

Нешҳанд: Ҳаҳаҳаҳ, ана инро патриотизм мегӯянд! Офарин бобо! Агар ба ин андешаед, ки ба касе эҳтиёҷ надорем, ҷаро дар мавриди будубоши пойгоҳи 201 дар Тоҷикистон зид овоз надодед?

Дар шарҳи ҳаҷвии дигар, ки дар ҳамин шумора чоп шудааст, бо роҳи ғайриқонунӣ сарват ҷамъ кардани баъзе ашхос мазаммат мешавад:

Сайдмукаррам Абдуқодирзода, раиси Шӯрои уламо:

-Агар сарватмандон миллиарду триллиард ҷамъ накунанд ё қунанду закоти молро ба фақирон диханд, ҳеч камбизоате аз нодорӣ танқисӣ намекашад.

Сано: Зиҳӣ, домулло Абдуқодирзода! Ахирон шумо ҳам аз сарватмандон интиқод кардед. Рост, бигзор ба камбизоатон надиҳанд, вале бо ҳар роҳ ҷамъ накунанд.

Шарҳи ҳаҷвӣ ба луқма наздики дошта, аз он бо қӯтоҳбаёнӣ ва ҳадафрас будани сухан фарқ мекунад. Масалан, ҳафтаномаи «Нигоҳ» (22 январи соли 2014) бо «тағобозӣ» шомили макотиби олии кишвар шудани довталабонро интиқод мекунад:

Убайдулло ҚўРБОНов, ректори Донишгоҳи тиббии Тоҷикистон.

-Ба куръон қасам, ки ба ягон довталаб пешакӣ маслиҳат намекунем.

-Нақунед, зинҳор! Ба тобеонатон ҳам гўед, ки онҳо нақунанд. Бо ин бачачаҳо маслиҳат кардан чӣ лозим?! Бо падару «тағо»-хояшон маслиҳат пазад, шудан мегирад.

Шарҳи ҳаҷвӣ аз рӯи ҳадаф ба фелетон пайвандӣ дорад. Ҳадафи шарҳи ҳаҷвӣ низ тамасхур кардани камбудиҳои шахс, айбу хатои ӯ мебошад. Дар шарҳи ҳаҷвӣ камбудиҳои шахс тавассути тамасхуру қиноя гуфта мешавад. Дар фелетон бошад, типикунонии ҳаҷвӣ истифода мешавад. Яъне, дар фелетон муаллиф на танҳо як ҳодисаи нотакрор, балки ҳолатҳое, ки ҳарактери оммавӣ гирифтаанд, мазаммат мекунад.

Предмети таваҷҷуҳи муаллифи шарҳи ҳаҷвӣ на танҳо ҳодисаву ҳолатҳои гуногун ва рафтори қаҳрамон, балки падидаҳои иттилоотӣ низ буда метавонад. Масалан, суханронӣ, баёния ё изҳороти ягон мансабдор барои шарҳнависӣ айни муддаост. Масалан, ҳафтаномаи «Фараж» (5 февраля соли 2014) номивазкуни мансабдорони ҳукуматиро чунин мазаммат мекунад:

Қосимҷон Қосимов, вазири кишоварзии Тоҷикистон:

-Авлоди мо қадима аст ва ба ман номи бобоямро гузаштаанд. Ҳоло ҳуҷҷатҳоямро барои дигар кардани насабам ба соҳтори даҳлдор пешниҳод намудам. Баъди баррасии он ному насаби ман чунин ҳоҳад буд: Қосими Роҳбар.

Луқма: Эҳ, шумо доно, мӯҳтарам вазир! Бо ҳамин васила меҳоҳед ному насабатон баландтару бурротар садо диҳад-а? Қосими Роҳбар! Аммо, истед, ки дар як кишивар як роҳбар кифоя нест?

Ҳамин баёнияи вазирро ҳафтаномаи «Нигоҳ» (5 февраля соли 2014) ба тарзи дигар ҳаҷв кардааст:

Қосимҷон Қосимов, вазири кишоварзии Тоҷикистон:

-Авлоди мо қадима аст ва ба ман номи бобоямро гузаштаанд. Ҳоло ҳуҷҷатҳоямро барои дигар кардани насабам ба соҳтори даҳлдор пешниҳод намудам. Минбаъд ному насаби ман Қосими Роҳбар ҳоҳад буд.

-Ками камаш авлоди шумо 800-900-сола-да, домулло. Лекин ин дигар ба шумо фоида надорад. Ҳатто агар ному насабатонро Қосим Роҳбари Аъзам ҳам гузоред.

Бояд гуфт, ки баъзан дар шарҳи ҳаҷвӣ қаҳрамонон бо суханони духӯра мавриди таҳқир қарор мегиранд. Масалан, дар ин шарҳи ҳаҷвии газетаи «Нигоҳ» (5 февраля соли 2014) амали номбурда мушоҳида мешавад:

Шабнами Сурайё, сароянда:

-Харочотамонро агар ҳисоб кунем, дар сарамон мӯй намемонад, вале зихнагӣ намекунем.

-Шабнами ҷун, дилкушодии шумо то Дубайю Ню-Йорка маълум аст. То пойҳо кор мекунанд, шиори «Санъат аз они ҳалқ аст»-ро аз даст надиҳед.

Солҳои охир дар Тоҷикистон ҳудкушӣ зиёд шудааст, ки аксарав ба вазъи ноҷӯри иқтисодӣ иртибот мегирад. Вале инро мансабдорон нодида мегиранд. Ҳафтаномаи «Нигоҳ» 29 январи соли 2014 суханҳои раиси ноҳияи Носири Ҳусравро чунин ҳаҷв кардааст: **Валий Ашӯров:**

-Рости гап, ҳеч сабаби даст ба ҳудкушӣ задани ин шахсонро намефаҳмам. Бубинед, ки як нафар арақ нӯшида, даст ба ҳудкушӣ задааст, дигаре ба боғ мераваду ҳудро меовезад.

-Бобои Валий, агар аз таҳти дил онҳоро фаҳмидан ҳоҳед, ҷойи коратонро партофта, шаш моҳ ба очаи бачаҳо пул наореду се моҳ фарзандонатон пиёба хӯрда, бо сабаби бепойафзол будан ба мактаб нараванд, ана баъд дар таги ягон сафедор ба ҳуд, ки омадед, мардуми бечораи тоҷикро мефаҳмад.

Шарҳи ҳаҷвӣ дар матбуоти тоҷик жанри нав бошад ҳам, аллакай мавқеи хосаи ҳудро пайдо кардааст. Зеро тавассути он журналистон баъзе суханонро, ки наметавон ошкор гуфт, дар ҳошияи гуфтаҳои мансабдорон изҳор медоранд. Аз ҷониби дигар, шарҳи ҳаҷвӣ бо ҷолибияти ҳуд, ҳадафрас будани матн доираи хонандагони рӯзномаро зиёд мекунад.

А Д А Б И Ё Т

1. Тертычный А. А. Жанры периодической печати: учеб. пособие / А.А. Тертычный. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Аспект-Пресс, 2011. - 320 с.
2. Реплика и «колонка»: [Электронный ресурс] / kurs.znate.ru . 2012-2014. – Режим доступа: <http://kurs.znate.ru/docs/index-169489.html?page=22> (Дата обращения: 11.09.2014).
3. Сатирический комментарий: »: [Электронный ресурс] / evartist.narod.ru. 2014. - Режим доступа: http://evartist.narod.ru/text2/06.htm#D0%87_05 (Дата обращения: 14.09.2014).

САТИРИЧЕСКИЙ КОММЕНТАРИЙ НОВЫЙ ЖАНР ТАДЖИКСКИХ ГАЗЕТ

В статье на примерах из частных газет «Asia-Plus», «Нигох» и «Фараж» анализируется становление и развитие сатирического комментария как жанра газетной журналистики в Таджикистане. Жанр сатирического комментария перешел в таджикскую периодическую печать из газеты «Аргументы и факты». В таджикских газетах сатирические комментарии по форме подачи и краткости отличаются друг от друга и имеют свое основное место в газете. К примеру, сатирический комментарий в газете «Фараж» печатается на второй странице, а в газете «Нигох» для этого жанра выделяется последняя страница. Автор приходит к выводу, что журналисты в сатирических комментариях в основном критикуют чиновников и политиков.

Ключевые слова: журналистика, сатирический комментарий, газета, «Asia-Plus», «Нигох», «Фараж».

SATIRICAL COMMENTARY NEW GENRE OF TAIK NEWSPAPERS

In the article on examples of private newspapers «Asia-Plus», «Nigoh» and "Faraj" analyzes the formation and development of the satirical comments as a genre of newspaper journalism in Tajikistan. Genre satirical commentary moved to Tajik periodical press of the newspaper "Arguments and Facts". In Tajik newspapers satirical comment on the submission form and short differ from each other and have their principal place in the newspaper. For example, a satirical commentary in the newspaper "Faraj" is printed on the second page, and in the newspaper "Nigoh" for this genre released last page. The author concludes that journalists in the satirical comments mainly criticize public officials and politicians.

Key words: Journalism, satirical commentary, newspaper, «Asia-Plus», «Nigoh», "Faraj".

Сведения об авторе: *М. Мукимов* - профессор кафедры международной журналистики ТНУ.
E-mail: jovidm@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО ТЕЛЕВИДЕНИЯ ТАДЖИКИСТАНА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ (на примере «Шабакаи аввал»)

Ф.З. Мирзоева
Российско - Таджикский (славянский) университет

Последние годы существования Таджикистана в качестве одного из субъектов Советского Союза были ознаменованы началом кардинальных перемен в социально-политической жизни республики. Перестройка и гласность в конце 80-х и начале 90-х гг. способствовали появлению в республике ряда общественно-политических партий и движений, которые активно включились в перестроечный процесс и демократизацию общества. Активизация общественных партий и объединений в этот период превратила Таджикистан в арену динамичного противостояния различных политических сил, спровоцировала эскалацию социальной напряженности, что в конечном итоге вылилось в открытое вооруженное противостояние.

Провозглашение государственного суверенитета Таджикистана в 1991 г., безусловно, явилось важным историческим моментом, однако для данного периода стали характерными множество драматичных и нелицеприятных особенностей, отразившихся практически во всех сферах жизнедеятельности общества. Одна из таких особенностей заключалась в образовании двух непримиримых политических союзов, находящихся в состоянии конфронтации между собой, и в превращении ценностных ориентиров ислама в инструмент политического воздействия. Другой особенностью стало отражение данных процессов на журналистском сообществе Таджикистана, проявившееся в виде расколов прежних творческих коллективов, террора и насилия над журналистами, установления жесткой цензуры, ограничения в доступе к информации, а также активного участия представителей СМИ в политических движениях и т.п. В современных исследованиях этот вопрос достаточно широко представлен в виде воспоминаний тех журналистов, кто непосредственно оказался в эпицентре динамичной политической неурядицы. К примеру, как отмечает О. Панфилов: «С 1992 по 1997 гг. в результате террора в республике было убито более 70 журналистов»[2, 152-153].

Следует отметить, что публичные политики и иные крупные фигуры, игравшие на политическом поле Таджикистана в тот период, демонстрировали реальную приверженность к свободе и независимости средств массовой информации. Однако такая

на первый взгляд позитивная позиция, опиралась на понимание потенциальных возможностей СМИ как инструмента общественно-политического воздействия, поэтому лидеры партий и движений были склонны оказывать поддержку масс-медиа в том случае, если они находились у них под контролем или помогали им получить или удержать власть. Как отмечает Третьяков В.Т., «В силу разбалансированности и слабости всей системы государственной власти на постсоветском пространстве, опора на СМИ, через которые почти единственно возможно поддержать свою популярность у населения, становится жизненно необходимой для любой политической фигуры, включая и президента» [3, 266]. Новая власть, пришедшая в 1993 году, понимала роль СМИ скорее как средства агитации и пропаганды, поскольку подавляющее количество новых чиновников принадлежали к советской, коммунистической номенклатуре. В то же время упразднение прежней командно-административной системы управления и идеологического засилья коммунистического режима привело к значительным изменениям в типологии СМИ республики, которые разделились на три группы: государственные, частные и прессу общественных организаций. При этом заметное место в формирующейся медиа-системе Таджикистана стало занимать именно телевидение. А основными тенденциями стало возникновение новых форм организации телевидения, такие как негосударственные по форме собственности телекомпании, как в столице, так и в регионах республики.

По мнению Кузнецова «во всем мире наступал кризис государственного телевидения, централизованные формы вещания уходили в прошлое. «Новейшие» средства массовой коммуникации предлагали более гибкие и индивидуальные формы общения с потребителем» [1, 101]. Сложившаяся тенденция динамичного распространения негосударственных телекомпаний явилась показателем того, что телевидение—это важный источник развлечений и информации для большинства населения, и что любая власть заинтересована в стремлении контролировать распространение информационного потока посредством телевещания.

Хотя в период 90-х и начала 2000-х годов концепция независимости прочно утвердилась в основе функционирования таджикских СМИ, абстрактное представление об абсолютной свободе упиралось в осозаемые и вполне реалистичные рамки социально-экономического положения. Поскольку в новой действительности большинство населения стало существовать по принципу «выживает сильнейший», то выживание телевизионной журналистики во многом зависело от умения лавировать между различными политическими силами в стране и решать сложные экономические проблемы. В частности, негосударственные телекомпании сталкивались с такими препятствиями, как конкуренция, отсутствие финансирования, кадровый вопрос, проблема легализации и т.п.

Государственное телевидение на фоне кризиса также сталкивалось с комплексом проблем, однако их особенность характеризовалась несколько иным профилем условий, в которых находилась данная структура. Одним из результатов поиска компромисса, предпринятого президентом Раҳмоном Набиевым и лидерами оппозиции, стало назначение руководителем телевидения и радио Мирбобо Миррахимова, который являлся одним из лидеров Народного движения «Растохез». Данное решение было мотивировано сугубо политическими интересами, поскольку как журналист Мирбобо Миррахимов считался не достаточно квалифицированным и профессиональным специалистом.

Тем не менее, новое руководство телевидения активно пыталось создать «телевидение для всех», практически сразу изменив название этой государственной структуры на «Народное телевидение и радио». Заметные изменения произошли в первую очередь в программах—стали создаваться новые аналитические программы, стало больше комментариев на общественно-политическую и экономическую ситуации. С другой стороны, в деятельности телевидения наметилась ориентированность на религиозную тематику, в частности, на телеэкранах стали транслировать продукцию иранского телевидения, новости, учебно-методические и воспитательные передачи, а на радио звучал ежедневный «казан»—призыв к молитве, что в совокупности расценивалось как проявление национализма и пропаганда исламского фундаментализма. Поскольку руководство «Народного телевидения и радио» было представлено только частью оппозиционно настроенного населения республики, говорить о подлинности и истинной «народной» сущности таджикского телевидения образца 1992 года довольно сложно.

Вместе с тем, на наш взгляд, стоит признать, что некоторые шаги по реструктуризации телевизионной отрасли предопределили дальнейшие демократические тенденции в средствах массовой информации, и были важным звеном в создании тогда еще неизвестного Общественного телевидения и новой структуры государственных СМИ.

Как отмечает Эрик Джонсон, координатор информационных программ компании «Интерьюс», «Таджикское Гостелерадио на тот момент являлось сильно политизированной организацией, и его руководство менялось так часто, как часто меняется направление политических ветров» [4, 233]. С этим утверждением трудно не согласиться, учитывая то обстоятельство, что в период 1992–1994 гг. на посту председателя Таджикского Гостелерадио побывали четыре человека. Назначение и смещение этих людей практически не предусматривало их профессиональный уровень как журналистов. В данном случае приоритетным значением являлся тот или иной сугубо политический мотив. Такая быстрая смена руководства таджикского телевидения в чем-то была тождественна сталинским репрессиям конца 30-х годов. Подтверждению этому можно привести высказывание Усмонова, ставшего председателем Гостелерадио в 1994 году: «Мы научили людей высказываться осторожно, так как мы узнали, что телевидение можно использовать для войны» [2, 299].

Новый импульс развития Таджикское государственное телевидение получило после завершения братоубийственного конфликта в республике и перехода к конструктивному существованию различных политических сил, нацеленному на построение мира и согласия в Таджикистане. Несмотря на то, что многие аналитики, например, председатель (НАНСМИТ) Нуриддин Каршибоев, всерьёз полагали, что государственное телевидение в лице ТВТ всегда являлось инструментом самосохранения правящего режима, которое целиком обладает вещательно-производственной монополией и контролем над СМИ, в деятельности ТВТ постепенно стали наблюдаться позитивные тенденции, нацеленные на улучшение качества передач, создание и разработку молодежных, образовательных, спортивных и развлекательных программ. Наряду с этим, на телевидении появились новые рубрики, редакции политических программ, таких как: «Мавке», «Бахтномай мо», «Сарбози Ватан», «Набзи айём», «Масъули-ят», «Мизон», «Нигориши матбуот» и др., которые свидетельствовали о том, что телевидение поддерживает идею конструктивного диалога по решению политических вопросов мирным путем.

Помимо передач на указанные темы регулярными стали программы экономического характера, нацеленные на восстановление экономического потенциала республики и внедрение новых форм хозяйствования: «Тарзи нави ходжагидори», «Иктисади бозаргони», «Бозаргон», «Кишоварз», «Рохи умед» и др.

После восстановления Государственного комитета по телевидению и радиовещанию при Правительстве РТ в 1997 году появились новые творческие группы такие, как ТВ «Субҳ», которая ежедневно давала 2 часа утреннего эфира, группа «Парасту» (передачи «Калидчай заррин», «Силуэт» и др.), группа «Кошона» (передачи «Кошона», «Шахри занҳо» и др.) группа «Шабоханг», телебольшинение «Эҳё» на базе «Таджиктелефильма» и др. В 1998 были созданы редакции информационно-развлекательных и литературно-драматических программ.

Следует также отметить и все более возрастающую популярность новых редакций общественного мнения и социологических исследований. Такие передачи, как «Гозиёна», «Додрас», «Прямой телевизионный разговор», «Афкор» и др. стали обладать большим общественно-политическим резонансом.

Оснащение телевидения совершенной видеоаппаратурой системы Витака-SP способствовало появлению нового художественно-публицистического жанра – видеофильм. Внедрение этой системы позволило создать ряд документальных фильмов, таких как, «Тоджикони джахон» (10 частей), «Аз хокдон то кайхон», «Аз Хатлон то Хамадон», «Дах кадами усту-вор», «Ва об овариданд», «Муковимат», «Куллаи мурод», «Навруз» и десятки других, художественные видеофильмы «Пилтапеч», «Дар орзуи падар», «Муджассамай ишк» и др. [5].

Дальнейшие положительные тенденции были связаны с внедрением передовых информационно-коммуникационных технологий. Так, 26 июня 2006 года вошло в историю Таджикского телевидения как день обновления технических средств вещания программ. С этого дня на таджикском телевидении приступили к использованию цифрового оборудования, которое позволило значительно улучшить качество изображения и содержание программ, тем самым способствуя достижению нового продуктивного уровня информирования аудитории. Помимо этого в указанный период Таджикское телевидение обрело новое название, под которым оно стало фигурировать в медиа-структуре республики, – «Шабакай аввал» (Первый канал).

Следующим важным этапом развития Государственного телевидения Таджикистана стал переход канала «Шабакай аввал» на круглосуточное вещание, которое было осуществлено 7 сентября 2012 года.

Безусловно, основными тенденциями в период суверенитета стало возникновение новых форм организации телевидения, таких как негосударственные по форме собственности телекомпании. Однако, они выполняли функции информирования населения в основном о местных событиях того или иного региона, зачастую испытывая серьезные экономические трудности, нехватку опытных журналистов и тому подобные проблемы. Удержание позиций на медиа рынке по принципу «выживает сильнейший» не могло в полной мере соответствовать критерию социального института, поскольку большинство частных СМИ, в том числе и телевидение, в основе своей деятельности видели получение финансовой прибыли. В этой связи возникала необходимость формирования такой медиа структуры, которая при всесторонней поддержке государства могла позиционировать себя как реальная и вполне дееспособная общественно-политическая сила. Поскольку телевидение в заполнении информационного вакуума выгодно отличалось от печатной прессы, охватывая 80% аудитории страны, официальная власть была крайне заинтересована в существовании телевидения, в основе деятельности которого в первую очередь предусматривались государственные интересы Республики Таджикистан.

Таким образом, в новых исторических реалиях «Первый канал», несмотря на серьезную конкуренцию в лице других динамично развивающихся телекомпаний, оказался именно тем средством массовой информации, функционирование которого отражает в полной мере формы протекания как внутренних, так и внешних политических процессов с позиции стратегических интересов страны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кузнецов Г. В. Телевизионная журналистика / Г.В. Кузнецов, В.Л. Цвиқ, А.Я. Юровский [и др.]. – М.: Изд-во МГУ, 1998. – 288 с.
2. Панфилов О. Таджикистан: журналисты на гражданской войне (1992 – 1997) / О. Панфилов. – М.: «Права человека», 2003. – 564 с.
3. Третьяков В.Т. Как стать знаменитым журналистом. (Курс лекций по теории и практике современной русской журналистики) / В.Т. Третьяков. – М.: Ладомир, 2004. – 623 с.
4. Eric Johnson. Position of the mass media in Tadzhikistan. CFJ Clearinghouse on the Central & East European Press. - 1994. - № 16.
5. [Электронный ресурс] URL://<http://www.dushanbe.tj/ru/social/smi/>

ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО ТЕЛЕВИДЕНИЯ ТАДЖИКИСТАНА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

(на примере «Шабакаи аввал»)

В статье автором рассмотрена специфика государственного телевидения в годы приобретения независимости. Подвергнуты анализу комплекс проблем телевидения и их освещения в СМИ.

Ключевые слова: СМИ, суверенитет, телевидение, кризис, программы.

PECULIARITIES OF FORMATION OF THE STATE TELEVISION OF TAJIKISTAN IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE (for example, "Shabaka avval")

In the author's article analyzed the specific character of the state television service in the year of getting's independence. Investigated the analyzing of television problems and their lights of SMI. The author gives some examples, relevant to restructuring of television department (for example of Shabakai Avval "First Channel"), and also describes some special aspects of the State Tajik Television service in the main terms of crisis sovereignty period.

Key words: SMI, sovereignty, public television, crisis, television program, information- communication technologies, concurrence, non-state TV broadcaster company.

Сведения об авторе: Ф.З. Мирзоева - аспирантка кафедры: истории и теории журналистики и электронных СМИ РТСУ. Телефон: (+992) 904-16-92-92

ХУСУСИЯТҲОИ ЖАНРИ ФЕЛЕТОН ДАР ТЕЛЕВИЗИОН

3. Муъминҷонов

Донишкадаи давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода

Жанри фелетон ба гурӯҳи жанрҳои публитсистики бадей дохил гардида, дар он зухороти манғии ҳаёт, рафтори нодурусти инсон мазаммат ва маҳкум карда мешавад. Танқид дар аксарият жанрҳои публитсистӣ истифода бурда мешавад. Вале танқиди фелетон ба ҳаҷв такя мекунад ва аз дигар танқидҳо фарқ дорад. Рӯйдоди манғӣ тариқи ҳаҷв маҳкум карда мешавад, ки он ҳам ба эҳсос ва ҳам ба фикр

таъсири амиқ мерасонад. Ин ифодагари моҳияти бадеяят ва публисистии жанри фелетон мебошад.

«Фелетон ин жанри асосии публисистикаи ҳаҷвӣ ба ҳисоб меравад. Вай дар худ ҳусусиятҳои хоси тамоми гурӯҳи жанрҳои ҳаҷвиро дорост. Монанд ба очерк, дар фелетон озодии бештари таҳайюли эҷодӣ дар таҳияи соҳти композиционии асар, инчунин интихоби усули тасвири баён дида мешавад. Сабки баёни образӣ дар фелетон ба тарзи васеъ истифода мегардад» [1].

Асоси публисистии жанри фелетон дар он ифода меёбад, ки дар бораи инсони анику воқеаву рӯйдоди ҳақиқӣ таҳия гашта, рафттору кирдори манғии шахси муайян бо нишонии аниқ ошкор ва маҳкум карда мешавад. Маводи ҳаҷвие, ки факти дар он тасвиришаванда дар ҳақиқат ба амал наомадааст, фелетон буда наметавонад.

«... фелетон ҳусусияти бадеъ дорад, Бадеяти вай дар услуби нақл, ҷузъсозии фелетоннавис дар ҳусуси воқеа, ба таври шавқовар нақл карда тавонистан зоҳир мешавад. ... Зиёда аз ин фелетонист имкон дорад барои пуртажирттар шудани воқеаи тасвиришаванда, барои муқоиса образҳои таърихио ҳалқиро истифода барад» [2].

Дар ҳақиқат истифодаи образҳои таърихио ҳалқӣ дар ҳудуди муайян барои зебо ва қасбиёна ҳаҷв намудани қаҳрамон дар жанр фелетон услуби хубест. Ҳаҷв таъсирноктар ва нишонрастар мегардад. Дар матбуоту радио бештар ҳаҷвиёна тасвир намудан бошад, дар телевизион ҳаҷвиёна наворбардорӣ, танзим ва мусикии мувоғиқ мондан аст, ки бинандаро ба ваҷҳ оварда, камбудии шахсеро ва ё ҷомеаро бо факту рақам ва нишонии аниқ ҳаҷв намудан мебошад.

«Баъзан фелетон ва дигар жанрҳои ҳаҷвӣ ба назар расад ҳам, қаҳрамонони онҳо бофтаанд. Тасаввур ҳосил мешавад, ки дар ҷомеаи имрӯзai мо камбудие нест, ҳаёт бе таззод аст. Кам ба назар расидани жанрҳои мазкур дар матбуоти даврӣ далели кам ва суст будани таҳлили аниқ, воқеъбинона ва холисона аст» [3].

Жанри фелетон аз ҷиҳати мавзӯъ ду намуд мешавад: бобати масъалаҳои доҳилий; бобати масъалаҳои хориҷӣ. Дар фелетони навъи якум рафттору кирдори бадро муаллиф маҳкум намуда, барои такрор наёфтани он мекушад. Бо ин на танҳо маҳкумкуй, балки аҳамияти тарбиявро доро мегардад.

Фелетони навъи дуюм дар мавзӯи масъалаҳои байналхалқӣ, рӯйдоди хориҷӣ таҳия мегардад. Рӯйдоду воқеаҳои ба мавзӯи сиёsat, идеология, аҳлоқи ҷамъиятӣ вобаста буда дар қолаби ҳаҷв таҳия мегардад.

Хулоса, мақсади жанри фелетон ба воситаи ҳаҷв маҳкум кардани кирдори манғии инсон мебошад. Ҳусусияти дигари хоси ин жанр дар он зоҳир мешавад, ки он дар асоси рӯйдоди нав, факти тоза, ки боиси омӯзиш ва санчишу тафтиши мақомҳо нашудааст, таҳия мегардад. Баракс маводи жанри фелетон ошкоркунандай рӯйдод, воқеаи ошкорнашуда гашта, замина барои санчишу тафтиши мақомоти масъул мегардад.

Муаллифи фелетон на ҷиҳати додааш, балки омӯхтаашро вобаста ба мавзӯъ тасвир мекунад. Яъне дар фелетон таҳқиқ дида мешавад. Ин ба жанри таҳқиқоти журналистӣ монанд аст. Аммо фарқ дорад, чунки фелетон аз ҳаҷв барҳурдор мебошад.

Дар жанри фелетон таҳқиди ҳаҷвии як шаҳс ва ё гурӯҳи одамон ба амал бароварда мешавад. Аз ин рӯ ҳулосаи муаллиф аз рӯи факт ва бегаразона бояд бошад. Одатан дар жанри фелетон персонажҳои маъмӯл аз қабили Ҳоча Насриддин, Афандӣ ва ё латифаҳои ҳалқӣ ҳамчун воситаи ҳаҷв, воситаи муқоиса барои таъсирноктар гардонидани мавод истифода бурда мешаванд. Вале ин шарти зарурӣ барои фелетон набуда, муаллиф метавонад воситаҳои дигари шавқоваркуни ин жанрро дарёбад.

Намунаи жанри фелетони телевизионӣ дар солҳои 80-уми асри XX дар Телевизиони Тоҷикистон (ҳоло «Шабакаи якум») барномаи ҳаҷвӣ -таҳқиқии «Ранда» ба шумор мерафт. Муҳаррир ва барандай ин барнома журналисти варзида Кароматулло Аҳмадов буд, ки бо ҳаҷву таҳқиқҳои тези худ мухlisони зиёди барномаи худро пайдо намуда буд. Ба ин монанд бо забони русӣ дар ҳамон солҳо барномаи марҳум журналисти часур ва нотарс Сергей Ситковский бо номи «Негатив» ба эфир мебаромад, ки мақбули бинандагони зиёде буд.

Ҳаққоният дар жанри фелетон хеле муҳим аст. Вале муаллиф барои шавқовар намудани воқеа имкон дорад, ки баъзе лаҳзаҳои ҳаёти шахси таҳқиқшавандаро бо таҳайюли худ чунон созад, ки ҳаққонияти факт ва воқеаро ҳалалдор насозад.

Хулоса, дар жанри фелетон барои инъикоси кирдорҳои манғии инсон, рафттори нолоиқи шаҳсони алоҳида, ошкору маҳкум намудани он аз воситаҳои бадеъ ва публисистӣ мөхирона истифода бурда мешаванд. Воситаҳои публисистӣ ин ному вакту ҷои аниқи ҳақиқӣ ва воситаҳои бадеъ ин бо ҳаҷву таҳайюли бадеии

вайроннакунандаи ҳақиқат ба бинанда пешниҳод мегардад, ки он таъсири амиқи худро дар тарбияи маънавии бинандагон мегузорад. Барои дар байни бинандагон ба вуҷуд овардани баҳсу андеша бобати кирдорҳои манфии шахсони алоҳида ва анъанаҳои зарарноки чомеа ва ба ин васила ба миён омадани афкори ҷамъияти то ислоҳу пешгирии минбаъдаи он дар байни мардум мебошад.

АДАБИЁТ

1. Телевизионная журналистика / Г. В Кузнецов [и. др.]. – М.: МГУ, 2002. – 207 с.
2. Усмонов И. К. Жанрҳои публистика / И.К. Усмонов. – Душанбе, 2009. – 113 с.
3. Муродов М. Баъзе масъалаҳои журналистика ва ҳаҷви публицистӣ / М. Муродов. – Душанбе, 2005. – 60 с.

ОСОБЕННОСТИ ЖАНРА ФЕЛЬЕТОН НА ТЕЛЕВИДЕНИИ

Статья посвящена анализу использования жанра телефельетона, его жанровым особенностей и различий от других сатирических жанров художественной публицистики на телевидении.

Ключевые слова: фельетон, жанр, критика, сатира, печать, радио, политика, идеология, автор, фантазия.

FEATURES OF THE GENRE OF FEUILLETON ON TV

The article is devoted to analysis of the use of the genre body of a satirical article. His genre features and differences from other satirical genres of art publicism TV.

Key words: the feuilleton, genre, criticism, satire, print, radio, politics, ideology, author, fantasy.

Сведения об авторе: З. Муминджонов - кандидат филологических наук доцент кафедры журналистики телевидения ТГИИ им. М.Турсунзаде, докторант кафедры истории и теории журналистики и электронных СМИ РТСУ, первый заместитель директора Государственное учреждение «Телевизиони пойтаҳт». Телефон: 93-505-14-63. E-mail: zulfiddin.m@mail.ru

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ

З А Б О Н Ш И Н О С Й	
НОВЫЕ ЯВЛЕНИЯ В ИСПОЛЬЗОВАНИИ ФОРМУЛ ПРИВЕТСТВИЙ В ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОМ ОБЩЕНИИ	
<i>М.Р. Джираева.....</i>	3
ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ С ЗООКОМПОНЕНТАМИ, ОТНОСЯЩИМИСЯ К КЛАССУ ПТИЦ В ТАДЖИКСКОМ, НЕМЕЦКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ	
<i>К.Т. Гафарова.....</i>	7
МУРОДИФОТ ВА МАЬНОИ ЛУГАВИИ КАЛИМА	
<i>М.М. Мирзоева.....</i>	12
ОИД БА ТАФОВУТИ БАЁН ДАР НАСРИ АБДУРРАҲМОНИ ЧОМӢ	
<i>Х. Камолов.....</i>	15
ФЕЪЛҲОИ ДАРОМАДАН ВА БАРОМАДАН ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ВА ТАРЗҲОИ ИФОДАЁБИИ ОНҲО БА ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ДАР АСОСИ МАВОДҲО АЗ АСАРИ “ҶДДОШТҲО”-И С. АЙНИЙ	
<i>Исмоилзода Эраҷ.....</i>	22
ОТ ДРЕВНЕГО ТАБУ К СОВРЕМЕННОЙ ЭВФЕМИИ	
<i>М.М. Хакимова.....</i>	25
ЯВЛЕНИЕ КОНВЕРСИИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ	
<i>Ё. Бекчаев.....</i>	29
ПРОБЛЕМАИ ДУЗАБОНИ ДАР ФАҲЛАВИЁТИ МАНЗУМИ БАДАХШОН	
<i>Л. Давлатбеков.....</i>	32
ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА РЕКЛАМНЫХ ТЕКСТОВ (на материале рекламных щитов и вывесок города Душанбе)	
<i>Р.М. Султанова.....</i>	37
ЧУЗҲОИ НОМИИ ФЕЪЛҲОИ ТАРКИБИИ НОМӢ ДАР ОЧЕРКИ «ИСЁНИ МУҶАННАЪ»-И САДРИДДИН АЙНИЙ	
<i>С.Ф. Низомова.....</i>	42
МАҲФУЗИ ВОЖАҲОИ ЭРОНИАСЛ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ	
<i>М.Б. Аюбова.....</i>	46
НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ РЕЧИ СТУДЕНТОВ НАЦИОНАЛЬНЫХ ГРУПП ВУЗА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ СРЕДСТВ	
<i>Р.Х. Алиева.....</i>	48
МЕСТО ПРОПОЗИЦИИ В ФОРМИРОVАНИИ ВТОРИЧНЫХ ЗНАЧЕНИЙ ДЕВЕРБАТИВОВ	
<i>Г. К. Касимова.....</i>	52
ИСМ ДАР ГӮЙИШИ ДАШТИСТОН	
<i>Х. Маликзода.....</i>	57
СОХТОРИ НАҚЛӢ ДАР ЖАНРҲОИ ШИФОҲИИ ЗАБОНИ ВАХОНӢ	
<i>Я. Обретелова.....</i>	61
АЗ ТАъРИХИ ОМӯзиши КАТЕГОРИЯИ СИФА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ФАРОНСАВӢ	
<i>С.Хуҷамқулов.....</i>	68
НАҚШИ ЗАБОНИ АРАБӢ ДАР АДАБИЁТИ АҲДИ СОМОНИЁН	
<i>А.М. Ишонхонов.....</i>	73

БАЪЗЕ ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ КАТЕГОРИЯИ ЗАМОН ДАР ЗАБОНШИНОСӢ	
<i>Б.Н. Раҳмонов.....</i>	76
МЕТОДҲОИ ОМӮЗИШИ ЗАБОНИИ ТОПОНИМИЯ	
<i>С. Шералиева.....</i>	79
МУҚОИСАИ ПАСВАНДИ МАКОНСОЗИ «-ИСТОН» БО «-ЗОР» ДАР АШЬОРИ ҲОФИЗИ ШЕРОЗӢ	
<i>М. Калонова.....</i>	84
СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КОМПАРАТИВНЫХ ГЛАГОЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКАХ	
<i>Д.И. Маджидова.....</i>	87
НАЗАРИЁТИ МУХТАЛИФИ ИЛМӢ РОЧЕҶ БА МАСОИЛИ ИСТИЛОҲШИНОСӢ	
<i>К.Ш. Тӯраҳасанов.....</i>	90
ДОДАҲОИ ГӮЙИШИИ ХӮРОКИҲОИ ДАШТИСТОН	
<i>Х. Маликзода.....</i>	93
АЛОҚАИ КАЛИМАХО БО ПЕШОЯНДХОИ НОМӢ ДАР «БАДОЕЬ-УЛ-ВАҚОЕЬ» - И ВОСИФӢ	
<i>А.О. Гаффоров, А. Алиев.....</i>	97
ЛИТЕРАТУРНЫЕ ТОПОНИМЫ В КОНТЕКСТЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ (НА ПРИМЕРЕ ПРОЗЫ ФОТЕХА НИЯЗИ)	
<i>Г.Х. Ибрагимова.....</i>	103
ПРИСТАВОЧНЫЕ ГЛАГОЛЫ ПЕРЕМЕЩЕНИЯ С ПРЕДЛОЖНО- ПАДЕЖНЫМИ КОНСТРУКЦИЯМИ НАПРАВЛЕНИЯ	
<i>С.С. Шарипова.....</i>	107
СУФФИКСҲОИ ИСМСОЗ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ФРАНСАВӢ	
(дар асоси романи “Духтари оташ”-и Ч. Икромӣ) <i>М.О. Назарова.....</i>	110
МАВҶЕИ ВОЖАҲОИ ИФОДАГАРИ СОҲАИ ҲАРБӢ ДАР«ЗАФАРНОМАИ ХУСРАВӢ»	
<i>Б. Асоева.....</i>	114
НОМИ БЕМОРИСТОН ВА БАРОБАРИҲОИ ОН ДАР СУННАТИ ФОРСӢ-ТОЧИКӢ	
<i>Д. Саймиддинов, Р. Шодиев.....</i>	117
КОРБАСТИ СИНОНИМИЯ ДАР ОСОРИ ҲАБИБУЛЛО НАЗАРОВ	
<i>М.Х. Усмонова.....</i>	121
МАВҶЕИ ПАЙВАНДАКҲОИ ҶУМЛАИ ПАЙРАВИ МОНАНДӢ ДАР АШЬОРИ КАМОЛИ ХУЧАНДӢ	
<i>А. Абдулазизов.....</i>	125
АДАБИЁТШИНОСӢ	
ХУСУСИЯТИ БАДЕИИ РОМАНИ «ВОСЕЬ» - И СОТИМ УЛУҒЗОДА	
<i>Сироҷиддини Эмомалӣ.....</i>	130
БАСОМАД ВА ЗЕБОИШИНОСИИ АВЗОНИ ҒАЗАЛИЁТИ ШАЙХ ИРОҚӢ	
<i>Мисбоҳиддини Нарзиқул.....</i>	135
ОИДИ ТАъРИХ ВА ВИЖАГИҲОИ «ЧИҲИЛ ҲАДИС»-ҲОИ МАНСУРИ ФОРСӢ	
<i>Ф.А. Камолов.....</i>	146
ТАСВИРИ СИМОИ ЗАН ДАР РОМАНҲОИ КАМЛЕШВАР	
<i>М.А. Нурова.....</i>	151

МУҚОИСАИ СОХТОРИИ ДОСТОНҲОИ «ИСКАНДАРНОМА»-И НИЗОМИИ ГАНҖАВӢ ВА «ХИРАДНОМАИ ИСКАНДАРИЙ»-И АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ	153
<i>С. Дурманова.....</i>	
РӮҲИЯИ ИРФОНИИ ШЕъРИ МИР САЙИД АЛИИ ҲАМАДОНӢ	157
<i>К. Кодиров.....</i>	
ШАРҲИ АҲВОЛИ СИРОЧУДДИНИ ҚУМРӢ	163
<i>М. Насриддин.....</i>	
МИРZO ТOҲIРИ НACROBODӢ MУALLIFI MУҲIMTARIN TAZKIRAI AДABIЁTI ACPRI XVII	168
<i>M. Muslumi far.....</i>	
FAZAL - ГУНАИ FAROGIR	171
<i>X. Furjg.....</i>	
«MIRRAT - УЛ - ARӮC» AZ NAHUSTROMANI URDU	176
<i>Ч.Ш. Холов.....</i>	
МАКОМИ ЖАНРИ ДУБАЙТӢ ДАР АШҖОРИ ФАРЗОНА	178
<i>Г.Б. Шералишоева.....</i>	
МАЗОМИНИ ҚУРЬОНӢ ДАР FAZALIЁTI ҲOFIZI SHERAZӢ	181
<i>Ш. Саидалиев.....</i>	
АЙНӢ, МУНЗИМ ВА МАКТАБИ ОНҲО	186
<i>Л.Х. Бобоёрова.....</i>	
НАҚДИ АДАБӢ ВА ARZIШҲОИ OH AZ NIГОҲI ZARRINKӮB	188
<i>И. Игамова.....</i>	
СITOИШИ МОДАР ДАР ЭҶОДИЁТИ ҲАБИБУЛЛО ФАЙЗУЛЛО	190
<i>H.C. Шамсов.....</i>	
ДАСТХАТҲОИ «ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО» ДАР ACPҲОИ X-XV	196
<i>B. Элбоев.....</i>	
«ИСКАНДАРНОМА» ДАР ТАҲҚИҚИ ЗАБЕҲУЛЛО САФО	200
<i>P.K. Восиева.....</i>	
ИНЬИКОСИ ОБРАЗ ВА ХАРАКТЕРҲОИ МИЛЛӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ МИРZO ТУРСУНЗОДА	203
<i>M. Эшонова.....</i>	
МАВҶЕИ FAZAL ДАР ЭҶОДИЁТИ СОМЕИ ОДИНАЗОДА	212
<i>З.К. Холикова.....</i>	
МАТЬ В ВОСПОМИНАНИЯХ ЛЬВА ТОЛСТОГО	217
<i>Г. Рустамова.....</i>	
ЗИНДАГИНОМАИ ШОИР МИРZO ҚАДАМ	219
<i>Г. Мирзорахматова.....</i>	
МЕРОСИ ГАРОНБАҲОИ АДАБИИ СӮХРАВАРДӢ	224
<i>M. Исмоилова.....</i>	
АФКОРИ ТАРА҆ҚИПАРVARONA ДАР «ШАБЕ ДАР ЛОНДОН»-И С. ЗОҲИР	229
<i>Ч.Ш. Холов.....</i>	
ВЛИЯНИЕ ТАДЖИКСКО-ПЕРСИДСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ НА РУССКУЮ ЛИТЕРАТУРУ (СААДИ И БУНИН)	

<i>С.Н. Гуломова.....</i>	234
МЕСТО ПОЭТИЧЕСКОЙ ФИГУРЫ ТАМСИЛА И ЕГО ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ЗНАЧЕНИЕ В ГАЗЕЛЯХ СОИБА ТАБРИЗИ	
<i>О.Ш. Саидджафаров.....</i>	238
СОХТ ВА ТАРКИБИ «ТАЗКИРАИ НАСРОБОДӢ»	
<i>М. Муслимифар.....</i>	241
ВАТАН ВА ВАТАНХОӢ ДАР НАЗМИ ШОҲМУЗАФФАР ЁДГОРӢ	
<i>А. Курбонов, З. Каримова.....</i>	247
ПЕРЕВОДЫ ПРОИЗВЕДЕНИЙ И.А. БУНИНА НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК	
<i>Дж.А. Бобокулов.....</i>	251
Ж У Р Н А Л И С Т И К А	
МАТБУОТИ МУОСИР ҲАМЧУН ЯК НАМУДИ БИЗНЕС	
<i>М. Муқимов.....</i>	256
ХУДШИНОСИИ МИЛӢ ДАР ШИНОХТИ МУҲАММАДҖОН ШАКУРӢ	
<i>Т. Каримова.....</i>	260
ОСВЕЩЕНИЕ В СМИ ХОДА СУДЕБНЫХ ПРОЦЕССОВ В ТАДЖИКИСТАНЕ	
<i>Ф.Б. Бабаева.....</i>	265
ВАЖНОСТЬ ЗАГОЛОВКА В ПОДАЧЕ МОДУЛЬНОЙ ГАЗЕТНОЙ РЕКЛАМЫ	
<i>Л.М. Львова.....</i>	268
ОСОБЕННОСТИ ОСВЕЩЕНИЯ ВОПРОСОВ КУЛЬТУРЫ И ИСКУССТВА В СРЕДСТВАХ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ	
<i>Т.Н. Ниязова.....</i>	272
ИНТЕРНЕТ – НОВОЕ НАПРАВЛЕНИЕ В ЖУРНАЛИСТИКЕ ИЛИ СОВРЕМЕННОЕ СРЕДСТВО КОММУНИКАЦИИ	
<i>Ш.Ш. Хидоятова.....</i>	277
ХУСУСИЯТИ ТАШКИЛОТЧИГИИ ТЕЛЕВИЗИОН ВА ТАЪСИРИ ОН БА АФКОРИ УМУМ	
<i>И. Ҳамидов, Б. Абдураҳимов, Г. Бобокалон.....</i>	280
МЕҶЁРХОИ АХЛОҚИ КАСБӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВИИ АРЗИШҲО	
<i>Х.У. Раҳимҷонов.....</i>	282
МАҚОМИ САФАРНОМА ДАР МАТБУОТИ ТОЧИК (2013)	
<i>Н. Бозоров.....</i>	286
НАҚШИ М. ВОҲИДОВ ДАР ГУСТАРИШИ ГУФТОРҲОИ ДРАМАВИИ РАДИОИ ТОЧИКИСТОН	
<i>О. Матхолов.....</i>	289
НИГОҲЕ БА МАВЗӮИ ВАТАНДӮСТӢ ДАР ШЕҶРИ ИЧТИМОИИ БОЗОР СОБИР	
<i>А. Кутбиддинов.....</i>	292
ШАРҲИ ҲАЧВӢ ЖАНРИ НАВИ ГАЗЕТАҲОИ ТОЧИК	
<i>М. Муқимов.....</i>	296
ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО ТЕЛЕВИДЕНИЯ ТАДЖИКИСТАНА В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА ПЕРИОДА СУВЕРЕНИТЕТА	
(на примере «Шабакай аввал») <i>Ф.З. Мирзоева.....</i>	300
ХУСУСИЯТҲОИ ЖАНРИ ФЕЛЕТОН ДАР ТЕЛЕВИЗИОН	
<i>З. Муъминҷонов.....</i>	303

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В научном журнале «Вестник Таджикского национального университета» печатаются статьи, содержащие результаты научных исследований по естественным, гуманитарным и экономическим наукам.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

Размер статьи не должен превышать 10 страниц компьютерного текста, включая текст, таблицы, библиографию, рисунки и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.

Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Одновременно с распечаткой статьи сдается электронная версия статьи. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj 14, формат А4, интервал одинарный, поля: верхнее - 3см, нижнее – 2,5см, левое – 3см, правое – 2см;), все листы статьи должны быть пронумерованы.

Сверху страницы по центру листа указывается название статьи, ниже через один интервал инициалы и фамилии автора (авторов). Ниже название организации, адрес, e-mail. Далее через строку следует основной текст. В конце статьи после списка литературы приводятся аннотации на русском и английском языках и ключевые слова (8 - 10 слов).

Список литературы приводится в общем порядке после основного текста статьи. Авторы должны соблюдать правила составления списка использованной литературы. Он должен содержать 5-6 наименований литературы.

Научные статьи, представленные в редакцию журнала, должны иметь экспертное заключение, авторскую справку (для статей серии естественных наук) и отзыв специалистов о возможности опубликования.

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения статьи.

Статьи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

**ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ,
ПРЕДСТАВЛЯЕМЫХ В ЖУРНАЛ «ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО
НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА»**

Статьи, поступающие в редакцию, проходят предварительную экспертизу (проводятся членами редколлегии – специалистами по соответствующей отрасли науки) и принимаются в установленном порядке. Требования к оформлению оригинала статей приводятся в каждом номере журнала.

Если рукопись принята, то редакция сообщает автору замечания по содержанию и оформлению статьи, которые необходимо устранить до передачи текста на рецензирование.

Затем статьи рецензируются в обязательном порядке членами редколлегии журнала или экспертами соответствующей специальности (кандидатами и докторами наук).

Рецензия должна содержать обоснованное перечисление качеств статьи, в том числе научную новизну проблемы, её актуальность, фактологическую и историческую ценность, точность цитирования, стиль изложения, использование современных источников, а также мотивированное перечисление её недостатков. В заключении дается общая оценка статьи и рекомендации для редколлегии – опубликовать статью, опубликовать её после доработки, направить на дополнительную рецензию специалисту по определенной тематике или отклонить. Объем рецензии - не менее одной страницы текста.

Статья, принятая к публикации, но нуждающаяся в доработке, направляется авторам с замечаниями рецензента и редактора. Авторы должны внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи. После доработки статья повторно рецензируется, и редколлегия принимает решение о ее публикации.

Статья считается принятой к публикации при наличии положительной рецензии и если её поддержали члены редколлегии. Порядок и очередность публикации статьи определяется в зависимости от даты поступления ее окончательного варианта.

Рецензирование рукописи осуществляется конфиденциально. Разглашение конфиденциальных деталей рецензирования рукописи нарушает права автора. Рецензентам не разрешается снимать копии статей для своих нужд.

Рецензенты, а также члены редколлегии не имеют права использовать в собственных интересах информацию, содержащуюся в рукописи, до её опубликования.

Мухаррири масъул: **М. Ибодова**
Масъули бахши филологӣ: **М.Набиева**
Мухаррирон: **Ш. Абдуллоева, Н.Расулова**

Ответственный редактор: **М. Ибодова**
Редактор серии филологических наук: **М.Набиева**
Редакторы: **Ш. Абдуллоева, Н.Расулова**

ДМТ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, бинои асосӣ, утоқи 61
ТНУ, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17, главный корпус, каб. 61
Телефон: 227-74-41 E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Сайт ТНУ: tnu.tj